

Henry
Kissinger

Fehér házi
éveim

I. KÖTET

Budapest, 2019

A fordítás alapjául szolgáló eredeti mű *White House Years*

Copyright © 1979, Henry Kissinger

All rights reserved.

2-68253

Hungarian translation © Magyarics Péter, 2019

Hungarian edition © Antall József Tudásközpont, 2019

Borítófotó © Keystone-France/Gamma-Rapho a Getty Imagesen keresztül

Jelen kiadvány a jogtulajdonos írásos engedélye nélkül sem részben, sem egészben
nem másolható, sem elektronikus, sem mechanikai eljárással, ideértve a fénymásolást,
számítógépes rögzítést és adatbankban való felhasználást is!

FORDÍTOTTA
Magyarics Péter

SZAKMAILAG ELLENŐRIZTE
Magyarics Tamás

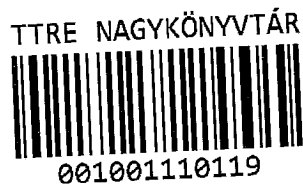
SZERKESZTETTE
Martonné Horváth Ágnes

ISBN 978 615 5559 47 1 Ö
ISBN 978-615-5559-48 8

Antall József Tudásközpont
1093 Budapest, Czuczor utca 2.
www.ajtk.hu

Felolós kiadó ANTALL PÉTER
Felolós szerkesztő SZALA BOGLÁRKA
Korrektor GÁNGOLY ATTILA
Borítóterv BORSI JUDIT
Nyomdai előkészítés SOMOS PÉTER

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	9
ELSŐ RÉSZ A kezdetek	
1. FEJEZET Egy meghívás	15
2. FEJEZET Az ártatlanság kora – Az átmeneti időszak	31
3. FEJEZET Egy újonc politikus meggyőződései	73
MÁSODIK RÉSZ 1969 – A hosszú út kezdete	
4. FEJEZET Európai utazás	95
5. FEJEZET Nyitás Moszkva és Washington között	139
6. FEJEZET Lépésről lépésre Kína felé	198
7. FEJEZET Védelmi politika és stratégia	234
8. FEJEZET Vietnám gyötrelmei	270
9. FEJEZET Kezdeti próbatételek Ázsiában	367
10. FEJEZET Szavak és árnyékok – A közel-keleti stratégia evolúciója	400
11. FEJEZET Törékeny szövetség – Európa és az Egyesült Államok	444
Jegyzetek	501
Térképjegyzék	511

NELSON ALDRICH ROCKEFELLER

EMLÉKÉNEK

ELŐSZÓ

Helyes döntés volt-e, vagy sem, mindenesetre felkérést kaptam, hogy vállaljak prominens szerepet az Egyesült Államok külpolitikájának alakításában – döntéshozatalában és érvényesítésében –, először Nixon elnök nemzetbiztonsági tanácsadójaként, később pedig mint külügyminiszter Nixon és Ford elnök regnálása idején. Ez a kötet a Richard Nixon első elnöki ciklusában vitt külpolitikánk krónikája – nemzetbiztonsági tanácsadóvá történt kinevezésem-től az 1968. novemberi elnökválasztás utáni vietnámi béketárgyalások végéig, ami nagyjából egybeesett Nixon második beiktatásával 1973 januárjában. Könyvem óhatatlanul az én szemüvegemen keresztül látott és láttatott történelem – annak leírása, amit én láttam, gondoltam és tettem –, emellett elkerülhetetlenül szelektálnom és rövidítenem is kellett az anyagban. A történeti kritériumoknak megfelelő teljes feldolgozásnak még meg kell várnia más – nem feltétlenül amerikai forrásokból származó – dokumentumok, memoárok és életrajzok megjelenését.

A jelen kötetben tárgyalt időszakot belpolitikai megosztottság és nemzetközi nyugtalanság jellemezte; szemtanúi lehettünk Amerika átlépésének egy olyan világba, amelyben többé már nem volt domináns hatalom, bár még mindig rendkívüli befolyással rendelkezett. Fájdalmas, de a reményeim szerint nem minden eredmény nélküli átmenet volt ez, megkezdve egy új és hosszú távon talán még jelentősebb amerikai hozzájárulás folyamatát a szabad társadalmak előtt álló társadalmi lehetőségekhez. Lesznek olyanok, akik úgy érzik majd, hogy ez a könyv az ellentmondásos kérdéseket, különösen a vietnámi háborút, a barikád számukra mindeddig ismeretlen oldaláról láttatja. Arra törekedtem, hogy a történeteket – amennyire lehetséges – hűen adjam vissza, a megbékélés szándékával, nem pedig azért, hogy visszamenőlegesen jó pontokat szerezzek magamnak. Nemzetként csak úgy tudunk túllépni a megosztottságunkon, ha elismerjük: annak a barikádnak mindkét oldalán komoly emberek álltak.

Memoárom későbbi kötetében az 1973 januárjától 1977 januárjáig terjedő idősakkal kívánok foglalkozni, amelynek legnagyobb részében külügyminiszter voltam. Az a kötet olyan témákat tárgyal majd, mint a Watergate-ügy és Richard Nixon lemondása, az 1973. októberi közel-keleti háború és az ezt követő „ingázó diplomácia”, nemzetközi gazdasági problémák, mint az olajválság és az

Észak–Dél-párbeszéd, Dél-Afrika, Salvador Allende bukása és latin-amerikai politikánk, az indokínai kommunista hatalomátvétel, a SALT II.-tárgyalások, a Kínával való kapcsolataink fejlődése, Gerald Ford elnöksége, az 1976-os választási kampány, és még sok minden más. Egyes témák tárgyalásakor visszatérek majd az 1969–1972-es időszakban történt olyan eseményekre, amelyek területi vagy folytonossági okokból kimaradtak ebből a könyvből. A kötetek súlyát megtapasztalva az olvasó talán nehezen tudja elképzelni, hogy bármi is kimaradt volna belőlük, de az sem kizárt, hogy egyúttal egy picit hálás is lesz, amiért bizonyos dolgokat a folytatásra halasztottam.

Ennek a beszámolónak a papírra vetése során a minimumra próbáltam korlátozni a pusztá emlékezetre támaszkodást; sikerült nagyszámú dokumentált bizonyíték, valamint – a könyvben tárgyalt időszak egy részét illetően – az általam vezetett napló alapján dolgoznom. A kötet jegyzetekkel ellátott változatát is szándékomban áll hátrahagyni, mellékelve a dokumentumaimat azon tudósok használatára, akik egy napon talán nagyobb részletességgel kívánják kutatni ezt az időszakot.

A memorandumok és a fénymásoló gépek, a túlburjánzó hivatali apparátusok és a mindent mindig dokumentálni akarás kényszeres követelménye vezetett a kor egyik paradox jelenségéhez, miszerint immár csaknem lehetetlenné vált az történetírás.

Amikor a történész elmúlt évszázadokkal foglalkozik, a problémát a megfelelő és elegendő korabeli anyag megtalálása jelenti, ha viszont a modern diplomáciáról ír, fő dilemmája az, miképpen kerülje el, hogy elárassza az anyagbőség. Ha egy kifogástalan bizonyítványokkal és támadhatatlan objektivitással rendelkező tudósnak szabad hozzáférést biztosítanak bármely korunkbeli négyéves időszak dokumentumainak millióihoz, számára a legnagyobb nehézséget alighanem annak eldöntése okozná, hogy hol is kezdje. Az írásos anyag már csak a pusztá mennyisége miatt is legalább annyira elfedné a lényegét, mint amennyire megvilágítaná; nem szolgálna megbízható ismérvekkel annak meghatározásához, vajon mely dokumentumok keletkeztek alibigyártás céljából, és melyek azért, hogy őszinte szándékkal valóban irányt mutassanak a döntéshozatalban; melyek tükröznek tényleges részvételt a dolgok alakításában, és melyek készültek a kulcsfontosságú események figyelmen kívül hagyásával. Az azonnali és közvetlen kommunikáció előtti időkben a tárgyaló felek részére adott instrukcióknak koncepciózusoknak kellett lenniük, ennél fogva betekintést nyújtottak a politikusok gondolkodásmódjába; a telex korában viszont általában taktikai vagy technikai jellegűek, és emiatt semmit sem árulnak el a nagyobb célokról és hipotézisekről. Korunk hivatalos aktái nem tárnak fel szükségszerűen, mely döntések születtek „félhivatalosan”, a hivatalos procedúrák megkerülésével, vagy mit rendeztek el szóban, anélkül, hogy a megegyezést valaha is hivatalos írásos

formába öntötték volna. Egy résztvevő beszámolója a megbeszélésekről könnyen *ex post facto* öngazolássá válhat. (Dean Acheson egyszer azt mondta: sohasem olvasott olyan jelentést egy tárgyalásról, amelyben a szerző beírta volna a második hellyel egy vita kimenetelében.) A dokumentumok szelektív bemutatásával bárki igazolni tud csaknem bármit. Az illetéktelen vagy liberalizált közlések és felfedések manapság elterjedt gyakorlatából kifolyólag közel kerültünk ahhoz, hogy saját érdekünkben gondunk legyen rá: minden dokumentum esetében egyik szemünkkel folyton az önvédelemre összpontosítsunk. Az újságíró nyeresége a történész vesztesége.

A nagy események résztvevője természetesen nem mentes ezektől a tendenciáktól, amikor megírja a beszámolóját. A nézőpontját értelemszerűen befolyásolja a saját részvétele; a magyarázatra való ösztönzés keveredni fog benne a védekezési ösztönnel. Ugyanakkor a résztvevő legalább egy alapvető hozzájárulást tesz a történelem írásához: *tudni fogja*, hogy a számtalan lehetséges szempont közül valójában melyek befolyásolták azokat a döntéseket, amelyeknek a részese volt; tudatában lesz annak, mely dokumentumok tükrözik a valóságot, ahogyan ő érzékelte; képes lesz visszaidézni, mely nézeteket vettek komolyan, és melyeket utasítottak el, valamint emlékszik a meghozott döntések mögötti okfejtésre. Ezek egyike sem bizonyítja, hogy a nézőpontja helyes volt – csupán azt, hogy min alapult. Ha kellőképpen tárgyilagos a megírás módja, egy résztvevő visszaemlékezése segítheti a jövő történészeit annak megítélésében, hogy valójában miként is zajlottak az események – főleg akkor, amikor az idő múlásával egyre több bizonyíték válik elérhetővé a szóban forgó történések minden dimenziójáról.

Mélységes hálával és köszönettel tartozom mindazoknak, akik segítségemre voltak ennek a könyvnek az elkészítésében. Barátom, bizalmasom és nélkülözhetetlen társam, Peter W. Rodman másfél évtizeden át felügyelte a kutatást, sőt maga is komoly kutatómunkát vállalt, emellett segített a szerkesztésben, az ellenőrzésben és sok más tennivalóban. Nélküle sosem tudtam volna befejezni ezt a művet. William G. Hyland, egy másik megbízható társ és régi barát, szintén óriási részt vállalt a kutatómunkában, különösen Európa, a kelet–nyugati kapcsolatok, valamint a SALT [Strategic Arms Limitation Talks – stratégiai (hadászati) fegyverzetkorlátozási tárgyalások] vonatkozásában. Rosemary Neaher Niehuss és Mary E. Brownell (kollégáim a kormányban) különös szakértelmet, odaadást és segítőkészséget tanúsítottak a kutatásban és a kézirat átnézésében.

Winston Lord és William D. Rogers voltak szívesek megengedni, hogy a barátságukkal visszaélve elolvastassam velük az egész terjedelmes könyvet. Számtalan bölcs javaslatot tettek felbecsülhetetlen értékű szerkesztői észrevételekkel együtt. A kézirat egyes részeit elolvasta még Brent Scowcroft, Lawrence S. Eagleburger, David Ginsburg, Richard Helms, John Freeman, Samuel Halpern, Jessica Catto és John Kenneth Galbraith. Nem teszek úgy, mintha egy ilyen sok-

féle emberből álló társaság minden javaslatát megfogadtam volna. De őszinte köszönetet mondok az erőfeszítésükért.

Oscar Turnill segítségével Harold Evans briliáns szerkesztői szemmel olvasta el az egész emlékiratot; ők tanítottak meg arra, hogyan tud a szakszerű és intelligens szerkesztés hozzájárulni a szerkezethez és a szöveg világossá tételéhez. Betsy Pitha és a néhai Ned Bradford segítőkész munkatárs volt a kézirat aprólékos áttanulmányozásában. A név- és tárgymutató Melissa Clemence szakszerű munkája. Catherine De Sibour, Kathleen Troia és Jeffrey Yacker szintén segített a kutatásban.

Őszinte nagyrabecsülés illeti Daniel J. Boorstint, a Kongresszusi Könyvtár igazgatóját, valamint a Kézirattárban dolgozó urakat és hölgyeket: John C. Brodericket, Paul T. Heffront, John Knowltont és elhivatott munkatársaikat. Hálásan köszönöm a szívességüket és segítségüket az irataim kezelésével kapcsolatban, amelyeknek mostantól ők a gondozói. Az általuk biztosított munkakörülmények kiváló szolgálatot tettek nekem és a munkatársaimnak. Ezúton fejezem ki köszönetemet dr. Zbigniew Brzezinski nemzetbiztonsági tanácsadónak, akinek az irodájával együttműködve dolgoztam fel a könyvben szereplő titkosított anyagokat. Nixon elnök volt szíves engedélyezni egyes anyagok idézését az elnöki aktákból.

Különös hálával tartozom személyi titkáromnak, M. Christine Vicknek, aki a kézirat kezelésének megszervezését kapta feladatul, emellett számos fogalmazványt végiggépet, sőt még arra is jutott ideje, hogy hatékonyan kézben tartsa a mindennapi ügyeimet. A gépelésben odaadóan segített még Cheryl Womble és Mary Beth Baluta. Mindannyian sokat túlóráztak.

Feleségem, Nancy végig bátorított a tanácsaival és szeretetével; mint mindig, ő volt az élő lelkiismeretem.

Ezt a kötetet Nelson A. Rockefellernek ajánlom. Huszonöt éven át volt a barátom az idén januárban bekövetkezett korai haláláig.

Egy személyben vállalom a felelősséget könyvem tartalmáért, mint ahogy minden cselekedetemért is, amit benne megírtam.

Washington, D. C., 1979 júniusa

ELSŐ RÉSZ

A KEZDETEK

Egy meghívás

Az elnöki beiktatásra ragyogó napsütésben, de hideg, szeles napon került sor. Közvetlenül az új kabinet tagjai mögött, az emelvényen ülve figyeltem, amint Lyndon Johnson utoljára lépked végig a Capitolium folyosóján a *Hail to the Chief* dallamára. Azon gondolkodtam, vajon mi járhat a fejében ennek az erőteljes és tragikus figurának a hivatali ideje befejeztével, amely szárnyaló ambíciókkal indult, és fájdalmas megosztottságban ért véget. Hogyan végezhetette ez a konszenzusra törekvő ember egy kettészakadt országgal a háta mögött? Johnson úgy állt ott büszkén és méltóságteljesen, mint egy rabságban lévő sas, akivel sohasem lehet packázni, szemét távoli magasságokra szegezve, amelyeket immár sohasem fog elérni.

Most ismét rázendítettek a fanfárok, és Richard Nixon megválasztott elnök jelent meg a Capitolium lépcsősorának tetején. Frakkot viselt; nadrágja szára, mint mindig, ezúttal is kissé rövidebb volt a kelleténél. Az állkapcsa dacosan előreugrott, ennek ellenére tétovának látszott, mintha nem lenne egészen biztos abban, hogy valóban itt van. Egyszerre árasztott magából megnyugvást és hitetlenséget. Végül is révbé ért egy valószínűtlennek tűnő karrier és az amerikai politikatörténetben szinte példátlan önfegyelemről tanúskodó fegyverténye után. Valósággal vibrált az izgatottságtól, mint aki képtelen kívánni a ceremónia befejeződését, hogy végre elkezdhesse megvalósítani élete álmát. Mégis, valahogyan elnyűttnek, sőt törékenynek tűnt, akár egy maratoni futó, aki kimerítette magát a nagy versenyben. Mint mindig, most is nehéz volt megállapítani, vajon magát az ünnepi alkalmat vagy a nagy esemény általa előzetesen elképzelt képét élvezte-e valójában. Levonult a lépcsőn, és határozott, mély hangján letette a hivatali esküt.

Nelson Rockefeller

Szinte tapintható volt a saját meglepődésem afelett, hogy jelen vagyok. Még csupán nyolc héttel korábban is teljes képtelenségnek tűnt volna a gondolat, hogy az új elnök egyik legközelebbi tanácsadójaként részt vehetek a beiktatási ünnepségen. Egészen addig minden politikai élményem azoknak a társaságához kötődött, akik antagonisztikus ellentétben határozták meg magukat Richard Ni-

xonnal szemben. Már több mint tíz éve a Harvard Egyetemen tanítottam, ahol a tanári karban a Richard Nixonnal szembeni utálat dominált. És az a személy, aki a legnagyobb hatást tette rám az életem során, pontosan az az ember volt, akit Nixon kétszer is legyőzött abban a hiábavaló ambíciójában, hogy elnökjelölt lehessen: Nelson Rockefeller.

Nelson Rockefeller vezetett be engem a magas szintű politikacsínálásba 1955-ben, amikor Eisenhower elnök különleges tanácsadója volt nemzetbiztonsági ügyekben [Special Assistant for National Security Affairs]. Egyszer összehívtott egy csapat egyetemi oktatót, köztük engem is, hogy írjunk tanulmányt az elnök számára arról az alapvető diplomáciai problémáról, miképpen tudná az Egyesült Államok magához ragadni a kezdeményezést nemzetközi ügyekben, és világosan megfogalmazni hosszú távú céljait.

Árulkodó egy találkozás volt. Rockefeller belépett a helyiségbe, hátba verte az összegyűlt egyetemi oktatókat, és széles mosollyal a keresztnevük – emlékezete szerinti – legközelebbi megfelelőjén üdvözölte mindegyiküket. Mégis, ez a gesztus és az őt körülvevő ízig-vérig amerikai kellem aurája egyúttal a távolságtartás kimutatására is szolgált: amikor mindenkit a keresztnevéen szólítanak egyformán kedves modorban, a kapcsolatok elveszítik személyes jelentőségüket. Rockefeller helyet foglalt, és figyelmesen hallgatott, amint mi szépen sorban, megrészgélve a hatalomhoz – és merem állítani, a gazdagsághoz – való közelségünkről, minden tőlünk telhetőt megtettünk, hogy lenyűgözzük gyakorlatias, éles eszünkkel. Egyik professzor a másik után állt elő okos taktikai tanácsokkal arról, hogyan lehet manipulálni országokat (vagy legalább az államigazgatási apparátust), hogyan viszonyuljunk egy olyan elnökhöz, akit nem ismerünk, vagy (a nemzetbiztonsági tanácsadók örökös problémájaként) hogyan kell fölébe kerelkedni egy hasonlóképpen ismeretlen külügyminiszternek. Miután befejeztük, a mosoly eltűnt Rockefeller arcáról, és félig leeresztett szemhéja alól úgy nézett előre, mint oly sokszor, és amiről később már tudhattuk, hogy azt jelzi: elérkezett a komoly munka ideje. Így szólt hozzánk: „Nem azért hívtam ide önöket, uraim, hogy megmondják nekem, miképpen manőverezzek Washingtonban – ez az én dolgom. Az *önök* dolga azt közölni velem, mi a helyes megoldás. Ha meg tudnak győzni róla, az elnök elé viszem. És ha nem tudom eladni neki, le fogok mondani.”

Rockefeller szavatartó embernek bizonyult. A megbeszélésünk nyomán írt jelentésének egyik gondolatát, a „nyitott égboltot” elfogadták.* A hosszú távú célokat megfogalmazó részek azonban süket fülekre találtak, részben az országban

eluralkodott önelégültség, de főként egy befolyásos külügyminiszter ellenállása miatt, aki a saját meggyőződését akarta keresztülvinni. 1955 végén Rockefeller le is mondott.

Már korábban részt vettem egy tipikus rockefelleri vállalkozásban. Az általam ismert összes közéleti szereplő közül – megindító módon – ő őrizte meg a legtöretlenebbül az eszmék erejébe vetett hitét. Óriási elszántsággal próbálta megtanulni, mi a „helyes dolog”, amit meg kell tenni. Országos kampányai azon az illúzió alapultak, hogy az elnökjelölt konvenciókon, pártkongresszusokon igényes, tartalmas programmal előállva tudja maga mellé állítani a küldötteket. Gyötrelmes mennyiségű időt töltött a beszédei megfogalmazásával. Noha talán nem látszott tipikusnak, bizonyos értelemben jellegzetesen amerikai karakter volt harártalan energiájával, pragmatikus lángelméjével és olthatatlan optimizmusával. Az akadályok azért voltak előtte, hogy legyőzze őket, a problémák pedig lehetőségeket jelentettek a számára. Sohasem tudta elképzelni, hogy ne lehessen jóvátenni bármilyen rosszat, vagy hogy egy tisztességes ambíció elérhetetlen lehessen. Más nemzetek szemében az utópia soha többé fel nem támasztható áldott múlt, míg az amerikaiak számára mindössze az elkötelezettségük intenzitásán múlik az elérése.

Bizonyos vagyok abban, hogy Nelson Rockefellerből nagy elnök lett volna. Bővében volt a vezetés próbakövének tekintett bátorság és éleslátás képességének. De azokban a pillanatokban, amikor a céljait talán meg lehetett volna valósítani (1960-ban, majd 1968-ban), rá egyáltalán nem jellemző módon habozott. A meggyőződése szolgálatában hidegvérű és könyörtelen tudott lenni, emellett hihetetlenül kitartó volt. Mégis élt benne egy mélyen gyökerező ambivalencia. Egyfajta arisztokratikus aggály visszatartotta attól, hogy kellő céltudatossággal törekedjék a cél elérésére, és belefáradt az önmagával vívott küzdelembé, hogy miként tegye magát érdemessé a magas hivatalra. Egész neveltetése visszaretentette attól, hogy olyan színben tűnjön fel azok előtt, akiket szolgálni akart, mintha személyes ambíció hajtaná; mivel már így is kiváltságos helyzetben volt, úgy érezte, nincs joga a maga számára másoknál többet kérni. Ezért aztán úgy kívánta megszerezni a hivatalt, hogy megpróbálta a számba vehető lehetőségek legátfogóbb, általa előrevetített víziója révén magával ragadni a nemzetet, és követendő példaként az ország elé tárni az ezek megvalósításához szükséges legjobb programot.

Bizonyos értelemben Nelson Rockefeller a gazdag emberek örökletes fogyatékoságától szenvedett egy egyenlőségre törekvő társadalomban. Meg akart bizonyosodni afelől, hogy meghaladta azt, ami a lényegénél fogva ellentmondásos volt: a karrierje az érdemnek, és nem a vagyonának köszönhető, a teljesítményével szolgált rá, és nem örökség útján jutott hozzá. Arisztokratikus hagyományokkal rendelkező országokban – például Nagy-Britanniában jóval a második világháború utánig – a felsőbb osztálybeliek abban a meggyőződésben jöttek-mentek

* Eisenhower elnök ún. „nyitott égbolt” javaslata bizonyos számú felderítő repülést tett volna lehetővé az Egyesült Államok és a Szovjetunió felett a másik fél számára. A szovjet elutasítást követően Eisenhower zöld utat adott az U-2-es kémrepülőgépek titkos akcióinak. (A ford.)

a magas hivatalokban, hogy a közéleti szerepvállalás az ő előjoguk. A rátermettséget adottnak vették. Ezzel szemben az Egyesült Államokban a nagy családok ivadékaik rendkívül érzékenyek arra a vádra, hogy a hatalomhoz a befolyásuk gyakorlásával vagy a gazdagságuk révén jutottak hozzá; úgy hiszik, saját jogon kell megszerezniük a hivatalt. De mint ahogyan egyetlen szép nő sem lehet biztos abban, hogy „saját jogán” kívánatos – ami azt illeti, ez a saját jog elválaszthatatlan a szépségtől –, ugyanígy Amerikában egyetlen gazdag ember sem lehet biztos abban, minek köszönheti a közéleti pozícióját. Ha szerencsés, idővel megtanulja, hogy nem ezen múlnak a dolgok. Magas politikai hivatalban aszerint ítélik meg az embert, milyen kihívásokkal nézett szembe, és milyen eredményeket tudott felmutatni, nem pedig a pénze vagy azoknak a motivációja alapján, akik segítettek neki oda jutni. A történelem nem a helyzeti előny, hanem a teljesítmény szerint fog ítélni.

Nelson Rockefellernek sohasem sikerült teljesen feloldania ezt a dilemmát. Idő előtti halála után az a vélekedés alakult ki róla, miszerint *annak ellenére* nem sikerült elnyernie az elnökséget, hogy Rockefeller volt. Ennek éppen az ellenkezője állt közelebb az igazsághoz. Nagyrészt azért vallott kudarcot, mert Rockefeller volt. Attól ugyan nem riadt vissza, hogy óriási összegeket költson a politikai kampányaira, viszont túlzott mértékben kötelességének érezte, hogy ambícióját a programjaival igazolja, és rendkívüli módon vonakodott attól, hogy az álmait az országos konvenciók delegátusainak megalázó körüludvarlásával valósítsa meg. A politikai folyamatok azonban nem egészen így működnek nálunk; inkább személyekre, nem pedig programokra vannak szabva.

Rockefeller három konvenció során is azért küzdött, amit tisztességes pártprogramnak tekintett, fittyet hányva az amerikai politikatörténet egyik legmegalapozottabb tanulságára, miszerint a pártprogramok azt a gyorsan tovaröppenő pillanatot szolgálják, amikor a küldöttek összegyűlnek megválasztani a párt elnökjelöltjét, majd azután szép csendben elenyészve kitörölődnek a köztudatból. 1960-ban komoly és átfogó programot terjesztett elő alig három héttel a Republikánus Párt országos elnökjelölti kongresszusa előtt, amikor az elutasíthatósága már kész ténynek számított, és nem volt reális remény a végkimenetel megváltoztatására. Ily módon sikerült rákényszerítenie Nixont a híres Fifth Avenue-i megállapodás [Compact of Fifth Avenue] elfogadására (a dokumentumot Rockefeller Fifth Avenue-n levő lakásán fogalmazták meg, innen a név), amely a republikánus programot a nézeteivel összeegyeztethető irányba térítette. A pártbeli helyzetét illetően azonban súlyos árat kellett fizetnie. 1964-ben a körültekintés minden követelményét sutba dobva, szembeállt Barry Goldwaterrel, mivel őszinte meggyőződése szerint Goldwater a korabeli konzervatív szélsőséges veszélyes formájának trójai falova volt (habár később eljutott odáig, hogy nagyra becsülje). Goldwater kevésbé mértéktartó hívei erre úgy válaszoltak, hogy kifütyülték és

lehurrogták a republikánus konvención. 1968 márciusában, amikor még mindig volt némi halvány reménye, visszalépett a versenyből, majd miután Nixon már matematikai többséget biztosított a maga számára, újra versenybe szállt egy sor részletes és átgondolt programpont publikálásával.

A kontraszt Richard Nixon stílusával szemben nagyobb nem is lehetett volna. Napjaink Amerikájában a hatalom egyre inkább azok felé gravitál, akik szinte megszállottan vágyódnak a megszerzésére. Bárki, aki nem veti alá magát monomániásan a jelölési procedúrának, bárki, aki fél tőle vagy megveti, mindig is ábrándokat fog kergetni, bármennyire is figyelemre méltók az egyéb tulajdonságai. A legmagasabb hivatalra pályázók esetében, a sportolókhoz hasonlóan, minden az időzítésen, az alkalom megragadásának ösztönös képességén múlik. A konvenciók delegátusai a pillangók rövid életét élik. Egy röpké időszakban nagyra tartják, körüludvarolják őket, nyomást gyakorolnak rájuk, hízelegnek nekik, és vég nélkül a nyomukban vannak. Miután választottak, másnap elmerülnek az ismeretlenség homályában. Ennélfogva különösen érzékenyek bármelyik jelölt önbizalomhiányára.

Azoknak a tulajdonságoknak, amelyekre szükség van ahhoz, hogy elnyerjük a jelöltséget az amerikai elnöki tisztségre egy ilyen tiszavirág-életű testülettől, alkalmasint nem sok közül van a kormányzáshoz nélkülözhetetlen kvalitásokhoz; mi több, amint a jelölési procedura követelményei választásról választásra haladva mind magasabb szintre emelkednek, a kettő egyre növekvő mértékben összeférhetlenné válhat. A jelölési procedura azt a jelöltet részesíti előnyben, aki ügyes szervező, aki a politikai mondanivalót összhangba tudja hozni a pillanat követelményeivel, aki mestere a kétértelmű titokzatosságnak és a konszenzusnak, és aki képes alárendelni a programokat egy széles koalíció létrehozása iránt támasztott elvárásoknak. Egy olyan ember, aki megérti a jelölési procedura komplex lényegét, ahogyan ezt Nixon oly remekül tette, szükségképpen legyőzi azt a jelöltet, aki a tartalom hangsúlyozásával kívánja elérni a célját.

Személyiségjegyeit tekintve Nelson Rockefeller annyira különbözött Adlai Stevensontól, amennyire két ember egyáltalán különbözhet egymástól. A keményebb fából faragott Rockefeller sokkal határozottabb volt, ennek ellenére a sorsukban különös módon több párhuzamot is fel lehetett fedezni. Az esély kapujában hezitáltak, vagy inkább elutasították, hogy a lehetőségeiket az új típusú politika által megkövetelt eszközök bevetésével alakítsák. Ha ez veszélyes volt egy demokrata számára, egyenesen végzetesnek bizonyult egy republikánus esetében, akinek a hatalomból egy generáció óta kiszorult pártja befelé, illetve olyan ortodoxia és fegyelem felé fordult, amely rendkívül gyanakvóvá tette a merész, új programokkal szemben. A két ember minden bizonytalankodása ebből a frusztrációból

fakadt. Ahogyan Stevenson 1960-ban vereséget szenvedett a Kennedy-csapattól, ugyanúgy szenvedett vereséget Rockefeller a Nixon-gépezettől 1960-ban, majd 1968-ban is. Rockefeller erős ellenszenvét Nixon iránt számos tényező táplálta, amelynek legfontosabb eleme az ösztönös lázadás volt a modern amerikai elnöki politika lényegéhez tartozó manipulációra épített politizálás ellen.

Emellett a Rockefeller és Nixon közötti rivalizálás nem nélkülözte a személyes antipátiát sem, ami jóval meghaladta azt a mértéket, amelyet egy ilyen páratlan díjért folyó versengés automatikusan generál. Nixon önző amatőrként tekintett Rockefellerre, aki tönkretenné azt, amit nem tudna igazgatni; annak az *establishment*nek, vagyis az államhatalomnak és intézményeinek egyik reprezentánsát látta benne, amely a politikai pályája során mindvégig lekezelően bánt vele. Rockefeller pedig opportunistának tartotta Nixont, akiből hiányzik a nemzet sorsának formálásához szükséges vízió és idealizmus.

1968-ban én is osztottam a Nixonnal szembeni vélemények jó részét, bár kevés közvetlen bizonyíték támasztotta alá az ítéletalkotást. Jelen voltam azon a gálás sajtókonferencián, ahol Rockefeller elismerte a vereségét, és fájt a szívem. Az érzéseim nagyon hasonlítottak ahhoz az újságíróéhoz, aki végigkísérte Rockefeller kampányát, és szinte összeomlott az Americana Szálloda bárjában, amikor az véget ért. „Ő az utolsó politikus, akihez érzelmileg kötődöm – jelentette ki. – A politikusok olyanok, mint a kutyák. A várható élettartamuk túl rövid ahhoz, hogy elviselhető módon elkötelezzük magunkat irántuk.” Az az ember, aki pedig az egyik legnagyobb elnökünk lehetett volna, sohasem érte el a célját. Ez a tudat még nehezebb volt a barátai számára, mivel a szívünk mélyén jól tudtuk: a taktikai hibák és tévovázások ellenére ennek másképpen kellett volna történnie.

Közbeszól a telefon

Néhány hónappal e lehangoló nap után (amikor Richard Nixon már *president-elect* volt), Rockefeller kormányzóval és tanácsadóinak egy csoportjával ebédelttem New York-i kis lakásában a Museum of Primitive Art harmadik emeletén. Pénteki nap volt, 1968. november 22-e. Az általa alapított múzeumot fedett gyalogútjáró kötötte össze a West 55th Street-i kormányzói hivatalával. A lakást a Rockefeller Center megalkotója, Wallace Harrison építész tervezte. Drámai hatást keltő, vörös színű ívelt falait Toulouse-Lautrec képei borították; további felbecsülhetetlen értékű képeket, amelyeknek már nem jutott hely a falakon, faliszekrényekben tárolt. Ebben a pompás miliőben tárgyaltuk meg, miképpen viszonyuljon Rockefeller egy esetleges felkéréshez, hogy legyen a tagja Nixon kabinetjének, és hogy milyen posztot kérjen magának, ha választási lehetőséget ajánlanak neki.

A vélemények megoszlottak. A tanácsadók egy csoportja úgy vélte: Rockefeller befolyása nagyobb lenne egy jelentős állam kormányzójaként, mert ebben a minőségében ellenőrzést gyakorolhatna egy politikai párt szervezete és annak szponzorálása felett. Mások a közvetett befolyást illuzórikusnak tartották. Egy kormányzó aligha tudna következetes vagy átfogó ráhatással lenni az országos politikára, és bármely erre irányuló kísérlet valószínűleg régi sebeket tépne fel újra, különösen kedvezőtlen körülmények esetén. Rockefeller az előző vélemény felé hajlott, azzal érvelve, hogy nehéz lenne beosztottként, főleg Nixon alárendeltjeként szolgálnia.

Én azon a véleményen voltam, hogy ha lehetőség nyílik rá, Rockefeller legyen tagja a kabinetnek, és hangsúlyoztam: a legszerencsésebb pozíció a védelmi miniszterség lenne számára. Úgy véltem, a megválasztott elnök csaknem biztosan megvalósítja azt a kinyilvánított szándékát, miszerint ő maga fog külügyminiszterként funkcionálni. Továbbá úgy láttam, a külügyminisztérium [State Department] nem fogja biztosítani azt az autonómiát, amelyet Rockefeller személyisége megkívánt volna. Védelmi miniszterként kielégíthetné több évtizedes érdeklődését a nemzetbiztonság iránt. Robert McNamara példája alapján pedig úgy gondoltam, a védelmi miniszter fontos szerepet játszhat a külpolitika alakításában is.

Miközben ötletszerűen vitatkoztunk a fenti szempontokról, az eszmecsere a megválasztott elnök hivatalából érkező telefonhívás szakította meg. Szomorú emlékeztetőként Rockefeller kudarcokkal terhelt pályafutására az országos politikában, a hívó fél Dwight Chapin, a Nixon találkozóit szervező titkár volt, aki ráadásul azzal szakította félbe Rockefeller stratégiai értekezletét, hogy engem kért fel találkozóra a főnökével, nem pedig Rockefellert. A mából visszanézve világosan látom: ez a telefonhívás oka fogyottá tette a megbeszélésünket. De visszatértünk rá, mintha mi sem történt volna. Az ebédnél senki sem fogta fel: a hívás célja nyilvánvalóan az volt, hogy fontos pozíciót ajánljanak fel nekem az új kormányban.

A hívás nem töltött el sem várakozással, sem lelkesedéssel. A Rockefellerrel fennálló hosszú kapcsolatom alatt tanácsadóként szolgáltam a Fehér Házban a Kennedy-kormány hivatali idejének korai szakaszában, amikor a professzorok első ízben váltottak át tanácsadói szerepkörből operatív feladatok ellátására. Kennedy elnök, aki olvasta a *The Necessity for Choice* [A változás szükségessége] címmel frissen megjelent könyvem (vagy legalábbis a *New Yorker*ben róla megjelent hosszú recenziót), felkért, hogy csatlakozzak a fehér házi stábjához. A vele folytatott, hosszúúra nyúlt megbeszélés során elbűvölt Kennedy vitalitása és éleseszűsége, habár abban a korai stádiumban nem úgy tűnt számomra, hogy az önbizalma már egyenlő szinten lenne az energiájával és a szárnyaló fantáziájával. Másfelől egy pillanatra sem támadt olyan benyomásom, mintha a különleges nemzetbiztonsági tanácsadója, McGeorge Bundy – korábbi harvardi kollégám – az elnökhöz hasonlóan sürgős szükségét érezné a fehér házi stáb kibővítésének

egy vele összevethető tudományos kompetenciájú másik professzorral. Ráadásul vonakodtam megszakítani a kapcsolatokat Rockefellerrel, így megegyeztünk, hogy hetente csak egy-két napot töltök a Fehér Házban, konzulensi minőségben.

A külsősként folytatott konzultáció természete önmagában véve is, de különösen a saját tudományos énközpontúságommal párosulva és tetézve azzal, hogy még nem voltam kellőképpen hozzáedződve az elnöki hivatallal járó mindennapos presszió elviseléséhez, frusztráló élménnyé tette ezt a megbízatást. Egy rendszeres, szerződéses külső konzulens túl távoli ahhoz, hogy részt vegyen a pillanat szülte kényszer alatti döntéshozatalban, ahhoz azonban túl közeli, hogy megőrizze a külső tanácsadó belső távolságtartását és titokzatosságát. Ez az ambivalens helyzet megjósolhatóan előbb-utóbb terhessé válik mind a tanácsaival segíteni kényszerülő konzulens, mind pedig azok számára, akiknek tanácsot ad. Mivel akkoriban kevésbé értettem az elnöki hivatal működését, kéretlen tanácsok adásával emésztettem fel az energiáimat, emellett ritka találkozásaink alkalmával tudós értekezéseket tukmáltam rá Kennedy elnökre olyasmikről, amikkel kapcsolatban még abban a valószínűtlen esetben sem tudott volna mit kezdeni, ha véletlenül felkeltik az érdeklődését. A kölcsönös megkönnyebbülés érzésével váltunk el egymástól 1962 közepén.

Találkozás Richard Nixonnal

Ezzel a nem igazán biztató háttérrel még kevesebb okom volt azt remélni, hogy meghívást kapok a Nixon-kormányban való részvételre. Nem ismertem a megválasztott elnököt. William F. Buckley Jr. barátom, konzervatív rovatvezető újságíró, már évek óta mondogatta nekem, hogy Nixont alábecsülik a kritikusai; intelligensebb és a problémák iránt fogékonyabb, mint ahogyan az ellenfelei feltételezik róla. Nekem azonban csak az 1968-as elnökválasztás után volt alkalmam kialakítani a saját álláspontomat.

Korábban mindössze egyszer találkoztam Richard Nixonnal, amikor 1967-ben mindketten ugyanarra a karácsonyi partira voltunk hivatalosak. Nixon akkor érkezett, amikor én éppen indulni készültem. A háziasszony bevezetett minket a könyvtárba. Nixon megjegyezte, hogy olvasta a *Nuclear Weapons and Foreign Policy* [Atomfegyverek és külpolitika] címmel megjelent első könyvemet. Sokat tanult belőle, és írt is nekem egy feljegyzést, amiről kínos módon elfelejtkeztem. Kimértem válaszoltam; nem is annyira két évtizednyi előítélet, mint inkább a találkozásunk furcsasága miatt. Akkoriban még nagyon nem kedveltem a könnyed társalgást megkívánó helyzeteket, Richard Nixon pedig mindmáig nem tudta levetkőzni a mások társaságában érzett gátlásait. Erőltetetten udvarias pár mondat váltása után mindketten mentünk a magunk útjára.

A Nixon-stábbal való első találkozásomra a Republikánus Párt miami konvencióján került sor, 1968-ban. Még a szavazás előtt, de miután már nyilvánvalóvá vált Nixon jelöltsége, találkoztam Richard V. Allennel, Nixon akkori külpolitikai főtanácsadójával, aki a jelölteket egyetértésre próbálta rábírn egy közös állásfoglalásban Vietnámról, elkerülendő a nyílt összecsapást a konvención. Részemről azt tartottam a legfontosabbnak, hogy a republikánus platform vegye számításba a tárgyalásos rendezés iránt táplált reményeket. A jelölés biztossá válásával a Nixon-csapat nem látta értelmét a sebeket feltépő csatározásnak a lényegyet illetően, ami rossz hatással volt a korábbi két konvencióra. Meglehetősen sima és udvarias kompromisszum született, amit a Rockefeller-táborban – jóllehet nemigen volt okunk az ünneplésre – erkölcsei győzelemként üdvözlöztünk.

A konvenció után visszatértem a Harvardra, úgy vélv, hogy az amerikai politikai fejleményekhez való hozzájárulásom ezennel véget is ért. Az 1968-as országos kampány során több – olykor önjelölt – Nixon-megbízott hívott fel tanácsért. Arra az álláspontra helyezkedtem, hogy konkrét kérdésekre ugyan válaszolok a külpolitikáról, viszont általános értelmű tanácsokkal vagy kéretlen javaslatokkal nem fogok szolgálni.

Ami azt illeti, a Nixon-stáb mindössze egyetlen kérdést tett fel nekem valaha is. 1968 októberének elején bemutattak John Mitchellnek, Nixon akkori kampánymenedzserének. Mitchell megkérdezte, vajon úgy gondolom-e, hogy a Johnson-kormány a tárgyalások megkezdéséért cserébe már az elnökválasztás előtt beleegyezik a bombázások leállításába Vietnámban. Azt válaszoltam, hogy számomra ez nagyon is valószínűnek tűnik: az észak-vietnámiak ilyen feltételek mellett a bombázások leállítását szeretnék, és törekedni fognak rá, hogy mindkét elnökjelölt elkötelezze magát mellette. Ennélfogva úgy gondolom, Hanoi alighanem beleegyezését adja majd közvetlenül a választás előtt. De egyúttal javasoltam, ne csináljanak ebből nagy ügyet. A kampány során Mitchell egyszer-kétszer még visszatért a dologra. Egy ponton sürgetett, hogy hívjak fel egy bizonyos Mr. Haldemant, ha bármilyen kedvezőtlen információt kapnék, és megadta az illető telefonszámát. Sohasem használtam. A Nixon-stábról nyert korlátozott benyomásom az volt, hogy a csapat nyakig merül a választás mechanizmusába, elhalasztva a lényegi kérdéseket a kampány végéig, ami egyáltalán nem atipikus hozzáállás bármely elnökaspiráns stábjá részéről.

Megbeszélések a Pierre Szállóban

Válaszképpen Chapin telefonhívására, november 25-én, hétfőn délelőtt 10 óra-kor megjelentem Nixon átmeneti főhadiszállásán a Pierre Szálloda harminckilencedik emeletén, nem tudván, mi az invitálás célja. Nem számítottam az

életemet fenekestül felforgató beszélgetésre; azt tartottam valószínűnek, hogy a megválasztott elnök a véleményemre kíváncsi az előtte álló politikai problémákkal kapcsolatban. A fogadóhelyiségben kellemes, ápolt külsejű fiatal emberek kísérték figyelemmel a biztonsági kamerák felvételeit; közülük is az egyik legkellemesebb megjelenésű és legfiatalabb fogadott, akiről kiderült, hogy ő Dwight Chapin. Tartózkodó udvariassággal elkísért egy nagy nappaliba a hall végében, és közölte: a megválasztott elnök rövidesen itt lesz. Akkor még nem tudtam, hogy Nixon borzasztóan félénk természetű. Az új emberekkel való találkozás homályos félelemmel töltötte el, különösen, ha az illetők olyan pozícióban voltak, hogy elutasíthatták, vagy ellent tudtak mondani neki. Mint ahogyan az ilyen találkozások előtt szokása volt, valószínűleg egy szomszédos szobában tartózkodott, hogy megnyugtassa az idegeit, és átnézze a feljegyzéseit; ezeket egy sárga jegyzet-tömbbe írta bele, amelyet sohasem vett elő a látogatói előtt.

Amikor végül belépett a szobába, fesztelennek próbált mutatkozni, de így sem sikerült palástolnia rendkívüli idegességét. Egy pamlagra ült le a Fifth Avenue-ra néző ablaknak háttal, és kézmozdulatával jelezte, hogy a vele szemközti karosszékben foglaljak helyet. A modora csaknem szégyenlős volt, enyhén bizonytalan mozdulatai pedig nem álltak kapcsolatban azzal, amit mondott; mintha két különböző impulzus irányítaná a beszédét és a gesztusait. Nyugodt, udvarias hangon beszélt, miközben sorra hörpintette fel egyik csésze kávé a másik után, amelyeket külön kérés nélkül hoztak be neki.

A találkozásonk témája az új kormány felállítása volt. Komoly szervezési problémával áll szemben, mondta. Nagyon kevés bizalmat táplál a külügyminisztérium iránt. A külügyesek nem lojálisak; a külügyi szolgálat alelnökként lenézte; miután pedig távozott a hivatalából, figyelemre sem méltatta. El volt szánva rá, hogy a külpolitikát a Fehér Házból irányítja. Úgy vélte, a Johnson-kormány mellőzte a hadsereg vezetőit, a döntéshozás mechanizmusa pedig nem hagyott az elnöknek valódi választási lehetőségeket. Feltétlenül szükségesnek érezte, hogy a politikacsínálásból kirekessze a CIA-t; szerinte tele van Ivy League-liberálisokkal*, akik az elemző objektivitás álarca mögé bújva rendszerint a saját preferenciákat erőltetik. Politikailag mindig is szemben álltak vele. Nixon a véleményemet szerette volna hallani a felvetett témákról.

Azt válaszoltam, ne ítélje meg a külügyi szolgálat hozzáállását egy elnökhöz annak alapján, ahogyan egy elnökjelölttel, sőt még egy alelnökkel szemben is viselkednek. Akárhogyan is, egy olyan elnöknek, akinek van saját elképzelése, mindig képesnek kell lennie uralni a külpolitikát. A CIA-ról eddig túl keveset tudtam ahhoz, hogy véleményt alkossak az ügyben. Teljesen egyetértettem

egy formálisabb döntéshozatali mechanizmus létrehozásának szükségességével. A Johnson-adminisztráció döntéseit túl sokszor kötetlen, félhivatalos összejöveteleken hozták, gyakran ebéd közben – ezek voltak a híres „keddi ebédek” –, anélkül, hogy a stáb dolgozott volna rajtuk, vagy további lépésekre került volna sor. Ennélfogva nehéz volt pontosan tudni, milyen döntések születtek. Még a legjobb szándék feltételezése esetén is az érdekelt kormányhivatalok hajlamosak voltak az ilyen találkozók gyakran nem egyértelmű eredményét a saját preconcepciójuknak leginkább megfelelő módon értelmezni. És természetesen ott volt a tévedés és a félreértés nagy valószínűsége is. Csak kevés lehetőség nyílt koncepciózus szemléletmód kialakítására, egymásra épülő cselekvésekre vagy a nünaszok érzékelésre. Szükségesnek tűnt egy szisztematikusabb struktúra létrehozása, amelynek el kell kerülnie az Eisenhower-kormány rigorózus formalizmusát, ahol a politikacsínálás folyamata nemritkán a szuverén minisztériumok között kötött *ad hoc* szövetségek jellegét öltötte magára. Alapvetően fontosnak tartottam egy újfajta koherenciát és precizitást.

Nixon ekkor vázolta néhány külpolitikai nézetét. Megdöbbenett a lényeglátása, ami olyannyira nem vágott egybe a bennem korábban róla kialakult képpel. Megkérdezte, hogy véleményem szerint mi legyen diplomáciájának a célja. Azt feleltem, mindennél fontosabb lépésként meg kell szabadítanunk külpolitikánkat az eufória és a pánik közötti heves történelmi kilengésektől, attól az illúziótól, hogy a döntések nagyrészt a döntéshozók egyéni sajátosságaitól függenek. A politikának a nemzeti érdek bizonyos alapelveihez kell kötődnie, amely meghalad bármely adott kormányzati kurzust, ennélfogva fenntartható marad, miközben az elnök személye változik.

Ezen a ponton a társalgás kevésbé szabatos irányt kezdett venni. Nixon féltelmei a visszautasítástól oda vezettek, hogy olyan körülményes módon tett javaslatokat, aminek alapján gyakran nehéz volt megmondani, mire akar kilyukadni, vagy hogy valójában javasol-e egyáltalán bármilyen konkrét dolgot. Gyakori kontaktusok után jobban megértettem finom körülírásait; megtanultam, hogy Nixon számára a szavak olyanok, mint a biliárdgolyók; neki nem a kezdő lökés számított, hanem a karambolozás. Ennél az első találkozásnál azonban még nem volt más választásom, mint szó szerint venni a megválasztott elnök szavait. Amit megértettem, az a következő volt: megkérdezte tőlem, elviekben hajlandó vagyok-e részt venni a kormányában valamilyen tervezői minőségben. Azt válaszoltam, hogy abban az esetben, ha Rockefeller kormányzó ajánlatot kap egy kabinetposztra, örömmel szolgálnék a stábjában. A megválasztott elnök ezután már nem tett több utalást a jövőre vonatkozóan. Javasolta, hogy a kormányzás leghatékonyabb struktúrájáról alkotott nézeteimet fejtssem ki egy emlékeztetőben.

Visszatekintve világosan látom: a megjegyzésem csírájában fojtott el bármilyen minimális esélyt egy Rockefeller-kinevezéssel kapcsolatban, már ha egyál-

* Az Ivy League nyolc régi és tekintélyes magánegyetem, *college* csoportja az USA északkeleti részén. (A ford.)

talán létezett ilyesmi. Richard Nixonnak ugyanis nem állt szándékában Nelson Rockefeller farvizén evezve bevenni engem a kormányába, és még kevésbé volt hajlandó olyan helyzet létrehozására, amelyben esetleg ketjük között kellett volna választanom. Ahogyan később megértettem, Nixon számára a bennem rejlő egyik vonzerőt az jelentette, hogy a kinevezéssel demonstrálná: képes bevásárolni a csapatába egy harvardi értelmiségit, és az a tény, hogy Rockefeller kíséretéből érkezem, a gondolatot még érdekesebbé tette.

Jelezvén, hogy a megbeszélés a végéhez közeledik, Nixon megnyomott egy berregőt, mire megjelent egy takaros, kefefrizurás, hivatalos komolyságú férfi, akit Bob Haldemanként mutattak be. Nixon közölte vele: köttessen be közvetlen telefonvonalat a harvardi irodámba, hogy később folytathassa a megbeszélést. Haldeman egy sárga jegyzetömbbe fel is jegyezte a különös kérést, ami azt feltételezte, hogy nincs rendes telefon-összeköttetés New York és Cambridge között. Sohasem tett egy lépést sem a vonal bekötésére.

Amikor elkészöntem a megválasztott elnöktől, nem volt bennem pontos kép arról, mik az elvárásai velem szemben. A beszélgetésből nem derült ki, hogy vajon Nixon tanácsot vár-e tőlem, vagy elkötelezettséget, és ha az utóbbiról van szó, az miben áll. Kifelé menet Haldeman megkért, lépjek be az irodájába, amely szomszédos volt Nixonéval. Semmi olyasmit nem mondott, ami felvilágosítást nyújtott volna az alapvető kérdésemet illetően, én pedig nem kérdezősködtem nála. Ehelyett úgy tűnt, ég a vágytól, hogy elmondhassa, mi a munkaköre. Nagyon tárgyilagosan elmagyarázta, hogy a legfontosabb funkciója a megkerülő manőverek megakadályozása. Gondja lesz rá, hogy semmilyen memorandum ne kerüljön az elnök elé anélkül, hogy a fehér házi stáb illetékes tagja ne kommentálná, valamint hogy a stáb egyik tagja jelen legyen az elnökkel folytatott minden megbeszélésen, mivel ez garantálja az elhangzottak végrehajtását. Arra is rámutatott, hogy megváltoztatja a vezető fehér házi beosztottak titulussát különleges elnöki tanácsadóról [Special Assistant to the Presidentről] elnöki tanácsadóra [Assistant to the Presidentre], mivel senki sem tudja, mit jelent a *special* szó. Miután oly módon adta elő ezeket a kijelentéseket, ami nem igényelt kommentárt, szívélyesen elköszönt tőlem.

Aznap délután még idejében visszaértem a Harvardra ahhoz, hogy megtartsam a 4 órakor kezdődő szemináriumomat a nemzetbiztonsági politikáról. Úgy általánosságban volt ugyan kósza híresztelés arról, hogy találkoztam a megválasztott elnökkel, de nem indult meg komoly spekuláció egy kinevezés esetleges felajánlásáról az új kormányban. A találkozó egyetlen újság figyelmét sem keltette fel, és kevés barátom mutatott érdeklődést iránta.

Másnap felhívott Nelson Rockefeller. Megbeszélést folytatott a megválasztott elnökkel, aki kifejtette neki, hogy véleménye szerint nagyobb szolgálatot tenne az országnak New York állam kormányzójaként, mint kormánytagként.

Az 1970-ben esedékes döntő fontosságú választás miatt lényeges, hogy továbbra is az állam élén álljon. Nixon sok kérdést tett fel neki rólam, különösen arról, hogyan tudok nyomás alatt teljesíteni. Rockefeller elmondta nekem: efelől abszolút mértékben megnyugtatta a megválasztott elnököt. Tényszerűen, minden hozzáfűzött megjegyzés nélkül adta elő a megbeszélés tartalmát, és nem hozta tudomásomra a véleményét arról, hogy szerinte szolgáljak-e a Nixon-kabinetben, vagy sem.

Egy órával később ismét kerestek telefonon, ezúttal John Mitchell irodájából, találkoztát javasolva másnapra; a téma a pozícióm lesz az új kormányban. Nem magyarázták meg, miféle pozícióról van szó, és vajon úgy véli-e Mitchell, hogy már fel is ajánlottak egyet, vagy csupán egy újabb puhatolódzó megbeszélésre kerül sor.

Aznap este New Yorkba mentem meglátogatni McGeorge Bundyt, aki, miután távozott a Fehér Házból, a Ford Alapítvány elnöke lett. Az évek során ambivalens viszony alakult ki köztünk. Csodáltam éleselműségét, még olyankor is, amikor gyakorta inkább divatos, nem pedig tartalmas elképzelések szolgálatába állította. Úgy véltem, érzékenyebb és kedvesebb, mint amit időnként nyers modora sejteni engedett. Engem hajlamos volt az udvariasság és a tudat alatti leereszkedés keverékével kezelni; ezt a felsőbb osztálybeli bostoniak olyanok számára tartogatják, akik New England-i mércével mérve egzotikus háttérrel és eltúlozott intenzív egyéni stílussal rendelkeznek.

Mindent egybevetve, nagyon nagyra tartottam Bundyt. Ha kevésbé forradalmi időben él, jóval magasabbra ívelhetett volna a karrierje. Végigjárhatta volna a vezető kormányhivatalokat, amíg a tapasztalata összhangba nem kerül az éleselműségével, az ítélőképessége pedig a magabiztosságával. Balszerencséjére pont olyan időben kezdte meg szolgálatát a kormányban, amikor zűrzavar uralkodott azokban az intézményekben és csoportokban, amelyeknek biztos viszonyulási pontként kellett volna szolgálniuk számára. Emiatt örökké az éppen divatos oldalon találta magát, de mindig azon a ponton, amikor a felkapott koncepció már kezdett kimenni a divatból. Konkrét példával élve: vietnámi héjaként összezsavarodott az *establishment* demoralizálódása miatt, amelynek az alapelvei a háborúhoz vezettek; a szíve mélyén konzervatív volt, akit a korábbi kapcsolatai olyan ügyekbe vittek bele, amelyek iránt végső soron nem lelkesedett. A meggyőződése és az ösztönei, az intelligenciája és az érzelmi támogatottság iránti igénye között őrlődve fokozatosan elvesztette a tanácsadóktól elvárt tulajdonságokat, pedig bizonyára rendelkezett azzal az éleselműséggel, jellemmel és neveltetéssel, amelyek révén nagyobb szolgálatot tehetett volna az országnak, mint amekkorát a sors megengedett neki.

Olyan nagyrabecsüléssel viseltetem Bundy iránt, hogy ő volt az egyedüli ember, akivel konzultáltam, mielőtt találkoztam volna Mitchell-lel. Elmondtam

neki: várhatóan valamilyen pozíciót ajánlanak fel nekem a külügyminisztériumban. Bundy becslése az engem megillető szintről abban a megjegyzésében tükröződött, miszerint szerencsétlen dolog lenne, ha a megválasztott elnök külügyminiszter-helyetteseket szándékozna kinevezni, mielőtt magát a külügyminisztert kijelölné. Szerinte a Kennedy-kormány tapasztalata megmutatta: ez az eljárás alássa a külügyminiszter tekintélyét, anélkül, hogy megnövelné az elnök befolyását a külügyekre. Hangsúlyozta, hogy ha választhatok, a Politikai Tervezőcsoport igazgatói posztját [Director of the Policy Planning Staff] kérjem, feltéve, hogy a külügyminiszter olyasvalaki, akit ismerek, és akiben megbízom. Alapjában véve nem éreztem úgy, mintha erős ellenvetéssel élne a Nixon-adminisztrációban való részvételemmel szemben.

John Mitchellt az íróasztala mögött ülve, pipafüstbe burkolózva találtam. Tekintélyt sugárzó magabiztossággal és szűkszavúsággal egyenesen a tárgyra tért:

– Nos, hogy döntött a nemzetbiztonsági állással kapcsolatban?

– Nem is tudtam róla, hogy felajánlották nekem.

– Ó, te jó isten – mondta Mitchell –, már megint eltolta. – Felemelkedett a forgószékéből, és nehéz léptekkel kiment a szobából. Öt perccel később azzal a hírrel tért vissza, hogy a megválasztott elnök látni akar, és végigkísért a hallon.

Ezúttal világos volt, hogy mi Nixon szándéka: a nemzetbiztonsági tanácsadói posztot ajánlotta fel. A megválasztott elnök lényegében ugyanazokat az érveket ismételte meg, amelyeket két nappal korábban fejtett ki, de nyomatékosabban hangsúlyozva a véleményét a CIA alkalmatlanságáról és a külügyminisztérium megbízhatatlanságáról. A nemzetbiztonsági tanácsadó posztja ennél fogva döntő fontosságú volt számára személy szerint, együtt azzal a tervével, hogy a külpolitikát a Fehér Házból irányítsa. Röviden szót ejtettünk a munkáról. Hangsúlyoztam, hogy egyik korábbi tanácsadói szerepemben sem voltam hajlandó találkozni a sajtóval. A megválasztott elnök készségesen egyetértett azzal, hogy továbbra is maradjak tartózkodó. Egyikünk sem bizonyult különösen előrelátónak ebben a tekintetben.

Nem kellett emlékeztetnem magamat arra, hogy ez még mindig ugyanaz a Richard Nixon, aki már több mint két évtizede politikai szitokszónak számít, és ha másért nem is, emiatt úgy éreztem, nem fogadhatom el az állást ott helyben. Közöltem a megválasztott elnökkel, hogy nem fogja hasznomat venni a barátaim és a társaim morális támogatása nélkül – ez a véleményem azonban később tévesnek bizonyult. Egy hetet kértem tőle, hogy konzultálhassak velük.

Ez a rendkívüli kérés nem kis mértékben a tudományos pályán levők távolsgártartását és a harvardi jellem arroganciáját tükrözte. Itt volt az Egyesült Államok megválasztott elnöke, aki felajánlja a világ egyik legnagyobb befolyással járó pozícióját egy külföldi születésű professzornak, és ez a professzor habozik elfogadni, hogy előbb beszélhessen a kollégáival, akik egy emberként Nixon ellen

szavaztak, és minden bizonnyal szemben fognak állni vele a jövőben is. A megválasztott elnök talán óriási politikai rizikót vállalt; a jövőbeni tanácsadója vonakodott kockáztatni az egyetemi kapcsolatai nagyrabecsülését. Nixonnak teljes joggal minden oka meg lett volna arra, hogy közölje velem: felejtssük el az egészet. Ehelyett nagyobb udvariassággal vette tudomásul a késlekedést, mint amilyet a kérés megérdemelt. Mi több, eléggé megható módon javasolta néhány egykori tanára nevét, akik még a Duke Egyetemről ismerték, és akik kiegyensúlyozottabb képet tudnának adni nekem a morális alapelveiről, mint amelyet valószínűleg a Harvardon kapok. Hozzátette: örömeire szolgálna, ha rendszeresen behoznék értelmiségieket a Fehér Házba annak biztosítására, hogy a nézetek legszélesebb választéka álljon a rendelkezésünkre.

A megbeszélés után azonnal hozzáfogtam a korteskedéshez a barátaim és kollégáim körében. A tanácsait kétségkívül árnyalta az a vágyuk, hogy ismerjenek valaki befolyásos személyt Washingtonban, aki legalább másodkézből biztosít egyfajta hozzáférést a hatalomhoz, ami oly sok tudományos pályán mozgó embernek lett a függősége a Kennedy-évek követően. Ott és ez adott táptalajt a későbbi félreértések magvainak. Egyes barátok és kollégák a kapcsolatunkban talán nemcsak a hozzáférés garanciáját látták, hanem a nézeteik érvényre juttatásának egyfajta biztosítékát is. Ez azonban két okból is lehetetlen volt. A gyanakvó antagonizmus Nixon és az értelmiségiek között mélyen gyökerezett mind filozófiai, mind pedig személyes szempontból. Nixon valójában semmivel sem bízott jobban bennük, mint ahogyan ők benne; alkalmanként tudtak ugyan együtt létezni, de együttműködni sohasem. És noha tiszteltem a kollégáimat, sokukat kedveltem is, elnöki tanácsadóként a lojalitásomnak kötelességszerűen a főnökömnek kellett lennie, hiszen végül is nekem fontos szerep jut a politikája formálásában. Az idő múlásával ez a nézőpontbeli különbség mindkét oldalon sok gyötrelmet okozott.

A döntő megbeszélésre Nelson Rockefellerrel került sor. Nincs választásod, közölte velem. Egy ilyen felkérést kötelező elfogadnod. A visszautasítás pusztán önzésből eredő cselekedet lenne. Ha visszautasítod az ajánlatot, a külpolitikában elkövetett minden hibáért magadat fogod okolni, és ami azt illeti, meg is érdemled majd a szigorú kritikát. November 29-én, pénteken késő délután, egy héttel azután, hogy megkaptam azt a bizonyos első telefonhívást Rockefeller ebédlőjében, és két nappal azután, hogy felajánlották a posztot, felhívtam Bryce Harlow-t, Nixon tanácsadóját, és megkértem, közölje a megválasztott elnökkel: elfogadom a megtisztelő ajánlatot. A bejelentés dátumát december másodikára, hétfő délelőtt tíz órára tűzték ki.

Így esett, hogy a megválasztott elnök mellett a Pierre Szálló báltermében felléptem az emelvényre azon az eseményen, amely az első sajtókonferenciám lett. Nixon a tőle megszokott módon ideges volt, és abbéli igyekezetében, hogy elhá-

rítson minden lehetséges kritikát, bejelentett egy olyan programot, amely alapvetően különbözött attól, amit nekem korábban négyszemközt mondott. Kijelentette: a nemzetbiztonsági tanácsadójának elsősorban tervezési funkciói lesznek. Erős külügyminisztert kíván megnevezni, a nemzetbiztonsági tanácsadó pedig nem állhat az elnök és a külügyminiszter közé. A nemzetbiztonsági tanácsadó hosszú távú ügyekkel foglalkozik, nem pedig taktikai kérdésekkel. Megerősítettem, hogy ez a saját elképzeléseimet tükrözi, és hozzátettem: nem szándékozom a nyilvánosság előtt megnyilatkozni külpolitikai kérdésekben.

Csakhogy minden újonnan hivatalba lépő kormány ígéretei olyanok, mint falevelek egy háborgó tengeren. Nincs az a megválasztott elnök vagy tanácsadó, akinek fogalma lehet arról, hogy milyen partokra sodorhatja a szorító határidők, a homályos információk, a komplex választási kényszerek és a sokféle nyomás vihára, amely egy nagy nemzet minden vezetőjét utoléri.

2. FEJEZET

Az ártatlanság kora Az átmeneti időszak

Ismerkedés

A választási győzelmet közvetlenül követő időszak az ártatlanság varázslatos pillanata. A megválasztott elnök felszabadul a gyötrelmes bizonytalanság, a fizikai és pszichológiai megerőltetés, a nagy győzelmi díjért folyó harc nyomasztó teherterele alól. Hónapok és talán évek óta most első ízben fordulhat végre lényegre érintő kérdések felé. Ő és a csapata osztozik a küszöbönálló hatalom ígéretének örömeiben, de még nem kell megszenvedniük a vele együtt járó bizonytalanságokat és kényszereket. Az elnöki tanácsadók hirtelen az ismeretlenségből a rivaldafénybe katapultálódnak. Minden egyes szavukat és tettüket a jövőbeni politika megismerésének kulcsaként elemzik ezután az újságírók, a diplomata és a külföldi hírszerző szolgálatok. Az ilyen vizsgálódás rendszerint hiábavaló igyekezet; egy jelölt csapatának nincs ideje foglalkozni a kormányzás problémájával, és nem azért kerültek be a csapatba, mert olyan jól értenek ezekhez a kérdésekhez. Miután véget ér a választás, hamarosan minden erejüket felémésztik az új kormány megszervezésének problémái.

Ez volt a helyzet velem is. Egy újonnan kinevezett számára az egyik legkényesebb feladat az, hogyan kezelje az átmenetet az elődeivel. Amennyire lehetett, távol tartottam magamat Washingtonból. Walt Rostow, Johnson elnök nemzetbiztonsági tanácsadója átadott nekem egy irodát a Fehér Ház tőszomszédságában levő kormányzati épületben, az Executive Office Buildingben, és előzőkenyen javasolta: azzal kezdjem a munkát, hogy nyomon követem a napi táviratokat. Ezt azonban nem tartottam észszerű dolognak, mivel nem rendelkeztem stábbal, amely segített volna kiértékelni a bennük foglalt információt.

A Johnson és Rostow iránt táplált érzéseim szívélyesek és barátságosak voltak; a kinevezésem után röviddel felkerestem őket, hogy tiszteletemet tegyem náluk. Korábban már volt alkalmam néhányszor találkozni Johnson elnökkel, de közvetlen munkakapcsolatban sohasem voltam vele. 1967-ben összehoztam neki egy megbeszélést az észak-vietnámiakkal két francia közvetítőn keresztül. A vezető tanácsadói társaságában én is részt vettem a kabinetülésekre szolgáló teremben tartott megbeszélésen. Hatással volt rám, és furcsa módon meghatott ez a megtermett, erőteljes ember, aki annyira uralkodni vágyó és mégis annyira bizonytalan, annyira lehengerlő és mégis annyira sebezhető volt. Johnson elnök tragédiáját az jelentette, hogy őt azonosították egy olyan nemzeti balszerencsével,

amely már régóta közeledőben volt, amikor hivatalba lépett, valamint a kudarcos külpolitikával, amelyhez a finomra hangolt politikai antennái használhatatlannak bizonyultak. Johnson nem viszonyult természetes módon a nemzetközi kapcsolatokhoz. Az embernek sohasem volt róla az a benyomása, hogy spontán módon gondol erre a témára – például borotválkozás közben. Nem bízott meg a saját ítéletében, így azután tanácsadókra támaszkodott, akiknek legtöbbször nem ő nevezte ki, és akiknek a gondolkodásmódja nem igazán volt az övéhez hasonló beállítottságú. A tanácsadói közül sokan maguk sem tudtak kiigazodni a világ dolgaiban az 1960-as évek zűrzavara közepette. Egyeseket egyre inkább nyugtalanítottak a saját javaslataik következményei, és elkezdtek dolgozni azzal a politikával szemben, amelyet ők maguk terveztek el.

Nem volt még olyan elnök, aki annyira elszántan vágyott az elismerésre, és akit Andrew Johnson óta akkora hévvel támadtak, mint Lyndon Baines Johnson. Különleges hely elfoglalására törekedett a történelemben, amelyet a törvényhozásban felmutatott eredményei és őszinte emberbarátsága révén idővel ki is fog érdemelni. De a belpolitikai sikereit biztosító kompromisszumok és konzultációk iránti hajlama a külpolitikában katasztrofálisnak bizonyult. A pártjának liberális szárnya szemében túlságosan kemény, a konzervatívabb tagok szemében túlságosan határozatlan Lyndon Johnson sohasem tudott belefogni egyetlen olyan nemzetközi vállalkozásba sem, amely elnyerte volna akár a pártja, akár az ország teljes mértékű támogatását. Megfogadott olyan tanácsokat, amelyekről úgy vélte, hogy megalapozottabbak a saját alapvető ösztöneinél, aminek eredményeképpen elvágta magát minden támogatójától és érzelmi gyökereitől.

Amikor meglátogattam az Ovális Irodában, Johnson elnök melankolikus hangulatban volt. Az átmeneti időszak szomorú idő a leköszönők számára (amint azt később magam is megtapasztaltam). A hatalom felszíni kellékei még megvannak, és a hivatali apparátus továbbra is gyártja az elnöki döntésre váró iratokat. De a hatalom fokozatosan elillan. A tisztviselők egyetértésével nem találkozó döntések végrehajtása késlekedni fog; a külföldi kormányok ugyan rutinszerűen végzik a diplomáciai tevékenységet, ám igyekezetük javát és a tényleges odafigyelést már az új csapatra tartalékolják. És a hivatali idő alatt olyan megszokottá vált a hatalomgyakorlás, hogy az elvesztését csak homályosan és szakaszosan érzékeljük. Telnek a napok, amelyek során az ember úgy végzi a kötelességét, mint ha a cselekedetei még mindig számítának.

Ez történt Johnson elnökkel is. Az Ovális Iroda falai mentén az ő idejében ott sorakoztak a televíziós készülékek és a távirógépek, zajos zakatolással eregetve ki magukból az üzeneteket tartalmazó papírokat. Furcsa volt látni a világ legnagyobb hatalmú vezetőjét, akinek azonnali hozzáférése volt a hírszerző szolgálataink által nyújtott minden információhoz, amint időről időre felugrik, hogy megnézzé, mit tár a szeme elé a távirógép.

Johnson hosszas monológba bocsátkozott előttem a vietnámi háborúról. Sürgette, hogy gyakoroljunk nyomást katonai téren, és ezzel egy időben folytassunk komoly tárgyalásokat, azt viszont egyik esetben sem határozta meg pontosan, mit ért ezeken a javaslatokon. Azt tanácsolta, hogy mindenképpen biztosítsam a hivatalnoki apparátus lojalitását; véleménye szerint őt részben a szisztematikus kiszivárogtatás tette tönkre. „Egyetlen jó tanácsot adhatok magának, professzor – mondta, én pedig előrehajoltam, hogy profitáljak a közszolgálatban eltöltött évtizedekből leszűrt bölcsességből. – Olvassa a cikkírókat, és ha a stábjának valamely tagját figyelmesnek, elhivatottnak nevezik, vagy más barátságos jelzővel illetik, azonnal rúgja ki. Ő a kiszivárogtató.” Azzal a szilárd elhatározással hagytam el az Ovális Irodát, hogy minden tőlem telhetőt megteszek az új kormányzat megkímélésére Johnson fogyatkozó napjainak szívfájdalmaitól és elszigeteltségétől.

Az átmeneti időszak azonban csak kevés időt hagy az efféle gondolatok számára. Az azonnal megoldandó problémám ennél sokkal földhözragadtabb volt: kapcsolatot kellett kialakítanom a kampány során Nixont körülvevő tanácsadókkal, és stábot kellett toboroznom magam köré.

Emberfeletti toleranciaszintet igényelt volna egyesek részéről a Nixon-csapatban, hogy ne nézzenek görbe szemmel egy olyan kívülállóra, akinek látszólag minden világok legjobbika jutott osztályrészül: egy harvardi professzor és Rockefeller-társ általuk elképzelt csillogó-villogó aurája, valamint a kapcsolat a megválasztott elnökkel a győzelme után. Végül is nem pusztán arról volt szó, hogy távol voltam a választási küzdelmekről, hanem azoknak az arcvonálához tartoztam, akik vagy ellenségesen viszonyultak Nixonhoz, vagy lenézték őt. Egy új elnök egyik legfájdalmasabb feladata az, hogy kiválassza az őt hivatalba segítő kíséret tagjai közül azokat a férfiakat és nőket, akik a hivatala működtetésében is segíteni tudják. Ez csaknem elkerülhetetlen rivalizáláshoz vezet a jövőendő elnök mellett a megválasztásához vezető úton mindvégig kitartók és az újonnan jöttek között, akik a régi, megbízható stáb tagjainak a szemében betolakodóknak tűnnek, learatva az ő munkájuk gyümölcsét. Csakhogy kell lenniük újonnan érkezetteknek is, mert egy kampánytanácsadó tulajdonságai nagyban különböznek egy politikacsínálótól. Nagyon különleges személyiségre van szükség ahhoz, hogy valaki a kampány korai szakaszában csatlakozzon egy elnökaspiránshoz, amikor jóformán minden a siker ellen szól. A kampányfeladatok rendkívüli mértékben technikaiak, egyesek pedig egyenesen megalázók: például a programok előkészítése, a nagygyűlések és találkozók „előmozdítása”, továbbá a küldöttek vagy a média képviselőinek szüntelen körüludvarlása. Egy jelölt stábjának a kiválasztása – vagy a tagságra való önkéntes jelentkezés – a lojalitás és a kitartás alapján történik; a stáb érzelmi támogatást nyújt egy lényegéből adódóan idegesizgatott helyzetben. A legszilárdabb elhatározással vagy a legjobb szándékkal is

csak kevesen tudják előre látni, mit csinálnak vagy képviselnek, amikor a magas hivatal megszerzésének illékony célját végül sikerül elérniük; a kampányban mutatott teljesítményük nem nyújt semmilyen támpontot a végrehajtó hatalom gyakorlásához szükséges képességeket illetően.

Ez a probléma még sajátosabban jelentkezett a Nixon-stáb esetében. Az a kevés lojális ember, aki Nixon mellett maradt még azután is, hogy 1962-ben vereséget szenvedett a kaliforniai kormányzóválasztáson, csaknem perverz elkötelezettséget és hűséget példázott. Minden józan megfontolás szerint Nixon politikai karrierjének befellegzett. Makacs törekvése az elnöki tisztségre már-már országos szinten keringő viccé fajult (LBJ például „krónikus kampányolónak” gúnyolta). Nem kínált közeli vagy biztos hozadékot a ragaszkodás egy ilyen valószínűtlen aspiránshoz – még azok számára sem, akik hosszú távon megvalósuló esélyekre fogadnak. Csupán született kívülállók tesznek kockára mindent ilyen kétes kimenetelű vállalkozás mellett. Ezek a férfiak és nők csaknem bizonyosan minden oldalról támadva érezték magukat; természetüktől fogva hiányzott belőlük a képesség arra, hogy valamit is elérjenek.

Ami azt illeti, e mentalitás nem volt teljesen alaptalan; a paranoiának nem kell indokolatlannak lennie ahhoz, hogy valós legyen. Amikor Nixon 1962-ben New Yorkba költözött, elkerülték azok, akiknek a megbecsülését igazán elvárhatta volna, mint az Egyesült Államok korábbi alelnöke, aki a választáson hajszál híján elnök lett. Sohasem kapott meghívást az általa „legjobb” családoknak tartottak körébe. Ez nyomasztotta, és még tovább fokozta amúgy is meglevő erős hajlamát arra, hogy magát ellenségektől szorongattatva lássa. A környezete osztotta az elszigeteltség és a megbántottság érzését. A Nixon-csapat kezdettől fogva a szekértábor nyújtotta fedezékben sáncolta el magát; tudatilag már régóta ostrom alatt állt, mielőtt tényleg ostrom alá került volna.

Ez az erődmentalitás, amely majd olyan romboló hatással lesz az egész kormányzatra, sokféle módon nyilvánult meg. Például a csapat alkatánál fogva képtelen volt kihasználni a washingtoni társasági életben rejlő lehetőségeket arra, hogy az országos politika kerekéi olajozottan fussanak. Washington egyetlen iparágat űző város, ahol a munka életforma. A magasabb kormányzati szinteken mindenki állandóan a hasonszőrűek társaságában forog azokon a vég nélküli értekezleteken, amelyek által a kormány önmagát működteti, este pedig pontosan ugyanazok az emberek találkoznak megint egymással, kiegészítve véleményformáló újságírókkal, a társadalmi életben otthonosan mozgó, befolyásos kongresszusi képviselőkkel és az állandó washingtoni *establishment* szűk körével. Abszolút gyakorlati okból a társalgásnak nincs más témája, mint a kormányzás, és ez Washingtonban általában nem országos célok megvitatását jelenti, hanem az éppen hatalmon levő kormányzat kulcsfiguráinak egymás közötti viszonyát – azt, hogy egy adott pillanatban ki van „fent”, és ki van „lent”.

Ennek a társadalmi életnek brutálisak a kritériumai. Alapvetően a hatalomhoz, annak gyakorlásához és hanyatlásához kapcsolódnak. Amint valaki belép a hatalom birtokosainak befolyásos körébe, azonnal befogadják, és a legritkább kivételektől eltekintve ejtik, amikor a hivatala véget ér, a róla szóló kolumnák már nem folytatódnak az újságokban, vagy már nem tagja a kongresszusnak. Szükségtelen erőfeszítést áldoznunk a bekerülésre ezekbe a befolyásos körökbe, mert a tagság – vagy legalábbis az elérhetősége – csaknem automatikus; viszont ugyanez áll a végső kirekesztésre is. Washingtonban a hatalom külső megjelenése ennél fogva csaknem ugyanolyan fontos, mint a valóságossága; ami azt illeti, a látszat gyakran maga az alapvető realitás. Mivel a ki van „fent” és ki van „lent” témája mindent felülír, a pozícióharcok időnként lényegében semmi többet nem eredményeznek, mint elvont hivatali címeket.

Pontosan a hivatalos élet merő formalitása miatt a társadalmi élet szolgál mechanizmussal a megfoghatatlan dolgok felmérésére és a nüanszok megértésére. Az újságírók, a nagykövetek és a vezető köztisztviselők érzékelni képesek a hivatalos találkozókon nem kitapintható hangulatokat. Az általuk szervezett vacsorapartikon és fogadásokon jönnek létre az olyan kapcsolatok, amelyek nélkül a kormány gépezete rövidesen holtpontra juttatná önmagát. A Nixon-csappal szembeni megvetés Washington fent említett körei részéről bonyolulttá tette a lépéseit, és megfosztotta attól az érzékenységtől, hogy reagálni tudjon a kialakulófélben levő hazai nyugtalanságra.

Be kell vallanom, én is tájékozatlanságot árultam el a washingtoni vagy a kormány berkein belüli utakat-módokat illetően, amikor az új pozíciómat bejelentő sajtóértekezleten kinyilvánítottam, hogy nem kívánok kapcsolatot tartani a médiával. Alighogy ismertté vált a kinevezésem, a sajtó vezető munkatársai kezdtek felhívni szemrevételezés céljából. Nem kis megilletődöttséggel viseltetem azon hírességek irányában, akiket éveken át olvastam vagy hallgattam, és akikkel most szemtől szemben találkoztam. Megismerkedtem Walter Lippmann-nel, James („Scotty”) Restonnal és Joseph Alsoppal – utóbbi kettő a későbbiekben személyes barátom lett. Lippmann röviddel a megismerkedésünk után megbetegedett. Ő ismertette fel velem, hogy szükség van az amerikai kötelezettségvállalások összhangba hozására az erőforrásainkkal, különösen Indokínában és a Közel-Keleten. Reston akkor és később is kálvinista szkepticizmussal árnyalt atyáskodó jóindulattal beszélt nekem az emberi tökéletlenségről, Joe Alsop pedig azzal a hozzáállással interjúvolt meg, hogy a magas hivatalra való alkalmasságommal szemben támasztott kritériumai szigorúbbak lesznek a Nixonnal szembeniekénél. Értésemre adta: az indokínai problémával kapcsolatos ismeretei messze meghaladják bármely neofita elnöki tanácsadóét. Az volt a benyomásom, hogy egyelőre függőben tartotta annak megítélését, mennyire volt bölcs döntés a személyemet illetően az elnök választása, és egy ideig még próbaidős leszek nála.

Találkozóra invitáltak a *Newsweek* szerkesztői is. Akkurátusan újfent elmagyaráztam, mennyire összeegyeztethetetlen a pozícióm a sajtó bármely érdemi tájékoztatásával. Ezt az információt az amatőröknek vagy az áldozatoknak kijáró derűs toleranciával üdvözltek.

Hamarosan rá kellett jönnöm, milyen naiv a felfogásom ebben a kérdésben. Az elnöki tanácsadó egyik legfontosabb funkciója megmagyarázni az elnök politikáját és céljait. Megtanultam, hogy nem mellőzhetem a médiát, és elkezdtem találkozni újságírókkal, habár kezdetben csaknem mindig az ő kezdeményezésükre. Megtapasztaltam a média és a kormányzat szimbiotikus kapcsolatát Washingtonban. Bármennyire is zokon veheti, az újságíró részben kormányzati funkciót lát el. Ő az a városban, aki biztos lehet benne, hogy mindenki, aki számít, hallgat rá, vagy meghallja, amit mond. A tisztségviselők azért keresik fel, hogy ráirányítsák a közfigyelmet dédelgetett projektjeikre, vagy kiegyenlítsék a számlát valakivel szemben, vagy megváltoztassanak egy számukra kedvezőtlen döntést. Bármilyen is motiválja a tisztviselőt, lehetetlen elfogulatlannak maradnia. Minimálisan arra törekszik, hogy önmagát a legkedvezőbb színben tüntesse fel. A tapasztalt washingtoni megfigyelő számára a sajtó figyelmes olvasása vagy a legfontosabb kommentátorok meghallgatása felbecsülhetetlenül értékes hírszerzéssel ér fel az államigazgatás ellenáramlatairól vagy az elfojtott politikai erők földalatti gyülekezéséről.

Az újságíróban hasonló módon elfogult motiváltság munkálkodhat a tisztviselővel való kapcsolatában. Körül kell udvarolnia, és hízelegnie kell neki, mert a jóindulata nélkül meg lesz fosztva az információtól. Azt azonban nem engedheti meg, hogy elcsábítsák – ami a legtöbb tisztviselő titkos álma –, különben elveszti az objektivitását. Csaknem elkerülhetetlenül szeretet-gyűlölet viszony alakul így ki. A tisztviselők hajlamosak azt hinni, hogy a könyörületes bánásmódot a sajtó részéről a társasági kapcsolatok alapozzák meg, az újságírók pedig gyakran azzal bizonyítják az „objektivitásukat”, hogy pontosan azokat támadják, akik elhalmozzák őket a figyelmükkel. Ha mindkét fél realisztikus és érett, kölcsönös tisztelettel viselkednek egymás iránt. A tisztviselő felismeri: nem az elcsábítás, hanem az újságíró feddhetetlensége a tisztesség végső záloga, az újságíró pedig elfogadja, hogy a tisztviselő számára a kötelesség mindenek felett áll, aminek a követelményei nem feltétlenül vágnak egybe azzal, hogy fülesekkel szolgáljon. Ha mindkét politikacsínáló és interpretátor tiszteletben tartja a másik fél alapvető funkcióját, az ebből eredő munkakapcsolatból a szabad társadalom egyik legerősebb garanciája válhat.

Rövid idő múltán arra is rájöttem, hogy egy másik eredeti elképzelésem sem helytálló. Úgy képzeltem, folytatni tudom a tanítást a Harvardon csaknem az elnök hivatalos beiktatásának napjáig. Ez azonban lehetetlennek bizonyult. Ki kellett magamat képeznem a feladataimból, és már létre is hoztam az elemzés és a tervezés mechanizmusát, amelyet a megválasztott elnök ígért meg a kampá-

nya során. Ennek a tanulási folyamatnak egyik elemét képezték az Eisenhower-, Kennedy- és Johnson-kormányban prominens szerepet játszó nagyszámú férfival és nővel folytatott konzultációim. Az egész háború utáni időszak külpolitikáját megismesítették azok a kitűnő emberek, akik, miután egyéb területeken megalapozták a kiválóságukat, a közszolgálatnak szentelték magukat. Többek között Dean Acheson, David K. E. Bruce, Ellsworth Bunker, Averell Harriman, John McCloy, Robert Lovett, valamint Douglas Dillon és mások a tehetség egyedülálló kincsházát képviselték – egy olyan arisztokráciát, amely a kormányhűségen túlmutató elvek jegyében szolgálta az országot. A szabad népek hálával tartoznak nekik az elért eredményeikért; elnökök és külügyminiszterek meríthettek erőt tárgyilagos patriotizmusukból és minden ellenszolgáltatás nélkül felkínált bölcsességükből. A hivatali időm alatt mindvégig feltétel nélkül rendelkezésemre álltak, ha tanácsért fordultam hozzájuk, és sosem kellett attól tartanom, hogy a kormánytól származó információt személyes vagy politikai hasznoszerzésre használják. Sajnos a hivatalba lépésemkor mindannyian a hetvenes éveiket taposták. Az én generációmban is voltak olyanok, akik intelligencia terén felvehették velük a versenyt, de még egyikük sem állt megfelelő próbatétel elé, hogy meg lehessen ítélni, kifejlődött-e bennük az elődeiket jellemző önzetlenség és tisztesség. Ahogyan az idősebbek leköszönnek a közhivatalról, magukkal viszik külpolitikánk egyik megtartó és irányadó elemét.

Ebből a csoportból John McCloyjal találkoztam a leggyakrabban az átmeneti időszakban, később pedig, Washingtonba költözésem után, Dean Acheson és David Bruce közeli barátom és tanácsadóm lett. A birkózó-testalkatú és golyófejú John McCloy inkább nézett ki jovialis gnómnak, mint hírneves New York-i jogásznak, valamint elnökök és külügyminiszterek állandó tanácsadójának. Sohasem szolgált kabinet szinten; az általa betöltött tisztségek fontosak voltak ugyan, de nem döntő mértékben. Az anekdoták iránti vonzalma miatt időigényes volt a társaságában lenni. Az intelligenciája inkább volt kiegyensúlyozott, mint mélyre hatoló. A vezető tisztviselőknek mindig zavarba ejtő választásokkal kell szembeesülniük, és a veszélyes zátanyok között lavírozó elnökök és külügyminiszterek megbízható révkalauznak találták. Ugyan ritkán szolgált megoldásokkal nehéz problémákra, de sohasem mulasztotta el megadni a megoldásokat lehetővé tevő lélektani és morális bátorítást. Amikor 1975-ben egy sikertelen közel-keleti tárgyalás másnapján bementem a hivatalomba, megkértem, hogy keressen fel. Zokszó nélkül azonnal jött is. Csak hetekkel később tudtam meg, hogy a nyolcvanadik születésnapját ünnepeelve egy családi összejövetelt hagyott ott a kedvemért, de eszébe sem jutott huszonnégy órás halasztást javasolni. Mindig elérhető volt. Mindig bölcs volt.

Alig láttam hozzá a stábom kiválogatásához, máris sűrűlődasokra került sor a Nixon-csapattal. A Nemzetbiztonsági Tanács stábjának összeállítása szokás

szerint az elnök nemzetbiztonsági tanácsadójának feladata volt. Első elnöki kinevezettként külpolitikai téren megvolt az a helyzeti előnyöm, hogy már korán elkezdhettem a toborzást, fehér házi tanácsadóként pedig szerencsére nem kötötte meg a kezemet semmilyen minisztériumi vagy közhivatalnoki gyakorlat. Így aztán bürokratikus korlátozásoktól mentesen, kezemben a megválasztott elnök felhatalmazásával egy alapjaitól kezdve új szervezet felépítésére, eltökéltem, hogy a legrátermettebb és leghatékonyabb embereket választom ki, akiket csak találni tudok.

Miközben határozott véleménnyel vagyok a dolgokról, mindig alapvetően fontosnak tartottam, hogy véleményemet ütköztessem intelligens és karakteres férfiak és nők nézeteivel; azok, akik bátran szembeszálltak velem, kivívták a megbecsülésem, és gyakran a legközelebbi munkatársaimmá lettek. Ha a stábnak döntő befolyást szántak a tárcaközi tervezés irányításában, akkor minőségben kellett pótolnom azt, ami létszámban hiányzott. A kis méret valójában előnnyel járt, mivel el tudtuk kerülni a nagyobb szervezeteket gyengítő vég nélküli értekezleteket házon belül. Ezért aztán fiatalabb munkatársakat kerestem, és gyorsan elő is léptettem őket, azzal érvelve, hogy olyasvalaki, aki már jócskán előrehaladt a pályáján, jó eséllyel elérhette a teljesítőképesége maximumát, így nem valószínű, hogy jobban teljesítene az én stábmomban, mint a jelenlegi beosztásában. Hivatásos tisztviselőket toboroztam a külügyi szolgálatból, a védelmi minisztériumból és a hírszerző közösségből, részint, hogy profitáljak a tapasztalatukból, részint pedig azért, hogy átsegítsenek a bürokratikus labirintuson. Rajtuk kívül a tudományos világból is alkalmaztam embereket. A kiegyensúlyozottság érdekében a lehető legtöbb különböző nézőpont képviselőjének bevonására törekedtem.

Személyi kérdésekben arra az álláspontra helyezkedtem, hogy csak nemzetbiztonsági okból felvetett kifogásokat veszek figyelembe, de a minőségen kívül semmi más kritérium nem számít. Peter Flanigan, Nixon politikai kinevezéseért felelős munkatársa (aki később jó barátom lett) átküldött nekem hat nevet, akiknek korábban politikai kinevezéseket ígértek. Miután elbeszélgettem néhányukkal, valamennyit elutasítottam. Haldeman legalább két esetben kifogásolta a választásomat biztonsági alapon, de kiderült, hogy inkább az illetők liberális meggyőződése a baj, valamint az a hajlamuk, hogy szívesen beszélnek újságírókkal. Mindkettőjükkel kapcsolatban felülbíráltam Haldemant.

Nixon minden esetben mellém állt. Voltak ugyan ki nem mondott kétségei, és később, a nyilvános presszió növekedésével, aggodalommal kezdett tekinteni a stábmra. A kollégáim közül néhányról azt gyanította, nem kedvelik őt (ami tényleg igaz volt), valamint azt, hogy kiszívároztatásokkal táplálják a viták tüzeit, amit viszont sohasem támasztott alá semmilyen bizonyíték. Az átmeneti időszakban azonban támogatta a választásaimat. Azért tett így, mert a külpolitikát máskép-

pen kezelte, mint a belföldi kérdéseket. A belpolitikában korábban – és ezután ismét – kimunkálatlan taktikát alkalmazott, és néhány fura munkatársra támaszkodott. Igazság szerint mindvégig meg volt győződve arról, hogy belpolitikai téren a hagyományos gyakorlatot követi, és érthetetlennek találta, hogy a kettős mércét alkalmazó képmutató *establishment* emiatt csak őt ítéli el, másokat bezzeg nem. A külpolitikát azonban valami egészen másnak tekintette. Ahol alapvető nemzeti érdek, valamint a szabad világ biztonsága és haladása a tét, ott az ő mérceje egyértelmű volt: azt kell tenni, ami helyes, nem pedig azt, ami hasznos, bármi is legyen a konvencionális gyakorlat, és ha szükséges, szembe kell menni az elfogadott tradicionális bölcsességgel. Csak a legrikkább esetben engedte meg, hogy a külpolitikai döntéseket pártérdekek befolyásolják.

Habár a személyzeti választásaim némelyikéről végül kiderült, hogy nem volt okos döntés, a stábom elkötelezettsége és képessége alapvetően hozzájárult az első Nixon-kormány külpolitikai sikereihez. A legfontosabb tagok – Winston Lord, Lawrence Eagleburger, Helmut Sonnenfeldt, William Hyland, Harold Saunders, Peter Rodman és Alexander Haig – minden viszontagság közepette velem maradtak, és idővel közeli barátok lettek. Ennek a csapatnak a magas színvonala nagyban hozzájárult az elnöki nemzetbiztonsági tanácsadói hivatal egyre növekvő befolyásához, sőt az életképessége döntő fontosságú lett, mivel Richard Nixon olyan rátermett, okos, de egyben önfejtő embereket nevezett ki a kabinetjébe, akik sohasem voltak képesek teamként hatékonyan együttműködni.

Az ingatag csapat

Richard Nixon bizonyos értelemben az első republikánus elnök volt harminchat év után. Dwight Eisenhower ugyan republikánus színekben választották meg, de nem tartozott sok köszönettel a pártnak, és ennek megfelelően is viselkedett. Csaknem két generáción át kényszerből távol maradván a kormányzástól, a Republikánus Párt fokozatosan elszokott a hatalomgyakorlástól és az azzal járó feladatoktól. A következmények már röviddel a beiktatás után egyértelművé váltak. A párt kongresszusi képviselői gyakran úgy viselkedtek, mintha a republikánus elnök ellenzéke lennének. Az egymás számára idegen és az elnök bonyolult személyisége miatt összezavarodott új kormánytagok igazából sohasem alkottak összetartó csapatot.

Egy francia szociológus¹ egyszer azt írta, hogy egy szervezetben a közvetlenül a csúcavezető alatt álló vezető beosztású tisztviselő fundamentális választással szembesül. Tekinthesi magát úgy, mint aki a szervezet fejének képviselője, vállára véve a bürokratikus népszerűtlen döntések felelősségének egy részét. Vagy pedig lehet a beosztottjai szóvivője, aki a legfelső vezetőt annak a szük-

ségességével szembesíti, hogy vállalja magára a fájdalmas döntések kizárólagos felelősségét. Amennyiben az előző utat választja, valószínűleg népszerűtlen lesz a hivatalnoki karban – legalábbis rövid távon –, de elősegíti a kohézió létrejöttét, a tájékozódóképességet, és végső soron a kiváló (köz)szellemet. Ha viszont minden nehéz döntés ódiumát a felettesére hárítja – ha ragaszkodik a „jófiú” szerepének eljátszásához –, kivívhatja ugyan a beosztottjai jóindulatát, de feláldozza a fegyelmet és a hatékonyságot; végső soron az árat az intézményi morálban kell megfizetni. Egy ilyen eljárás pont azt a megrázkódtatást idézi elő, amelynek az elkerülésére törekszik; a figyelmet az akadályokra koncentrálja, nem pedig a célokra.

Washingtonban a vezetők előtt álló iménti kihívást még tovább tetézi a kormány és a média közötti szoros kapcsolat. Az elégedetlen tisztviselők a sajtót használják álláspontjuk kifejtésére, a média pedig erős ösztönzést érez a kormányon belüli nézeteltérések utáni kutakodásra; egyes újságírók nem átnéznek ráérősíteni a vizsálya egy jó kis sztori kedvéért. A kongresszus egyre nagyobb elánnal keresi a „nyersanyagot” a meghallgatásaira a vezető tisztviselők közötti konfliktusokban. Ennélfogva a hangsúly a megosztó tendenciákra tevődik; a washingtoni krízisek nem mások bürokratikus csatározásoknál.

Kevés kétség férhet ahhoz, hogy az úgynevezett Nixon-csapat sohasem létezett, kivéve a Fehér Házban, de még ott is szétesett később a rá nehezedő nyomás alatt. Ennek számos oka volt. A médiában sokaknak nem tetszett Nixon a filozófiája és a múltja miatt. Ezért nagy volt a kísértés, hogy a kedvező fejleményeket a többre tartott munkatársai érdemének tudják be, ellenben minden népszerűtlen jelenség miatt őt hibáztassák. Ahhoz, hogy ezek a munkatársak visszautasítsák a felkínált babérokat, emberfeletti elkötelezettségre és önmegtartóztatásra lett volna szükség részükről. Engem is beleértve, senki sem rendelkezett – és nem is akart rendelkezni – ilyen tulajdonságokkal.

Ennek következtében a normális gyakorlat fordítottja alakult ki. A legtöbb kormányban a jó híreket a Fehér Házból jelentik be, a népszerűtlen hírek nyilvánosságra hozatala pedig a minisztériumok feladata. A Nixon-kormányban ellenben az apparátus nagy szakértelemre tett szert abban, hogy idő előtt kiszivárogtassa a jó híreket, learatva értük a babérokat, míg a rosszakat oly módon közölje a nyilvánossággal, hogy a felelősség az elnökre háruljon. Ez azonban csak tovább erősítette Nixon amúgy is meglevő hajlamát arra, hogy összeesküvés célpontjaként tekintse magát – amelynek a számai gyanúja szerint a kabinetben helyet foglaló kollégáihoz is elvezetnek –, és tovább növelte benne a visszahúzó és elköltözés vágyát. A kormány bárói birtokokra aprózódott, amelyek felett feudális nagyurak uralkodtak, minden erejükkel védelmezve felségterületüket a hatalmát velük szemben érvényesíteni igyekvő, elnöki vazallusokkal teli erődjéből időről időre portyára induló központ támadásaitól.

Idővel haszonélvezője lettem ennek a helyzetnek és a média részrehajlásának. Hogy az elnök miért ruházott fel ekkora felelősséggel és bízott meg ilyen sok misszióval, annak ironikus módon az volt az egyik oka, hogy engem inkább az ellenőrzése alatt tudott tartani, mint a kabinetjét, mivel kezdetben alig voltam ismert, emellett így akarta biztosítani, hogy legalább némi elismerés a Fehér Házban is megillesse.

Nixon még tovább nehezítette a saját dolgát indirekt vezetési stílusával, és olyan kollégák beválasztásával a kabinetbe, akikkel a személyes kapcsolata még a legnagyobb jóindulattal megfogalmazva is annyira bonyolult volt, hogy sohasem alakult ki a valódi csapatmunka érzete. Különösen érvényes volt ez a külügyminiszterével kapcsolatban.

Korábban nem ismertem William Pierce Rogerst. Nem sokkal a kinevezésem után rövid eszmecsere folytattam Nixonnal a külügyminiszter kiválasztásáról. Azt mondta, jó tárgyalóképességű személyt keres, nem pedig politikaformálót – ezt a szerepet ugyanis önmagának és a nemzetbiztonsági ügyekben illetékes tanácsadójának tartotta fenn. És a külügyi szolgálattal szembeni bizalmatlansága miatt olyan erőskezű vezetőt akart, aki biztosítja, hogy a State Department támogatja az elnök politikáját. Az általa sugallt impresszióm alapján első számú jelöltje Robert Murphy nagykövet, egy kimagasló képességű nyugalmazott diplomata, akkoriban a Corning Glass igazgatótanácsának az elnöke volt. Murphy kiválóan szolgált számos vezetői poszton, és idővel megtanultam értékelni a véleményét és az intelligenciáját. Nixon évekkel később mondta el nekem, hogy Murphy visszatartotta a felkérést.

A saját kinevezésem után néhány nappal találkoztam első ízben William Rogersszal Nixon lakosztályának ebédlőjében a Pierre Szállóban. A megválasztott elnök ugyanis felkért, hogy beszélgessek el Rogersszal, majd számoljak be neki a benyomásaimról. Csak annyit mondott, hogy vezető külpolitikai posztra vette számításba. Miután sem Rogers, sem én nem ismertem pontosan a találkozó célját, a társalgásunk öletszerű és némileg erőltetett volt. Egyik irányban sem alakult ki róla határozott benyomás bennem, kivéve, hogy megnyerő egyéniségnek találtam.

Anélkül, hogy szót ejtett volna a találkozóról, vagy a véleményemet kérdezte volna, Nixon másnap közölte velem: William Rogers lesz a külügyminiszter. Hozzátette, hogy közeli barátok voltak az Eisenhower-kormányzat idején, amikor Rogers volt a főállamügyész, habár a barátságuk erodálódott, miután már egyikük sem viselt tisztséget, mert ügyvédként a magánpraxisban versenyezniük kellett egymással a kliensekért. A kapcsolatukat beárnyékoló motívum ellenére Rogerst tartotta ideálisnak a posztra. A külügyekben való tájékozatlanságát előnynek tekintette, mivel ez garantálta, hogy a külpolitika irányítása a Fehér Házban maradjon. Ugyanakkor, mondta Nixon, Rogers rendkívül hidegfejű, az egyik legszívósabb, legegocentrikusabb és legambiciózusabb ember, akivel valaha

is találkozott. Tárgyaló félként dührohamokba fogja kergetni a szovjeteket. És a „kisfiúk a külügyminisztériumban” jobban teszik, ha vigyáznak magukra, mert Rogers nem fog eltérni semmiféle ostobaságot. Kevés külügyminisztert választott ki még elnök azon az alapon, hogy tájékozatlan a külpolitikában.

Valószínűleg nem volt korrekt lépés olyasvalakit kinevezni az egyik legfontosabb kabinetposztra, akit minden képzettsége és tapasztalata más területre predesztinált. Annak idején Rogers kiváló főállamügyész volt, de tapasztalatom szerint nem igaz az a régi bölcsesség, miszerint az emberek idővel belenőnek a hivatalukba. A magas beosztás a döntéshozatalt tanítja meg, nem pedig a szakmai ismereteket. Az új kabinettagok minden energiáját hamarosan lekötik a minisztériumuk működtetésének sürgető követelményei. A magas hivatalban eltöltött idő nem megteremti, hanem felemészt az intellektuális tőkét. A legtöbb vezető tisztviselő ugyanazzal a látásmóddal és felfogással hagyja ott a hivatalát, amivel belépett oda; azt megtanulja, hogyan hozzon döntéseket, de azt már nem, hogy milyen döntéseket hozzon. És minél kevesebbet tud kezdetben, annál inkább függ a számára rendelkezésre álló tudástól, amelyet az apparátus, az állandó hivatalnoki kar testesít meg. Nem lévén biztos a saját ítélőképességében, és nem ismervén az alternatívákat, kevés választási lehetősége van azon kívül, hogy a szakértők tanácsait követi.

Sajátos probléma ez a külügyminiszter számára. Olyan szervezetet irányít, amelynek személyi állománya a közszolgálatot betöltő férfiak és nők közül talán a legrátermettebbekből és a legnagyobb szakértelemmel rendelkezőkből áll. Ezek az emberek intelligensek, hozzáértők, lojálisak és szorgalmasak. Az elhivatottságuk másik oldala viszont az a meggyőződésük, hogy egy szolgálatban és tanulásban eltöltött élet a politikai kinevezettek szakszerűtlen és felszínes nézeteit meghaladó rálátást biztosít nekik a dolgokra. Erőskezü miniszteri vezetés esetén szakmai hozzáértésük a politikacsínálás felbecsülhetetlen értékű, nélkülözhetetlen eszközévé teszi a külügyi szolgálatot. Ilyen körülmények között a szolgálat fegyelmezett és finomra csiszolódott eszközzé válik, és még az alkalmanként önfejű indíttatású lépések is fontos, időnként izgalmas dialógust generálnak. De amikor nincs erős kéz a kormányruznál, a klikkérdések kiszolgálása felülke-rekedik a fegyelmen. A különböző referatúrákon működő szakreferensek a hozzájuk tartozó országok szószólóivá válnak, és nem a nemzeti érdekeket szolgáló országos politika szóvivőivé, a helyettes államtitkárok pedig csaknem kizárólag a saját területük ügyeit tolják előtérbe. A hivatalnokok provinciális érdekekért küzdenek szívós kitartással és bürokratikus ügyességgel, amelyet a túlélésért folytatott harcban eltöltött évtizedek acéloztak meg. Világosan megfogalmazott instrukciókat abszolút lojálisan végrehajtanak, de a tipikus külszolgálati tisztviselőt nem lehet könnyen meggyőzni arról, hogy tényleg világos és egyértelmű-e egy olyan instrukció, amellyel ő maga nem ért egyet.

A State Department eljárásrendje – ügyesen – úgy van megtervezve, hogy nagy súlyt fektet az apparátus önálló tulajdonságára. Miközben a hivatalnokok verbálisan elismerik a tervezés fontosságát, határozottan a táviratok küldésében és az azokra adott válaszok formájában megnyilvánuló politikacsínálást favorizálják. Ennélfogva az újdonsült külügyminiszter politikai elemzések vagy választási lehetőségek helyett halomnyi jelentést talál az íróasztalán, amelyekkel kapcsolatban csak arra kéri, hogy szignálja őket, még hozzá sürgősen, ha lenne olyan kedves. Ahhoz, hogy önálló véleményt formálhasson róluk, aligha tudhat elegendő az összes témáról – vagy egyáltalán bármelyikről –, amelyekről ezek a jelentések szólnak. Egy biztos: e távirat-fogalmazványokból sohasem fogja megismerni, milyen alternatívák állnak a rendelkezésére. Ha pedig az érvényesülés szándékától vezetve visszadob egy-egy fogalmazványt, valószínűleg mindössze olyan jelentéktelen módosítással kapja vissza, hogy csak egy jogtudós tudná megmondani a különbséget köztük. Amikor később külügyminiszter lettem, rájöttem, hogy még olyasvalakinek is emberfeletti erőfeszítésébe kerül uralni a külügyminisztériumi távirógépet, aki egész életét a külpolitikának szentelte. Jaj a be nem avatottaknak, akik ki vannak szolgáltatva e rendkívüli és elkötelezett szakértői banda kényének-kedvének!

Nixonnak az a döntése, miszerint kevés szakmai tapasztalattal rendelkező külügyminisztert választ, ironikus módon azzal járt, hogy éppen annak a két intézménynek – a külügyi szolgálatnak és a sajtónak – a befolyását növelte meg, amelyekben a legkevésbé bízott. Az új külügyminiszternek ugyanis ténylegesen csak két választása volt: várhatta az iránymutatást a Fehér Házból, a minisztériuma pedig lehetett az elnöki politika szószólója a kongresszus és az ország felé, vagy pedig megtehetette magát a beosztottjai szóvivőjének. Nyugalmasabb időkben Rogers külügyminiszter minden bizonnyal jól tudott volna egyensúlyozni a vele szemben támasztott követelmények között, de a Vietnámmal összefüggő belső viszályok keltette zűrzavarban ehhez több önbizalomra és tudásra lett volna szüksége, mint amennyinek a birtoklása észszerű keretek között elvárható lett volna tőle. Mi sem természetesebb hát, mint hogy az volt a legfőbb gondja, miképpen kerülje el az elődje, Dean Rusk ellen irányuló támadásokat. Mivel hajlamos volt arra, hogy a közvélemény és a kongresszus hangulatát a vezető keleti parti orgánumok szerkesztőségi véleményével azonosítsa, és mivel ezek egyúttal a beosztottjait is erőteljesen befolyásolták, kritikus pontokon nem kívánt harcba bocsátkozni az elnök álláspontja mellett, és gyakran támogatott Nixonétól eltérő véleményeket.

Paradox módon ebben a tendenciában megerősíthette a Nixonnal való barátságának emléke az 1950-es évekből. Kettejük közül akkor ő volt a pszichológiailag domináns partner. Ennek hatására most nem igazán érzékelte, hogy az új kapcsolatrendszerben egyértelműen ő van alárendelt helyzetben. Még kevésbé

tudott szembenézni azzal a lehetőséggel, hogy esetleg – legalábbis részben – pontosan azért lett kinevezve, mert régi barátja meg akarja fordítani a szerepeket, és olyan viszonyt akar létrehozni, amelyben mind a hierarchiát, mind a tartalmat illetően most az egyszer ő, Nixon szabja meg a dolgok menetét.

Ez a különös antifónás kapcsolat a két ember között az én pozícióm felértékelődéséhez vezetett, de a szerepem egyértelműen ennek a kapcsolatnak az eredménye, nem pedig az oka volt. Nixon kezdettől fogva elhatározta, hogy a legfontosabb tárgyalásokon ő játssza a vezető szerepet. Például 1969. február 17-én, az Anatolij Dobrinyin szovjet nagykövettel való első találkozásjáról kirekesztette a külügyminiszterét – mindössze négy héttel a beiktatása után, amikor elképzelhetetlen lett volna ilyen eljárást javasolnom. Ez, a saját pozícióm rendezése előtt már megkezdődő gyakorlat a továbbiakban is folytatódott; elnöki ciklusa alatt mindvégig az történt, hogy amikor hosszabb tárgyalásra külföldi látogatót fogadott az Ovális Irodában, amerikaiként rajta kívül egyedül én voltam jelen.

A külpolitikáért való felelősség kérdésében folytatott kötélfűzés már korán megnyilvánult közöttük. Rogers külügyminiszter arra az álláspontra helyezkedett, hogy csak abban az esetben hajt végre olyan utasításokat, amelyekkel nem ért egyet, ha ezeket személyesen az elnök közli vele. Csakhogy pontosan ez volt az, amit Nixon pszichológiailag képtelen volt megtenni. Bármilyen trükköt hajlandó volt bevetni a személyes konfrontáció elkerülése érdekében. Leveleket küldözgetett, amelyekben megmagyarázta, mit kell érteni a tartalmukat illetően, a kézbesítést pedig küldöncökre bízta. De mivel Rogers – elég helyesen – úgy hitte, hogy ezeket a leveleket én fogalmaztam, vagy a stábom, nem adott nekik teljes mértékben hitelt, hiába volt rajtuk az elnök aláírása. Azzal hiúsította meg a küldönc, rendszerint John Mitchell próbálkozásait, hogy az elnökkel fennálló régi barátságára hivatkozva azt állította, ő jobban érti Nixont. Véget nem érő versengés volt ez közöttük, ami részben rejtve folyt, mert mindketten egy harmadik felet okolnak miatta. Nixon ismételten elrendelte, hogy minden kimenő külpolitikai táviratot jóvá kell hagyatni a Fehér Házal, de az apparátus rendszeresen megkerülte ezt, és legyünk őszinték: túlságosan is sokfélék azok az eszközök, amelyekkel egy külügyminiszter kommunikálni tud a beosztottjaival, semhogy utasításokkal szabályozni és ellenőrizni lehessen őket.

A vég nélküli konfrontációk elkerülésére az idő múlásával az elnök (vagy a nevében én) egyre inkább olyan csatornákon keresztül érintkezett a legfontosabb külföldi vezetőikkel, amelyek közvetlenül összekötötték a fehér házi Situation Roomot* a tereppel, anélkül, hogy átmentek volna a külügyminisztériumon – ezek voltak az úgynevezett félhivatalos csatornák. A folyamat már

a beiktatást követő napon kezdetét vette. Az új elnök meg akarta változtatni a State Department által megfogalmazott tárgyalási instrukciókat Vietnámról, mivel az előző kormány álláspontját tükrözték. Egyúttal azonban a vitát is el kívánta kerülni, ezért megkért, hívjam fel a párizsi főtárgyalónkat, Henry Cabot Lodge nagykövetet, és szorgalmazzam, hogy a szokásos csatornákon keresztül, saját javaslatként küldje meg az elnök által preferált menetrendet. Lodge készségesen egyetértett. Mivel a külügy által megszabott eljárásrend komplikált volt, és a legtöbb esetben nem működött, Nixon egyre inkább a Fehér Házba vitte a kényes tárgyalásokat, ahol közvetlenül felügyelni tudta őket, így siker esetén személyes elismerést söpörhetett be értük, és el tudta kerülni az általa annyira visszataszítóknak tartott bürokratikus vitákat vagy bénultságot is.

Nixon emellett attól sem riadt vissza, hogy elhatárolódjon a State Department külpolitikai lépéseitől. Például 1969 márciusában megkért, hogy bizalmasan informáljam Dobrinyin nagykövetet: a külügyminiszter a szovjet megbízottal Vietnámról folytatott első hosszadalmas megbeszélésén túlment az elnök álláspontján. Ezt nem tettem meg azonnal; inkább vártam, hogy valamilyen konkrét kérdés megvitatása közben adhassam elő mintegy mellékesen. Ahhoz azonban kétség sem férhetett, hogy a Fehér Ház és a State Department viselkedése alapján a szovjetekben tudatosultak a belső vitáink, és mindent meg is tettek, hogy kiaknázzák őket a maguk javára. A Ho Si Minh észak-vietnámi elnökkel folytatott 1969. július–augusztusi bizalmas tárgyalásait Nixon csak negyvennyolc órával azt megelőzően fedte fel Rogers előtt, hogy novemberben bejelentette őket a televízióban. 1970 elején az asszisztense, Leonard Garment, valamint John Mitchell igazságügyi miniszter útján ekképpen üzent a zsidó közösségnek: a közel-keleti „Rogers-terv” elnevezése azért találó, mert nem a Fehér Házból származik. 1971 májusában külügyminiszter csak hetvenkét órával a hivatalos bejelentés előtt szerzett tudomást a Fehér Ház és a Kreml közötti csatornákon folyó konzultációkról, amelyek azután áttöréshez vezettek a SALT-tárgyalásokon. 1971 júliusában a Kínába tett titkos utamat csupán akkor hozták Rogers tudomására, amikor már úton voltam. 1972 áprilisában az elnök olyan szövevényes magyarázattal szolgált a külügyminiszternek a titokban megszervezett moszkvai utamról – amelyet Rogers erősen kifogásolt, amikor az utolsó pillanatban közölték vele –, hogy megnehezítette vele a tárgyalásaimat. Az ehhez hasonló példákat vég nélkül lehetne sorolni.

Nincs szándékomban azt sugallni, hogy olyan nagyon elleneztem volna Nixonnak az egyik vezető kormánytag irányában tanúsított magatartását. A jelenlétem ezt kezdettől fogva lehetővé tette, egy idő után pedig kétségkívül bátorítottam is rá. A vezető tisztviselők túlnyomó többségéhez hasonlóan én is határozott nézeteket vallottam, és nem mulasztottam el az érvényesítésükre kínáló alkalmakat. A vezető beosztással járó feszültséget és fáradtságot az

* A Situation Room a katonai helyzet áttekintésére alkalmas, hírközlő berendezésekkel ellátott parancsnoki és kommunikációs központ a Fehér Ház alagsorában. (A *ford.*)

a meggyőződés teszi elviselhetővé, mi több, felvidítóvá, hogy az ember hozzájárul egy jobb világ eljövételéhez. Hogy milyen mértékben játszottak szerepet olyan kevésbé fennkölt motívumok, mint a hiúság és a hatalomvágy, azt ebből a távolságból már nehéz meghatározni, de felettébb valószínűtlen, hogy teljes mértékben hiányoztak volna. Arról azonban meg vagyok győződve, hogy egy Nixon-kormányban a külpolitika a Fehér Házba koncentrálódott volna, bármi is az adminisztratív gyakorlat, és legyenek bárkik az érintett személyek.

Azzal, hogy Nixon erős egyéniséget és külpolitikai szakértőt nevezett ki nemzetbiztonsági tanácsadóvá, a külügyminiszterrel való versengés elkerülhetetlenné vált, habár ezt kezdetben nem ismertem fel. Ha mindkét közhivatalnok fontos politikai szerepre törekszik, a két poszt a lényegénél fogva versenyre van ítélve. Minden ösztönző a konfrontáció irányába mutat; ami azt illeti, ha egyetértés lenne közöttük, nem lenne szükség mindkettőjükre. Habár akkoriban nem így gondoltam, azóta meggyőződésemmé vált, hogy egy elnöknek a külügyminisztert kell megtennie legfőbb tanácsadójának, a nemzetbiztonsági tanácsadót pedig elsősorban vezető ügyintézőként és koordinátorként kell használnia annak biztosítására, hogy minden lényeges szempont elhangozzék és meghallgattassék. Ha a nemzetbiztonsági tanácsadó aktívvá válik a politika alakításában és megfogalmazásában, elkerülhetetlenül gyengíti a külügyminisztert, és csökkenti a hatékonyságát. A külföldi kormányok összezavarodnak, és – ami nem kevésbé veszélyes – alkalmat kapnak a kormányunk egyik részének kijátszására a másik ellen, a külügyminisztérium pedig demoralizálódik, és szűklátókörűségbe vonul vissza. Ha az elnök nem bízik a külügyminiszterében, váltsa le, de ne gyakoroljon felette felügyeletet személyi asszisztense útján. A Nixon-kormányban a külügyminiszternek ezt a kiemelkedő szerepét lehetetlenné tette Nixon bizalmatlansága a külügyi apparátussal szemben, a Rogersszal való sajátos kapcsolata, Rogers tapasztalatlansága, valamint az én határozott nézeteim. Rogers érthető ragaszkodása hivatalának kiváltságaihoz fokozta a problémát, és azzal az ironikus következménnyel járt, hogy meggyengítette a saját helyzetét. Egy bürokratikus vitából az a fél, akinek nincs jobb érve, mint a hierarchikus előjogaira történő hivatkozás, valószínűleg vesztesként kerül ki. Az elnökök azokra a tanácsadókra hallgatnak, akiknek a véleményéről azt gondolják, szükségük van rá, nem pedig azokra, akik a szervezetben elfoglalt helyük jogán kardoskodnak a meghallgatás mellett.

A fentiekon túlmenően, a Nixon-mechanizmusban megmutatkozó feszültségeket a külügyminiszter és az én nézőpontom között fennálló lényegi különbség is okozta. Rogers valójában sokkal rátermettebb volt, mint amilyennek leírták; jó meglátású analízáló elme és kimagaslóan józan észjárás jellemezte. A perspektívája azonban taktikai volt; jogászként arra trenírozódott, hogy a kérdésekkel úgy foglalkozzon, ahogyan azok „saját érdemük alapján” felmerültek. Az én hozzáállásom ezzel szemben stratégiai és geopolitikai volt; megpróbáltam

az eseményeket egymáshoz viszonyítani, ösztönzőket hozni létre vagy nyomásgyakorlást alkalmazni a világ egyik részén, hogy általuk befolyásolni tudjak eseményeket a másikon. Rogers erősen rá volt hangolódva az adott tárgyalás(ok) által támasztott követelményekre, én pedig össze akartam gyűjteni minden nüanszot egy hosszú távú stratégia érdekében. Rogerst a kongresszus és a média azonnali reakciója érdekelte, ami bizonyos mértékben az ő felelőssége is volt legfőbb külügyi szóvivőként. Engem inkább a várhatóan néhány évvel később realizálódó eredmények foglalkoztattak. Rogers bizonyára menthetetlenül öntelt szórszálhasogatónak tekintett engem, aki tönkreteszi kapcsolatát az elnökkel, én pedig arra hajlottam, hogy a külpolitikánk gondosan felépített struktúráját veszélyeztető, érzéketlen neofitának tartsam. A kapcsolatunknak szükségszerűen meg kellett romlania. Ha mindketten bölcsőbbek lettünk volna, nyilván megértjük: akkor szolgáljuk legjobban a hazánkat, ha csillapítjuk a személyes különbségeinkből eredő feszültségeket, és erősítjük egymást. Ez mérsékelte volna Nixon kísértését arra, hogy manipulálja ezeket az általa egyaránt rettegett és szított feszültségeket. De minden közeledési kísérletünk kudarcba fulladt. Rogers túl büszke, én intellektuálisan túl arrogáns, mindketten pedig túl bizonytalanok voltunk ahhoz, hogy olyan irányt alakítsunk ki, amely megkímélt volna minket sok felesleges gyötrődéstől és bürokratikus fejfájástól.

Ám a fentiek egyike sem számított volna döntő mértékben, ha Nixon és Rogers valóban olyan közel lettek volna egymáshoz, mint ahogyan talán őszintén hitték is. Egy külügyminiszter létének nélkülözhetetlen követelménye az elnök iránta megnyilvánuló feltétlen bizalma. A sikeres külügyminiszterek, például Dean Acheson és John Foster Dulles, mind bizalmas munkakapcsolatot hoztak létre az elnökükkel; akik pedig versenyre kívántak kelni vele, mint Robert Lansing vagy James Byrnes, hamar elvesztették a befolyásukat vagy a pozíciójukat. Acheson gyakran hangsúlyozta: habár úgy érezte, jogában áll hevesen szembeszegülni Truman elnökkel, sohasem hozta az autoritását akár csak látszólag próbára tevő helyzetbe, és ugyanígy sosem csatlakozott más kabinetminiszterek titkos szövetségéhez az elnökre való nyomásgyakorlás céljából. Egy elnöknek érdemi tanácsra van szüksége, de érzelmi támogatást is igényel. Tudnia kell, hogy a tanácsadói magabiztosak és erősek, de egyúttal azt is érzékelnie kell, hogy együttesen munkálkodik bennük a pozíciójából eredő elszigeteltsége és felelőssége miatt, és nem tetézik szándékosan a pszichológiai terheit. Pontosan ez a megfoghatatlan alkotóelem hiányzott a Nixon elnök és első külügyminisztere közötti kapcsolatból, részben a Nixon-kormány előtről datálódó okok miatt. Éppen a korábbi kapcsolatuk szoros mivolta akadályozta meg Rogerst a helyes cselekvésben, Nixont pedig abban, hogy támogassa őt.

Eltérő volt a viszony a külpolitika terén a kabinet másik vezető tagjával, Melvin Laird védelmi miniszterrel. A külügyhöz hasonlóan az impresszióim alapján

több napon át valaki mást hoztam kapcsolatba a posztal, azt gondolván, hogy Henry M. Jackson szenátor elfogadja a megválasztott elnök felkérését. Amikor elutasította, anélkül, hogy konzultáltak volna velem, közölték: Nixon Mel Laird mellett döntött.

Lairddel először az 1964-es republikánus konvención találkoztam. A párt-programot összeállító bizottság elnökeként ügyesen kicselezte a Rockefeller mögött felsorakozó erőket. Később közreműködtem egy általa szerkesztett esszégyűjteményben a konzervativizmusról.² Mel Laird professzionális politikus volt; olyan nyelvet beszélt, amelyet Nixon megértett. Az új védelmi miniszterrel szemben nem voltak pszichológiai alapú fenntartásai, és nem kellett régi számlákat rendeznie sem. Mivel a kongresszusban eltöltött tizenhat évének túlnyomó részében a Pénzügyi Felügyelet Házbizottságának Védelmi Albizottságában [Defense Subcommittee of the House Appropriations Committee] szolgált, Laird alaposan megismerte a szakterületét, mielőtt hivatalba lépett. És rendelkezett még egy fontos tulajdonsággal: miután továbbra is felettébb befolyásos maradt a kongresszusban, különösen a Pénzügyi Felügyelet Házbizottságának nagy hatalmú elnökével, George Mahonnal való barátsága révén, az elnök csak súlyos kockázat árán mellőzhette. S miközben a manőverei gyakran a Nixonéihoz mérhetően átláthatatlanok és a bizánci intrikákra emlékeztetők voltak összetettségükben és kerülő útjukban, Laird lelkes buzgalommal és meglepő jóakarattal vitte végbe azt, amit Nixon ádáz elköltéssel és zsigeri keserűséggel adott elő. Laird is szeretett győzni, de Nixontól eltérően nem lelt nagy élvezetet mások vereségének látványában. Egyfajta vidámság és kópés jó humor lengte körül, ami megnyugtatóvá tette a vele való munkát, bár időnként falra is lehetett mászni tőle.

Laird abból a feltételezésből kiindulva tevékenykedett, hogy alkotmányos joga van bárki eszén túljárni és bárkit kicselezni, akivel a hivatala révén kapcsolatba kerül. Ez részben játék volt, részben pedig egy tapasztalt politikus törekvése a választási lehetőségei megvédésére és menet közben minden elérhetőnek látszó népszerűség besöprésére. Mestere volt a sugalmazott kiszivárogtatásnak. Egy idő után már megtanultam: amikor reggel felhív, hogy panaszkodjon egy újságban megjelent sztori miatt, a forrás valószínűleg ő maga. Elliot Richardson mondta egyszer egyáltalán nem rosszindulatúan, hogy amikor Laird az egyik kedvelt kifejezésével – „ugye érted, mire gondolok?” – élt valamivel kapcsolatban, teljesen lehetetlen volt a fejébe látni és felfogni, mire gondol.

Laird semmi értelmét sem látta annak, hogy eljöjjön egy fehér házi értekezletre az Egyesített Vezérkarral, támogassa az álláspontjukat, majd négyszemközt jelezze fenntartásait az elnöknek vagy nekem, csak azért, hogy később a barátjával, Mahon bizottsági elnökkel kidolgozzon egy harmadik álláspontot. Nixon és Laird arra irányuló lépései, hogy a másiktól elorozva saját maguknak tulajdonítsák minden bejelentett vietnámi csapatkivonás érdemét, a japán kabuki

színház művészi tökélyét idézték, a 15. századi Firenze fejedelmi udvarában szőtt politikai intrikák módszereivel fűszerezve. Csupán életrajz írásával nem lehetne hűen visszaadni e két harcedzett profi támadásait és parírozásait, amelyek során mindketten arra törekedtek, hogy megsejtsék, és ezzel egyidejűleg össze is zavarják a másik szándékait; mindezt csak egy regény vagy dráma tudná hitelesen ábrázolni. Ezt a játszmát azonban a kevésbé játékos természetű, annál inkább kirelhetetlenül komoly Nixon, aki az elnöki hivatal ütőkártyáit is fel tudta mutatni, ritkán vesztette el.

Feltéve, hogy meghagytak számára valamilyen elfogadható kiutat ahhoz, hogy sarokba szorulás nélkül, presztízskének megőrzése mellett új helyzetbe manőverezze magát, Laird gyűlölködés nélkül tudomásul vette a bürokratikus hátráltatásokat. Nézeteinek kifejtéséhez vagy véleményének meghallgatásához azonban ragaszkodott. A vele való munka során az intellektuális érvelés csak marginális hasznot hozott, az egyenesen neki szegezett utasítások pedig végzetesek voltak. Később megtanultam: Lairddel harcha bocsátkozni úgy a legbiztosabb, ha – amennyiben egyáltalán lehetséges – először lezárom az összes bürokratikus vagy kongresszusi menekülő útvonalát; feltéve, hogy ki tudom deríteni, melyek azok, ami nem volt mindig könnyű. Csak ezek után hozom szóba a lényegyet. De még az ilyen taktika mellett is ugyanolyan gyakran vesztettem, mint győztem.

A szintén elnöki tanácsadó John Ehrlichman gyáva procedúrájának tekintette az enyémet. 1971-ben, amikor a hadsereg tulajdonában levő egyik földterületből nemzeti parkot szeretett volna kialakítani Hawaiiin, elhatározta, hogy megtanítja nekem, miképpen kell bánni Lairddel. A fehér házi felsőbbség legjobb adminisztratív teóriáját követve, anélkül, hogy bármilyen bürokratikus vagy kongresszusi jogcímre hivatkozással vesződött volna, közvetlen utasítást intézett Lairdhez a földdarab átadására. Laird úgy kezelte ezt az ügyetlen eljárást, ahogyan egy matador fogadja az előrelendülő bikát. Felgyorsította a földet két katonai üdülőszálló céljára hasznosító terv kidolgozását. Mahon barátjával együtt elfogadtatott a kongresszussal egy olyan törvényjavaslatot, amely szépen felülírta a neki kézbesített direktívát, miközben nem győzte hangoztatni, hogy készséggel végrehajt bármely olyan fehér házi utasítást, amelyet engedélyez a kongresszus. A szállodák még mindig ott állnak a hadsereg tulajdonában, a nemzeti park pedig továbbra is csak a tervezőjének almaiban letezik. Ehrlichman kemény leckét kapott abból, hogy a politikatudomány nem minden dimenzióját tanítják az egyetemen, és nem mindig garantálja a sikert Washingtonban, ha a lényegyet illetően igazunk van.

Harcedzett politikusként Laird nem hitt abban, hogy érdemes eleve vesztésre álló csatákat vívni. A napi problémákat nagy hozzáértéssel meg tudta oldani, de kevésbé törődött olyasfélékkel, amelyek esetleg csak holnap jönnek elő. Nyugalmasabb időszakokban őrzítő tudott lenni, válságok idején viszont nagyszerű volt – erős, lojális, merész és ékesszóló az elnöki döntések megvédésében, azokat

is beleértve, amelyeket a kormányzati tanácskozó testületekben korábban ellenzett. Akkor szolgált védelmi miniszterként, amikor a hadseregünk szüntelen támadásnak volt kitéve a kongresszusi többség, a média, a tudományos körök és a védelmi erőfeszítéseket ellenző lobbik részéről. Megőrizte fegyveres erőink ütőképességét, és megvetette a közhangulat későbbi megváltozásával lehetővé váló fejlesztés alapjait. Sikerült fenntartania a nemzet védelmi erejét egy rendkívül zűrzavaros időszakban. Ez komoly teljesítmény volt részéről.

A ranglétra kabinetszint alatti fokán álló befolyásos tanácsadókat az Egyesített Vezérkar elnöke, Earle Wheeler tábornok és Richard Helms, a Központi Hírszerző Ügynökség [Central Intelligence Agency, CIA] igazgatója képviselte.

Amikor Nixon elnök lett, Wheeler az utolsó évét töltötte az Egyesített Vezérkar elnökeként. A megbízatása 1968 júliusában lejárt volna, de Johnson elnök nagylelkűen meghosszabbította egy évvel, megadva így utódjának a lehetőséget a következő vezérkari elnök kijelölésére. Wheeler tisztessége és tapasztalata olyan nélkülözhetetlennek bizonyult, hogy Nixon még egy további évvel meghosszabbította a szolgálati idejét. A magas, elegáns és nyugodt Wheeler akkorra már mélyen kiábrándult mindenből. Úgy nézett ki, mint egy gyanakvó vadászkutya; meleg pillantású, sötét szemével éberen tekingetett körbe, a következő csapás irányát kémlelve. Az 1960-as éveket élte végig vezérkari elnökként, amikor fiatal rendszerelemzőket hoztak a Pentagonba, hogy régóta elfogadott és vallott hipotézisek megkérdőjelezésével felfrissítsék a hadsereg intézményét. Intellektuális tekintetben a rendszerelemzőknek gyakrabban volt igazuk, mint nem, de hamar megtanulták, hogy egy kérdés feltevésének módja többnyire meghatározza a választ is, az objektivitás szent nevében tett erőfeszítéseik pedig gyakran végződtek a saját személyes prekoncepcióik erőltetésével.

A rendszerelemzés helytelen használatától eltekintve, volt egy formálisan ki nem fejezhető alapigazság, amelyet a magas beosztású katonatisztek megtanultak egy szolgálatban eltöltött élet során: az erőnek pszichológiai összetevője is van, nem csupán technikai. Az embereket csak egy bizonyos pontig lehet statisztikákkal vezetni, azután már fundamentálisabb értékek dominálnak. A végső elemzést tekintve a katonai hivatás a győzelem művészete, és míg ez a mi időnkben gondosabb számításokat igényelt, mint a múltban, nehezen számszerűsíthető alapvető lelektani tényezőktől is függ. A hadsereg egyszerre csak azon kapta magát, hogy absztrakt kritériumok alapján tervez fegyvereket, olyan stratégiákat hajt végre, amelyekben nem igazán hisz, végső soron pedig olyan háborút visel, amelyet nem ért. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a katonaság részben önmaga idézte elő a saját problémáit. Túl könnyen megengedte, hogy beolvassák egy új intézményrendszerbe, amelyhez alkalmazkodott ugyan, de a lelke mélyén zokon vette. Vietnámban magáévá tette a Grant, Pershing és Marshall tábornoktól örökölt hagyományos felmorzsolási stratégiát, ám sohasem fogta fel teljesen, hogy

a felmorzsolás alkalmazása csaknem egyenlő a lehetetlennel egy olyan ellenséggel vívott gerillaháborúban, amelynek nem szükséges nyílt harcba bocsátkoznia, mert beolvad a lakosságba. Ez az egyre több megszorítást előíró civil hadvezetés kezére játszott; a katonai tradicionalizmus és a civil túlbonyolítás egyesült erővel elvesztegetett minden esélyt, amely egyáltalán létezett a háború gyors befejezésére akkor, amikor Johnson elnök még széles körű támogatást tudhatott maga mögött a közvéleményben. Minél tovább tartott a háború, annál inkább ellenünkre billent a lélektani egyensúly, és annál kétségbeejtőbbé vált a katonai erőfeszítés eredménytelensége.

Az 1960-as években a hadsereg két malomkő között őrlődött; egyrészt tartotta magát a civil fennhatóság iránti elkötelezettséghez, amelyet a katonai szolgálatot teljesítő generációk neveltek bele, másrészt nyugtalanította a katasztrófa rossz előérzete; megpróbálta működtetni az új rendszert, de ugyanakkor lázadt is ellene. A katonákat demoralizálta az olyan fegyverek beszerzésére utasító parancs, amelyekben nem bíztak, és annak a kényszere, hogy olyan háborút vívjanak, amelynek a célja egyre nehezebben megfogható, a kimenetele pedig egyre bizonytalanabb volt. Kinevelődött a katonatisztek egy új típusa: olyan férfiak, akik már megtanulták az új szakzsargont, akik a rendszerelemzés alapján álló érveket divatos szóhasználattal, érthetőbben tudták előadni, és az elődeiknél sokkalta ügyesebbek voltak a bürokratikus manőverezésben. Bizonyos szinteken ez megkönnyítette a civilek és az egyenruhások közötti kapcsolatokat, ám mélyebb szinten megfosztotta a politikai folyamatokat az olyan egyszerűbb, nyersebb, de talán relevánsabb helyzetértékelésektől, amelyekre nagy szükség van a végső analízisben, amikor a kérdések a fegyverek próbájára redukálódnak.

Az átmenet felett Earle Wheeler elnökölt, és nem volt békés viszonyban vele. Úgy vélte – nem alaptalanul –, hogy a hatvanas évek Pentagonjában a katonák tanácsát nem veszik eléggé komolyan, ám amikor eljött az ideje, hogy saját alternatívával álljon elő, a *status quo* csekély jelentőségű módosításainál nem kívánt többet. Nagyra tartotta ugyan, hogy közvetlen bejárása van az USA új elnökéhez, de csak ritkán élt vele – részben azért, mert Laird ellenezte az elnök és az Egyesített Vezérkar feje közötti olyan tanácskozásokat, amelyeken ő maga nem vesz részt. Wheeler tiltakozása inkább azt a formát öltötte, hogy az aggályait előttem fejtette ki négyszemközt, nem pedig nyíltan konfrontálódva a feletteseivel. Az 1969. júniusi hawaii értekezleten, ahol Nixon a katonák támogatását szándékozott megszerezni a vietnámi csapatkivonási tervéhez, világos volt számomra, hogy Wheeler és Creighton Abrams tábornok (vietnámi erőink főparancsnoka) nem is lehetett volna boldogtalanabb. Minden ösztönük azt súgta: igencsak valószínűtlen, hogy felül tudnánk kerekedni, miközben csökkentjük a haderőnket. Minél több alakulatot vonunk ki, annál kevesebb a remény egy elfogadható eredmény elérésére. Csakhogy nem volt meg bennük a kellő magabiztosság, hogy

elmondják ezt civil feletteseiknek, akik – engem is beleértve – amellet érveltek, hogy a csapatkivonások alapvetők a hazai bázis megőrzéséhez egy tisztességes politikai megoldás érdekében. Wheeler és Abrams azzal csillapították a balsejtelmeiket, hogy a lehető legkisebb mértékű csökkentés mellett kardoskodtak. De hamarosan rá kellett jönniük, hogy egy öngerjesztő módon lendületet kapó és mindinkább elszabaduló tervbe törődtek bele. Ahogyan a csapatkivonási tervek a katonai költségvetés részévé váltak, csak a fegyverzet modernizálásának feladása árán lehetett volna lelassítani őket.

A vezető beosztásban dolgozó magas rangú katonatiszteknek mindig meg kell találniuk az egyensúlyt a meggyőződésük és annak tudata között, miszerint a hatékonyság érdekében túl kell élniük a mai nap harcait ahhoz, hogy másnap is harcolni tudjanak. A főparancsnok iránti ösztönös tiszteletük arra készíteti őket, hogy katonai okot találjanak olyasmire is, amit alig tolerálhatónak tartanak. A közkeletű mítosszal ellentétben ritkán dacolnak a főparancsnokkal; inkább a támogatására keresnek érveket, semhogy ellenkezzenek vele. Ilyen módon Wheeler egy sor olyan döntés részese volt, amelyeket ugyan egytől egyig meg tudott védeni, de az egymást erősítő hatásukat nem igazán tudta igazolni önmaga előtt. Ízig-vérig úriember volt, kiváló tiszt, aki tragikus időközön segítette át az orszagát, miközben ő maga belülről felemészte.

Utóda, Thomas Moorer admirális jóval egyszerűbb személyiség volt az elődjénél. Az 1960-as éveket olyan parancsnoki pozíciókban töltötte, amelyek ugyan nem kímélték meg bizonyos frusztrációktól, de mentesítették a washingtoni legfelsőbb szintű irányítással együtt járó fizikai és lelki megpróbáltatásoktól. A ravasz bürokratikus belharcos Moorer nem színlelt elméleti kifinomultságot. Ha színlelt bármit is, az az ártatlan vidéki fiú attitűdjének túlhangsúlyozása volt, aki elveszett az agyfűrt fővárosi svindlerek dzsungelében. Ami eleganciában hiányzott a nézeteiből, azt határozottsággal pótolta. Amikorra átvette a hivatalát, Vietnám már utóvédharc lett. A szívet tépő kivonulást méltósággal vezényelte le. Egyetlen elnöknek sem lehetett volna nála derekabb katonai tanácsadója.

A nemzetbiztonsági csapat következő tagja Richard Helms volt, akit Nixon megörökölt mint a Központi Hírszerző Ügynökség igazgatóját. Még Kennedy idejében találkoztam vele, amikor a Fehér Ház felkérésére 1961-ben többször folytattunk eszmecserét a berlini válság ügyében. A szakmaisága lenyűgöző volt akkor, és azután is. Később egészen addig nem találkoztunk, amíg – immár elnöki tanácsadói minőségemben – a Situation Roomban tájékoztatást nem kaptam tőle az általa vezetett ügynökség struktúrájáról és működéséről.

Helms helyzete kényes volt ekkoriban. A CIA-t Nixon még a State Departmentnél is inkább a vele szemben álló Ivy League-értelmiségiek gyűjtőhelyének tekintette. És Helmsszel kapcsolatban személy szerint is kényelmetlenül érezte magát, mert azt gyanította, hogy a CIA-igazgatót különösen kedvelik azok a li-

berális georgetowni körök, amelyeket az élete során tapasztalt számos nehézségért okolt. Határozott véleményem ugyan nem volt Helmsről, de elleneztem a menesztését. Úgy gondoltam, veszélyes a CIA-t olyan zsíros politikai állássá tenni, amelynek igazgatója minden új elnökkel cserélődik. Nixon kompromisszumot kötött. Beleegyezett abba, hogy Helms maradjon CIA-igazgató, de javasolta: a továbbiakban ne lehessen jelen a Nemzetbiztonsági Tanács (NSC) ülésein. Ennek viszont Laird tett keresztbe, aki nagyon helyesen rámutatott: ha a tanács a központi hírszerzés igazgatója nélkül tárgyal meg fontos döntéseket, az elnök veszélyesen sebezhetővé válik a kongresszus és a közvélemény részéről érkező kritika által. Nixon ezúttal is engedett. Beleegyezett abba, hogy Helms részt vehessen az NSC ülésein, de csak tényszerű tájékoztatást adhatott. Javaslattételre már nem kapott engedélyt, és mihelyt befejezte a tájékoztatóját, el kellett hagynia az üléstermet. Helms hat hétig maradt ebben az abnormális státuszban. Idővel azonban a helyzet túl kínosnak, túl mesterkéltnek és a saját érdekeink ellen hatónak bizonyult ahhoz, hogy fenn lehessen tartani. A hírszerzési információ ugyanis általában rendkívül fontos, a témához tartozó volt a tárgyalás további részében, a hivatalos tájékoztató elhangzása után is, hiszen nagyon sok függött a számba vett különböző lehetőségek következményeinek mérlegelésétől. Helms végül a Nemzetbiztonsági Tanács üléseinek állandó tagja lett, habár sohasem vált az elnök bizalmasává. Az én pozícióm a nemzetbiztonsági ügyek tanácsadójaként elkerülhetetlenül szoros együttműködést követelt meg a CIA igazgatójával. Ő az, akire az elnök számít, hogy idejekorán figyelmeztesse, és ő az, akihez az elnöki tanácsadó először fordul tudomást szerezni a tényekről egy válságban, és elemzést kérni az eseményekről. Mivel pedig a döntések a történések következményeinek helyes érzékelésén múlnak, a CIA helyzetértékelése csaknem irányelv-szerű javaslatlall ér fel.

A fegyelmzett, kénosan korrekt és diszkrét Helms azzal az abszolút objektivitással hajtotta végre a feladatait, amely alapvető egy hatékony hírszerző szolgálat működtetéséhez. Éveken keresztül nem voltunk közvetlen kapcsolatban; csak nagyon ritkán találkoztunk mások által adott vacsorákon. Tiszteltem Helmst; nem csupán azért, mert szimpatikus volt (és kétségtelenül az volt), hanem professzionális látásmódja és rendíthetetlensége miatt is. Sosem ajánlkozott politikai irányvonalat érintő tanácsadásra a neki feltett kérdéseken túlmenően, habár sohasem habozott, amikor figyelmeztetnie kellett a Fehér Háza veszélyekre – még akkor sem, amikor a nézetei szembementek az elnök vagy a nemzetbiztonsági tanácsadó prekonceptióival. Ott is kitartott az álláspontja mellett, ahol kisebb kaliberrű emberek esetleg a kétértelműséghez folyamodtak volna. A kormányzás korai szakaszában az a vélemény alakult ki, hogy a szovjet SS-9-es interkontinentális rakéta hármas robbanófeje a mi Minuteman-rakétasilóinkra bemért, önállóan célra irányítható robbanófejekkel ellátott, többlettöltetű, a légkörbe visszalépő egység [Multiple Independently Targetable Re-entry Vehicle (MIRV)], a CIA azonban

kitartott amellet, hogy a robbanófejek nem irányíthatók önállóan, egymástól függetlenül. Én inkább a baljósatúbb interpretáció felé hajlottam. A dolgok tisztázása érdekében olyan eljárást alkalmaztam, amelyet nagyon rossz néven vettek a kiértékelési folyamat függetlenségét féltékenyen őrző tradicionalisták: minden elemzőt összehívtam a fehér házi Situation Roomba, és az ördög ügyvédjét játszva részletekbe menő, kemény keresztkérdésekkel tettem próbára őket. Helms kitarzott az álláspontja mellett, és később bebizonyosodott, hogy igaza volt.

Senki sem kerül egyre feljebb a CIA rangsorában egészen az igazgatói székig, aki nem edződött meg sok csatában. Helms erős volt, és egyúttal óvatos. Udvariasságához rendkívüli szívósság párosult; a mosolygását a szeme nem mindig tükrözte. Látott már kormányokat jönni és menni, és megértette, hogy Washingtonban a tudás hatalom. Úgy tartották róla, sokat tud, és sohasem ábrándította ki az embereket ebből a hitükből. Ugyanakkor nem emlékszem arra, hogy valaha is visszaélt volna a tudásával vagy a hatalmával. Sohasem felejtette el: a tisztessége a hatékonyságának garanciája, és az elnökökkel szembeni legjobb fegyvere az a hírneve, hogy megbízható.

A CIA elemzései azonban nem voltak tévedhetetlenek. A kritikusai által igazságtalanul nemzetközi kalandorok karvalyszerű ragadozó bandájának ábrázolt ügynökség rendszerint a washingtoni *establishment*nek tetsző, éppen divatos interpretációnak megfelelően tévedett. A tapasztalatom szerint a CIA sokkal gyakrabban dolgozott ki elvi magyarázatokat a tétlenségre, mint a merész támadásra. Az elemzői nem csupán annak voltak nagyon is tudatában, hogy még soha senkit sem büntettek meg azért, ha nem látott meg előre egy kínalkozó lehetőséget, hanem annak is, hogy egy kockázat megjósolásának elmulasztása viszont már sok karriert tett tönkre. Ezért a hírszerző közösség mindig afelé hajlott, hogy szörnyű következményeket jósoljon bármilyen elképzelhető lépés megtétele esetén, ami tétlenségre és bénaságra, nem pedig kalandorpolitikára ösztönző hozzáállás. A sajtóban minden krízis után felbukkan valamilyen obskúrus elemző, aki valami hírszerzési jelentést lobogtat, azt állítva, hogy ő előre megmondta, de a politikacsinálók botor módon figyelmen kívül hagyták. Azt viszont elfelejtik megemlíteni ezek az állítások, hogy amikor a figyelmeztetések túlságosan rutin-szerűekké válnak, elveszítik minden jelentőségüket; amikor a jelentéseket nem ajánlják kifejezetten a legfelsőbb vezetés figyelmébe, elvesznek a bürokratikus háttérzajban, különösen azért, mert minden egyes veszélyre intő jelentés esetén az ember valószínűleg az ellenkezőjét is megtalálja az aktákban.

E fenntartásaim ellenére úgy véltem, a CIA munkatársai elkötelezett férfiakból és nőkből állnak, és az ügynökség teljes mértékben nélkülözhetetlen. Helms jól szolgálta a hazáját és az elnökét. Sokkal jobbat érdemelt volna a közszolgálatban eltöltött pályafutásának végére sötét árnyat vető vádagnál, amikor harminc éven át tartó, kiválóan végzett munka után távozott.

Ezek az emberek alkották tehát azt a csapatot, amelyet az új elnök azért állított össze, hogy kialakítson egy globális stratégiát, miközben megpróbálja kiszabadítani az országot egy olyan háborúból, amelyet az elődei hagytak rá. A kabinet tagjai első ízben 1968. december 12-én jöttek össze egy ismerkedési értekezletre a washingtoni Shoreham Szállóban. A későbbi történések előjeleként az új kormány előtt álló problémákat körvonalazó tájékoztatókat nem a kabinet-miniszterek adták (akik csak az előző napon kapták meg a kinevezésüket), hanem az esetek túlnyomó részében több mint egy héttel korábban kinevezett elnöki tanácsadók, köztük én is. Arra már sohasem derül fény, hogy ezek a rátermett, okos és erős emberek összetartó csapatot tudtak volna-e alkotni, vagy sem, mivel bonyolult egyéniségű főnökük úgy döntött: egymástól különálló tanácsadókként kezeli őket, miközben magányos utazásra vállalkozott a politikacsinálás olyan rendszerével, amely a Fehér Házba koncentrált a hatalmat.

Szerveződő nemzetbiztonságiak

Rádióbeszédében 1968. október 24-én Richard Nixon elnökjelölt megígérte: visszaállítja a Nemzetbiztonsági Tanácsnak a nemzetbiztonsági tervezésben betöltött kimagasló szerepét. Odáig ment, hogy kijelentette: „komoly külföldi meghátrálásaink legtöbbször Eisenhower elnök utódai tehetetlenségének vagy idegenkedésének [tulajdonítható] attól, hogy hasznát vegyék ennek a fontos testületnek”. 1968. december 2-án, a kinevezésem nyilvánosságra hozatalakor pedig, immár megválasztott elnökként, a következőt nyilatkozta: „Azt hiszem, dr. Kissinger már kialakította... vagy éppen most alakít ki egy rendkívül izgalmas új eljárást, amellyel gondoskodni fog arról, hogy az Egyesült Államok következő elnöke ne csak azt hallja, amit hallani szeretne.” Nixon nem magyarázta meg, mindezt hogyan tudtam volna megvalósítani a kinevezésem elfogadása óta eltelt három napban.

Egyetértettem a megválasztott elnökkel a nemzetbiztonsági tanácsi mechanizmus fontosságának helyreállításával. Nelson Rockefeller kormányzó 1968. június 21-én közzétett kijelentése az elnökjelöltségért folytatott kampány során híven tükrözte a nézetemet:

Az elnöki stáb részéről nem létezik rendszeres döntéshozatali eljárásrend, ehelyett *ad hoc* csoportok alakulnak, ahogyan a szükség megkívánja. Nincsen a stábben olyan szerv, amely ellenőrizné a határozatok végrehajtását. Nincsen hosszú távú tervezésért felelős központ kormánysszervek közötti alapon. Központi adminisztratív gyűjtőpont nélkül a külpolitika természetszerűleg összefüggéstelen döntések sorozatává válik – válságorientálttá, *ad hoc* jellegűvé és az események után kullogóvá. Az események foglyaiává válunk.

A kinevezésemkor nem volt semmilyen szervezetre vonatkozó terv a fejemben. Leginkább amiatt aggódtam, hogy egy nagy méretű apparátus, legyen bármilyen jól szervezett, hajlamos a kreativitás elfojtására. Az okos politizálást összetéveszti a zökkenőmentes adminisztrációval. Egy modern államban az apparátusok olyan hatalmassá duzzadnak, hogy gyakorta több időt emészt fel a működtetésük, mint a céljaik meghatározása. Egy bonyolult apparátus a működés komplexitásának eltúlzásában talál ösztönzést a maga számára, és arra törekszik, hogy minimalizálja a politikai ítélőképeség fontosságának érvényesülését; a *status quó*t részesíti előnyben, bármilyen áron is sikerüljön elérnie, mert egy nyilvánvaló katasztrófát kivéve a *status quó*nak megvan a megszokottságból eredő előnye, és sohasem lehet bebizonyítani, hogy egy másféle irány jobb eredményt hozna. Úgy láttam, hogy a legtöbb nagy formátumú politikus nem véletlenül kényszerült állandó harcra a szakértőkkel a saját külügyminisztériumában, mert a politikusi koncepció széles látótere kihívást jelent a szakértő számára, aki törekvéseiben hajlamos a legcsekélyebb kockázatot preferálni.

A modern kormányzás összetettsége ugyan alapvető fontosságúvá teszi a nagy hivatali apparátusokat, de az innováció iránti igény megteremti az adminisztratív normákon túlmutató célok meghatározását kikényszerítő erőt is. A végrehajtást illetően végső soron nincs pusztán szervezeti válasz; mindenekfelett vezetési problémáról van szó. A szervezeti gyógmódok önmagukban nem tudják megszüntetni a késztetést, hogy várjuk ki a válságokat, és kerüljük el a hosszú távú tervezést. Azt a feladatot tűztük ki magunk elé, hogy az amerikai célok egy adott koncepciójának megfelelően tudatos erőfeszítéssel formáljuk a nemzetközi környezetet, ahelyett, hogy megvárnánk, amíg az események kikényszerítik a döntéshozatal szükségességét.

Felbecsülhetetlen hasznát vettem Kennedy elnök rendszeres, de külsős konzulenseként szerzett kellemetlen tapasztalatomnak. Annak idején ugyanis megtanultam a különbséget a tanács és a hivatalos felhatalmazás között. Az államférfiúi tulajdonságok mindenekfelett a nüanszok és az arányok iránti érzéket követelik meg – azt a képességet, hogy ráérezzünk: mi a lényeges a nyilvánvaló tények tömegében, és annak az ösztönös megérzését, hogy a jövőre vonatkozó, egyenlő mértékben elfogadható nagyszámú hipotézis közül melyik bizonyul valószínűleg igaznak. És alapvetően fontos a megfelelő fellépés és a magabiztosság, az az erő, amelyre alapozva felelősséget vállalunk egy eseménysorért, és kijelölünk valamilyen irányt. Egy kívülálló alkalmanként adhat perspektívát, de szinte sohasem rendelkezik elegendő tudással ahhoz, hogy megbízható tanáccsal szolgáljon taktikai lépéseket illetően. Mielőtt konzulensként szolgáltam volna Kennedy mellett, a legtöbb tudós elméhez hasonlóan úgy képzeltem, hogy a döntéshozatali folyamat nagyrészt intellektuális, és nem kell mást tennünk, mint bemenni az elnök dolgozószobájába, és meggyőzni őt a nézeteink helyességéről. Ám hamarosan

san felismertem, hogy ez a felfogás legalább olyan veszélyesen éretlen, mint amilyen széles körben elterjedt. Szögezzük le: a mi rendszerünkben az elnöknek van jogköre végső döntéseket hozni; nagyobb rálátással rendelkezik a dolgok megítélését illetően, mint bármely más nagy ország első embere – talán még a Szovjetuniót is beleértve. Az elnök napirendje azonban annyira zsúfolt, hogy kevés ideje marad az elvont elmélkedésre. Akik megszólítják, csaknem mindannyian kérvényezők, vagy valamilyen ügy szószólói, és az általuk képviselt ügyek túlnyomó többsége rendkívül hihető érveken alapszik – hiszen főként emiatt jutottak be az Ovális Irodába. Ennek következtében az elnök egyik legnehezebb feladata az, hogy az egyformán meggyőzőnek hangzó, végtelenül sok érv közül választani tudjon. Könnyű döntések nem jutnak neki osztályrészül; ezekkel alacsonyabb szinteken foglalkoznak. Ennélfogva a hivatalban eltöltött ideje előrehaladtával, az olyan szélsőséges eseteket kivéve, mint egy rendkívüli válság, mindinkább a tanácsadóiba vetett bizalomra alapozza a választásait. Egyre növekvő mértékben tudatában lesz a rá nehezedő bürokratikus és politikai nyomásnak, és a lényegi kérdések mind jobban azonosulnak benne az egymásnak ellentmondó szempontokat megtestesítő személyekkel.

Egy elnöki döntés mindig a saját véleményalkotás, a munkatársak iránti bizalom és a moráljukkal kapcsolatos megfontolások keveréke. Bármelyik elnök hamar felismeri: e probléma nem egyszerűen azt jelenti, hogy kiad egy utasítást, hanem azt is, hogy végrehajtják-e az utasítást; ez pedig készséges együttműködést kíván meg. A bürokratikus népszerűtlen utasításokat sokféle különböző módon ki lehet játszani. Ügyes szövegmagyarázattal úgy lehet értelmezni őket, ami a leginkább érintett minisztérium által eredetileg elérni kívántához a lehető legközelebb álló olvasatot eredményezi; lehet a végrehajtást a végtelenségig halogatni, a kiszivárogtatások pedig viták gerjesztésével szabotálni tudnak egy irányvonalat. És végül ott van a megfoghatatlan emberi tényező: a legtöbb normális, megszokott kapcsolattól elvágya az elnökök rendkívül kényelmetlenül érzik magukat elégedetlen munkatársakkal körülvéve – és igyekeznek elkerülni a problémákat, már ha ez egyáltalán lehetséges.

Hogy az elnök segítségére legyen, a döntéshozatali mechanizmusnak ennél fogva számos kritériumnak kell megfelelnie. Összeegyeztethetőnek kell lennie az elnök személyiségével és stílusával. El kell vezetnie a konkrét cselekvéshez; az operatív tartalom nélküli felületes beszéd bénultságot okoz. Mindenekfelett pedig fogékonyak kell lennie az elnök és a közeli tanácsadói közötti pszichológiai kapcsolatra: képessé kell tennie az elnök munkatársait arra, hogy megerősítsék az önbizalmát, és emellett tényleges választási lehetőségeket kínálnak fel neki; arra, hogy távlati rálátást nyújtsanak, de ne úgy állítsanak be minden ügyet, mintha a döntés mindössze elhatározás kérdése lenne. Teret kell engednie valódi, megfontolt elnöki döntéseknek a megalománia elősegítése nélkül, ami gyakran

alakul ki olyan pozíciókban, ahol az egyén kevés vele egyenlő emberrel van kapcsolatban. Viszont ha minden egyes döntés felelőssége az elnöki irodára marad, elvész a stabil hivatalnoki kar technikai kompetenciáján és felhalmozott tapasztalatain alapuló előny.

Ha a legfontosabb döntések meghozatalára informálisan, előkészítetlen értekezleteken kerül sor, az elnök irányában tanúsított szolgálatkésztség és a kollégák felé mutatott együttműködési hajlandóság leronthatja a reális választások megfogalmazódásának esélyét. Ezt problémának láttam a Kennedy- és a Johnson-kormány döntéshozatali mechanizmusában egyaránt. Másrésztől viszont ha a procedúrák túlságosan is formálissá válnak, ha az elnök elég szerény ahhoz, hogy alárendelje a véleményét egy hivatali konszenzusnak – ahogyan ez az Eisenhower-kormány idején történt –, az a veszély áll fenn, hogy valójában csak két választási lehetősége marad: jóváhagyja az elébe terjesztett egyetlen javasolt eljárást, vagy sem. Miután nem közlik vele az alternatívákat vagy a jóváhagyás megtagadásának következményeit, az ilyen rendszer a legkisebb közös nevező felé tolódás irányába hat. Feláldozza a célt az adminisztratív hatékonyság oltárán. Ezt enyhíthetik ugyan az elnöki önfejlődés időnkénti rohamai, amelyeknek az a céljuk, hogy meggyőzzenek másokat (és persze saját magát is) az elnök autoritásáról, csak hogy az efféle szeszélyes kitörések szükségszerűen ideiglenes megoldást hoznak, miután az elfogadott javaslatok jóváhagyásának elutasítása miatt az elnök működőképes alternatíva nélkül marad.

Részemről alapvetően fontosnak tartottam, hogy az ország első emberének legyen igazi választási lehetősége; nem csupán a valódi elnöki autoritás megalapozása céljából, hanem azért is, hogy megadja neki a vezető szerepét hangsúlyozó magabiztosságot, amely abból ered, hogy tudja: számításba vett minden használható alternatívát. A nemzetbiztonsági tanácsadó kétségkívül legfontosabb feladata az elnök elé tárni a választások legteljesebb körét és valószínű következményeit. A hivatali ideje alatt előbb-utóbb egyik elnök sem kerülheti el a hibákat bizonyos problémákkal kapcsolatban, ám nem akartam, hogy valaha is azt mondják: ezek előre látható, de számításba sohasem vett események miatt fordultak elő. A fenti gondolatok jegyében láttam munkához Morton Halperin, egy fiatal harvardi kolléga, valamint Andrew Goodpaster tábornok, Eisenhower elnök egykori tanácsadója segítségével.

Goodpaster tábornok ideiglenes eltávozáson volt az állomáshelyéről, Saigoból, ahol parancsnokhelyettesként szolgált, így kapott kinevezést Nixon átmeneti stábjába. Eisenhower elnöksége idején segített működtetni az NSC-rendszert, és ebben a minőségében figyelt fel rá Nixon. A Princeton Egyetemen PhD-fokozatot szerző Goodpaster a magas rangú tiszteknek ahhoz az új fajtájához tartozott, akik civil egyetemeken végzett posztgraduális tanulmányok során világosodtak meg (ha ez a helyes kifejezés). A katonai kiképzés és a tudományos

tevékenység kombinációja gyakran a pedantéria határát súrolóan módszeres stílust eredményez, ám egyúttal sokkal szélesebb perspektívát is ad, mint amellyel más magas rangú tisztek rendelkeznek. Lehetséges, hogy a hadsereg túlbecsülte Goodpaster tudós mivoltából eredő simulékonyosságát, a civil tudósokat pedig magával ragadta az intellektuális tábornok jelensége, de ami tény, az tény: Goodpaster tábornok óriási tapasztalatú, rendkívül tisztességes, komoly képességekkel megáldott ember volt.

1968 decemberének végére készen álltam a javaslataim benyújtására a megválasztott elnöknek. December 27-én emlékeztetőt küldtem neki az előző rendszerek erősségeinek és gyengeségeinek taglalásával, úgy, ahogyan én láttam őket: az informális Johnson-procedúra rugalmasságát és esetenkénti összevisszaságát, valamint az Eisenhower-struktúra formalitását és egyúttal merevségét, amely az elnököt bürokratikus konszenzussal, de az igazi választási lehetőségek hiányával szembesítette. Érvélem szerint a mi feladatunk az, hogy kombináljuk a két rendszer legelőnyösebb jellemzőit: a Nemzetbiztonsági Tanács rendszerességét és hatékonyságát, párosítva azokkal az eljárásokkal, amelyek biztosítják, hogy az elnök és vezető tanácsadói számításba vesznek minden realisztikus alternatívát az előnyeikkel és a kockázataikkal együtt, valamint az összes érintett kormány szerv saját önálló véleményét és javaslatait. A Nemzetbiztonsági Tanácsot meg kell támogatni albizottságok rendszerével. A tanácshoz hasonlóan ezekben minden illetékes kormányhivatal képviselője jelen lesz, azzal a feladattal megbízva, hogy az irányelvekről tényeket, problémákat és választási lehetőségeket feltáró részletes elemzéseket fogalmazzanak meg. A különböző témákkal foglalkozó tárcaközi csoportok elnöki tisztét a külügyminisztérium vagy pedig (az adott téma vonatkozásában értelemszerűen) a védelmi minisztérium egy-egy helyettes államtitkára látná el. Az Eisenhower-korszakhoz hasonlóan az elnök nemzetbiztonsági tanácsadója elnökölne egy Felülvizsgálati Bizottságban, amely fontossági sorrendbe állítja ezeket a tárcaközi dolgozatokat, mielőtt az elnök által vezetett teljes NSC-ülés elé terjesztenék őket.

A memorandumom végén megjelent egy ártalmatlan mondat: „Az alaposan kidolgozott NSC-mechanizmus szükségtelenné teszi a jelenlegi Senior Interdepartmental Group állandó funkcionálását.” A magas rangú tárcaközi testület megszüntetését célzó javaslat óriási felhőrdülést váltott ki a bürokrata körében, fellángolt a vita az érintett minisztériumok részvételével, a maga nemében az első az új kormány életében. Habár a disputa ezoterikusnak tűnhet, a kezelése sokat árult el a megválasztott elnök stílusáról, a kimenetele pedig a Nixon-éra egészére vonatkozóan befolyásolta az autoritás értelmezését a kormányon belül.

A Senior Interdepartmental Group (SIG) 1967-ben jött létre. Tagjai a kormány közvetlenül a kabinetszint alatt elhelyezkedő legmagasabb rangú tisztviselői voltak: a külügy-, a pénzügy- és a védelmi minisztérium államtitkárai, a CIA

helyettes igazgatója, valamint az Egyesített Vezérkar elnöke, a State Department képviselőjének elnöklete alatt. A testület feladata a Nemzetbiztonsági Tanács elé kerülő választási lehetőségek felülvizsgálata és a meghozott döntések értelmében teendő lépések foganatosítása volt. Az SIG egy sor tárcaközi csoportot felügyelt, amelyek a világ különböző régióit fedték le; ezeken szintén a külügy képviselői elnököltek. Szükségtelen mondani, hogy a struktúrát a külügyminisztérium jelentős bürokratikus győzelemnek tekintette, mert formálisan rögzítette a legfőbb vezető szerepét a külpolitikában. Hasonlóan előre látható volt az összes többi minisztérium elégedetlensége. Nem számított, hogy a Nemzetbiztonsági Tanács csak ritkán ült össze a Johnson-kormány alatt, ennél fogva a Senior Interdepartmental Groupnak is csak kevés tennivalója akadt. Az sem okozott nagy megrázkódtatást, hogy a döntések tényleges fórumának számító keddi ebédeket követő végrehajtási teendők az SIG-struktúrán kívül estek. A State Department szemében a legfőbb vezető szerep alapvető szimbólumnak számított, hiába volt üres és formális. És ezt nem lehetett rossz néven venni, tekintve azt a washingtoni tendenciát, amely a hatalom tényleges tartalmát annak megjelenési formájával azonosította.

Kezdetben agnosztikus voltam. A megválasztott elnökkel való egyik korai találkozásom előtt papírra vettem néhány feljegyzést, amelyben a saját megítésem szerint körvonalaztam fehér házi pozícióm kívánalmait. Ezek a feljegyzések nem hagynak kétséget afelől, hogy az első ösztönös elképzelésem a meglévő struktúra fenntartása volt, mivel azt javasoltam: *ex officio* legyenek az SIG tagja, és a stábom vegyen részt a különböző tárcaközi bizottságokban. A megválasztott elnök azonban semmit sem fogadott el ebből. Mivel határozottan meg volt győződve a külügyi szolgálat megrögzötten ellenséges viszonyulásáról a személye iránt, kereken elutasította az SIG megőrzésének számításba vételét. Ezt az utasítást tükrözi az egyik megbeszélésről készült feljegyzésem: „A State Department szervezetének befolyását csökkenteni kell.”

Goodpaster tábornok és Eisenhower korábbi elnök ugyanilyen határozott irányt követett, habár kevésbé személyes okokból. Röviddel a kinevezésem után Goodpaster magával vitt egy találkozóra az egykori elnökkel, aki a Walter Reed katonai kórházban feküdt ágyhoz kötött állapotban. Eisenhower csonttá és bórre fogyott a betegsége következtében, a mozgásában pedig erősen korlátozta a szívritmusszabályzója. Korábban sohasem találkoztam vele, és azt a konvencionális tudósvéleményt tartottam felőle, hogy jóindulatú, de magát kifejezni képtelen háborús hős, aki meglehetősen alkalmatlan volt elnöknek. Két könyvemben és több cikkemben helytelenítettem a vezetési vákuumot a kormányában. Ezt a véleményemet azóta megváltoztattam. Az egymást követő szívrohamok kevés kétséget hagytak afelől, hogy már nincs sok ideje hátra. Ennek ellenére meglepett az energikussága. A nyomtatásban olyannyira nehézkesnek tűnő mondatszövése

sokkalta elevenebb lett, amikor életre keltette hideg, mélykék, rendkívül átható szeme, és nyomatékot adott neki még mindig parancsnokló hangja.

Eisenhower azt bizonygatta, hogy az SIG-struktúrának véget kell vetni, mert a Pentagon sohasem fogja önként elfogadni a State Department dominanciáját nemzetbiztonsági ügyekben. Vagy kitérő manővereket fog megkísérelni, vagy kiszivárogtatással ellentámadást indít. Ő maga szerencsés volt, mert Dulles személyében erős külügyminisztert mondhatott magáénak, csak hogy Dulles befolyása az elnök belé helyezett bizalmából fakadt, nem pedig a külügy gépezetéből. És a Dulles iránt érzett minden csodálata ellenére mindig ragaszkodott ahhoz, hogy az NSC mechanizmusának felügyeletét a Fehér Házban tartsa.

Az idő múlásával beláttam: Eisenhower elnöknek igaza van. Lehet, hogy Nixon utasításait a személyes sértődöttség motiválta, de mégis az elnöki hivatalból eredő szükségszerűségeket tükrözték. Egy elnöknek nem szabad a választási lehetőségei megjelenítését az egyik kabinetminisztériumra vagy kormányhivatalra hagynia. Mivel a minisztériumok nézetei gyakran markánsan szemben állnak egymással, egyikük megbízását az opciók ismertetésére a többiek tisztességtelen előnyhöz juttatásként fogják értelmezni. Továbbá minden minisztérium éppenséggel az elnöki döntéshozatal mozgásterének szűkítésére, nem pedig a bővítésére érez erős hajlamot. Úgy vannak megszervezve, hogy egy sor választási lehetőség helyett egyetlen preferált irányt alakítsanak ki. Ha arra kényszerül, hogy opciókat terjesszen elő, a tipikus minisztérium két abszurd alternatívával áll elő strómanként, amelyek közrefogják az általa előnyben részesített, rendszerint a középső pozícióban megjelenő lehetőséget. Egy teljes mértékben tájékozatlan döntéshozó könnyen kielégítheti a minisztériumait azzal, hogy vakon a kettes számú opciót választja az elébe terjesztett bármely három választási lehetőség közül. Végül pedig mindegyik minisztérium retteg attól, hogy az elnök felülbírálja, ennél fogva erős ösztönzés él bennük a köztük levő különbségek elfedésére. A választási lehetőségek így tendenciaszerűen eltűnnek egy üres konszenzusban, ami végül minden kormányhivatalnak vagy tárcának maximális mozgásteret tesz lehetővé eredeti preferenciájának követésére. Erős, elkötelezett és tisztességes elnöki stábra van szükség annak biztosítására, hogy az elnök elé valódi, és ne fiktív választási lehetőségek kerüljenek.

Az a terv, amelyet benyújtottam a megválasztott elnöknek, nem volt különösebben újszerű. Valójában az eisenhoweri NSC-szisztéma volt, némileg a State Department javára billentve a hangsúlyt azzal, hogy megtartotta a külügy elnöki funkcióját a különböző albizottságokban. Hasonló rendszert uralt abszolút mértékben Dulles külügyminiszter az Eisenhower-kormányban, csak éppen még nagyobb formális fehér házi felügyelettel.

Az átmeneti időszakban azonban a minisztériumok korántsem így látták a dolgokat. 1968. december 28-án a megválasztott elnök a floridai Key Biscayne-

be hívta a vezető tisztségekre kinevezetteket – William Rogerst, Melvin Lairdet és engem – a szervezeti javaslataim megvitatására. Jellemző módon Nixon már az előző napon jóváhagyta a memorandumomat – megfosztva az értekezletet a tárgykörétől, habár erről a többi résztvevő mit sem tudott. Oly sok más, a Nixon-kormányzat idején tartott értekezlethez hasonlóan, a Key Biscayne-i ülés forgatókönyvéről már előzetesen döntés született. Némi felületes beszélgetés után Nixon közölte jövőendő kabinetbeli kollégáival: jóváhagyta az emlékeztetőmben körvonalazott szervezeti felépítést. Nem hangzott el kifogás, aminek vagy az lehetett az oka, hogy a kijelölt minisztereket nem látták el tanáccsal a stábjaik, vagy mert a megválasztott elnök olyan homályosan adta elő nézeteit, hogy az üzenete nem hatolt el azonnal a tudatukig. Az elnök egyedüli változtatása az volt, hogy a Központi Hírszerző Ügynökség igazgatóját eltávolította a Nemzetbiztonsági Tanácsból.

Mihelyt távozott Key Biscayne-ből, Rogers és Laird gyorsan meggondolta magát. Talán mivel már régóta ismerték a megválasztott elnököt, semmiképpen sem tekintették Nixon memorandummal kapcsolatos jóváhagyását végleges döntésnek.

Elsőként Laird hallatta a hangját, aki menet közben beavatott engem a bürokratikus hadviselés általa szabadalmaztatott technikájába: álcázó füstfüggönnyet eresztett a számára érdektelen fontosabb ellenvetésekből, amelyek az őt valójában foglalkoztató kérdéseket olyan jelentéktelen méretűvé redukálták, hogy a visszautasításuk kifejezetten az illetlenség látszatát keltette volna. E taktikát alkalmazva Laird először velem beszélt, majd előterjesztett egy memorandumot, amelyben bizonyos alapvető kifogásokat fogalmazott meg a javasolt új rendszerrel szemben, miszerint a hírszerző közösségnek nincs közvetlen bejárása az elnökhöz, az NSC-stáb pedig monopóliumot szerez a kutatások kezdeményezésének jogához – habár ennek némileg ellentmondva, biztosítékokat kért az ellen, hogy a vezető kormánytisztviselők „az NSC-t megkerülve közvetlenül bejuthassanak az elnökhöz rendszeres gyakorlatként”. (Ezzel leginkább azt szerette volna megakadályozni, hogy az Egyesített Vezérkar feje betű szerint értelmezve gyakorolja törvényes előjogát az elnök legfőbb katonai tanácsadójaként.) De amikor a washingtoni Sheraton Szállodában együtt vacsoráztam vele a memorandumát megvitatandó, kiderült: nem kíván többet, mint a CIA igazgatójának részvételét az NSC ülésein, valamint azt a jogot, hogy javasolhassa kutatási programok indítását. E kéréseket könnyen figyelembe lehetett venni.

Ezzel szemben Rogers ellenvetései a rendszer lényegét érintették. Meglátása szerint az új beosztottjai különös fontosságot tulajdonítanak annak, hogy az SIG-ben a külügy képviselője elnököljön, valamint annak, hogy ez a testület minden NSC-ügyet elszámoló irodájaként funkcionáljon. A külügyesek álláspontjának legfőbb szószólója U. Alexis Johnson, a State Department újonnan kinevezett politikai államtitkára volt. A külügyi tisztviselők egyik legkiválóbbika, a hozzáér-

tő, fegyelmezett, körültekintő és lojális Alex Johnson kiváló képességeivel egy általam egyre jobban csodált intézményt képviselt – a hivatásos diplomaták olyan testületét, akik névtelenségbe burkolózva és odaadással szolgálják országunkat az aktuális kormányzattól függetlenül, és akik ezáltal biztosítják külpolitikánk folytonosságát. Erre hivatkozva ösztökölte Alex Johnson Bill Rogerst arra, hogy utóvédharcot folytatva védje meg a State Department prominens szerepét – azonban egy mindössze ötperces beszélgetés Nixonnal kétséget sem hagyhatott afelől, hogy utóbbi ezt sohasem fogja tolerálni.

A külügyminisztériummal fennálló vitás kérdéseket egy január 7-én kelt feljegyzésben magyaráztam el a megválasztott elnöknek. A külügy azt javasolta, hogy továbbra is az elnök „végrehajtó szerve” lehessen a külpolitika tervezésében és irányításában, felügyelni akarta a tárcaközi mechanizmus személyzettel történő feltöltését, ragaszkodott a más minisztériumokkal felmerülő vitás kérdések rendezését biztosító hatáskörhöz, valamint ahhoz a jogához, hogy a nézeteltéréseket az NSC elé vigye. Elmagyaráztam a megválasztott elnöknek, hogy az általa már jóváhagyott eljárások az utasításait testesítik meg. A State Department teljes képviseletet kap az új NSC-struktúrában, elnökölve a tárcaközi bizottságokban, valamint részt vesz az új Felülvizsgálati Bizottságban és az NSC-ben. Csak a végző felülvizsgálat történik a Fehér Ház elnöklete alatt, ahogyan ez az Eisenhower-kormány idején is történt. Habár nem tettem le a voksomat határozottan semmi mellett sem, úgy gondoltam, Nixon nem engedheti meg magának, hogy vissza-kozzon ebben a kérdésben. Ha nyitva hagyja, a kormányzását mindjárt elkeseredett apparátusbeli ellenállással kezdi, ha pedig megmásítja saját Key Biscayne-i döntését, további megoldásra váró problémákat generál.

Ezen a ponton most első ízben tapasztaltam meg mindjárt kettőt is Nixon megkülönböztető személyiségjegyei közül. Tudott nagyon határozott is lenni. Az elnöksége alatt hozott döntései csaknem kivétel nélkül bátrak és szilárdak voltak, és gyakran egyes-egyedül hozta meg őket, minden szakértői tanács ellenére. De amikor csak lehetőség kínálkozott rá, elzárkózott magányában határozott róluk memorandumok alapján, vagy néhány nagyon közeli tanácsadója társaságában. Irtózott konfrontálódni azokkal a kollégáival, akikkel nem értett egyet, és nem tudta elviselni a szembesülést egy vele egyet nem értő baráttal. William Rogers mindkettő volt a számára. Nixon hirtelen napokra elérhetetlenné vált. Amikor később találkoztam vele, bizonytalanul azt állította, hogy a szervezeti probléma majd magától megoldódik – anélkül, hogy jelezte volna, miképpen –, majd áttért más ügyekre. A nyilvánosság keveset hallott az új NSC-szisztémáról, amelyet olyan diadalmasan jelentett be három héttel korábban. Hogy dűlőre vigyük a dolgokat, Goodpaster tábornokkal együtt megfogalmaztam egy direktívát, és benyújtottuk elnöki aláírásra. A hivatali zsargonban 2. számú Nemzetbiztonsági Határozati Memorandum [National Security Decision Memorandum 2,

NSDM 2] volt a címe.* Az NSDM 2 hivatalosan létrehozta az NSC-rendszert, összhangban azzal, amit Nixon Key Biscayne-ben jóváhagyott.

Ezzel egy időben arra törekedtem, hogy tárgyalások útján megoldást találjak a kérdésre. Andy Goodpaster és az asszisztensem, Larry Eagleburger társaságában látogatást tettem a State Departmentben megbeszélést folytatni Rogersszel és kijelölt államtitkárával, Elliot Richardsonnal. Goodpaster vehemensen a védelmébe vette a direktívát, majd Rogers következett egy tájékoztatóval, amelyben megismételte: ragaszkodik ahhoz, hogy az egész NSC-mechanizmus felett a külügy elnököljön. Richardson Rogers oldalán indított, de végül átállt, és elég hatékonyan védte az NSDM 2-t. Feltételezem, Richardson megértette: az elnök ezt részesíti előnyben, és azt hiszem, hogy világos és precíz jogászagya felfigyelt benne az értelemre és a szimmetriára. Nixon azonban ebben a megfogalmazásban nem szándékozott elfogadni az NSDM 2-t, sem pedig Rogers kifogásait. A visszautasításnak kevés köze volt a tartalomhoz; alapvető problémája taktikai jellegű volt. Tekintettel Nixon instrukcióira, határozott nézeteire egy NSC-szisztéma szükségességéről, valamint mély bizalmatlanságára a State Department iránt, a végeredmény aligha lehetett kétséges. Az azonban már más kérdés volt, hogy a preferenciáit miképpen lehet a gyakorlatba átültetni anélkül, hogy direkt utasítást adjon ki. Miközben mindenkinek volt irodája a Pierre Szállodában New Yorkban, Nixonnak még egy írott direktívát vagy akciótervet is nehéz volt érvényesítenie egy közvetítőn (a kedvelt módszerén) keresztül, ezért aztán továbbra is hallgatásba és kétértelműségbe burkolózott külpolitikai mechanizmusunk kiindulópontjának kérdésében.

Amikor Nixon újfent visszavonult a beiktatási beszédén dolgozni, a helyzet megváltozott. A földrajzi távolság kínálta a mechanizmust a vita megoldására. Meglehetősen váratlanul telefonhívást kaptam Haldemantól, amelyben arról informált, hogy a megválasztott elnök elhatározta: aláírja az NSDM 2-t, és bárki, aki ellenzi, nyújtsa be a lemondását. Ez volt a klasszikus Nixon: határozott instrukció, amelyet a megoldás közvetett módjára való törekvést álcázó őrjítő kétértelműség és halogatás követ, megfejelve egy hirtelen döntéssel – amelyet a két, egymás utáni közvetítőn keresztül juttat el a vesztesnek. Mindez azt is megmagyarázza, miért jutottak olyan domináns szerephez fehér házi tanácsadói. Ők voltak a konfliktuskezelő lökhárítók, amelyek elnyeltek a nemkívánatos tárgyalopartnerek keltette lökéshullámokat – e kategóriába tartozott mindenki, aki szemtől szemben ki akarta fejezni egyet nem értését. A közvetítők népszerűtlen utasításokat közvetítettek. Nekik kellett viselniük a minisztériumok haragjának terhét.

* Az NSDM 1 technikai direktíva volt, amely két sorozat elnöki direktívát hozott létre National Security Study Memoranda (NSSMs) és National Security Decision Memoranda (NSDMs) elnevezéssel.

Az NSDM 2-t január 19-én írták alá, és röviddel a beiktatás után, január 20-án közzé is tették.

Nixon szilárd meggyőződésének fényében a fenti vita végkimenetele eleve elrendeltetett volt. Ugyanakkor nem juttatott nekem olyan mérvű döntő befolyást és hatalmat, ahogyan gyakran állítják.³ Ez az eset kevésbé volt fontos a tényleges hatalom tekintetében, mint a látszatában, valamint abban, amit megjövendölt az elnöknek a legfőbb tanácsadóihoz fűződő viszonyáról. Az a tény, hogy az összecsapás végkimenetelét a résztvevők az én személyes győzelmemként érzékelték, már jó korán segített megszilárdítani a tekintélyemet. Továbbá kiderült: ez volt az első az elnök és külügyminisztere között folyó, látszólag vég nélküli csatározások sorában – amit még kellemetlenebbé tett számukra, hogy mindketten minduntalan valaki mást találtak, akit okolni lehetett a nézeteltéréseért. Nixon legfontosabb tanácsadóinak relatív befolyását a gyakorlatban sokkal inkább ezeknek az ütközeteknek a hiábavalósága alakította ki, mint a szervezeti hierarchia. És politikacsinalási folyamataink valódi eredete a következő tényezőkben keresendő: Nixon eltökéltségében, hogy a külpolitikát a Fehér Házból irányítsa (még a kinevezésemet megelőzően), a meglévő külügyi apparátus iránti mély bizalmatlanságában, a kettőnk egybevágo filozófiájában, valamint az új külügyminiszter viszonylagos tapasztalatlanságában.

Ami igaz, az igaz: a szervezeti felépítés megkönnyítette a fehér házi felügyeletet. Eszközt adott a kezembe, hogy a stábommal együtt belefolyhassak a politikaformálás korai fázisaiba. Habár kezdetben nem szerepelt a tervek között, lehetővé tette azokat a titkos tárgyalásokat is, amelyeknek az idő előrehaladtával egyre inkább részese lettem. A tárcaközi mechanizmust Nixon és én arra használtuk, hogy tárgyalásokat modelláló tervtanulmányok rendelkezésével kiműveljük magunkat. Az apparátust illetően ezek a pusztán elméleti tanulmányok egy sor lehetőség feltárása mellett azt is elmondták nekünk, mi található valószínűleg támogatásra a kormányban. Ily módon a minisztériumoktól származó ötleteket a formális csatornákon kívüli utakon tudtuk átültetni a gyakorlatba. Furcsának tűnhet, de a fenti módszernek köszönhetően sohasem bocsátkoztam tárgyalásba lényeges minisztériumi közreműködés nélkül – még akkor sem, amikor a minisztériumok nem is tudták, mit csinálók.

Végző soron egy elnöki tanácsadó befolyása szinte kizárólag az elnök beleje vetett bizalmából ered, nem pedig adminisztratív intézkedésekből. A szerepem csaknem biztosan nagyjából akkor is ugyanaz lett volna, ha folytatódik a Johnson-kormány. A közelség sokat számít; annak a lehetősége, hogy napjában többször is tanácskozni lehet az elnökkel, gyakran döntő jelentőségű – sokkal inkább, mint különféle bizottságokban elnökölni, vagy opciókat előterjeszteni. Olyan okokból, amelyek kiderítése maradjon a pszichológiát tanulmányozók dolga, úgy tűnik, Kennedy óta minden elnök jobban bízott fehér házi tanácsadóiban,

mint a kabinetjében. Talán azért, mert a tanácsadók még inkább tőle függnének, vagy mert mentesek egy nagy méretű hivatalnoki kar vezetésének pressziójától, az elnöki tanácsadók jobban ki tudják elégíteni az elnöki hóbortokat. De lehet a bizalom oka olyan egyszerű tényező is, mint a fehér házi folyosóból nyíló tanácsadói iroda közelsége, amely pszichológiai természetű megnyugvást kínált. Nixon esetében a tanácsadók szerepét felnagyította az elnök munkastílusa, mint-hogy hajlamos volt hullámszerű periódusokban dolgozni. Amikor visszavonult, az asszisztenseire bízta a mindennapi döntések meghozatalát, a rendkívüli aktivitás rohamai közben pedig a tanácsadóira számított az elhamarkodottabb utasításai megszürésében. Azért volt rájuk szüksége, hogy megakadályozzák a szemtől szembeni konfrontációkat, amelyeket annyira nem szeretett, és amelyekből annyira rettegett, de tanácsadóinak feladata volt az is, hogy megvédjék őt a hirtelen ötlettől vezérelve, megfontolás nélkül kiadott utasításaitól, vagy attól a hajlamától, hogy egyetértően az általa fogadott látogatókkal. Haldeman stábrendszere nem „izolálta” Nixont, mint ahogyan gyakran állították, hanem maga az elnök ragaszkodott ahhoz, hogy izolálja saját magát, mert csak így tudta rendbe szedni a lelki erőforrásait, és szisztematikus felülvizsgálatnak alávetni az instrukcióit.

Ebben az összefüggésben a tárcaközi mechanizmus és annak az előjoga, hogy ki terjeszthet be opciókat az NSC ülésein, hasznos volt ugyan, de korántsem döntő fontosságú. A tárcaközi bizottságok tudniillik már előzetesen kidolgoztak minden opciót; ezeket általában megvitatták az NSC ülésein minden résztvevő jelenlétében, akik közül bárkinek – sőt még kétségbeejtőbb módon a résztvevők bármilyen kombinációjának – joga volt kifogást emelni, ha a prezentáció egyoldalú volt. Ráadásul létezett egy ennél még alapvetőbb önkontroll is: az elnök nem egykönnyen felejtette el a kérdések elégtelen előterjesztéséből eredő kudarcot.

Végül is, jóllehet nem az első másfél évben, én lettem a főtanácsadó. 1970 végéig befolyásos voltam, de korántsem domináns. Attól kezdve a szerepem nőtt, párhuzamosan Nixon abbéli törekvésével, hogy megkerülje a minisztériumok késedelmeskedéseit és időnkénti ellenállását. Kétségtelen tény: az NSC mechanizmusát jobban igénybe vették, mielőtt a hivatalomból eredő hatalmam megszilárdult, míg ezután a taktikai döntések egyre inkább a rendszeren kívül születtek, az elnökkel folytatott személyes megbeszélések során.

A lényegre térve

Az átmeneti időszakban a tartalmi jellegű problémák rendszerint találkozási kérdésében vagy a folytonosság iránti igényben jelennek meg. Jóformán a pozícióm bejelentésének pillanatától kezdve a külföldi diplomaták időpontkérésekkel ostromoltak, mihamarabbi bemutatkozó látogatást akartak kicsikarni, hogy jelen-

téseket írjanak, és kezdeti előnyre tegyenek szert az új kormánnyal való kapcsolatukban. A leköszönő adminisztráció pedig megpróbálta az újonnan kinevezettek támogatását megnyerni a politikájához.

Összinté tisztelettel adóztunk a leköszönő kormány prominens tagjainak, akik közül sokan öt–nyolc éven keresztül szolgáltak Washingtonban. Minden tőlünk telhetőt megtettünk, hogy megkönnyítsük a visszatérésüket a magánéletbe. A Johnson-kormány kulcspozícióban levő bármely tagjával kapcsolatban semmilyen kritikai megjegyzés nem hangzott el a Nixon-csapat részéről, sem a beiktatás előtt, sem pedig utána. Arra törekedtünk, hogy szívélyesen bánjunk velük, és hasznosítsuk a tapasztalataikat; Johnson elnököt és több tanácsadóját éveken át rendszeresen tájékoztattuk még a hivatalukról való leköszönésük után is. A későbbiekben pedig, valahányszor egy fontos követséget nyitottunk meg, a posztot csaknem minden alkalommal először Dean Rusknak ajánlottuk fel, Cyrus Vance-t pedig felkértük egy kényes misszió elvállalására.

A külpolitikát azonban nem tudtuk az előző kormány lendületével folytatni; nem kívántuk elfojtani a jelenlegi trendek és folyamatok némelyikével kapcsolatos kétségeinket. Ebben a vonatkozásban a legfájdalmasabb problémát az jelentette, mit kezdjünk a Johnson-kabinet eltökélt szándékával és erőfeszítéseivel, hogy csúcstalálkozót hozzon létre a leköszönő elnök és Alekszej Koszigin szovjet kormányfő között. Johnson elnök az atomsorompó-egyezmény 1968. július 1-jei aláírását használta fel annak közzétételére, miszerint a két kormány már megegyezett a hadászati fegyverzetkorlátozásról szóló tárgyalások megkezdésében. Augusztus 21-én közös bejelentésben tervezték nyilvánosságra hozni, hogy a tárgyalások szeptember 30-án Leningrádban, egy Koszigin és Johnson közötti csúcstalálkozón veszik kezdetüket. A bejelentésből Csehszlovákia szovjet inváziója miatt végül semmi sem lett.

A Johnson-kormány azonban nem adta fel: még Csehszlovákia megszállása, sőt az amerikai elnökválasztás után is egyre szorgalmazta a csúcstalálkozót, amelyet a maga részéről a Szovjetunió is felettébb áhított. A szovjetek ugyanis még Nixon hivatalba lépése előtt el akarták kötelezni az Egyesült Államokat a stratégiai fegyverzetkorlátozás elve mellett (hogy majd a folyamat bármilyen későbbi megfenekléseért Nixont hibáztathassák, szembeállítva őt az elődjével). Másik hátsó gondolatuk pedig a diplomáciai légkör megtisztítása volt a csehszlovákiai inváziójukat körüllegő büztől. 1968. november 14-én, egy héttel Nixon megválasztása után, Dobrinyin nagykövet közölte Walt Rostow elnöki tanácsadóval: kormánya fontosnak tartja, hogy a rakétákról szóló tárgyalások ne veszítsenek lendületükből, és ugyanilyen fontosnak tekinti a jó légkör megteremtését az atomsorompó-egyezmény ratifikálásához. Az amerikai–szovjet kapcsolatok jövője szempontjából óriási hozzájárulás lenne, tette hozzá Dobrinyin, ha Johnson elnök lefektetné az új kormánnyal való gyors továbbhaladás alapjait. Bár Rostow

azt válaszolta, hogy a szovjet csapatok folytatólagos csehszlovákiai jelenléte problémát okoz, a megbeszélés végül egy csúcstalálkozóról szóló eszmecserevé alakult. December 15-én Clark Clifford védelmi miniszter a *Face the Nation* című televíziós műsorban erősen szorgalmazott egy mielőbbi amerikai–szovjet csúcstalálkozót, amely útjára indítaná a stratégiai fegyverekkel kapcsolatos tárgyalásokat.

Lehetetlen volt megindultság nélkül figyelni Johnson elnök abbéli igyekeztét, hogy úgy vonuljon be a történelembe, mint aki áttörést ért el a béke felé vezető úton, és akit a sors, a személyisége és az események megakadályoztak álmai megvalósításában. A részben az elődjétől megörökölt Vietnám-politika miatt oly brutális módon gyalázott Johnson érthetően a remény hangjával szeretett volna távozni hivatalából. Mi azonban úgy gondoltuk, hogy az átmeneti időszakban nem kifejezetten aktuális egy szovjet–amerikai csúcs, arról nem is beszélve, hogy mindössze néhány hónappal Csehszlovákia megszállása után az Egyesült Államok elnökének nem ildomos találkoznia szovjet vezetőkkel. Egy ilyen gesztus sokkhatást váltott volna ki, főleg Nyugat-Európában. Különösen oktan cselekedet lett volna egy „béna kacs”-kormány* részéről. Bármilyen eredménnyel is járna a találkozó, a végrehajtás feladata olyan tisztviselőkre hárulna, akiknek nem volt részük a megtárgyalásban vagy a létrehozásában. A Szovjetunió a maga folytatólagos vezetőségével bármelyik tető alá hozott megegyezés mérvadó tolmácsolójaként léphetne fel. És ha az új kormány bármilyen változtatást akarna végrehajtani a létrejött egyezségeken, ünnepélyes nemzetközi kötelezettségvállalások megszegésével vádolnák, de legalábbis kedvezőtlen színben tűnhetne fel az elődjével összehasonlítva.

Ennélfogva a kinevezésem december 2-i nyilvánosságra hozatala utáni egyik első döntés értelmében a beiktatás előtt nem kerülhetett sor csúcstalálkozóra. December 8-án Robert Ellsworth, Nixon tanácsadója, akivel a szovjet követség mindvégig kapcsolatot tartott fenn a kampány alatt, olyan értelmű utasítást kapott, hogy magyarázza el Jurij N. Csernyakov szovjet ügyvivőnek: a megválasztott elnök január 20-a előtt nem tart kíváncsnak egy csúcstalálkozót. Én ugyanezt az álláspontot képviseltem Borisz Szedov KGB-ügynök előtt, aki a Rockefeller-kandidatúra figyelemmel kísérését kapta feladatául a kampány során, és azóta is egyfolytában a nyakamon lógott. December 18-án Csernyakov a New York-i Plaza Szállodában átadott Ellsworthnek egy szovjet válaszjegyzéket, amely emlékeztetett arra, hogy a csúcs gondolatát az Egyesült Államok vetette fel először júliusban, majd szeptember közepén, azután pedig november végén. A szovjetek feltételezése szerint a megválasztott elnök folyamatosan tájékoztatást kapott erről. Most viszont, hogy „a helyzet ebben a vonatkozásban tisztázódott”, elismerték: „nehézségekbe ütközik” nekik annak megítélése, milyen sikeres lehet

egy csúcs a jelen körülmények között. Csernyakov hozzátette: örömeire szolgálna, ha a megválasztott elnök részéről bármilyen választ továbbíthatna Moszkvába. De nem volt semmilyen válasz. A csúcstalálkozó ötlete ezzel a hamvába holt.

Szedovval folytatódott a szörványos kapcsolattartás. Mindenáron azt igyekezett elérni, hogy Nixon foglalja bele valamilyen formában a beiktatási beszédébe: nyitva hagyja a kommunikációs csatornákat Moszkvával. Úgy vélte, hogy ez az ígéret kedvező fogadtatásban részesülne. Sohasem tisztázódott, hogy Szedov ezzel a kéréssel a saját befolyását akarta-e demonstrálni Moszkva előtt, vagy pedig a Politikai Bizottság részéről megnyilvánuló komoly szándékot jelzett. Akárhogyan is, nem találtam benne semmi rosszat, így Nixon beiktatási beszéde minden nemzet számára proklamálta: „kormányzásunk alatt a kommunikációs vonalak nyitva lesznek”, emellett egyéb szokásos módokon is kifejezésre juttatta a béke iránti elkötelezettségünket.⁴

Az átmeneti időszak másik problémáját – mint utóbb kiderült – jórészt mi magunk generáltuk magunknak; az úgynevezett Scranton-misszióról van szó.

William Scrantonnal futólag találkoztam az elnökségért folytatott kudarcos kísérlete során, 1964-ben. A későbbiekben ENSZ-nagykövetségként közeli munkatársam lett. Önzetlennek és rátermettnek találtam. Teljes embert igénylő állandó megbízást ugyan vonakodott elvállalni, viszont tanácsadásra és különleges missziókra mindig rendelkezésre állt. 1968 decemberének elején Nixon kilenc napra hat közel-keleti országba küldte személyes megbízottjaként. Miután december 9-én az Allenby hídon átkelt Jordániából a Jordán folyó izraeli megszállás alatt levő nyugati partjára, Jerikóban riporterek előtt megnyilatkozva egy új, divatos kifejezést adott hozzá a közel-keleti diplomácia szótárához: „Fontos, [hogy] az amerikai politika pártatlanabb legyen” a térségben, jelentette ki, majd hozzátette: „pártatlanon” azt érti, hogy az Egyesült Államoknak törődni kell „a térség minden országával, és nem szükségszerűen egyet támogatnia”. December 11-én Rómába érkezve bejelentette: a Nixon-kormány új „béketervet” fog kidolgozni a Közel-Kelet számára. Ez felzúdulást váltott ki Izraelben, amelynek nyomán Ronald Ziegler, Nixon sajtósóvivője még aznap kénytelen volt leszögezni: a „pártatlan” politikáról és az új „béketerv” kidolgozásáról elhangzott megjegyzések nem feltétlenül a megválasztott elnöktől származnak. De miután Scranton december 13-án Washingtonba visszatérve jelentést tett Nixonnak, sajtókonferenciáján a meggyőződések embereként megismételte azt a kijelentését, hogy az Egyesült Államoknak „pártatlanabb politikát” kellene folytatnia a Közel-Keleten. A riadalom lökeshullámai söpörtek végig Izraelen és az Egyesült Államokban Izrael támogatói körében. A kedélyek lecsillapítására akkor kaptunk esélyt, amikor december 13-án Nixon a jelenlétemben fogadta Mose Dajan izraeli védelmi minisztert. Osztvá Nixon kívánságát, miszerint az új kormány ne mindjárt amerikai–izraeli szóváltással kezdje meg működését, Dajan nyilváno-

* A hivatali idejének végéhez közeledő kormányt nevezték így. (A ford.)

san tagadta azokat a sajtóhíreket, amelyek arról tudósítottak, hogy Izraelben viszatetszést keltett Scranton látogatása. A kormánya úgy látja, magyarázta Dajan kétértelműen a sajtónak, hogy Scranton „a kérdések iránti nagyobb tisztánlátással” távozott Izraelből. A Scranton körüli hullámokat sikerült ugyan magunk mögött hagynunk hajótörés nélkül, a közel-keleti zsákutca kemény sziklazátonya azonban megmaradt.

Távolról sem ez volt az egyedüli eset, amikor szembesülnünk kellett a Közel-Kelet bonyolultságával. A megválasztott elnök december 17-én találkozott a kuvaiti emírrrel Johnson elnök kitartó kérésére, aki – helyesen – személyes megtiszteltetésnek tekintette, hogy utolsó államfői szintű látogatóját Nixon is fogadja. Számomra ez főleg azért volt fontos, mert első ízben teremtett alkalmat a megválasztott elnök felkészítésére egy magas szintű találkozóra. A próbán azonban szégyenteljesen megbuktam. Feltételezve, hogy az emír érdeklődésének homlokterében az arab–izraeli konfliktus áll, tudós memorandumot készítettem a témáról. Sajnos azonban az emír mindenekfelett azt szeretne volna megtudni, milyen tervei vannak az új kormánynak a Perzsa-öböllel, miután az Egyesült Királyság a bejelentés szerint 1971-ben kivonul a térségből. Mik Amerika szándékai, ha például Irak megtámadja Kuvaitot? Nixon olyan üveges pillantást vetett rám, amelyet azokra az alkalmakra tartogatott, amikor véleménye szerint a munkatársai inkompetenciája tarthatatlan helyzetbe hozta. Közben azonban bátran így válaszolt: tanulmányoznia kell a kérdést, de nem kétséges, hogy a térség minden államának területi integritásában vagyunk érdekeltek, a taktikai lépéseink mibenléte pedig természetesen a körülményektől függ. Az emír elégedettnek látszott ezzel a homályos értelmű szöveggel.

Később megtanultam, hogyan javíthatok a prognózisaimon – például szükség esetén előre megkérdezve a vendéget, milyen kérdéseket szándékozik felvetni Nixon előtt.

Az átmeneti időszakban egy új kormánynak vigyáznia kell arra, hogy ne avatkozzon bele a külpolitika mindennapi rutinszerű munkájába, de a pozitív légkör megteremtése érdekében gesztusokat azért tehet. Január elején a megválasztott elnök meleg hangú levelet küldött Charles de Gaulle francia elnöknek, Harold Wilson brit miniszterelnöknek, Kurt Kiesinger német kancellárnak, valamint Manlio Brosio NATO-főttnak, megerősítve, hogy prioritást kíván adni a transzatlanti kapcsolatok szorosabbra fűzésének. Baráti üzenet ment még Szató Eiszaku japán miniszterelnök, Josip Broz Tito jugoszláv elnök és VI. Pál pápa címére is.

Az átmeneti időszak legfontosabb diplomáciai kezdeményezésére Hanoi irányában került sor. Javaslatomra a megválasztott elnök két eszmecsere-t indítványozott az észak-vietnámiakkal december végére és január elejére, ami hangsúlyozta a tárgyalási készségünk komolyságát. A közvetítő Jean Sainteny barátom,

korábbi hanoi francia főmegbízott volt. Ezek a kapcsolatfelvételi kísérletek azonban halva születtek, mert az észak-vietnámiak, akiknek sikerült elérniük a bombázások egyoldalú felfüggesztését, rögvess azzal a követeléssel álltak elő, hogy az Egyesült Államok buktassa meg a saigoni kormányt.

Mindent egybevetve, Vietnám a legfőbb hibaforrást képezte számunkra az átmenet idején. Úgy nézett ki, mintha veleszületett adottsággal rendelkezne az amerikai ítélőképesség elhomályosítására. A beiktatás előtt néhány nappal lehetővé tettük az amerikai delegációnak a párizsi béketárgyaláson, hogy elmozdulás történjen a holtponttól, amely már a bombázás november 1-jén életbe lépett szüneteltetése óta akadályozta a hivatalos párbeszéd megkezdését. A vita tárgyát a tárgyalóasztal formája és a majdan mellette helyet foglaló felek titulusa képezte. Triviális kérdésnek látszik, pedig nem volt az; komoly szimbolikus jelentőséget hordozott dél-vietnámi szövetségeseink számára, akik, mivel legitim kormánynak tekintették magukat, nem voltak hajlandók velük egyenlő státuszt adni Hanoi délre átnyúló karjának, a Dél-vietnámi Nemzeti Felszabadítási Frontnak (DNFF). Ennélfogva Saigon három hónapon át ellenállt Észak-Vietnám négy-szögletes tárgyalóasztalra vonatkozó javaslatának, amelynek egy-egy oldalánál Hanoi, a DNFF, Saigon és az USA foglalna helyet, egyenlő státuszt élvezve. Ezzel a javaslattal Hanoi azon ügyködött, hogy a tárgyalások megkezdését a DNFF alternatív kormányként való elismertetésére használja fel.

Január közepén a Szovjetunió hirtelen kompromisszumot ajánlott az észak-vietnámiak nevében. A gyorsan létrejött megegyezés értelmében a tárgyalóasztal kör alakú lett, névtáblák, zászlók és egyéb jelzések nélkül. Mivel ez az elrendezés korántsem volt egyértelmű, lehetőséget adott rá, hogy a kommunisták négy oldalról beszélhessenek, az Egyesült Államok és Dél-Vietnám pedig kettőről (szövetségesek kontra kommunisták). A kommunisták motivációja eléggé átlátszó volt. Ha a holtponti helyzet az új kormány hivatalba lépéséig fennáll, az új elnök, akinek nyilvános megszólalásai ugyancsak harciasnak hangzottak, esetleg hatályaon kívül helyezi a bombázások szüneteltetését. Ha a beiktatás után elmozdulás történik a holtponttól, az új kormány majd arra használhatja a „haladásnak” ezt a jelét, hogy megerősítse társadalmi támogatottságát, ennélfogva kitartását a Hanoi révén rászabadulni készülő lélektani hadviseléssel szemben. A megegyezés egy leköszönő kabinettel annak utolsó hivatali napjaiban mindkét problémát megoldotta az észak-vietnámiak számára.

Könnyen megtehettük volna, hogy arra biztatjuk a dél-vietnámiakat: továbbra is húzzák-halasszák a dolgot, és a beiktatásig blokkolják a megegyezést. Saigon ezt amúgy is megtenné, még akkor is, ha mi semmit sem lépünk. De Bill Rogers felhatalmazta Rusk külügyminisztert, hogy közölje Saigonnal: a megválasztott elnök szorgalmazza a kompromisszum elfogadását a beiktatás előtt. Nixon a sürgetésem ellenére sem érezte úgy, hogy visszatáncolhat ettől a kötelezettségvállal-

lástól. Így azután a leköszönő kormány a hivatali idejének utolsó napjaiban sikert ünneplhetett. Ez a siker lényegében már semmit sem jelentett neki, ellenben – ahogyan Hanoi előre látta – meggyengítette az új elnököt azzal, hogy rögtön holtpontra ítélte, ami rövidesen újraélesztette a belpolitikai vitákat. Alig telt el néhány hét, és Nixont máris a rugalmatlanság vádja érte, mondván: elégtelen lényegi haladást ért csak el a tárgyalásokon.

Az átmeneti időszak túlságosan rövidnek bizonyult; mindig is az. Január 20-án délben a Capitolium lépcsőin magasodó emelvényen a hideg szélben tanúja lehettem, amint Richard Nixon leteszi a hivatali esküt. Mostantól fogva ránk háramlott, akik új feladatokat vállaltunk magunkra, aggodalommal teljes várakozásoktól sem mentes reményekkel, hogy meghozzuk azokat a döntéseket, amelyek formálhatják országunk jövőjét, és meghatározhatják a világbéke és világszabadság kilátásait.

3. FEJEZET

Egy újonc politikus meggyőződése

A történész nézőpontja

A felelősség tudatosulásának pillanata mélyen kijózanító, különösen annak, aki a tudomány művelőjeként pallérozódott. Hirtelen átmenetre kényszerülve az elmélkedésből a döntéshozatalba, meg kellett tanulnom a különbséget egy elhatározás és egy követendő irány között. Többé már nem volt elég hihetőnek lenni az érvelésben; meggyőzőnek kellett lenni a cselekvésben. A problémák ezentúl már nem teoretikusak, a tárgyalópartnerek pedig nem vitázó felek voltak, hanem szuverén országok, és némelyikük kellő fizikai erővel is rendelkezett a nézetei érvényesítéséhez.

Bármely politikus részben a kényszerűség rabja. Olyan környezettel szembeül, amelyet nem ő hozott létre, személyes történelmét pedig olyan tényezők alakítják, amelyeket már nem tud megváltoztatni. Illúzió azt képzelni, hogy a vezetők a tapasztalatszerzés révén lényeglátóbbak lesznek. Ahogyan már korábban mondtam, a magas hivatal elérése előtt kialakult nézeteik azt az intellektuális tökéletességet jelentik számukra, amelyet a hivatali idejük alatt majd felemésztenek. A vezetőknek kevés idejük van a gondolkodásra. Vég nélküli harcra kényszerülnek, ebben a sürgősség állandóan elsőbbséget élvez a fontossággal szemben. Minden politikai szereplő közléte folytonos harc azért, hogy legalább egy morzsányi választási lehetőséget megóvjon a körülmények kényszerétől.

Hivatalba lépésemkor a történettudományban való két évtizednyi elmélyülés által formált filozófiát hoztam magammal. A történelem természetesen nem kipróbált és bevált recepteket kínáló szakácskönyv. Analógiák és nem alapelvek által tanít. Rá tud ugyan világítani a tettek következményeire egymással összevethető helyzetekben, mégis mindegyik új generációnak fel kell fedeznie a maga számára, hogy valójában milyen helyzetek hasonlíthatók egyáltalán össze. Semmilyen tudományág nem veheti le vállunkról a nehéz döntések terhet.

Egy könyvet és több cikket is írtam a 19. századi diplomáciáról. Az motivált, hogy megértsem azokat a folyamatokat, amelyek révén Európa a napóleoni háborúk után létrehozott egy évszázadon át tartó békét, és azt is tudni akartam, miért omlott össze ez a béke 1914-ben. De sohasem képzeltem, hogy a régebbi történelmi korok koncepciói és stratégiái ténylegesen alkalmazhatók a jelenre is. A hivatalba lépésemkor meg voltam győződve arról, hogy a múlt meg tud tanítani minket néhány fontos tanulságra, viszont annak is a tudatában voltam, misze-

rint most olyan korszakba lépünk, amelyre nincs precedens a fegyverek pusztító erejét, az eszmék terjedésének gyorsaságát, a külpolitikák globális hatásait és az emberiség sorsának jobbá tételére hivatott ősrégi álmok beteljesülését ígérő technikai lehetőségeket tekintve.

Ha a történelem megtanít minket valamire, az a következő: béke nem létezhet egyensúly, igazság pedig önmérséklet nélkül. De ugyanígy hittem, hogy egyetlen ország sem nézhet szembe a választási lehetőségeivel, vagy egyáltalán meg sem határozhatja őket egy morális iránytű nélkül, amely kijelöli az utat a valóság nem egyértelmű aspektusai között, és ezáltal értelmet ad a meghozott áldozatoknak. A moralitást illetően abban mutatkozik meg a különbség a tudomány embere – vagy bármely kívülről álló – és egy politikus felfogása között, hogy hajlandó-e végigmenni ezen a kijelölt keskeny határmezsgyén. A kívülről álló végletekben gondolkodik; számára a jó és a rossz definíciója egyenlő a fogalmi jelentésükkel. A politikai vezető azonban nem engedheti meg magának ezt a luxust. Ritkán tudja elérni a célját fokozatosság nélkül; bármely közbülső lépés a lényegénél fogva morálisan tökéletlen, és ennek ellenére a moralitás nem közelíthető meg nélküle. A filozófus próbatétele az okfejtés az alapelvek mögött; a politikus próbatétele nem csupán céljainak felmagasztalása, hanem az általa elhárított katasztrófa is. Az emberiség sohasem fogja tudni, mitől menekült meg az elkerült kockázatoknak vagy a borzasztó következményeket elhárító lépéseknek köszönhetően – ha másért nem, akkor azért, mert az elhárított következmények sohasem bizonyíthatók. A dialógus egy tudós és egy politikus között ennél fogva valószínűleg mindig lezáratlan marad. Filozófia nélkül nem lesz olyan mérce, amelyhez a politika igazodhat, de ha nincs meg bennünk az akarat, hogy belepillantsunk a sötétségbe, és megkockáztassunk néhány bizonyosságot nem ígérő, tétova lépést, az emberiség sohasem tapasztalja meg a békét.

A történelem nem ismer nyugópontokat vagy tetőpontokat, ahol minden változatlan. A történelem során létrejött minden társadalom átment hanyatlási korszakokon, és a legtöbbjük végül meg is semmisült. Mégis létezik határvonaltól szükségszerűség és véletlen között, ahol egy politikus az állhatatosság és az intuíció révén választani tud, és ezáltal formálni képes népének sorsát. Az objektív feltételek figyelmen kívül hagyása kockázatos, a történelmi szükségszerűség mögé bújni pedig egyenértékű a morális mulasztással; azt jelenti, hogy nem vesszük tekintetbe az emberiséget a századok során megtartó erőt, reményt és inspirációt. A politikus feladata és felelőssége küzdeni a mulandóság ellen, és fizetségképpen nem ragaszkodni az örökkévalóság csengő aranyához. Jó, ha tudja: a történelem az állandóság ellensége, ám egyetlen vezetőnek sincs joga beletörődni ebbe. Tartozik azzal a népnek, hogy küzdjön, alkosson, és szembezálljon a minden ember alkotta intézményt fenyegető romlással.

Az amerikai történelmi tapasztalat és a jelenkor valósága

Váratlanul emelkedtem fel a magas hivatalba nemzeti létünk egy különösen bonyolult időszakában. Az emberi lényekhez hasonlóan az országok élete is gyakran elér egy olyan pontot, amikor a fiatalság látszólag korlátlan lehetőségei hirtelen beszűkülnek, és meg kell értenünk aényt, hogy többé már nem érhető el minden korábbi opció. Ez a felismerés ösztönzőleg hathat egy új kreatív lendületre – talán kevésbé ártatlanra, mint amit a korábbi évek naiv bősége inspirált, de komplexebbre és végső soron tartósabbra. Sohasem könnyű az a folyamat, amelynek során az egyén kénytelen tudomásul venni a saját korlátait. Torkolthat kétségbeesésbe vagy lázadásba, de könnyen átcsaphat önutálatba is, amely az elkerülhetetlen kompromisszumokat egyfajta alkalmatlanságérzetként éli meg.

Az 1960-as évek vége felé Amerika az önbizalomhiány és az önutálat hasonló időszakán ment keresztül. A kiváltó ok a vietnámi háború volt, amelybe fokozatosan bonyolódunk bele két kormány regnálása idején, és amely 1969-re már 31 ezer amerikai áldozatot követelt, miközben semmi kilátás nem volt a mielőbbi rendezésre. A háború a közvélemény és a kongresszus túlnyomó többségének támogatásával kezdődött, ami először szkepticizmusba, később pedig egyre elenségesebb hangvételű nyílt lázadásba csapott át. Az agresszióval szembeszálló háború túl sok ember szemében az amerikai bűnök és bajok fundamentális szimbólumává vált. Egy olyan évtized, amely azzal a merész deklarációval indult, hogy Amerika bármely árat kész megfizetni, és bármilyen terhet hajlandó viselni a szabadság továbbélése és sikerességének biztosítása érdekében, politikai gyilkosságokkal, városi zavargásokkal és visszataszító tüntetésekkel végződött. Kétség sem fért hozzá: a hatvanas évek az ártatlanságunk korának végét jelezték. De még előttünk állt annak eldöntése, vajon tudunk-e tanulni ennek felismeréséből, vagy az érett korunk realitásai elleni lázadással elemésztjük önmagunk lényegét.

Az 1960-as évek forrongása annál is inkább nyugtalanító volt az amerikaiak szemében, mert egy Amerika számára rendkívül eredményes időszak végén következett be. A békét és az ipari demokráciák fejlődését előmozdító szövetségeket építettünk ki Észak-Amerikában, Nyugat-Európában és Japánban. Segítettünk létrehozni olyan nemzetközi gazdasági intézményeket, amelyek egy egész generációnak biztosítottak globális jólétet. Hozzájárultunk a gyarmati rendszer lebontásához, és egyengettük az új nemzetek fejlődésének útját. A kommunikáció és a technológia révén összezsugorodott bolygón, a háborúktól sújtott vagy a nemzetté válás első lépéseivel küszködő világban az Egyesült Államok okkal lehetett büszke mindarra, amivel ehhez globális szinten hozzájárult: az energikusságára, az idealizmusára, a maradandó eredményeire.

Tény azonban, hogy a húszévnnyi erőfeszítés dacára Amerika továbbra sem békélt meg önmagával. Semmivé foszlott a háború utáni külpolitikánkat éltető konszenzus. Azokat a férfiakat és nőket, akiknek eredményeinket és nemzetközi kötelezettségeink teljesítését köszönhattuk, demoralizálta a saját személyes kudarcuknak tekintett Vietnám. Fiataljaink közül aggasztóan sokan lázadtak atyáik sikerei ellen, dühödten támadva mindazt, amit a kötelezettségvállalásaink túlterheltségének tekintettek, és gúny tárgyává téve az eredményeinket addig éltető értékeket. Új izolacionizmus kezdett körvonalazódni. Míg az 1920-as években azért vonultunk ki a világból, mert úgy gondoltuk, túl jók vagyunk hozzá, az 1960-as évek csalárd tematikája szerint azért kell kivonulnunk belőle, mert túl rosszak vagyunk hozzá.

Nem meglepő módon az amerikai önbizalomhiány ragályosnak bizonyult; nehéz a külföldi államoknak több bizalommal viseltetniük egy ország iránt, mint amennyire az önmagában bízik. Európai értelmiségi körökben olyan hangok kezdtek hallatszani, hogy a hidegháborút nem pusztán a szovjetek politikája okozta, hanem az amerikaiaké is, és sürgették a saját kormányaikat: önálló békekezdeményezésekkel törjenek ki az ördögi körből. Ezt a hangulatot kielégítendő, sok európai vezető a *détente*, az enyhülés lelkes szószólója lett, egyfajta „híd” szerepét játszva a Kelet és a Nyugat között – ellátogatva Moszkvába, kapcsolatokat keresve Pekinggel, valamint sürgetve a leszerelést és a kelet–nyugati kereskedelmi kapcsolatok fejlesztését.

Ezek a megnyilvánulások rendben is voltak mindaddig, amíg az Egyesült Államok a hatvanas évek végén a szívére nem kezdte venni őket, és magáévá nem tette a bennük foglalt politikát. Az európai politikusok hirtelen megváltoztatták a saját irányvonalukat. Most egy amerikai–szovjet közös uralomtól, egy „szuper-Jaltától” tartottak, amelyben az amerikai és a szovjet vezetők az európai kormányok feje felett megállapodnak globális ügyekben. Abban az évben, amely tanúja volt Csehszlovákia szovjet megszállásának, az Egyesült Államokat számos szövetségese részéről érte az a vád, hogy egyszerre túlságosan harcias Délkelet-Ázsiában és túl alkalmazkodó a Szovjetunióval való kapcsolatában. Ez az ambivalencia a szövetség egységét bomlasztotta. A csehszlovákiai események miatt elbizonytalanodott, a kiegyezést szorgalmazó közvélemény nyomása alatt álló, a biztonság megerősítésére irányuló eltökéltség által sarkallt nyugati szövetség vesztéglésre lett kárhoztatva, mint egy apálykor megfeneklett hajó.

Más téren is hasonló bizonytalanság jellemezte a politikánkat. A kapcsolatunk Kínával két évtizeden keresztül kölcsönös vádaskodásokra korlátozódott a szórványos varsói nagyköveti találkozókra. Noha a Közel-Kelet robbanásveszélyes volt, az 1967-es háborút nem követte diplomáciai rendezés. Belső megosztottságunk megakadályozta a határozott kezdeményezéseket. Úgy tűnt, Amerika passzivitásra kényszerül egy olyan világban, amelyben – minden önbí-

zalomhiányunkkal együtt – csak az általunk képviselt erő nyújthatott biztonságot, és csupán a mi elkötelezettségünk tudta fenntartani a reményt.

A meglátásom szerint Vietnám nem az oka, hanem egyik tünete volt a nehézségeinknek. A globális politika mélyreható átalakulásához való fájdalmas alkalmazkodás idejét éltük; arra kényszerültünk, hogy megértjük a történelmünk és a ránk háruló új keletű kényszerek között fennálló feszültséget. Két évszázadon át Amerika részvétele a világ dolgaiban a túlzott szerepvállalás és a háttérbe húzódás között ingadozott; hol túl sokat vártunk az erőnktől, hol meg szégyenkezünk miatta; olykor túláradt bennünk az optimizmus, máskor pedig frusztrálódtunk ennek a tökéletlen világnak az ellentmondásossága láttán. Meggyőződésem szerint a nemzeti nyugalanságunk legmélyebben szántó oka az a (jóllehet még mindig csak homályosan érzékelt) felismerés volt, hogy más nemzetekhez hasonlóan kénytelenek vagyunk tudomásul venni: az erőnk, noha óriási, mégis korlátozott. Problémáinkhoz viszonyítva az erőforrásaink már nem voltak végtelenek, ezért fontossági sorrendet kellett felállítanunk mind intellektuálisan, mind pedig anyagilag. Az ötvenes és hatvanas években megkíséreltünk végső megoldásokat találni specifikus problémákra, most pedig az a kihívás állt előttünk, hogy egy olyan világot és benne egy olyan amerikai szerepet formáljunk, amely mellett állandó jelleggel elkötelezzük magunkat, és amely többé már nem tartható fenn azzal az illúzióval, hogy az erőfeszítéseinknek van egy végső határunk.

Bármilyen kormányt is választanak meg 1968-ban, ugyanezzel a problémával szembesül. A megoldás még a legkedvezőbb körülmények között is kolosszális méretű feladat lett volna, de a vietnámi háború egyenesen égető és gyötrelmes vállalkozássá tette.

A történelmünk nem készített fel minket kellőképpen az ilyen helyzetekre. Alapító atyáink széles látókörű államférfiak voltak, akik megértették az európai erőegyensúlyt, sőt briliánsan manipulálták is, először Amerika függetlenségének a létrehozásában, majd pedig a megvédésében. Franklin és Jefferson éles elméjű diplomáciája sikeresen mellénk állította Anglia ellenségeit (Franciaországot, Spanyolországot és Oroszországot), miáltal megerősödött a tárgyalási pozíciónk, John Jay pedig biztosította az elismerést a brit korona részéről, s felszámolta az Angliával vívott háborúnk még megmaradt problémáit. Ezen a ponton azonban az európai erőegyensúly-politika legjobb hagyományai szerint megszabadultunk ideiglenes szövetségeseinktől, és a magunk útját kezdtük járni. A függetlenség elnyerése után a többi országhoz hasonlóan több mint három évtizeden át ingatag lábakon állva éltünk a bizonytalanságok közepette. A háború szélére sodródtunk Franciaországgal, és el kellett szenvednünk fővárosunk brit megszállását. De ezután ügyes lépésekkel előnyt kovácsoltunk az újonnan kínálkozó lehetőségekből. Franciaország és Spanyolország tényleges kiebrudalása a nyugati féltékről, a csendes-óceáni térség északnyugati részét érintő orosz terjeszkedés által jelentett új

veszélyforrás, valamint Nagy-Britannia egyre fokozódó elidegenedése az európai országoktól odáig vezetett, hogy 1823-ban Angliával egyetértésben meghirdettük a Monroe-doktrínát az európai hatalmak kirekesztéséről a féltekénkről.

Anglia távlati célja az európai erőegyensúly volt. Canning brit miniszterelnök értelmezése szerint a Monroe-doktrína „létrehívta az Újvilágot az Óvilág egyensúlyának helyreállítására”. Az Újvilág vonatkozásában azonban mást jelentett: szabad kezet kaptunk abban, hogy hátat fordítsunk Európának, és energiánkat a kontinens tőlünk nyugatra eső része megnyitásának szenteljük. A Waterloo és 1914 között eltelt száz év során földrajzi távolságunk és Anglia tengeri hatalmának védelme alatt álltunk, ami biztosította a globális stabilitást.

Ahogy az Egyesült Államok növekedett erőben, az európai hatalmak közötti rivalizálás pedig Európára, Afrikára és Ázsiára összpontosult, az amerikaiak a két nagy óceán által biztosított izolációt egyre inkább a külkapcsolatok normális rendjének kezdték tekinteni. Elégge arrogáns módon biztonságunkat teljes egészében a hitvallásunk felsőbbrendűségének tulajdonítottuk, nem pedig a hatalmunk súlyának vagy a történelem és a földrajz által nyújtott szerencsés véletleneknek. A napóleoni felfordulás után az Egyesült Államok a 19. században mindvégig távol tartotta magát az európai konfliktusoktól – habár országunk területének bővítése és nemzeti egységünk megőrzése céljából mi is ugyanolyan sok háborút vívtunk, mint bármely európai ország, és valószínűleg még több veszteséget is szenvedtünk. De ezekre a háborúkra nem a nemzetközi kapcsolatok dimenziójába helyezkedve tekintettünk; szemünkben az „isten elhivatottság” által támasztott követelményeket tükrözték.

Az amerikaiak, legyenek akár a *Mayflower* utasainak leszármazottai vagy az 1848-as európai forradalmak bukása után érkezett menekültek, arra a feltételezésre jutottak, hogy mentesek a más országokat mozgató szükségszerűségektől. Emellett természetesen létezett egy pragmatikus és realiztikus hajtóerő is. A tengeri hatalom szerepének értelmezése bizonyoságul szolgált arra, hogy az amerikaiak képesek mélyreható módon geopolitikai fogalmakban gondolkodni. A Fülöp-szigetek és a Panama-csatorna megszerzésének módszerei rávilágítottak, hogy az erőpolitikát nem dobták teljesen sutba. Az amerikai politikai gondolkodás ugyanakkor egyre gyanakvóbban kezelte a diplomáciát. A fegyvereket és a szövetségeket erkölcstelennek és reakciónak minősítette. A tárgyalásokat nem annyira az eszméinket az érdekeinkkel történő összeegyeztetés eszközének tartotta, mint inkább csapdának, amely belerángat minket egy morálisan megkérdőjelezhető világ vég nélküli vitáiba. A nyíltságra és egyenességre törekvő természetünk, a nyitott, zajos politizálás iránti vonzalmunk, valamint az európai szokások és a kontinentális elitek irányában táplált bizalmatlanságunk egyaránt fokozta türelmetlenségünket az európai diplomácia kifinomult módszereivel és a nem egyértelmű kompromisszumok iránti hajlamával szemben. Annak idején még

Alaszka megvásárlását is elképesztő ostobaságnak tartottuk, ami csak az óvilág-beli diplomáciai machinációk iránt mutatott amerikai hiszékenységgel magyarázható. A kongresszust csupán a legnagyobb nehézségek árán lehetett rávenni, hogy biztosítson hétmillió dollárt az Oroszországot kontinensünkről végleg kiszorító üzlet tető alá hozására.

A külföldiek feljebbvalóságának mítoszát a diplomácia területén a 20. századba is magunkkal hoztuk. Will Rogers mindig biztosra mehetett abban, hogy amikor elszökt az „Amerika sohasem veszített háborút, és sohasem nyert konferenciát” tartalmú poént, nem marad el a helyeslő derűltség.

Így hát az USA úgy lépett be a 20. századba, hogy nagyrészt felkészületlen volt arra a szerepre, amelynek eljátszására felszólították. Feledésbe merült az a mesteri államvezetés, amelynek révén az alapító atyák biztosították a függetlenségünket; megvetésben részesültek azok a technikák, amelyek segítségével minden nemzetnek meg kell védenie a saját érdekeit. Ahogy Lord Bryce 1888-ban találóan megfogalmazta a *The American Commonwealth*-ben: Amerika ugyan mindeddig „nyári tengeren” vitorlázott, de most felhőtara jelent meg „a horizonton, és már nincs messze az idő, ami olyan veszélyeket rejtő ködöket és árnyékokat sodor feléje, amelyek formáját és nagyságát aligha sejtheti”.

Habár Amerikának még sok évtizeden át nem kellett szembesülnie a következményekkel, már a végét járta a Pax Britannica, amelyre oly hosszú ideig támaszkodtunk. Időközben a világ fő gazdasági hatalmává fejlődöttünk, és hamarosan mi lettünk az egyetlen demokratikus ország, amely kellő hatalommal rendelkezett az ingatag egyensúly fenntartásához a világban.

A belépésünk az első világháborúba szükségszerű következménye volt a tengerek szabadságát megőrző geopolitikai érdekünknek, valamint annak, hogy megakadályozzunk egy ellenséges hatalmat Európa legyűrésében. De hagyományainkhoz híven jogi és idealisztikus fogalmak mentén határoztuk meg a részvételünket. Azért harcoltuk végig a háborút, hogy „véget vessünk minden háborúnak”, és „a világot biztonságossá tegyük a demokrácia számára”. A tökéletlen végeredmény miatti elkerülhetetlen kiábrándulás azután szabad folyást engedett az izolacionizmusnak. Megint visszatértünk oda, hogy a joghoz folyamodva tegyünk ismételt kísérletet a nemzetközi konfliktusok előfordulásának törvényhozás útján történő kizárására: automatikus mechanizmussal a kollektív biztonság érdekében, új leszerelési tervekkel, valamint a Kellogg–Briand-paktummal. Az a tény, hogy nem voltunk hajlandók elfogadni, miszerint a külpolitikának a biztonsággal kell kezdődnie, a két háború közötti években oda vezetett, hogy a szövetségeseinket riválisoknak tekintettük, akiknek a fegyverzetét korlátozni szükséges, mert a fegyverek a lényegükön fogva hozzájárulnak a nemzetközi feszültséghez. Bűnbakokat kerestünk – az úgynevezett hadianyaggyártók személyében – annak igazolására, hogy egyáltalán miért bocsátkoztunk bele egy

olyan mocskos vállalkozásba, mint az első világháború. A hírszerző szolgálatokat méltatlannak, ha nem mindjárt fenyegetőnek tekintettük a szabadságjogainkra nézve. A külföldi amerikai részvétel egyedül védhető formájának a gazdasági tevékenységet tartottuk; ennek a céljai vagy humanitáriusak lehettek, mint Herbert Hoover segélyprogramjai, vagy pedig passzívak – konkrétan a szabad kereskedelem, ahogyan Cordell Hull szorgalmazta.

Később, amikor a totalitarianizmus feltűnt a láthatáron, és az egész fennálló világrend megkérdőjeleződött, a politikai preferenciáinkból morális meggyőződéssé transzformálódott elszigetelődésünkbe kapaszkodtunk. Ezzel valójában lemondunk a nemzetbiztonságunkra nézve alapvetően fontos elővigyázatosságról. Rooseveltnél csak a legnagyobb nehézségek árán tudta megtenni az első óvatos lépéseket a tornyosuló fenyegetéssel szemben, cseles módon segítve Nagy-Britanniát, és újjáépíteni a katonai erőnket. A második világháború már javában tartott, mire egy amerikai földön végrehajtott meglepetésszerű támadás végre felrázott minket az elszigetelődésből. De azután a totális győzelemben való megmerítkezésünk ígézetében fel sem merült bennünk a gondolat, hogy a háború utáni világ biztonsága netán valamilyen erőegyensúlytól függhet. Ezért felettébb meglepődünk a világégést követően kialakult helyzet láttán. A háború utáni időszak meghatározó eleme az volt, hogy Németország és Olaszország tönkretete, valamint Anglia és Franciaország kimerülése az európai kontinens szívébe hozta az orosz hatalmat, s egy időre úgy látszott, hogy Nyugat-Európa immár ki van szolgáltatva a szovjetek kénye-kedvének. Moszkva felújított ideológiai alapon nyugvó ellenséges magatartása megkérdőjelezte a háború alatti megnyugtató feltételezéseinket egy háború utáni nemzetközi harmóniáról. Tudásaink pedig kiengedték a palackból az atom szellemét, olyan forradalmat indítva el a fegyverzetek terén, amely minden elmúlt kortól elkülönítette a miénket.

Amikor Dean Acheson azt mondta, hogy „jelen volt a teremtettség”, nem csupán a háború utáni külpolitikánk megszületésére utalt, hanem saját történelmünk egy új korszakára is. A 20. század két világháborúja után a világ vezetőinek felelőssége és terhei megkerülhetetlennek bizonyultak. Az Egyesült Államok – akarata ellenére – az új egyensúly őrzője lett. Az amerikaiak akkor élt generációjának soha el nem múló érdeme e feladatok energiával, képzelőerővel és hozzáértéssel történő vállalása. Azzal, hogy segítettek Európa újjáépítésében, ösztönözték az európai egységet, létrehozták a gazdasági kooperáció intézményeit, és kiterjesztették a szövetségeink által biztosított védelmet, megőrizték a szabadság számára nyitva álló lehetőségeket. A kreativitás eme fellángolása az amerikai történelem dicsőséges pillanatainak egyike.

Ennek a túláradoan sikeres időszaknak azonban szükségszerűen vesztítenie kellett a lendületéből, ha másért nem, akkor azért, mert elkerülhetetlenül szembesültünk sikereink következményeivel. Európa és Japán talpra áll(it)ása változ-

tasokat igényelt a szövetségi kapcsolatainkban; és számíthattunk rá, hogy az új nemzetek fejlődő világa, amelynek a függetlenségét elősegítettük, minden bizonnyal nagyobb részesedést követel majd a globális fellendülésből. És semmit sem tudtunk volna tenni, ami megakadályozhatta volna a Szovjetuniót abban, hogy magához térjen a háborúból, és kinyilvánítsa a hatalom iránti új igényét. A háború utáni kezdeti sikereink nem vértettek fel minket az összetettebb problémák új korszakára. Az olyan korai fejlesztési programjaink, mint a Marshallterv és a Point Four, kifejezték az idealizmusunkat, a technológiai szakértelmünket és azt a képességünket, hogy úrrá legyünk a nehézségeken az erőforrásaink révén. Bizonyos vonatkozásban egy újfajta New Deal szabályait alkalmaztuk, abban a reményben, hogy a politikai konfliktusok feloldódnak a gazdasági fejlődésben. Ez működött Európában és Ázsia egyes részein, ahol léteztek politikai struktúrák, de kevésbé volt alkalmazható egy sor újonnan alakult országban. A hidegháború viszonylag egyszerű kétpólusú világában keményen ellenálltunk a nyomásnak vagy a zsarolásnak Berlinben, Koreában, majd ismét Berlinben, végül pedig a kubai rakétaválság idején. Ezek kétségtől sikerek voltak. De egy fontos értelemben még éppen csak kapargatni kezdtük a Szovjetunióval való kapcsolatunk hosszú távú problémájának felszínét a termonukleáris korban, amely rövidesen nehezebben átlátható kihívásokat produkált.

A még ennél is komolyabb problémánk koncepcionális jellegű volt. Mivel a békéről úgy hittük, az a „normális” állapot, sok nagy nemzetközi erőfeszítésünktől azt vártuk, hogy meg hozza a végső eredményt, a normalitás helyreállítását a közbejött akadály legyőzésével. Az Európa gazdasági talpra állítását célzó programokkal szemben ezen a téren a tartós fellendülés biztosítása volt az elvárás. A biztonság garantálását célzó erőfeszítések arra irányultak, hogy a kapcsolatokat illetően egyértelmű megállapodásra jussunk Moszkvával. Hallgatólagosan ezt jelentette meg a háború utáni Szovjetunió-politikánkat kifejező „feltartóztatás” fogalma.¹

George F. Kennannek a *Foreign Affairs* című folyóiratban 1947-ben „X” aláírással publikált híres cikke szerint az a feladatunk, hogy ellenerő felmutatásával szembeszálljunk az orosz törekvésekkel, türelmesen megvárva a szovjet rendszer fellazulását, és végül összeomlását. Ahogyan Dean Acheson és (bizonyos mértékig) John Foster Dulles diplomáciájában érvényre jutott, kivárasra kell játszanunk addig, amíg megteremthetjük azt az erőt, amellyel hatékonyan útját tudjuk állni a szovjet agresszióknak – különösen egy Közép-Európa elleni támadásnak, ami momentán lefoglalja stratégiai gondolkodásunkat. Miután pedig sikerül megvalósítanunk a feltartóztatást, a diplomácia veszi át a szerepet. „Azt kell tennünk – mondta Acheson külügyminiszter –, hogy erőt demonstráló helyzeteket teremtünk; erőt kell létrehoznunk, és ha megteremtjük ezt az erőt, azt hiszem, a helyzet az egész világon változásnak indul... ezzel a változással együtt jár a különbség

a szemben álló felek tárgyalási pozícióiban, és ebből kifolyólag, merem remélni, a Kreml részéről hajlandóság mutatkozik majd a tények tudomásulvételére.”²

A feltartóztatás fenti definíciója az erőt és a diplomáciát a politika két különálló elemének vagy fázisának tekintette. Végző soron tárgyalásokat tűzött ki célul, de a tartalmukat illetően már nem szolgált eligazítással. Azt foglalta magában, hogy az erő magától értetődő, és ha egyszer kezdetüket veszik a tárgyalások, a tartalmuk is magától értetődő lesz. Nem válaszolta meg azt a kérdést, miképpen kellene demonstrálni az erőviszonyokat egy ellenünk vagy a szövetségeseink ellen irányuló közvetlen támadás hiányában. Azt sem tette világossá, mi történne, ha az erőpozíciónk elérése után az ellenfelünk tárgyalás helyett ennek erodálására koncentrálna, vagy arra, hogy túljárjon az eszünkön.

Ez a feltartóztatási politika három szempontból is hibás volt. Először is, a mi túlzottan katonai jellegű koncepciónk az erőegyensúlyról – és ennek folyamánaként a háború utáni rendezést szolgáló tárgyalások elodázásának politikája – paradox módon időt adott a Szovjetuniónak a hódításai konszolidálására és a nukleáris egyenlőtlenség kiigazítására. Annyi bizonyos, hogy a közvetlenül a háborút követő masszív szovjet katonai jelenlét Közép-Európában sokkal nagyobb létszámot jelentett a vele szemben felsorakozott erőknél. Nyugat-Európa kimerült és magatehetetlen volt, az Egyesült Államok pedig demobilizált. És mégis: a Szovjetunió valódi ereje csak töredéke volt a miénknek. Az országot a végletekig kimerítette a négy évig tartó háború és a húszmilliós emberveszteség. Atommonopóliummal és húsz éven át tetemes nukleáris fölényrel rendelkezünk. Az erőnk relatíve sohasem volt nagyobb, mint a hamarosan hidegháború elnevezéssel illetett korszak kezdetén.

Másodszor, a katonai technológia jellege miatt az erőegyensúlyra többé már nem lehetett egységes egészként gondolni. A nukleáris fegyverek olyan katalizmaszerűek voltak, hogy az arzenálok növekedésével egyre kevésbé használhatónak bizonyultak minden elképzelhető agresszió visszaverésére. Ezt a realitást egy időre elhomályosította az atommonopóliumunk, és később a számbeli túlsúlyunk. De szükségszerűen el kellett érkeznünk ahhoz a ponthoz, amikor a katonai technológia képessé tette a Kremlt a nukleáris válaszcsepés fenyegetésének hitelességét csökkentő kockázatok felvonultatására. Ettől kezdve az erőegyensúly kezelése két szinten is éberséget követelt; azt, hogy ne csak stratégiai, a nukleáris erő révén legyünk erősek, hanem helyi szinten is, a hagyományos fegyverek terén. A potenciálunk csorbitatlan valódiságáról szóló hivatalos deklarációk nem tették semmissé a nukleáris patthelyzet tényét és az alternatív regionális véderők ebből eredő követelményét. Mégis minden évtizedben újra kellett tudatosulnia a ránk nehezedő teher alapvető kettősségének.

Harmadszor, a feltartóztatási doktrínánk sohasem lehetett adekvát válasz a kommunista ideológia modern hatására, amely az államközi kapcsolatokat fi-

lozóiák közti konfliktusokká változtatja, és belső felforgatás által teszi próbára az erőegyensúlyt.

Röviden szólva, sohasem értettük meg teljesen, hogy miközben az abszolút hatalmunk növekedett, a *relatív* helyzetünk elkerülhetetlenül gyengült, amint a Szovjetunió magához tért a második világháborúból. Katonai és diplomáciai pozíciónk sohasem volt kedvezőbb, mint a feltartóztatási politika *legeslegelején*, az 1940-es évek végén. Ez lett volna az alkalmas idő arra, hogy komolyan megvitassuk Európa jövőjét. Elszalasztottuk a nagy lehetőséget.

Ami azt illeti, hajlamos vagyok kételkedni abban, hogy Sztálin eredeti tervei között szerepelt egész Kelet-Európa bezárása a csatlós államokból álló érdekszférájába; a háború után tett kezdeti lépései – így például szabad választások engedélyezése Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon, amelyek mindenhol vereséget szenvedtek a kommunisták – arra utalnak, hogy talán Kelet-Európa esetében is elfogadott volna egy Finnországhoz hasonló státuszt. Nem várt módon azonban egyre csak halogattuk a komoly tárgyalásokat mindaddig, amíg többet nem mobilizáltunk a potenciális erőnkéből. Ezzel pedig időt hagytunk a Szovjetuniónak – a legértékesebb árucikket, amelyre szüksége volt hódításai konszolidálásához és a háborúból való talpra állásához.

Amint az korábban is oly gyakran megtörtént, ezt is Winston Churchill értette meg a legjobban. Egy 1948 októberében elhangzott, jórészt figyelmen kívül hagyott beszédében (már nem miniszterelnökként) a következőket mondta:

A kérdés a következő: mi történik majd, amikor ők [a szovjetek] is szert tesznek atombombára, és felhalmoznak egy nagy készletet? Önök is felmérhetik, mi fog történni, annak alapján, ami most történik. Ha titokban ezeket a dolgokat csinálják, mit fognak csinálni nyíltan? Ha hónapról hónapra folytathatják a világ nyugtalanítását és zaklatását, bízva a keresztény és emberbaráti gátlásainkban, hogy nem használjuk fel ellenük ezt a különös új erőt, mit fognak tenni, amikor ők maguk is nagy mennyiségű atombombával rendelkeznek? [...] Senki sem hiheti józan ésszel, hogy korlátlan idő áll rendelkezésünkre. Dűlőre kell vinnünk a dolgokat, és végző rendezést kell elérnünk. Nem dőcöghetünk előre nemtörődöm és tehetetlen módon, arra várva, hogy majdsak történik valami, amin azt értem, hogy valami nekünk rossz dolog történik. A nyugati nemzetek sokkal valószínűbben elérhetnek egy tartós rendezést, méghozzá vérontás nélkül, ha addig fogalmaznak meg jogos követeléseiket, amíg megvan az atomhatalmuk, és mielőtt az orosz kommunistáknak is meglesz.³

Így történt, hogy az a két háború, amelyben Amerika 1945 után részt vett – Koreában és Vietnámban – nem felelt meg semmilyen politikai vagy stratégiai

várakozásunknak. A koreai háborút nem az Egyesült Államok vagy a fontosabb szövetségesi elleni támadás váltotta ki. Nem irányult az európai hátszín felé. Nem játszott benne közvetlen szerepet a Szovjetunió. Nem lehet csodálkozni azon, hogy felelős washingtoni körök stratégiai figyelemelterelést láttak benne a figyelmünk lekötése céljából Ázsiában, miközben a Szovjetunió előkészít egy támadást Európában. A háborúban tanúsított magatartásunk ennél fogva bátoratlan volt. Céljaink a katonai helyzet függvényében változtak. Különböző időkben célként deklaráltuk az agresszió visszaverését, Korea egyesítését, ottani erőink biztonságát vagy a garantált fegyvernyugvást a katonai patthelyzet ratifikálására.

Az a felfogásunk, miszerint az erő és a diplomácia a külpolitika különálló és egymás után következő fázisa, megakadályozott minket a tárgyalásba bocsátkozásban a koreai háború lezárásáról az incsoni partraszállás után, amikor katonailag a legelőnyösebb pozícióban voltunk; a helyzet további célok kitűzésére csábított. Egy évvel később ugyanez a felfogás volt az oka hadműveleteink leállításának – a tisztán védekező jellegűek kivételével – a tárgyalások megkezdésének pillanatában, felszabadítva az ellenséget a gyors diplomáciai rendezésre ösztönző legfőbb kényszer alól. Úgy tettünk, mintha a tárgyalások folyamata a saját belső logikájának megfelelően működne a katonai egyensúlytól függetlenül – mintha a katonai presszió veszélyeztetné a tárgyalásokat azzal, hogy felbosszantja az ellenségünket, vagy rosszhiszeműségről árulkodna. Egyáltalán nem meglepő módon csaknem két éven át tartó patthelyzet következett be, amely alatt veszteségeink egyenlők voltak azzal, amit akkor szenvedtünk el, amikor az ellenségeskedéseknek semmi sem szabott korlátot. Az erő és a diplomácia különálló tényezőként való kezelése következtében az erőnkől hiányzott a cél, tárgyalásainkból pedig hiányzott az erő.

Ennek az eredménye a külpolitikát kísérő új nemzeti konszenzusban megmutatkozó első törést jelző belpolitikai zavar volt, a Douglas MacArthur tábornok és a washingtoni civil és katonai vezetés között támadt konfliktus formájában. MacArthur a távol-keleti győzelem mellett kardoskodott. Kritikusai többek között azzal érveltek, hogy az erőnköt tartalékolnunk kell egy bizonyára küszöbönálló totális erőpróbára a Szovjetunióval, valószínűleg Európában. MacArthur kifogásolta a neki küldött utasításokat, mert úgy látta, túlságosan is a háborúval kapcsolatos hagyományos felfogásunkat tükrözik, a politikai vezetés számára viszont Korea stratégiai elterelő hadművelet volt: túl nagy háború annak fényében, hogy a washingtoni felfogás szerint a döntő összecsapás helyszíne Európa lesz.

A növekvő szovjet nukleáris arzenál által rövidesen reálissá váló fenyegetést tekintetbe véve joggal vonható kétségbe az a feltételezés, hogy az idő nekünk dolgozott, vagy nekünk több volt a veszténivalónk egy totális háborúban, mint a Szovjetuniónak. A soha fel nem oldott látszólagos paradoxon az, hogy azért léptünk be a koreai háborúba, mert attól tartottunk: amennyiben nem tesszük,

a közeljövőben sokkal súlyosabb veszély fenyegeti Európát. Ám a vonakodásunk attól, hogy szembenézzünk egy Európa elleni általános támadással, súlyosan korlátozta a koreai győzelem érdekében történő kockázatvállalási hajlandóságunkat. Az ebből eredő patthelyzet gyengítette a hazai kohéziót, és hozzájárult a mccarthyizmus támadásaihoz a szabadságjogaink ellen.

Tíz évvel később ugyanezekkel a dilemmákkal szembesültünk Vietnámban is. Újfent azért mentünk bele az indokínai hadviselésbe, mert egy összehangolt globális kommunista stratégia megnyilvánulásának tekintettük. Ismét a rizikók korlátozására törekedtünk, mert az a globális kihívás, amelynek Indokína látszólag a része volt, Vietnámot is előnytelen helynek tüntette fel egy nagy erőpróbára. Minden lépésünknel vigyáztunk, hogy a kockázatvállalásunkat egy kínai vagy szovjet intervenciót a számításaink szerint kiváltó szint alatt tartsuk. Röviden szólva a globális kihívással kapcsolatos felfogásunk egyszerre vitt bele minket távoli vállalkozásokba, és akadályozott meg abban, hogy döntésre vigyük a dolgot. Ismételten előfordult, hogy egy olyan háború, amelybe a közvélemény elsöprő többségének támogatásával léptünk be, a közvélemény pártoló hozzáállását eltékozló, frusztráló patthelyzetté merevedett.

1969-re a vietnámi hadviselés a világháború utáni külpolitikánk egésze elleni támadást motiváló nemzeti lidércnyomássá lett. A mindeddig csaknem egyöntetű meggyőződést, mely szerint a hidegháborút a szovjetek hajthatatlansága okozta, megkérdőjelezte egy hangos és időnként erőszakos kisebbség, azt hangoztatva, hogy a nemzetközi feszültségek valódi oka az amerikai harciasság, az amerikai militarizmus és az amerikai gazdasági imperializmus. Ez a honi eredetű radikalizmus sohasem mondhatott magáénak sok igazi követőt; azonnal össze is omlott, mihelyt kijöttünk Vietnámból. Nem is annyira az ideig-óráig tartó vonzereje volt megdöbbentő, hanem az éppen azokat a csoportokat demoralizáló romboló hatása, amelyektől joggal lehetett volna várni a háború utáni politikánk alapértékeinek és eredményeinek megvédését. A külpolitikánk nagy vívmányait megvalósító internacionalista *establishment* összeomlott a saját gyermekei kezétől rá mért csapások alatt, akik megkérdőjelezték az általa vallott valamennyi értéket.

A háború utáni generációban az új Nixon-adminisztráció volt az első, amelynek az elődjeit 1947 óta nagyrészt fenntartó nemzeti konszenzus nélkül kellett külpolitikát csinálnia. És a mi feladatunk ráadásul sokkal összetettebb is volt. Nem csupán a háború okozta kizökkenésekkel kellett szembenéznünk, hanem egy új külpolitika megfogalmazásának követelményével is egy új korszak számára. A vietnámi háborúnak előbb-utóbb vége lesz, és akkor megkerülhetetlenek a következő kérdések: Milyen globális kihívásokkal kell szembesülnünk? Mik a céljaink a világban? Tudunk-e olyan új konszenzust létrehozni, amely összehangolja az idealizmusunkat és a kötelezettségeinket, a biztonságunkat és az értékeinket, az álmainkat és a lehetőségeinket?

Az új egyensúly problémái

Már a hivatalba lépésünkkor világos volt, hogy Vietnám gyötrelmei új kiábrándultsággal fenyegetnek a nemzetközi ügyekkel kapcsolatban, ami Amerika befelé fordulásához vezethet, hogy a sebeit gyógyíttassa, és feladja a világban betöltött vezető szerepét. Ez súlyos tragédia lenne, sokkal komolyabb, mint Vietnám tragédiája önmagában. Visszatérnénk a szertelen túlterjeszkedésünk és a duzzogó izolacionizmusunk jellemző történelmi körforgásába. És ezúttal cserben hagyánk egy olyan világot, amely sokkal bonyolultabb, sokkal veszélyesebb, és sokkal inkább függ Amerika vezető szerepétől, mint az 1930-as évek világa. Ezért a Nixon-kormány eminens feladatának tekintette egy hosszú távú amerikai külpolitika alapjainak lefektetését, miközben véget vet az indokínai részvételünknek. A válságkezelés, ez a hatvanas éveket jellemző akadémikus megközelítés, többé már nem volt elegendő. A válságok jóval mélyebben gyökerező problémák tünetei voltak, és ha hagyjuk felgyülemelni őket, egyre növekvő mértékben kezelhetetleneknek fognak bizonyulni. A morális szertelenség egyszerre inspirált túlzott részvételt és elzárkózást. Meggyőződésem szerint az alapvető nemzeti érdekeink jól kimunkált koncepciója egyszerre nyújtja a mérséklet visszatartó erejét és a kontinuitás biztosítékát. Idealizmusunk ne a felelőtlenség igazolásaképpen, hanem a bátorság, a teherbírás, az önbizalom és az iránymutatás forrásaként szolgáljon. Csakis így leszünk képesek alakítani egy formálódó nemzetközi rendszert, amely precedens nélküli a veszélyeit, az ígérteit és a globális természetét tekintve.

Miután még a vietnáminál is súlyosabb betegség kínzott minket, a gyógy mód nem annyira a szakértelem, mint inkább a filozófia terén volt keresendő. Egy néhány héttel az 1968-as elnökválasztás előtt írt esszémben, amikor még fogalmam sem volt arról, hogy elgondolásaimat rövidesen a gyakorlat próbájának kell alávetnem, a következőképpen fogalmaztam:

A jelenlegi nyugtalanságot kétségkívül olyanok használják ki, akiknek a céljai egyértelműen világosak. De a létezése, hogy azután ki lehessen használni, mélységes elégedetlenség bizonyítéka a modern állam pusztán csak igazgatási és fogyasztóorientált jellegével, valamint egy olyan világgal szemben, amely – úgy tűnik – a tehetetlenségénél fogva generál válságokat. A modern bürokratikus állam az általa birtokolt erő egész arzenálja ellenére gyakran szembesül azzal, hogy alapjaiban rendül meg látszólag triviális okok miatt. A törekvése és a fiatalság világméretű forradalma – különösen a fejlett országokban és a viszonylagos jólétben élők körében – spirituális ürességet sejtet, szinte metafizikai megcsömörlést egy olyan politikai környezettel szemben, amely egyre inkább bürokratikus feladatokat hangoztat, és az anyagi biztonságnál nem mélyebb célok iránt van elkötelezve...

A következő kormányt még a legjobb körülmények között is válságok fogják szorongatni. A világ csaknem minden részén már jó ideje feléljük a tőkénket – elhárítva a közvetlen veszélyt, de ritkán törődve az alapját képező problémákkal. Ezek a nehézségek valószínűleg megsokszorozódnak majd, amikor nyilvánvalóvá válik: a vietnámi háború egyik örökségeként Amerika erősen vonakodik majd tengerentúli szerepvállalást kockáztatni.

Egy új kormánynak joga van együttérzést és megértést kérni az amerikai néptől. De ezt az igényét nem a nehéz kérdésekre adott azonnali technikai válaszokra kell alapoznia; mindenekelőtt a helyes kérdéseket kell feltennie. Fel kell ismernie, hogy külpolitikai téren sohasem leszünk képesek hozzájárulni egy stabil és kreatív világrend felépítéséhez, ha először nem alakítunk ki róla valamilyen koncepciót.⁴

A mi időnket jellemző legbaljósabb változás az erő természetének átalakulása volt. Az atomkor kezdetéig elképzelhetetlen lett volna, hogy egy ország túlságosan nagy katonai erőt birtokoljon hatékony politikai használatra; az erő minden gyarapítása – legalábbis elméletileg – politikailag hasznos volt. Az atomkor lerombolta ezt a hagyományos mércét. Egy ország lehet annyira erős, hogy megsemmisítsen egy ellenséget, ennek ellenére többé már nem képes saját népességének megvédésére egy támadás ellen. A történelem ironiájaként az erő rettentő mértékű megnövelése aláasta a politikához való viszonyát. A vezető atomhatalmak ugyan képesek lennének elpusztítani egymást, viszont komoly nehézségekbe ütközne nekik elérni, hogy az erejük hatással legyen a legnagyobb valószínűséggel felmerülő kérdésekre. Esetleg képesek lennének elhárítani a saját túlélésüket veszélyeztető közvetlen kihívásokat, de az akaratuk érvényesítésére már nem tudnák szükségszerűen felhasználni ezt az erőt. A megsemmisítés képességét nehéznek bizonyult hihető fenyegetésre lefordítani még a visszavágás képességével nem rendelkező országokkal szemben is. A szuperhatalmak és a nukleáris erőt nem birtokló országok közti különbség megnőtt ugyan, ám az előbbiekre erejének félelmetessége egyben a gátlásaikat is megnövelte. Félelmetesebbé válásával párhuzamosan ez az erő absztrakt, megfoghatatlan és meghatározhatatlan lett.

Az általunk választott politika az elrettentés volt. Az elrettentés azonban lélektani jelenség. Hatékonyága leginkább attól függ, hogy egy potenciális agresszor mit tekint vállalhatatlan kockázatnak. Az atomkorban egy komolyan vett blöff hasznosnak, egy blöffnek tekintett komoly fenyegetés katasztrofálisnak bizonyulhat. Minél hosszabb ideig sikeres az elrettentés, annál nehezebb demonstrálni, mi tudta eddig működtetni. Vajon a békét a háború kockázata tartotta fenn, vagy mert az ellenség sohasem akart agressziót végrehajtani első szándékkal? Korántsem véletlen a békemozgalmaknak a békeidő hosszával egyenes arányban történő megsokszorozódása. De ha az elrettentés hatásos, le-

szereljük azokat az erőket, amelyeket immár csak a magunk veszélyeztetésére tartunk fenn.

A kéthatalmi világ merevségéhez az atomfegyverek vezettek. A 19. századi egyensúlyt az őrői készek voltak a hatalom szerkezetében beállott változásokhoz igazítani. Most, a 20. század második felében a szuperhatalmak politikacsínálói sokkal kevésbé bíznak abban, hogy az egyensúly képes lenne helyreállítani önmagát, ha egyszer felborul. A szuperhatalmak közötti „egyensúly” egyszerre lett bizonytalan és rugalmatlan. A kétpólusúvá változott világ egyben elvesztette a nüanszok iránti érzékét is; az egyik oldal nyeresége a másik fél számára abszolút veszteséggént jelenik meg. Látszólag minden probléma a túlélés kérdésével összefüggésben merül fel. A diplomácia megmerevedik, míg a kapcsolatok a lényegük-nél fogva óvatossá és gyanakvóvá válnak.

Ugyanakkor – furcsa módon – a katonai bipolaritás erősítette, nem pedig csökkentette a politikai hatalom globális szétszóródását. A kisebb országok két dolog között őrlődnek: egyrészt vágyódnak a védelemre, de egyúttal el szeretnék kerülni a nagyhatalmi dominanciát. Ahogyan a kisebb szövetségesek kételkednek abban, hogy nagyobbik partnerük a saját túlélését kockáztatná az ő túlélésük megőrzése érdekében, úgy ezzel arányos mértékben késztetést éreznek bizonyos független önvédelmi eszközök keresésére. Mi több, amikor számítanak arra, hogy erősebb partnerük megvédi őket, annál inkább hajlamosak független külpolitika folytatására – még azon az áron is, hogy dacolnak a nagyobbik partner óhajával. Charles de Gaulle bátor szembeszállása az USA-val az 1960-as években valószínűleg inkább azt a meggyőződését tükrözte, miszerint az Egyesült Államoknak nem lesz más választása, mint megvédeni Franciaországot egy szovjet támadás esetén, semmint azt a kinyilvánított félelmét, hogy nem fogjuk megvédeni. Hasonló módon az új országok okosan hozzáfértőnek bizonyultak a szuperhatalmak kijátszására egymás ellen, miközben azok katonai dominanciája óriási, és egyre csak növekszik.

Minden új elnök hamarosan megtanulja, hogy látszólag egymásnak ellentmondó kettős kötelezettséggel szembesül. Elegendő erőt kell összegyűjtenie Amerika, valamint a szövetségei és barátai biztonságának megvédéséhez, egyúttal viszont szembesülnie kell a nukleáris háború elkerülésének morális kényszerével is. Ha ezt nem érzik vele kapcsolatban, elveszíti a hazai támogatást, amelyre pedig nagy szüksége lenne, ha netán elkerülhetetlennek bizonyulna egy konfrontáció. Erőt kell gyűjtenie, és szabályoznia kell a használatát; fenn kell tartania Amerika készenlétét mind a védelemre, mind a békére. Egyiket sem teheti meg a céljaiban megbízó közvélemény támogatása nélkül. Mielőtt gyakorlati vezetőként tudna cselekedni, az elnöknek meg kell alapoznia morális vezető szerepét.

A béke illékony problémájának megragadása bármilyen körülmények között nehéz lett volna; a mi időnkben ráadásul még az ideológiai konfliktus is tovább

nehezíti. Az ideológiától súlyosan befolyásolt időkben a politikai lojalitások már nem esnek egybe az országhatárokkal. A kommunista pártok világszerte egy magáról egyetemes érvényességet és történelmi szükségszerűséget állító filozófiához ragaszkodnak, és gyakran a sajátjukkal konfliktusban álló idegen ország mellett kötelezik el magukat. Sok új nemzetet ragad magával egy-egy olyan ideológia, amelynek központi dogmája, még ha nem is a kommunizmus, erőteljesen Nyugat-ellenes az antiimperializmus nevében. A fejlődő világban pedig a mérsékelték és a radikálisok között folyó küzdelem a konfliktus meghatározó új eleme. Ilyen körülmények között egy bármely országban bekövetkező belpolitikai felfordulás lényeges eltolódást okozhat a nemzetközi elkötelezettségekben is. Az országok nem csupán a külpolitika, hanem – sőt talán különösképpen – a belső átalakulások miatt kezdik el fenyegetve érezni magukat. A szovjetek külpolitikai elsőbbségét semmiképpen meg nem kérdőjelező liberalizált prágai *kommunista* rendszer 1968-ban inkább az ország megszállására készítette a Szovjetuniót, semmint hogy kockáztassa az eszmék által okozott fertőzést, amely félelmei szerint máshol is elterjedhet a birodalmában. Tíz évvel később az iráni zűrzavar az egész Közel-Keletet megrázta.

És mindezek a konfrontációk és bizonytalanságok most első ízben globális méretekben játszódtak le. A történelem folyamán a különböző kontinensek viszonylagos elkülönültségben éltek az életüket. A második világháború kitöréséig a világpolitikát érintő legfontosabb döntések néhány európai fővárosban születtek. A háború utáni időszak volt az első, amelyben *minden* kontinens kölcsönhatással volt egymásra. 1945-ben a világ közössége ötvenegy államból állt; 1968-ra ez a szám több mint a kétszeresére, csaknem százharmincra emelkedett. A modern kommunikációs eszközök azonnal továbbítják a híreket, és terjesztik az eszméket. A régen helyi jellegűnek számító események – háborúk, vetélkedések, botrányok, belső zavargások, természeti tragédiák – hirtelen globális jelentőségre tettek szert. Amikor a Nixon-kormány átvette a hatalmat, a nemzetközi kapcsolatok minden összetevője egyidejűleg a változás állapotában volt.

Az ipari demokráciák egyrésztől komoly nyereséget könyvelhettek el a gazdasági jólét és a politikai vitalitás terén. Ez elkerülhetetlenül megváltoztatta szövetségeinknek a korábban oly egyértelmű elsőségünkhöz való viszonyát. A legtöbb amerikai vezető hajlamos volt ezért a félelmetes, rejtélyes Charles de Gaulle-t hibáztatni. Én nem osztottam a De Gaulle-lal kapcsolatos hagyományos szemléletet. Nem a jelenleg fennálló sokféle nehézség és kétség okozójaként tekintettem rá, hanem az atlanti kapcsolatok mélyen gyökerező strukturális változásainak tünetét láttam benne. Egyáltalán nem volt természetes, hogy az olyan gazdag hagyományokkal, nemzeti büszkeséggel és gazdasági erővel rendelkező régiók és országok, mint Nyugat-Európa és Japán, sorsát érintő lényeges döntések tőlük több ezer mérföld távolságban szülessenek meg. Az amerikai nemzeti érde-

kekkel összhangban már hosszú évek óta sürgettem a felelősségek megosztását. Ha az Egyesült Államok ragaszkodik ahhoz, hogy a világ összes nem kommunista részének kurátora legyen, akkor pszichológiailag jóval hamarabb kimerítjük magunkat, mint fizikailag. Véleményem szerint egy több döntéshozói központtal rendelkező világ teljes mértékben egybevág az érdekeinkkel és az eszméinkkel. Emiatt elleneztem a Kennedy- és a Johnson-kormány erőfeszítéseit a francia, sőt – a lehetőségekhez képest – a brit nukleáris program elvetésére, valamint azt az 1960-as évekbeli washingtoni tendenciát, hogy a konzultációkat az amerikai receptek szövegmagyarázatává degradálja.

Másrészről a fejlődő országok úgynevezett harmadik világa próbára tette az intellektuális és politikai felfogóképességünket. A New Deal és a Marshall-tervvel kapcsolatban szerzett tapasztalataink nem voltak teljesen alkalmasak arra, hogy elősegítsük a gazdasági fejlődést és az államépítést olyan országokban, amelyekből hiányzott a politikai tradíció, valamint a menedzserek és hivatalnokok alkotta középosztály. Ehelyett a vezetők minden energiáját gyakran a kohézió létrehozásának feladata emésztette fel. Nem fejtett gazdaságokkal volt dolgunk, hanem olyan társadalmakkal, amelyek ekkor tették meg az első botladozó lépéseket a modernizáció felé. Nyilvánvalóvá vált, hogy az országépítés döntő mértékben a politikai hatalom megszilárdításának képességén múlik. A hagyományos (nemritkán feudális) rend erőzójának felgyorsításával a gazdasági segítség gyakran még jobban megnehezítette a politikai stabilitás elérését. A történelem egyik ironiája, hogy a marxizmus nem az általa oly nagyra tartott gazdaságelmélete révén bizonyult vonzónak a fejlődő országok számára, hanem mert választ adott a politikai legitimitás és hatalom problémájára: alapvetést a társadalmi mobilizációra és a politikai hatalom igazolására, valamint eszköz a nyugati kulturális és politikai dominanciával szembeni harag meglovagolására az egység előmozdításának módszereként. A demokrácia nem a Nyugat bűnei miatt kevésbé vonzó, hanem mert a vezetők a legtöbb fejlődő országban nem tették ki magukat az antikolonialista harcok kockázatainak azért, hogy később könnyen nélkülözhetővé váljanak. A történelem egyik tréfája szerint egy olyan materialista filozófia, amely egyetlen ország gazdasági problémáit sem oldotta meg, az erkölcsi szférában támasztott igényei következtében terjedt el, miközben az idealisztikus filozófiát valló Nyugat a mögöttes politikai és spirituális probléma kezelésére nagyrészt alkalmatlan gazdasági és technikai gyógymódokkal zavarta össze saját magát.

Ekképpen az új kormány olyan tulajdonságokat megkövetelő zűrzavaros és bonyolult világgal szembesült, amelyekre nem volt precedens az amerikai történelmi tapasztalat során. Ezzel egyidejűleg véget kellett vetnünk egy háborúnak, meg kellett állnunk a helyünket a Szovjetunióval folytatott globális rivalizálásban a nukleáris fegyverek árnyékában, újra meg kellett erősítenünk a szövetségünket

az ipari demokráciákkal, és integrálnunk kellett az új országokat egy olyan új világegyensúlyba, amely csak akkor lesz életképes, ha minden ország ambícióival összeegyeztethető. Az építkezés új feladataihoz kellett hozzálátnunk, miközben tudomásul kellett vennünk a képességeink határait. Meg kellett találnunk önmagunkban azt a morális erőt, hogy kitartsunk, miközben társadalmunkat megrohták a kétségek.

A 18. század vége felé a filozófus Immanuel Kant *Az örök béke* című esszéjében a világbéke elkerülhetetlenségéről írt; szerinte ez vagy azért következik be, mert minden ország ugyanabban az igazságérzetben fog osztozni, vagy az egyre növekvő hevességű háborúk körforgása miatt, amely majd megtanítja az embereket a konfliktusok hiábavalóságára. A mi korunk új jelentést adott Kant előrejelzésének. Amikor az országok képesek emberek tízmillióinak pusztulását előidézni néhány óra leforgása alatt, a béke morális követelménnyé változott. Ezt az alapvető felelősséget senki sem kerülheti meg, aki hivatalba lép. Korunk dilemmájának gyökere ekképpen fogalmazható meg: ha a békére való törekvés a politika *kizárólagos* céljává lesz, a félelem a háborútól a legkegyetlenebbek kezében válik fegyverré, és morális értelemben vett leszereléshez vezet. Az atomkor politikájának permanens feladata az egyensúly megtalálása aközött, miképpen küzdjön egyidejűleg a békéért és az igazságért, egy zsarnoksághoz nem vezető háború befejezéséért, továbbá az igazság melletti elkötelezettségért.

Ezek voltak hát azok a meglátások, amelyekről oly sokat gondolkodtam és írtam egyetemi tanárként. Hamarosan a mindennapok eseményei tették őket próbára. Mert mihelyt az új elnök leteszi a hivatali esküt, többé már nincs idő nyugodt reflexiókra. A politikacsináló ekkor már olyan, mint a kifeszített kötél egyensúlyozó ember; csak úgy tudja elkerülni a mélységbe zuhanást, ha megállás nélkül megy előre.

MÁSODIK RÉSZ

1969
A HOSSZÚ ÚT
KEZDETE

Európai utazás

Nixon látogatása Európában

Richard Nixon 1969. február 23-án indult el elnökként első külföldi útjára a Washington melletti Andrews légitámaszpontból. Csapadékos vasárnap reggel volt. Kitartóan szemerkélő eső áztatta a tömeget, amely megtette a félórás utat a belvárosból, hogy jó utat kívánjon neki. Jelen voltak a kormány tagjai és mindkét pártfrakció részéről a kongresszus vezetői. Az acélkorlát mögött fotóriporterek lármás hada helyezkedett a minél kedvezőbb pozíciókért.

Ekkor még mindig a mézesheteket éljük, amikor Nixon életében először fordult elő, hogy széles körű szimpátia övezte, és élvezte a közvélemény támogatását. Úgy fürdött a népszerűségben, mint az a vándor, aki végre elért egy oázist, miután átkelt a kietlen sivatagon. Túl okos volt ahhoz, hogy ne vegye észre az iróniát, amikor kiegyezésre hajló jellemvonásáért magasztalták, amely szöges ellentétben állt addigi közéleti megnyilvánulásaival. Mindenki másnál jobban tudta, hogy a ma dicsérete a holnap gyalázkodásába fordulhat. Egyelőre azonban sütkérezett a szokatlan elismerésben.

Nixon rövidre fogva és erőltetetten tréfálkozott egy sort a repülőtéri betonon felsorakozott notabilitásokkal, majd a mikrofonhoz lépdelt, hogy nyilatkozatot tegyen az elindulás előtt. Tipikus nixonai alakításnak lehettünk tanúi. Külpolitikai mondandója érzékeny és szerény hangvételű volt. Azért megy most Európába, hogy barátokkal konzultáljon. Ez „valódi” konzultációt jelent, mert „nemcsak a támogatásukat kérjük, hanem a tanácsukat is” a világ sok részén – oldalgásként utalva a szövetségi kapcsolatok megromlására az elődei alatt, amit sokat bíralt a kampánya során. De a továbbiakban megjegyzéseit az a furcsa, lehangoló tónus jellemezte, amellyel oly gyakran sikerült lehűtenie a lelkesedést és a jóindulatot. Már hetek óta amiatt idegeskedett, hogy tüntetésekre kerülhet sor ellene; ez pedig, ha mutatják a televízióban, gyengítheti hazai pozícióját. Azt a nézetet vallotta, hogy úgy húzhatja ki egy kedvezőtlen fejlemény méregfogát, ha megelőzi. Ha világossá teszi, hogy nehézségre számít, valahogy enyhíteni lehet a kárt. Időnként igaza is volt; gyakrabban viszont az fordult elő, hogy a baj vagy az ellenállás előrejelzései defenzív színben tüntették fel, ha tévesnek bizonyultak, ha pedig beigazolódtak, kihívta velük a sorsot maga ellen. Ez a távozás egyike volt az ilyen alkalmaknak. A rövid nyilatkozat több mint felét az ellenséges tüntetők esetleges megjelenésének szentelte; becsmérelte őket, mondván, hogy a nyilvános-

ságnak csak egy töredékét képviselik. Nem fogják eltántorítani a béke irányába teendő erőfeszítéseitől. A részben provokatív, részben sebezhető nyilatkozat nem számolt azzal, hogy lelkesítsen, viszont pontosan tükrözte egy korántsem jelentéktelen ember bonyolult egóját, aki öt és fél zűrzavaros éven át fogja majd alakítani országunk sorsát.

A nyilatkozat végét nem hallottam, mert mielőtt befejezte volna, az utazást előkészítő stáb emberei a kíséret más tagjaival együtt már be is tuszkoltak az *Air Force One* nevű elnöki különgép fedélzetére. Ennek az eljárásnak két jó oka is volt, amit minden elnöki út során betartottak. Az utazást lebonyolító szervezők akarata szerint a gépnek abban a másodpercben indulnia kellett, hogy az ajtó becsukódott az elnök mögött. Még ennél is fontosabb szempont volt számukra, hogy amikor Nixon ott áll az utaslépcső tetején, búcsút intve a tömegnek a fotósok kedvéért, a képen rajta kívül ne látszódjék senki más.

Mindez és még sok egyéb is ezen az úton John Ehrlichman és az utazást előkészítő dolgozó volt – ez a csapat az elnöki út minden megállóhelyére már napokkal korábban megérkezik bejárni a helyszínt, és megtervezni-megszervezni az elnök minden egyes lépését. Ehrlichman korábban, az 1968-as kampány idején, Nixon legfőbb rendezvény-előkészítő és -szervező embereként működött. 1962-ben lett a Nixon-stáb tagja, amikor a siker kilátásai minimálisak voltak, és csak az abszolút elkötelezettség tudta fenntartani az eleve reménytelen törekvést az elnöki poszt elnyerésére.

Nixon környezetében senki sem tudott érvényesülni anélkül, hogy fel ne vett volna egy rámenős viselkedési módot; ami célravezető magatartásként indult, idővel életformává lett, ha elég hosszan gyakorolták. Véleményem szerint Ehrlichman nem volt természetből fogva kemény ember; valójában inkább a kedvességre hajlott. Igazi szerető család támogatta, akikért rajongott. Szándékában állt egy előretekinthető belpolitikai programot kialakítani, és ezt a feladatot végül meg is kapta. De felettébb ambiciózus volt. Mindenekelőtt azt akarta, hogy a Fehér Ház egyik vezető embereként ismerjék el. Miután azonban ez nem következett be spontán módon, rendkívül agresszív, sőt kellemetlen is tudott lenni a cél elérése érdekében. Engem respektált, de egyben irigyelt is, mert úgy gondolta – az ő szemszögéből nézve nem is tévesen –, hogy én fölözöm le a hatalom dicsőségének legjavát, miközben neki szenvednie kell a régi Nixon-hű tanítványok és a washingtoni *establishment* között fennálló kölcsönös bizalmatlanság szülte permanens társadalmi kiközösítéstől. Számos alkalmat megragadott a zaklatásomra – gyakran azzal, hogy vizsgálatokat folytatott információk kiszivárgása ügyében, oly módon, amely a stábom megbízhatatlanságát volt hivatott demonstrálni. Ugyanakkor nagyon segítőkész és bátorító is tudott lenni. Viszonyunk a legtöbbször szívélyesnek volt mondható. Másféle környezetben nagy szolgálatot tehetett volna a hazájának. A nixon-i Fehér Házban azonban idővel felőrölte

a keményfiú-kultusz és az „ostromlott vár”-mentalitás bomlasztó hatása, ami pontosan azoknak a rémálmoknak az eljövételét segítette elő, amelyektől a legjobban félt. Ehrlichman H. R. (Bob) Haldeman barátja és vetélytársa volt – a viszonyuk javult, ahogy Ehrlichman a fehér házi ténykedés tartalmi oldalán emelkedett fel a hatalomba, ami Haldemant agresszív módon nem érdekelte. De ennek az útnak a során jelentős feszültség támadt közöttük, mivel Haldeman eltökélte magában: teljes mértékben irányítása alá vonja az előkészítő csapatot. Sikerral járt; ez volt az utolsó elnöki út, amelyet Ehrlichman készített elő. A továbbiakban Dwight Chapin, Haldeman egyik helyettese vette át a feladatot.

Ehrlichman ki sem látszott a munkából, mivel egy elnöki út komoly logisztikai vállalkozás. Hosszú éveken át ebből olyan keveset értettem meg, hogy például amikor az 1971. júliusi titkos pekingi utam alkalmával Csou En-laj megkérdezte tőlem, mekkora lesz Nixon kísérete, nagyjából ötvenre taksáltam. Tudatlanságom illetően demonstrációja leereszkedő sajnálkozást váltott ki Haldemanból. Egyedül az elnököt kísérő titkosszolgálati ügynökök meghaladják ezt a létszámot. Azután ott vannak a közvetlen stáb tagjai, a titkárok, a poggyászkezelők, majd a távközlésért felelős csapatok, mivel bárhova is utazik az elnök, neki és a stábjának azonnal kapcsolatba kell tudnia lépni a világ bármelyik pontjával telexen vagy telefonon. Továbbá az elnök nem utazhat nagyszámú asszisztens és minisztériumi tisztviselő nélkül, akik számára a jelenlét egy elnöki úton vágyott státuszszimbólum még akkor is, ha egyetlen találkozón vagy értekezleten sem vesznek részt, és ritkán látják az elnököt, már ha egyáltalán látótávolságba kerül tőlük. A delegációval utazó sajtósok száma pedig gyakran a háromszázat is meghaladja. Összességében tehát egy tipikus elnöki küldöttség hatszáz–nyolcszáz emberből áll.

Ezt a népes kíséretet zökkenőmentesen mozgatni egy gyors tempójú utazás során nem kis teljesítmény. Már maguk az újságírók is komoly kihívást jelentenek. Tudósítaniuk kell mind az elnök megérkezéseiről, mind pedig a távozásairól. Ennek a problémának a megoldására a sajtómunkásokat szállító gépek rendszerint az *Air Force One* után szállnak fel (hogy ott lehessenek a távozáskor), majd pedig megelőzik a levegőben, és elsőként szállnak le (hogy tudósíthassanak a megérkezésről). Egy négy-hat emberből álló maroknyi sajtós csapat pedig az *Air Force One* fedélzetén utazik. Az újságíróknak minden fontos eseményen jelen kell lenniük, de lehetőséget kell biztosítani nekik a tudósításaik megírására és leadására is.

E csodálatra méltó vállalkozás középpontjában a némileg összezavarodott hivatalos küldöttség áll. Mindenki kézhez kap egy könyvecskét, benne valamennyi eseménnyel és lépéssel, szó szerint percekre lebontva, és kísérő ábrákkal, amelyek megmutatják, kinek hol kell állnia a ceremóniák alatt; továbbá tartalmaznak minden információt az elszállásról, a találkozókra való részvételről és a többi létfontosságú dologról. Az egyedüli célravezető viselkedés a szolgálai engedelmesség, habár ez rendesen próbára teszi az ember tűrőképességét, sőt oly-

kor a józan eszét is. Amikor elnöki tanácsadó voltam, ami a hozzá rendelt nagy hatalom ellenére a protokolláris rangsorban alacsony pozíció, messzire ültettek az asztalfőtől, az asztal vége felé; jó sok időt töltöttem az elnök személyétől engem elválasztó távolságot méregetve, és az esélyeimet latolgatva, hogyan juthatok el az autóig, mielőtt az elnöki limuzin elindul. Egy fényűző díszvacsorán a madridi királyi palota hatalmas ebédlőjében a mellettem ülő elegáns spanyol hölgy így szólt hozzám: „Mindent megadnék azért, hogy megtudjam, mi jár egy önhöz hasonló briliáns ember fejében.” Bizonyára eltűnődött a vezető amerikai politikácsinálók érzelmi kiegyensúlyozottságán, amikor így válaszoltam: „Őszintén szólva a pánik kerülget, hogy lekésem az autót a konvojban.”

Ez az európai út volt az első betekintésem az elnöki utazás eme rítusaiba és az előkészítő-lebonyolító csapat időnként bohóckodás benyomását keltő sürgésforgásába: patyolattiszta, nagy hatékonyságú, fegyelmezett emberek voltak, akiket Haldeman büszkén válogatott ki reklámügynökségekből és az alacsonyabb beosztású tisztviselők közül. Egyesek főállásban űzték ezt a mesterséget, míg mások, akik a magánszektorban dolgoztak, önkéntesként vettek benne részt. Ami hiányzott belőlük ideálokban és szakértelembe, azt iparkodással pótolták. Később világossá vált előttem, hogy az ilyen múlt nélküli emberek számára milyen keveset jelent a jövő iránti elkötelezettség. Akiknek a lojalitás legfőképpen a saját előmenetelüket szolgálja, azoknak semmilyen jellemzősége sincs, ha a karrierjük veszélybe kerül. A Watergate-ügy idején ez ahhoz a nem túl épületes látványhoz vezetett, ahogyan a mentőcsónakok felé tolongó mindegyik kicsi cézár úgy keresett biztonságot, hogy visszalökte a vízbe a csónak peremébe kapaszkodó, feljutni igyekvő vérttestvéreit.

1969-ben azonban Watergate még beláthatatlan távolságra volt. Az előkészítő csapat tagjai dagadtak az önbizalomtól, amelyet a politikai kampányok levelezése pallérozott. Beléjük sulykolták, hogy kizárólagos elkötelezettséggel tartoznak az elnöknek. Mivel egy kampány során a vendéglátókat mindegyik egynapos megállóban maguk mögött hagyják, az már nem képezte részét a megbízatásra feljogosító munkaköri leírásuknak, hogy e mellőzhető idegenek érzéseivel is törődjenek. Kizárólagos felelősségük annak a biztosításában állt, hogy minden zökkenőmentesen menjen Nixon érdekében, aki sohasem szembesülhetett az általa annyira gyűlölt váratlan eseményekkel. Emellett biztosítaniuk kellett a sajtóközleményekben „stábidőként” megjelölt, hosszan tartó nyugalmi időszakokat is, amelyekre az elnöknek szüksége volt az összpontosító képessége fenntartásához és önmaga felkészítéséhez a fontos szemtől szembeni találkozásokra. Az előkészítő csapat saját felelősségének tekintette, hogy Nixont mások mindig csak a legkedvezőbb színben láthassák. Ez időnként abszurdításokhoz vezetett. 1972-ben egy ottawai államfői látogatás alkalmával az egyik előkészítő ember úgy gondolta, hogy Pierre Trudeau dolgozószojájának világosbarna bútorzatával a háttérben

Nixon nem festene előnyösen a televízióban, ezért saját szakállára hozzálátott átrendezni a miniszterelnök irodáját kék színű kárpittal bevont pamlagokkal. Az utolsó pillanatban állította le Trudeau egyik hitetlenkedő asszisztense, aki csaknem magánkívül volt a méregtől.

Ezen az európai úton, amely az előkészítő stáb első találkozása volt a diplomácia világával, a problémáikat úgy oldották meg, mintha egy politikai kampánymegállót bonyolítanának le valamelyik amerikai kisvárosban. Figyelemre sem méltatták nagyköveteinket, akik közül sokban meg sem bíztak, a béna kacsá demokrata múltból visszamaradt csökevényeknek tartva őket, és csak minimális odafigyelést tanúsítottak a minket vendégül látó szuverén kormányok iránt. Amikor Ehrlichman elő akarta írni, kik vehetnek részt a Downing Street 10.-ben rendezendő vacsorán, David Bruce, londoni nagykövetünk, aki a tiszteletre méltó diplomáciai karrierje során már túl sokat látott és tapasztalt ahhoz, hogy megijedjen egy új kormánytól, a következő táviratozta: „Komolyan mondom, nem kíván semmilyen magyarázatot annak az abszurditása, hogy megmondják a brit miniszterelnöknek, kit hívhat meg vacsorára a saját otthonába.” Más előkészítő emberek pedig, amikor az elnök által De Gaulle francia elnök tiszteletére adandó vacsorát szervezve szemrevételezték párizsi nagykövetünk rezidenciáját, újfent heves szívdobogásra adtak okot. Kiszúrtak néhány John Kennedyt ábrázoló fényképet. Magas szintű különleges engedélyre volt szükség ahhoz, hogy Sargent Shriver nagykövet – Kennedy elnök húgának, Eunice-nak a férje – engedélyt kapjon látható helyen tartani sógorának a képeit. De ezekről az időnkénti ostobaságoktól eltekintve az előkészítő stáb jól végezte a logisztikai feladatokat – hét nap alatt hét megállóval tulajdonképpen fennakadás nélkül –, és végül minden a helyére került egy figyelemre méltóan jól megtervezett program során.

Mihelyst helyet foglalt az *Air Force One* fedélzetén, Nixon kötelességtudóan máris a terjedelmükben és részletes tartalmukban egyaránt rendkívüli tájékozott anyagokba mélyedt. A beszédek természetesen már korábban megfogalmazták. Mert bármi legyen is a látszat, egyetlen elnöknek sincs ideje megfogalmazni a saját beszédeit. Nixon külpolitikai szónoklatainak eredete egy és ugyanaz volt: az NSC-stáb által az én felügyeletemmel készített részletes tervezet, amelyet Nixon átnézett, és talán kissé módosított is, mielőtt rábízta volna egy beszédíróra. Amikor létfontosságú beszédet kellett mondania, esetleg ő maga írta át jelentős mértékben, főleg az elejét és a végét, különös figyelemmel bármely politikai kihatásra. Ha úgy vélte, jóváhagyom a retorikai változásokat, esetleg megmutatta a végső szöveget, máskülönben azonban nem. Egy olyan gyors tempót diktáló külföldi úton, mint amilyenre most indultunk, nem volt idő részletekbe menő szerkesztésre, így a beszédírók megkapták az őket megillető helyet.

Az írók megválasztása mindig meghatározta az elnöki beszédek hangnemet, sőt nemritkán a tartalmát is. A közkeletű felfogás szerint a beszédírók passzív

eszközök, akik engedelmesen elegáns prózába öntik főnökeik politikai gondolatait. Éppen ellenkezőleg: túlnyomó többségük maga is frusztrált főnök, aki ebben a privilegiált pozícióban saját gondolatait igyekszik kifejezni. Nagyon is tudatában lévén annak, hogy az államigazgatási apparátus egy-egy elnöki mondatot kiváltságlevélként a maga javára tud felhasználni, a megfogalmazás végső fázisának monopolizálására törekcsenek, feladatukat az elnök lelkéért folytatott harcként értelmezve. Bármilyen szöveget is akartunk létrehozni, időnként éles szóváltásra került sor a stábom és a beszédírók között, amikor megláttuk az általuk kreált mutációkat.

Nixon beszédíró csapata szokatlanul tehetséges és változatos volt; a specializációt olyan szintre fejlesztette, hogy külön író jutott minden olyan húrra, amelyen Nixon játszani akart a hallgatóság megnyeréséért. Ezen az úton, ahol sikerült jól együtt dolgoznunk, az első számú beszédíró Bill Safire volt; helyel-közzel szellemes, rugalmas, kiváló érzékel a közönségkapcsolatok iránt, valamint azzal a képességgel megáldva, hogy a tényleges jelentést időnként elhomályosító kifejezéseket leleményesen alliterációvá alakította. Safire esetében a legkevésbé volt valószínű, hogy saját lényegbevágó interpretációt szőjön bele egy szövegbe, habár annyira egyedi stílussal rendelkezett, hogy Nixon ritkán használta őt olyan alkalommal, amelynek a saját retorikájával akart nyomatékot adni. A beszédírók doyenjének Ray Price számított. A bölcs, kiegyensúlyozott, a liberális oldal felé húzó emberre akkor volt szükség, amikor az elnök fennkölt, egyfajta filozofikus elfogulatlanságot akart kifejezni. A házi konzervatív vonalat képviselő Patrick Buchanan mély gyanakvással viseltetett mindazok iránt, akikről feltételezte, hogy eltérítik Nixont természetes jobboldali orientációjától. Meg volt győződve róla, hogy valamilyen értelmiségi ármány összezavarja az elnök filozófiájának makulátlan minőségét; nem akarta tudomásul venni, hogy sokoldalú államfőnk a természetből adódóan sokféle arcot mutat különböző emberek felé. Buchanant ritkán alkalmazták Nixon külpolitikai beszédeinek megfogalmazására – csak a kambodzsi szövegére emlékszem.

A beszédek tartalmazó dosszié mellett Nixon előtt részletes tájékoztató anyag is feküdt, amelyet a stábom vagy a külügy állított össze. A füzetek tartalma a következő volt: egy átfogó konceptuális dolgozat a céljaink megmagyarázásával, az elérésük érdekében alkalmazandó stratégia, a célok viszonyulása általános külpolitikai vonalvezetésünkhöz, beszédtemák minden meglátogatandó országra vonatkozóan, taglalva a valószínűleg felvetődő kérdéseket, valamint életrajzi anyag azokról a vezetőkről, akikkel az elnök találkozni fog. Tiszteletben tartva az elnöki preferenciákat, a beszédtemák arra törekedtek, hogy minden találkozót a lehető legnagyobb mértékben előre meghatározott mederben tartsanak. Le voltak bontva azokra a kérdésekre, amelyeket a különböző vezetők valószínűleg felvetnek, felsorolták a javasolt válaszokat, és figyelmeztettek az elkerülendő érzékeny pontokra.

Korábban már szerezttem némi tapasztalatot Nixon illetén felkészítésének fontosságáról. Bármely új személlyel való találkozás meghatározhatatlan rettegéssel töltötte el. Félt attól, hogy szembesül valamilyen meglepő kérdéssel, egy előre nem várt témával, vagy a vita olyan irányba terelődéséről, amire nincs felkészülve, és ami azután úgy tüntetheti fel őt, mint aki kevésbé tartja kézben az eseményeket, mint ahogy az én képe megkívánja. Ennélfogva ragaszkodott az olyan tájékoztató anyagokhoz, amelyek aprólékos részletességgel kijelölték a megbeszélés lehetséges menetét. De mivel nem akarta beismerni, hogy útbaigazításra van szüksége, a magára erőltetett rendkívüli fegyelemmel memorizálta az emlékeztetőket. És hogy megmutassa, milyen jól megtanulta a leckét, valamint hogy eljátszsa azokat a kisdéd játékaikat, amelyek annyira mulattatták, olyan közel korcsolyázott a pereméhez annak, aminek az elkerülését tanácsolták neki, amennyire csak meg merte tenni. Időnként végtelenségig feszítette a húrt, miközben a tanácsadói tükön ültek, de sohasem esett bele a szakadékba.

Amellett, hogy bevészte a pontról pontra haladó elemzéseket, az *Air Force One* fedélzetén Európa felé tartó elnök egy De Gaulle-ról szóló hosszú esszével is elfoglalta magát; ezt annak a könyvnek alapján dolgozták ki, amelyet én írtam a NATO-szövetségről *The Troubled Partnership* [Problémás kapcsolat] címmel.* Azon kaptam magamat, hogy mohó várakozással tekintek a következő napok elé. Természetes érzés volt ez, hiszen arra a kontinensre tértem vissza, ahol születtem, de az érdeklődésem valódi okai a geopolitikai realitások és történelmi kötődések voltak olyan országok között, amelyek hasonló történelmen, értékeken és intézményeken osztoztak.

Később ugyan már megcsömörlöttünk a repülőtéri fogadásoktól, ám nehéz lenne eltúlozni azt az izgalmat, amelyet akkor éreztünk, amikor az *Air Force One*, már sötétedés után, végre megérkezett Brüsszelbe. Mihelyt kinyílt a gép ajtaja, a televíziós közvetítés vakító fényében fürödtünk. Vörös szőnyeg volt leterítve a díszszázad előtt. Baudouin belga király, ez a finom, érzékeny úriember, ott állt a lépcső alján az elnök üdvözlésére, aki rövid megérkezési nyilatkozatában kijelentette, hogy útja új béketörekvést indít el. Woodrow Wilson elnököt idézte, aki mindig hős marad a szemében. A belga méltóságok mellett ott várakoztak a NATO előjárói is – technikai értelemben a brüsszeli vizit a NATO-központ meglátogatása volt –, de ezt az estét a belgák maguknak követelték, így elhajtottunk a város szívében fekvő impozáns királyi palotába. Néhány udvariassági kör után a király kimentette magát, és az elnököt Gaston Eyskens belga miniszter-

* Amint azt egy NATO-üggyel foglalkozó kötetből várni lehetett, a könyv mérsékelt sikerrel fogyott, egyetlen várost kivéve, ahol szokatlanul sok példány kelt el belőle. Amikor utánanéztünk az okának, kiderült, hogy a legnagyobb helyi könyvesboltban a házassági tanácsadó kézikönyvek alatti polcra tették ki.

elnök, Pierre Harmel külügyminiszter, Rogers külügyminiszter és az én gondjaimra bízta. A belgákat komoly fejtörés elé állította a jelenlétem, mivel a protokolljuk nem rendelkezett elnöki tanácsadókról. Részvételem a precíz számbeli egyensúlyt is felborította, amely pedig oly kedves a diplomaták szívének. Mivel nem tudták, miképpen szabaduljanak meg tőlem, a miniszterelnöki hivatal egyik munkatársa ugrott be, hogy az ő oldalukon is kilegyen a létszám.

A belga miniszterek sem képeztek kivételt a szabály alól, miszerint az általunk meglátogatott összes vezető a Nixonnal való szoros személyes kapcsolat kialakítását tartotta legfőbb céljának, valamint azt – és ez talán még fontosabb is volt –, hogy érzéklni lehessen ebbéli törekvésüket. Bármilyen ellenséges érzületet is tudott kelteni Nixon az Egyesült Államokban akkor és később egyaránt, Európában a barátság az USA elnökével politikai nyereségnek számított. Továbbá azok, akik még az elnöki hivatalba lépése előtti időkben találkoztak Nixonnal, kedvező képet alakítottak ki róla, különösen a világ dolgaiban való jártasságáról. Ez a megbecsülés a külpolitikában mutatott hozzáértésének köszönhetően folyamatosan növekedett a hivatali ideje alatt.

A meglehetősen alacsony, köpcös Eyskens hangsúlyozta Belgium érdekelttségét egy egyesült Európában. Kifejezte országa reményét, miszerint lezárul az Európai Gazdasági Közösségbe történő brit belépést akadályozó angol–francia vita. Egy potenciális francia–német kondomínium létrejöttétől nyilvánvalóan nyugtalannak látszó Eyskens érvelése szerint a britek belépése a Közös Piacba jobb egyensúlyi helyzetet teremtene, és korlátozná a túlzott nacionalizmust. Arra nézvést nem tett javaslatot, hogy a jóindulat kifejezésén túl Belgium mit tehetne ennek a folyamatnak az elősegítéséért. Úgy tűnt, abban reménykedik, hogy valaki – talán az Egyesült Államok – majd valahogyan meghozza a vágyott eredményt. A belga vezetőket foglalkoztató másik gond a *détente* volt. A legtöbb európai vezetőhöz hasonlóan aggódtak Nixon hidegháborús harcosként ismert hírneve miatt. Egyértelműen azt gondolták: noszogatni kell annak felismerésére, mennyire kívánatos a feszültségek enyhítése. A Szovjetunió, közölték velünk, enyhülést akar a nép fogyasztási cikkek iránti vágyakozása és a Kínától való félelem miatt. Azt bizonygatták, hogy az enyhülés előfeltétele egy erős NATO-védelem, de egyúttal világossá tették: csekély a kilátás arra, hogy Európa növeli védelmi erőfeszítéseit. Lényegét tekintve a folytatólagos és számottevő amerikai katonai jelenlétért emeltek szót Európában. Végül pedig tapintatos utalás is elhangzott azokra a belpolitikai problémákra, amelyeket a vietnámi háború okoz az európai kormányok számára.

Nixon a legjobb formáját mutatta az ilyen típusú hivatalos párbeszédekben. Nyugodtan elmagyarázta elkötelezettségét a béke egy új korszaka iránt; egyetértett azzal, hogy ezt csak a Nyugat erejére lehet alapozni. Hangsúlyozta az atlanti egység iránti odaadását, valamint azt az eltökéltségét, hogy fontos kezdeményezések előtt konzultálunk a szövetségeseinkkel.

Másnap délelőtt Nixon nagyobb lélegzetű beszédet mondott a NATO állandó nagyköveteiből álló Észak-atlanti Tanács ülésén. Felvetett egy sor kérdést, amellyel a szövetségnek a következő húsz év folyamán foglalkoznia kell:

A NATO-t a Szovjetuniótól érkező fenyegetettség hozta létre. Mi ennek a fenyegetésnek a természete ma?

Amikor a NATO létrejött, Európa gazdaságai még szétzilált állapotban voltak a háború miatt. Jelenleg prosperálnak. Hogyan kellene ennek tükröződnie a NATO-partnerek közötti megváltozott kapcsolatokban?

Mindannyian küszködünk a modern környezet problémáival, amelyek a technológiai fejlettségünk melléktermékei – olyan problémák, mint a levegő- és vízszennyezés, valamint városaink túlszűfolttsága. Együtt erővel drámai módon előre tudunk jutni, hogy felülkerekedjünk ezeken a problémákon. Milyen eszközökkel tudunk a legjobban együttműködni ennek a megvalósításában?

Megerősítette Amerika eltökéltségét, hogy kellő előkészületek megtétele után tárgyalásokba bocsátkozzon a Szovjetunióval a problémák széles körét illetően. De alapvető célja erőt adni a szövetségnek:

Az Európát és Amerikát összefűző kötelék nem a veszéllyel való számolás, amit a félelem hullámszárai lazítanak vagy tesznek szorosabbá.

A kontinenseinket összetartó kötelék a szabadság közös hagyománya, a haladás iránti közös vágy és a közös szenvedélyes békevágy.

Ebben a még konstruktívabb szellemben tekintünk az új helyzetekre új szemmel, és így mutassunk példát a világnak.

Túlzás lenne azt állítani, hogy a tanács összegyűlt képviselői felvillanyozódva reagáltak a beszédre. Ők ugyanis követek voltak, akik most egy államfővel találkoztak; nem voltak hozzászokva ahhoz, hogy részletekbe menő tényfeltáró vitába bocsátkozzanak ilyen alkalmakkor, de felhatalmazást sem kaptak rá. Másfelől az elnök még további négy fővárost szándékozott felkeresni; meggondolatlan az a követ, aki bátorkodna megelőzni a főnökeit. Így aztán a követek egy emberként a megelégedésük kifejezésével válaszoltak az elnök NATO iránti elkötelezettségét hallva. Mindannyian óvakodtak olyan benyomást kelteni, miszerint országaik készek növelni védelmi erőfeszítéseiket; abban viszont egyetértettek, hogy szükség van az amerikai erőkre Európában. A francia követ volt az egyedüli, aki figyelmeztetett az enyhülés és a védelem potenciális összeférhetetlenségére; óva intette az elnököt attól, hogy bármilyen módon erősítse azt a benyomást, hogy valamiféle közös uralomban gondolkodik a Szovjetunióval.

A brüsszeli látogatás keresztmetszetét adta az európai–amerikai kapcsolatok problémáinak 1969-ben. Európa jövőjét illetően nagy bizonytalanság uralkodott. A közös védelemmel kapcsolatos felfogás az európai hozzájárulás növelésétől való ódzkodás és az amerikai kivonulástól való félelem furcsa keveréke volt. Az európai vezetők enyhülésre buzdítottak minket a Kelettel – de az volt a kényelmetlen érzésünk, hogy ebben alapvetően az motiválja őket: vegyük le vállukról a nehéz döntések terhet. Vietnám pedig dilemma elé állította az európai kormányokat: miközben érezték annak szükségét, hogy válaszoljanak a hazai nyomásra, a saját biztonságuk érdekében tartottak egy amerikai megalázkodástól vagy vereségtől, és visszaretentek bármely olyan lépéstől, amely ehhez hozzájárulna. Világos volt, hogy a fenti kérdésekhez való bármilyen hozzáállásunk kemény próbának lesz alávetve. Az alábbiakban szükséges felidézni, hogyan láttuk az atlanti kapcsolatokat a zaklatottságaikkal és meg hasonlóságaikkal együtt, amint a filozófia utat engedett a politikának.

A nyugati szövetség gyengélkedése

Az atlanti szövetség az 1960-as évek vége felé a zűrzavar állapotában leledzett, ami azért volt különösen fájdalmas, mert a zavaros éveket rendkívül sikeres időszak előzte meg. Amerikai kezdeményezésre létrejött a Marshall-terv, az amerikai erőforrások segítségével kezdetét vette Európa gazdasági talpra állása, az amerikai katonai erő pedig biztosította az európai biztonságot. Olyan bölcs európaiak, mint Jean Monnet, Robert Schumann, Alcide de Gasperi, Konrad Adenauer és Paul-Henri Spaak, az Egyesült Államokkal való partnerség keretein belül előmozdították kontinensük integrációját. Néha ösztönözve e nagy formátumú európaiakat, még gyakrabban pedig a nyomukban haladva, ebben az időben az amerikai politika lényeglátó és következetes volt Európa irányában. Minden háború utáni amerikai kormány támogatta a nemzetek feletti szövetségi intézményeken alapuló európai politikai egység ideáját. Hitük szerint csakis egy szövetségbe tömörült Európa képes véget vetni a földrész háborúinak, hatékony ellensúlyt képezni a Szovjetunióval szemben, Németországot megbonthatatlanul a Nyugathoz kötni, egyenlő partnerként együttműködni az Egyesült Államokkal, és megosztani velünk a világ vezetésének terheit és kötelezettségét.

Egy 1968-ban írt esszémben arra utaltam, hogy két évtizednyi katonai jelenlétünk csökkentette a szovjet invázió és az amerikai kivonulás miatti aggodalmat, és egy új, erősebb Európa szükségszerűen másképp cselekszik, mint 1949-ben: „Az Egyesült Államoktól nem lehetett azt várni, hogy Európa háború utáni kimerültségének állapotát a nemzetközi kapcsolatok tartós rendszerébe konzerválja. Európa gazdasági újjáéledése elkerülhetetlenül a hagyományosabb

politikai kényszerek visszatéréséhez vezetett.”¹ Majd más helyütt, a *The Troubled Partnership*ben így írtam: „Egy egyesült Európa valószínűleg ragaszkodni fog a világ ügyeinek speciálisan európai nézőpontjához – másképp fogalmazva megkérdőjelezi az amerikai hegemoniát az atlanti politikában. Nagy valószínűséggel ez olyan ár, amelyet érdemes megfizetni az európai egységért, és az amerikai politika máris érezkelhetette a káros következményeit annak, hogy hiányzott belőle a hajlandóság a felismerésre, miszerint ennek ára van, amelyet meg kell fizetni.”²

1968-ra az atlanti kapcsolataink alapjaiban végbement eltolódás egyértelmű csatlódást és nyugtalanságot eredményezett. Walt Rostow, Johnson elnök különleges nemzetbiztonsági tanácsadója a hivatalából távoztában csatlódásai között sorolta fel az európai politikát,³ míg Francis Bator, egy harvardi professzor a johnsoni Fehér Házban, nyíltan kijelentette: az atlanti politikai integrációval kapcsolatos kezdeti elképzelések elvesztették fogódzójukat: „A második világháború lezárását és egy harmadik megakadályozását célzó nagy ívű víziók egyike sem halad a megvalósulás felé.”⁴ Európában Alastair Buchan, aki évekig a tekintélyes londoni Stratégiai Tanulmányok Intézetének [Institute for Strategic Studies] igazgatója volt, 1968-ban azt írta, hogy az európai ügyek menetét illetően a pangás idejét éljük:

Az az átláthatóság, amelyet a hidegháború kényszerített rá a fejlett világ országai közötti kapcsolatokra, különösen a szolidaritás érzése a két legfőbb szövetség mindegyikében, mostanra már elhomályosult; az atlanti világ nemzetei közötti természetes érdekközösség vállalása meggyengült, és ugyanez történt az azonosságtudattal Kelet-Európa és a Szovjetunió között; megkérdőjeleződött az az elképzelés, hogy a gazdasági társulás Nyugat-Európán belül természetes úton elvezet majd a politikai szövetséghez, s az európai hatalmak közötti megosztottság sok hagyományos forrása, mint a nacionalizmus és a kormányokba vetett bizalom csökkenése, ami a háború utáni éra nagy részében háttérbe szorult, most újból felszínre bukkant.⁵

Az atlanti szövetségben végbemenő strukturális változások eredete a biztonság területén volt keresendő, amely annak idején az első lökést adta a megalakulásához. A szövetség a közös biztonság nyújtásának céljából jött létre; katonai stratégiája azon az amerikai fenyegetésen alapult, hogy totális nukleáris háborút visel Európa védelmében. Az 1950-es években amerikai szárazföldi és légierő Európába telepítésére került sor, és a hivatalos stratégia az Egyesült Államokban állomásozó haderő által végrehajtandó erőteljes válaszcsoport mérése volt. Ami európai szövetségeseinket illeti, az Egyesült Államokat megfosztották a választás bármely lehetőségétől azáltal, hogy az amerikai erőket már kezdettől fogva

bevonták a konfliktusba. A modern háború jelentette kockázatokkal szembesülő európaiak állhatatosságunk folytonos ismételtetését nem egyszerűen elégtelennek, hanem egyenesen naivnak tekintették. Túl sok európai országot hagytak már cserben a szövetségeseik – vagy hagytak ők maguk is cserben szövetségeseiket – ahhoz, hogy teljesen megnyugtassák őket a NATO-értekezletek legfőbb mondanivalóját képező retorikai megnyilvánulások. Hogy nyersen fogalmazzak: a csapatainkra túszként volt szükségük.

Ebben a helyzetben európai szövetségeseink sohasem éreztek ösztönzést a regionális védelemhez való érdemi hozzájárulásra. Meg kell hagyni, tettek védelmi célú lépéseket, hogy elkerüljék a kongresszus szemrehányásait, miszerint a védelem minden terhét nekünk kell cipelnünk. Lényegét tekintve azonban az európai igyekezet tele volt ellentmondásokkal. A drótakadálynak túl nagy, egy átfogó szovjet támadással szembeni ellenálláshoz túl kicsi szövetséges katonai szervezetet a haderők véletlenszerű csatarendje alkotta, amelyek még a küldetésüket jelentő harci feladataikkal sem voltak tisztában. A legjobban kiképzett és felszerelt csapatok, az amerikaiak, délen állomásoztak, Európa legszebb vidékeit őrizve – főleg azért, mert éppen ott érte őket 1945. Sajnos a leghagyományosabb inváziós útvonalak az északnémet síkságon húzódnak, amelyek védelme a nem igazán számottevő és a legkevésbé hatékony logisztikai támogatással rendelkező nyugatnémet és brit hadsereg feladata volt. A haderők fegyverzete a különböző országokban rendszeresített fegyverek keveréke volt (és ma is az); sem a felszerelést, sem használatának kritériumait nem szabványosították. A NATO az 1960-as évek vége felé – és attól tartok, ma is – ahhoz elég erős volt, hogy egy konfliktus korai fázisaiban ellenállást fejtessen ki, de döntésre vinni a dolgot már képtelen lett volna. Talán épp erről ábrándoztak a szövetségeseink, mert pontosan ebben rejlett egy hadászati nukleáris fegyverekkel végrehajtott végső amerikai válasz garanciája.

Az Európa védelmi struktúrájának racionalizálását célzó vissza-visszatérő kísérletek elkerülhetetlenül ellenállásba ütköztek. Bármely amerikai kezdeményezés a helyi védelem megerősítésére olyan kérdéseket vetett fel, hogy vajon nem a nukleáris elkötelezettségünk visszafogására szolgál-e eszközül. Némelyik szövetségeseink azon aggódott, hogy egy esetleges háborús veszély bekövetkeztekor egyáltalán nem jönnek a védelmükre, vagy legalábbis magukra hagynak őket, ha a hadszíntéren számunkra előnytelenül fordulna a kocka. Ugyanakkor az európaiak egyszerre rettegték egy nukleáris háború okozta pusztítástól sűrűn lakott kontinensükön, valamint a mi egyre növekvő vonakodásunktól a nukleáris fegyverek bevetését illetően. Egyrészt azt akarták elhítni a Szovjetunióval, hogy bármely támadás esetén elszabadul Amerika nukleáris arzenálja, arra viszont már nem vágytak, hogy ha a blöff nem válna be, az ő földjükön váltassák be velünk a fenyegetésünket. A nyíltan soha kimondani nem mert titkos reményük az volt,

hogy Európa védelme a fejük felett lezajló interkontinentális nukleáris összecsapás formájában történjen meg; országaik védelmében Amerikát nem kevesebbre szólították fel, mint hogy viselje egy olyan nukleáris pusztítás kockázatát, amelytől ők maguk visszarettentek.

Mindkét oldal valódi aggodalmai rejtve maradtak. Az európaiak nem merték egyértelművé tenni félelmeiket, nehogy önbeteljesítő jóslatokká váljanak. Az Egyesült Államok joggal deklarált magától értetődő jóhiszeműséget, de be nem vallotta volna, hogy a stratégiai egyensúly olyan mértékben megváltozott, amit már nem lehet a szavak erejével helyrehozni. A háború utáni időszak legnagyobb részében a Szovjetunió gyakorlatilag védtelen volt egy amerikai első csapással szemben. De még támadással sem tudta volna jelentősen javítani a helyzetét, mivel ellencsapásunk vállalhatatlan kockázatokat jelentett volna. Ennélfogva stratégiai erőink hatékony elrettentést képviseltek bármilyen átfogó szovjet szárazföldi támadás ellen. Az 1960-as évek elején – egy nem létező „rakétaszakadékat” vizionáló kezdeti rögeszménk dacára – a válaszcspást mérő erőink még mindig annyival nagyobbak voltak, hogy a helyi szovjet katonai kalandok módfelett vakmerő vállalkozásnak tűntek. A hatvanas évek közepétől kezdve, a kubai rakétaválságot követően azonban a szovjetek olyan mértékben kezdték bővíteni hadászati arzenáljukat, ami elkerülhetetlenül tízmilliókban mérhetőre növelte volna az amerikai veszteségeket egy nukleáris konfliktusban – függetlenül attól, hogyan is kezdődött az összecsapás. Amikor 1969-ben hivatalba léptünk, egy szovjet *második* csapás esetén a veszteségeket több mint ötvenmillió halálos áldozatra lehetett becsülni csak az *azonnali* hatások következtében (a sugárzás miatti későbbi haláleseteket nem számítva).

A felelősség megkerülése lett volna úgy tenni, mintha a kilátások nem befolyásolnák az amerikai készséget a nukleáris fegyverek bevetésére. A szovjet nukleáris erő növekedése minden egyes év múltán óhatatlanul egyre jobban aláásta az automatikus totális nukleáris válaszadás fenyegetésének hitelességét.

Ugyanilyen felelőtlenység lett volna figyelmen kívül hagyni azt a mélységes aggodalmat, amelyet ez az új helyzet váltott ki Európában. A hatvanas évekbeli amerikai törekvéseket, miszerint a nyugati szövetségen belül az USA maradjon a nukleáris fegyverek kizárólagos őrzője (ami az angol és a francia nukleáris programok ellenzeseben fejeződött ki), európai vezetők – sokkal többen, mint ahányan beismerték – úgy értelmezték, mint az Egyesült Államok igényét arra, hogy jogot formálhasson meghatározni, mi tekinthető az egész szövetség létfontosságú érdekének. Ennél extrémebb kifejezési formában úgy lehetett feltüntetni az amerikai törekvést a központi nukleáris döntések monopolizálására, mint annak a lehetőségnek a biztosítását – bármi legyen is a közvetlen szándékunk –, hogy védelmünket „leválasszuk” a szövetségeseink védelméről. Ez volt az európai lidércnyomás – és mindmáig az is maradt. Az aggodalmat a legbrutálisabb formá-

ban De Gaulle fogalmazta meg egy André Malraux-val folytatott beszélgetésben, miután 1969-ben lemondott államfői tisztségéről: „Nem hiszem, hogy hatalma el- lenére az Egyesült Államoknak hosszú távú politikája lenne. Az a vágya, és egy napon teljesíteni is fogja, hogy cserben hagyja Európát. Majd meglátja.”⁶

A hatvanas években az USA általában korrekt elemzéseket készített a katonai helyzetről, szövetségesünk viszont általában véve úgy viselkedtek, mint a strucc. Ugyanúgy vonakodtak szembesülni a megváltozott stratégiai viszonyokkal, vagy komolyabb védelmi erőfeszítéseket tenni, mint amennyire készek voltak komplex, időnként fondorlatos amerikai szándékoknak tulajdonítani azt, ami valójában nagyrészt egy feltartóztatathatlan technológiai fejlődés eredménye volt. Ugyanakkor az Egyesült Államok csak lassan ismerte fel a probléma politikai és végső soron lélektani mivoltát. Valószínűsíthető volt, hogy a kezdődő paritás viszonyai között a szuperhatalmak kísérletet tesznek a nukleáris környezet kiszámíthatóbbá és kezelhetőbbé tételére. De ez a törekvés mások számára óhatatlanul egy kibontakozóban levő közös uralom látszatát keltette: egyértelműen korlátok közé szorította azt a döntésünket, hogy nukleáris háborúba bocsátkozzunk – amelyre Európa a biztonságát alapozta. A szövetségesek morgolódtak a nem elégtő konzultáció miatt, de még teljes körű konzultációval sem lehetett volna megszüntetni az aggodalmaikat. Miután az Egyesült Államok és a Szovjetunió egyaránt elviselhetetlen veszteségek előidézésére képes, sebezhetetlen válaszcspást mérő erővel rendelkezett, a szövetséges összetartás annak a biztosításától függött, hogy az alapvető érdekekről szóló amerikai és európai felfogás összhangban legyen, és ezt így érzékeli Moszkva is.

A stratégiai viták ennél fogva csak a jéghegy csúcsát jelentették. A legnagyobb kihívás az volt, hogy az európai vezető szerep évszázadai után a világpolitika ügyeinek gravitációs központja eltávolodott Európától. Fontos nemzetközi szerepet vállalni kívánó országoknak hinniük kell abban, hogy a döntéseiknek súlyuk van. A 18. század közepétől kezdve az európai hatalmak döntései határoztak háborúról és békéről, haladásról és stagnálásról. A más kontinenseken zajló konfliktusokat gyakran az európaiak gerjesztették, ha nem éppen ők maguk vívták. A gazdasági fejlődés az európai tőkétről és technológiától függött. Az okát tekintve esztelen, kimenetelét tekintve eredménytelen első világháború olyan katasztrófához vezetett, amely egyáltalán nem állt arányban a kockára tett kérdésekkel. Az Oxfordi Egyetem 1914-ben végzett diákjainak 90 százaléka elpusztult front- ra vezényelt csapattisztként a nagy háború mészárszékén. A töretlen fejlődésbe vetett évszázados önelégült hit után bekövetkezett szenvedés előre nem látott gigantikus mértéke az európai magabiztosság megrendülésével és a gazdaság alapjainak erodálásával járt. A második világháború és a gyarmati rendszer felbomlása teljessé tette a folyamatot, tovább szűkítve a horizontokat, és fokozva a tehetetlenség érzését. Az európai kormányok hirtelen felismerték, hogy bizton-

ságuk és fellendülésük tőlük távol hozott döntésektől függ; főszereplőkből bizony mellékszereplőkbe degradálódtak. Az 1945 utáni Európa ennél fogva a még mindig számottevő anyagi erőforrásain túlmutató spirituális válsággal szembesült. A valódi feszültség az Egyesült Államok és Európa között abból adódott, hogy utóbbi az azonosságtudatát és a helyét kereste egy olyan világban, amelyben többé már nem volt ura a végső döntéseknek.

Az 1960-as években adott amerikai válasz egyszerű volt: az amerikai és az európai érdekek azonosak; nem lehetséges, hogy az USA akár diplomáciailag, akár stratégiailag tudatosan veszélyeztesse szövetségesei alapvető érdekeit. Érvelésünk szerint a szövetséges kooperáció útjában álló valódi akadály az Európa és az Egyesült Államok között fennálló erőkülönbség. Az öreg kontinens akkor vállalhat globális feladatokat, miután megerősödik, és ez nemzetek feletti alapon történő integráció révén következik majd be. Az európai egység amerikai szószólói időnként szenvedélyesebben tették magukévá ezt az ügyet, mint tengerentúli kollégáik. Néhány gondolkodó európai elme azonban megkérdőjelezte, vajon mindez valóban olyan egyszerű-e. Kétkedtek abban, hogy a „tehermegosztás” meg tudja-e oldani az identitás vagy a nemzeti célok problémáját. Úgy érezték, földrésüknek saját politikai célokra van szüksége, és nem csupán technikai jellegű feladatra egy közös vállalkozásban.

Az a fajta érvelés, miszerint Európa nagyobb hajlandóságot mutatna részt vállalni a globális teherviselésből, ha föderálisan integrált lenne, az én szememben egy túlságosan mechanikus történelemfelfogás követésének látszott. Európa globális szerepjátszásának hiányát nem annyira a csökkenő erőforrások, mint inkább a beszűkült horizontok okozták. Véleményem szerint az országok nem csak azért osztják meg egymás között a terheket, mert képesek megtenni. Történelmének legnagyobb részében az Egyesült Államok rendelkezett erőforrásokkal, és mégsem érzett késztetést globális szerepvállalásra; ezzel szemben sok európai ország még azután is folytatta a tengerentúli szerepvállalást, hogy erőforrásai megcsappantak. A hatvanas években és a hetvenes évek egy részében a legnagyobb gyarmatbirodalmat Portugália, a NATO egyik leggyengébb tagja tartotta fenn. A szövetségesek közötti tehermegosztás csak két feltétel teljesülése esetén volt valószínű: Európának ki kellett volna alakítania saját értelmezését a nemzetközi kapcsolatokról, és Európát meg kellett volna győzni arról, hogy mi nem tudjuk és nem is fogjuk egyedül cipelni a terheket. A hatvanas évek végén egyik feltétel sem állt fenn. Az európaiak nyakig merültek belső problémáikba. Amennyiben biztosítékot kerestek az amerikai kivonulás ellen, ezt nem úgy tették, hogy munkamegosztásra törekedtek volna velünk, hanem az erőinknek saját stratégiai fegyverek kifejlesztése révén történő duplikálásával. Pedig Európának arra lett volna szüksége, hogy megfogalmazza önnön politikáját, mielőtt nagyobb terheket vagy feladatokat vállal magára.

Pártoltam az európai egységet, a tekintetben viszont kétségeim voltak, hogy milyen formát öltön: nemzetállamok konföderációja legyen-e, vagy államok felletti szövetség. Kívántam a kontinens nagyobb nemzetközi szerepvállalását, de szembe kellett néznünk azzal a ténnyel, hogy ez valamilyen független koncepcióból fog eredni, amely nem mindig egyezik a miénkkel. Röviddel az elnökválasztás előtt a következőt írtam viszonyunkról Európával:

Egyetlen ország sem tud bölcsen cselekedni a glóbusz minden részén és minden pillanatban. Egy pluralisztikusabb világ – különösen a barátokkal fennálló viszonyok tekintetében – kifejezetten érdekünkben áll hosszú távon. A politikai multipolaritás, miközben nehéz hozzászokni, a kreativitás új időszakának előfeltétele. Habár fájdalmas lehet beismerni, előnyünk származhat egy ellensúlyból, amely kordában tartaná időnkénti zabolátlanságunkat, s azaz, hogy történelmi perspektívát nyújt, mérsékelhetné az absztrakt és „végső” megoldások iránti hajlamunkat.⁷

A szabad népek vitalitásának próbája a szabadság ősi dilemmájára adott válasz: hogyan egyeztethető össze a sokféleség és az egység, a függetlenség és az együttműködés, a szabadság és a biztonság.

London és a „különleges kapcsolat”

Brüsszelből Londonba repült Nixon. Fogadtatásának fesztelensége és szívélyesége jól palástolta azt a tényt, hogy nemrégén nagy vihart kavará, kellemetlen vita robbant ki Anglia és Franciaország között Európa jövőjéről, előjeleképpen annak, ami ránk vár.

Az összeszólalkozás a De Gaulle elnök és a párizsi brit nagykövet, Christopher Soames között folytatott négyszemközti megbeszélések során kezdődött. Winston Churchill vejeként Soames számára nem volt idegen a nagyság, ennél fogva nem igazán illetődött meg a francia *grandeur*tól sem. Az ellentét sokat elárult az Európán belüli vitáról és a nyugati szövetség egészéről. 1969. február 4-én De Gaulle elnök és Soames nagykövet eszmet cserélt az Elysée-palotában (az elnöki rezidencián és hivatalban) Európa jövőjéről, majd február 14-én újabb találkozót tartottak ugyanebben a témában. A britek ezután arról tájékoztatták többi szövetségesüket, köztük minket is, hogy De Gaulle elnök meglehetősen provokatív és újszerű szempontok szerint határozta meg koncepcióját a kontinens jövőjéről.

Egy igazán független Európa életre hívásához, amely képes döntéseket hozni globális fontosságú ügyekben, De Gaulle szerint az európaiaknak mindenképp el kellene szabadítaniuk magukat a NATO miatt rájuk háruló terhes

kötelezettségektől, annak „amerikai dominanciájával és gépezetével” együtt. Egy sikeres európai politikai szervezetnek a legjelentősebb hatalmak, Franciaország, Anglia, Németország és Olaszország összhangjára kellene támaszkodnia. E kapcsolatrendszerben a központi elemnek az angol–francia megértésnek és együttműködésnek kellene lennie. Másodszor, ebben a folyamatban a Közös Piac struktúrájának meg kell változnia. De Gaulle különben sem nagyon bízott a jövőjében; inkább valamilyen szabadkereskedelmi térséget tudott volna elképzelni helyette, különösen az agrártermékek számára. Harmadszor, mivel az angol–francia kapcsolat a sarkköve lenne ennek a koncepciónak, a tábornok kész volt *privát* kétoldalú tárgyalásokon megvitatni Angliával a gazdasági, politikai és pénzügyi problémákat. Közölte, hogy üdvözlőné az ilyen tárgyalásokra irányuló brit kezdeményezést.

A britek tudatták velünk: azt válaszolták De Gaulle-nak, hogy az Egyesült Királyság továbbra is be kíván lépni a Közös Piacba, és remélik, az erről szóló tárgyalások hamarosan ismét megkezdődhetnek. Habár a NATO-ról, az Egyesült Államokkal való kapcsolatokról és az európai négyhatalmi direktórium kívánatosságáról vallott brit nézetek lényegesen eltérnek a De Gaulle által kifejtettektől, Anglia igen figyelemreméltónak tekinti a tábornok felvetéseit. Szándékában áll további megvitatásuk, de csak azzal a feltétellel, hogy a NATO-partnerek folyamatos és teljes körű tájékoztatást kapnak. Ezzel kapcsolatban második találkozásuk alkalmával Soames közölte De Gaulle-lal, hogy Wilson miniszterelnök kötelességének érezte tájékoztatni Kiesinger német kancellárt, amikor február 13–14-én találkoztak. Emellett a britek beszámoltak a De Gaulle–Soames-tárgyalások lényegéről nekünk, a belgáknak és más szövetségeseknek; a hír futótűzként terjedt el a NATO-ban.

Február 17-én és 18-án az európai fővárosokban a francia követek mind azzal voltak elfoglalva, hogy kiderítsék, mi vált ismertté a De Gaulle és Soames közötti megbeszélésekről, valamint hogy biztosítsanak mindenkit: a tábornok nem szándékozik megbontani a NATO-t. Mindössze azt jegyezte meg Soamesnak: a britek mondták, hogy a Közös Piac kibővítése elkerülhetetlenül megváltoztatná a jellegét, és jövőbeni irányát szoros figyelemmel kell majd kísérni.

A perpatvar arról, hogy ki mondott mit kinek, február 21-re már olyan méreteket öltött, hogy mind a britek, mind a franciák kötelességüknek érezték a másiknak ellentmondó saját verziójuk kiszivároztatását a sajtónak. A londoni *Times*ban megjelent brit kormányzati sajtótájékoztató nagyban hasonlított a korábban velünk közölt bizalmas információhoz. A *Figaro* című párizsi újságban közzétett, kormányzati sugallatra készült változat erre úgy reagált, hogy De Gaulle egyszerűen csak vázolta nézeteit egy független Európáról, amelyet meg lehet valósítani „anélkül, hogy bármilyen hatással lenne a NATO koncepciójára”. A *Figaro* ráadásul személyében támadta Soames nagykövetet, mert a tábornok

észrevételeinek „szenzációhajhász verzióját” terjesztette Európa-szerte, ami „kétségeket támaszt Mr. Soames szavahihetőségét illetően”. Röviddel ezt követően Michel Debré francia külügyminiszter nyilvánosan kijelentette: a tábornok csupán szondázni akarta, vajon a britek érdeklődnek-e puhatolózó tárgyalások iránt az „európai politikai és gazdasági perspektívákról”.

Mint öreg harcosok a csatatéren, akiknek az emlékezete hűen megőrzött indulatokat és igazságérzetet, a De Gaulle-lal támadt korábbi polémiák minden amerikai veteránja sietve beszállt a purparléba. Az új adminisztrációt elárasztották a kormányon belülről és kívülről jövő tanácsok, hogy ragadjuk meg az alkalmat, és erősítsük meg elkötelezettségünket egy szövetségi Európa iránt, egyúttal utasítsuk el De Gaulle javaslatát a nagyobb európai hatalmak különleges direktóriumára – amelyet mellesleg amúgy sem nekünk címzett. Az új kormánytól azt kérték, vegye fel az elődje által elejtett dárdát, és újfent szálljon szembe az európai dogmák szélmalmaival, felújítva a franciákkal folytatott elkeseredett vitát ott, ahol a megválasztásunk miatt függőben maradt.

Eltökélt szándékunk volt, hogy ezt nem tesszük. Úgy gondoltuk, Európa szervezetről az európaiaknak kell döntenüik. Az Egyesült Államok már túl sokat tékozolt el presztízsből az ilyen hitvitákra. Február 22-én, egy nappal azelőtt, hogy Európába repültünk, átküldtem Nixonnak az affér rövid összefoglalását, amelyet a következőképpen zártam:

Úgy gondolom, De Gaulle nagyrészt olyan értelemben fejtette ki az Európa jövőjére vonatkozó nézeteit Soames előtt, ahogyan a britek eredetileg közölték. Akárhogyan is, az amerikai „dominanciától” független és a legnagyobb európai hatalmak együttműködése által irányított Európa iránti remény tökéletes összhangban van De Gaulle jól ismert álláspontjával. Az is jellemző, hogy De Gaulle felismerte: egy ilyen együttműködésnek egy angol–francia megegyezésen kell(ene) alapulnia, feltételezve, hogy Anglia függetleníti magát bármely „különleges kapcsolattól” az Egyesült Államokkal. [...]

Kénytelen lesz majd kommentálni a fentieket.

Javaslom, hogy:

- (1) erősítse meg elkötelezettségünket a NATO iránt;
- (2) erősítse meg hagyományos támogatásunkat az európai egység iránt, beleértve a brit belépést a Közös Piacba, de
- (3) tegye világossá, hogy nem fogunk belefolyni az Európán belüli vitákba az egység felé vezető lépések formájáról, módszereiről és időzítéséről.

Nixon gondosan és ügyesen tartotta magát ehhez a hozzáálláshoz négyszemközi megbeszélései során, én magam pedig gyakran megismételtem az európai

út előtti és utáni háttér-tájékoztatókon. Amikor a Soames–De Gaulle-polémiáról kérdeztek, február 21-én a következőket közöltem a sajtóval: „Mi az Egyesült Államok és Európa kapcsolatát tartjuk fontosnak, nem Európa belső ügyeit.” A Soames–De Gaulle-vitát arra használtuk, hogy világossá tegyük: a hangsúlyt az atlanti kapcsolatokra helyezzük, Európa belső berendezkedésének kidolgozását pedig az európaiakra hagyjuk. Hosszú távon ez lesz az az álláspont, amely leginkább elősegíti Anglia belépését a Közös Piacba.

Nixon egy esős hétfő este érkezett meg Brüsszelből Londonba. A Heathrow repülőtéren Harold Wilson miniszterelnök és Michael Stewart külügyminiszter fogadta. A ceremónia visszafogott volt; Nixon ugyanis attól tartott, hogy azzal vádolják, államköltségen utazgat, miközben dül a vietnámi háború, ezért a protokoll minimálisra korlátozását kérte. Fájdalmas lemondás volt ez a részéről, mivel nagyon, de nagyon szerette a ceremóniát, különösen Angliában, ahol a lesajnált pompát művészi tökélyre fejlesztették. A brit állami protokoll minden más protokolláris eseménynél jobban megnyugtatta az önbizalomhiányban szenvedőt afelől, hogy saját jogán érdemes a tiszteletadásra.

Harold Wilson egy olyan ősi család fejének atyáskodó jóindulatával üdvözölte Nixont, amely már látott jobb időket is, de még fel tudja idézni mindannak a bölcsességnek, méltóságnak és hatalomnak az emlékét, ami megalapozta a család hírnevét. Csípős megjegyzést tett De Gaulle-ra azzal, hogy elutasította a külügyek iránti „befelé néző szemléletmódot”; előnytelen színben feltüntetve állította szembe ezt a Nixon által indítványozott „szélesebb világ” koncepcióval, amelynek a támogatásáról biztosított minket. Wilson fő témája azonban az addigra már Nyugat-Európa-szerte rituálévá avanzsált tézis volt, miszerint a szövetségnek a biztonságtól olyan pozitív célok felé kell elmozdulnia, mint a „kooperáció és a béke”. A szövetség célja – legalábbis a nyilvános retorika szintjén – a hatvanas évek vége felé már nem a védelem; fő létjogosultsága egyre inkább a feszültség enyhítése. Nixont sohasem lehetett túlszárnyalni mások hangzatos proklamációival. Olyan kifejezéssel válaszolt, amelyet az 1972-es kampányban majd unalomig el fog csépelni az enyhüléssel kapcsolatos elvárások ebből következő felfokozásával együtt. „Aho- gyan ma itt állok, hiszem, hogy tartós békét tudunk teremteni még a mi időnkben.” Derülátó hangulatban volt. Kertelés nélkül szóba hozta a kormányunk berkein belül olyannyira vitatott különleges kapcsolatot Anglia és az Egyesült Államok között, azzal, hogy kétszer is nyíltan és a legpozitívabb értelemben utalt rá.

Nem kevés fejfájást okozott ez az európai integráció számos hívének a State Departmentben és a kormányon kívül. Az európai egység szószólói – csaknem fanatikusan – már alig várták, hogy befejezzük a „különleges kapcsolatot” legrégibb szövetségünkkel, méghozzá állítólagos szívességgként Anglia irányában, hogy ezzel is egyengessük közös piaci belépésének útját. Alapvetőnek érezték Anglia megfosztását bármely különleges státusztól velünk kapcsolatban, nehogy gátolja

az általuk dédelgetett Európában vállalandó szerepét. Nagy tervük legbiztosabb garanciájaként a formális egyenlőséget sürgették, amelyet nem befolyásol a hagyomány vagy a nemzeti érdek eszméje.

Ez azonban akkor is kivihetetlen lett volna, ha kíváncsi (amiben kételkedtem), mivel a különleges kapcsolat Angliával kiváltképp érzéketlen volt az absztrakt teóriák iránt. Nem függött hivatalos megállapodásoktól; részben Anglia heroikus háborús erőfeszítéseinek emlékéből credt, és tükrözte a két testvérnép közös nyelvét és kultúráját. Nem kis részben annak a nagyszerű önfegyelemnek volt köszönhető, amellyel Angliának akkor is sikerült megőriznie politikai befolyását, miután fizikai ereje már hanyatlásnak indult. Amikor Anglia túlságosan meggyengülve került ki a második világháborúból ahhoz, hogy érvényt szerezzen a nézeteinek, nem vesztegetett időt a soha fel nem támasztható múlt gyászolására. Ehelyett a brit vezetők állhatatosan kimunkálták a „különleges kapcsolatot” velünk. Ez konkrétan olyan tárgyilagosan bizalmas jellegű konzultációt jelentett, hogy idővel lélektanilag egyszerűen lehetetlenné vált a brit álláspont figyelmen kívül hagyása. A kialakult szokásrendben a találkozókat olyan rendszerességgé váltak, hogy az önálló amerikai cselekvés valahogyan azt a látszatot keltette volna, mintha megszegnénk a klub működési szabályzatát. A britek mindenekfelett kiváló hasznát vették annak a rengeteg bölcsességnek és megbízható magatartásnak, amely olyan kivételes volt, hogy az egymást követő amerikai vezetők a saját jól felfogott érdekükben állónak látták kikérni a britek tanácsait, mielőtt fontosabb döntéseket hoznának. Azért volt rendkívüli ez a kapcsolat, mert nem nyugodott jogcímenek, és nem tette hivatalossá írott dokumentum; úgy folytatták az egymást követő brit kormányok, mintha semmilyen más alternatíva nem lenne elképzelhető. Anglia befolyása pontosan azért volt nagy, mert sohasem követelte ki magának; a „különleges kapcsolat” a kézzel nem fogható dolgok értékét demonstrálta.

Az angol–amerikai viszony egyik sajátága annak a foka volt, ahogyan a diplomáciai kifinomultság a jelentős nézeteltérések fölébe kerekedett. Az európai integráció kérdésében a brit vezetők nézetei valójában közelebb álltak De Gaulle elképzeléseihez, mint a miénkhez; egy nemzetek feletti integrált Európa ugyanolyan szitokszónak számított Angliában, mint Franciaországban. A fő különbség a franciák és a britek között az volt, hogy az európai integráció vagy az atlanti egység vonatkozásában a brit vezetők általában átengedtek nekünk az elméletet, miközben arra törekedtek, hogy a megvalósítását a velünk fennálló legközelebbi kapcsolatok révén alakítsák. Ahol De Gaulle inkább kész helyzetek és hitelvi kihívások elé akart minket állítani, ott Anglia a kiegyezést fegyverre változtatta azzal, hogy morálisan elképzelhetetlenné tette számunkra véleményének figyelmen kívül hagyását.

A különleges kapcsolat miatt a kormányunkon belülről érkező támadásokat kicsinyesnek és formálisnak tartottam. A különleges kötelek elszakítása – fel-

téve, hogy egyáltalán kivitelezhető – aláásná a britek önbizalmát, mi pedig semmit sem nyernénk általa. Az Európába indulásunk előtti február 21-i háttér-tájékoztatón hangsúlyoztam:

Saját személyes véleményem ebben a kérdésben a következő: nem szenvedünk a barátok olyan mértékű túltengésétől a világban, hogy eltántoríthassuk azokat, akik úgy érzik, különleges barátságban vannak velünk. Szerintem az Angliával fennálló különleges kapcsolatra az lehet a válasz, hogy más országokat is felemelünk erre a státuszra, nem pedig az, hogy London kedvét szegve, Angliát kevésbé szívélyes kapcsolatra degradáljuk az Egyesült Államokkal.

Nixon megfogadta a tanácsomat, hogy ne keveredjen bele a Soames–De Gaulle-polémiába; annál is inkább, mert őt magát sem érdekelte nagyon a korlátolt és teoretikusan bürokratikus rágalmozgásban kimerülő disputa. Mivel hitt a „különleges kapcsolatban”, a megérkezésakor tett nyilatkozatával rendezte is a kérdést.

Ez jól beleillett vendéglátóink hozzáállásába. Minden gesztusuk visszafogott, személyes és finoman hízelgő volt. Minden lehetőséget elkövettek, hogy kényelmesen érezzük magunkat, anélkül, hogy tolaodók lettek volna; minden véleménycserére készen álltak, anélkül, hogy viszonzásképpen bármilyen különleges amerikai lépést kértek volna. A repülőtérről Chequersbe vittek minket, a miniszterelnök vidéki rezidenciájára, amely kényelmes, de nem hivalkodó, és éppen elég történelmi atmoszférával teli ahhoz, hogy a látogatót Anglia dicsőséges múltjára emlékeztesse. Az első megbeszélésre vacsora közben került sor egy szűk körű összejövetel keretén belül Nixon és Wilson, Rogers és Stewart, valamint Sir Burke Trend brit kabinettitkár és az én részvételemmel.

Amikor először találkoztunk vele, Harold Wilson ravasz politikus hírében állt, akinek kivételes intelligenciáján sajnos foltot ejt az alapvető megbízhatóság hiánya. A leköszönő kormányból egyesek túl közelinek tekintették a Munkáspárt balszárnyához; hiúsága mellett ez adott tápot annak a feltételezésnek, hogy különösen fogékony lehet a szovjetek széptevéseire. Emellett az a vád is érte, miszerint attól sem riad vissza, hogy vietnámi kellemetlenségünket a saját belpolitikai helyzete javára fordítsa. A Wilsonnal kapcsolatos személyes tapasztalatom alapján a fenti kritikák közül egyik sem bizonyult helyesnek. Az kétségtelen, hogy bármely munkáspárti vezetőnek figyelembe kell vennie a pártja balszárnyának nézeteit. Ezenkívül nem ő volt az első brit miniszterelnök, aki a Kelettel való béke különleges apostolaként állította be magát – Harold Macmillan végül is azzal vívta ki magának a Super Mac gúnynevet, hogy a berlini válság kellős közepén megjelent Moszkvában a kiegyezésről prédikálva és asztrahán sapkát viselve. Tapasztalatom szerint Wilson az Egyesült Államok őszinte barátja volt. A legtöbb brithez hasonlóan az érzelmi

szálak nála is az óceánon túlra, nem pedig a La Manche csatornán túlra nyúltak, abba a régióba, amelyet Angliában jelentősegteljesen „Európa” névvel illetnek. Sok időt töltött el az Egyesült Államokban, és őszintén hitt az angol–amerikai partnerségben. Nem színjátékról volt szó, amikor meghívta Nixont, vegyen részt a kabinet egyik ülésén – ez precedens nélküli megtiszteltetésnek számított egy külföldi számára. Ami pedig a megbízhatóságát illeti, nem vagyok olyan helyzetben, hogy megítéljem a brit politikai színtéren tanúsított magatartását. Az USA-val kapcsolatban mindig szavatartó embernek találtam. Különös jelenség volt ő a brit politikában: a munkáspárti vezetők általa képviselt generációja érzelmileg közelebb állt az Egyesült Államokhoz, mint a Konzervatív Párt sok vezetője. A torykban mély sebeket hagyott a szuezi válság során tanúsított és általuk megszégyenítőnek tekintett amerikai magatartás, aminek nyomán erősen fájlalták a brit elsőbbség elvesztését az USA-hoz fűződő kapcsolatban.

Habár Oxfordban tanult, ahol azután éveken át közgazdaságtant oktatott, Wilson jóformán semmi érdeklődést sem tanúsított az absztrakt eszmék iránt. Megigézte a politikai hatalom manipulálása, és élvezte a definiálható problémák megoldásának vállalását. A hosszabb távú célok csak futólagos figyelmet váltottak ki belőle; a tervezésnek nem látta értelmét, mert meg volt győződve róla, hogy szerteágazó jártassága és gyakorlati tudása minden szorult helyzetben kisegíti. Rendkívüli memóriával rendelkezett, ami még arra is képessé tette, hogy egy évvel korábban olvasott mondat pontos helyére visszaemlékezzen valamelyik könyvapon. E képességét nagy élvezettel fitogtatta, és csaknem ugyanilyen képességről tett tanúbizonyságot akkor is, amikor alkalmat kellett találnia a megmutatására. Meglehetősen tartózkodó személyiségnek tűnt, habár – Nixonhoz hasonlóan – megindítóan vágyott az elismerésre, leginkább azoktól, akiket tisztelt. Ebbe a kategóriába rendszerint a hatalom emberei vagy a tudomány művelői tartoztak; különösen nagyra értékelte a szoros kapcsolatot az amerikai elnökökkel. Mindjárt az elején javasolta Nixonnak, hogy szólítsák egymást a keresztnévükön. A Nixontól érkező hideg tekintet hatására elvetette az ötletet, de az incidens nem befolyásolta barátságos viszonyulását az Egyesült Államokhoz. Személy szerint kedveltem; sohasem hagyott minket cserben.

Kollégája, Michael Stewart külügyminiszter egészen más személyiség volt. A jóhiszemű, kissé pedáns Stewart élvezte azokat a morális értekezéseket, amelyekkel Nixont az örületbe lehetett kergetni. Mielőtt először oktatási miniszter, majd külügyminiszter lett, iskolaigazgató volt, ami meg is látszott rajta. Sok más emberhez hasonlóan, akik életük kései szakaszában kaptak nemzetközi szintű felölősséggel járó megbízatást, úgy viselkedett, mintha a feladat teoretikus alapelvek kinyilvánításából állna. Meggyőződéséből eredően az országaink közötti szoros viszony elkötelezettje volt. Fenntartásai ellenére megvédte a Vietnámmal kapcsolatos álláspontunkat az Oxford Unionban rendezett vitában, még hozzá nagyobb

energiával és felkészültséggel, mint amit számos olyan amerikai tanúsított, aki annak idején döntést hozott csapataink odaküldéséről. Kívülállóként sohasem fejezte ki a kételyeit. Tisztességes, erős ember volt; nem egy briliáns vagy előrelátó elme, de birtokában annak a határozottságnak és kitartásnak, amelynek Anglia oly nagy mértékben köszönheti nemzeti nagyságát.

A vacsoraasztalnál helyet foglaló harmadik vezető brit tisztviselő Sir Burke (később Lord) Trend kabinettitkár volt. Ez a hivatal amilyen anonim, olyan befolyásos. A minden kormányváltáskor helyén maradó, köztisztviselőként funkcionáló betöltője vezeti a kabinetülések jegyzőkönyveit, felügyeli az állandó köztisztviselői mechanizmust, és pártatlan tanáccsal szolgál több évtizeden át felhalmozott tapasztalata birtokában. Burke Trend különleges hatékonysággal élt a pozícióból adódó befolyással. Vékony termetű tudós ember volt, hunyorgó szemmel és olyan modorral, ami egyszerre árult el bölcsességet és diszkréciót. Feltűnésmentesen félre tudta kormányozni a viták hajóját azoktól a zátonyoktól, amelyeken korábban már elsüllyesztettek elhamarkodott kalandokba bocsátkozókat. Az általa szolgált kabinetminisztereket ügyesen hozzáértőbbnek tüntette fel, mint amilyenek valójában voltak. Nagylelkű embert ismertünk meg benne. Műveltsége és tanácsai a „különleges kapcsolat” nyereségei közé számítottak.

A vacsora Chequersben családi körben eltöltött estének tűnt. A beszélgetés témája a világ dolgainak átfogó áttekintése volt, amit a faburkolatú ebédlőben kezdtünk, és a híres Hosszú Galériában felszolgált brandy mellett folytattunk. Azok a férfiak, akiknek a feladata országuk jövőjének alakítása lett az elkövetkező években, most tisztába akartak jönni egymással, és összességében elégedettek lehettek az eredménnyel.

Nixon később áthívott a lakosztályába a Claridge Hotelben, hogy áttekinthesük a napi eseményeket. A nap a NATO-tanács ülésével kezdődött Brüsszelben, és a brit miniszterelnök otthonában fejeződött be, amelynek Nixon évszázadokra visszanyúló történelmi múltat tulajdonított. Nem volt szívem megmondani neki, hogy Chequers csak az első világháború óta teljesíti ezt a funkcióját. Nixon áradozott; rajongott a még így, csökevényesen is felemelő ceremóniákért, és elég új világpolitikai szereplő volt ahhoz, hogy felvillanyozza az események sora. Külföldön landolni az *Air Force One* fedélzetén, fogadni előbb egy király, majd egy miniszterelnök üdvözlését, megsejlelni a díszőrséget, meglátogatni Chequerst – ez a beteljesülése volt fiatalkori álmainak, a magas hivatalról kialakított elképzeléseinek, amelyek elérhetetlennek tündek egy kaliforniai kisvárosból származó szegény, nem kevés sérelmet elszenvedett fiatalember számára. Mindez a csaknem spontán öröm egyik ritka megnyilvánulását eredményezte, amelynek szemtanúja voltam a most velem szemben ülő, visszahúzódo és nehezen kiismerhető emberrel való ismeretségem folyamán. Habár az aznapi találkozók nem oldottak meg nagy kérdéseket, Nixon imádta az olyan filozofikus beszélgetéseket, amelyek

sem konfrontációval, sem részletekben elmerülő kicsinyes alkudozással nem jártak. Rettentő módon kívánta, hogy elmondják neki, milyen jól csinált mindent. Amint majd oly sok más alkalommal is tenni fogja, megkért, hogy újra meg újra ecseteljem a nap eseményei során játszott kiváló szerepét. Miután lefeküdt, egy darabig még gyakorolta másnapi mondanivalóját. Stressz hatása alatt vagy elnyelte a szavak végét, vagy erőlködött, hogy nagyon gondosan formálja őket. Könnyű volt bátorítani. Habár a mögöttünk hagyott nap nem járt fárasztó kihívással, ő méltósággal és a helyzethez illően viselkedett.

Másnap a Downing Street 10. alatt (a miniszterelnök rezidenciáján és egyben hivatalában) a kabinet üléstermében mindkét fél képviselőjében már nagyobb tárgyaló delegáció tért vissza az előző esti témákra. A terítőken levő fő kérdések a következők voltak: Nagy-Britannia döntése a Közös Piacba való felvételi kérelem megújításáról, a NATO jövője, valamint a kelet–nyugati kapcsolatok alakulása. A brit miniszterek azt állították, hogy az európai tagságot nem annyira gazdasági, mint inkább politikai előnyök miatt szorgalmazzák egy jobban kifelé tekintő Európában, amelyet ők is segítenének létrehozni. Nixon egyetértett a koncepcióval, de hangsúlyozta, hogy az nem mozdítható elő a De Gaulle iránti ellenséges amerikai érzülettel. Megpróbálja javítani Amerika kapcsolatait Franciaországgal; bár ez nem fogja megváltoztatni De Gaulle alapvető nézeteit, esetleg meggyőzhetőbbé teszi a gyakorlati megállapodásokat illetően. A brit miniszterek megerősítették, hogy pontosan ez az ő véleményük is – mintha a Soames–De Gaulle-csörte meg sem történt volna.

A NATO-ról szóló megbeszélés ismét felszínre hozta az atlanti szövetség ambivalenciáit. Mindenki egyetértett Nixon helyzetértékelésével, miszerint a Szovjetunió éppen betemeti a nukleáris szakadékot, és jó haladást tudunk elérni a kongresszusi nyomással szemben is, ha sikerül megőriznünk az új védelmi programokat, amelyekbe belekezdünk. A britek részéről ellenben nem mutatkozott szándék azon nyilvánvaló következtetés levonására, hogy az európai védelmet meg kell erősíteni. Wilson érvelése szerint a NATO-nak új stratégiai doktrínára van szüksége; kétségét fejezte ki, hogy bármelyik európai ország készen állna védelmi kiadásai jelentős növelésére, mert attól tartanak, hogy ebben az esetben az Egyesült Államok majd mérsékeli elkötelezettségét. Wilson ránk hagyta, hogy találjuk ki, mitől lehet jelentős egy olyan új stratégiai doktrína, amely nem ölt testet új haderőben.

Michael Stewart ismertette azt az Európa-szerte egyre elfogadottabbá váló tézist, mely szerint alapvetően fontos tárgyalni a Szovjetunióval, különösen a stratégiai fegyverzetkorlátozásról. A fiatal generáció ezentúl már nem fogja támogatni az atlanti szövetséget pusztán a *védelem* egyik eszközeként; a Nyugat egysége szempontjából döntő, hogy az *enyhülés* egyik eszközét is lássák benne. Igaza volt ugyan, de egyúttal felfedte európai szövetségeseink mélyszéles ambivalenciáját.

A növekvő feszültség idején az amerikai merevségtől tartottak, a feszültség enyhülésének idején pedig egy amerikai–szovjet kondomíniumtól. Határozottságra biztattak, majd felajánlották közvetítésüket az ebből bizton következő holtpontról való elmozdulásra. Ragaszkodtak ahhoz, hogy konzultáljunk velük, mielőtt bármit is teszünk, de igényt tartottak a saját enyhülési politikájuk korlátozás nélküli folytatásához szükséges szabadságra és autonómiára. Ha azt éreznék, hogy akadályozzuk az enyhülést, elvesztenénk nyugat-európai szövetségeseink támogatását, akik aztán koordinált stratégia nélkül felgyorsítanák a kapcsolatépítést a Kelettel, mert túl gyengének bizonyulnának ahhoz, hogy ellenálljanak a párhuzamos hazai és szovjet nyomásnak. A következő ellentmondásos helyzetbe kerültünk: vezető szerepet kellene magunkra vállalnunk a kelet–nyugati kapcsolatokban, ha egyben akarjuk tartani a szövetséget, és meghatározni néhány alapszabályt a kelet–nyugati viszonyt illetően, de ha túl gyorsan haladnánk, vagy netán alaptalan reményeket támasztanánk, aláásnánk a katonai erő melletti érveinket, amely pedig a Szovjetunióval való szót értés egyetlen záloga. Olyan probléma volt ez, ami még azután is megmaradt, hogy a Downing Street-i megbeszélés résztvevői már régen távoztak a hivatalukból.

Ebédre voltunk hivatalosak a Buckingham-palotába Erzsébet királynőnél. Úgy találtam, téves az a róla kialakult sztereotip kép, hogy meglehetősen nehézkes. Hamiskás szellemesség jellemezte, és nagy hatást tett rám a világ dolgaiban való jártassága, valamint a világpolitika szereplőivel kapcsolatos tájékozottsága. A délután folyamán az elnök találkozott az Egyesült Államok nagykövetségének személyzetével, majd brit lapszerkesztők és értelmiségiek egy csoportjával.

Az este említésre méltó eseménye az volt, hogy Nixon a nyilvánosság előtt alig ismert oldaláról mutatkozott meg. 1968 tavaszán Harold Wilson – felettébb téves helyzetértékeléssel a demokraták győzelmére fogadva – John Freeman, Hubert Humphrey szenátor egyik régi barátját nevezte ki washingtoni nagykövetnek, ami csaknem katasztrofális döntésnek bizonyult. Freeman korábban a Munkáspárt bal oldalán elhelyezkedő miniszter volt, de a kormány tervezett egészségügyi programja miatt kitört vita következtében lemondott, és hogy nevet szerezzen magának, előbb televíziós riporter, majd a baloldali *New Statesman* hetilap szerkesztője és Nagy-Britannia indiai főmegbízottja lett. A *Statesman* hasábjain Nixon kaliforniai vereséget ünneplve szívből gratulált az amerikaiaknak, amiért félreállították az útból „azt az embert, akinek egyáltalán nincsenek elvei, kivéve az eltökéltségét, hogy mindent feláldoz Dick Nixon* ügyének”. Amikor aztán hét hónappal Freeman kinevezése után Nixon megnyerte az el-

* Nixon 1950-ben egy szenátusi szék megszerzéséért lejárató kampányt folytatott a demokrata Helen Douglas ellen; válaszul a demokraták sajtókampányukban a *Tricky Dick* (kb. trükkös főszer) néven emlegették. Gúnyneve végigkísérte politikai pályafutását. (*A ford.*)

nökválasztást, Wilsont csapdába ejtette saját kínos választása. Becsületére legyen mondván, nem kívánta a követet lecserélni. A felháborodott Nixon hatalomra kerülésekor megesküdött: semmilyen kapcsolatot nem hajlandó tartani Freemannel. Ebben Eisenhower tábornok is támogatta, aki januárban az én jelenlétemben kijelentette, hogy Freeman kinevezése nem csupán Nixon, hanem az elnöki intézmény ellen irányuló személyes sértés is. Mivel azonban egy brit nagykövet *persona non grata*-nak nyilvánítása elképzelhetetlen volt, úgy tűnt, Nixon nem tehet mást, mint hogy minden rendelkezésére álló eszközzel a lehető legnehezebbé és legkellemetlenebbé teszi Freeman nagykövetségi szolgálati idejét. Kétség sem fért hozzá, hogy képes is rá. Az angliai látogatást előkészítő embereink arra kérték Wilsont, hogy törölje Freeman a vendégek névsorából az elnök tiszteletére a Downing Street 10.-ben adott díszvacsorán. Miután Wilson bátran visszautasította a kérést, mindannyian reszketve vártuk az estét.

Nixon azonban ámulatba tudta ejteni az embert. A vacsora végén felállt, hogy pohárköszöntőt mondjon. Egyenesen az asztal túloldalán ülő Freemanre nézve így szólt: „Vannak, akik azt mondják, új Nixon van. És azon gondolkodnak, van-e új Freeman is. Szeretném hinni, hogy ami köztünk volt, magunk mögött hagytuk. Végére is ő az új diplomata, én meg az új államférfi, akik együttes erővel törekednek megtenni mindent a legjobb tudásuk szerint a világbékéért.”

A hatás leírhatatlan volt. A pohárköszöntőt Wilson a legnagyobb lelki megnyilvánulásnak nevezte, amelyet valaha is hallott a Downing Street 10.-ben. A menükártyájára ezt a feljegyzést írta Nixonnak: „Az nem garantálható, hogy lordnak szülessék az ember. De az lehetséges – amint ön épp az imént bizonyította –, hogy gentlemannek szülessék.” Az általában rendíthetetlen Freeman a könnyeivel küszködött. Így született meg egy látványosan sikeres washingtoni brit misszió. Freeman az egyik leghatékonyabb követnek bizonyult mind közül, akivel az idők során együtt dolgoztam. Ennek okát nem lehet egyszerűen meghatározni. A stílusa előnytelen volt. Került minden hízelgést, csak azokkal érintkezett társadalmilag, akiket respektált, és keveset tett azért, hogy a nagykövetségét a társasági élet divatos szalonjává alakítsa. Amikor üzenetet kellett átadnia, nagyon hivatalos kijelentéssel vezette be, miszerint utasítások alapján szól. De kész volt az instrukciókon túllépve személyes véleménye kifejezésére is. Rendkívül hasznosnak bizonyult páratlan intelligenciája és abszolút tisztességes mivolta. Jó geopolitikai és zsjárással rendelkezett, és mint kiderült, javarészt osztotta a külkapcsolatokra vonatkozó filozófiánkat. Olyan nagyra tartottam a véleményét, hogy gyakran konzultáltam vele a hivatali hatáskörén kívül eső dolgokról is; egy-két alkalommal megengedtem neki, hogy elolvassa az elnöki beszédek első fogalmazványait, hasznosítva szerkesztői tehetségét. Teljes joggal jelenthettem minden beszélgetésünkről a miniszterelnöknek, és bizonyára így is tett. A „különleges kapcsolat” bensőségessége és bizalma azonban pontosan az ilyen szívélyes együttműködésben nyert értelmet.

Ami Nixont illeti, először kezdett megbízni Freemanben, majd megkedvelte. Ő volt az egyedüli nagykövet, aki Nixon első elnöki ciklusa alatt meghívást kapott a Fehér Házba egy társadalmi eseményre. Emellett legközelebbi barátaim egyike lett. Ez a barátság mindkét hivatali ciklusunk után megmaradt, amit a közszolgálatom egyik legnagyobb ajándékának tartok.

Így tehát a londoni út a jóakarát különleges jutalmával zárult. Ugyan több ambivalenciát hozott felszínre, mint amennyit megoldott, de ahogyan a szándékunkban állt, lefektette a későbbi gyümölcsöző együttműködés alapjait.

Bonn, Berlin és a német Enigma

Bonn volt a következő célállomásunk. A Német Szövetségi Köztársaságot jóval bonyolultabb helyzetben találtuk az eddig meglátogatott országoknál. A német politika a választások előtti cseppfolyós állapotban volt, ráadásul egy berlini válság kezdetére érkeztünk oda. A nagyrészt ceremóniális jogkörű államfőként funkcionáló nyugatnémet elnököt a tagállamok (*Länder*) képviselőiből álló *Bundestag* különleges gyűlése választja meg. Az ülést minden korábbi alkalommal a régi *Reichstag* nyugat-berlini épületében tartották, mert Bonn ezáltal is a legitim német állam töretlen kontinuitását kívánta alátámasztani. A szovjetek és keletnémet klienseik azelőtt nem törődtek e burkolt kihívással, 1969-re viszont már elég erősnek érezték magukat ahhoz, hogy ügyet csináljanak belőle. Azon az alapon tiltakoztak a Berlinben tartandó elnökválasztó gyűlés ellen, hogy Nyugat-Berlin jogilag nem része a szövetségi köztársaságnak. 1962 óta első ízben gördítettek akadályokat a városba való bejutás elé.

A lépés mély nyugtalanságot keltett Bonnban. Berlin sebezhetősége közismert tény volt. Bizonytalanság uralkodott a tekintetben, miképpen reagál erre az új amerikai adminisztráció. A kapcsolatunkban mindent átható zavar uralkodott, részben Németország kiszolgáltatott helyzete, részben pedig a minket megelőző két kormánnyal folytatott politikai viták miatt. Bonn messze nem értett egyet McNamara atomfegyvermentes regionális védelmet hangsúlyozó elképzelésével, mert attól tartott, hogy szovjet agresszióra csábít. Bonn szemében az atomsorompó-egyezmény a nukleáris téren vele szemben alkalmazott diszkrimináció egyértelmű példája volt. Ellenállt annak a washingtoni nyomásnak is, hogy fedezze a német földön állomásozó amerikai haderő költségeit. Két kancellár – Konrad Adenauer és Ludwig Erhard – távozását is meggyorsította a Kennedy- és a Johnson-kormánnyal fennálló nézeteltérésük.

Mindez a látszólag oly erős új német állam lelkiileg ingatag helyzetét tükrözte. A két háborúban is legyőzött, a náci múlt bélyegét magán viselő, felosztott és megosztott Nyugat-Németország lényegében csak egy gazdaság volt, számtalan

megoldatlan politikai problémával. Bonnból hiányzott valami olyasmi, mint az évszázados megszakítatlan politikai fejlődés és birodalmi dicsőség táplálta brit önbizalom. Maga Bonn városa is, amelyet a háború utáni első kancellár személyes kényelmét szem előtt tartva választottak fővárosnak (tudniillik közel feküdt ahhoz a kisvároshoz, ahol Adenauer élt), és nem testesített meg semmilyen kormányzati hagyományt, hűen szimbolizálta Németország háború utáni felelősségének bizonytalanságát. A szövetségi köztársaság sekély gyökérzetű impozáns fához hasonlított, amelyre veszélyt jelenthetnek a hirtelen szélrohamok.

Helyzetének gyengesége a vezetők bizonytalanságérzetében is tükröződött. Adenauer, ez a valóban nagy ember, a német megbízhatóság hírnevének helyreállítását tekintette elsődleges feladatának. Határozottan elutasított számos csábító alkalmat Németország lehetőségeinek kihasználására a Kelet és a Nyugat közötti manőverezés terén. Ellenállt a hazai ellenzék vádjainak, miszerint Nyugat-barát kurzusa veszélyezteti a német újraegyesítés kilátásait. Megvetette a Keletről érkező alkalmankénti szirénhangokat. Ehelyett arra törekedett, hogy az NSZK-t Európába, Európát pedig az atlanti szövetségbe ágyazza be olyan teljes mértékben, hogy a Németország katasztrófáihoz vezető nacionalizmusnak soha többé ne legyen esélye megfertőzni a népet.

Adenauer látványos sikerrel járt. Tizenkét évvel a szövetségi köztársaság létrehozása után a nyugati orientáció többé már nem volt német belpolitikai kérdés. Az ellenzék, amely tegnap még egy Kelet és Nyugat között egyensúlyozó semleges Németországot sürgetett, a programját drámaian megváltoztatva, versengett a kormánnyal a nyugati kötődéshez való elkötelezettség melletti kiállásban – még katonai téren is. A sors fura fintora következtében a Kennedy-adminisztrációt irányító okos fiatalemberek pont ezt a pillanatot választották ki arra, hogy nagyobb rugalmasságot sürgessenek a Kelet felé attól az embertől, aki éppen véghez vitte a szoros atlanti kapcsolatok melletti nemzeti konszenzus megvalósításának büvélszmutatványát. Ez nagyban hozzájárult a hatvanas évek Németországának belpolitikai zűrzavaraihoz és a szerepek felcserélődéséhez. A szociáldemokrata ellenzék, amely egy évtizeddel korábban a látens német nacionalizmust meglovagolva ellenezte Adenauer nyugati orientációját, most az amerikai kapcsolat veszélyeztetése miatt bírálta a kabinetet. A még mindig kormányon levő kereszténydemokraták mereven ragaszkodtak az ötvenes évek alapelveihez. A folyamatossághoz való csaknem rögeszmés kötődésük kiprovokálta annak az amerikai adminisztrációnak a türelmetlenségét, amely a nagy ívű tervek érvényességéről meggyőződve, tiszta lappal akart indulni, és úgy általában véve is jóval kellemesebben érezte magát a balos vagy legalábbis reformista csoportok, mint a háború utáni Európát felépítő konzervatív kereszténydemokraták társaságában.

Így Németország háború utáni politikájának rejtett dilemmái nyíltan felszínre kerültek. Az európai hatalmak közül egyedül a szövetségi köztársaságnak

voltak teljesületlen nemzeti céljai. Az újraegyesítésre törekvés abban fejeződött ki, hogy (az úgynevezett Hallstein-doktrína értelmében) elutasította az érintkezést a keletnémet rezsimmel, de még a diplomáciai viszony fenntartását is bármely olyan kormánnyal, amelyik kapcsolatot tartott vele. Csakhogy egyetlen más európai kormány sem osztotta ezt a német célkitűzést. Az egységes Németország mindnyájukban a német hegemonia régi rémálmát idézte fel; egyetértettek Clemenceau szellemeskedő megjegyzésével, miszerint annyira szereti Németországot, hogy mindjárt kettőt is akar belőle. Továbbá jól tudták, hogy a német egység csak a Szovjetunióval szembeni masszív erőpróba árán érhető el – már ha egyáltalán megvalósítható. Így aztán elkerülhetetlenül mély szakadék tátongott az NSZK országegyesítésről szóló proklamált célja és a megvalósítására reálisan megtehető lépések között. Ez a szakadék lehetővé tette a Szovjetuniónak Nyugat-Németország időnkénti konfrontációra kényszerítését Berlin ügyében, amivel – legalábbis részben – annak kierőszakolása volt a célja, hogy a szövetségi köztársaság vegye tudomásul a *status quó*t, NATO-partnereit pedig bírja rá az elhatárolódásra nemzeti törekvéseitől.

Egy megosztott Európa frontvonalára állítva, a Keletről érkező ismételt preszsióknak kitéve, a Nyugat részéről megnyilvánuló bizalmatlanság mélyben meghúzódó maradékának tudatában és a nemzeti célok teljesületlenségétől kínozva az NSZK vezetői az amerikai kapcsolatban a széllel szembeni horgonyt látták. Nem aspiráltak szerepvállalásra globális ügyekben. Hiányzott belőlük a kellő önbizalom politikánk nagyobb mértékű befolyásolásához. A céljuk ennél szerényebb volt: annak biztosítása, hogy számíthatnak ránk a védelemben, és hogy a politikánkban nem kerül sor drasztikus irányváltásra a Kelet vonatkozásában, ami Németországot akár fizikai értelemben, akár pszichológiailag védtelenné tenné.

Ennélfogva lármás politikai harcmodorunk érthetően aggasztotta a nyugat-németeket. A periodikusan egymást követő új kormányok, amelyek nagy hangon mindig új megközelítést proklamáltak, vagy a korábbi politikai irányvonal elavulását hangoztatták, annak a rémképét idézték fel, hogy a jövőben valamilyen fordulat esetén bekövetkezik a rettegett amerikai eltávolodás Európától.

Nixon bizalmat és stabilitást helyreállító bonni missziója különösen időszerű volt, mivel a német belpolitika átmeneti állapotban leledzett. Adenauer 1963 októberében lemondott a kancellárságról, utóda pedig a német gazdasági talpra állás „csodájának” szülőatyjaként rendkívül népszerű Erhard lett. Csakhogy, ahogyan Adenauer megjósolta, Erhard gazdasági szakértelme nem párosult politikaival. A kereszténydemokraták és a szabad demokraták addig kormányzó koalíciója széthullott, s 1966-ban egy úgynevezett nagykoalíció alakult a kereszténydemokraták és a szociáldemokraták között Georg Kiesingerrel mint kancellárral az élen, az alkancellár és külügyminiszter pedig Willy Brandt lett.

Ez végzetes döntésnek bizonyult az egész háború utáni időszakot mindaddig uraló mérsékelt konzervatív kereszténydemokraták számára. A szociáldemokraták ekkorra már erejüket veszítették az állandósággal fenyegető ellenzéki szerepükben. A tartós ellenzékiesség fő oka az volt, hogy sok szavazópolgár meglátása szerint a párt – tiszteletre méltó demokratikus múltbeli teljesítménye dacára – túl sok radikális tradíció örököse volt ahhoz, hogy rá lehessen bízni a kormányzati felelősséget. A briliáns szociáldemokrata stratégia, Herbert Wehner által összekovácsolt nagykoalíció választ adott arra a kérdésre, vajon a szociáldemokraták ténylegesen alkalmasak-e a kormányzásra; pusztán részvételük a kabinetben végül elegendő számú pluszszavazatot adott nekik ahhoz, hogy 1969 vége felé választási győzelmet arassanak. Noha a kereszténydemokraták számára fájdalmasnak bizonyult a nagykoalíció létrejöttét lehetővé tevő téves kalkuláció, a német demokrácia szempontjából nagy jótétemény volt, ugyanis megmutatta: a szociáldemokraták valóban felelős demokratikus pártot alkotnak. Mindez Németországban megakadályozta a politikai élet radikalizálódását vagy polarizálódását, miközben sok más európai ország ebben a betegségben szenvedett.

E fejlemény azonban még csak küszöbön állt. A minket Bonnban fogadó kormány a nagykoalíció fennkölt titulusa ellenére mélyen megosztott volt. Vezetői néhány hónapon belül majd versenyezni fognak egymással a választáson; a látogatásunk során elhangzott csaknem minden megnyilvánulás óvatos helyezkedést tükrözött a pozíciókért. Az udvarias, komoly, flegmatikus, a banális dolgokat is a nagy fontosság látszatával bejelentő Kiesinger kancellár* politikai csapdába került, mert a hivatalában eltöltött minden napja éppen legfőbb ellenfelét, Willy Brandtot építette fel, aki történetesen az alkancellár volt. A megtermett, zömök és szívélyes modora ellenére alapjában véve zárkózott és szófukar Brandt semmiképpen sem azt sugallta, mintha a kancellár alárendeltjének tekintené magát.

Míg a brit kormány korábban ambivalens volt az olyan kérdésekben, mint az elrettentés, az enyhülés, a nyugati egység és a kelet–nyugati kapcsolatok, a német vezetők egyénileg jóval világosabban láttak, viszont megosztottság uralkodott

közöttük. A Berlinnel kapcsolatos határozottsággal mindketten egyetértettek, de a harmónia itt nagyjából véget is ért. Kiesinger kemény irányvonalat favorizált a Kelet felé, míg Brandt formálisan némi alkalmazkodást hangsúlyozott a kiegyezés kérdésében. Nem kellett azonban nagy képzelőerő annak a következtetésnek a levonásához, hogy hajlandó elfogadni a keletnémet állam elismerését. Kiesinger nagyra becsülte a francia kapcsolatot; Brandt Anglia közös piaci belépésének fontosságát hangsúlyozta. Kiesinger nézetei közelebb álltak Nixonéhoz, Brandt felfogása pedig inkább a State Department meggyőződéseit visszhangozta. A bonni tárgyalások ennél fogva világossá tették, hogy az őszi választásokig a német politikát főleg a halogatás fogja jellemezni.

A nyugat-németországi látogatás berlini utazással ért véget. Nagy tömeg üdvözölte az elnöki konvojt, Nixon mégis kényelmetlenül érezte magát, mert attól tartott, hogy a megjelentek számát tekintve hátrányosan jön ki a Kennedy 1963-as látogatásával való összehasonlításból. Csak akkor nyugodott meg végre, amikor ismételtén biztosították, hogy semmilyen számára kedvezőtlen összehasonlítást nem lehet tenni. (Amúgy észrevettem: a konvoj útvonalát S alakúra tervezték, hogy a „tömegek” könnyen ingázni tudjanak az utcák között, egyikből a másikba átszaladva. Mint felvilágosítottak róla, ezt a módszert a Kennedy-látogatás idején is alkalmazták.)

Nixon szándéka az volt, hogy egy újabb berlini válság elhárítása céljából elnöki ciklusának mindjárt az elején a hivatalából eredő presztízs minden súlyával egyértelműen kiáll Berlin mellett. A Siemens-gyárban elmondott ékesszóló beszédében így fogalmazott: „Előttem már négy elnök kötelezte el magát mellette, és én azt mondom önöknek most és itt, hogy én szintén szilárdan kitartok ezen alapelv mellett: Berlinnek szabadnak kell maradnia. Ezt nem valamilyen virtuskodó vagy harcias szellemben mondom. Egyszerűen csak leszögezem a nemzetközi élet egyike megmásíthatatlan tényét.”

Római intermezzo

A soron következő megállónk Olaszország volt. Berlin fegyelmezett hivatalosága után a drámai kontraszt élményét nyújtotta a megérkezés a római repulótér szertelen káoszába. A vidám hangulatú kavarodásban Rogers külügyminisztert ragadták magukkal megszemlélni a tiszteletünkre felsorakozott díszszázadot, amíg egyik kövő dermedt előkészítő emberünk fel nem ocsúdott a sokkból, és ki nem cserélte őt az elnökkel. Később már minden simán zajlott, habár örökké borotvaén táncolva.

Ez volt az első abból a sok látogatásból, amelyet a hivatali időm alatt tettem Olaszországban. Mindig lenyűgözött az ország tökéletes szépsége és népének

* Kiesinger sorsa jól mutatja, hogy a politikai karriernek milyen nagy mértékben függnek a véletlenektől. A szeptemberi választásokon Kiesinger pártja a második legtöbb szavazatot kapta, amit a kereszténydemokraták valaha is elnyertek. De a háború utáni időszakban most az egyszer egy jelentéktelen neonáci párt is részt vett a küzdelemben, és a német választási törvény egyik furcsasága következtében megfosztotta őket annyi szavazattól, amennyi éppen elegendő képviselői mandátumot biztosított volna a többségükhöz. Ez tette lehetővé a szociáldemokratáknak és a szabad demokratáknak, hogy koalícióra lépjenek, és Kiesinger pártját, amely a legtöbb parlamenti helyet szerezte meg, ellenzéki kényszerítsék. Kiesinger ennél fogva átlépte a kiváló politikusnak járó dicsőítés és az olyan bukott pártvezért erő gúnyolódás közötti keskeny választóvonalat, akinek pártja az ő hivatali ideje alatt veszítette el a hatalmat. E könyv írásakor a CDU még mindig küzd azért, hogy visszaszerezze.

rendkívüli embersége. Ám minden látogatás megerősített abban, hogy Itália más politikai törvényeket követ, és más a felfogása az állam szerepéről, mint Nyugat-Európa többi részének. Talán az olaszok túl civilizáltak, és túlságosan át vannak itarva az egyénben rejlő értékekkel, hogy teljes mértékben elkötelezzék magukat olyan politikai célok mellett, amelyek másfél évszázadon át fűtötték a többi európai ország rivalizálását és ambícióit. Nem kétséges, Olaszország belső problémái annyira lekötötték a legfelső vezetés figyelmét, hogy a külpolitika csak másodlagos szerepet játszott. Aztán volt még egy másik fontos tényező is: fővárosként Róma inkább a történelmi tradíciók központja volt, nem pedig a nemzeti tudaté. Annak idején egy nagy ókori birodalom kormányzati centrumaként, majd másfél évezreden át a pápai állam fővárosaként funkcionált – ami azt illeti, az olasz köztársasági elnöknek ma otthont adó Quirinale-palota 1871-ig a pápa nyári rezidenciájául szolgált. Más európai fővárosokkal szemben Róma nem volt az országegyesítés lendítőereje; csak egy évtizeddel az állam létrejötte után vált Olaszország részévé. A kormány ugyan beköltözött a pápa városába, de Róma központi intézménye továbbra is a pápaság maradt.

Bármilyen volt is az oka, minden egyes látogatás után az az érzés fogott el, hogy elsődleges célját a repülőterre érkezésünkkor már be is töltötte. Szimbolizálta ugyanis, hogy az Egyesült Államok komolyan veszi Olaszországot, és fényképpel illusztrált bizonyítékok születtek az itáliai vezetőkkel történő konzultációkról. Miután ezt elérték, az olasz miniszterek magatartása azt sugallta: már túl nagy élettapasztalattal rendelkeznek ahhoz, hogy úgy tegyenek, mintha a nemzetközi ügyekben vallott nézeteik döntő módon befolyásolni tudnák az eseményeket.

Hivatali időm alatt a miniszterelnöki poszt betöltése Mariano Rumor és Aldo Moro között váltakozott, rövid időszakokra meg-megszakítva Emilio Colombóval. Amelyikük nem volt miniszterelnök, külügyminiszterként szolgált. Rumor barátságosságot és jó szándékot árasztott magából – őszinte vágyat arra, hogy kedvezzen az embernek. Nyilvánvalóan a pártgépezet menedzsereként funkcionált, aki akkor bukkan fel, amikor a szenvedélyek magas hőfokát csillapítani kellett, jóakaratot osztva szét a különböző kereszténydemokrata csoportok között. Colombo igazi intellektus volt; udvarias, meggondolt, inkább szakember, mint vezető. Úgy tűnt, mindig akkor emelkedett fel a csúcsra, amikor a különböző érdekcsoportok holtponton jutottak, és egy ügyvivő miniszterelnökre volt szükség, aki bármelyik irányba ki tudja billenteni az egyensúlyt, amíg végre új egyezsége sikerül jutni. Moro volt egyértelműen a legkülönösebb közülük. Gondolatgazdagsága szükségessé vált párosult; az a hír járta róla, hogy párját ritkítóan intelligens. Ennek egyetlen bizonyítékát a mondatszerkesztésének szövevényes bonyolultságában találtam meg. Úgy látszik, altató hatást gyakoroltam rá, mivel többnyire elaludt a találkozásaink során; már azt is győzelemként könyveltem el, ha sikerült ébren tartanom. A nemzetközi ügyek végképp nem érdekelték. Ő volt

a *par excellence* pártstratégia, aki új kezdeteket tervezett és vitt keresztül rendkívüli kifinomultsággal; a külügyi tárcát hatalmi alapnak tekintette, de sohasem szándékozott hivatásként üzni. Olaszország vezetőit nyilvánvalóan úgy választották ki, hogy feleljenek meg a hazai elvárásoknak, és mindenekelőtt a Kereszténydemokrata Párt belső egyensúlyának.

Ezt azok az elnökök, akik alatt szolgáltam, sohasem értették meg igazán. Abban az illúzióban ringatva magukat, hogy az olasz kormányfő végrehajtó hatalommal rendelkezik, konkrét döntéshozatali feltételező tárgyalásokkal próbálkoztak. Az általam ismert egyetlen olasz miniszterelnök sem bátorított ilyen magatartást, ami a szemükben csak a meggyerésükre tett kendőzetlen kísérlet lehetett, vagy a helyi viszonyok nem ismeréséből adódhatott. Tudták, hogy instabil koalíciók élén állnak; kabinetüléseken elnökölni volt joguk, kötelező érvényű utasítások kiadásához azonban már nem. A döntések konszenzusos alapon történtek, és a meghozatalukban nagy számban vettek részt olyanok, akik nem voltak kormánytagok. Akár miniszterelnökökkel, akár külügyminiszterekkel tárgyaltunk, mindenekelőtt a belpolitika foglalkoztatta őket. Az olasz külügyminisztérium több munkatársa is a legkiválóbb és a legkomolyabban gondolkodó diplomataik közé tartozott, akikkel valaha is találkoztam. Ennek ellenére időnként nem tudtam szabadulni a benyomástól, miszerint a külügyminiszterükkel nemzetközi ügyeket megbeszélni azzal a kockázattal jár, hogy untatom.

A történeteket látva minden ok meg lehetett az aggodalomra Olaszország belpolitikai gondjaival kapcsolatban. A Kereszténydemokrata Párt már a háború óta kormányon volt. Az akkoriban divatos helyzetértékelés szerint nem oldotta meg Itália alapvető problémáit, a hatékonyság hiánya általánosan elterjedt, a korrupció pedig megfégezhetetlennek bizonyult. De ez csak részben volt igaz. Itália figyelemre méltó gazdasági haladást ért el; az előző évtizedben a gazdaság átlagosan 5,5 százalékos növekedést produkált. Ám akárcsak másutt, a fejlődési folyamat itt is politikai stabilitást veszélyeztető zavarokat okozott. A dél-itáliai parasztok mindig nagyon szegények voltak; morális támogatást a hagyományokból merítették, és az egyháztól kaptak. A gazdasági fejlődés ezeket a nőket és férfiakat az északi gyárakba telepítette át. A drámaian megváltozott körülmények között legtöbb spiritualis támaszuk a Kommunista Párt lett, amely már a vasútállomáson fogadta őket, és gondoskodott róluk a gyökertelenségükben. Ha a kommunistákra leadott szavazatok száma a gyors gazdasági növekedés ellenére – és minden divatos teóriával szemben – stabil maradt, az nagyrészt azért volt így, mert sokan ezt a pártot tekintették biztonságuk garantálójának, és mert a római kormány elmulasztotta létrehozni velük az Olaszországban oly fontos közvetlen emberi kapcsolatot.

Az amerikaiak permanens rögeszmés ragaszkodása az intézményes megoldásokhoz tovább súlyosbította a problémát. A háború utáni időszak túlnyomó

résében a kereszténydemokraták, valamint a jobb- és baloldali mérsékelt pártok koalíciója kormányozta Olaszországot. A kormányon levők balszárnyát a szociáldemokraták képviselték, akiknek megkülönböztető jegye a kommunistákkal való együttműködés elutasítása volt. Az ellenzék a baloldali szocialisták által támogatott kommunisták, a jobboldalt pedig a monarchisták és a fasiszták jelentették. 1963-ban az Egyesült Államok elhatározta, hogy támogatja az úgynevezett balra nyitást. Ennek célja egy koalíció létrehozása volt a baloldali szocialisták és a kereszténydemokraták között, a remények szerint a kommunisták elszigetelésére. Komoly amerikai nyomásra a koalíciót ténylegesen meg is kötötték.

Ami kijött belőle, jöllehet évtizedes késedelemmel, pontosan az ellenkezője volt annak, amit akartunk. Az új koalícióval ugyanis a Szociáldemokrata Párt elvesztette létezésének fundamentális okát: nem kommunista ellenzéki szerepét a baloldalon. Minden választással egyre inkább a jelentéktelenségbe süllyedt. A szocialisták kormányzati belépőjeként a szabadvállalkozás-párti Liberális Párt kiszorult a koalícióból, így ők is gyengültek. A baloldali szocialisták semmit sem profitáltak a helyzetből, mert a tartományokban továbbra is koalícióban maradtak a kommunistákkal, miközben Rómában a kereszténydemokratákkal kormányoztak. Egy ilyen párt csak kimeríthette saját magát ebben az ambivalenciában; mivel nem volt hajlandó feladni egyik szövetségét sem, képtelen volt gátként funkcionálni a kommunistákkal szemben a tartományokban, vagy arra aspirálni, hogy megreformálja a kereszténydemokratákat Rómában.

Így aztán ahelyett, hogy elszigetelte volna a kommunistákat, a balra nyitás őket tette meg az egyedüli jelentős ellenzéki párttá. A kisebb demokratikus pártok szétverésével a kísérlet megfosztotta az olasz politikai rendszert a rugalmasságtól. Bármilyen kormányválság ezentúl a kommunisták malmára hajtotta a vizet. Olaszország egyre inkább azzal szembesült, hogy a mozgásképtelenségbe dermedt kereszténydemokraták és egy radikális antidemokratikus fordulat között választhat. A hatvanas évek végén ez az ominózus történelmi folyamat nyilvánvalóvá vált. A miniszterek továbbra is hangsúlyozták kommunistaellenességüket, de a választási matematika egyre inkább meghazudtolta a kijelentéseiket. Bármely alapvető változás nem csupán a kormányzó párt hatalmát, hanem az egész demokratikus rendszert is veszélyeztette.

Róma volt az egyedüli főváros, ahol komoly tüntetések várták Nixont. A kommunisták ekkor még nem hajtották végre nyilvános látszatfordulásukat a NATO felé (mindez majd akkor fog bekövetkezni, amikor a hatalom szélére sodródna, és e fordulat taktikai haszonnal jár). A „Ki a NATO-val Olaszországból és Olaszországgal a NATO-ból” jelmonddal demonstráltak. Nixon megismételte a többi megálló során már elhangzott alapkéziseit: elkötelezettségét a teljes körű konzultációra, óvatos közeledését a Szovjetunióhoz, valamint

a békevágyát. Ezt ugyan elég jól fogadták az olasz vezetők, ám leginkább úgy hallgatták, mintha egy távoli bolygóról érkező hír lenne – érdekesnek érdekes, de lényegében véve semmi köze sincs az ő alapvető gondjaikhoz.

A tárgyalásokra ötletszerűen került sor. Giuseppe Saragat elnök ragaszkodott ahhoz, hogy a miniszterei jelenléte nélkül fogadja Nixont, mert előttük nem merte kifejezni a kommunista térnyerés miatti balsejtelmeit. Ezeken a négyszemközti megbeszéléseken Saragat határozottnak és meggondoltnak bizonyult ugyan, de befolyását gyengítette az az alkotmányos előírás, amely szerint az olasz államfő nem része a politikai folyamatoknak. Saragat fényűző díszvacsorát adott a pompás Quirinale-palotában. Mivel ez az esemény nem volt alkalmas semmilyen komoly megbeszélésre, és miután senkinek sem volt halvány fogalma sem arról, hogy a számos olasz vezető közül ki játszik majd fontos szerepet az évek során, Nixon egyenként fogadta a sokadalom tagjait a palota egy kisebb termében, mialatt a többi vendégnek italt szolgáltak fel a vacsora végén. Az eljárás során szerzett benyomásunkat inkább kaleidoszkopikusnak nevezném, semmint a helyzetet tisztázónak. Bármelyik pártról volt is szó, egyikük vezetője sem rendelkezett konkrét programmal, mivel mozgástere a hivatalában, ha elnyeri azt, nem annyira a személyes meggyőződésétől függ, mint sokkal inkább azon erők egyensúlyától, amelyeket ott talál.

Különös módon Olaszország még mindig nem szakított a reneszánsz hagyományaival. Pártjai úgy viselkedtek és tevékenykedtek, mint az Itália történelmének jelentős részében uralkodó seregnyi városállam. A kereszténydemokraták Nápoly és Firenze keverékét alkották, megtévesztően rugalmas módszerekkel lehetetlenítve el a változások kibontakozását, riválisaikat pedig Machiavelli kifinomultán ügyes furfangjaival kezelve; a kommunisták Moszkva által ösztönzött fegyelmezett, racionális, szigorúan rideg Piemont voltak pontosan úgy, ahogyan a tradicionális Piemont Franciaországot tudhatta annak idején a háta mögött, míg a Republikánus Párt mérsékelt városállamként viselkedett, mint Modena, amely az intelligenciáján alapuló presztízs révén jutott előre. Csak a szocialisták voltak bajban. Olyan országos és európai alapokra vágyakoztak, amelyeknek nemigen volt gyökerük az itáliai történelemben.

A fent leírt tendenciák közül sok megnyilvánult a kormánnyal rendezett nagyszabású hivatalos találkozón a Rómára néző gyönyörű reneszánsz palotában, a Villa Madonnában, ahol csaknem mindegyik miniszter megjelent. Korábban négyszemközti megbeszélésre került sor Nixon és Rumor miniszterelnök között. Ez azonban sajnos eredménytelenségre volt kárhozható, mivel Rumor nem kötelezhette el magát semmire a miniszterei nélkül, márpedig az összegyűlt miniszterek túl sokan voltak ahhoz, hogy bármit is koncentráltan megvitathattak volna egy plenáris ülés keretében – amelytől Nixon amúgy is irtózott a nagy mérete miatt. Az olaszok a következőket vélték fontosnak: a kommunista propa-

ganda állandóan napirenden tartott témájául szolgáló vietnámi háború befejezését, a közös piaci brit tagság elősegítését a gaullista irányzatok visszaszorítására, továbbá a szövetség fő célkitűzéseként a Kelettel való megbékélést. Ezeket a javaslatokat barátságos noszogatásként vezették elő egy megbízható szövetségesnek, de nem társult hozzájuk semmilyen konkrét indítvány. A védelmet érintő kérdésekben pedig az olasz miniszterek mélyen hallgattak.

De Gaulle kolosszusa

Nixon odisszeájának utolsó állomása Párizs volt, ahol a repülőtéren az Ötödik Francia Köztársaság elnöke, a rendkívüli megjelenésű Charles de Gaulle fogadott bennünket. Egész lénye tekintélyt árasztott magából. Négy héttel később Washingtonba látogatott Eisenhower elnök temetésére. A Nixon által adott fogadáson a jelenléte olyannyira ellenállhatatlan volt, hogy akárhol is állt a teremben, azonnal a figyelem középpontjába került. Más kormányfők és a tekintélyelvű tábornokok iránti ellenszenvüket rendszeresen kinyilvánító szenátorok hada tolongott körülötte, és úgy kezelték, mint valamilyen különös faj képviselőjét. Az embernek az volt az érzése, hogy ha odamenne az ablakhoz, a helyiség súlypontja oda tevődne át, és a benne tartózkodók mind egy szálig kizuhannának a kertbe.

De Gaulle lett a nemzetállam és az USA-tól távolságot tartó európai autonómia szóvivője. A gall logika gyakran arra csábította, hogy alaptézisei szélsőségesen sarkított megfogalmazásával az amerikaiakat ok nélkül sértő túlzásokra ragadtassa magát. A hivatalba lépésünk idején megmutatkozó kölcsönös bizalmatlanság a nyugodt tárgyalásokat már eleve lehetetlenné tette; politikacsinálóink körében De Gaulle utálat tárgyává lett, és érzéseik hasonló viszonzásra találtak. Azt kell mondanom, hogy nagy kár, mert De Gaulle fontos kérdést vetett fel a nemzetközi kooperáció természetével kapcsolatban. A Washington által megálmodott struktúra az önálló cselekvést fizikailag lehetetlenné tette volna azzal, hogy minden partnerre az átfogó közös feladat egy-egy részterületét bízta. Ezzel szemben De Gaulle hangsúlyozta: a kooperáció csak akkor lesz hatékony, ha minden egyes partner valós választási lehetőséget kap; ennél fogva mindegyik szövetségesnek – legalábbis elméletben – képesnek kell lennie az autonóm cselekvésre. A közös érdekeket szétszabhatatlan hálónak tekintő Washington a konzultációkat találta a nézeteltérések eloszlatására alkalmas fórumnak. Az amerikai felfogás szerint ebben a konzultatív folyamatban a szövetség tagállamainak befolyása a közös erőfeszítéshez történő hozzájárulásuk mértékével legyen arányos – valahogy úgy, ahogyan egy részvénytársaság működtetésében a beleszólási jogot a részvények birtoklásának aránya határozza meg.

Egy olyan kontinens szülötteként, amelyet az emberi előrelátás gyarlóságáról tanúskodó romok borítottak, De Gaulle nem fogadott el ilyen intézményes megközelítést. Nézete szerint az európai önbizalom nem elégedhet meg csak a konzultálás lehetőségével; szüksége van rendelkezésre álló opciókra is, amennyiben a véleménykülönbség meghaladja a közös megoldás kereteit. Ennek megfelelően ahol az amerikai szóvivők a partnerséget hangsúlyozták, De Gaulle az egyensúlyt emelte ki. Szerinte a szilárd kapcsolatok nem annyira a személyes jó szándéktól és a kooperációs készségtől függenek, mint inkább a kényszerek egyensúlyától és az erőviszonyok megértésétől. A következőképpen érvelt: „Az embert korlátozza a természete, de végtelenek a vágyai. A világ emiatt egymásnak ellentmondó erőkből áll. Az emberi bölcsesség persze gyakran sikerrel járt az ilyen konfliktusok legyőzésében, és meg tudta akadályozni, hogy a versengések gyilkos háborúkká fajuljanak. De az erőfeszítések vetélkedése az élet egyik alapfeltétele. Országunk ma is szembesülni kénytelen ezzel a törvénnyel, mint ahogyan már kétezer éve szembesül vele.”⁸ Az államférfiúi képesség De Gaulle érvelése szerint a történelmi tendenciák megértésében mutatkozik meg. Egy nagy formátumú vezető lehet ugyan okos, ám mindenekelőtt világos elméjűnek és tisztánlátónak kell lennie. De Gaulle számára a *grandeur* nem egyszerűen csak fizikai, hanem morális cél(ok) révén megerősített erőt jelentett. Úgy vélekedett, hogy a versengés sem jár elkerülhetetlenül fizikai konfliktussal. Paradox módon az igazi partnerséget csupán a szándékok versengéséből eredően tudta értelmezni, mert csak így fogja mindegyik oldal megőrizni az önbecsülését: „Igen, a nemzetközi élet, mint az élet általában, harc és küzdelem. Az a harc, amelyet országunk visel, arra irányul, hogy egyesítsen, és ne megosszon, hogy tiszteletben tartson, és ne lealázzon, hogy felszabadítson, és ne uralkodjon. Így marad hű a küldetéséhez, amely mindig emberi és egyetemes volt, és az is marad.”⁹

Ezzel a filozófiával De Gaulle egyáltalán nem tudta elfogadni a nemzetállam elsorvadását vizionáló amerikai meggyőződést. A probléma nem az volt, hogy életre kívánta volna kelteni Európa hagyományos nemzeti vetélkedéseit, ahogyan amerikai kritikusan közlő oly sokan állították. Éppen ellenkezőleg, szenvedélyesen kiállt az európai egység célja mellett. Ám amíg az amerikai és európai „integracionisták” álláspontja szerint az európai egység a nemzetállam betagozódását követeli meg egy nemzetek feletti szövetségi struktúrába, De Gaulle úgy érvelt, hogy a kontinens identitása és végső soron egysége a hagyományos európai entitások életerejétől és önbizalmától függ. Az ő számára az államok jelentették az erő és a hatalom egyedüli legitim forrását. Csak ők tudnak felelősséggel cselekedni: „...igaz, hogy a nemzet emberi és érzelmi elemekből áll, és ennek okán Európát aktív, tekintélyes és felelős alkotóelemekre alapozva lehet felépíteni. Milyen alkotóelemekre? Az államokra, természetesen, mivel ebből a szempontból csak az államok érvényesek, legitimek és cselekvőképeseek. Hadd ismételjem meg: jelenleg nem létez-

het semmilyen más Európa, mint egy államok Európája, eltekintve természetesen a mítoszoktól, a meséktől és a parádéktól.”¹⁰ Továbbá: „Az államok igazság szerint kétségkívül nagyban különböznek egymástól; mindegyiknek megvan a maga szellemisége, a maga történelme, a maga nyelve, és megvannak a maga bajai, dicsőségei és ambíciói; de ezek az államok az egyedüli olyan entitások, amelyek rendelkeznek a törvényes renddel és a cselekvéshez szükséges felhatalmazással.”¹¹

Amikor 1963-ban De Gaulle kirekesztette Nagy-Britanniát a Közös Piacból, a felháborodás csaknem kézzelfoghatóan személyeskedő formát öltött Washingtonban. Amikor pedig 1966-ban kilépett a NATO integrált katonai szervezeteiből, ez a felháborodás bosszúért lihegő rosszindulattá fajult. A késő hatvanas években európai politikánk jórészt a Franciaország elszigetelésére és megbüntetésére irányuló hiábavaló erőfeszítésben merült ki – azért volt hiábavaló, mert egyes európaiak egyetértettek De Gaulle-lal, mások pedig túl gyengék voltak ahhoz, hogy ellenszegüljenek neki.

Ahogy már jeleztem, sohasem vettem részt De Gaulle tábornok elítélésében; valójában a hatvanas évekbeli európai politikánkat általában rosszul értelmezettnek gondoltam. Meglátásom szerint rendkívül érzéketlen módon viszonyultunk egy olyan ország lélektani problémáihoz, mint Franciaország, amely alig élt túl két világháborút, amelyet 1940-ben megaláztak, és amely 1958-ban, 1960-ban és 1962-ben a polgárháború szélére sodródott. A De Gaulle előtt álló legfontosabb kihívás Franciaország önmagába vetett hitének visszaállítása volt. Hogy ez milyen jól sikerült, az abban mutatkozott meg, hogy három évvel az algériai háború vége után (amelynek a legtöbb megfigyelő várakozása szerint a belső megosztottság miatt évtizedekre meg kellett volna gyengítenie Párizst) az a panasz hallatszott mindenhol, miszerint Franciaország élettelibb és magabiztosabb külpolitikát folytat, mint amilyet valós képességei lehetővé tennének neki.

Az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy egy nemzetközi szerepvállalásra törekvő Európa – még ha időnként önzőn öntudatos is – inkább áll érdekünkben, mint egy tétlen Európa, amely lemond a felelősségvállalásról annak az örve alatt, hogy aláveti magát az amerikai vezetésnek. De Gaulle nemzetek feletti intézményeket illető álláspontja sem tűnt számomra rendkívülinek. Anglia pontosan ugyanezt a nézetet vallotta; a fő különbség az volt köztük, hogy a brit politikusok pragmatikusabb alapokon és kevésbé doktrinér módon fejezték ki egyet nem értésüket*. Felesleges volt mindenáron ragaszkodnunk a vezető szerepünket rögzítő

* Angliában mindkét vezető párt elutasította a nemzetek feletti intézményeket. Amikor Harold Macmillan 1961 júliusában bejelentette Nagy-Britannia első felvételi kérelmét a Közös Piacba, biztosította a parlamentet, hogy nem érdekli egy olyan „föderalista rendszer”, amely az amerikai szövetségi unió „teljesen téves analógiáján” alapszik. Hugh Gaitskell munkáspárti vezér azért ellenezte a brit tagságot, mert Macmillan biztosítékai ellenére attól tartott, ha Anglia elmerül egy kereszténydemokrata Európában, elveszítheti azt a szabadságát, hogy a saját szocialista belpolitikáját folytathassa.

struktúrákhoz, mert ha rájuk bízunk a dolgot, az életbe vágó érdekek vonatkozásában az európaiak minden bizonnyal a miénkkel párhuzamos konklúziókra jutnak az atlanti térség biztonságát érintő legtöbb ügyben. Nixon nézetei egybeestek az enyéimmal, habár kevésbé teoretikus színezetet adott nekik.

Párizsi látogatásunk előtt és alatt minden alkalmat megragadtunk, hogy hangsúlyozzuk eltökéltségünket a Franciaországgal folytatott régi keletű viták lezárására. Február 28-án egy Párizsban tartott háttér-tájékoztatót a következőket mondtam a sajtónak:

Az elnök meggyőződése, hogy nem szolgál semmilyen célt, nem szolgálja senki célját, ha az Egyesült Államok és Franciaország rossz kapcsolatban van egymással, miközben ez elkerülhető lenne. Az egyetlen világos üzenet, amelyet minden meglátogatott országban kaptunk, az, ...hogy nem kívánnak olyan helyzetben lenni, hogy választaniuk kelljen az Egyesült Államok és Franciaország között. [...] Úgy gondolom, minden kormány számára lehetővé tesszük, hogy döntését a felmerülő kérdések lényege alapján hozza meg, ha nem vagyunk állandó organikus konfliktusban Franciaországgal.

Az Elysée-palotában rendezett fényűző díszvacsorán Nixon kifejezte személyes csodálatát De Gaulle iránt. A tábornok életét ekképpen jellemezte: „A bátorság és a vezetés olyan eposza, amelynek ritkán találni párját a világtörténelemben, olyan vezetői kvalitás, amely ezt a nagy nemzetet végre az őt joggal megillető helyre tette a nemzetek családjában.” De Gaulle-t úgy írta le, mint „olyan vezető[t], aki óriás lett az emberek között, mert volt bátorsága, volt víziója, és mert rendelkezett azzal a bölcsességgel, amelyet a világ manapság keres nehéz problémáinak megoldására.” De Gaulle tiszteletteljes szívéllyel válaszolt, azt a (tőle ritka) gesztust is megtéve, hogy részt vett a Nixon által viszonzásképpen adott vacsorán az amerikai követségben.

Nixon és De Gaulle között három hosszú találkozóra került sor. Én csak az egyiket vettem részt, de olvastam a másik kettő átíratát, amelyet remek tolmácsunk, Vernon A. Walters tábornok készített. De Gaulle a tekintélyének oly nagy részét biztosító szemléletes nyelvhasznával beszélt. Nagy ívű történelmi áttekintése a szükségszerűséget az államférfi látásmódjának kiszolgálójaként tüntette fel. Az Elysée-palotában sorra kerülő első találkozó témájával a kelet–nyugati kapcsolatok szolgáltak. De Gaulle a kínaiakról szólva annak szükségességéről beszélt, hogy ne engedjük őket „izolálódni a haragjukba merülve”. Felszólított a vietnámi háború befejezésére, javasolva, hogy a politikai rendezés elérésének érdekében szabjunk határidőt a kivonulásunkra – habár, miután vázolta a célt, arra már nem szolgált megoldási javaslattal, miként valósítsuk meg. A Közel-Keleten kikényszerített megoldást sürgetett, amelyet véleménye szerint egy négy-

hatalmi fórumon kellene elérni. Nixon párhuzamos amerikai–szovjet tárgyalásokat célzó javaslatára rendkívüli tartózkodását alig palástoló érdektelenséget mutatott. De Gaulle-nak ugyanis nem fűződött érdeke egy amerikai–szovjet kondomínium elősegítéséhez. (Ezzel majd a Közel-Keletről szóló 10. fejezetben foglalkozom részletesen.)

Ami a Szovjetuniót illeti, az erős védelem szükségességét támogató álláspontját az enyhülés szükségessége mellett érvelő nagy ívű történelmi áttekintéssel kapcsolta össze a következőképpen: létezik Oroszország, és létezik kommunizmus. A kommunisták már nem nyomulnak előre; a kommunizmus veszélye ugyan még nem szűnt meg, de többé nem tudja meghódítani a világot. Ehhez már túl késő van. A lendület elmúlt. Oroszország hatalmas ország hosszú történelemmel, óriási erőforrásokkal, büszkeséggel és ambíciókkal, amelyek nem szükségszerűen kommunisták. A szovjet vezetők ugyan boldogok lennének, ha az Egyesült Államok és Európa csökkentené védelmi erőfeszítéseit, de aligha azért, hogy nyugatnak masírozzanak. Ez általános háborúhoz vezetne, és Moszkva nagyon jól tudja, hogy azt nem nyerheti meg. Az Egyesült Államok nem tűrné el Európa szovjet meghódítását, mert ez egyben Ázsia meghódítását is jelentené, valamint az USA elszigetelődését az amerikai kontinensen. Háború esetén Moszkva kezdetben ugyan sikert érne el, de végül az Egyesült Államok minden erejét bevetve szétzúzná Oroszországot.

De Gaulle szerint a szovjet vezetők legfőbb gondja Kína. Az oroszok a Nyugathoz és az Egyesült Államokhoz fűződő viszonyukra annak fényében tekintenek, milyen problémákra számítanak Pekinggel kapcsolatban. Ennélfogva a részükről mutakozó megfontoltsággal és némi nyugati rugalmassággal jó esély van arra, hogy a Nyugattal fennálló viszony normalizálására törekvő politika mellett törnek lándzsát annak biztosítására, hogy a hátuk mögött a Nyugat ne kössön külön üzletet Kínával. Meggyőződése szerint emiatt őszintén kívánják az enyhülést. És az enyhülés, úgy gondolja, egyéb nyugati célokat is szolgálhat. Kapcsolatokat, utazásokat, árucserét és véleménycserét is jelent. A szabadság és a méltóság felé fordulás tendenciája, amely nem halt ki Kelet-Európában, az enyhülés légkörében minden bizonnyal virágozna. Amikor az emberek a háború szélére sodródva látták magukat, mindig találtak ürügyet a keménykezű kormányzásra, de ez a feszültségek enyhülésével nem lenne fenntartható. Különben is, mi az alternatíva? Ha valaki nem akar háborút kezdeni, vagy eszében sincs lerombolni a berlini falat, nincs más alternatíva, kivéve, hogy semmit sem csinál. És mindig is ez volt a lehető legrosszabb.

Ennek alapján De Gaulle egyetértett az amerikai–szovjet kapcsolatokkal, az általa már megvalósítás alatt álló alapelvek alkalmazását látva bennük. Ugyanakkor óvott az amerikai–szovjet összejátszástól. Az Egyesült Államoknak legyen „társasága”, amikor egyezményeket köt; el kell kerülnie azt, amit „egyesek” „jaltai

eszmének” neveznek. Röviden szólva, nem annyira az enyhülés szószólójaként, mint inkább egy amerikai–szovjet bilaterális egyezmény támogatójaként nyilvánult meg.

Másnap Nixon és De Gaulle a versailles-i Nagy Trianon-kastélyban találkozott. A tábornok ékesszólóan ecsetelte az atlanti kapcsolatokat, és felvázolta, miként látja Európát, benne a Mediterráneumba bebörtönzött és az Alpok által elszigetelt Olaszországgal, az Európa minden bajáért felelős, kettévágott és mindkét oldalról erősen szemmel tartott Németországgal, a tengeri kijáratral rendelkező kontinentális Franciaországgal, valamint az óceánokra tekintő és tengerentúli kereskedelemre predesztinált Angliával. Csak és kizárólag ez a négy állam – amelyek a nyelvüket, szokásaikat, történelmüket illetően legalább annyira különböznek egymástól, mint földrajzi helyzetüket tekintve – rendelkezik valós súllyal Európában. Nem az integráció valamiféle elvont koncepciója, hanem ezek az országok képezik Európa politikai realitását, amely rajtuk kívül nem is létezik.

De Gaulle hangsúlyozta: feltétlenül a szovjetek tudomására kell hozni, hogy egy támadás esetén az Egyesült Államok a szövetségesei mellett áll Európában. De a NATO, az integrált katonai parancsnokság már egészen más ügy. Az ellen nincs semmi kifogása, ha más országok készek elfogadni az amerikai védnökséget, Franciaország számára azonban az integráció egyet jelent a saját védelméről való lemondással. Ha háború megvívására kerülne sor egy integrált NATO keretein belül, a franciák úgy éreznék, hogy amerikai, nem pedig francia háború zajlik. Ez pedig a nemzeti erőfeszítés, következésképp a francia nemzetpolitika végét jelentené. Az ekképpen demoralizált Franciaország gyorsan visszatérne ahhoz az állapothoz, amikor harminc politikai pártja volt. De Gaulle nézete szerint hazája talán paradox módon azzal teszi a legnagyobb szolgálatot az atlanti szövetségnek, hogy független.

Az amerikaiak háború utáni prekonceptióival homlokegyenest ellentétes fenti nézetek egy nagy múltú ország gondolatvilágát tükrözték, amely mára már szkeptikussá vált a csalódásba fulladt sok lelkesedéstől, és tudatára ébredt annak, hogy csak akkor veszik mások komolyan, ha mindenekelőtt önmaga számára jelent valamit. Miközben elvetette a katonai erők integrációját, a tábornok a külpolitikák összehangolása mellett állt ki. A mi múltbeli megközelítésünk pont az ellenkező irányba mutatott. A Nixon-adminisztráció arra törekedett, hogy mindkét vonatkozásban koordinációt hozzon létre.

Volt még egy rövid harmadik találkozó is az Elysée-palotában Vietnámról, Kínáról és a bilaterális kapcsolatokról. Vietnámról szólva De Gaulle már az első megbeszélésen összegezte nézeteit. A Pekinggel kapcsolatos eszmecserevel a Kínáról szóló fejezetben fogok foglalkozni. A kétoldali kérdések tárgyában Nixon bölcsen fenntartotta azt a nézetet, hogy mivel az atlanti szövetségben belüli teore-

tikus viták áthidalására nincs mód, az erőfeszítéseket a közösen fontosnak tartott konkrét projekteken való együttműködésünkre kell koncentrálnunk. Ezzel De Gaulle egyet is értett.

Az Európát illető gondolatoktól és az erőteljes előadásmódtól eltekintve, De Gaulle nézetei nem különböztek drasztikusan más nyugat-európai vezetők álláspontjától. Támogatta az erős védelmet, ami előfeltétele volt annak, hogy eljőjön a tárgyalások kora. A kollégáinál nagyobb erőfeszítést ő sem tett az enyhülés és a védelem potenciális összeegyeztethetlenségének összhangba hozására, ugyanis minél sikeresebb az enyhülés, annál kisebb az ösztönzés a védelemre. A fő különbség abban állt, hogy míg kollégái a belpolitikai késztetésekkel magyarázták kelet–nyugati politikájukat, De Gaulle történelmi vízióba helyezve indokolta az elképzeléseit.

Örömmre szolgálna, ha arról számolhatnék be, hogy a De Gaulle-lal létrejött saját kapcsolatam a történelmi nagyságának kijáró érzéseimhez hasonlítható szintre jutott. Sajnos nem ez volt a helyzet. Az elnöki tanácsadókat a tábornok olyan funkcionáriusoknak tekintette, akiknek a véleményét csak azért kell kikérni, hogy főnökeik kialakíthassanak valamilyen technikai jellegű álláspontot, de nem tartotta őket autonóm egyéniségeknek. Az Elysée-palotában rendezett díszvacsora végén, az italok felszolgálása közben az egyik szárnysegéd azzal jött oda hozzám, hogy a tábornok beszélni akar velem. Anélkül, hogy a legcsekélyebb szándékot mutatta volna valamilyen udvariassági formulára vagy bevezető beszélgetésre, De Gaulle a következő kérdést szegezte nekem üdvözlésképpen:

– Miért nem mennek ki Vietnámból?

– Azért, mert egy váratlan kivonulás problematikussá tehetné a szavahihetőségünket – válaszoltam.

– Hol? – kérdezte a tábornok.

A Közel-Keletet említettem.

– Milyen furcsa – mondta erre a legalább két fejjel fölém tornyosuló De Gaulle. – Azt hittem, hogy a Közel-Keleten éppen az önök ellenségeinek kell szavahihetőségi problémákkal megküzdeniük.

Másnap Nixon felkért, legyen jelen a két elnök ebéd előtti koccintásánál, ugyanis az a meglepő ötlet jutott az eszébe, hogy megkérdezzen, mit gondolok De Gaulle Európáról vallott nézeteiről. Én pedig rendkívül szerencsetlen döntést hozva igent mondtam a felkérésre. De Gaulle olyan megdöbbentőnek tartotta a meghívást, hogy véleményem arcátlanságára előre felkészülve még impozánsabb magasságba húzta ki magát.

– Lebilincselőnek találom – válaszoltam. – De azt nem tudom, az elnök úr miképpen akarja megakadályozni, hogy ne Németország töltse be a vezető szerepet az általa elképzelt Európában.

De Gaulle, akit szinte mélységes búskomorság kerített hatalmába ilyen kor-

látoltság hallatán, látszólag még tovább nőtt néhány centivel, amint egy hófödte alpesi hegycsúcs természetes fennhézásával letekintett rám mint aprócska elő-hegyre.

– *Par la guerre** – válaszolta röviden. Hogy azért adjon nekem némi esélyt valami olyan tárgykörben, amely feltehetően nem haladja meg történészprofesszori felfogóképességemet, a történelemre terelte a beszélgetést. Megkérdezte, melyik 19. századi diplomata tette rám a legmélyebb benyomást.

– Bismarck – válaszoltam.

– Miért? – kérdezte a tábornok.

– A győzelmet követő mértékletessége miatt – feleltem. Ha itt megálllok, talán minden rendben is lett volna. De mivel vesztes szériában voltam, eltökélten folytattam. – Csak egyszer vallott kudarcot, amikor 1871-ben jobb meggyőződése ellenére beleegyezett a vezérkar óhajába, hogy annektálják Elzászt és Lotaringiát. Mindig azt mondogatta: többet ért el, mint ami jó volt Németországnak.

Ezen a ponton De Gaulle feladta.

– Örülök, hogy nem úgy lett, ahogyan Bismarck szeretne volna. Így lehetőséget kaptunk arra, hogy 1918-ban mindent visszafoglaljunk.

Aligha tettem tartós benyomást a nagy francia vezetőre.

A párizsi megálló volt Nixon első európai útjának csúcspontja. A hazautazás előtt még egyszer visszatért Rómába egy rövid pápai audienciára, amelyen megvitatták a kommunizmus filozófiai vonzerejét és a fiatalság lázadását.

Az Andrews légitámaszpontra visszatérő Nixonnak minden oka megvolt az elégedettségre első európai útjával kapcsolatban. A kongresszus vezetői előtt korrekt tartalmú beszámolóban összegezte az eredményeket: hozzálátott az európai vezetőkkel kialakítandó új bizalmi viszony megalapozásához; ami az egy út által kijelölt határokon belül lehetséges volt, azt sikeresen megtette és megkísérelte távol tartani az Egyesült Államokat Európa belső vitáitól. Minden fent említett területen sikerült haladást elérnie. Bizonyos mértékig lecsendesítette az európaiak félelmét a rovásukra történő amerikai–szovjet összejátszástól, óvott az önelégültség veszélyét fokozó öncélú enyhülés ellen, és hangsúlyozta a terhek méltányos megosztásának szükségességét a NATO-ban, valamint az atlanti szövetség doktrínájának adaptálását az újfajta realitásokhoz. Megtette a kezdeti lépéseket a konzultációk új szellemiségének irányában.

Egyetlen látogatás vagy elnöki eszmecsere nyilvánvalóan nem tudja megoldani az atlanti szövetségen belüli ambivalenciákat: az amerikai–szovjet megegyezéssel szembeni félelmet és az enyhülésre törekvést, az erős védelem kívánalmait és azt a kísértést, hogy a katonai programokat feláldozzuk a belpolitikai programok

* Háborúval.

javára, az USA tartós katonai jelenléte iránti vágyat és azt az aggodalmat, hogy Európát a NATO kötelékébe nem tartozó amerikai stratégiai erőknél kelljen megvédeniük. A megoldandó kérdések mindenesetre ott sorakoztak előttünk. Az elnöki ciklusunk hátralevő idejében már csak meg kellett fogalmaznunk a rájuk adandó válaszokat.

5. FEJEZET

Nyitás Moszkva és Washington között

Bemutatkozás Anatolij Dobrinyinnál

Amikor a századforduló táján megépült, a Szovjetunió jelenlegi amerikai nagykövetsége még impozáns városi magánpalota volt. Azóta viszont megfosztották a kertjétől. Magas, modern irodaépületek tekintenek alá leereszkedően erre a zömök, ma már se nem funkcionális, se nem elegáns viktoriánus betolakodóra. Az épület tetején rádióantennák burjánzó erdeje magasodik. A felszerelés vagy a szovjet követség alkalmazottainak az amerikai tévécsatornák műsorai iránti felfokozott érdeklődéséről tanúskodik, vagy ennél jóval praktikusabb céllal telepítették oda – például azért, hogy kielégítsék az amerikai telefonhívások lehallgatása iránti olthatatlan vágyukat.

A követségre belépő látogató hosszú folyosón találja magát, amelynek végén egy szovjet biztonsági ember kíséri figyelemmel a zárláncú televízió monitorjait. Az emeleten néhány tágas, tekintélyes belmagasságú terem található; ezek meglehetősen lepusztult állapotban voltak, mielőtt Leonid Brezsnyev 1973-as látogatásának tiszteletére új festékréteget kaptak, és rendbe hozták az aranyozásukat. Amikor a kapitalista tulajdonosok még használták a rezidenciát, minden bizonnyal társalgóként szolgáltak. Ma már csak nagy fogadások vagy díszebédek alkalmával veszik igénybe őket.

1969. február 14-én nemzetbiztonsági tanácsadói minőségemben először kaptam meghívást hivatalos fogadásra a szovjet követségen. A fogadást Georgij Arbatovnak, az Egyesült Államok tanulmányozására specializálódott szovjet kutatóintézet igazgatójának tiszteletére rendezték. A Kreml hivatalos irányvonalának hűséges interpretálójaként ismert Arbatovval már számos, fegyverzetkorlátozással foglalkozó nemzetközi konferencián találkoztam még egyetemi tanárként. Sokat tudott az USA-ról, és felettebb ügyesen tudta hozzáigazítani álláspontját az éppen uralkodó aktuális kurzushoz. Különös ravaszsággal volt képes rájátszani az amerikai entellektüelek kiapadhatatlan mazochizmusára, akiknek a szemében hittételnek számított, hogy az amerikai–szovjet kapcsolatokban jelentkező minden nehézség oka a washingtoni butaság vagy kérlelhetetlenség. Végtelenül leleményes volt annak demonstrálásában, miképpen frusztrálják az amerikai elutasítások a Kreml békés, érzékeny lelkiületű vezetőit, akik a mi rugalmatlanságunk okán vonakodva bár, de belekényszerülnek olyan konfliktusokba, amelyek mélyen sértik a lényükből fakadó szelíd és nemes természetüket.

Ezen a februári estén a követség helyiségei zsúfolásig megteltek a szokásos washingtoni koktélozó sokasággal – középszintű hivatalnokokkal, néhány lobbistával és alkalomszerűen egy-egy kongresszusi képviselővel. Fővárosi mércével mérve nem volt valami fényes gyülekezet. Az influenzájából éppen lábadozó nagykövet, Anatolij Dobrinyin az emeleti lakásában maradt, emiatt a szovjet ügyvivő, Jurij Csernyakov fogadta a vendégeket.

Üdvözöltem Arbatovot, rövid időre elvegyültem a tömegben, és már éppen lelépni készültem, amikor egy alacsonyabb beosztású szovjet tisztviselő megrántotta a zakóm ujját. Megkérdezte, tudnék-e néhány percet szánni a főnökére.

Ez volt az első találkozónk. Dobrinyint köntösbe burkolózva találtam a lakása második nappalijában, amely eredeti rendeltetése szerint a hálószoba lehetett. Két közepes méretű nappali szoba nyílik egymásba az emeleten, csaknem azonos módon telezsúfolva nehéz bútorokkal a Németországban töltött fiatal éveimből jól ismert közép-európai elrendezésben. Dobrinyin mosolygós, fürkésző szemmel üdvözölt annak az embernek a keresetlenül magabiztos módján, aki mostanra már jól felmérte a neki osztályrészüll jutó vezető amerikai tisztviselőket. Javasolta, hogy miután szorosan együtt fogunk működni, szólítsuk egymást a keresztnevünkön. Ettől fogva az ő neve „Anatol” volt, az enyém pedig „Henry” (vagy gyakrabban „Khenry”, mivel az orosz nyelvben nincs „h” hang).^{*} Elmondta, hogy éppen most tért vissza a Szovjetunióból, ahol orvosi felülvizsgálaton volt ugyanabban a szanatóriumban, ahova Brezsnyev, Koszigin és Podgornij is jár. Arról nem szólt, vajon vele egyidejűleg voltak-e ott az említett vezetők, vagy a Kremlben találkozott velük. Közölte, hogy szóbeli üzenetet hozott a moszkvai vezetőktől, amelyet személyesen szeretne átadni az új elnöknek. Ahogy elmondta, 1962 óta tartózkodik Washingtonban, és ezalatt már sok válságot megért. Mindvégig töretlenül fenntartotta a személyes bizalomra épülő kapcsolatot a vezető tisztviselőkkel, és remélte, ugyanígy tehet az új adminisztrációval is, bármilyen hullámzók a hivatalos kapcsolatok. Eltűnődött, milyen nagy lehetőségek mentek veszendőbe a szovjet–amerikai ügyekben, különösen 1959 és 1963 között. Abban az időben a szovjet külügyminisztérium amerikai főosztályának vezetője volt, és ebben a minőségében jól tudta, hogy Hruscsov komolyan akarja a megegyezést az Egyesült Államokkal. Akkor az esély elillant, de most nem szabad elvesztegetnünk a kézenfekvő lehetőségeket.

Közöltem Dobrinyinnal: a Nixon-adminisztráció természetesen készen áll a feszültségek enyhítésére a kölcsönösség alapján, ám nem hiszük, hogy ezek a feszültségek félreértéseknek tulajdoníthatók. Valós okokból támadtak, amelyekkel komolyan foglalkoznunk kell, ha tényleges haladást akarunk elérni. Arra reagálva, hogy Dobrinyin az 1959–1963-as időszakot elvesztegetett lehetőségként em-

lítette, rámutattam: ez óhatatlanul furcsán hangzik az amerikai füleknek, hiszen ekkor került sor a berlini ultimátumra, Hruscsov brutális viselkedésére Kennedivel szemben Bécsben, a kubai rakétaválságra, és ekkor szegte meg a Szovjetunió egyoldalúan az atomkísérletekre vonatkozó moratóriumot. Ha a szovjet vezetők továbbra is ilyen módszerekkel törekszenek megegyezésre az új adminisztrációval, a válságok sajnos elkerülhetetlenek lesznek, és még több „lehetőség” veszik el a jövőben.

Dobrinyin mosolygott, és elismerte, nem minden hiba tulajdonítható az amerikai félnek. Megígérttem, hogy mihamarabb megszervezem a találkozót Nixonnal.

Az amerikai–szovjet kapcsolatok permanens filozófiai problémája

Kevés külpolitikai kérdés okozott súlyosabb gondokat az amerikai honi diskurzusban, vagy kérdőjelezte meg jobban a gondolkodásunk hagyományos kategóriáit, mint kapcsolatunk a Szovjetunióval. Történelmi tapasztalatunkban nem sok minden vértezett fel minket egy velünk összemérhető erejű ellenféllel szembeni huzamos ideig tartó bánásmódra. Sohasem volt szükség arra, hogy ugyan komoly erőfeszítést igénylő, de rövid időszakoknál hosszabb ideig konfrontálódjunk velünk élesen szemben álló nemzetekkel. Az Oroszország részéről 1945 után megnyilvánuló ellenséges érzület sokkja azért volt még nagyobb, mert a világháborús nagy szövetség azt a magabiztosságot táplálta, hogy a béke a győztesek tartós koalíciójával fenntartható. Ehelyett a politikai rivalizálás és az ideológiai harc világában találtuk magunkat, amelyre sötét árnyékot vetettek a félelmetes fegyverek. Mindez egyszerre fokozta a feszültségeket, és tette őket megoldhatatlanná. Nem csoda hát, hogy a másik nukleáris szuperhatalommal való kapcsolatok talánya a háború utáni amerikai külpolitikát állandóan foglalkoztató egyik legfőbb probléma lett.

Figyelemre méltó, hogy egyáltalán felvetődhetett bennünk: akár vissza is vonulhatnánk a hagyományos izolacionizmusunkba. A két világháború lerombolta a világ ügyeit kétszáz hosszú éven át uraló nemzetközi rendszert. Németország és Japán időlegesen megszűnt fontos tényező lenni, Kína pedig polgárháborútól szenvedett. Nagy-Britanniát kivéve minden számottevő külföldi hatalom idegen megszállás alá került vagy a háború alatt, vagy annak következtében, míg a briteket annyira kimerítette heroikus küzdelmük, hogy többé már nem játszhatták az egyensúly őrzőjeként addig betöltött történelmi szerepüket. Valahogyan azt az elképzelést dédelgettük, hogy ez a vákuum fennmaradhat, amint a győzelmet követő néhány hónapon belül demobilizáljuk hatalmas hadseregünket. A dip-

^{*} Angolul beszélünk. Sohasem űztem tréfát belőle az akcentusa miatt.

lomáciánk megegyezésre, leszerelésre és globális együttműködésre törekedett az Egyesült Nemzetek Szervezetén keresztül. Titkos álmunk a háború utáni években az volt, hogy a Nehru indiai miniszterelnök által később magának vindikált szerepet játsszuk; azt szerettük volna, ha egy másik ország – mondjuk Anglia – fenntartja az erőegyensúlyt, mi pedig nemeslelkűen közvetítünk a Szovjetunióval támadt konfliktusaiban. Ennek a hozzáállásnak egyik tüneteként a potsdami konferenciára, majd utána hazafelé utaztában Truman elnök nem kívánt megállni Angliában, mert el akarta kerülni azt a látszatot, hogy összejátszik szovjet szövetségesünk ellen, ráadásul a háta mögött. Az erőegyensúly-politikával szembeni hagyományos ellenérzésünk hátráltatta annak felismerését, hogy a győzelmünk totális mivolta súlyos erő- és befolyásbeli egyenlőtlenséget teremtett Európa közepén. Az amerikai demobilizáció lehetőséget nyitott a szovjetek előtt; felgyorsította a kommunista hatalomátvételt Kelet-Európa egésze felett, ami talán nem is szerepelt Sztálin eredeti tervei között, és ami mindent átható riadalmat és bizonytalanságot szült a szovjet peremvidéken elhelyezkedő országokban.

Az ártatlanság kora 1947-ben ért véget számunkra, amikor Anglia arról tájékoztatott minket, hogy a továbbiakban nem tudja biztosítani Görögország és Törökország védelmét. Kénytelenek voltunk színre lépni, de nem pusztán a nemzeti integritás szóbeli garantálóiaként. Akár tetszett, akár nem, fel kellett vállalnunk az erőegyensúly megőrzésének történelmi felelősségét – és gyengén voltunk felkészülve a feladatra. Mindkét világháborúban egyenlőségjelet tettünk a győzelem és a béke közé, sőt még az 1947-es év válságai közben is úgy hittük, a globális egyensúly fenntartásának problémája mindössze abban áll, hogy a dolgok adott természetes rendjének ideiglenes kizökkenését kell kezelnünk. Az erőt katonai szempontból értelmeztük, és miután éppen leszereltük a világméretű háborúhoz mozgósított hatalmas potenciálunkat, úgy véltük, hasonló erőt kell felmutatnunk, mielőtt komoly tárgyalásokba bocsátkozunk a Szovjetunióval. Okfejtésünk szerint ha majd megfékeztük az oroszok expanziós lendületét, a diplomácia ismét színre léphet saját jogán, a jóakarát és a kiegyezés gyakorlásának eszközeként.

Csak hogy az erőegyensúly fenntartása állandó jellegű vállalat, nem pedig belátható időn belül véget érő erőfeszítés. Nagyrészt pszichológiai jelenség; ha érzékelhetően fennáll, nem teszik ki próbának. A kalkulációba egyaránt be kell vonni a potenciális és a tényleges erőt; nem csupán az erő birtoklását, hanem az azt érvényesíteni akaró szándékot is. Az egyensúly hatékony kezeléséhez kitartásra, kifinomultságra, nem kevés bátorságra és mindenekfelett a követelményeinek megértésére van szükség.

Amint a 3. fejezetben leírtam, első válaszunk a feltartóztatás politikája volt, amelynek értelmében semmilyen komoly tárgyalásra nem kerülhet sor Moszkvával mindaddig, amíg először ki nem építettük az erőnket; reményeink szerint ezt követően a szovjet vezetés már be is látná a béke előnyeit. Paradox módon ez

az álláspont eltúlozta az oroszok katonai előnyét, alábecsülte a saját potenciális erőnket és lélektani előnyeinket (a nukleáris monopóliumunkról már nem is beszélve), és időt adott a Szovjetunióknak arra, amire égető szüksége volt hódításai konszolidálásához és a nukleáris egyenlőtlenség helyrebillentéséhez.

Tettem már említést az erő természetének nukleáris fegyverek általi átalakulásáról is. Katakлизмikus mivoltuk miatt ezek a fegyverek aligha vethetők be egy egész sor kihívás – területfoglalási akciók, betörések, gerillaháborúk vagy helyi válságok – esetén. Dulles 1950-es évekbeli „tömeges megtorlás” elméletének gyengesége (arról a doktrínáról van szó, amelynek értelmében megtartottuk magunknak annak jogát, hogy a helyi kihívásokat stratégiai háború indításával való fenyegetéssel toroljuk meg) nem abban állt, hogy közel vitt minket az atomháborúhoz, hanem abban, hogy egy válság esetén csak azt a választást hagyta volna meg, hogy vagy atomháborút indítunk, vagy nem csinálunk semmit. A vége az lett, hogy semmit sem tettünk (vagy hagyományos erőket vetettünk be, mint Líbanban 1958-ban, ami ellentmondott meghirdetett stratégiánkunk).

Ezek voltak azok a körülmények, amelyek között az Egyesült Államok megkísérelt megbirkózni a szovjet rendszer dinamikájával.

A szovjet külpolitika legegységibb megkülönböztető jegye természetesen a kommunista ideológia, amely az államközi kapcsolatokat a filozófiák közti konfliktusokká transzformálja. Történelmi doktrínáról és motiváló erőről van szó. Lenintől Sztálinig, majd Hruscsovtól Brezsnyevig, és bárki is következzen utánuk, a szovjet vezetőket részben az motiválta, hogy önjelöltként betekintéssel rendelkeznek a történelmet mozgató erőkbe, és tökéletesen értik azok működését, részben pedig az a meggyőződésük, hogy az ő ügyük egyben a történelmi szükségyszerűség ügye is. Ideológiájuk tanítása szerint az osztályharc és a gazdasági determinizmus elkerülhetetlenné teszi a forradalmat. A forradalom és az ellenforradalom erői között kibékíthetetlen ellentét feszül. Az ipari demokráciák számára a béke természetes úton elérhető állapotként jelenik meg; a béke a különbségek közötti kiegyezés, a harc hiánya. Ezzel szemben a szovjet vezetők számára a harc nem kompromisszum révén, hanem az egyik oldal totális győzelmével ér véget. A kommunista teória szerint tartós béke csak az osztályharc megszűnésével valósítható meg, az osztályharc pedig csak a kommunista győzelem révén fejeződhet be. Ezért bármilyen szovjet lépés, függetlenül attól, hogy milyen agresszív, a béke ügyét mozdítja elő, viszont bármilyen kapitalista politika, függetlenül attól, hogy mennyire kiegyezésre törekvő, a háború célját szolgálja. „Amíg a végső kérdés [a kapitalizmus és a kommunizmus között] el nem dől – mondta Lenin –, a szörnyű háborús állapot folytatódni fog. [...] A szentimentalizmus nem kisebb bűn, mint a gyávaság a háborúban.”¹ A nyugati vezetőknek vagy elemzőknek a jó szándék fontosságát hangsúlyozó kijelentései Moszkva számára csupán képmutatást vagy ostobaságot, propagandát vagy tudatlanságot jelenthetnek.

Ennélfogva a szovjet politika kizárólag rá jellemző, sajátos szótárt használ. 1939-ben a Népszövetség volt az, amely a szovjet propaganda szerint fenyegette a békét, mert elítélte a Finnország elleni orosz agressziót. Miközben 1956 őszén a szovjet tankok a polgári lakosságot lötték Magyarországon, Moszkva az ENSZ-t vádolta a béke veszélyeztetésével, amiért közgyűlési vitára merete bocsátani a szovjet fegyveres intervenció ügyét. 1968-ban a Szovjetunió és varsói szerződésbeli szövetségesei az Egyesült Államok, Nyugat-Németország és a NATO „beavatkozását” hangoztató vádaskodások ködfüggönyének takarásában szállták meg Csehszlovákiát – annak ellenére, hogy a Nyugat mindent elkövetett, hogy *ne* keveredjen bele a csehszlovákiai eseményekbe. 1978-ban a Szovjetunió „óva intette” az Egyesült Államokat az iráni konfliktusba történő beavatkozástól – nem azért, mintha tartott volna tőle, hanem mert jól tudta, hogy nem fog bekövetkezni; ez volt az oroszok egyik módszere arra, hogy felgyorsítsák azoknak a demoralizálódását, akik esetleg szembeszálltak volna a felfordulással. A szovjet vezetést nem terheli semmilyen önbizalomhiány vagy liberális büntudat. Nincs hatékony hazai ellenzéke, amely megkérdőjelezné tettei erkölcsösségét. Az eredmény olyan külpolitika, amely szabad kezet kap minden új betöltésére és minden lehetőség kihasználására a doktrínában foglaltak véghezvitele céljából. Ez a politika alapvetően az objektív viszonyokkal való rideg kalkulációra szorítkozik. A békés szándékokról szóló szovjet kinyilatkoztatásokat e szóhasználat alapján szabad csak megítélni. A szovjetek lehetnek még akár „őszinték” is, de kizárólag pragmatikus okokból. Ahol fennáll a nukleáris háború veszélye, ott kétségkívül őszinték, mivel a moszkvai vezetőknek eszük ágában sincs öngyilkosságot elkövetni. Csak-hogy ez alapvetően nem elvi álláspontot tükröz, hanem inkább azt, hogy úgy ítélik meg: az erőviszonyok e pillanatban nem kedveznek a katonai nyomásnak. És a moszkvai vezetők még a legbuzgóbb békeoffenzívák idején sem rejtették véka alá azt a szándékukat, hogy szüntelen háborút viseljenek az emberek tudata ellen.

Hruscsov a pártkongresszus számára készített jelentésében, amelyben az egymás mellett élés iránti újfajta elkötelezettségét körvonalazta, tisztán taktikai szempontok alapján olyan eszközként magyarázta meg politikáját, amely lehetővé teszi a kapitalistáknak a békés kapitulációt: „Nincs kétség afelől, hogy számos kapitalista országban a burzsoázia diktatúrájának erőszakos megdöntése... elkerülhetetlen. De a szocialista forradalom formái különböznek. [...] Az intenzitás kisebb vagy nagyobb foka, amelyet a harc magára ölthet, az erőszak alkalmazása vagy nem alkalmazása a szocializmusba való átmenetben az elnyomók ellenállásától függ.”²

A szovjetek szerint a történelmi folyamatok immunisak a taktikai kompromisszumokkal szemben. A marxista elmélet és az orosz nacionalista nyomulás kombinációja a Szovjetuniót minden radikális Nyugat-ellenes mozgalom oldalára állítja a harmadik világban, függetlenül attól, hogy nukleáris ügyekben milyen

gyakorlati egyezmények kötöttek meg a Kelet és a Nyugat között. 1971 márciusának végén a szovjet párt XXIV. kongresszusán Leonid Brezsnyev a következő deklarációt tette:

Kijelentjük, hogy a Szovjetunió, miközben következetesen a nemzetek közötti béke és barátság politikáját követi, továbbra is folytatja eltökélt harcát az imperializmus ellen, és határozottan visszaveri az agresszorok gonosz mesterkedéseit és felforgató tevékenységét. A múlthoz hasonlóan ezentúl is szilárd támogatást fogunk nyújtani a népeknek a demokráciáért, a nemzeti felszabadításért és a szocializmusért folytatott harcához.

Kollégája, Nyikolaj Podgornij államfő 1973-ban a következőt deklarálta:

A szovjet nép véleménye szerint egy igazságos és demokratikus világ nem valószínűsíthető meg a népek nemzeti és társadalmi felszabadulása nélkül. A Szovjetunió harca a nemzetközi feszültségek enyhüléséért, az államok és a különböző rendszerek közötti békés egymás mellett élésért nem jelenti és nem jelentheti az eltávolodást osztrályalapokon nyugvó külpolitikánktól.³

Az ekképpen kibővített nemzetközi küzdőtérbe ezek szerint már beleértendő az országok belpolitikája és társadalmi berendezkedése is, megcsúfolva a nemzetközi jog hagyományos normáját, amely elítéli a beavatkozást egy ország belügyeibe. Azokban a századokban, amikor még az európai államok uralták a világot, egy ország csak területszerzések árán tudta megnövelni befolyását; ezek jól látható lépések voltak, és egy idő után egyesült ellenállást váltottak ki azok részéről, akiket veszélyeztetett a fennálló rend megbolygatása. A háború utáni időben viszont már egy másik ország szuverén területén belül is meg lehet változtatni az erőegyensúlyt különböző fejlemények – zavarkeltés, forradalmak, felforgatás – révén. Az ideológia ennél fogva támadást intéz a nemzetközi rendszer stabilitása ellen – lásd a francia forradalmat követő napóleoni felfordulást vagy az egész Európát évszázadokra megrengető vallásháborúkat. Az ideológia meghaladja a korlátokat, túllép a kötöttségeken, és megveti a toleranciát vagy a megegyezést.

Emellett a szovjet politika természetesen az orosz nacionalizmus ősi hagyományának örököse is. A századok során az orosz birodalom sajátos képződménye kiszivárgott a Moszkvai Nagyhercegség határai mögül, szétáradt keletre és nyugatra a végtelen síkságokon át, ahol a távolságot leszámítva semmilyen földrajzi akadály nem állított korlátot az emberi ambíció elé; elárasztotta, ami ellenállt, és magába szívta, ami behódolt. Ez a szárazföldi tenger természetesen vonzotta a hódítókat is, de ahogyan végül az összes hódítót elnyelte – nem kis segítséget kapván a zord éghajlattól –, arra ösztönözte a viszontagságokat túlélő orosz népet,

hogy a biztonságot minden környező ország visszaszorításával azonosítsa. Talán a bizonytalan történelem, vagy talán a kisebbségi érzés következtében Oroszország uralkodói – kommunisták és cárok egyaránt – a biztonságot nem csupán a távolsággal, hanem a dominanciával is azonosították. Sohasem hitték, hogy morális konszenzust tudnak kiépíteni más népekkel. Oroszország számára az abszolút biztonság minden szomszédja számára a biztonság korlátlan hiányát jelentette. A lenini kommunizmus megkülönböztető jegye az volt, hogy az orosz történelem során első ízben teoretikus megfogalmazást adott az expanzionista ösztönnek, amelyet egyetemes érvénnyel az egész glóbuszra alkalmazott. Ez az orosz lelkiismeretet megnyugtatta, minden más nép problémáját pedig súlyosbította.

A szovjet politika mögött megbúvó nacionalizmus és ideológia fent leírt tartós impulzusai kidomborítják a nyugati viták jó részének irrelevanciáját arról, hogy ez vagy az a szovjet lépés vajon egy globális erőpróba előjátéka-e, vagy éppen ellenkezőleg, az olvadást, a jobbik énjük felülkerekedését jelző valamiféle nyitány. Örökké a következő kérdéseket halljuk: Mik a Szovjetunió végső céljai? Mik a moszkvai vezetők valódi szándékai? Ez a kérdésfeltevés nagy valószínűséggel hibás. Azt sugallja, hogy a válasz ott rejtőzik a szovjet vezetők tudatának titkos bugyraiban, mintha Brezsnyev álmából felébredtve az éjszaka kellős közepén, vagy egy óvatlan pillanatban rajtakapva egyszer csak elárulná. A végcélok kérdésére koncentráció szükségyszerűen bizonytalanságra és tétovázásra kárhoztatja a demokráciákat minden új szovjet geopolitikai lépés esetén, amikor megpróbálják elemezni és megvitatni egymás között, vajon az éppen kiszemelt terület belső értékének van-e bármilyen „stratégiai fontossága”, vagy esetleg egy keményvonalas irányba fordulás előhírnöke. A moszkvai vezetők látásmódja szerint nem ezek az alternatívák. A történelem folyását illetően magabiztos szovjet gyakorlat az, hogy fokozatos haszonszerzéssel érje el az ellenfelek elkopását és kifáradását, nem pedig mindent egy lapra feltéve, a dobókocka egyetlen dobásával. „Bűnnel ér fel belemenni a harcba, amikor egyértelműen az ellenségnek, és nem nekünk előnyös” – írta Lenin.⁴ Ezen az alapon ugyanúgy bűn elmulasztani a konfliktusba bocsátkozást, amikor az erőviszonyok kedvezőek. Így a szovjet taktika megválasztását minden időben és helyen az határozza meg, miként értékeli az „erők objektív korrelációját” – és marxistaként nagyra vannak vele, hogy ezt képesek felismerni.

Ennélfogva számomra hasznosabbnak tunik alapvetően könyörtelen opportunistaként tekinteni a szovjet stratégiára. A részleges nyereség semmilyen esélyt sem szabad feladni a jó szándék nyugati fogalmai kedvéért. A szimpátia óriási tárházát, amelyet a második világháború során sikerült felépíteniük, tétovázás nélkül feláldozták, hogy védőbástyát emeljenek maguk elé Kelet-Európában. Az 1955-ös genfi csúcstalálkozót a kelet-németországi szovjet hadállás konzerválására használták fel, és megnyitották az utat az orosz fegyvereladások számára Egyiptomnak, ami évtizedekre nagyban hozzájárult a zűrzavarhoz a Közel-Kele-

ten. 1962-ben az új washingtoni kormány, amely buzgón – sőt csaknem esdeklő hangon – egy új korszak iránti vágyát fejezte ki az amerikai–szovjet kapcsolatokban, a Berlin ügyében kézhez kapott ultimátummal és a kubai rakétaválsággal szembesülhetett. 1975–76-ban a SALT-egyezmény kilátásai nem akadályozták meg szovjet támogatású kubai erők Angolába küldését. 1977-ben az enyhülés életre keltését alig váró új kormányunk teremtette reménybeli kilátások sem billentették a mérleget a szovjet önmérséklet felé, amint lehetőség kínálkozott Etiópiában egy alvállalkozókkal kirobbantott távháborúra. Politikájuk mindenkor megválasztásában a szovjet vezetők sohasem az országok jó szándékával azonosították az érdekeiket – amelyet a szovjet doktrína alapvetően ellenségesként definiál –, hanem a meglátásuk szerint kínálkozó stratégiai lehetőséggel. A történelem teljes félreértése azt várni a moszkvai vezetőkől, hogy tartózkodjanak az általuk kedvezőnek ítélt körülmények kihasználásától. Ennélfogva a Nyugat feladatának lényege a szovjet lehetőségek kizárása. A mi felelősségünk meghatározni a szovjet célok határait.

Ez pedig megvalósítható célkitűzés. A totális államok impozáns monolit tömbje gyakran látens gyengeségeket takar. A szovjet rendszer politikailag instabil; semmiféle mechanizmusa nincs az utódlásra. A szovjet kommunista párt eddigi négy főtitkára közül kettő még a hivatali idejében meghalt, a harmadikat puccsszerű módszerekkel eltávolították, a negyedik sorsa pedig e pillanatban bizonytalan. Pontosán azért, mert nincs „legitim” eszköz a váltásra, a vezetőség összes tagja együtt öregszik meg a hivatali ideje alatt. A nehézkes bürokratikus gépezet és a kollektív vezetés bonyolultsága kivételesen ritka eseménnyé teszi, ha a szovjet külpolitika éleselméjűséget tud mutatni, vagy akár csak gyors válasszal tud szolgálni a gyorsan változó eseményekre.

Ugyanígy nem lenyűgöző a szovjet gazdasági rendszer sem. Ironikus módon a természeti erőforrásokban felettébb gazdag Szovjetunióban, egy olyan országban, amely felmagasztalja a gazdasági determinizmust, az életszínvonal imár több mint hatvan évvel a kommunizmus beköszönte után még a kelet-európai csatlós-államokét sem éri el. Idővel a hatékonyság hiánya szükségyszerűen feszültségekhez vezet, és az egymással versengő igénylők között megindul a harc a hozzáférésért azokhoz az erőforrásokhoz, amelyeket jelenleg túlnyomórészt katonai fejlesztésekre fordítanak. A kommunista partrol sem igen kepzeltető el, hogy az idők végezetéig monolitikus, a hatalma pedig megkérdőjelezhetetlen marad. A totális központi tervutasításos rendszer egymással versengő fejnehéz bürokratikus apparátusokat eredményez, amelyeket dilettáns módon döntőbíróként próbálnak irányítani a Politikai Bizottság korosodó vezetői. A bonyolult felépítésű kommunista államok egyik ironikus vonása az, hogy a kommunista pártnak nincs valódi funkciója, pedig a társadalom minden aspektusát át- meg áthatja. Nincs rá szükség a gazdaság működtetésében, a kormányzásban vagy az adminisztratív

szférában. Ehelyett inkább a privilégiumokra épülő társadalmi struktúrát testesíti meg, létjogosultságát pedig az állandó éberséggel igazolja az ellenségekkel szemben, legyenek azok hazaiak vagy külföldiek – ezáltal létérdeke a feszültség kreálása és fenntartása. Előbb-utóbb ez az alapvetően parazita funkció szükségszerűen belső feszültségekhez vezet, főleg egy soknemzetiségű államban.

Semmi sem lehetne tévesebb, mint magunkévá tenni a mítoszát egy kérlelhetetlen szovjet előrenyomulásnak, amelyet valamilyen rejtélyes szupertervezők agyaltak ki és vezényelnek le. Az erőegyensúlyon alapuló egymás mellett élésnek az általunk biztonsággal kontrollálható alapokon kell nyugodnia – feltéve, hogy a kihívás természetét helyesen értelmezzük. De mind ez idáig pontosan ez volt a demokráciák gyenge pontja. A Szovjetunióval kapcsolatos nyugati véleményformálásban uralkodó tematika vissza-visszatérő elemei a következők: először, a szovjet célok mostanra már megváltoztak, és a moszkvai vezetők a külföldi kalandok helyett inkább a gazdaság fejlesztésére készülnek koncentrálni; másodszor, a légkörben megnyilvánuló javulás és a szovjet vezetőkkel való jó személyes kapcsolatok majd segítenek csillapítani az ellenséges érzelmeket; végül harmadszor, a Kreml megosztott a héják és a galambok között, és a nyugati demokráciáknak az a feladatuk, hogy a kiegyezés politikájával megerősítsék a galambokat.

Nem nélkülözi a naiv pátoszt az a buzgóság, amellyel a nem kommunista világban olyan sokan szerették volna kinyilvánítani a hidegháború feszültségeinek és veszélyeinek végét. Az 1930-as években a neves amerikai történész, Michael Florinsky így érvelt: „A mindenáron világforradalmat véghez vinni akaró egykori keresztes vitézek a kardjukat szerszámgépekre cserélték, és most már inkább a munkájuk eredményeire támaszkodnak, nem pedig a proletariátus végső győzelmének elérésére irányuló közvetlen akciókra.”⁵⁵ Az 1930-as években a szovjet alkotmányban leírt demokratikus szabadságjogokat egyaránt csodálták Európában és az Egyesült Államokban, miközben egyre csak bővült a Gulag szigetvilága, a tisztogatások kirakatperei gúnyt űztek a jog és igazság minden létező fogalmából, és a Szovjetunió lett az első jelentős ország, amely Hitler felé nyitott. Miután Sztálin 1943-ban feloszlatta a Kominternt, Tom Connally texasi szenátor, aki pedig nem arról volt ismert, hogy kesztyűs kézzel bánik a kommunizmussal, a következőket jelentette ki: „Az oroszok immár évek óta munkálkodnak gazdaságuk megváltoztatásán, és közelítenek a kommunizmus feladásához. Az egész nyugati világ jóleső érzéssel nyugtázza erőfeszítéseik boldog csúcspontját.”⁵⁶ Sumner Welles helyettes államtitkár pedig ezt írta: „A mostani háború végeztével a szovjet kormánynak hosszú évekre kétségkívül a lerombolt városok és elpusztított területek rehabilitációjára és újjáépítésére, az iparosítás problémájára és az általános életszínvonal javításának megvalósítására kell szentelnie legfőbb energiáit.”⁵⁷

Sohasem szűnt meg létezni az elképzelés, miszerint a Szovjetunió a gazdasági fejlődést részesíti előnyben. Saját otthoni tapasztalataikból következtetve a nyu-

gati demokráciák azt feltételezik, hogy a gazdasági fejlődés mérsékli a társadalmi kiábrándulást, és a gazdasági haladás észszerűbb célkitűzés, mint a külföldi katonai kalandok. 1959-ben Averell Harriman a következőket írta: „Azt hiszem, Hruscsov úr nagyon szíven viseli a szovjet életszínvonal javítását. Hiszem, hogy a folyamatban levő hétéves tervre úgy tekint, mint a kommunista forradalmat megkoronázó sikerre és történelmi fordulópontra a szovjet emberek életében. Egyben önmaga emlékművének tartja, amely országának egyik nagy jövője-ként jelöli ki helyét a történelemben.”⁵⁸ Még a bekövetkező keserű csalódások sem regették el ezt a gondolatot.

Így 1964 februárjában Dean Rusk külügyminiszter, akit pedig aligha lehetne galambnak nevezni, magabiztosan kijelentette: „[A kommunisták] úgy látszik, elkezdtek felismerni, hogy feloldhatatlan ellentmondás van a világkommunizmus erőszakkal történő terjesztése és a szovjet állam és nép szükségletei között.”⁵⁹ A keletnémet és a magyar felkelés leverése, a számos konfrontáció Berlin ügyében, a kubai rakétaválság, Csehszlovákia megszállása, az Észak-Vietnámnak nyújtott erőteljes támogatás, a feszültségek elmérgesítése a Közel-Keleten, a gyenge pontok kihasználására irányuló, soha meg nem szűnő próbálkozások Afrikában – mindezek egyike sem volt kijózanító hatással sokak meggyőződésére, hogy már küszöbön áll a szovjetek jobbik énjének felülkerekedése, és a külföldi katonai kalandok helyett inkább a gazdaság fejlesztését választják. (Ez utóbbi állítás valóságartalmát azért volt nehéz ellenőrizni, mert a nyugati ipari demokráciák sohasem ragaszkodtak ahhoz, hogy Moszkvának választania kelljen a kettő közül; a hitelezés és a kereskedelem még a csúcsra járatott szovjet agresszivitás idején is folytatódott.)

Ugyanilyen örökösen visszatérő elmélet volt az a meggyőződés is, hogy a Kremlben állandó hatalmi harc dúl, amelyben egy békülékeny politikával Amerika a békekedvelőbb felet támogatja. A Nyugat nagy igyekezetet mutatott alibik találásában az egymást követő szovjet vezetők számára; mindig az éppen hivatalban levőt tekintették a „liberális” oldal fejének – még magát Sztálint is. E nyugati attitűd talán legtrókéletesebb példáját 1945-ben vetették papírra; ma már pontosan érzékelhető az ironiája. A jaltai konferencia után Harry Hopkins fehér házi tanácsadó a következőket nyilatkozta:

Az oroszok már bebizonyították, hogy észszerűek és előrelátók tudnak lenni, és semmi kétséget nem hagytak elnökünkben vagy népünkben afelől, hogy együtt tudunk élni velük, és békésen ki tudunk jönni egymással a bármelyikünk számára belátható jövőben. Egy kiegészítést azonban hozzá kell fűznöm ehhez – azt hiszem, valamennyiünknek voltak fenntartásai, hogy nem tudhatjuk előre, mivel járna, ha Sztálinnal történne valami. Abban biztosak voltunk, hogy számíthatunk észszerű cselekedeteire, józanságára és megérté-

sére – de abban már sohasem lehattunk biztosak, hogy ki vagy mi áll mögötte ott a Kremlben.¹⁰

„Annak valószínűsége, hogy Nyikita Hruscsov liberális rendszerének túlélése a szovjet elnök és a nyugati vezetők idei találkozójától függ, állandó beszédtema a nyugati diplomaták körében” – jelentette a *The New York Times* 1958. május 5-én, pontosan tükrözve a Hruscsov 1959-es washingtoni látogatásához vezető nézetet. Miután sikerült megghiúsítani Hruscsov próbálkozását a stratégiai egyensúly megbontására a kubai rakétatelepítéssel, a washingtoni szakértők azt találgatták, hogy bizonyára harcot folytat a keményvonalasok ellen a Kremlben, és most nagy szüksége van az Egyesült Államok megértésére és támogatására, nehogy ezek a keményvonalasok kerekedjenek felül. Ily módon teljesen figyelmen kívül hagyták azt aényt, hogy nem más, mint maga Hruscsov volt az, aki a rakétákat Kubába küldte, és főleg azért támadták odahaza, mert kudarcot vallott.¹¹ Elfogadható érvelés lehet viszont, hogy inkább azzal erősítjük a mérsékelt elemeket a Kremlben, bárkik legyenek is azok, ha a szovjet kalandorság kockázatait jelző határozottságot mutatunk, ahelyett, hogy azt a benyomást keltjük, miszerint látszólag marginális lépéseket kockázatmentesen meg lehet tenni.

A vízió a Kremlben folyó küzdelemről, amelyet Amerikának befolyásolnia kell, egy másik elterjedt nézet táptalajává is szolgált. Eszerint a feszültségeket személyes félreértések okozzák, amelyeket kellemmel és őszinteséggel meg lehet szüntetni. Alig több mint két évvel azután, hogy a kommunizmus visszaszorításának ígéretével hivatalba lépett az Eisenhower-adminisztráció, bevállalt egy csúcstalálkozót a szovjetekkel, ahol az elnök személyes varázsát széles körben egy új korszak előhírnökeként üdvözlözték. „Senki sem szeretné alábecsülni a változást a szovjet álláspontban – írta a *New York Herald Tribune* 1955. július 21-én. – Enélkül semmi sem lett volna lehetséges. [...] De Eisenhower elnök érdeme marad, hogy megértette ezt a változást, hogy magához ragadta a nyitást, és a világbéke javára fordította.” 1955. augusztus 1-jén a *Life* magazin kijelentette: „A genfi konferencia legfőbb eredménye olyan egyszerű és lélegzetelállító, hogy a cinikusok és a kákán is csomót keresők továbbra is megkérdőjelezik, az amerikaiak pedig, más okból kifolyólag, kissé nehéznek találják megérteni. A béke bajnoksága gazdát cserélt. Európa tudatában, amely odaitéli ezt a nem hivatalos címet, Moszkvából átkerült Washingtonba.” Nyitott kérdés maradt, hogy egy olyan ország, amely haladéktalanul csatlósává változtatta egész Kelet-Európát, blokád alá vonta Berlint, valamint leverte egy felkelést Kelet-Németországban, miként lehetett egyáltalán jogosult a béke bajnokságára. De még az 1950-es években is rendkívül elterjedt volt az a hit, miszerint a béke a jó személyes kapcsolatoktól függ. Ennek a véleménynek legékezőbb megfogalmazása az akkori brit külügyminiszter, Harold Macmillan nevéhez fűződik az 1955-ös külügyminiszteri konferencia

végén mondott zárszavában. E találkozó pontosan azért jutott holtpontra, mert az előző csúcskonferencia teljesítette azt a szovjet célt, hogy sikerült a feszültségek csökkentését csupán a mesterségesen „csinált” jó hangulat révén elérni:

Vajon miért küldte ez a találkozó [tudniillik a csúcs] a remény és várakozás izgalmát szerte a világba? Nem azért, mintha a tárgyalások különlegesen figyelemre méltók lettek volna. [...] Nem azért, mintha bármilyen szenzációs egyezményt értek volna el. Igazából nem azért, amit tettek vagy mondtak. Ami megragadta a világ képzeletét, az a barátságos találkozó ténye volt annak a két nagy csoportnak a vezetői között, amelyre a világ fel van osztva. Ezek a férfiak, akik óriási terheket hordoznak a vállukon, úgy találkoztak és beszélgettek és viccelődtek együtt, mint a hétköznapi halandók. [...] A genfi szellem valójában visszatérés a normális emberi kapcsolatokhoz.¹²

Egy év múlva ugyanezek a szovjet vezetők vérbe fojtották a felkelést Magyarországon, és atomháborúval fenyegették meg Angliát és Franciaországot a közelkeleti [szuezi] válság idején – miután az Egyesült Államok tüntetőleg távol tartotta magát szövetségeseitől. Egy évtizeddel később azonban Johnson elnök az 1965-ös kongresszusi évertékelő beszédében azt a reményét fejezte ki, hogy Hruscsov utódai szintén látogatást tehetnek az USA-ban a személyes félreértésekből eredő kockázatok csökkentése céljából:

Ha békében együtt akarunk élni, jobban meg kell ismernünk egymást. Biztos vagyok benne, hogy az amerikai nép érdeklődéssel fogadna egy olyan alkalmat, amikor meghallgathatja a szovjet vezetőket a televízióban – mint ahogyan én is szeretném, hogy a szovjet nép hallja a mi vezetőinket az övékben.

Remélem, az új szovjet vezetők meglátogathatják Amerikát, hogy első kézből tájékozódhassanak országunkról.

A Szovjetunió jelentette nehezen kiismerhető kihívással szembenező Nyugat továbbá nemcsak a békülékenység, hanem a szembenállás túlzásaival is megbénította magát. Minden évtizedben felütötte fejét a szentimentális békülékenység politikájának alternatívájaként a liturgikus harciasság, mintha az antikomunizmus kürtjének messze hangzó szava elég lenne a falak leomlásához. Karöltve azzal az ideával, miszerint az oroszoknál alapvető változásra került sor, az a hit is tartotta magát, hogy a szovjet célok sohasem módosíthatók, a történelem első olyan államalakulatává téve ezzel a Szovjetuniót, amely immunis a történelmi változásokra. Az amerikai hajthatatlanságot élítőkkkel szemben ott sorakoztak azok, akik soha el nem tudták volna képzelni, hogy érdekünkben állhat bár-

miféle megegyezés Moszkvával; néha éppen a szovjet megegyezési hajlandóságot hozták fel ellenérvként. Mindkét fenti vélekedés ugyanabból a tévhitből fakadt, miszerint a nemzetközi feszültségnek létezik valamilyen végpontja, mint akár a jó szándék, akár a keménység hozadékaként elnyert jutalom. Nem vették figyelembe azt a realitást, hogy egy olyan rendszerrel van dolgunk, amely ideológiailag túlságosan ellenséges az azonnali kiegyezéshez, katonailag pedig túl erős a megsemmisítéshez. A stratégiai lehetőségek orosz megragadását meg kellett akadályoznunk, egyúttal azonban eléggé meg kellett bízunk a saját ítéldőképességünkben is, hogy olyan egyezményeket kössünk a Szovjetunióval, amelyek időt hagynak rá, hogy a kommunista rendszer belső stagnálása majd elvégezze a korróziós munkát, és lehetővé tegye az önmérsékleten alapuló együttélés szükségességének megértését.

Már korábban is kritikusa voltam mindkét iskolának, amely a közszolgálatba lépésem előtti évtizedben minden háború utáni kormányra hatott:

Az orosz szándékokkal történő rögeszmés foglalkozás oda vezet, hogy a Nyugat az enyhülés idején önelégült, a válságok alatt meg pánikba esik. A jóságos szovjet hangnemet a béke megvalósulásával azonosítja, a szovjet ellenségeséget pedig a feszültség egy új korszaka jelének tekinti, és rendszerint pusztán katonai ellenintézkedésekkel reagál. A Nyugat ennél fogva sohasem áll készen egy moszkvai kurzusváltásra; egyformán felkészületlen az enyhülésre és a kérélehetetlenségre.¹³

Az érvelés hevéssége olykor elhomályosította azt a tényt, hogy a tárgyalások szószólóinak és ellenzőinek alapvető feltételezései megegyeznek. Egyetértés volt köztük abban, hogy egy hatékony megállapodás előfeltétele a szovjet rendszerben bekövetkező változás. Egyaránt azt gondolták, hogy a nyugati diplomáciának a szovjet belpolitikai fejlemények befolyásolására kell törekednie. Mindkét tábor azt a benyomást keltette, hogy a kommunista világgal való lehetséges kiegyezés természete abszolút egyértelmű. [...] Főleg az időzítés kérdésében különböztek egymástól. A tárgyalások ellenzői fenntartották azt a véleményüket, miszerint a szovjet engedékenysége még mindig a jövő zenéje, míg a szószólók állítása szerint már meg is történt.

Ennek folyományaképpen több figyelmet fordítottak arra, hogy vajon tárgyaljunk-e, mint arra, hogy miről tárgyaljunk. A szovjet belpolitikai fejlemények feletti vita elvonta az energiát saját céljaink kidolgozásától. Arra készített minket, hogy kérdést csináljunk abból, amit magától értetődőnek kellett volna vennünk: a tárgyalási szándékunkból. És eltérített bennünket egy konkrét program kidolgozásától, pedig egyedül ez adhatott volna értelmet a tárgyalásoknak.¹⁴

A Nixon-adminisztráció hivatalba lépésekor a politikai mérlegkimutatás nemigen szólt már a javunkra. A Szovjetunió csak nemrég szállta meg Csehszlovákiát. Óriási tételben szállított fegyvereket Észak-Vietnámnak, holott a Hanoiak nyújtott segítsége nélkül biztosítani lehetett volna a tárgyalások sikerét. Nem mutatott hajlandóságot arra sem, hogy segítséget nyújtson a közel-keleti rendezésben. És ekkor már közel került az egyenlőséghez a stratégiai fegyverek terén. Az egész háború utáni világot jellemző amerikai fölény 1967-re véget ért, az USA által önként vállalt plafonoknál megállva: ezer Minuteman interkontinentális ballisztikus rakétával, hatszázötvenhat Polaris típusú, tengeralattjáróról indítható ballisztikus rakétával, és ötvennégy Titán interkontinentális ballisztikus rakétával. 1969-re már világos volt, hogy az Egyesült Államokat elérni képes szovjet rakéták száma rövidesen egyenlő lesz a Szovjetunió elleni megtorló csapáshoz rendelkezésre álló összes amerikai rakétával sőt amennyiben az orosz fejlesztési programok a hetvenes években tovább folytatódnak, meg is fogja haladni azt.

Az új adminisztrációra egy sor ellentmondás feloldása várt. Akármi hangzott is el a szovjetek növekvő hatalmáról, a kommunista ideológiáról, az orosz expanzionizmusról és a szovjet intervencionizmusról, bárki lépett is hivatalba a késő hatvanas években, óhatatlanul meg kellett döbbsennie a béke megőrzésére irányuló kihívás precedens nélküli dimenzióitól. Semmilyen harcias retorika nem tudta elhomályosítani azt a tényt, hogy a meglevő nukleáris készletek elegendők az emberiség megsemmisítésére; és a szovjet bizalmatlanság semmilyen mértéke sem igazolhatta a hagyományos erőegyensúly-politika alkalmazását a válságok konfrontáció útján történő megoldására. Egy nukleáris háború katasztrófájának megelőzésénél nem lehetett fontosabb feladat, de veszélyes lett volna pusztán szentimentális indíttatásból nekilátni a megoldásának. Ez ugyanis egyaránt félrevezetné a mi népünket és a kommunista vezetőket, sokk-nak kitéve az előbbieket, az utóbbiakat pedig arra csábítva, hogy a tárgyalásokat a politikai hadviselés járható útjának tekintsék. Tudomásul kellett vennünk: oda-haza és a szövetségeseink körében csakis akkor nyerhetünk támogatást a határozott cselekvésre válság esetén, ha demonstrálni tudjuk, hogy nem mi idéztük elő. De a békésebb világ létrehozását célzó törekvéseink közben úgyszintén ostobaság lenne arról gyözködni az embereket, hogy vegyék semmibe azt az ideológiai és geopolitikai kihívást, amely nemzedékeken át fogja kísérni az emberiséget, vagy arra buzdítani őket, hogy ne vállaljanak be népszerűtlen taktikai és stratégiai védelmi kiadásokat. Mindez nem könnyű egy demokrácia számára egy Ázsiában vívott megosztó háború kellős közepén.

A felelősségteljes pozíciókban levők béke és szabadság iránti elkötelezettségének próbája nem a kijelentéseik emocionális töltete. Elkötelezettségünket azzal az önfegyelmel kellett kifejeznünk, amellyel megvédjük az értékeinket, és ezzel együtt megteremtjük a hosszú távú biztonság feltételeit. Meg kellett taníta-

nunk népünket, hogy nézzen szembe az állandó felelősségével, és ne várja, hogy akár a feszültség, akár az ellenség idővel magától is eltűnik. Egy ilyen folyamat valószínűleg nem lesz kényelmes vagy könnyű, különösen egy olyan türelmetlen nép számára, mint a miénk. De a jövő generációk aszerint fognak megítélni minket, hogy vajon biztonságosabb világot hagytunk-e magunk mögött, mint amilyet találtunk – egy olyan világot, amely engedmények nélkül megőrizte a békét, s megerősítette a szabad népek önbizalmát és reményeit.

Gondolatok az átmeneti időszakban

A Kreml hajlamos nagyfokú körütekintéssel közeledni egy új amerikai kormányhoz. Az apparátusok vágyainak netovábbja a kiszámíthatóság, a szovjet vezetők pedig kőbe vésett normák szerint működő szövevényes bürokratikus környezetben ténykednek. A rendületlen határozottsághoz alkalmazkodni tudnak, viszont felettébb idegesek lesznek a gyors változásokkal szembesülve, amelyek aláássák kollégáik magabiztosságát az ítélőképességükben és az események feletti uralmukban. Azt a következtetést vontuk le, hogy egy új kormány hivatalba lépésekor nincs értelme megpróbálni úrrá lenni ezen az aggodalmukon a morális közösség érzetére apellálva, mivel a szovjet vezetők egész neveltetése és ideológiája kizárja ezt a lehetőséget. Az önérdék az a norma, amelyet mindennél jobban értenek. Nem véletlen, hogy a Szovjetunió és a más társadalmak közötti kapcsolatok terén a moszkvai kollégáik irányában tanúsított „megértést” tekintve leginkább eltökélt nyugati vezetők bizonyultak mindeddig a legkevésbé sikereseknek. A szovjet vezetés, amely büszke arra, hogy mindenkinél jobban érti a politikai mozgatórugók objektív eredőit, sohasem ismerheti el, hogy átmeneti megfontolások vezérlik. Ezért nem volt semmilyen foganatja a Kennedy-kormány csaknem könyörgésig menő erőfeszítéseinek mindaddig, amíg a lélektani egyensúly helyre nem állt – először az amerikai katonai jelenlét fokozásával a Berlinre nehezedő orosz nyomás ellensúlyozására, majd pedig a kubai rakétaválsággal. A fenti eseményeket követően aztán sikerült némi haladást elérni.

Ezzel szemben Nixont a Kreml ugyan kommunisfafalóként tartotta számon, de azt soha nem engedte meg, hogy a személyes antipátia a szovjet nemzeti érdekek útjában álljon. Végére is Sztálin a nácik hatalomra kerülése után heteken belül máris nyitott Hitler felé. A kölcsönös bizalmatlanság ellenére a Kreml és a Nixon-kormány közötti kapcsolatok gyakorlatiasabbak voltak, mint a legtöbb korábbi időszakban, és általában mentesek a kezdetben túlfűtött, majd lehűtött remények által keltett libikókaeffektustól. Ez a furcsa pár, Brezsnyev és Nixon, végső soron azért alakított ki modus vivendit, mert mindketten megértették a másik felfogását az önérdékről. Pályafutása során Nixon már tett látogatást

a Szovjetunióban, amikor még alelnökként részt vett az elhíresült „konyhai vitában” Hruscsovval. Bármelyik jelenlegi elnökaspiránsnál sokkal mélyebben megértette vezető pozíciójának sajátosságait. Moszkva amiatt aggódott, nehogy az új elnök belekezdjen a fegyvervásárlás egy újabb fordulójába, ami megterhelné a szovjet gazdaságot. De kész volt megérdeklődni, milyen áron kerülheti el ennek kilátásait még úgy is, hogy közben demonstrálta a fenyegetésektől való jól bevált színlelt befolyásolhatatlanságát, és hagyományos taktikájához folyamodva megpróbálta aláásni azon politika belföldi támogatottságát Amerikában, amelyről olyannyira tartott.

Némi időbe telt, amíg a kapcsolat működni kezdett, ám amikor megtörtént, nem a véletlen műve volt. Az átmeneti időszakban nem került terítékre olyan téma, amely jobban foglalkoztatta volna a megválasztott elnököt; hosszú órákat töltöttünk a követendő irányra vonatkozó tervek felvázolásával. Nixon sokkal inkább politikai úton közelítette meg a problémát, mint én. Mivel a reputációját a kemény, sőt olykor kíméletlen antikommunizmusával alapozta meg, elkötelezte magát hagyományos konzervatív szavazótáborának megtartása mellett. A keményvonalas hírnevet különleges előnynek tekintette bel- és külpolitikánk alakításában. De megértette: elnökként nem mondhat le arról, hogy a politikai centrum felé is kibővítsé bázisát; ami azt illeti, a kelet–nyugati kapcsolatokban jó érzékkel hosszú távú lehetőséget látott az új többség kiépítése terén. Ezeket az éles ösztönöket rendkívül személyes nézetekkel kombinálta. Mivel attól tartott, hogy a glassborói csúcstalálkozó esetleg visszahozza Johnson jó szerencsését, gondolataiban a szovjetek máris összejátszottak a demokratákkal az ő győzelmének megghiúsítására. Másrésztől viszont azt is látta, hogy a nem meggyőző kifejlet következtében miként foszlik szerte Johnson népszerűsége ugyanolyan gyorsan, mint ahogyan megugrott. Innen eredeztethető az az eltökéltsége, hogy kizárólag garantálható siker esetén kerülhet sor csúcstalálkozóra.

Ahogy fentebb körvonalaztam, az én felfogásom lényegében véve egészen hasonló volt, habár a tudományos háttérnek tulajdoníthatóan némileg teoretikusabb. 1968. december 12-én a megválasztott elnök felkért, tájékoztassam az új kabinetet külpolitikai nézeteinkről. A következőket mondtam a kollégáimnak: úgy tűnik számomra, hogy a szovjet külpolitika egyszerre két irányba húz. Egyrészt nyomás nehezedik rá a Nyugattal való kiegyezésre; ennek oka a hetköznapi fogyasztási cikkek iránti növekvő igény, valamint a félelem a háborútól és talán azoktól, akik a rendőrállami hatalom szorításának egyfajta lazulásában reménykednek. Másrésztől presszió alatt van az Egyesült Államokkal való további konfrontációra; ez pedig a kommunista ideológiából, a vezetők bizalmatlanságából, a pártapparátusból, a hadseregből és azoknak a félelméből ered, akik attól tartanak, hogy a feszültségek bármilyen enyhülése felbátoríthatja a csatlós országokat, amelyek ismét megpróbálnak lazítani az oroszok túlzott hatalmán. Csehszlová-

kia augusztusi megszállása óta Moszkva külpolitikája két problémára koncentrált: hogyan kerekedjen felül a kommunista világ más részeit hatalmába kerítő sokkhatáson, amelyet az invázió váltott ki, és hogyan mentse a menthetőt máshol, főleg az amerikai–szovjet kapcsolatokban keletkezett súlyos károk minimalizálásával.

Utóbbi okból kifolyólag a szovjetek különösképpen örültek volna, ha nyitva marad a stratégiai fegyverzetkorlátozásról szóló tárgyalások lehetősége. Ezt több tényező motiválhatta: lehetett taktikai eszköz a respektus visszanyerésére, lehetett a nyugati szövetség megosztására irányuló manőver a félelmek eltűzésére egy szovjet–amerikai kondomíniumtól, de lehetett az is, hogy úgy gondolták: elkerülhetetlen egy meglehetősen szilárd alapokon álló stratégiai egyensúly, és ennélfogva elhatározták, hogy a jelenlegi szinten megpróbálják stabilizálni a fegyverkezési versenyt. Válaszunk a probléma általunk képviselt felfogásától függött. A múltbeli politikánk gyakran a „bizalomépítés” öncélú politikája volt abban a hitben, hogy a bizalom növekedésével a feszültségek automatikusan csökkenni fognak. De ha azt a nézetet valljuk, miszerint a feszültségek a konkrét kérdésekben megmutatkozó különbségek okán nőnek, akkor a problémát úgy kell megközelítenünk, hogy elkezdünk dolgozni ezeken a különbségeken. A tartós béke a két nukleáris szuperhatalmat megosztó politikai kérdések rendezésétől függ.

Csaknem ugyanebben az értelemben beszéltem a washingtoni szovjet képviselőt egyik kulcsfigurája előtt. Amikor december 18-án a Pierre Szállóban találkoztam Borisz Szedovval, a magát követségi tanácsosnak álcázó operatív KGB-tiszttel, közöltem vele: a megválasztott elnök komolyan gondolta, amikor a tárgyalások koráról beszélt. A szovjet vezetés az új kormányt készen állónak fogja találni a tartós rendezést célzó, valós érdekeket képviselő tárgyalásokra. Úgy hisszük, a múltban túl sokat foglalkoztak a kedvező légkörrel, és nem eleget a tartalommal. Az új adminisztráció véleménye szerint valós különbségek léteznek az Egyesült Államok és a Szovjetunió között, de ezek körét szűkíteni kell, ha tényleg őszintén csökkenteni szándékozunk a feszültségeket. A stratégiai fegyverek korlátozásáról szóló tárgyalásra ugyan készen állunk, ám nem engedjük magunkat belehajszolni mindaddig, amíg ki nem elemeztük a problémát. Ezenkívül a Szovjetunió céljait annak fényében ítéljük meg, mennyire hajlandó előrelépni széles körben, különösen a Közel-Kelettel és Vietnámmal kapcsolatos álláspontjában. A világ neuralgikus pontjain szovjet mérsékletet vártunk el. (Ez volt a híres összekapcsolás-doktrína.) Kifejeztem Szedovnak abbéli reményemet, hogy ezeket a szempontokat továbbítja kormányának.

Moszkva megnyugtató választ küldött. 1969. január 2-án Szedov üzenetet hozott nekem, amelyben a szovjet vezetők elhatárolódtak attól a „pesszimista véleményről”, amely állításuk szerint „a világ sok részén” kifejezésre jut a megválasztott elnökkel kapcsolatban. Moszkva érdeklődésének középpontjában nem Ni-

xon múltja állt, sokkal inkább foglalkoztatta őket, hogy vajon a mi vezetésünket mennyire hatja át „a realitásérzék”. A leszerelés elsődleges fontosságú. A szovjet vezetők elismerték: kapcsolatainkat kedvezően befolyásolná a vietnámi probléma rendezése, egy közel-keleti politikai megoldás és „egy realiztikus megközelítés” Európa egészét, de különösképpen Németországot tekintve. A Kreml persze nem mulasztotta el megemlíteni a saját „különleges érdekeit” Kelet-Európában.

Így hát mindkét fél kinyilvánította álláspontja lényegét. Az új kormány a szándékaival kapcsolatos szovjet aggodalmakat a Kreml bevonására akarta használni a Vietnámról folyó tárgyalásokba. Ennélfogva ragaszkodtunk ahhoz, hogy a tárgyalások egyidejűleg folyjanak az összes terítéken levő kérdéssről. A moszkvai vezetőket mindenekelőtt az új fegyverkezési versenynek a szovjet gazdaságra gyakorolt negatív hatása nyugtalanította, ezért elsődleges fontosságot tulajdonítottak a fegyverzetkorlátozásnak. Mindez még azzal a további előnnyel is járt számukra, hogy a tárgyalások pusztán ténye – az eredménytől függetlenül – megnehezítené a védelmi célokra történő ráfordítások ügyét az Egyesült Államokban, és nyugtalanítaná a kínaiakat – habár az utóbbit ekkor még nem éreztük.

Természetesen az új adminisztráció hivatalba lépéséig semmilyen további fejleményre nem kerülhetett sor. A megválasztott elnök és közötttem a Pierre Szállóban folytatott tanácskozások azonban tisztáztak egy sor alapelvet, amelyek a hivatali időnk alatt mindvégig jellemezték viszonyulásunkat az amerikai–szovjet kapcsolatokhoz. Ezek a következők voltak:

A konkrétág elve. Ragaszkodni fogunk ahhoz, hogy bármilyen tárgyalás az Egyesült Államok és a Szovjetunió között a feszültségek pontosan meghatározott okairól szóljon, nem pedig általános hangulatjavításról. A csúcstalálkozókat, amennyiben értelmet akarunk nekik adni, alaposan elő kell készíteni, és olyan tárgyalásokkal kell alátámasztani, amelyeken a diplomáciai csatornákon keresztül már számottevő haladást sikerült elérni. Komolyan vesszük a szovjet vezetők ideológiai elkötelezettségét; nem fogjuk illúziókba ringatni magunkat az országaink között sok területen fennálló összeegyeztethetetlen érdekkülönbségeket illetően. Nem teszünk úgy, mintha a jó személyes kapcsolat vagy a szentimentális retorika véget tudna vetni a háború utáni idők feszültségeinek. De készen állunk arra, hogy felkutassuk a mindkét fél által egyaránt fontosnak tartott területeket, és precíz megállapodásokat kössünk szigorúan viszonyossági alapon.

A józan megfontoltság elve. A szuperhatalmak közötti észszerű kapcsolatok nem bírják el az egyoldalú előnyökre és a válságzónák kihasználására irányuló folytonos törekvést. Eltökéltük magunkat a szovjet kalandorkodással szembeni ellenállásra, ugyanakkor azonban készek vagyunk tárgyalni a feszültségek tényleges enyhítéséről. Nem fogunk csendben asszisztálni a potenciális áldozatok tévhitbe ringatását célzó enyhüléshez, a kölcsönös önmérsékleten alapuló enyhülésben viszont készségesen közreműködünk. A dicséret vagy fenyegetés politikáját

fogjuk követni – büntetést szabva ki a kalandorságra, és készen állva a kapcsolatok bővítésére a felelős magatartás nyújtotta kereteken belül.

Az összekapcsolás elve. Mindenáron ragaszkodtunk ahhoz, hogy a szuperhatalmak közötti viszonyban a haladásnak széles fronton kell megtörténnie, mert csak így minősíthető ténylegesnek. Véleményünk szerint az események a világ különböző pontjain kapcsolatban vannak egymással, és ez még inkább érvényes a világ különböző pontjain tanúsított szovjet magatartásra. Abból az előfeltételezésből indultunk ki, miszerint a problémák egymástól elkülönülő részekre választása a szovjet vezetőket arra bátorítaná, hogy elhiggyék: egy adott területen az együttműködést biztonsági szelepként használhatják, miközben másutt egyoldalú előnyökre törekszenek. Mindezt elfogadhatatlannak tartottuk. E nézetünket Nixon 1969. január 27-én fejtette ki az első sajtókonferenciáján, ahol hangsúlyozta: a stratégiai fegyverzetkorlátozási tárgyalások a Szovjetunióval produktívabbak lennének, ha „oly módon és olyan időben [kerülne rájuk sor], ami lehetőség szerint velük egyidejűleg elősegíti a kiemelkedően fontos megoldatlan politikai problémákat érintő haladást”. Február 6-án egy sajtótájékoztatón nyíltan az „összekapcsolás” kifejezést használtam: „Az összekapcsolás kérdését a politikai és stratégiai környezet összefüggésébe helyezve... [az elnök] a béke problémájával minden olyan téren foglalkozni kíván, ahol a béke veszélyeztetve van, nem csak katonai téren.”

Oly erős az amerikai politikai gondolkodás pragmatikus tradíciója, hogy az összekapcsolás koncepcióját 1969-ben széles körben támadták. Úgy vélték, beteges idegenkedésből fakadó felesleges eszköz a fegyverzetkorlátozási tárgyalások halogatására. Azóta pedig egy adott kormány politikai preferenciáját tükröző nézetként utasítják el. Véleményünk szerint az összekapcsolás kétféle formában létezik: először, amikor egy tárgyaláson egy diplomata két különböző célkitűzést szándékosan összeköt abból a célból, hogy egyiküket a másikat befolyásoló eszközként használja, másodszor pedig a realitás által megkövetelt alapon, mert egy olyan világban, ahol minden mindennel összefügg, egy számottevő hatalom cselekedetei óhatatlanul egybekapcsolódnak, és a közvetlenül érintett kérdésen vagy régió túlmutató következménnyel járnak.

Az új kormány időnként az első értelemben véve folyamodott az összekapcsoláshoz, például amikor haladást értünk el a vietnami háború rendezése ügyében, amit az előrelépés feltételének lehetett tekinteni a szovjet érdekek számára fontos területeken, mint a Közel-Kelet, a kereskedelem vagy a fegyverzetkorlátozás. De az ennél sokkal fontosabb második értelemben az összekapcsolás a realitás, nem pedig elhatározás kérdése volt. Az amerikai tehetetlenség megnyilvánulása a világ egy adott részén, például Ázsiában vagy Afrikában, elkerülhetetlenül erodálná a hitelességünket a világ más részein is – példának okáért a Közel-Keleten. (Ezért törekedtünk annyira arra, hogy kivonulásunk Vietnámból ne összeomlásnak

látsszon, hanem tervezett stratégiai lépésnek.) A fegyverzetkorlátozási tárgyalásokon követett magatartásunkat nem lehetett elválasztani az ebből következő katonai egyensúlytól, sem pedig a fő katonai erőként ránk háruló kötelezettségek-től egy globális szövetségi rendszerben. Ugyanilyen okból a fegyverzetkorlátozás csaknem bizonyosan nem tudna túlélni egy olyan időszakot, amelyben nőnek a nemzetközi feszültségek. Röviden szólva, az összekapcsolást egy átfogó stratégiai és geopolitikai nézetrendszer szinonimájaként értelmeztük. Az események összefüggésének figyelmen kívül hagyása azt jelentette volna, hogy aláássuk a politika *egészének* koherenciáját.

Az összekapcsolás azonban nem természetes fogalom az amerikaiak számára, akik a külpolitikát hagyományosan mellékes, szinte epizódyszerű vállalkozásnak fogták és fogják fel. A regionális és funkcionális hivatalokra tagolódó bürokratikus szervezeteink a specializáció tudományos alapokon nyugvó hagyományával együtt a kategóriákba sorolás tendenciáját erősítik. Az amerikai pragmatizmus azt a hajlamot eredményezi, hogy a kérdéseket egymástól elkülönítve vizsgáljuk, a problémákat a lényegükre koncentrálna, a mellékes szempontokat figyelmen kívül hagyva oldjuk meg, anélkül, hogy érzékünk lenne az idő, az összefüggések vagy a realitás egyetlen darabban szőtt hálójá iránt. Az amerikai jogi hagyomány is az „adott ügy érdemi részeire” irányuló szigorú, merev odafigyelést, az absztrakciókkal szembeni bizalmatlanságot ösztönzi.

De a külpolitikában nem kerülhető meg egy integráló koncepcionális keret szükségessége. A belügyekben az új irányvételt a törvényhozási folyamat határozza meg; egy új program indításának egyedüli módját a drámai jelentőségű kezdeményezések jelentik. A külpolitikában azonban a legfontosabb kezdeményezések aprólékos előkészítést igényelnek, az eredmények pedig csak hónapok vagy tán évek múltán jelentkeznek. A siker történelmi érzéket kíván, az általunk nem irányítható sokféle erőnek és az események egymásra hatásának széles látókörű megértését. A belpolitika mércéje a törvény kiválósága, a külpolitikáé pedig a nüanszok és az összefüggések ismerete.

A politikacsinaló számára a külügyekben a legnagyobb feladat a prioritások megállapítása. Alapvetően fontos eszköz az eseményeket „egybekapcsoló” koncepcionális keret. Az összekapcsolás hiánya pontosan a cselekvési szabadság ellenkezőjét eredményezi; a politikacsinalók arra kényszerülnek, hogy partikularis érdekekre válaszoljanak, amelyeket rögzített iránytű nélküli pressziók hánynakvetnek ide-oda. A külügyminiszter a földrajzilag tagolódó hivatalok foglya lesz, az elnököt pedig túlzott mértékben a minisztériumai irányítják. Mindketten azt kockáztatják, hogy az események rabjaivá válnak.

Az összekapcsolás ennél fogva az új kormány egyik új törekvése volt külpolitikánk megszabadítására a túlvállalás és az elzárkózás közötti kilengésektől, valamint a nemzeti érdekek szilárd alapú koncepciójába ágyazására.

Közvélemény és kongresszusi vélemények – Tavaszi zápor

Nixon elnökké választásának egyik bizarr elemeként sokan azok közül, akik a kommunizmussal szemben tanúsított kérlelhetetlenül elutasító magatartása miatt támadták, a megválasztását felhatalmazásként értelmezték a Szovjetunió felé történő új nyitásra. A Nixon-kormányt tanácsok özönével fogadták, gyors lépések megtételére biztatva a Moszkvával való viszony javítása céljából. Nixon hamarosan adósnak találtatott ebben a vonatkozásban, lévén túl gyanakvó a szovjet szándékokat illetően, túlzottan a katonai erő megszállottja, és túlságosan rezisztens az enyhülés szükségességével szemben.

Az egyik javaslat egy „ismerkedési” csúcstalálkozó ötletét vetette fel azzal a céllal, hogy kezdeményezze a Johnson-kormány által már előkészített hadászati fegyverzetkorlátozási tárgyalásokat, és javítsa a személyes kapcsolatok légkörét. A gondolatot széles körben felkarolták, többek között Zbigniew Brzezinski, aki ekképpen fogalmazott: „Hasznos lenne – mind szimbolikusan, mind praktikus szempontból – kezdeményezni azt a gyakorlatot, hogy évente kétnapos kötetlen jellegű munkamegbeszélésre kerüljön sor az amerikai és a szovjet kormányfő között. [...] A találkozóra nem kell mindig hivatalos napirendet kitűzni. [...] A célja az lenne, hogy a két vezető nukleáris hatalom fejének rendszeres alkalmat adjon a személyes eszmecsere és a személyes kapcsolatok fenntartására.”¹⁵

Kampány kezdődött a kormány sürgetésére, hogy távolítsa el a kelet–nyugati kereskedelem útjában álló akadályokat, és a kibővített gazdasági kapcsolatok ígéretét ékként használja a politikai párbeszéd megnyitásához. Az érvelés szerint a két szuperhatalom egyre inkább egymást kiegészítő gazdasági érdekei csökkenthetik a politikai bizalmatlanságot. Marshall Shulman, a Szovjetunió prominens szakértője a következőket írta: „Lehet, hogy ezek a közös érdekek nem oldják fel a szovjet–amerikai versengést jelenleg kikényszerítő különbségeket, ám idővel olyanná válhatnak, hogy e különbségeket kevésbé fontosaknak láttassák.”¹⁶ Az Arthur Goldberg elnöklete alatt több szakértőt is felvonultató ENSZ Társaság 1969. február 1-jén – alig öt hónappal Csehszlovákia megszállása után – közzétett jelentése a kelet–nyugati kereskedelmi korlátozások könnyítését „kiemelt fontosságú teendőként” sürgette. A kongresszus is vette a hívójelet. 1968 folyamán és utána egy sor meghallgatásra került sor a szenátusban a Szovjetunióval folytatott nagyobb volumenű kereskedelem előnyeiről.

A fegyverzetkorlátozást természetesen mindenki csaknem egyhangúlag olyan területnek látta, ahol áttörést lehet elérni – először a nukleáris háború elkerülésének érdekközössége miatt, másodszor pedig mert úgy gondolták, hogy a stratégiai haderők szintje 1969-ben nagyjából egyenlő. A Külkapcsolatok Tanácsa által felállított munkacsoport Carl Kaysen (a Kennedy-adminisztráció helyettes nemzetbiztonsági tanácsadója) elnöklete alatt, tagjai között pedig a fegyverzetkor-

látozás számos kimagasló tudományos szakértőjével, 1969 januárjában jelentést készített a megválasztott elnök számára, amelyben „feltétlenül szükségesként” aposztrofáltan mielőbbi stratégiai fegyverzetkorlátozási megállapodást sürgetett. Érvelésük szerint ritka alkalmat szalaszthatunk most el, és egyoldalú moratóriumra szólítottak fel a rakétaelhárító rakéták (ABM), valamint az önállóan célra irányítható visszatérő egységek, vagyis a több robbanófejes rakéták (MIRV) telepítésében azért, hogy megköthető legyen a hadászati fegyverzetkorlátozási egyezmény. Az ENSZ Társaság fent említett bizottsága pedig szorgalmazta „a kétoldalú stratégiai rakétatárgyalások szükséges és sürgős mielőbbi kezdeményezését a Szovjetunióval”.

Európában (vietnámi szerepvállalásunk miatt némiképp felerősítve) az oroszokkal szemben folytatott amerikai politikától óatosan elhatárolódó tendencia jelent meg. De Gaulle elsőként kötött kétoldalú üzletet a Szovjetunióval: 1966-ban látogatást tett Moszkvában. A brit miniszterelnökök mindkét párt részéről asztrahán sapkában pózoltak a Kremlben, így mutatván ki a béke iránti elkötelezettségüket. Nyugat-Németországban, még mielőtt Willy Brandt 1969-ben a kancellári székbe került volna, a kormányzó nagykoalíció (amelyben Brandt külügyminiszter volt) enyhített Bonn korábbi, mereven elutasító álláspontján Kelet-Európával kapcsolatban, és közvetlen tárgyalásokba bocsátkozott Moszkvával. Minél ridegebb volt az Egyesült Államok magatartása a Szovjetunióval szemben, annál nagyobb volt a kísértés a szövetséges vezetők számára a „híd” szerepét játszani a Kelet és a Nyugat között. Emellett csábítóan népszerű volt biztosítani országai közvéleményét: nem hagyják, hogy az amerikai felelőtlenség világháborúhoz vezessen. A nyugati szövetség országai megfontolt lépésnek tekintették, hogy érdeklődést mutassanak a haderők közös csökkentése és egy európai biztonsági konferenciára vonatkozó régi keletű szovjet javaslat iránt. Ilyen körülmények között reális kilátásnak tűnt egy „differenciált enyhülés” létrejötte; ennek értelmében a Szovjetunió rájátszhatna európai szövetségeseink engedékenyebb hozzáállására, miközben a minket foglalkoztató globális kérdésekben hajthatatlan marad – így verve éket az atlanti szövetség tagjai közé.

A Nyugaton, az Egyesült Államokban, valamint Európában minden mást felülíró sugallat szerint folytatni kell az enyhülésre való aktív törekvést, és nem engedni, hogy a cseh invázió megtörje a folyamatot. 1968. szeptember 10-én, alig három héttel Csehszlovákia megszállása után, Johnson elnök nyilvánosan deklarálta: „Reményeink szerint – és erre fogunk törekedni – ezt a visszaesést nagyon ideiglenessé tesszük.” Az azért furcsa volt, hogy Csehszlovákia árnyékában éppen Amerikától várták el a jóhiszeműség demonstrálását. Az sem volt világos, milyen konkrét tények támasztják alá a reménynek és a sürgősségnek azt a rendíthetetlen érzését, amelyet a *Washington Star* március 9-i szerkesztőségi cikke foglalt össze, arra a következtetésre jutva, miszerint „ha el kell jönnie az enyhülésnek, akkor ez

az idő most jött el”. Ebben a légkörben a Szovjetunió az elnöki beiktatás napját szemelte ki arra, hogy nyíltan beszéljen a stratégiai fegyverzetkorlátozási tárgyalások haladéktalan megkezdéséről (amelynek közkeletű elnevezése a kifejezés *[strategic arms limitation talks]* kezdőbetűiből alkotott SALT lett).

Az elnök azonban nem hagyta belhajszolni magát semmibe. Elhatározta, hogy megérteti a moszkvai vezetőkkel: csupán a jobb légkör megteremtéséért nem fog tárgyalni, kellő előkészület és legalább néhány konkrét eredmény kilátása nélkül nem fog csúcstalálkozóra menni, és nem fog elfogadni olyan ügymenetet, amelyben a Szovjetunió határozhatná meg a konferenciák napirendjét. Osztottam Nixon nézeteit. Időre volt szükségünk a céljaink meghatározására, a stratégiánk kialakítására és a szovjet álláspont kiderítésére az általunk létfontosságúnak tartott ügyekben. Nem gondoltuk úgy, hogy a lehetőség olyan röpkének bizonyul, amilyennek az azonnali tárgyalások szószólói sugallták, vagy hogy a moszkvai vezetők türelmetlenül fognak reagálni. Ami azt illeti, szerintünk egy tárgyalás zátonyra futtatásának tökéletes módja az, ha felkészületlenül bocsátkozunk bele, vagy ha hagyjuk, hogy a szovjet vezetők azt higgyék, propagandával nyomást tudnak gyakorolni ránk.

Az igazat megvallva nagyon is készek voltunk a párbeszédre (talán soha nem látott mértékben) az alapvető megállapodások eléréséért. De azt akartuk, hogy a tárgyalások megfontolt stratégiát tükrözzenek, ne pedig válaszreakciót a szovjet manőverekre, és döntően fontosnak tartottuk az ösztönzők korrekt egyensúlyának létrehozását. A sajtónak szóló február 6-i háttér-tájékoztatómon hangsúlyoztam az összekapcsolás fontosságát: „Amit kértünk, ...az [a következő]: lássuk az akarat valamilyen jelét a politikai feszültségek szintjének lejjebb vitelére, a szavakon túlmenően valami módon történő kinyilvánítását annak, hogy a fegyverkezési verseny csökkentésével együtt politikai téren is lesz törekvés a konfliktus enyhítésére”. Konkrétan ez azt jelentette, hogy elődeinkkel ellentétben nem hagyjuk figyelmen kívül a Szovjetunió szerepét a vietnámi háború lehetővé tételében, és abban sem fogjuk vissza magunkat, hogy keressük annak a lehetőségét, miként használhatjuk ki az orosz aggodalmakat (például Kína vonatkozásában) egy szélesebb körben egymáshoz alkalmazkodó politika megvalósításának érdekében.

A közhangulat és a kongresszus hangulata azonban határozottan más volt. Egy új elnöki ciklus kezdetének mézeshetihez képest felettébb szokatlan módon ösztűz zúdult ránk az összekapcsolás koncepcióját és az elnök Szovjetunióval kapcsolatos stratégiáját bírálva, mihelyt ezek nyilvánosságra kerültek. „A rakéta-tárgyalások egyértelműen megkezdődhetnek, amikor csak Nixon úrnak megfelel – fogalmazott a *Washington Post* szerkesztőségi cikke mindjárt a beiktatás másnapján. – Azonnali lehetőséget ajánlanak neki, az elsőt arra, hogy alkalmazza azt a kifejezett meggyőződését, miszerint a kelet–nyugati kapcsolatokban a »konf-

rontáció korát» felváltotta a »tárgyalások kora«. [...] Annak a legmagasztosabb szerepnek, amelyet nyilatkozataiban kijelölt a maga számára, a »békecsináló« szerepének most eljött az ideje.” A *Time* magazin a beiktatást követő kiadásában (január 31-én) a gyors előrehaladással kapcsolatban keltett várakozásoknak adott hangot: „Az oroszok Nixon beiktatásának napját választották az USA nőgatására, és annak hangsúlyozására a világ felé, hogy a következő lépés Washingtonon múlik... Egyes diplomata és leszerelési szakértők a fővárosban úgy vélik, Nixon és Rogers már el is döntötték, hogy tárgyalásokat kell tartani, és hogy kettő–négy hónapon belül ténylegesen sor is kerülhet egy konferenciára.”

Ám – folytatódott a segítőkész tanács – ahhoz, hogy ezt a lehetőséget meg lehessen ragadni, a tárgyalások megnyitását meg kell szabadítani minden előfeltételtől vagy összekapcsolástól. Február 18-án a *New York Times* a következőket írta szerkesztőségi cikkében:

Az elnök jelezte, szándékában áll az utóbbi tizenkét év amerikai politikáját megváltoztatni azzal, hogy összekapcsolja a tervbe vett szovjet–amerikai tárgyalásokat a stratégiai fegyverzetkorlátozásról a politikai kérdésekről szólókkal. De valószínűleg semmi sem nyugtalanítja ennél jobban a NATO-szövetségeket... A Szovjetunióval való mindenre kiterjedő tárgyalásnak az a fajtája, amit a fejében forgat, egy sereg kelet–nyugati kérdés érintése, kétségkívül aggodalmat fog kelteni a legtöbb nyugat-európai országban éppen akkor, amikor Nixon úr a bizalmuk megnyerésére törekszik. Továbbá az olyan kelet–nyugati problémákat, mint a Közel-Kelet, Vietnám és Németország, igencsak nehéz lesz rendezni, miközben a stratégiai fegyverek kérdése már megérett a megoldásra.

(Hónapokon belül a szövetségeseink éppenséggel a kérdések össze nem kapcsolásának kilátása miatt fognak majd megrémülni.) Április 5-én a *Washington Post* hasonló témával hozakodott elő:

Nixon elnöknek be kell fejeznie a pizsmogást, és gyorsan rakétatárgyalásokba kell bocsátkoznia az oroszokkal. Egy új elnök számára a tájékozódáshoz és a taktikájának kidolgozásához rendelkezésre álló kegyelmi időszak lejárt. Ennek ellenére a Nixon-kormány még mindig totózázik... Nos, akkor mikor lép végre? Az oroszok már csaknem egy éve készen állnak.

Az összekapcsolásról pedig ekképpen szólt:

A realitás túlságosan is komplex és kellemetlen ahhoz, hogy bármelyik elnök megengedje magának azt a tévhitet, hogy ilyen sok különböző kacsát egy sor-

ba tud terelni. Értékét és sürgősségét tekintve a fegyverzetkorlátozás teljesen elkülönül a politikai problémák állásától.

Továbbá a kelet–nyugati kapcsolatok egész története óva int az összekapcsolástól.

„Sürgősebb, mint valaha” megkezdeni a tárgyalásokat, írta március 22-én a *Business Week*. „A Nixon-adminisztráció húzza-halasztja a dolgot” – nyilatkozta február 19-én R. H. Shackford a Scripps–Howard-újságok hangját hallatva. A *New York Post* március 27-én pedig azt követelte, hogy a kormány „azonnal fejezze be a halogatást”.

Befolyásos szenátorok és más közéleti személyiségek ugyanilyen hangot ütöttek meg; az elődeink maximum néhány hétig tartó kegyelmi időszakot adtak nekünk. Frank Church idahói szenátor a szenátus február 4-i ülésén figyelmeztetett, hogy a Kreml „galambjainak” megmentésére kell sietnünk: „A szovjet kormányon belül azoknak a helyzete és szavahihetősége, akik a rakétatárgyalások mellett érvelnek, meg fog rendülni, talán jóvátehetetlenül, ha Nixon elnök továbbra is azokra hallgat az Egyesült Államokban, akik a rakéták korlátozásáról szóló haladéktalan tárgyalások ellen érvelnek.” Albert Gore tennesseei szenátor március elején meghallgatásokat kezdeményezett a leszerelési albizottságban, kijelentve: „Elképzelhető, hogy páratlan lehetőség nyílt előttünk megállítani egy újabb nukleáris fegyverkezési verseny kibontakozófélben levő eszkalációját.” Clark Clifford korábbi védelmi miniszter, aki két hónapja még egy mind az ABM-védelemre, mind pedig a MIRV-programra elegendő pénzt biztosító költségvetést nyújtott be, március közepén elmondott beszédében pontosan azoknak a programoknak a befagyasztására szólított fel, amelyeket korábban ő maga javasolt: „A kőkemény tény az, hogy talán sohasem remélhetjük még egyszer, hogy olyan kedvező helyzetben leszünk, mint amilyet most élvezünk a tárgyalások megkezdésére a stratégiai nukleáris fegyverkezés befagyasztásáról. A technológiai fejlődés bármely fegyverzetkorlátozási egyezmény megkötését és végrehajtását megnehezítheti egy év vagy akár már hat hónap múlva a mostanihoz képest.”¹⁷

Ezek a nézetek visszhangra találtak az apparátusban. A diplomaták mindig a tárgyalások pártján állnak, mivel ezek jelentik a szakma életét. A szovjet ügyek a legkiválóbb külügyi szakembereink közül jó néhányat magukhoz vontak a State Departmentben, például olyanokat, mint Llewellyn Thompson, Charles Bohlen és George Kennan. Kevésbé méltányolt és megértett szakterület volt az övék. Olyan időszakban törekedtek az orosz reláció iránti érdeklődés életben tartására, amikor az amerikai diplomácia legvégső határának a Szovjetunió pusztá elismerése látszott (erre 1933-ig nem is került sor). Meg voltak döbbenve, amikor a második világháború alatt minden olyan dolognak, ami szovjet, a kritika nélküli elutasítását felváltotta a szintúgy kritikátlan elfogadás. Jövőbe látó

elemzéseket írtak a korabeli szovjet társadalom dinamikájáról. George Kennan a történelmünkben szereplő összes diplomatánál jóval közelebb került ahhoz, hogy értelmi szerzője legyen kora diplomáciai doktrínájának. Az egész életén át tartó specializáció – talán elkerülhetetlenül – emocionális elemeket sem nélkülöző elkötelezettséget hozott létre bennük az amerikai–szovjet kapcsolatok iránt. Miután évtizedeket kellett szenvedniük, amikor a kommunikációs csatornák részben a mi hozzáállásunk keménysége, de mindenekfelett a moszkvai vezetés Sztálin alatti paranoiája miatt gyakorlatilag el voltak zárva előlük, ezek a diplomaták az időnkénti posztsztálini békeoffenzívákban az egész életükben táplált reményeik valóra válásának kezdeteit látták.

Amikor átvettük a hivatalt, az orosz közeledés gyors elfogadását különösen Llewellyn Thompson, a külügyminisztérium szovjet ügyekben illetékes főtanácsadója szorgalmazta, nehogy az erőviszonyok ismét a keményvonalasok javára tolódjanak el a Kremlben. Nem állította meg az áradatot, hogy Nixon a Nemzetbiztonsági Tanács január 25-i ülésén hangsúlyozta azt a feltett szándékát, miszerint a Szovjetunióval folytatott tárgyalásokat a Fehér Házból akarja irányítani. Az sem volt hatással az apparátusi lendületre, hogy az elnök minden alkalmat megragadott annak hangsúlyozására, hogy nem kívánja elkötelezni magát egy konkrét dátum mellett a fegyverzetkorlátozási tárgyalásokon, amíg politikai kérdésekben, különösen Vietnám vonatkozásában, nem látja jelét az orosz együttműködési készségnek.

Az NSC-procedúrák, amelyek állítólag feltárták az én diktatórikus irányítási módszeremet, az eljárásnak ebben a szakaszában nem voltak képesek felmutatni semmilyen koherens álláspontot vagy kialakult gyakorlatot. A hónap vége felé kértem egy alternatív megközelítésekről és nézetekről szóló tanulmányt „az amerikai–szovjet kapcsolatok természetéről... a legtágabb értelemben”. Az eredmény egy álopciókat tartalmazó dolgozat volt a külügy részéről, amely rövidesen mértékadóvá váló módon a „korlátozottan ellenséges kapcsolat” [*Limited Adversary Relationship*] elnevezésű egyetlen életképes opciót két, egyértelműen hamis választási lehetőség, az abszolút ellenséges viszony és a totális kiegyezés közé tette, mintegy zárójelbe zárva. Még a „korlátozottan ellenséges kapcsolat” definícióját is olyan körmönfont módon fogalmazták meg, ami minden kormány szervnek lehetőséget adott arra, hogy keresztülvigye a saját preferenciáit. A fő probléma az volt, hogy az elnök kerek perec elutasította a közvetlen konfrontálódást a tanácsadóival az összekapcsolás központi kérdésében. Sohasem került sor olyan megbeszélésre, ahol ezt hivatalosan megvitattuk és rendeztük volna, mert Nixon el akarta kerülni a szemtől szembeni összeütközést a külügyminiszterével. Ehelyett február 4-én körlevelet küldött el Rogers, Laird és Helms címére – de valójában Rogersnek szánva –, amely hivatalos politikaként ismételte meg az összekapcsolást:

Úgy gondolom, hogy a Szovjetunióról és a vele folytatott nyilvános és magánjellegű diskurzusnak nyugodtnak, udvariasnak és nem polemizálónak kell lennie. [...]

Úgy gondolom, hogy a megvalósítható rendezés alapja egymás létfontosságú érdekeinek kölcsönös elismerése. Tudomásul kell vennünk, hogy a Szovjetunióknak vannak érdekei; a jelen körülmények között nem tehetünk mást, mint hogy a miénk meghatározása során figyelembe vesszük őket. Nem szabad kétségek között hagynunk a szovjet vezetést afelől, hogy azt várjuk tőlük, ők is hasonló módon viszonyuljanak hozzánk. [...] A múltban gyakran megpróbáltuk a lelkesedés hirtelen ránk törő rohamában a személyes diplomáciára támaszkodva rendezni a dolgokat. De a különböző találkozókat átható „szellem” nélkülözötte a közös érdek szilárd alapját, és ezért minden csúcstalálkozót alig egy év múlva válság követett.

Meg vagyok győződve afelől, hogy a nagy kérdések alapvetően összefüggnek egymással. Ez nem mesterséges kapcsolódások létrehozását jelenti egyik vagy másik kérdés különálló elemei vagy azon taktikai lépések között, amelyek megrétele mellett esetleg döntünk. De igenis úgy gondolom, hogy válság vagy szembenállás az egyik helyen és valódi együttműködés egy másikon nem tartható fenn párhuzamosan. Tudomásul veszem, hogy az előző kormány azt a nézetet vallotta, miszerint, ha kölcsönös érdeket érzékelünk egy kérdésben a Szovjetunióval, törekednünk kell a megegyezésre, és amennyire csak lehetséges, meg kell próbálnunk azt elkülöníteni a másutt meglevő konfliktusok bizonytalanságaitól. Ez valóban helytálló lehet számos kétoldalú és gyakorlati dologban, mint például kulturális vagy tudományos téren. De napjaink döntő fontosságú kérdéseiben, azt hiszem, arra kell törekednünk, hogy olyan fronton haladjunk előre, amely elég széles ahhoz, hogy világossá tegyük: kapcsolatot látunk a politikai és a katonai kérdések között. Úgy vélem, a szovjet vezetőkkel meg kell értetni, hogy nem arathatják le az együttműködés előnyeit az egyik területen, miközben másutt a feszültség vagy a szembenállás révén előnyszerzésre törekcszenek. Egy ilyen hozzáállás azt a veszélyt hordozza magában, hogy a szovjetek a fegyverzetekről szóló tárgyalásokat biztonsági szelepként fogják használni a másutt mutatkozó hajthatatlanságukra. [...]

Amire gondolok, azt egy azonnali és széles körű érdeklődésre számot tartó esettel szeretném illusztrálni – a stratégiai fegyverekről szóló javasolt tárgyalásokkal. Úgy gondolom, az a döntésünk, hogy mikor és miképpen haladjunk előre, nem kizárólag attól függ, hogyan tekintjük át a tisztán katonai és technikai kérdéseket, habár ezek alapvető fontosságúak. Ezt a döntést a fennálló politikai környezet és különösképpen annak a haladásnak a fényében kell meghoznunk, amelyet sikerül elérnünk a robbanásveszélyes közel-

keleti helyzet stabilizálása, valamint a [Vietnámról szóló] párizsi tárgyalások terén. Azt gondolom, meg kell őriznem a szabadságot annak biztosítására, már amennyire kézben tudjuk tartani a dolgot, hogy a Szovjetunióval a stratégiai fegyverekről folytatandó tárgyalások időzítése optimális legyen. Ez valójában jelenthet olyan késedelmet, amely túlmege azon, ami a technikai kérdések áttekintéséhez részünkről szükséges. Ami azt illeti, azt jelenti, hogy – legalábbis a nyilvános állásfoglalásunkban – nyitva kell hagynunk annak lehetőségét, hogy esetleg egyáltalán nem lesznek tárgyalások.

A levél azt szögezte le, amit Nixon valójában folytatott, habár sok kitérével. De mivel feltételezték – meglehetősen helytállóan –, hogy tartalmát a stábom és én fogalmaztam, az elnöki tanácsadó ártalmas befolyását tükröző irományként elutasították. A State Department rendkívüli buzgósággal ügyködött a kelet–nyugati kereskedelem egyoldalú liberalizálásán, továbbá azon, hogy oly módon vigyen bele minket a közel-keleti konfliktusba, ami inkább megnövelte, semmint csökkentette a szovjet befolyást, végül és mindenekfelett pedig a SALT-tárgyalások megkezdésén, mihelyt csak lehetséges. Bármely ellenkező értelmű fehér házi direktívát a lehető legszélesebb mozgástér biztosításával interpretáltak, ha ugyan az egészet el nem vetették úgy, ahogy volt. (Ez a levél azonban, mivel személyesen a szóban forgó kabinetminiszterek voltak a címzettek, kétségkívül sosem jutott el az apparátusig.)

Annak ellenére, hogy az elnök látszólag világosan és egyértelműen kijelentette, hisz az összekapcsolásban, és még nem kötelezte el magát a SALT-tárgyalások feltétlen megnyitása mellett, március 19-én a leszerelési főtárgyalónk, Gerard C. Smith azt közölte szovjet kollégájával, Alekszej Roscsinnal Genfben, hogy a SALT megkezdését „nem szükséges összekötni valamiféle, meghatározott nemzetközi problémák rendezésével közös csomagban”. Március 27-én Rogers külügyminiszter a Szenátus Külügyi Bizottsága előtt kijelentette: „Reméljük, ezek a megbeszélések a következő néhány hónapon belül megkezdődhetnek... Már megállapodtunk a Szovjetunióval, hogy mielőbb sor kerül a tárgyalásokra.” Amikor egy április 7-i sajtókonferencián megkérdezték, áll-e valami a SALT útjában, Rogers így válaszolt: „Nem, nincsen semmi, ami az útjában állna, és hamarosan sor kerülhet a megbeszélésekre. Jelenleg az előkészítésükön dolgozunk, és reményeink szerint késő tavasszal vagy a nyár elején megkezdődhetnek.” Az elnök április 10-én, az Észak-atlanti Tanács előtt elmondandó felszólalásának a State Department által készített tervezete a következő bejelentést adta Nixon szájába: „A mai napon utasítottam moszkvai nagykövetünket, hogy közölje a szovjet kormánnyal: örömmel készen állunk a tárgyalások megkezdésére Genfben április...”, meghagyva az elnöknek azt a lehetőséget, hogy írja rá a dátumot olyasmire, amit öt héttel korábban egyértelműen elutasított. A hadicsel nyilvánvaló volt: azt gon-

dolván, hogy én Nixont erősen és helytelen irányban befolyásolom, a külügy egy beszédíró útján meg akart kerülni.

Azon a tavaszon a külügyi apparátus minden áldott nap lefaragott valamit az elnök deklarált politikájából, tovább táplálva a reményeket a fegyverzetkorlátozási tárgyalásokra. A *New York Times* április 18-i száma „tisztviselők” kijelentéseire hivatkozott, miszerint a fegyverzetcsökkentési megállapodás a Szovjetunióval „a nixon-i külpolitika egyik elsőrendű fontosságú célja”. Április 22-én a *Times* a SALT-tárgyalások júniusi megkezdését latolgató „amerikai diplomátákat” idézett. Május 4-én Llewellyn Thompson közölte Dobrinyinnal: reményei szerint Rogers meg tud beszélni vele egy időpontot és helyet, mielőtt május 12-én elindul ázsiai útjára. Május 8-án Rogers közölte Dobrinyinnal: reményei szerint meg tud vele beszélni egy időpontot, helyet és módozatokat közvetlenül azután, hogy visszatér Ázsiából, célként pedig a „kora nyárra” utalt. Ugyanazon a napon moszkvai nagykövetünk, Jacob Beam találkozott Vaszilij V. Kuznyecov szovjet külügyminiszter-helyettessel, és a Rogerstől kapott instrukciók alapján megismételte a júniusi vagy júliusi kitűzött dátumokat, mire Kuznyecov azt válaszolta, hogy ők készen állnak. Május 13-án Chalmers Roberts a *Washington Post*-ban kormányzati forrásokat idézve azt nyilatkozta, hogy Rogers május 29-én találkozik Dobrinyinnal, és kitűznek egy időpontot; a szovjetek állítólag megismételték a tárgyalási készségüket. Május 14-én a UPI hírügynökség azt jelentette Genfből, hogy az Egyesült Államok készen áll a SALT-tárgyalások megkezdésére július elején. Május 14-én a brit kormány útmutatásért fordult a State Departmenthez, miképpen kommentálja nyilvánosan a SALT ügyét, amellyel kapcsolatban arra a következtetésre jutottak, hogy küszöbön áll. Más NATO-szövetségesek ugyanilyen benyomások hatására hasonlóképpen cselekedtek. Május 16-án Washingtonban Gerard Smith tájékoztatta Rolf Pauls nyugatnémet nagykövetet a SALT-ról, azon lamentálva, hogy a tárgyalásoknak valószínűleg foglalkozniuk kell mind a MIRV-vel, mind pedig az ABM-mel, és hogy „a nyár folyamán” megkezdődhetnek.

A fokozódó nyomással párosuló fenti megelőző ki- és bejelentések nem egy világosan megfogalmazott koncepcionális különbségre világítottak rá a külügyminiszter és az elnök között, hanem egy sor nap nap utáni taktikai eltérést jeleztek a Fehér Ház politikájától. Arra szánták őket, hogy kikristályosítsanak egy döntést, de amit valójában tettek, az nem volt más, mint nagybani kiárúsítása azoknak az eszközöknek és előnyöknek, amelyeket egy gondosan kidolgozott és óvatos stratégiával összhangban fel kívántunk halmozni. A szovjetek nagyon akarták a SALT-ot, mi pedig tárgyalásra szándékoztunk bírni őket más kérdésekben, így Vietnám ügyében is. Első hivatali évünk tavaszán a rövid ideig jól látható különbség a Fehér Ház és a külügyminisztérium között lehetőséget adott Moszkvának a manőverezésre a kormányunkon belül, a külügy, a média és a kongresszus presz-

zionálására a Fehér Házra gyakorolt nyomás jól átgondolt taktikájának megfelelően.

A külügyi apparátus fegyelmetlenségének egymást erősítő hatása, megfejtve a médiától és a kongresszustól jövő állandó nyomással, végül elérte célját: fel kellett adnunk azt az erőfeszítésünket, hogy a SALT-tárgyalások megkezdését más tárgyalások eszközeként használjuk. Június 11-én felhatalmaztuk Rogerst az oroszok tájékoztatására, miszerint készen állunk a SALT megnyitására – hogy aztán négy hónapon át tartó *szovjet* időhúzással kelljen szembesülnünk.

A külügyi apparátus azonban pürrhoszi győzelmet aratott. Miután engednünk kellett a kezdés időpontjának ügyében, Nixon az én támogatásommal a tárgyalások irányítását egyre inkább a Fehér Ház égisze alá vonta. Habár a titkosság előnyben részesítése amúgy is ebbe az irányba terelte volna, az apparátus fegyelmetlensége felgyorsította a folyamatot. A moszkvai vezetők hamarosan megtapasztalhatták: noha az amerikai elnök vonakodhat a külügyminiszterével való konfrontálódástól, sőt időnként még visszavonulót is fújhat taktikai okokból, nem szándékozik másokhoz alkalmazkodni külpolitikai alapelveink meghatározásában. Mihelyt a szovjetek megértették, hogy a ténylegesen megvalósuló döntéseket az elnök hozza meg, közvetlen kapcsolat alakult ki Dobrinyin nagykövét és a Fehér Ház között. Létrejött az, ami az amerikai–szovjet szóhasználatban a „csatorna” néven vált ismertté.*

A „csatorna”

A rendkívüli szovjet nagykövettel a lakásán való találkozásom február 14-én az első volt nyolc éven át folytatódó bizalmas eszmecsereink hosszú sorában. Az amerikai–szovjet kapcsolatok legérzékenyebb kérdései idővel egyre inkább Dobrinyin és köztem kerültek terítékre. Csaknem minden alkalommal a Fehér Ház Térképszobájában találkoztunk, egy kellemes helyiségben a diplomatáknak fenntartott bejárat mellett, ahol a kertbe ültetett rododendronbokrok takarnak a kíváncsi tekintetek elől. A második világháborúban Franklin Roosevelt elnök használta stratégiai tervezőszobaként, innen kapta a nevét.

Dobrinyin és én csaknem minden fő kérdésben elkezdtünk előzetes tárgyalásokat folytatni, ő a Politikai Bizottság nevében, én pedig Nixon bizalmasaként. Informális módon tisztáztuk kormányaink alapvető céljait, és amikor a megbeszéléseink konkrét megegyezés reményével kecsegtettek, a témát a konvencionális diplomáciai csatornákra továbbítottuk. Ha az ottani hivatalos tárgyalások

* A szerző itt arra utal, hogy az amerikai–szovjet párbeszédben Dobrinyinnal külön „hátsó csatornát” alakított ki az informális megbeszélésekre. (A ford.)

megrekedtek, a „csatornát” ismét megnyitottuk. A csak erőpróba útján feloldható holtponthoz elkerülésére egyedi eljárásmodokat fejlesztettünk ki. Az elnök engedélyével az amerikai álláspontot az én saját ötletemként vezettem elő, úgy fogalmazva, hogy csak „hangosan gondolkodom”. Dobrinyin azután ugyanilyen el nem kötelező alapon közölte velem a Kreml reakcióját. Időnként a folyamat megfordult. Egyikünk sem volt meggátolva abban, hogy a másik fél elutasító reakciója miatt hivatalos úton vesse fel a kérdést, viszont ezzel a módszerrel legalább a véletlenszerű konfrontációkat meg lehetett akadályozni. Az eljárást a terep felderítésének egyik módszereként találtuk ki a nagyobb holtponthoz elkerülése céljából.

Dobrinyin bámulatra méltóan alkalmas volt erre a kényes, nagy körültekintést igénylő szerepre. Manapság a nagykövetek szűk mozgástérrel rendelkeznek a tárgyalásokon. A telefon és a telex részletes eligazítással szolgál nekik otthonról, és ők maguk is képesek változtatásokat eszközölni akár egy órán belül is. De ha a sugárhajtású repülőgépek korának nagykövetei mára diplomáciai postásokká váltak, akkor döntő szerephez jutnak politikai tolmácsokként – és még *mielőtt* vészhelyzet alakulna ki. Az odahaza ülő hivatalnokok olyan sok időt töltenek el a nehézkes apparátusok igazgatásával, hogy kevésbé érzékelik más fővárosok és vezetők komplex mivoltát – kétségkívül markánsan kevésbé, mint azokban az időkben, amikor a világ jelentős diplomatái mindannyian hasonló háttérrel mondhattak magukénak, és ugyanabban a kulturális közegben kommunikáltak. Semmi sem helyettesítheti annak a helyszínen tartózkodó személynek a betekintését a helyi ügyekbe, aki eleget forog a helyiek társaságában ahhoz, hogy kezét a politikai élet útőerén tartsa, ugyanakkor annyira azért nem azonosul vele, hogy elveszítse távolságtartó látásmódját. A szerepe igazán válságok idején jelentős, amikor élet-halál fontosságú ügyeket befolyásoló helyzetértékelések a kézzel nem fogható dolgok éles eszé és gyors reakcióidejű megértésétől függenek.

Ez különleges kihívást jelent a szovjet követek számára. Olyan apparátus produktumai ők, amelyek a fegyelmet jutalmazza, a kezdeményezést viszont rosszallja; egy olyan társadalom, amelyik történelmileg bizalmatlan a külföldiekkel szemben, és egy olyan népé, amelyik látens bizonytalanságérzetét zsarnoki magabiztossággal palástolja. Egyes szovjet diplomaták esetében az embernek az a kényelmetlen érzése támad, hogy távoli, de nem szűnő éberségű feletteseik prekonceptióinak megfelelően jelentenek hazafelé, mert így tudják legkönnyebben elkerülni a téves helyzetértékelés vádját. A legtöbb szovjet diplomata látható módon mereven ragaszkodik a hivatalos állásponthoz, mert ha nem áll elő semmilyen kezdeményezéssel, sohasem vádolhatják Moszkvában felesleges kompromisszumok kötésével. Az előírás szerinti érveket ismételtetik, mert nem kockáztathatják meg ideológiai ortodoxiájuk kétségbe vonását. Csak nagyon ritkán magyarázzák meg az álláspontjuk okát, és még akkor is a leghivatalosabb megfogalmazással, mert nem merik megkockáztatni, hogy odahaza a nem kielé-

gítő képviselőt vádjával kelljen szembenézniük, vagy hogy azt a látszatot keltsék: felhatalmazás nélkül utalást tesznek arra, hogy a szovjet célok netán tárgyalás alapját képezhetik.

Dobrinyin sikerrel kerülte el ezeket a szakmai deformációkat. A kommunista társadalom klasszikus produktuma volt. Tizenkét gyermekes családba születve és az első családtagként, aki egyetemre mehetett, jól profitált abból a rendszerből, amelyet olyan rátermetten képviselt. Villamosmérnökként végzett, és a háború alatt került a külügyminisztérium állományába. Akár annak köszönhetette rugalmasságát, hogy az elmét eltompító ideológiától viszonylag mentes szakterületen tanult, akár a természetes beállítottsága miatt, egyike volt annak a kevés, általam ismert szovjet diplomatának, aki belelátott mások lelkébe. Barátságos és udvarias volt, de nem csupán szovjet mércével mérve – ami tág teret enged a bumfordiságnak –, hanem bármilyen kritériumnak megfelelően. Tudta, miképpen beszéljen az amerikaiakkal a prekonceptióikra briliánsan ráhangolódó hangnemen. Hasonlóan különleges ügyességgel váltotta ki belőlünk a kimeríthetetlen amerikai büntudatot azzal, hogy kedvesen, ám kitartóan azt sulykolta belénk: minden holtponthoz mi vagyunk a felelősek.

Sosem feledtem azonban, hogy Dobrinyin a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának tagja. Sohasem ragadtattam magamat arra az önáltatásra, miszerint fesztelen modora bármilyen fogékonyságot tükrözne irányomban vagy a Nyugat irányában. Nem volt kétségem afelől, hogy ha országának érdekei úgy kívánnák, ugyanolyan könyörtelen vagy kétszínű tudna lenni, mint bármely más kommunista vezető. Magától értetődőnek vettem: hatékonysága a kormánya politikájának képviselőjében mutatott szakértelmétől függ, nem pedig saját preferenciáitól. De a szovjet irányvonal megkérdőjelezhetetlen támogatását az ő esetében tehertétel helyett előnynek tekintettem, ugyanis lehetővé tette nekünk a főnökei politikájának pontos felmérését, és hozzájárult a saját befolyásának megőrzéséhez odahaza. Céljaink szempontjából az is elég lett volna, ha átlagon felüli szinten megérti az amerikai politikai színteret, ám Dobrinyin ennél jóval különb volt. Időnként megosztotta velem az amerikai politikának személyes szemszögéből történő elemzését, amely kivétel nélkül pontos volt, sőt bölcs meglátásokról tanúskodott. Bizonyos mértékig megnyugtató volt számunkra, hogy az itteni viszonyok tapasztalaton alapuló és széles látókörű elemzése áll a Kreml rendelkezésére. Természetesen egymás pontos megértése sem garantálhatta, hogy Moszkva az általunk preferált választ adja, de legalább csökkentette a súlyos tévedések kockázatát.

Dobrinyin mentes volt attól a kicsinyes svindlizésre való hajlamtól, amellyel a közepes szovjet diplomata készségesen demonstrálja éberségét a felettesei előtt. Megértette, hogy a megbízhatóság reputációja fontos előnyt jelent a külpolitikában. A gyors észjárású és fegyelmezett, szívélyes modorú, ugyanakkor

körültekintő magatartású Dobrinyin tökéletes biztonsággal és rátermettséggel forgott a washingtoni felsőbb körökben. A követek számára megszabott keretek között játszott személyes szerepe csaknem bizonyosan gyümölcsöző volt az amerikai–szovjet kapcsolatokban. Ha egy napon netán tényleg bekövetkezne a feszültségek és veszélyek korunk kívánalmainak megfelelő valódi enyhülése, benne Anatolij Dobrinyin központi szerepet mondhatna magáénak.

1969 februárjában csak a kezdet kezdetén tartottunk. Mindkét fél még mindig a másik kiismerésével volt elfoglalva. Dobrinyinnak az elnökkel való találkozásra vonatkozó kérése ügyrendi és tartalmi problémával szembesítette Nixont. Ügyrendi szempontból meg akarta alapozni dominanciáját a Szovjetunióval folytatandó tárgyalásokon; a szándéka szerint ez Rogers kirekesztését követelte meg, aki esetleg túlságosan aggodalmaskodó lehet, és magának tulajdonítaná annak az érdemét, ha netán bármilyen haladást érnenk el. Tartalmi szempontból az összekapcsolási folyamatot a saját tempójában akarta elkezdni. A Rogers-problémát a rá jellemző szokásos módon kívánta megoldani azzal, hogy Haldemanra testálta a kellemetlen feladatot (és nem volt kétségem afelől, hogy utóbbi majd továbbhárítja rám). Haldeman közölte a külügyminiszterrel: távolmaradása a találkozóztól a legjobb garancia arra, hogy nem táplálunk túlzott reményeket a szovjetekben. Rogers részvétele ugyanis a sietség látszatát hordozná magában, ami pedig ellentétes a stratégiánkkal, és indokolatlan optimizmus érzetét kelthetné. Rogers, aki nem volt hozzászokva az efféle aggályoskodáshoz régi barátja részéről, érzéketlennek bizonyult a személyét érintő gondoskodó figyelem illetén megnyilvánulásával szemben, így aztán a hérvége jó részének programjaként vissza kellett vernünk az ismételt – és nem megalapozatlan – kérelmeit, hogy külügyminiszterként részt vehessen az új elnök és a szovjet nagykövet első találkozásán.

De ez pontosan az a fajta ügy volt, amelyben Nixon sohasem engedett, amíg csak találni tudott valaki mást, aki elvégzi helyette a piszkos munkát. Rogers nem volt jelen a találkozóon, ellenben az intézményi presztízs irányában tett engesztelő ajándékként Malcolm Toon, a State Department szovjet ügyosztályának akkori igazgatója (később pedig elsőrangú moszkvai nagykövet) meghívást kapott. Ám még ez a gesztus is meg lett fosztva a jelentőségétől, mert a találkozó végén Nixon, Toont és engem is elbocsátva, négy szemközt közölte Dobrinyinnal: a különlegesen érzékeny ügyekben mindig először velem vegye fel a kapcsolatot.

A „csatorna” ezzel hivatalosan is létrejött.

A Dobrinyinnal való találkozója előtt Nixon megkért, vázoljam egy memorandumban, mit hoz szóba valószínűleg a nagykövet, mik lehetnek a céljai, és a javaslatom szerint milyen álláspontot foglaljon el általánosságban. Válaszomban a következőket jósoltam: Dobrinyin valószínűleg biztosít minket a szovjetek készségéről a tárgyalások megkezdésére, különösen a SALT vonatkozásában, ki-

fejezi aggodalmát amiatt, hogy január 20-a óta nem reagálunk kellő rugalmassággal a Szovjetunió békülékeny hozzáállására, burkolt célzást fog tenni arra, hogy nem szabad elszalasztanunk a kedvező alkalmat, és közvetlen kommunikációs csatorna létrehozására tesz javaslatot az elnök és az orosz vezetők között. Továbbá azt tanácsoltam Nixonnak: ha Dobrinyin üzenetet hoz a szovjet vezetéstől, a konkrét indítványok iránt mutasson fogadókészséget, azt viszont ne engedje, hogy a szovjetek homályos tárgyalási ígéretekkkel, tartalmi javaslatok nélkül erőltessék a dolgok menetét. Ragaszkodnunk kell ahhoz az álláspontunkhoz, mely szerint a haladás csakis pontosan meghatározott rendezéstől, és nem személyes diplomáciától függ. Az egyes konkrét esetek vonatkozásában az üzenetnek úgy kell szólnia, hogy a berlini megközelítési útvonalak folytonos zaklatása a nyugatnémet szövetségi elnökválasztás miatt mindenféle tárgyalási remény meghíúsulását jelenti, a Közel-Keleten mindkét félnek az önmérsékletre és a rugalmas diplomáciára kell használnia a befolyását, eltökélt szándékunk véget vetni a vietnámi háborúnak, és az oroszokkal kialakítandó kapcsolatunk általában véve az e konfliktus rendezésében mutatott segítőkészségüktől függ. Végül belefoglaltam még egy homályos megfogalmazású kitéltet is, miszerint a szovjet támogatás elmaradása esetén „nem zárjuk ki, hogy a haladás elérése érdekében mások közreműködését is igénybe vesszük, akik érdekeltek [a konfliktus rendezésében]”. Ez rejtélyes utalás volt a kínaiakra – bár az okos Dobrinyin számára aligha jelentett megfejthetetlen rébuszt.

Shokása szerint Nixon gondosan aláhúzta emlékeztetőmben a számára fontosnak látszó mondatokat. Külön megjelölte a Berlin integritása és életképessége iránti elkötelezettségünket hangsúlyozó passzust. A Közel-Keletről és a Vietnámról szóló bekezdésben csaknem minden mondatot aláhúzott, de megjelölte a Kínára történő utalást is.

A külföldi vezetőkkel lebonyolított találkozóin Nixon remekül interpretálta a gondosan előkészített álláspontokat, emellett jobban megértette a külföldiek lelkületét, mint a legtöbb amerikaiét – talán mert kevésbé érezte őket fenyegetésnek a maga számára. De a tárgyalások adok-kapokja idegessé tette; gyűlölt minden előre be nem tervezett személyes összeütközést, és kellemetlennek találta, ha valakivel szemtől szemben kellett megvédenie az álláspontját. Az apró-cseprő részletek türelmetlenné tették, és vonakodott elhúzódó patthelyzetekkel szembesülni, pedig pontosan ezek azok a mechanizmusok, amelyek révén a megállapodásokat rendszerint tető alá lehet hozni. Bár az elvi síkon mozgó tárgyalásokon remekelt, annak bevallására túlságosan büszke volt a látogatói előtt, hogy esetleg egy emlékeztető segítségét is igénybe veszi. Ahogyan már említettem, diplomáciai találkozói lebonyolítása előtt fejből megtanulta a számára kidolgozott beszédtemákat, amelyek – valljuk be – megfogalmazásukban az ő nézeteit tükrözték, amennyiben előzetesen megbeszéltük őket egymás között.

Nixon antipátiája a tárgyalásokon való személyes részvétellel szemben azonban egy elnök esetében nem gyengeség, hanem erősség. Diplomáciánk történetében nem egy nagy bukást éppen a magukat jó tárgyalópartnernek képzelő elnökök idéztek elő. Általános szabályként az elnöki hivatallal szembeni elvárások kizárják a részletek nyomon követését és a rájuk való odafigyelést, márpedig ez minden tárgyalás alapkövetelménye. Továbbá, ha az elnökök tárgyaló felekké válnak, a diplomácia számára nem marad menekülési útvonal. Szégyenben maradás nélkül az engedmények megmásíthatatlanok. Egy holtpontra az elnök és hivatala személyes presztízsét kockáztatja, egy hiba pedig a tévedés beismerését kívánja meg. És mivel a kormányfők nem választották volna ezt a hivatalt egy egészséges mértékű egodózis nélkül, a tárgyalások a kezelhetetlenségből egyet-tőre konfrontációvá fajulhatnak. Az alsóbb szintű megbeszélések – és egy elnökkel összehasonlítva még a külügyminiszter is alsó szintnek tekintendő – lehetővé teszik a kormányfőnek a beavatkozást a döntő pillanatokban; a kiigazításokért sokkal kisebb árat kell fizetni. Mire a kormányfők megjelennek a színen, addigra már véglegesíteni kell az egyezmények megszövegezését – és ez legtöbbször így is történt azon elnökök esetében, akik alatt szolgáltam –, bár egy-két pontot nyitva lehet hagyni annak igazolására, hogy végül a legfelső vezetők közbelépésével köttetett meg az alku. Az elnökök természetesen felelősek az átfogó stratégia megformálásáért. Nekik kell meghozniuk az alapvető fontosságú döntéseket; ezekért egyedül ők felelősek, ennél fogva övék minden elismerés (vagy bírálat), függetlenül attól, mennyi segítséget kaptak az oda vezető út során. Amikor saját stratégiájuk taktikai megvalósításával próbálkoznak, a katasztrófát kockáztatják. Nixon sohasem követte el ezt a hibát.

Az első találkozóra Nixon és Dobrinyin között 1969. február 17-én került sor. Az influenzából ekkorra már felépült Dobrinyin belépett az Ovális Irodába, lezajlott a bemutatása Nixonnak, majd a néhány nappal korábban velem lefolytatott megbeszélésen elhangzottaknak nagyjából megfelelően Dobrinyin előadta a szovjet vezetés álláspontját. Utalt egy csúcstalálkozó lehetőségére, és nem utasította el az összekapcsolást. Éppen ellenkezőleg, megerősítette az orosz készséget az egyidejű tárgyalásra egy sor kérdésben. Közölte, hogy a Szovjetunió hajlandó latba vetni befolyását a közel-keleti helyzet megoldása érdekében, majd az iránt érdeklődött, mikor lennénk készek tárgyalásokba bocsátkozni a stratégiai fegyverek korlátozásáról.

Abban a hivatalos modorban, amelyet akkor vett fel, amikor izgatott volt, Nixon úgy válaszolt, hogy a csúcstalálkozók gondos előkészületeket igényelnek. Hangsúlyozta a szuperhatalmi önmérséklet fontosságát globális alapon, és kitartott amellett, hogy elengedhetetlen a közel-keleti és a vietnámi feszültség enyhítése, majd hozzátette: a fegyverzetkorlátozási tárgyalások esetében szintén alapos előkészítésre van szükség, a fegyverzetek befagyasztása pedig nem bizto-

sítja a békét, hacsak nem kíséri egyben politikai mértéktartás is. Rámutatott, hogy nagy fontosságot tulajdonítunk Berlin státuszának, amire Dobrinyin azt válaszolta, a Szovjetunió minden tőle telhetőt megtesz a helyzet nyugvóponton tartása érdekében.

A személyes találkozók érzett bizonytalanságára jellemző módon Nixon aznap négyszer is az irodájába hívott, hogy megnyugtassam: jól szerepelt a tárgyaláson. Meglátása szerint kemény konfrontációra került sor. Az én benyomásom pont az ellenkezője volt – szerintem a találkozó békülékeny hangnemet ütött meg, vagy legalábbis úgy zajlott le, ahogyan az elvárható egy sakkjátszma megnyitása alkalmával két nagymester között. Mindkét fél lépéseket tett a lehetőségek maximális számának fenntartása érdekében, és mindketten arra törekedtek, hogy megvédjék magukat az ellenfél váratlan húzásaival szemben. Jó lelkiismerettel azt mondhattam Nixonnak: a lehető legjobban teljesített.

Másnap, február 18-án délelőtt memorandumot küldtem át neki az előző napi első találkozóval kapcsolatos észrevételeimmel. A konklúzióm a következő volt:

Véleményem szerint a jelenlegi szovjet álláspont a kiegyezésről és a tárgyalásokban való érdekeltiségről – különösen a fegyverzetkorlátozás vonatkozásában, de a Közel-Kelettel kapcsolatban is – nagymértékben a kormányunk terveit illető bizonytalanságukból ered. Egyértelműen nyugtalanítja őket, hogy Ön új fegyverkezési programok elindítása mellett dönthet, amelyek új és költséges döntéseket követelnének meg Moszkvától; remélik, hogy a mielőbbi tárgyalások legalább ellensúlyozni fogják az ilyen tendenciákat Washingtonban. (Kétlem, hogy ebben a kérdésben nagy véleménykülönbség lenne a Kremlben, habár ettől még bizonyára lehetnek lényeges eltérések a velünk kötendő megállapodás tényleges feltételeiben.) Dióhéjban fogalmazva: azt hiszem, a szándékainkat illető bizonytalanság jelenlegi állapotában (a szovjetek ezt az itteni „ésszerű” és „kalandvágyó” erők küzdelmének látják) Moszkva azt szeretné, ha kötelezettséget vállalnánk. Egyesek azzal érvelhetnek, hogy az indítéktól függetlenül nem szabad elmulasztanunk a szovjet érdekeltiségnek ezt a pillanatát, nehogy Moszkva visszalendüljön a totális ellenségességre. Véleményem szerint törekednünk kell ennek az alighanem nyugtalanságból eredő szovjet érdekeltiségnek a kiaknázására, hogy rábírjuk őket, kezdjenek el végre megbirkózni a tényleges feszültségforrásokkal, nevezetesen a Közel-Keleten, de Vietnámban is. Ez a hozzáállás emellett további határozottságot kíván meg részünkről Berlinben.

Túlságosan is hamar felmérhettük, miben mesterkednek a szovjetek. Dobrinyin csak abban az értelemben bólintott rá az összekapcsolásra, hogy a szovjet vezetők jelezték a széles körű tárgyalásokra vonatkozó készségüket; abba azonban

már nem egyeztek bele, hogy az egyik tárgyalás kimenetelét egy másikban történő előrehaladás feltételévé tegyük. Dobrinyin azzal udvariasan egyetértett, miszerint a vietnámi béke irányában tett haladás általában véve segít a kapcsolatok javításában, csak hogy a megfogalmazása lényegét tekintve felért egy „fordított összekapcsolással” való zsarolási kísérlettel. A közel-keleti segítőkézséget meglebegtető szovjet ajánlat pedig a gyakorlatban nem jelentett volna többet – miként később be is bizonyosodott – az arab barátaik támogatására irányuló készségről.

Amint utóbb kiderült, 1971-ig nem sikerült kitörnünk a holtpontról az oroszokkal. A kezdeti eredménytelen eszmecsere az 1970-es évet szintén végigkísérő sorozatos konfrontációkba torkoltak. 1969-ben a Dobrinyinnal folytatott havonta sorra kerülő találkozóimon mintegy tíz alkalommal is megpróbáltam igénybe venni a szovjet együttműködést a vietnámi háború befejezésének elősegítésére, ám Dobrinyin mindig kitérően reagált. Tagadta, hogy a Szovjetuniónak bármilyen érdeke fűződne a háború folytatásához, egyben pedig óva intett az eskalációtól (visszatekintve rendkívül tapintatosan), de sohasem állt elő konkrét javaslattal a háború befejezésére.

Az elnök sem járt több sikerrel. Március 26-án levelet intézett Alekszej Koszigin szovjet miniszterelnökhöz a Dobrinyinnal folytatott február 17-i megbeszélése alapján. (Leonyid Brezsnyev, a Központi Bizottság főtitkára 1971 közepéig nem játszott egyértelmű nyilvános szerepet a külpolitikában.) Május 27-én kelt válaszában Koszigin keveset tett hozzá a hangoztatott szovjet állásponthez. A levél leginkább újszerű vonása az volt, hogy az összekapcsolás-teóriánkkal szembeni amerikai kritikáktól valószínűleg felbátorodva ezúttal nyíltan és erőteljesen támadta a koncepciót. Koszigin így érvelt: „Tekintve e problémák mindegyikének önmagában való komplexitását, aligha érdemes megkísérteni valahogyan összekapcsolni egyiket a másikkal.” Úgy döntöttünk, nem vitatjuk az álláspontot; egyszerűen csak folytatjuk a gyakorlati kivitelezését.

Május 14-én Dobrinyin előzetesen megkapta az elnök Vietnámról szóló becsédének fogalmazványát. Ahogyan korábban megbeszéltük, a Dobrinyinnal való találkozáim közben Nixon telefonált nekem, és mindkettőnket meghívott a Fehér Ház Lincoln-szalonjába, hogy hangsúlyozza eltökéltségét a háború befejezésére. Szovjet részről nem érkezett válasz. Ugyanez volt a moszkvai reakció a Cyrus Vance vietnámi békemissziójára tett javaslatunkra is*. A Nixon külföldi körútjának programjába beiktatott augusztusi romániai vizit részben a szovjet obstrukció következménye volt azzal a céllal, hogy emlékeztesse Moszkvát: állnak előttünk nyitva lehetőségek Kelet-Európa és a Románia által időnként támogatott Kínai Népköztársaság felé is. Összel pedig nem hívtuk meg Andrej Gromiko külügyminisztert Washingtonba a kapcsolatok mostanra már csaknem hagyo-

mányossá váló áttekintésére az amerikai elnökkel, amikor Gromiko részt vett az ENSZ Közgyűlésén évi rendes New York-i látogatása alkalmával. Jeleztük, hogy az elnök csupán abban az esetben fogadja a szovjet külügyminisztert, ha hivatalos kérés érkezik hozzánk, ezt viszont az oroszok nem tették meg.

Ugyanez jellemezte a szovjet magatartást 1969-ben mindvégig, kevés kétséget hagyva afelől, hogy alapjában véve a formát részesítik előnyben a tartalommal szemben. Ahogyan korábban részletesen elmondtam, áprilisra már egy sor alsóbb szintű nyilvános bejelentés és kiszivárogtatás történt a Fehér Ház jóváhagyása nélkül, sürgetve minket a SALT-tárgyalások megkezdése melletti kötelezettségvállalásra „késő tavaszra vagy kora nyárra”. Amikor június 11-én a Fehér Ház végre felhatalmazást adott Moszkva tájékoztatására, miszerint készen állunk a tárgyalások megkezdésére, az apparátusunk magabiztosan néhány héten belül vagy még hamarabb választ várt. A valóság ezzel szemben az volt, hogy a szovjetek több mint négy hónapon át nem válaszoltak – szinte bizonyosan azért, mert megakarták várni az ABM-rakétákról szóló szenátusi vita végét, és nem szerették volna megnehezíteni bírálóink érvelését az ABM-programunk összeegyeztethetlenségéről a fegyverzetkorlátozási tárgyalásokkal.

Bármi volt is az oka, Dobrinyin csak november 20-án találkozott az elnökkel, hogy tájékoztassa az orosz készségről a SALT-tárgyalások időpontjának kitűzésére. Az alkalmat megragadva, Dobrinyin panaszkodott az amerikai–szovjet kapcsolatokban úgy általában tapasztalható lassú haladás miatt. Erre Nixon így válaszolt: a Szovjetunióknak minden joga megvan a saját döntései meghozatalára, de az általános haladás a Vietnámmal kapcsolatos orosz hozzáállástól függ. Hogy minden kétséget kizáróan megértessem a dolgot, másnap emlékeztetőül átadtam Dobrinyinnak az elnökkel folytatott megbeszélése Vietnámról szóló részének átiratát, amelyben egyes pontokat szándékosan kihegyeztem Moszkva számára. Szokásához híven Dobrinyin nem készített jegyzeteket a Nixonnal tartott megbeszélése alatt, mégis észrevette a különbségeket, és megkérdezte, melyik változatot továbbítsa haza hivatalos feljegyzésként. Az írott verziót, közöltem vele.

Nem értünk el haladást az európai biztonság, különösen Berlin kérdésében sem. A keletnémetek miniváságot robbantottak ki a városba történő beutazás akadályozásával, tiltakozásképpen a szövetségi elnöki választás nyugat-berlini lebonyolítása ellen, habár három korábbi választás is incidens nélkül zajlott le. Február 22-én, első európai látogatásának előestéjén, a State Department aggodalmaskodó egyet nem értése ellenére Nixon elrendelte a Nyugat-Berlinbe irányuló amerikai csapatmozgások fokozását. Az incidens elmaradt, mert február 17-én Dobrinyin megígérte Nixonnak: a Szovjetunió nyugópontra tartja a helyzetet. Március 5-én a Reichstag épületében rendben lezajlott a szövetségi elnökválasztás, sőt a zaklatással is felhagytak. Amikor 1971 júliusában, titkos utam alkalmával találkoztam Csou En-laj kínai miniszterelnökkel, előadta az események

* A Vietnámról szóló amerikai–szovjet tárgyalásokat a 8. fejezetben részletezem.

saját felfogása szerinti értelmezését. Szerinte a Szovjetunió a figyelem elterelésére szándékosan kezdeményezte az 1969. márciusi határ menti összecsapásokat Kínával, miközben a nyugatnémet parlamenti képviselők akadály nélkül Berlinbe utaztak. Csou nézete szerint a határvillongásokat azért agyalták ki, hogy a szovjetek lehetőséget kapjanak „kibújni a kötelezettségük alól Berlinben”.*

Mindenesetre az európai úton tartózkodó Nixon elnök február 27-én a nyugat-berlini Siemens-gyárban elmondott beszédében nyilvánosan ajánlatot tett egy tárgyalásra Berlin ügyében. Miután újfent megerősítette eltökéltségünket a város megvédésére, kifejezte abbéli reményét, hogy Berlin „megbeszélés [...] és megbékélés” tárgya lehet a fenyegetések és súrlódások helyett. Az elnök Koszigin-hoz intézett március 26-i levele szintén tartalmazott ajánlatot a Berlinnel kapcsolatos megbeszélésre. Egy áprilisi washingtoni NATO-találkozón a városért felelős három nyugati szövetséges hatalmat – Franciaországot, Angliát és az Egyesült Államokat – az NSZK sürgette, hogy Berlin ügyében vegyék fel a kapcsolatot a szovjetekkel. A nyár folyamán azután a szövetségesek konzultációi ebben az értelemben folytatódtak. Július 10-én Gromiko nyilvánosan bejelentette a szovjetek készségét „az eszmecserére arról, hogy a Nyugat-Berlint érintő komplikációk miképpen akadályozhatók meg most és a jövőben”. Kurt Kiesinger nyugatnémet kancellár, nem tévesztvén szem elől a feszültség enyhülésének előnyeit a szeptemberre tervezett német választásokra nézve, ennek mihamarabbi elfogadását sürgette. Augusztus 7-én a nyugati szövetségesek jelezték is készségüket a tárgyalások megkezdésére. Kitérő válaszukkal azonban a szovjetek addig vártak, amíg már jól bent jártunk a szeptemberben – vagy éppen a német választások előttig –, és ebben pusztán megismételték Gromiko általánosságait, valamint hangsúlyozták a keletnémet rezsím szuverenitását (amelyet még nem ismert el egyetlen nyugati hatalom sem). Kitértek a város megközelítésének könnyítéséről szóló tárgyalások iránti bármilyen kötelezettségvállalás elől, ehelyett tárgyalásokat javasoltak a nyugatnémet tevékenység féken tartásáról Berlinben.

Ezt a választ „gyakorlatilag semmilyen érdemi haladásnak” minősítettem, ahogyan az elnöknek átküldött memorandumban megfogalmaztam. A szovjetek ismételten megkísérelték kiaknázni a tárgyalások megkezdésének minden hangulati előnyét egy másik fontos kérdésben, anélkül, hogy bármilyen jelét adták volna készségüknek az érdemi haladásra. A következtetésem így hangzott: „Nyilvánvalóan nem sietnek, és nem látom okát annak, hogy mi siertessük őket, különösen mivel a tárgyalások erőltetése bizonyos mértékig azzal a veszéllyel jár, hogy ezáltal a szovjeteket egyszerűen rákényszerítjük a keletnémet »szuverenitással« kapcsolatos hajlíthatatlan támogató álláspontjuk megismétlésére.”

Amit viszont a moszkvai vezetők megpróbáltak elérni Berlinhez kapcsolódva, az az Egyesült Államokkal folytatott kétoldalú tárgyalás volt. A május 27-i keltezésű levelében Koszigin visszatért az elnök ajánlatára a kérdés megvitatásáról, sőt Dobrinyin a Nixonnal folytatott október 20-i megbeszélésén hivatalos ajánlatot is tett. Tekintetbe véve a szovjet vonakodást attól, hogy megbeszéljük Berlin megközelítési lehetőségeinek általunk követelt javítását, a kétoldalú tárgyalások gondolatának ellenzését javasoltam, mert az oroszok csak a szövetségeseink közötti gyanakvás felkeltésére használnák fel. Kifejtettem, hogy szerintem akkor járunk el legjobban, ha a kérdést egyelőre a rendszeres négyhatalmi fórum keretei között tartjuk.

A szovjetek hasonló taktikát alkalmaztak a Közel-Kelettel kapcsolatban is. Megint azzal indítottak, hogy sürgős kéressel fordultak hozzánk: kezdjünk tárgyalásokat. Amikor ez megtörtént (ahogyan a 10. fejezetben olvasható), menten felkarolták a megszokott radikális arab álláspontot, pedig tudniuk kellett róla, hogy az nem tárgyalásképes. Hónapokon keresztül egyebet sem hallottunk tőlük, mint azt, hogy a Szovjetunió addig nem kérhet engedményeket pártfogoltjaitól, amíg az Egyesült Államok nem tisztázta álláspontját a határok kérdésében. Amikor ezt október 28-án végül megtettük, lényegében elfogadva az 1967-es határokat, két hónapon át nem kaptunk semmilyen szovjet választ; amikor pedig megérkezett, semmitmondó volt. Orosz részről az 1969-es év állandó menekülés volt a konkrétumok elől.

Miközben azonban a szovjetek az időt húzták, amerikai részről nem volt hiány a tárgyalások meggyorsításának szorgalmazásában szinte minden téren.

Felkészülés a SALT-ra

1969 márciusának elején Gerald C. Smith nagykövetet nevezték ki SALT-fő-tárgyalónkká és a Fegyverzet-ellenőrzési és Leszerelési Hivatal [Arms Control and Disarmament Agency] vezetőjévé. Habár gyakran nem értettünk egyet, remek választásnak tekintettem a tisztségre. Az elhivatott, fáradhatatlan, jó meglátású, éles ésszel megáldott Smith egyike volt azoknak a tehetséges hivatalnokoknak, akik az egymást váltó kormányok alatt szolgálva megtestesítik a közszolgálati ideált. Könnyű volt alábecsülni őt időnként nehézkes stílusa miatt. De jól kiismerte magát Washingtonban, és egyáltalán nem volt újonc a hivatalok játékszabályainak terén. Annak ellenére, hogy nem rendelkezett saját hatalmi bázissal, meglepően hatékonyan tudott nyomást gyakorolni a cél érdekében. Agilis módon olyan instrukciókat fogalmazott meg önmagának, amelyek csak minimális beleszólást engedtek névleges főnökei számára a felhatalmazásából eredő hatáskörének gyakorlásába; ügyesen úgy tudta értelmezni még az olyan

* A kínai–szovjet határon 1969 márciusában történt katonai konfliktusról a 6. fejezetben lesz szó.

direktívákat is, amelyekkel történetesen nem értett egyet, hogy a preferenciáival való összhangba hozásuk révén megfeleljenek a saját elvárásainak. Emellett mindig vidám volt és tisztességes: flegmatikus öreg harcos egy jó ügy szolgálatában. Ez az ügy pedig a fegyverzetkorlátozás lett; missziójának megbízatása ennek a célkitűzésnek az életben tartása volt a kormányunkon belül, amit töretlen kitartással meg is tett.

Korábban már írtam a kabinetet a SALT-tárgyalások időpontjára vonatkozó javaslatok megtételére kényszerítő pressziókról, és arról, hogy a mellette kampányolókat meghazudtolva a szovjetek négy hónapon át nem adtak választ. Ez szerencsére további idővel ajándékozott meg bennünket az előkészületekre, valamint lehetővé tette a tárgyalások koherenciájának kidolgozását, mire végül megkezdődnek.

Március 6-án direktívát adtam ki az illetékes kormányhivataloknak, opciókat kérve tőlük az amerikai tárgyalási pozícióra vonatkozóan. Ezt a kérést gyakrabban nem teljesítették, mint igen. Az apparátus második és harmadik vonalában ülő hivatalnokokat többnyire az előző kormányzattól örököltük. Természetesen az általuk favorizált opció az volt, amelyet Johnson javasolt volna Kosziginnak, ha a szívügyének tekintett leningrádi csúcstalálkozó létrejön. Az apparátus végigdolgozta 1968 nyarát, aminek eredménye egy bonyolult konszenzusos javaslat lett. Mindennek az volt az egyik fő előnye, hogy az Egyesített Vezérkar korábban már elfogadta. Így az apparátus kisebb győzelmet aratott, csak hogy ennek fénye mindjárt elhalványult, ha az ember közelebbről megvizsgálta a javaslatban foglaltakat lényegét: mind a szárazföldi, mind pedig a tengeri telepítésű harcászati rakéták befagyasztását. Habár 1969-ben a szárazföldi telepítésű rakéták növekvő szovjet arzenálja számszerűen kezdte megközelíteni a miénket, a tengeralattjáróról indítható rakéták terén az oroszok messze le voltak maradva mögöttünk. Ha pedig még az interkontinentális bombázók számában mutatkozó komoly előnyünket is hozzáadtuk (ami a javaslatból kimaradt), meglehetősen csekély volt annak valószínűsége, hogy a szovjetek elfogadják a befagyasztást.

Rendkívüli bürokratikus nehézségekbe ütközött az elnök választási lehetőségeinek kibővítését célzó kísérletem. Nixon ugyan nagy érdeklődést tanúsított SALT-stratégiánk és az iránt, milyen csatornákon keresztül kell tárgyalni, de a különböző tervek részletei untatták, így aztán a választási lehetőségek kiválogatását lényegében énám bízta. Ha azonban ez az apparátus tudomására jutott volna, a fegyelem maradéka is rögvesszertefoszlik. Ezért Nixon türelmetlen ellenkezése dacára egy sor NSC-ülést terveztem be, ahol a választási lehetőségeket az unalomtól üveges szemű és ingerült elnök elé terjesztették, hogy a direktívák kiadását az ő tekintélyéből eredő egyfajta elfogadhatósággal lehessen alátámasztani.

Hogy némi rendszert vigyek az NSC ülésein zajló vitákba, egy sor opciót kértem be az illetékes tárcáktól, beleértve mind a korlátozó, mind az átfogó megkö-

zelítéseket. Amikor az elemzés során összevetettük őket, kiderült, milyen meggyőződéssel és odaadással foglalkoztak velük: egy kivétellel valamennyi verzió stratégiaiilag *rosszabb helyzetbe* hozott volna minket, mint ha egyáltalán nincs megegyezés. Szerencsére a SALT megkezdésében előállt váratlan késlekedés lehetővé tette, hogy rendbe tegyük a házunk táját. Sokat tanultam attól a tárcaközi bizottságtól, amelyet Richardson és én állítottunk fel azzal a feladattal, hogy szisztematikusan elemezze ki a MIRV-ek korlátozásának stratégiai kihatásait, az ilyen korlátozások ellenőrizhetőségét, valamint a kijátszásuk lehetőségeit és kockázatait. Néhány hét elteltével kibővítettem ezt a feladatot akképpen, hogy ne csak a MIRV-ekre terjedjen ki, hanem a tárgyalásokon potenciálisan szóba jöhető minden hadászati fegyverre. A CIA-t felkértük az összes fegyverzetkorlátozási opció ellenőrizhetőségének kiértékelésére: hogyan tudjuk ellenőrizni a teljesítést, mennyi csalásra nyílnak lehetőség még azok felfedezése előtt, és mik lehetnek az esetleges szerződésesszégések stratégiai következményei. A védelmi minisztériumot annak elemzésére kértük fel, milyen intézkedések állnak rendelkezésre a problémák orvoslására, és mennyi időt vehet igénybe az intézkedések fogantatása. Amikor aztán az első tárcaközi opciós előterjesztések a Felülvizsgáló Bizottság [Review Group] elé kerültek, kénytelen voltam nyíltan közölni kollégáimmal: az ember esze megáll a tárgyalási álláspontok lehetséges kombinációi olvastán, és nem lenne tisztességes megkérni az elnököt, válogassa ki őket. Így hát visszamentem a tervezőasztalhoz, és új megközelítéssel próbálkoztam. Fegyverről fegyverre haladva elemeztük a lehetséges korlátozásokat, először egyenként, majd kombinációban. Ezután hét csomagba rendeztük őket, amelyek mindegyike véleményünk szerint összeegyeztethető volt a biztonságunkkal; a tárgyalásokon ezek majd az építőkövek szerepét fogják játszani, amelyekből konkrét javaslatokat tudunk felépíteni – vagy azok módosítását. Ezáltal olyan pozíciót dolgoztunk ki, amelyben rugalmas választ tudunk adni a szovjet elképzelésekre, anélkül, hogy minden egyes alkalommal a kályhától kiindulva új amerikai álláspontot kellene kialakítanunk magunk között. Az eredmény a fegyverzet-ellenőrzés stratégiai és ellenőrzési kihatásait elemző legátfogóbb tanulmány volt, amelyet kormányunk – és valószínűleg bármely kormány – valaha is elvégzett. Tárgyalási pozíciónk nem a hivatali kompromisszumot, hanem a célok és következmények gondos elemzését fogja tükrözni.

Ezeknek a tanulmányoknak be nem tervezett hozadékaként alaposan kiművelődtem, és olyan bürokratikus óvintézkedéseket hoztam, amelyek nagy szolgálatot tettek a Dobrinyinnal a fehér házi „csatornán” folytatott későbbi SALT-tárgyalásaimon. Biztosították számomra annak megítélését, mely opciók kívánnak meg apparátusi konszenzust, fenntartva a tárgyalások titkosságát is. Így annak tudatában foglalkozhattam Dobrinyinnal, hogy viszonylag szilárd talajon állok. (Ez azért nem védett meg teljesen az utólagos okoskodásoktól.)

A SALT első hivatalos tárgyalási fordulójára a terveknek megfelelően Helsinkiben került sor 1969. november 17-én. A különböző építőkockák megvizsgálásával és a kormányzati konszenzus hiányának figyelembevételével számomra az tűnt a legbölcsebb hozzáállásnak, ha az ülést felderítő jellegűnek tekintjük. Nem kívántunk esélyt adni a Szovjetuniónak arra, hogy propagandisztikus húzásokkal jó pontokat gyűjtsön, vagy kockáztatni a kudarcot azzal, hogy teljesen elfogadhatatlan javaslatokat terjesztünk elő. Gerard Smith a saját megfontolásai okán támogatta ezt az álláspontomat; ő ugyanis attól tartott, hogy nem igazán tudna lelkesedni az elnöknek azokért az utasításaiért, amelyeket nagy valószínűséggel adni fog. Abban reménykedett, hogy az első ülésen olyan javaslatok megtételére tudja rábírní az oroszokat az ABM-ek tilalmára és a MIRV-kísérletek moratóriumára vonatkozóan, amelyeket támogathat. Ahogyan az gyakran előfordul a nagy apparátusok esetében, a különböző indítékok végül olyasfajta instrukciókat eredményeztek, mint hogy a nyitó megbeszéléseken határozzunk meg egy munkaprogramot, és bírjuk szóra a szovjeteket arról, miként képzelik el a tárgyalások menetét. Továbbá tisztázzuk, hogy készen állunk megvitatni a korlátozásokat mind a támadó, mind a védelmi fegyverrendszereket illetően. Az ellenőrizhetőségre nagy súlyt kellett fektetnünk. A túlzott lelkesedést lehűtendő, a delegáció olyan utasítást kapott, miszerint a MIRV-re vagy más moratóriumra vonatkozó bármilyen javaslattal kapcsolatban Washingtonhoz kell fordulnia.

A hadászati fegyverzetkorlátozási tárgyalások első fordulója a tervek szerint kezdődött, és december 22-ig tartott. Mindjárt az elején patthelyzet állt elő annak értelmezése során, hogy mi értendő stratégiai fegyveren. A szovjetek stratégiaiként definiáltak bármely olyan fegyvert, amely el tudja érni a másik fél területét, ennél fogva ideértették a potenciális konfliktusforrás közelébe telepített repülőgépeinket Nyugat-Európában, az anyahajóra telepített repülőgépeinkkel együtt, viszont nagy ravaszul kihagyták a Nyugat-Európára irányuló saját közép- és közepes hatótávolságú ballisztikus rakétákat, valamint a közepes hatótávolságú bombázóik hatalmas flottáját. A tervezetükkel politikai előnyre is szert tettek volna, mivel részletesen kidolgozott megkülönböztetést tartalmazott a mi biztonsági szempontjaink és a nyugat-európai biztonsági szempontok között, feszültséget teremtve ezzel a nyugati szövetségben. Mondanom sem kell, elutasítottuk a szovjet definíciókat. Az oroszok még a nukleáris fegyverek „terjesztésének megakadályozását” is felvetették, ami nukleáris vonalon kétségbe vonta az együttműködésünket brit szövetségeseinkkel, sőt végső soron valószínűleg a NATO egész védelmi rendszerével is.

A legnagyobb buzgóságot a szovjetek azon fegyverrendszerről – konkrétan az ABM-ről – szóló tárgyalások iránt tanúsították, amelyet a mi szakértőink zöme ellenzett, váltig állítva, hogy ez ellehetetlenítene minden SALT-tárgyalást. Delegációnk jókora meglepetésére a MIRV-ek betiltása iránt viszont semmilyen

érdeklődést sem mutattak. Nem vetették fel, és amikor mi felhoztuk, nem reagáltak. Egészében véve a hangnemük szabatos, polemizálástól mentes, tárgyyszerű és komoly volt.

Az eredményeket egy washingtoni háttér-tájékoztatón értékeltem december 18-án:

Mielőtt Helsinkibe mentünk, sokan azt mondták nekünk: ha nem határozott állásponttal megyünk oda, a szovjetek elvesztik a bizalmat irántunk; vagy pedig azt mondták: ha nem részletesen kidolgozott állásponttal érkezünk, az oroszok beelőznek, és egy látványos produkcióval elviszik a show-t.

Úgy tűnik, a valóságban az a különös dolog állt elő, hogy a szovjet előkészületek nagyjából ugyanolyan formát öltöttek, mint a mieink, azaz a problémák alapos elemzését hajtották végre, és ezt a reményteljesebb jelek egyikének tartom, függetlenül attól, mit eredményez a tárgyalások következő fázisa.

A SALT-folyamat, minden bürokratikus nehézségével együtt, a kíváncsiságunk szerint alakult. Nem adtunk fel semmilyen stratégiai programot belépődíjként. Nem tettünk egyoldalú engedményeket. Kiokosítottuk a kormányunkat mind a téma fontosságáról, mind pedig összetettségéről. Világossá tettük a szovjetek számára, hogy szabatosnak kell lenniük, és a propagandával nem jutnak sehova. Ugyanakkor elköteleztük magunkat a haladás mellett. A nukleáris fegyvert nem úgy kezeltük, mintha csak egy újabb fegyver lenne a sok közül; ha egyszer elindultunk az úton, akkor illúziók, de egyúttal megállás nélkül haladtunk a stratégiai fegyverzetkorlátozás felé, elkötelezetten a biztonság iránt, egyszersmind azzal a meggyőződéssel is, hogy a jövő generációknak tudniuk kell: minden alkalmat megragadtunk a nukleáris háború kísértetének elűzésére. Nem hanyagoltuk el a védelmünket, nem kockáztattuk meg a lemaradást, és sosem feledtük: a szabadság jövője nukleáris erőnktől függ. Ám a tömegpusztító fegyverek felhalmozása minden más fegyverkezési versenytől különbözött a történelemben. Minden emberi lény életét kockáztatta. Olyan kötelezettséget rótt ránk a fegyverzetkorlátozás terén, amely elől nem volt jogunk kitérni.

A kelet–nyugati kereskedelem

A kommunizmus egyik furcsa vonásaként ez a gazdaság kérlelhetetlen törvényszerűségein alapuló ideológia rendkívül gyenge teljesítményt mutat fel az ígéretek valóra váltásában. Valahányszor a piacgazdaságok és a kommunista gazdaságok nagyjából összehasonlítható körülmények között versenyeztek, az utóbbiak minden esetben messze lemaradtak. Bármilyen mércével mérjük össze Nyugat- és

Kelet-Németországot, Ausztriát és Csehszlovákiát, Dél- és Észak-Koreát, vagy az erőszakos egyesítés előtti Dél- és Észak-Vietnámot, a piacgazdaságok több és jobb árut termelnek, jobb szolgáltatást nyújtanak, több emberi szükségletet elégítenek ki, és sokkal inkább pluralista jellegű társadalmakat hoznak létre kommunista partnereiknél. A kommunista gazdaságok mindössze egyetlen kategóriában kerekedtek felül: a katonai erő fejlesztésében. Sajnos a történelem semmilyen garanciát nem nyújt arra, hogy a humánusabb és jótékonyabb életstílus elkerülhetetlenül győzelmet arat. Akik évtizedeken át hajlandók megfosztani magukat a jobb élettől, képesek lehetnek a katonai erőfölény elérésére, és az erőfölény előbb-utóbb csaknem elkerülhetetlenül politikai előnyökkel is jár az erősebb fél számára. Olyan kihívás ez, amellyel az ipari demokráciáknak nem szabad elmulasztaniuk a szembenézést.

A kommunista társadalmak gyatra gazdasági teljesítményének sok oka van. A tervezés még a modern informatika – e magasan fejlett, központi jelentőségű iparág (amelyben a kommunista gazdaságok amúgy is lemaradtak) – segítségével sem képes elkerülni a szűk keresztmetszeteket és a bürokráciát. A kommunista tervezés arra ösztönzi a gazdasági vezetőket, hogy óvakodjanak a többlettermeléstől; inkább becülik alá a termelési potenciált, nehogy felelősségre vonhassák őket azért, mert nem sikerült teljesíteniük az előírt normákat. A vezetők szívesen halmoznak fel nehezen hozzáférhető anyagokat és hiánycikkeket, függetlenül magukat a tervezési folyamatok kiszámíthatatlanságától. De bármik legyenek is az okok, nem csoda, hogy a hiánygazdálkodással és a bürokrácia botladozásával küszködő Szovjetunió és a kelet-európai kommunista országok az 1950-es évek vége óta keresik a lehetőségeket a Nyugattal való kereskedelmi kapcsolatok bővítésére, a modern technológiához és a tőkéhez való hozzáférés könnyebb útjaként. Ami minket illet, a negyvenes évek vége, a hidegháború kezdete óta korlátozásokat vezettünk be mind egyoldalúan, mind szövetségeseinkkel egyetértésben. Lengyelország és Jugoszlávia kivételével az amerikai törvények megtiltották a legnagyobb kedvezmény elvének kiterjesztését a kommunista országokból érkező importcikkekre.

Ennek okán a későbbi kereskedelmi tárgyalásokon nagymértékű vámtarifacsökkentések nem kerültek napirendre, és az 1930-as Hawley-Smoot-törvény értelmében az importáruk után nagyon magas vámot kellett fizetni. A kommunista katonai és gazdasági potenciált növelni képes amerikai termékek vagy műszaki adatok exportjához az 1949-es exportkorlátozási törvény [Export Control Act of 1949] értelmében engedélyre volt szükség. Ezt csak ritkán adtuk meg, az úgynevezett „Fino”-törvénykiegészítés [Fino Amendment] pedig megtiltotta az amerikai Export-Import Bank által nyújtott hitelek folyósítását vagy garanciák nyújtását bármely olyan – gyakorlatilag az összes kommunista – ország számára, amely kereskedelmi kapcsolatban áll Észak-Vietnámmal. Különleges engedélyre

volt szükség minden pénzügyi vagy kereskedelmi tranzakcióhoz Észak-Koreával, Észak-Vietnámmal, Kubával és (1971-ig) Kínával. A NATO-országokat és Japánt az 1950 óta működő, exportkorlátozást felügyelő koordináló bizottság [Co-ordinating Committee on Export Controls, COCOM] által összeállított, stratégiai exportcikkeket tartalmazó közös tilalmi lista képviselte, amely az amerikai embargónál kevésbé volt szigorú. Az USA törvényei a beutazást is korlátozták számos kommunista országba.

A Nixon-kormány éppen akkor lépett hivatalba, amikor a fenti korlátozások csaknem mindegyikét hevesen támadták az Egyesült Államokban. A liberális véleményformálók az érvelésük szerint már megszűnőben levő hidegháború következményeinek tartották őket. 1966. október 7-én Johnson elnök elmozdulást hirdetett meg „az egymás mellett élés szűk koncepciójától a békés kapcsolatépítés tágabb víziója” felé. Ezt egy sor kisebb jelentőségű liberalizáló intézkedés fejezte ki a kereskedelemben és a hitelnyújtásban, amelyeket az elnök a hivatali jogkörének keretein belül saját belátása szerint meg tudott hozni. A nyitást azonban október 16-án Brezsnyev ekképpen utasította el: az Egyesült Államok „furcsa és tartós tévhitben” él, ha azt hiszi, a kapcsolatok javíthatók, amíg a vietnámi háború folytatódik. Így vált Brezsnyev tudtán kívül az összekapcsolási elmélet atyjává.

A kérdés körül két éven át csend honolt, majd 1968 tavaszán Theodore Sorensen korábbi elnöki tanácsadó és George Ball egykori államtitkár kampányt indított, sürgetve a kelet–nyugati kereskedelmi korlátozások feloldását. 1968 júniusában és júliusában szenátusi meghallgatásokra is sor került, és Walter Mondale szenátor határozati javaslatot terjesztett be, a kereskedelmi korlátozások enyhítését szorgalmazva. Az 1968. évi vitákat csak rövid időre szorította háttérbe Csehszlovákia szovjet megszállása és az elnökválasztás; 1969 elején, Nixon beiktatása után gyorsan felmelegítették, mivel az 1949-es exportkorlátozási törvény érvényessége abban az évben június 30-án lejárt.

1969 áprilisa és júliusa között meghallgatásokat tartottak. Az nem volt kérdés, hogy az érvényben levő törvényt enyhíteni kell; csak a mértékét illetően mutatkoztak nézeteltérések. Június 3-án a *New York Times* kinyilvánította: az amerikai kereskedelmi korlátozások „saját érdekeink ellen valók”; „hidegháborús rendelkezések”, amelyek „összeférhetetlenek a Nixon-adminisztráció elméletével, miszerint a konfrontáció korszakából ideje elmozdulni a tárgyalás és a kooperáció korszaka felé” – segítőkészen tájékoztatva az elnököt saját politikájáról. Az adminisztráció nyilvánvaló vonakodása az export-import törvény liberalizálásától „megmagyarázhatatlan”. J. William Fulbright, Walter Mondale és Edmund Muskie szenátor legfőbb érve úgy szólt, hogy a hidegháborúnak vége, és a kereskedelem összekapcsolása a külpolitikával csak gyanakvást és feszültségeket szül. Mondale szerint a korlátozások „az USA-ban fogják vissza a gazdasági növekedést, nem pedig Kelet-Európában”, Muskie pedig rámutatott: bizonyos árucik-

keket a mi megkerülésünkkel meg lehet vásárolni európai szövetségeseinktől. Nicholas Katzenbach egykori külügyi államtitkár politikai piramist épített fel: a kereskedelem szabadabb választási lehetőségeket jelent a szovjet fogyasztóknak és gazdasági vezetőknek, ami egy szabadabb társadalom kezdete, egy fejlettebb szovjet gazdaság pedig majd alássa a kommunista ideológiát, és ösztönzi a más-ként gondolkodók nézeteinek kinyilvánítását. A korlátozások politikai okokból történő fenntartását gazdaságilag önmegtagadóként és politikailag haszontalan-nak, ennél fogva a sztálinista keményvonalasok kezére játszóknak ítélték.

A fentiekről alkotott véleményem összhangban volt általános nézetrendszerrel. A szovjet szükségleteket tekintve a kereskedelem bővítése politikai el-entételezés nélküli ajándék volt, mivel a Szovjetunió gazdaságilag nagyon keveset tudott tenni az irányunkban. A szememben nem tűnt észszerűtlennek orosz önmérsékletet kérni viszonzásképpen olyan neurálgikus pontokon, mint a Közel-Kelet, Berlin és Délkelet-Ázsia. Nixon hasonló nézeteket vallott, de politikai élel. Felajánlott ugyan Dobrinyinnak kereskedelmi bővítést cserébe a segítségért Vietnámban, ám afelől kétségei voltak, hogy a szovjetek bekapják-e a horgot. Ha nem, akkor nem látta értelmét maga ellen fordítani régi szavazóbázisát a törvény liberalizálásához való hozzájárulásával. Éppen ellenkezőleg, a Vietnámmal kapcsolatban elfoglalt „puha” álláspontjára tekintettel a kelet–nyugati kereskedelmet konzervatív bizonyítványának kijavítására használta.

Az apparátuson belül a kelet–nyugati kereskedelem ügye az összekapcsolással szembeni jól ismert oppozíciót váltotta ki. A Fehér Ház álláspontját általános-ságban csak a védelmi minisztérium támogatta. A külügy a liberalizáció mel-lett állt azon az alapon, hogy majd javítja a politikai légkört, ami természetesen pontosan a Fehér Ház véleményének ellenkezője volt; utóbbi szerint ugyanis a politikai haladásnak meg kell előznie a kereskedelmet. A legérdekesebb állás-foglalást a kereskedelmi minisztériumtól lehetett hallani, mert az amerikai üzleti közösség jó részének meglepő hozzáállását tükrözte. A vezető üzletem-berek szóban persze antikommunisták; elvont szinten keménységet prédikál-nak a kommunistákkal szemben, és nem késlekednek kormányukat hibáztatni a „reklámajándékok osztogatása” miatt, de amikor üzletről van szó, a hozzáállá-suk menten megváltozik. Hivatali időm alatt a megszorítások nélküli kelet–nyu-gati kereskedelem lelkes szószólói a kapitalistáknak abból a köréből kerültek ki, amelyet olyannyira pocskondiázott a lenini társadalomelmélet. Ezek a tökések felettébb elkötelezettek a szabadpiac mellett, már amennyiben az több üzletet jelent a cégeik számára. „Kormányzati beavatkozásként” zokon veszik a szabályo-zások és korlátozások rendszerét, amelynek alkalmazása a gazdasági kapcsolatok politikai célok alá rendelésének egyetlen módja. Ha a Szovjetunió tisztán gazda-sági kritériumok alapján beléphet a piacunkra hitelért vagy árukért, a politikai

befolyásolás minden lehetősége megszűnik. Ráadásul az üzletemberek különösen fogékonyak a szovjet hivatalnokok kedélyessége iránt, amellyel az általuk befo-lyásolni kívánt delikvenseket körüludvarolják. Ez az enyhén ittas bratyzó stílus a kapitalista szakszervezetek és szakmai kamarák egyes összejövelelein sem telje-sen ismeretlen.

A kelet–nyugati kereskedelem ügye a május 21-én megtartott NSC-értekezlet vitatémái között is felmerült. A kormánynak állást kellett foglalnia a lejárófélben levő export-import törvényt a kereskedelmet jobban támogató törvénnyel felváltó kongresszusi javaslatokról. Ezenkívül döntenie kellett számos különleges enge-dély kiadásáról is, amelyeket a következő ügyekben kérvényeztek: anyagszállításra öntöde építése céljából egy újonnan létesített szovjet teherautógyárban, egy olaj-lepárló üzem építésére, és 15 millió dollár értékben kis tételnyi gabona eladására a Szovjetunió világpiaci árain. Az ülés előtt tájékoztató tanulmányt küld-tem át Nixonnak, amelyben összefoglaltam a tárcák javaslatait a sajátjaimmal együtt. A nézetem az volt, hogy ne ellenezzük a törvényi lazítást, hanem egyez-zünk bele egy olyan új törvénybe, amely az elnököt saját belátására bízott döntési jogkörrel ruházza fel a kereskedelem bővítésére, feltéve, hogy csak politikai ellen-tételezés fejében él ezzel a hatáskörrel. Javasoltam továbbá az amerikai export-korlátozási lista összhangba hozását a valamivel liberálisabb COCOM-listával, mert különben üzleti lehetőségeket veszítünk el a szövetségeseink javára, anélkül, hogy befolyásolni tudnánk a kommunisták magatartását. Végül támogattam az engedély kiadását az olajlepárló üzemre, mivel a termelési folyamat kezdete és vége között eltelt hosszú idő folyamatos befolyást tenne lehetővé számunkra; az öntöde és a gabonaeladás engedélyezését viszont elleneztem.

Nixon ellene volt a javaslataimnak. A Vietnám ügyében nekünk nyújtott szovjet segítség elmaradásán bankódva az NSC ülésén a következőket mondta: „Nem fogadom el azt a filozófiát, hogy a kibővített kereskedelem javuló politikai kapcsolatokat eredményez. A valóságban épp az ellenkezője igaz. A jobb politi-kai viszonyok vezetnek javuló kereskedelmi kapcsolatokhoz.” Ez volt az én vé-leményem is, de Nixon még egy lépéssel tovább ment. Kijelentette: a kormány ellenezni fog minden törvényhozási kísérletet a kereskedelem liberalizálására; a kiemelt projekteket, többek között az olajlepárlót pedig ez idő szerint „jegelni” kell. Felhívtam a figyelmet arra az általános konszenzusra, miszerint korlátozó listánkat összhangba kell hoznunk a COCOM-listával, kivéve a számítógépeket és más olyan kulcsfontosságú árucikkeket, amelyekben még mindig monopol-helyzetben vagyunk. Az elnök egyetértett. A fentiek értelmében május 28-án direktívát adtunk ki. Gondom volt rá, hogy a megfogalmazása viszonylag pozi-tív kicsengésű legyen, nyitva hagyva a lehetőséget a kereskedelem bővítésére, ha a politikai légkör megváltozik.

De alig adtuk ki az instrukciókat, a minisztériumok máris elkezdtek lecsipegetni belőlük ezt-azt. A tárcák csak akkor fogadnak el szándékaikkal szembe-menő döntéseket, ha éberren ellenőrzik őket, különben az alacsonyabb szintű szövegértelmezés lélegzetelállítóan arcátlan tud lenni. Mivel a nemzetbiztonság terén természetesen az elnök nemzetbiztonsági tanácsadójára hárul a rendfenn-tartás feladata, rövidesen ki sem látszottam a munkából. A május 21-i NSC-ülésen elhangzott nyílt és egyértelmű elnöki utasítás ellenére, miszerint a kereskedelem nem liberalizálható, a kereskedelmi minisztérium júliusban már arra készült, hogy bejelentse körülbelül harminc árucikk Szovjetunióba és Kelet-Európába irányuló exportjának szabaddá tételét. Ezt a következő okfejtésre alapozták: Nixon csak a liberalizált *törvényhozás* ellen döntött, nem pedig a kereskedelem könnyítésének adminisztratív rendelettel való megtiltásáról; az illetékes tárca en-nélfogva úgy tekintette, szabad keze van a kelet–nyugati kereskedelem jelentős li-beralizálásában az érvényben levő törvény keretein *belül*. Ennek a lépésnek ugyan sikerült elejét vennem, de rendszeres időközönként hasonló próbálkozásokat kellett elhárítanom. Októberben például a külügyi és a kereskedelmi tárca felha-talmazást kért számítógépek eladására a Szovjetuniónak a Kelet-Európával való kommunikáció céljára; Maurice Stans kereskedelmi miniszter egy százharminc-öt tételes listát akart kivonatni a korlátozás alól bárminemű politikai viszonyosság nélkül. Az NSC ülésén elhangzott elnöki döntéssel összhangban visszautasítottam ezeket a kérélmeket.

Kelet-Európával kapcsolatban ugyan némileg segítőkészebbek voltunk, de szintén csak egy politikai stratégia szolgálatába állítva: kereskedelmünket mézes-madzagként használtuk a Szovjetuniótól viszonylag független politikát folytató országok esetében. Így amikor június 28-án bejelentettük Nixon romániai látogatását, felkértem Elliot Richardsont és az NSC illetékes bizottságát, tegyenek javaslatokat a Bukarestnek felajánlható kereskedelmi engedményekre. Az elnök romániai útja után a Fehér Ház a rendelkezésére álló minden adminisztratív esz-közzel aktívan támogatta a kereskedelmet Romániával. Maury Stans nagyon öt-letesnek bizonyult, Lee DuBridge tudományos tanácsadó pedig kiváló ötletekkel állt elő a műszaki együttműködésről. Ám alighogy elkezdtünk lépéseket tenni Románia felé, a különböző minisztériumok *egész* Kelet-Európával kapcsolatban forszírozni kezdtek a kereskedelem liberalizálását. Ez pedig aláasta volna azt a határozott szándékunkat, hogy a kereskedelmet szelektív módon használjuk a politikai autonómia ösztönzésére. Hónapokba telt, amíg végre érvényesíteni tudtuk az akaratumkat.

Elhúzódoó viták után a kongresszus decemberben elfogadta az 1969. évi ex-portvégrehajtási törvényt [Export Administrative Act of 1969], amely libera-lizálta a régi exportkorlátozási törvényt, s deklarálta az USA politikájává tette a békés kereskedelem bővítésének támogatását a Szovjetunióval és Kelet-Euró-

pával. A végrehajtást azonban jórészt elnöki hatáskörbe utalta.* Egy idő után Moszkva kezdte megérteni: ha liberalizált kereskedelmet szeretne, önmérsék-letet kell mutatnia a nemzetközi magatartásában, és lépéseket kell tennie a ha-ladás ügyében a legfontosabb külpolitikai területeken. Egyszer majd eljön az az idő, amikor a stratégiánkkal összhangban megkeressük bizonyos engedmények felajánlásának módját, miután a Szovjetunió együttműködött velünk politikai téren. Aztán hirtelen az álláspontok pálfordulásával szembesültünk odahaza. Sokan azok közül, akik korábban azért ostromoztak minket, mert össze akartuk kapcsolni a kereskedelmet a szovjet *külpolitikával*, most azért kezdtek bírálni, mert nem kötöttük össze még agresszívan a szovjet *belpolitikával*. Emellett komolyan foglalkoznunk kellett a kelet–nyugati kereskedelem fundamentális problémájával is: jó tervezés esetén olyan kapcsolatokat építünk ki, amelyek össz-hatása hatékonyabbá teszi az orosz agresszivitás megfékezését, másrésztől viszont növelheti a szovjet hatalom erejét. Elsiklani a lehetőségek felett ugyanolyan hely-telen, mint figyelmen kívül hagyni a veszélyeket.

Kelet-Európa – Nixon látogatása Romániában

Európa kettéosztottsága Közép-Németországban az Elba folyó mentén sem a történelmi hagyománynak, sem pedig az ott élő népek törekvéseinek nem felelt meg. Kelet-Európa minden országára alapvetően idegen rezsimet erőszakoltak rá a szovjet csapatok; közülük háromban is népfelkelést vert le a Vörös Hadsereg. A kommunisták Kelet-Európa egyetlen országában sem tudtak volna megnyerni egy szabad választást, még egy generáción át tartó totalitárius uralom után sem. A Szovjetunió azért indult el a szelektív enyhülés politikájának útján, hogy el-szakítsa tőlünk a szövetségeseinket, mi viszont úgy véltük: az enyhülésnek, hogy tényleg őszinte és igazi legyen, Kelet-Európára is ugyanúgy vonatkoznia kell, mint Nyugat-Európára.

Ez viszont egy rendkívül összetett, mi több, tragikus problémát vetett fel. 1956-ban a felszabadítást hirdető hívószavak neveltségessé váltak, amikor tétle-nül néztük a magyarországi forradalom brutális vérbe fojtását. 1968-ban a prágai tavasz leverésekor ismételtén bánáság vett rajtunk erőt. Bűnünk nem is annyira a cserbenhagyás volt, mint inkább az olyan remények keltése, amelyeknek a teljesí-tésére nem volt módunk. A Kelet-Európával való kereskedelmi és kulturális kap-

* A későbbi események fényében ironikus módon az elnök nem kapta meg annak jogát, hogy megadja a legnagyobb kedvezményben részesülő államoknak járó státuszt a Szovjetunió-nak és Kelet-Európának, pedig ha kérjük, megkaphattuk volna. Néhány évvel később ez a mulasztásunk visszatért kísértetni minket, amikor kértük a felhatalmazást, csakhogy ekkorra a kongresszusi hangulat már 180 fokos fordulatot vett.

csolatok fejlesztésére törekvő Johnson-kormány annak idején ugyan bejelentette a „békés kapcsolatépítés” politikáját, de egy értelmes teória kinyilvánításán kívül nem ért el sokat. Mi ellenben differenciáltabb politikával próbálkoztunk: Kelet-Európa országainak bátorításával a lehetőségeik szerinti függetlenebb cselekvésre. Nem tettünk olyan ígéreteket, amelyeket nem tudtunk konkrét formában támogatni, és nem használtunk katasztrófára kárhozottatott lépéseket kiváltó retorikát. Ehelyett úgy döntöttünk: az önállóbb külpolitikát folytatókat jutalmazni fogjuk, de távol tartjuk magunkat azoktól az országoktól, amelyek akár kényszerűségből, akár saját választásuk szerint szolgálai követik a szovjet vonalat. A differenciált enyhülés tehát mindkét irányban működhetett.

Egy tudósításra reagálva arról a viharosan lelkes üdvözlésről, amellyel Frank Borman úrhajóst fogadták Csehszlovákiában, az elnök 1969 júniusának elején a következő feljegyzést küldte át nekem: „Henry, azt hiszem, bosszanthatnánk egy kicsit moszkvai barátainkat több látogatás szervezésével kelet-európai országokba. Az emberek azokban az országokban, ha alkalmat adunk rá, nagy lelkesedéssel fogják üdvözölni a minisztereket és másokat.”

Néhány hét múlva Nixon már ennél konkrétabb ötlettel állt elő – neki magának kellene meglátogatnia Kelet-Európát. Románia útba ejtését javasolta a világ körüli útján, amivel ő lenne az első olyan amerikai elnök, aki hivatalos államfői látogatást tesz egy kommunista országban. Két oka is volt a felvetésre: egy 1967-es látogatása alkalmával, amikor nem volt még hivatalban, nagy tiszteletben részesült a román vezetés részéről, szemben azzal, ahogyan más kelet-európai országokban vélekedtek róla. Nixon sohasem feledte az ilyen gesztusokat. Legfőbb oka azonban a szovjetek megfricskázása volt – vagy ahogyan nekem mondta: „Mire letudjuk ezt az utat, magukon kívül lesznek a méregtől, hogy a kínai játékot játszunk.”

Június 21-én Nixon utasítására magamhoz hívtam Corneliu Bogdan román nagykövetet, és megjegyeztem: az elnök július második felére világ körüli utat fontolgat, miután megnézte az *Apollo-11* vízre szállását a Csendes-óceánon. Megfelelne-e önöknek, ha augusztus 2-án és 3-án megállót iktatna be Bukarestben? Negyvennyolc órán belül (június 23-án) már meg is érkezett a hivatalos válasz, miszerint a román kormány üdvözli a látogatást – annak ellenére, hogy kénytelenek lesznek miatta elhalasztani a már régóta tervezett román pártkonferenciát, amelyre a szovjet vezetést is meghívtak. Ennel ekesebb bizonyítéka nem is lehetett volna annak, hogy Románia milyen fontosságot tulajdonít az elnöki látogatásnak és egy különutas nyitásnak Washington felé.

A drámai bejelentésre június 28-án került sor. Amerikai elnök most első ízben tesz majd látogatást egy kelet-európai kommunista országban. Megnyugtatólag közöltem egy sajtótájékoztatón: nem „szovjetellenes gesztusról” van szó. Az elnöknek „nagyon kellemes emlékei” vannak a román vezetőkkel való találkozóiról, amikor még magánemberként meleg fogadtatásban részesítették: „Az Egyesült

Államok abban érdekelt, hogy a kelet-európai országokat a kölcsönös tiszteletadás jegyében kezelje. [...] Úgy érezzük, nem vagyunk kötelesek egyeztetni a Szovjetunióval, mielőtt látogatást teszünk szuverén országokba.”

Annyira mindent átható volt a feltételezés a Nixon-adminisztráció reménytelenül harcias és szovjetellenes mivoltáról, hogy a romániai látogatást rögvest meggondolatlanul bélyegezték. A külügyminisztériumban egyesek veszélyesen provokatívnak nevezve ellenezték a (fehér házi csatornákon keresztül megszervezett) romániai utat; attól tartottak, aláássa a SALT- és egyéb tárgyalásokat. A vezető sajtóorgánumok osztották ezt a nézetet. A romániai vizitet azzal támadták például, hogy „zavaró”, és a SALT-ra nézve fenyegetést hordoz magában; olyan „melléfogás”, amely sürgősen felbosszantja az oroszokat, megkeményíti a szovjet álláspontot minden kelet–nyugati kérdésben – és emellett amerikai áldást ad egy „brutális kommunista diktatúrára”.¹⁸

A szovjetek szintén reagáltak, még hozzá oly módon, ami világossá tette, hogy megértették a látogatás jelentőségét: lemondták Brezsnyev és Koszigin tervezett részvételét a román pártkonferencián. Július 3-án megkérdeztem Bogdantól, vajon kormánya értesítette-e előzetesen Moszkvát. Azt mondta, nem tudja – úgy vélte, esetleg kaptak tájékoztatást kevésbé a bejelentés előtt. Románia önálló döntéseket hoz, tette hozzá.

Az elnök augusztus 2-án érkezett meg Bukarestbe, és olyan fogadtatásban részesült, amelyet a *New York Times* így jellemezett: „meleg fogadtatás zászlót lengető románok százezrei részéről a világ körüli útján tapasztalt legnagyobb szabású és legőszintébben barátságos üdvözlés alkalmával”. Nixon ellátogatott a piacra és egy néptánciskolába, ahol maga is táncra perdült Nicolae Ceaușescu elnök társaságában. Az immár meggyőzött *Times* augusztus 5-én szerkesztőségi cikkben kiáltotta világgá: a lelkes fogadtatás megmutatta azt az óriási mértékű jóindulatot, amelyet az Egyesült Államok élvez Kelet-Európában, és hogy az elnök békéről, nemzeti szuverenitásról és békés egymás mellett élésről hangoztatott nézetei nem pusztán szövegek a kelet-európaiak számára, akik még jól emlékeznek Csehszlovákia megszállására.

Nixon túlradó lelkesedésről tanúskodó fogadtatását természetesen részben a román kormány inspirálta és rendezte meg. De még így is vitathatatlanul rendkívül hatásosan demonstrálta Románia függetlenségét a Szovjetuniótól. És bármely kormánynak nehéz, ha nem éppen lehetetlen lett volna művi úton kiváltani a nyilvánosság meghatározó, örömteli és emberi érzelmnyilvánítását. Bukarest utcáit állandóan emberek százezrei szegélyezték arra várva, hogy legalább egy pillantást vehessenek az elnöki autóra. Nemcsak a repülőtérről a városba vezető utak mentén sorakoztak fel, vagy az elnök szállásául szolgáló vendégház körül gyülekeztek, hanem mindenütt órák hosszat váraakoztak Nixon pusztá megjelenésére a szünni nem akaró esőben. Mélyen megindító volt látni egy kommunista állam

népének szívből jövő érzelmeit, akik így köszöntötték az első alkalmat arra, hogy egy olyan ország elnökét üdvözölhessék, amely – akár a 19. századi Amerika – a demokrácia és az emberi szabadság jelképül szolgált.

Nixon bukaresti megnyilvánulásai az Egyesült Államok politikájának vizs-
zatéró elemeit tükrözték: az egymás mellett élés fontosságát, a Brezsnyev-dokt-
rina elutasítását és a konkrét problémák tárgyalásos rendezésére vonatkozó óha-
junkat:

Nem látjuk hasznát sem a hitvitáknak, sem a hamis eufóriának. Az enyhülés
lényegi tartalmára törekszünk, nem pusztán a légkör javítására.

Mindent összevetve, nem a hegemoniák és nem a mesterséges egyforma-
ság békéjére törekszünk, hanem olyan békére, amelyben mindenki jogos ér-
deke tiszteletben van tartva, és mindenki védelemben részesül.

Az is nyilvánvaló volt, hogy szövetségeseinkhez hasonlóan a kelet-európai ve-
zetők is tartanak a rováskra megkötött szovjet–amerikai alkutól. Hogy ez nem
volt a politikánk, annak legmeggyőzőbb bizonyítékául ez az elnöki vizit szolgált
Nixon későbbi, szintén precedens nélküli, Jugoszláviába és Lengyelországba tett
látogatásaival együtt.

Konklúzió

A Nixon-adminisztráció egyik újítása a külpolitikáról szóló éves jelentés volt az
elnök nevében. Ezt még az átmeneti időszakban javasoltam egy Nixonnak írott
memorandumban, abból a célból, hogy külpolitikájának koncepcionális áttekin-
téseként, helyzetjelentésként és a teendők jegyzékeként szolgáljon. Mindezzel
párhuzamosan pedig iránymutatást nyújthatott apparátusunknak, és tájékoztat-
hatta a külföldi kormányokat az álláspontunkról.

A Robert McNamara által kezdeményezett *Defense Posture Statement*, az
amerikai haderő elhelyezkedéséről szóló éves jelentés mintáján alapuló ötlet se-
regnyi problémát vetett fel. Az első mindjárt az volt, hogy a State Department
jogot formált arra, hogy a tulajdonának tekinthesse, annak ellenére, hogy az
Egyesült Államok történetében a külügynek még sohasem jutott eszébe egy ilyen
jelentés kiadása. Ez a szándékuk a már megszokott kötérlúzáshoz vezetett Ro-
gers és közöttem, aminek során most sem viselkedtünk jobban, mint más ügyek
esetében, hogy finoman fogalmazzak. Az NSC-stáb és a State Department egy-
aránt fogalmazványokat kezdett gyártani, miközben arra törekedtek, hogy ezt
a tényt gondosan eltitkolják a másik elől. Nekem és a stábom tagjainak megvolt
az a helyzeti előnyünk, hogy az elnök közelében voltunk, és sokkal jobban is-

mertük a nézeteit. Az így eleve hendikeppel induló State Department számára
további hátrányt jelentett, hogy kedvében kellett járnia a nehézkes apparátusi
struktúrában regnáló minden hűbértoktnak. Mivel mindegyik szakrefe-
rens ragaszkodott ahhoz, hogy feltétlenül említés történjék az általa felügyelt
ország(ok)ról, a külügy jelentése végképp nem a koncepcionális mondanivalóval
vagy bármilyen, konkrétan megkülönböztethető álláspont képviselésével vétette
maga észre.

Nixon az ekkorra már tipikussá vált módszerével oldotta meg a vitát. Addig
várt, amíg Rogers elment az országból egy afrikai útra, majd ekképpen rendelke-
zett: mind az NSC, mind a State Department adhat ki jelentést, de az elnöki do-
kumentumnak legalább egy hónappal a külügyes dolgozat előtt kell megjelennie.
A rendelkezés következményeképpen az elnöki jelentés kapkodó, lázas roham-
munkában készült el, amelynek során a kimerült stábomnak a fogalmazványaik
általam történő javítgatásával és átdolgozásával, valamint az apparátus kifogásai-
val is foglalkoznia kellett. A tárcaközi civakodás 1971-ben érte el csúcspontját,
amikor a State Department kifogást emelt egy mondatunk ellen, amely a veszé-
lyeztetett fajok nemzetközi védelméről szólt. A szövegünk némi irodalmi stílus-
érzékre valló megfogalmazásban ezt az észrevételt tette: az ilyen teremtmények
megérdemelnek egy fejezetet a nemzetközi együttműködésben, miután ország-
határookra való tekintet nélkül vándorolnak, ennél fogva csupán nemzeti szintű
cselekvéssel nem lehet őket teljes mértékben megvédeni. A mindig óvatos State
Department a mondat megváltoztatását javasolta ekképpen: az ilyen teremtmé-
nyek közül csak „egyesek” vándorolnak országhatárokra való tekintet nélkül.
Felvállalván annak kockázatát, hogy megsértek valamilyen túlfűtötten hazafias
érmű *ürgét*, nem fogadtam el a változtatást.

Az elnök éves külpolitikai jelentésének meghonosításával a külpolitikával
kapcsolatos kormányzati elemzések legátgondoltabb állásfoglalásait tartalma-
zó dokumentum jött létre. Sajnálattunkra sohasem sikerült megértetnünk az
alapvető célját: sarkalatos kérdések vitára bocsátását és egy filozófia kifejezését.
Próbálkozhattunk, ahogy akartunk – a média csak a Vietnámról szóló résszel
foglalkozott az aktuális hírek, valamint a szavak és tettek között tátongó sza-
kadékok (konkrétan fogalmazva a korlátozott szavahihetőség bizonyítékai) után
kutakodva, és minden mást figyelmen kívül hagyva, mint ami nem híreértékű.
1973-ban még egy másik problémával is szembesültünk. A jelentés május elején
látott napvilágot, egy éven át tartó kínai és szovjet csúcstalálkozók és a tetőpont-
ra jutó vietnámi tárgyalások után; a nyilvánosságra hozatal már hetekkel koráb-
ban kijelölt dátuma mindössze négy nappal követte Haldeman és Ehrlichman
lemondását, ami a dokumentumot nem tüntette fel kedvező színben. Ennek
ellenére a jelentések hasznos funkciót tölthettek be: vázlatos útmutatásul szolgál-
tak az apparátus számára. Szokatlanul őszinték és elfogulatlanok voltak, egyben

rendkívül hasznosak is, mert a változás finom árnyalatait jelezték a külföldi kormányoknak. Ahogyan a következő fejezetekben bemutatom, az elnök évenkénti jelentései gyakran előrevetítették a Kínával, a védelmi politikával, a Közel-Kelettel és más térségekkel kapcsolatos szemléletbeli változásokat.

Az 1970. február 18-án kiadott első elnöki jelentés kertelés nélkül megállapította: „kapcsolatunk a Szovjetunióval általában véve továbbra sem kielégítő”. Vietnám vonatkozásában „a béke ügyének rovására” a szovjetek „elmulasztottak segítőkész befolyást gyakorolni az észak-vietnámiakra Párizsban,” és „súlyos felelősség terheli őket a háború folytatásáért” az Észak-Vietnámba irányuló fegyverszállításaik miatt. A Közel-Kelettel kapcsolatban a jelentés azt a vádat fogalmazta meg, hogy „orosz oldalról még nem láttuk azt a gyakorlati és konstruktív rugalmasságot, amely szükséges egy sikeres végeredményhez”; sőt a továbbiakban megemlítette „annak bizonyítékát, [...] hogy a Szovjetunió a nagyhatalmi rivalizálást valószínűbbé tevő pozíció megszerzésére törekszik a térség egészét tekintve”. (Az 1970 folyamán lezajló két közel-keleti válságban ez igaznak is bizonyult.)

A fenti megállapítások azt a realitást tükrözték, hogy Moszkva álláspontja 1969-ben változatlan volt. Ám csaknem észrevétlenül a lassú előremozdulás jelei is mutatkoztak. Bármelyik nagy országról legyen is szó, a külpolitikai döntések a bürokratikus, belpolitikai és nemzetközi pressziók komplikált rendszeréből nőnek ki, a szovjet bürokrácia és politikai folyamatok ráadásul különösen tekervényesek és zűrzavarosak. 1969-ben a szovjeteknek meg kellett birkóznuk egy új amerikai adminisztrációval, ami mindig súlyos elemzői probléma a moszkvai vezetők számára, ráadásul mi még változást is hajtottunk végre az ügyintézésben. A párhuzamosan folyó tárgyalások széles frontján működni például nem lehetett teljesen idegen a szovjet adminisztratív ügymenet számára, de túlterhelhette a teljesítőképességét. Noha az apparátusuk óriási, a csúcson mindössze néhány döntéshozóra szűkül le. Az utasítások ezután visszaszivárognak egy nehézkes parancsnoki láncon keresztül, ahol hierarchikus sorrendben adják őket tovább szintről szintre lefelé haladva. A döntések meghozatala kínos precizitással történik, és mert a legfelső vezetés presztízsét teszik kockára, csak a legnagyobb vonakodás árán hajtanak végre változtatásokat rajtuk. 1969-ben továbbá nyilván jelentős mértékben lekötötte a szovjet vezetők figyelmét a Kínával kialakult konfliktus. A kínai–szovjet határon márciusban és a nyár folyamán lezajló súlyos katonai összecsapások komoly propaganda-hadjáratot indítottak el, bizonyára éles vitákat gerjesztettek a politikai vonalvezetésről, és később a határok ügyében folytatott tárgyalások megkezdéséhez vezettek.

Az 1969-es orosz mozdulatlanság legmélyebb oka azonban kétségtelenül az volt, hogy a feltételek még nem generáltak ösztönzőket és szabtak megfizetendő árat a döntéshozataluk kikényszerítéséhez elegendő mértékben. Vietnám ügyében talán valamennyire őszinték is lehettek, amikor elismerték az érdekeltségü-

ket a háború befejezéséhez szükséges segítség nyújtásában, mert tudták, hogy ennek elmaradása akadályozza az amerikai–szovjet kapcsolatokat, de a szövetségükre való nyomásgyakorlás nehéz döntése sohasem született meg elvi szinten. Ami azt illeti, ameddig az amerikai–szovjet kapcsolatok kockázatai elméletiek, és az indokínai rendezés előnyei feltevésen alapulók maradtak, a legkisebb ellenállás iránya Moszkvában a halogatás volt. Más szóval, a körülmények nem nyújtottak ösztönzést a döntésre. Nem szembesültek büntetéssel azért, mert kitértek a segítségkéréseink elől. Az eskalációval szembeni figyelmeztetéseiket akkoriban komolyan vettük, habár visszatekintve úgy hiszem, ez hiba volt. A jelen könyvben felhasznált idevágó dokumentumok újraolvasásakor megdöbbentett a szovjet kijelentések köntörfalazó és óvatos hangneme. Az eskalációt így ócsárolták: „nem old meg semmit”, „súlyosbítja a nemzetközi helyzetet”, és általában véve „veszélyes”, de sosem tettek utalást fenyegetésre, még megközelítőleg sem. Egy alkalommal Dobrinyin rámutatott: ha felújítjuk Hanoi és Hai Phong Johnson elnök által 1968-ban felfüggesztett bombázását, a néhány évvel korábban kivont kínai műszaki zászlóaljok visszatérhetnek Vietnámba, ami megnövelné Kína befolyását Hanoiban. Erre azt mondtam: „Ha önök együtt tudnak élni ezzel, akkor mi is.” Dobrinyin nem szólt semmit.

Visszatekintve világos: a szovjetek csak akkor érezték volna ösztönzést arra, hogy nyomást gyakoroljanak rögeszmés klienseikre Hanoiban, ha fundamentális orosz érdekeket sértő, kézzelfogható kockázatokat rejtő konkrét lépéseket tesznek. A pozitív ösztönzők felajánlása segíthet, de ha nincsenek kombinálva az általunk teremtett kockázatokkal, elvetik őket, mert túlzottan rizikósaknak találják a szovjet presztízs megőrzése szempontjából a kommunista világban. Amikor 1972-ben végül mégis kaptunk szovjet segítséget, pontosan az ösztönzők és a nyomásgyakorlás ilyen kombinációja révén értük el. Ám az 1972. évi észak-vietnámi tavaszi offenzíva előtt sohasem voltunk felkészülve a szembenézésre egy ilyen lépés hazai és nemzetközi következményeivel.

Ha a büntetés nem volt világos a moszkvai vezetés előtt, ugyanez mondható el a jutalomról is. Az elnök ismételtén kijelentette: mihamar rendeződne a vietnámi helyzet, a tárgyalások felgyorsulnának a Közel-Keleten, én pedig megerősítettem a kijelentéseit. De nem voltunk abban a helyzetben, hogy pontosan megfogalmazott választ tudjak adni Dobrinyin május 14-én hozzám intézett kérdésére: „Feltéve, hogy a háború véget ér, hogyan fognának hozzá a kapcsolatok javításához?” A legjobb válasz, amellyel elő tudtam hozakodni, egy csúcstalálkozó volt, valamint egy közelebbről meg nem határozott ígéret a kereskedelem fejlesztésére. A Közel-Keleten az érdekeink szembementek Moszkva érdekeivel; végül is stratégiánk célja a szovjet befolyás csökkentése volt, az övék pedig a növelése, vagy legalábbis a megőrzése. És egy vietnámi rendezésért nem voltunk hajlandók becserelni ezeket a közel-keleti érdekeinket.

Nem kétséges: az amerikai belpolitika bátorította a halogató szovjet tendenciákat. Azt a kezdeti félelmet, miszerint Nixon erőteljes újrafegyverkezésbe fog, hamarosan felváltotta annak tudata, hogy az egyre erősödő kongresszusi ellenállással szemben a kormány szerencsésnek mondhatja magát, ha legalább az aktuális védelmi költségvetési szintet fenntarthatja. Az új katonai programokat heves támadások érték, egyeseket csak a legkisebb szavazatkülönbséggel sikerült elfogadtatni, és miután nagy nehezen engedélyezték őket, a végrehajtásokat szisztematikusan megnyirbálták, a rendelkezésre álló pénzt pedig évről évre csökkentették. Minden nyomás a „prioritások átrendezésének” irányába hatott, a védelemtől távolodva. Az sem látszott valószínűnek, hogy Amerika szövetségesei támogatnának egy magas kockázatú politikát Vietnámban. Így aztán a szovjeteknek emiatt is kevés okuk volt a segítőkészségre.

Miközben 1969 elején talán túl optimisták voltunk az amerikai–szovjet kapcsolatokat illetően, más területeken elkezdtük lefektetni a lépéseink által végső soron megvalósítandó haladás alapjait – ekképpen demonstrálva az összekapcsolás érvényességét. A közel-keleti relációban a szövetségek átrendeződéséhez vezető stratégiát alakítottunk ki. Kezdeti, de határozott lépéseket tettünk Kína irányában. Vietnámi politikánk három évre nélkülözhetővé, 1972-ben pedig elérhetővé tette az orosz segítséget. Megerősítettük a szövetségesi kapcsolatainkat. Izgalmak és feszültségek árán megértettük a szovjetekkel: ha mindkettőnk stílusa józan, a politikánk komoly lesz és megfontolt, és a megfelelő pillanatban határozott.

1969 végén elemzést küldtem az elnöknek a szovjet politikáról, amelyet a stábom tagjai, Hal Sonnenfeldt és Bill Hyland segítségével készítettem el. Bevezetésképpen elvettem azt a feltevést, miszerint az orosz politika szükségszerűen egy átfogó tervet követ:

Mindig nagy a kísértés arra, hogy a különböző szovjet lépéseket egy nagy átfogó tervbe rendezzük. A kremlinológia ezoterikusabb válfajainak gyakori állítása szerint minden egyes lépés egy gondosan megtervezett és levezényelt kotta részének tekintendő, amelyben az események feltartóztatlanul egy nagy finálé felé haladnak.

A tapasztalat megmutatta, hogy ez ritkán fordult elő, már ha egyáltalán előfordult. A kubai rakétaválságtól az arab–izraeli háborún át Csehszlovákia megszállásáig a szovjet politika jelentős elemét képezte az improvizáció.

Feltételezésem szerint a jelzett időben is ez volt a helyzet. A Kreml több vasat tartott a tűzben. De a szovjet lépések meghatározott helyzetekre adott konkrét válaszoknak tűntek. Egyes elemzők szoros taktikai kapcsolatot láttak a kínai–szovjet tárgyalások és a SALT-on tanúsított orosz magatartás között: azzal, hogy

az Egyesült Államokat lekötik az elhúzódó SALT-tárgyalásokkal, a maguk járára tudják fordítani a szovjet–amerikai összejátszás látszatát Kína ellen. A fő probléma ezzel az elmélettel az volt, hogy a SALT-on az oroszok a kínai helyzetre történő utalás nélküli értelmes álláspontot képviseltek, a kínai tárgyalások elfajulása pedig könnyen megmagyarázható volt önmagában az ott szóban forgó kérdések alapján is. A szovjetek mindeddig nem kötelezték el magukat a SALT-on (ahogyan mi sem), főképp a terep feltérképezése miatt, valamint azért, hogy megállapítsák, milyen mértékben állunk nyomás alatt otthon, hogy engedményeket tegyünk, vagy egyoldalú csökkentéseket hajtsunk végre a katonai programjainkban. A szovjet katonai nyomásra a kínaiak felénk kinyújtott csápokkal válaszoltak. Így ha az oroszok a SALT-on tett lépéseiket arra szánták, hogy hatást gyakoroljanak velük Pekingre, akkor bizonyos fokig ezt el is érték, de a dolgok nem feltétlenül Moszkva tetszésének megfelelően alakultak; sőt, talán még fel is gyorsíthatták a kínai kapcsolatok kiépülését velünk. Európában pedig ahelyett, hogy egy megegyezésre törekvő irányvonalat követtek volna, felszabadítva energiáikat a kínaiakkal fennálló problémák rendezésére, keményen alkudoztak a Willy Brandt új kormányával folyó első tárgyalásokon – nagyrészt azért, mert az enyhülés utáni nyilvánvaló nyugat-európai epekedésben a hajthatatlanság hozadékaként lehetőséget láttak az olcsó haszonszerzésre.

Az elemzésem így zárult: „Summa summarum nem úgy tűnik, mintha létezne bármilyen specifikus összekötő kapocs a szovjet politikában.”

Mielőtt ez az összekötő kapocs létrejött volna, a moszkvai vezetők egyidejűleg több irányban próbálkoztak. Csak azután kezdett a viszonyunk kedvezőbb irányba fordulni, miután 1970 és 1971 folyamán kemény ellenállást tanúsítottunk néhány elkeseredett konfrontációban.

6. FEJEZET

Lépésről lépésre Kína felé

Amikor elkészültünk az 1971 júliusában Kínában tett titkos látogatásomat nyilvánosságra hozó kommuniké megfogalmazásával, Csou En-laj megjegyezte: ez a bejelentés meg fogja rengetni a világot. Igaza volt. Nem csupán a média számára jelentett szenzációt, hanem egyik napról a másikra átalakította a nemzetközi politika struktúráját. Az elszigeteltség húsz keserű éve után egy amerikai megbízott lépett most Peking titokzatos földjére, akit hamarosan maga az elnök is követni fog. Hirtelen-váratlan és meglepő esemény volt, a csúcspontot azonban harminc hosszú hónapig tartó türelmes és körültekintő előkészítés előzte meg. Az előkészítés során mindkét fél tapogatózva, puhatolózva haladt előre nagy óvatossággal, folyamatosan felmérve a másik álláspontját, nehogy megalázzónak tűnjön fel egy visszautasítás; fokozatosan haladva, hogy a nyilvánosságra kerülés ne demoralizálja a nyugtalan szövetségeseiket, vagy ne adjon új stratégiai lehetőséget azok kezébe, akik nem viseltettek jóindulattal a fejlemények iránt.

Még saját magunknak is sikerült meglepetéssel szolgálnunk. Eredetileg nem tartottuk lehetségesnek a kiegyezést. Meg voltunk győződve róla, hogy a kínaiak fanatikusak és ellenségesek. És mégis, annak ellenére, hogy kezdetben nem láttuk a módját, miként lehetne megvalósítani, Nixonnal együtt hittem a Kínai Népköztársaság felé történő nyitás fontosságában.

Az események is a kezünkre játszottak, de kétlem, hogy a normalizálódás ugyanilyen határozottsággal mehetett volna végbe bármely más elnök alatt. Nixonnak rendkívüli érzéke volt a lényeg megragadása iránt. Kevésbé érdekelte a taktikázás vagy a nüanszok aprólékos összegyűjtése; ami azt illeti, idegesítette a túl sok beszéd a megvalósítás részleteiről. Ha egyszer kijelölt egy irányt, csaknem kivétel nélkül minden esetben ram bizta a stratégia megvalósítását és az apparátus irányítását. Noha tole függetlenül is ugyanarra a helyzetértékelésre jutottam, és habár számos lépést én magam terveztem, nem rendelkezttem azzal a politikai hatalommal vagy hivatali befolyással, hogy egy ilyen volumenű fundamentális politikai irányváltást egymagam hajtsak végre. Nixon ösztönösen ráértett a lehetőség lényegére, és következetesen szorgalmazta is. Politikai bázisa a jobboldalon volt, ami megvédte attól a vádtól, miszerint „puha a kommunizmus szemben”, vezetési stílusa pedig jól illeszkedett az ilyen politika által megkövetelt titkolózó, magányos taktikához. Ha egyáltalán érdekelte az opciók kidolgozásának

a Nemzetbiztonsági Tanácsban zajló menete, annak indítéka az volt, hogy ezen a csatornán keresztül is tudomást szerezzen a gyanakvó bizalmatlanságával övezett apparátus nézeteiről az általa nyújtott információval kapcsolatban; ráadásul lehetőséget nyújtott neki a saját céljai palástolására.

A kínai nyitást illetően a nézőpontjaink között volt egy marginális különbség. A nyitásban Nixon az általam elképzeltnél némileg tágabb lehetőséget látott a Szovjetunióval szembeni nyomásgyakorlásra abból a célból, hogy rövid távon segítséget nyújtson Vietnám ügyében, engem viszont jobban foglalkoztatott a lépés hatása a nemzetközi kapcsolatok struktúrájára. Nixon hajlamos volt azt hinni, hogy 800 millió kínai elszigeteltségének megszüntetése már önmagában kiiktatja a békét veszélyeztető komoly fenyegetések egyikét. Számomra egy külpolitikailag aktív Kína nagyon ügyes diplomáciát kívánt meg ahhoz, hogy politikánkat az így kialakuló és minden nemzetközi kapcsolatot megváltoztató bonyolultabb összefüggések követelményeihez igazítsuk. Ugyanakkor az említett különbségek ugyanazon az alapvető helyzetértékelésen nyugodtak: ha a kapcsolatokat fejleszteni lehetne mind a Szovjetunióval, mind pedig Kínával, a háromoldalú reláció óriási stratégiai esélyt adna a békére. Egy mástól függetlenül mindkerten azonos következtetésre jutottunk. A *Foreign Affairs* 1967. októberi számában megjelent fontos cikkében Nixon a következőt írta:

Távlatokban gondolkodva egyszerűen nem engedhetjük meg, hogy Kínát mindörökre kizárjuk a nemzetek nagy családjából, hogy magára hagyatva alakítsa ki az álmait, gyűlölködjön, és fenyegetse a szomszédjait. Ezen a kis bolygón nincs hely arra, hogy a potenciálisan rendkívül tehetséges egymillió lakosával dühödt elszigeteltségben éljen. De katasztrófális tévedésbe eshetünk, ha ennek a hosszú távú célnak az elérése érdekében rövid távon elmulasztanánk olvasni a történelem tanulságaiból...

Rövid távon tehát ez a határozott józan mérséklet, a semminemű jutalmazás, a kreatív ellennyomás politikáját jelenti azzal a céllal, hogy meggyőzze Pekinget: a saját érdekeit csakis az szolgálhatja, ha elfogadja a nemzetközi udvariassági normák alapvető szabályait. Hosszu távon ez Kína újbóli bevonását jelenti a világ közösségébe – csak immar egy nagy és tejlódo nemzetként, nem pedig a világforradalom epicentrumaként.

1968. augusztus 9-én, közvetlenül elnökké jelölése után, egy folyóirat számára adott interjújában Nixon megismételte: „Nem szabad elfeledkeznünk Kínáról. Mindig keresnünk kell az alkalmat, hogy szóba álljunk vele, éppen úgy, mint a Szovjetunióval. [...] Nem szabad csak várnunk a változásokra. Törekednünk kell a változások megvalósítására.”¹

A saját írásaimban Kína korábban nem szerepelt bő terjedelemben. 1961-ben értekeztem egy kínai–szovjet kenyértörés lehetőségéről. Az akkori érvelésem szerint egy ilyen kilátást „nem szabad figyelmen kívül hagynunk”, és ha megtörténne, „előnyt kell belőle kovácsolnunk”. Ezt a kenyértörést azonban a saját erőnkől nem tudjuk elősegíteni, és nem alapozhatjuk a politikánkat arra, hogy tétlenül várjuk a bekövetkeztét.² (Ma már tudjuk: a törés ekkorra meg is történt.) A *Foreign Affairs* 1969. januári kiadásában publikált, de három hónappal korábban a vietnámi tárgyalásokról írt cikkemben így érveltem: „az a szovjet doktrína, amely szerint Moszkvának joga van a beavatkozásra más országok szocialista berendezkedésének megvédésére, legalábbis elképzelhetővé tesz egy kínai–szovjet háborút. Hiszen Moszkva Pekingnek címzett vádjai, ha lehet, még súlyosabbak, mint a Prágának címettek.” Ezt Hanoi számára potenciálisan súlyos problémának láttam, egyben olyan tényezőnek, amely Hanoi valamilyen rendezés irányába tereli. Ennél komolyabb alapvetésként 1968 júliusában, Csehszlovákia szovjet inváziója előtt, Nelson Rockefeller társaságában az amerikai–szovjet kapcsolatokról elmondandó beszédén dolgoztam, amely a későbbi irányt előrevetítő passzust is tartalmazott: „Meg kell tanulnunk kellő képzelőerővel foglalkozni a kommunista hatalom egymással versengő centrumaival. [...] Részemről dialógust kezdenék a kommunista Kínával. A kapcsolatok bonyolult háromszögében Washington, Peking és Moszkva között azáltal javítjuk a rendezés esélyeit mind-egyikkel, ha bővítjük az opciók körét mindkettő felé.”

Ez a felfogásom bizonyos mértékig a külpolitika folytatásával összefüggő általános megközelítésből eredeztethető, amelynek értelmében kapcsolatainknak a potenciális ellenfelekkel olyanoknak kell lenniük, hogy a kettejük relációjában fennálló választási lehetőségeink mindig nagyobbak legyenek, mint az egymás felé irányuló opcióik. Ha meg tudjuk szabadítani a diplomáciánkat két évtized ballasztjától, mindkét kommunista szuperhatalom komolyabb ösztönzöt kapna a hozzánk való konstruktív viszonyulásra.

Habár sok tudós elme sürgette a közeledést Kínához, a kérdés fenti megközelítését nem osztották széles körben. Számos sinológus öncélként megjelölve sürgette a kapcsolatok javítását, amelynek érdekében Amerikának engedményeket kell tennie. Például kiváló harvardi és az MIT-n [Massachusetts Institute of Technology] oktató professzorok egy csoportja memorandumot küldött Nixonnak Kínával kapcsolatban a hivatalba lépését megelőző átmeneti időben. Azt szorgalmazták, hogy olyan kezdeményezésekkel tegyünk lépéseket Kína felé, mint a Tajvan iránti elkötelezettségünk felszámolása, valamint a Kínai Népköztársaság meghívása az ENSZ-be. Az emlékeztetőjük nem említette (és nem tudok felidézni egyetlen olyan Kína-szakértőt sem, aki akkoriban így tett volna) a számunkra fennálló geopolitikai realitásokat a Szovjetunió vonatkozásában, mint ahogy annak lehetőségét sem, hogy a kínaiaknak talán lehet valamilyen in-

dítékuk egy felénk irányuló lépés megtételére amerikai engedmények *nélkül* is, például mert *szükségük van* egy amerikai ellensúlyra a Szovjetunióval szemben.

Összintén szólva a közeledést érintő összes elképzelés, bármilyen elvi magyarázat húzódjon is mögötte, az új kormány hivatalba lépésekor alig volt több ködös-homályos elméletnél. Húsz éven keresztül valódi izoláció és ellenséges ideológiai viszonyulás állt fenn, tovább súlyosbítva a koreai háború által, amelyben amerikai és kínai katonák harcoltak ádázul egymás ellen. A kétoldalú tárgyalások már 1954-ben megkezdődtek Genfben az Egyesült Államok és a Kínai Népköztársaság konzuli tisztviselői között. Ezek 1955-ben nagykövetségi szintre emelkedtek, majd később áthelyeződtek Varsóba. 1955. szeptember 10-én sikerült megegyezni néhány állampolgár repatriálásában. De ez volt minden. Az 1954 és 1968 között megtartott százharmincnégy találkozó során a repatriálás ügyében született megegyezés maradt az egyetlen konkrét eredmény.

1968. május 28-án Peking elhalasztotta a varsói tárgyalásokat, az amerikai elnökválasztás utáni két novemberi időpontra téve javaslatot, a pekingi rádió pedig kijelentette: „Jelenleg nincs semmi megtárgyalnivaló.” A változás első halvány jele az 1968. augusztus 21-i események, nevezetesen Csehszlovákia szovjet megszállása után volt tapasztalható. Míg az 1956-os lengyel- és magyarországi felkelések során a kínaiak megpróbálták békéltetőként fellépni, ezúttal a Szovjetunió goromba hangvételű elítélésével reagáltak. Például a kínai kommunista pártlap, a *Zsenmin Zsipao* 1969. március 17-i száma a csehszlovákiai inváziót a „szovjet revizionista renegát klikk” által végrehajtott „fegyveres agresszióknak” és „katonai megszállásnak” nevezte. A korlátozott szuverenitásról szóló Brezsnyev-doktrínát „minden ízében fasiszta elméletként” bélyegezte meg, mivel szoros értelemben véve a Brezsnyev-doktrína ugyanúgy vonatkozott Kínára, mint bármelyik kelet-európai országra – sőt, tekintve Kína leplezetlenül ellenséges viszonyulását a szovjet vezetéshez, talán még fokozottabb mértékben is.

Így aztán 1968. november 26-án, három hónappal a csehszlovákiai invázió és röviddel az amerikai elnökválasztás után, Peking 1969. február 20-ra újabb varsói találkozót javasolt az Egyesült Államokkal. Híven ahhoz az ősi kínai tradícióhoz, miszerint sohasem szabad olyan látszatot kelteni, mintha szükségük és igényük lenne a külföldiek együttműködésére, Peking kihívó hangnemet ütött meg: felszólította az USA-t „a békés egymás mellett élés öt alapelveiről szóló egyezményhez” való csatlakozásra, valamint arra, hogy az utolsó szálig „vonzja vissza fegyveres erőit Kína tajvani tartományából és a Tajvani-szorosból, és szerezze le összes katonai létesítményét a tajvani tartományban”.

Nem volt kérdéses: a kínaiak számára nyugtalanságra okot adó első számú külpolitikai problémává a Szovjetunió lépett elő. A kínai–szovjet ellenségeskedés szerteágazó gyökerű volt. Ami szoros szövetségnek indult, hamarosan (kezdetben eltussolni próbált) egyre növekvő feszültséggel terhelődött. Ideológiai

nézeteltéréshez vezetett Kína állítása, miszerint sikerült anélkül megvalósítania a kommunizmust, hogy végig kellett volna mennie a szocializmusnak nevezett fejlődési fokozaton. A fenti maói doktrína sugallata szerint Peking ideológiai-lag tisztább Moszkvánál. Emellett az állandó rivalizálás és az egyre növekvő bizalmatlanság is mérgezte a légkört a két nagyhatalom között. Az 1950-es évek vége felé Hruscsov elutasította a nukleáris együttműködést, amire ellenlépésként a kínaiak fokozták az ideológiai támadásokat. 1959-ben a Szovjetunió visszahívta műszaki tanácsadóit, és beszüntetett minden gazdasági segítyt. Személyes antipátia is kialakult a kommunista vezetők két csoportja között, megsértve a „szubjektívizmus” tilalmára vonatkozó minden marxista-leninista parancsolatot. A kínaiak ősrégi sérelmeket hánytorgattak fel, hatalmas kiterjedésű szibériai földek visszaszolgáltatását követelve, amelyeket állításuk szerint az orosz expanzió századaiban a cárok erőszakkal ragadtak el tőlük.

1969-re a politikai konfliktus baljós katonai jelleget kezdett ölteni. 1965–66-ig nagyjából egyensúly állt fenn a kínai–szovjet határ mentén. A haderők szintje mindkét oldalon alacsony volt. Hszincsianggal szemben a szovjetek, Mandzsúria közelében pedig a kínaiak voltak létszámfölényben. A szovjet alakulatok természetesen mindvégig jobbak voltak minőségben és logisztikai támogatásban. A határ menti incidensek 1959 táján kezdődtek, és ezután egyre gyakoribbá váltak. Ennek ellenére több éven át nem került sor a harcok nagyarányú fokozására egyik fél részéről sem. Majd 1966 elején a szovjetek magasan képzett és jól felszerelt harci alakulatokat kezdtek átcsoportosítani Kelet-Európából a Távol-Keletre. Nukleáris robbanófejjel felszerelt föld-föld rakéták is megjelentek a színen. És ami még nyugtalanítóbb volt Peking számára, 1966 januárjában a Szovjetunió húsz évre szóló „barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt” írt alá Mongóliával, lehetővé téve szovjet csapatok állomásoztatását és támaszpontok létesítését az országban. A kínai határkörzetekbe vezényelt szovjet kontingens az 1964. évi nagyjából tizenkét alacsony létszámú hadosztályról 1970-re több mint negyven korszerű hadosztályra emelkedett.

1968. november 29-én a Johnson-adminisztráció – Nixon megválasztott elnök áldásával – elfogadta a varsói tárgyalások felújítására tett kínai javaslatot. (Ekkor még nem kaptam kinevezést Nixon tanácsadójává.)

Az első jelek

Visszatekintve sorsszerűnek látszik minden korábbi sikeres politika. A vezetők szívesen hangoztatnak bölcs előrelátást, ha valami működött, a tudatos tervezésnek tulajdonítva azt, ami rendszerint egy sor improvizációnak indul. Nem volt ez másként új Kína-politikánkkal sem. Általános értelemben véve az új adminiszt-

ráció valóban tiszta lappal szándékozott indulni. De őszintén megvallva, nem rendelkezett pontos elképzeléssel arról, hogyan valósítsa ezt meg, és számolnia kellett a hazai realitásokkal, nem utolsósorban Nixon hagyományos támogatottságával a konzervatív „kínai lobb” körében, amely sosem bocsátotta meg Trumannek és Achesonnak Csang Kaj-sek állítólagos elárulását.

A pekingi vezetők valószínűleg ugyanilyen problémával álltak szemben. Röviddel a csehszlovákiai szovjet invázió után Mao Ce-tung valószínűleg elszánta magát az Egyesült Államokhoz való közeledésre. De olyan országot kormányzott, amely éppen most kecmergett ki a „kulturális forradalomnak” titulált példátlan felfordulásból. Mao ugyanis úgy akarta megakadályozni a kommunista államok fatális hajlandóságának érvényesülését a bürokratizálódásra és a stagnálásra, hogy fentről erőszakolt rá az országra egy permanens forradalmi zűrzavart – annak a néhány alkalomnak egyikeként a történelemben, amikor egy ország feje nevelési céllal szándékosan szétveri a saját intézményeit. A felfordulás hatását a külpolitikára az a tény illusztrálja, hogy 1969-ben Kínának mindössze egyetlen külföldön szolgáló nagykövete volt (a Kairóban állomásozó Huang Hua személyében, aki később ENSZ-nagykövet, utána pedig külügyminiszter lett).

A Nixon-kormány egyik első és legfontosabb lépéseként *nem* tett meg valamit. A Johnson-adminisztráció a Peking vezette ázsiai kommunizmus kísértetét használta fel a vietnámi háború legfőbb igazolására. 1965. április 7-én Johnson elnök a John Hopkins Egyetemen elhangzott beszédében így érvelt: „Hanoi urai Pejpingtől kapnak biztatást”, és a vietnámi vetélkedés „agresszív célok szélesebb körű rendszerének a része”. Ezzel összhangban Dean Rusk külügyminiszter a Szenátus Külügyi Bizottságának 1966. február 18-i ülésén Kínát az agresszió felbujtójának, Pekinget és Hanoit pedig egymással összejátszóknak láttatta. Ezzel szemben a Nixon-kormány már kezdettől fogva sohasem hivatkozott, sőt még csak nem is célzott Kína-ellenes motívumra a vietnámi szerepvállalásunkban. Nem értettünk egyet a fenti elemzéssel, mert nem volt szükségünk újabb ellenségekre.

Az első néhány hónap tele volt ellentmondásos tendenciákkal. Beiktatási beszédében Nixon burkolt célzást tett az új kormány készségére a Kínával folytatandó párbeszédre: „Hadd tudja meg minden ország: a mostani adminisztráció alatt a kommunikációs vonalaink nyitva lesznek. Nyitott világot szeretnénk – nyitottat az eszmékre, nyitottat az áruk és az emberek cseréjére –, olyan világot, amelyben egyik nép sem él majd dühödt elszigeteltségben, legyen az akár nagy nép, akár kicsi.” A „dühödt elszigeteltség” kifejezés emlékeztetett a *Foreign Affairs*-ben 1967-ben megjelent cikkére. Válasz azonban nem érkezett. A kínaiak nem hatódtak meg egyetlen békülékeny célzástól.

* Pejpingnek a Tajvan szigetén létrejött Kínai Köztársaságban nevezték Pekinget; Johnson a kommunista Kínával szembeni inzultusnak szánta a szóhasználatot.

A beiktatás másnapján az Új Kína hírügynökség imígyen bélyegezte meg Nixont: az új „bábu”, akit a „monopolista burzsoá klikk” választott ki arra, hogy végrehajtsa „az amerikai imperializmus gonosz ambícióit az agresszió és a terjeszkedés folytatására a világban”. Az Új Kína szerint Nixon visszafogott retorikája és az ellene zajló tüntetések a washingtoni beiktatás alatt felfedték: az amerikai imperializmust „válságok gyötrik”, és „végvonaglásban” szenved. A *Zsenmin Zsípao* január 27-i száma azon kárörvendett, hogy az amerikai imperializmus „az utolsókat rúgja”. A cikk így gúnyolódott: „Noha a végét járja, Nixonnak volt képe a jövőről beszélni... Ez az ember az egyik lábával a sírban azzal próbálja vigasztalni magát, hogy a paradicsomról álmodozik. Egy haldokló osztály önámítása és végvonaglása ez.”

Nixon beiktatási beszéde talán jobban illett egy államférfihoz, a kínaiaknak viszont vitriolosabb tollú szövegróik voltak.

Ami azt illeti, kezdetben Nixon némileg skizofrén volt. Öt nappal a beiktatása után egy nekem és Rogersnek átküldött panaszkodó üzenetében nehezményezte: egy európai országban a nagykövetségnek nem sikerült megakadályoznia, hogy az illető ország bejelentse Peking elismerését. Ez a követ „kész katasztrófa”, mondta, és egyben utasított minket, hogy azonnal „szabaduljunk meg tőle”. Első sajtókonferenciáján, január 27-én megkérdezték tőle, tervezi-e a kapcsolatok javítását a kommunista Kínával. Hosszasan taglalta a kínaiak ellenséges hozzáállását, amit azzal fejezett be, hogy a közelgő varsói tárgyaláson Pekingnek alkalma nyílik rá, hogy bebizonyítsa, változtatott-e a magatartásán. „Amíg azonban bizonyos változásokra nem kerül sor a részükről, nem látom a politikánkban bekövetkező bármely változás azonnali lehetőségét.”

Ennek a fordítottját természetesen úgy kellett érteni, hogy ha valamilyen közelebbről meg nem határozott módon Kína netán megváltoztatná a magatartását, fogadókészek lennénk. Formálisan ez nem különbözött lényegesen a korábbi kormány kijelentéseitől, továbbá éles ellentétben állt az ugyanezen a sajtóértekezleten elhangzott békülékenyebb hangvételű utalásokkal a Szovjetunióra, a SALT-ra és az atomsorompó-egyezményre. A gyanakvó kínaiak szemében mindez bizonyára a rettegett kondomíniumként rémlett fel. Sőt ekkor már egy másik incidens miatt is idegeskedtek. A sajtóértekezlet előtt három nappal a hollandiai kínai ügyvivő disszidált, és menedékjogot kért az Egyesült Államokban. Február 6-án a kínaiak tiltakoztak. Február 18-án lemondták a február 20-ra tervezett varsói találkozót azon az alapon, hogy az USA „bujtotta fel” az ügyvivőt „hazája elárulására, a CIA pedig magával hurcolta”. Hogy le ne maradjon a szópárbajban, március 4-i sajtóértekezletén Nixon még jobban lehűtötte a kínai–amerikai közeledésről szőtt reményeket: „Messzebbre tekintve gondolkodhatunk jobb kapcsolatokról a vörös Kínával. De ha nagyon realisztikusak akarunk lenni, tekintettel arra, hogy a vörös Kína megszakította a tervbe vett,

meglehetősen korlátozott varsói tárgyalásokat, nem hiszem, hogy jelen pillanatban túl nagy optimizmust kellene táplálnunk bármilyen áttörést illetően e téren.”

Mindennek ellenére február 1-jén, válaszképpen egy jelentésre, amely bizonyos kelet-európai eredetű érdeklődésre utalt a kínai–amerikai kapcsolatok lehetőségével összefüggésben, Nixon a következő emlékeztetőt küldte át nekem:

Felfigyeltem a január 31-i jelentésében a [kelet-európai] forrásból származó érdekes észrevételekre. Úgy vélem, minden bátorítást meg kell adnunk annak a véleménynek, hogy ez a kormány „vizsgálja a közeledés lehetőségeit a kínaiakkal”. Mindezt természetesen bizalmasan kell megtenni, és semmilyen körülmények között nem kerülhet nyilvánosságra tőlünk. Ám az ön barátaival való kapcsolatokban, és különösképpen bármely olyan módon, amely a rendelkezésére állhat, hogy eljusson ehhez a bizonyos forráshoz, folytatnám e gondolat elültetését.

Ami azt illeti, a memorandum nem kért fel arra, hogy bármit is tegyek a kínaiak irányában; egyszerűen csak olyan benyomás keltését szorgalmazta, miszerint vizsgálunk egy Kína felé teendő lépést, továbbá azt, hogy a gondolat elültetése ne a kínaiak barátainál, hanem a kelet-európaiaknál történjék meg. A manőver szándéka a szovjetek nyugtalanítása volt, és csaknem bizonyosan az, hogy – Nixon legfőbb gondjára tekintettel – ösztönzést adjunk nekik a segítségnyújtásra a vietnámi háború befejezésében.

A nixon-i memorandumra támaszkodva felülvizsgálatot kezdeményeztem a politikánkról, aminek jegyében február 5-én tárcaközi tanulmány elkészítését rendeltem el a kínai relációban. A kormányzati szerveket és az ügynökségeket a következők megvizsgálására kértem fel:

- (1) Az USA kapcsolatainak jelenlegi állása a kommunista Kínával és a Kínai Köztársasággal.
- (2) A kínai kommunista fenyegetés és szándékok természete Ázsiában.
- (3) A kölcsönhatás az USA és más fontosabb érdekelt országok politikája között Peking vonatkozásában.
- (4) Alternatív amerikai megközelítések Kína felé; ezek ára és kockázata.

Kína szóba került Nixon De Gaulle elnökkel folytatott megbeszélésein is a párizsi látogatás alkalmával 1969. március 1-jén. Nixon valójában semmilyen konkrét segítséget sem kért De Gaulle-tól; ami azt illeti, a témát a francia elnök hozta szóba, és Nixon volt az, aki szkeptikusnak tűnt. A rá jellemző leegyszerűsítő szóhasználatával De Gaulle hangsúlyozta Kínának mint óriási erőforrásokkal

rendelkező nagy entitásnak a fontosságát. Az idő múlásával a kínaiak befolyása érezhető lesz a világ minden részén; ambícióik megfelelnek a képességeiknek. Nem bölcse dolog elszigetelni őket „dühödt mivoltukban”; csak a kapcsolatok lehetnek üdvösek. Nixon azt válaszolta, hogy rövid távon nem lesz változás, főként egy ilyen lépés Ázsia többi részére gyakorolt nyugtalanító hatása miatt, viszont hosszú távon – mondjuk tíz év múlva – több kapcsolatunk lehetne Kínával, különösen azt követően, hogy haladást kezd elérni a nukleáris fegyverek kifejlesztése terén. Ez a közvetett válasz biztos jele volt annak, hogy Nixon nyitva akarja hagyni a választási lehetőségeit. A válaszbba egyaránt beleért a tízéves várakozás szándéka, valamint az a cél, hogy már az első adandó alkalommal mozduljunk. Leginkább azt a realitást tükrözte, miszerint az új kormány nem rendelkezik világosan kidolgozott tervvel.

Ennélfogva március 14-én ismét látszólag Kína-ellenes hangnemben szólaltunk meg. A Safeguard elnevezésű ABM-programunk bejelentésekor az elnök részben ugyanolyan Kína-ellenes orientációt jelölt meg, mint ami a Johnson-kormány 1967-es Sentinel ABM-programjának legfőbb indoklásául szolgált. Az indíték mindkét kormány esetében ugyanaz volt: okos lépésnek tűnt bizonyos szintű védelemre szert tenni kisebb nukleáris hatalmak véletlen rakétaindításai vagy szándékos támadásai esetére, nem kísérletezve azzal, hogy nagy volumenű lakosságvédelemre rendezkedjünk be a Szovjetunió ellen, ami fegyverzetkorlátozási és költségvetési problémákat egyaránt felvetne. „A kínai fenyegetés a lakosságunkkal szemben, valamint egy véletlenszerű támadás veszélye nem hagyható figyelmen kívül – deklarálta Nixon. – Ennek a rendszernek az elfogadásával lehetséges lesz az 1970-es években minimális szintre csökkenteni az amerikai veszteségeket egy kínai nukleáris támadás esetén, vagy bármely más eredetű véletlen támadás esetén.” Hogy a kínaiak szemszögéből még rosszabb legyen a helyzet, Nixon továbbmenve célzott arra, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok közös érdeke Peking féken tartása: „Elképzelésem szerint a Szovjetunió, hozzánk hasonlóan, nem szívesen tenné ki magát védtelenül egy potenciális kínai kommunista fenyegetésnek. Azt hiszem, az egész rendszer feladását egyik ország sem nézné jó szemmel, különösen addig, ameddig a kínai fenyegetés fennáll.” Nem meglepő módon március 16-án az Új Kína hírügynökség a következő szavakkal ítélte el az ABM-döntést: „Összejátszás a szovjet revizionistakkal, hogy együttesen fenntartsák a nukleáris fenyegetést és a nukleáris zsarolást a világ népeivel szemben, elsősorban a kínai nép ellen.”

Így aztán 1969 márciusára a kínai–amerikai kapcsolatok alapijában véve látszólag belefagytak a kölcsönös meg nem értés és bizalmatlanság keltette ellenségességbe, ami húsz éven keresztül jellemezte őket. Az új kormánynak volt ugyan elképzelése a Peking felé teendő lépésről, stratégiája azonban ekkor még nem volt. A politika akkor lép színre, amikor a koncepció találkozik a lehetőséggel.

Ilyen alkalom kínálkozott, amikor szovjet és kínai katonák csaptak össze a fagyos szibériai tundrán egy olyan folyó mentén, amelyről korábban senki sem hallott közülünk. Attól kezdve a bizonytalanságunk elpárolgott, és minden további tévőzárás nélkül lépéseket tettünk egy nagy horderejű változás felé a globális diplomáciában.

Összecsapások az Usszuri folyónál

Északkelet-Ázsia legtávolabbi vidékein a Szovjetunió és Kína között húzódó 4000 mérföldes határ egy rövid szakasza az Usszuri folyó mentén halad. Ha egyenes vonalat húznánk Vlagyivosztoktól kiindulva észak-északkeleti irányban Habarovszkig, a vonal hosszának legnagyobb részében az Usszuri futna. Egy elhagyatott ponton, nagyjából kétszázötven mérföldre Vlagyivosztoktól aprócska sziget emelkedik ki a folyóágyból; az oroszok Damanszkijnak, a kínaiak pedig Csenpaónak nevezik. (Lásd a térképet: 212–213. oldal.) Az erdő borította lakatlan sziget területe nagyjából egyharmad négyzetmérföld. Némileg közelebb fekszik a folyó kínai partjához, míg a folyópart mindkét oldalon mocsaras, és alig lakott. Az időnként felbukkanó halászsóktól és favágóktól eltekintve a régióban az egyedüli emberi jelenlétet a hozzájuk tartozó folyópartot szorgosan védő szovjet és kínai határőrhelyőrségek jelentik. A szigetet illetően a határvonalat sohasem jelölték ki pontosan. Kínai állítás szerint a demarkációs vonal a folyó közepén húzódik; eszerint a sziget Kínát illetné meg. A szovjetek viszont ragaszkodtak ahhoz, hogy a történelmi határvonal értelmében az egész folyómeder orosz fennhatóság alatt áll. Máig senki sem tudott elfogadható magyarázattal szolgálni arra, miért tulajdonít mindkét fél ekkora jelentőséget egy lakatlan kis szigetnek a sivár és nagyrészt néptelen tájon.

Szovjet sajtóbeszámolók szerint 1969. március 2-án reggel egy háromszáz fős kínai osztag a szigeten gépfegyvertűz alá vett egy járőröző szovjet határőrszakaszt, és a kibontakozó húszperces tűzpárbajban huszonhárom katonát megölt, tizennégyet pedig megsebesített. A sebtében odavezényelt szovjet erősítésre szintén gépfegyvertűzet zúdítottak a kínaiak. Ezután mindkét fél visszavonult a szigetről.

A szovjetek azonnal óriási publicitásról gondoskodtak az összetűzés kapcsán. Ez már önmagában is precedens nélküli fejlemény volt. Úgy tűnt, most első alkalommal fordult elő, hogy a két fél valamelyike tudósított egy fegyveres incidensről, és beismert veszteségeket. A felek tiltakozó jegyzékeket váltottak, és propagandisztikus vádakkal illették egymást. A kínaiak állítása szerint 1967 óta a szovjetek tizenhatszor hajtottak végre „behatolást” Csenpaóra; emellett hosszú listát soroltak fel szovjet betörésekről az Usszuriban fekvő más, vitatott stá-

tuszu szigetekre, valamint hírt adtak olyan incidensekről, amelyek során kínai halászatokat, járőröző határőröket és helyi lakosokat zaklattak és bántalmaztak. Március 3-án nagyjából tízezer kínai tüntető rohamozta meg a pekingi szovjet nagykövetséget, mire március 7-én a jelentések szerint százezer orosz demonstráló megtámadta a moszkvai kínai nagykövetséget, ablakokat törve be, és tintásüvegeket hajigálva. A következő négy nap folyamán a tüntetések tizenhét másik szovjet városra is kiterjedtek. A szovjet védelmi minisztérium *Krasznoj Zvezda** nevű orgánumának március 8-i jelentése szerint a távol-keleti orosz alakulatokat riadókészültségbe helyezték. A szovjet külügyminisztériumban tartott sajtókonferencián állítólag a kínaiak által megölt vagy megcsonkított szovjet katonák képeit mutatták be, a moszkvai televízió pedig külön műsort sugárzott a határ menti összecsapásokról. Március 4-én a kínai újságok *Le az új cárokkal!* tartalmú proklamációt tettek közzé. A pekingi rádió szerint több mint 400 millió ember (a lakosság fele) vett részt különböző demonstrációkon Kína-szerte.

Washingtonban először túlságosan lefoglalt minket Vietnám ahhoz, hogy reagáljunk olyan eseményekre, amelyeknek az eredetéről alig tudtunk valamit, és amelyek jelentősége csak néhány hét elteltével lett nyilvánvaló. Míg elvi szinten a háromoldalú kapcsolat létrehozását szorgalmaztam, Nixonnal együtt még ekkor is a Kínai Népköztársaságot tekintettem agresszívabbnak a kommunista nagyhatalmak közül. Több mint valószínűnek tartottuk, hogy Peking kezdeményezte az ellenségeskedést.

Ironikus módon nem más, mint a kétbalkezes szovjet diplomácia gondolkodtatott el minket az esetben rejlő lehetőségeinkről. Március 11-én az erősen felindult állapotban levő Dobrinyin nagykövet felhozta nekem az Usszuri-incidenst. Én még csak nem is kérdeztem őt efelől, de ragaszkodott ahhoz, hogy részletekbe menő, naturalista színekkel ecsetelt beszámolót adjon a kínaiak által állítólag elkövetett atrocitásokról, és hosszadalmas tájékoztatásba fogjon. Amikor végül megpróbáltam témát váltani, azt sugallva, hogy ez végül is egy kínai–szovjet probléma, Dobrinyin szenvedélyesen bizonygatta: Kína mindenki számára probléma. Udvariasan meghallgattam, gondolkodtam egy ideig, de nem tettem semmilyen megjegyzést. Még aznap este beszámoltam az elnököknek a találkozóról. Nixon élénk érdeklődést mutatva megjegyezte: néha a váratlan események nagy hatással járhatnak. Úgy véltem, stratégiailag jó esélyünk van komoly nyereségre szert tenni. Nixon egyetértett velem abban, hogy az incidens minden bizonnyal megrendítette a kínaiakat.

Március 15-ének reggelén sor került a második határvillongásra Damanszkij/Csenpaón. A március 2-i összecsapással ellentétben ezúttal mindkét fél alaposan felkészült. A csata hosszabb volt, a veszteségek pedig súlyosabbak. A szovjetek fo-

kozták a járőrözést, és 14-ének éjszakáján egy felderítő különítmény táborozott le a szigeten, valószínűleg azért, hogy csapdát állítson. Súlyos harcok bontakoztak ki, és megszakításokkal kilenc órán át tartottak; tankokat, páncélozott járműveket, tüzéséget és tankelhárító rakétákat vetettek be. Mindkét fél saját magát nyilvánította győztesnek (és olybá tűnt, hogy a kínaiaknak sikerült megtartaniuk a sziget feletti ellenőrzést).⁴

Az incidensek eredetére – mármint hogy ki kezdett mit – valószínűleg sohasem fog fény derülni. De a kínaiak állítása, miszerint ők csak válaszoltak a sorozatos szovjet behatolásokra, hordoz magában bizonyos szavahihetőséget. A gyengébbik oldal ugyanis rendszerint nem kockáztat biztos vereséget ki nem provokált támadások végrehajtásával. Több mint két évvel később – ahogy korábban már említettem – Csou En-laj azt állította, hogy a szovjetek szándékosan kezdeményezték az incidenseket a figyelem elterelésére arról a kudarcukról, hogy nem sikerült megakadályozniuk a nyugatnémet szövetségi elnökválasztás nyugat-berlini lebonyolítását. Bármi legyen is a valódi ok, a kommunista diplomaták gondoskodtak arról, hogy az összecsapások ne kerüljék el a figyelmünket. A hírek szerint március közepén Budapesten a szovjetek kezdeményezték: a Varsói Szerződés agresszorként bélyegezze meg Kínát az Usszuri-incidensekért. Emellett felszólították mindegyik paktumbeli szövetségesüket „szimbolikus katonai különítmények” küldésére a kínai–szovjet határvidékre. A románok azonban mindkét kezdeményezést meghúsvították.

Március 22-én az új párizsi tárgyaló delegációnk észak-vietnámiakkal történt első zárt körű találkozásán Xuan Thuy azzal a kifakadással lepett meg bennünket, hogy az Egyesült Államok semmit sem nyer azáltal, ha megpróbál előnyt kovácsolni a Szovjetunió és Kína közötti megosztottságból. Kijelentette, a vietnámiak nagyon jól meg tudnak állni a saját lábukon. Az Egyesült Államok egyáltalán nem vetett fel ilyen kérdést sem Washingtonban, sem Párizsban (habár annak idején a *Foreign Affairs*-ben megjelent cikkemben elmélkedtem a témáról). Xuan Thuy hangsúlyozta: mind Moszkva, mind Peking évek óta támogatja Észak-Vietnámot annak ellenére, hogy a vitájuk lassan már egy évtizede tart, és nincs kétsége afelől, hogy továbbra is így lesznek.

A kommunista országokkal szembeni kereskedelmi korlátozások felülvizsgálatát elrendelő, március 28-i keltezesu direktívában kifejezetten kértem az „ázsiai kommunista országokkal” folytatott kereskedelmet sújtó embargónk át-gondolását.

Április 3-án Dobrinyin visszatért a vádakra, ugyanis olvasott egy sajtócikket arról, hogy a Kína-politikánk felülvizsgálatának élén állok (feltehetőleg a tanulmányt megrendelő február 5-i direktíváról volt szó), és többet szeretett volna megtudni róla. Noha mindaddig nem történt semmilyen kapcsolatfelvétel a kínaiakkal, kitérő választ adtam, ami sejteni engedte, hogy a közeledés alakulása

* Vörös Csillag.

rajtunk áll. Dobrinyin felvetette: habár még mindig van ideje a két szuperhatalomnak arra, hogy közben tartsák az események menetét, talán már nem sokáig rendelkeznek ehhez kellő hatalommal. Hozzátette: a Szovjetunióban sokan úgy látják, hogy Tajvan jó eséllyel független állammá válhat. Minden erőmet össze kellett szednem, hogy talányos maradjak, de végül nem válaszoltam semmit.

Április 22-én a moszkvai nagykövetségünk, Jacob Beam levelet kézbesített Nixon elnöktől Koszigin miniszterelnökhöz. Ebben az amerikai–szovjet kapcsolatok széles körét érintette, ám Kínát szándékosan *nem* említette. Utasítottuk azonban Beamet, hogy szóban fűzze hozzá: nem szándékozunk kihasználni a kínai–szovjet nehézségeket – amiben természetesen benne volt a burkolt célzás, miszerint a képességünk megvan rá, ha mégis így döntenénk. Az oroszok bekapták a horgot. Május 27-én Gromiko külügyminiszter magához kérte Beamet, átadta neki Koszigin válaszát, majd szóban hozzátette: a Szovjetunió sem fogja kihasználni a *mi* problémáinkat a kínaiakkal, és általában véve az amerikai–szovjet kapcsolatokat „hosszú távú megfontolásokra” kell alapozni.

A továbbra is rendkívül törekeny háromoldalú kapcsolat első kisebb rezdüléseit lehetett most érzékelni.

Eközben Kína sem aludt. Április 1-jén Lin Piao, akit rövidesen Mao utódjaként neveztek meg, a Kínai Kommunista Párt IX. Országos Kongresszusán elmondott politikai beszámolójában ekképpen fogalmazott:

A győzelem következtében sem lehet szó forradalmi éberségünk lanyhulásáról, és semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagynunk az amerikai imperializmus és a szovjet revizionizmus veszélyét, amely széles körű agresszív háborút indít. [...] Mao elnök egykor azt mondta: mi nem támadunk, hacsak minket nem ér támadás; ha viszont megtámadnak, biztosan ellensapással válaszolunk. Ha mindenképpen harcolni akarnak, ám legyen, bennünk partnerre találnak, és a végsőkig harcolunk. A kínai forradalom a harctéren aratott győzelmet.

A harcias hangvétel ellenére a beszédben érdekes, sőt valójában vonzó burkolt célzások voltak. Hangsúlyozta, hogy Kína nem támad, hacsak először nem támadják meg, ami eloszlatta félelmünket a pekingi beavatkozástól Indokínában. A Szovjetuniót és az Egyesült Államokat a népköztársaságra egyformán veszélyt jelentő országokként sorolta fel, teljesítve a háromszög-diplomácia egyik előfeltételét, miszerint az USA ne legyen az első számú ellenség.

Április 29-én megküldtem Nixonnak a kínai pártkongresszus rövid összefoglalóját. A kongresszus a Kínában folyó permanens küzdelmet látszott tükrözni a belpolitikában, a gazdaságpolitikában, a szociálpolitikában, valamint a politikai hatalomban. A külpolitika hasonlóképpen bizonytalan volt, de úgy tűnt,

a kínaiakat egyre inkább a szovjet, nem pedig az amerikai veszély foglalkoztatja. A következőképpen tájékoztattam Nixont:

A politika iránya nem lett meghatározva. [...] A délkelet-ázsiai, indiai és izraeli osztályharcok támogatását ugyan Lin Piao újra megerősítette, de mindez csak kis hangsúlyt kapott.

Az USA becsmérése a látszat kedvéért történt.

Lin Piao megemlítette, hogy a kínaiak visszautasítottak egy sürgető szovjet felkérést a határkérdés megvitatására, de jelezte: Peking fontolóra veszi, hogy tárgyalásokba bocsátkozzon-e a határokról. [...]

A nyilvános kijelentések nem árultak el semmilyen kínai aggodalmat, miszerint küszöbön áll a háború az USA-val vagy a Szovjetunióval.

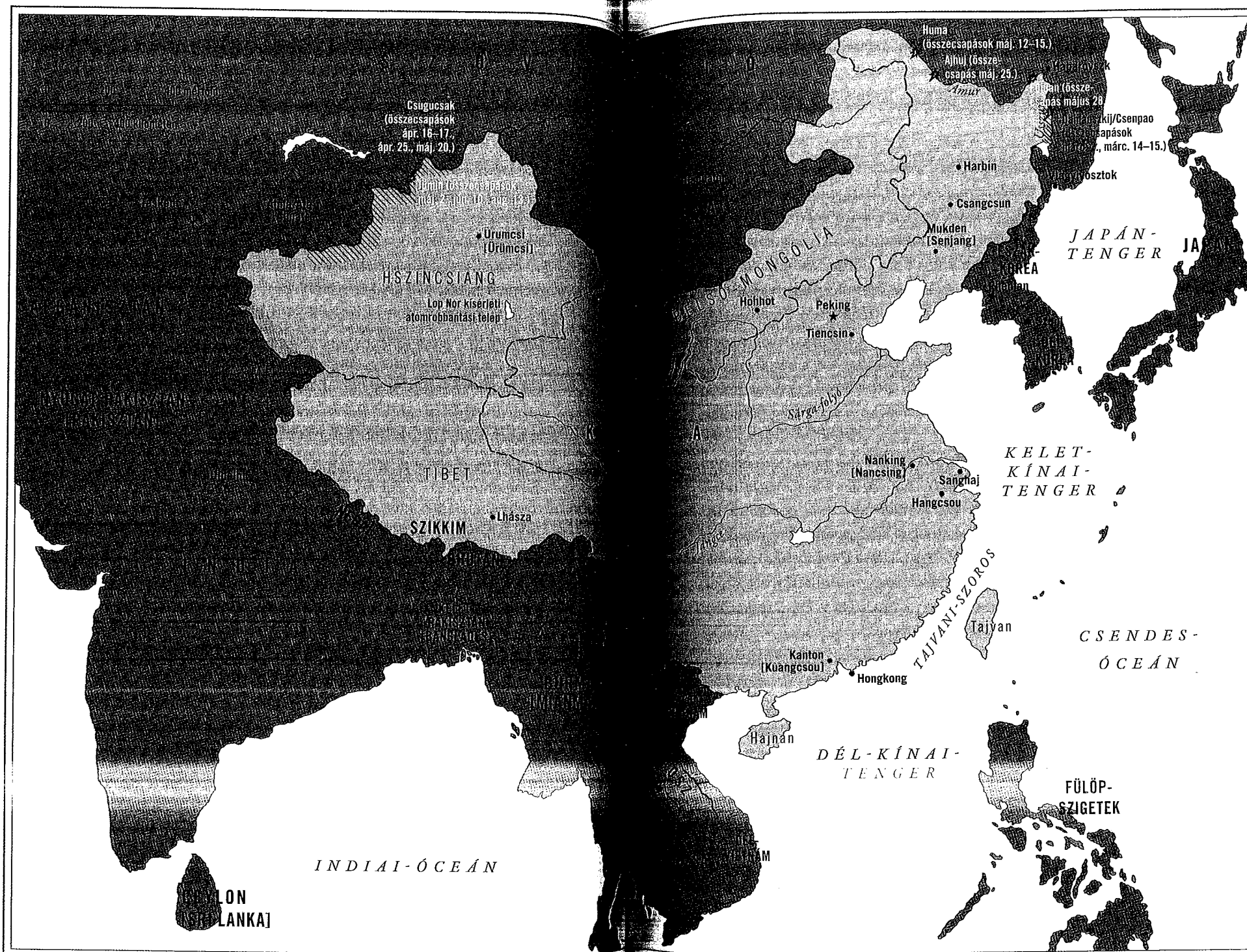
Vietnám említése csak érintőleges volt, és a kínaiak mindeddig nem helyeselték az észak-koreai álláspontot a jelenlegi feszült helyzetben.*

A kongresszusnak egyetlen kormányról sem volt egy jó szava sem; a pártok közül is mindössze egyről, az albánról szólt elismerően. A többi kommunista országgal szemben merev moralista hajthatatlanságot mutatott, ugyanakkor nyíltan kifejezte abbéli vágyát is, hogy a nem kommunista szomszédok megdöntését szeretné látni, és ezzel valószínűleg kiváltja mindkét érintett fél ellenszenvét.

Bármilyen legyen is az elemzésem jelentősége hosszú távon, egy utalás Maónak az oktatáspolitikai átalakításáért folytatott örökös harcára arra készítette Nixont, hogy a célok közösségét fedezze fel hajdani nemezisével. A következő megjegyzést írta a margóra: „H. K.: Figyelje meg, Mao [szintén] az oktatási rendszer ellen küzd!”

Miközben Pekingben zajlott a pártkongresszus, április 16–17-én újabb összecsapások lángoltak fel a kínai–szovjet határ mentén – ezúttal 2500 mérfölddel nyugatra, a Hszincsiang és Kazahsztán között húzódó határszakaszon. Ugyanott április 25-én, majd május 2-án újabb összetűzésre került sor. Április 26-án a Szovjetunió nyilvánosan javasolta Kínának a határfolyókon történő hajózást felügyelő közös bizottság 1967 óta felfüggesztett üléseinek újrakezdését. Május 8-án a szovjet sajtó orosz hadmozdulatokról tudósított a kínai határ közelében. Május 9-én Andrej Grecsko marsall, védelmi miniszter a második világháború végének huszonnegyedik évfordulójáról megemlékező napiparancsában Kínát az Egyesült Államokkal és Nyugat-Németországgal egy sorban említette a Szovjetunió fő ellenségei között.

* Utalás arra, hogy az észak-koreaiak lelőttek egy amerikai EC-121-es felderítő repülőgépet. Erről lásd a 9. fejezetet.

Nyilván érezve a rájuk nehezedő nyomást, május 11-én a kínaiak elfogadták a folyami hajózásról szóló tárgyalások felújítását célzó moszkvai javaslatot. A hsincsiangi határon, az Amur folyó mentén viszont további harcokra került sor május 12-én, 15-én, 25-én és 28-án, majd pedig május 20-án és június 10-én (lásd a térképet a 212–213. oldalon). A hsincsiangi ellenségeskedések átbillentették bennem a mérleg nyelvét a valószínű agresszort illetően. Kezdetben én is elfogadtam azt az uralkodó nézetet, miszerint a kínai a militánsabb ország. De amikor egy részletes térképre ránézve azt láttam, hogy a hsincsiangi incidensek a szovjet vasútvonal végpontjától csupán néhány mérföldre, viszont bármely kínai vasúti végponttól több száz mérföldre történtek, rájöttem, hogy a kínai katonai vezetők aligha választottak volna ilyen előnytelen helyet a támadásra. Ezután másképpen tekintettem a problémára. Ha tehát a Szovjetunió az agresszor, problémával és egyben lehetőséggel állunk szemben. A probléma abban áll, hogy Kína átfogó szovjet inváziója nem csupán a geopolitikai, hanem a lélektani egyensúlyt is felboríthatja a világon, és példátlan atrocitásokat indíthat el. Ám nem volt könnyű szembeszállni egy ilyen agresszióval egy olyan ország nevében, amellyel nem volt sem diplomáciai kapcsolatunk, sem pedig bármiféle szinten működő kommunikációnk.

Fennállt az a lehetőség, hogy Kína esetleg hajlandóságot mutat újra belépni a diplomáciai küzdőterre, ami szükségessé teszi korábbi ellenséges magatartásának enyhítését az Egyesült Államok irányában. Ilyen körülmények között a kínai fenyegetés mértéke csökkenne számos ázsiai barátunkkal szemben, ugyanakkor a Szovjetunió figyelmének felkeltése a hosszú ázsiai határa iránt az Európára nehezedő nyomást is mérsékelhetné. Ahhoz azonban, hogy az említett lehetőségek egyértelműbbek legyenek, szükségünk volt bizonyos mértékű kommunikációra a pekingi vezetőkkel. Ha túl gyorsan vagy nyilvánvalóan lépünk – mielőtt a „kulturális forradalom” végképp lecseng –, a kínaiak visszautasíthatják a nyitást. Ha ellenben túl lassan mozdulunk, esetleg tápláljuk a szovjet–amerikai összejátszással kapcsolatos gyanakvásukat, és ez arra sarkallhatja őket, hogy a lehető legjobb üzletet kössék meg Moszkvával. Ami a szovjeteket illeti, a kínai opciót hasznosnak tekintettük ahhoz, hogy önmérsékletre bírjuk őket, de vigyáznunk kellett, ne törekedjünk rá elhamarkodottan, mert azzal orosz megelőző csapást provokálhatunk ki Kína ellen. Odahaza pedig le kellett győznünk azt a nézetet, amely a Kínai Népköztársaságban vagy engesztelhetetlen ellenséget, vagy egyedül a tajvani kérdést szem előtt tartó makacs, képmutató országot látott.

Ezen a ponton a legfőbb gondom annak biztosítása volt, hogy kormányunkban a megfelelő kérdések fogalmazódjanak meg. A február 5-i direktívám eredménye egy tárcaközi tanulmány volt Kínáról, amelyet a Nemzetbiztonsági Tanács Felülvizsgálati Bizottságának [NSC Review Group] május 15-i ülésén vitattak meg. A dolgozat komoly figyelmet szentelt a hagyományos kínai–amerikai

bilaterális problémáknak: Tajvannak, a népköztársaság felvételének az ENSZ-be, a kereskedelemnek és az utazásoknak, valamint különböző leszerelési ügyeknek, de emellett foglalkozott az egymással ellentétes érdekeinkkel is Ázsiában. A felsorolt összes ügyet úgy kezelte azonban, mintha légüres térben léteznének. Semmilyen utalás nem történt a kínai–szovjet ellentét globális hatásaira és a számunkra megnyíló lehetőségekre a háromoldalú viszonylatban. Az ülésen megkérdőjeleztem azt a nézetet, amely Kína ideológiájára és állítólagos harciasságára helyezett túlzott hangsúlynak tűnt nekem; úgy véltem, a kérdést másképpen kellene felvetni. A tárcaközi tanulmány feltételezése szerint az amerikai politikának az a (lényegében pszichológiai) célja, hogy megváltoztassa a kínai vezetés gondolkodásmódját, és a kínaiak tudatát a harciasságtól a kiegyezés felé fordítsa. Ez a vélemény figyelmen kívül hagyta Kína szerepét a hatalmi egyensúlyban. Egy gyengébb államokkal körülvett 800 milliós ország geopolitikai probléma volt, függetlenül attól, hogy ki kormányozza. Szerintem a helyes kérdésfeltevés így hangzottak: A Kínával kapcsolatos mely problémáinkat okozzák a méretei és a földrajzi helyzete, és melyeket a vezetése? Mit akarunk Pekingtől, és hogyan tudnánk észszerűen befolyásolni a döntéseit? Hogyan látjuk a kínai–szovjet kapcsolatok fejlődését; mennyire tudnánk befolyásolni őket, és melyik oldalt részesítsük előnyben? Emellett megkérdőjeleztem a legtöbb kremlinológus nézetét is, miszerint a Kínával való viszony javítására tett bármilyen törekvésünk tönkreteszi a kapcsolatainkat a Szovjetunióval. A történelem tanúsága szerint két antagonisztikus fél közül általában előnyösebb a gyengébb mellé állni, mert ez mérséklő tényezőként hat az erősebbre.

Június 8-án a szovjetek felújították a diplomáciai offenzívájukat. A kommunista pártok Moszkvában megtartott nemzetközi konferenciáján Brezsnyev elítélte Maót, és meglebegettette „egy ázsiai kollektív biztonsági rendszer” koncepcióját. Habár nem fejtette ki bővebben, egy ilyen „rendszer” csak Kína ellen irányulhatott. Június végén a szovjet követek összehangolt erőfeszítéseket tettek a fogadó országok kormányai előtt a kínai politika „leleplezésére”, valamint a különböző nyugat-európai országok lebeszélésére Peking elismeréséről. A Szovjetunió a nem kommunista ázsiai országokkal való kapcsolatai szélesítésére törekedett; még Tajvan felé is kinyújtotta a csápjait. Megakadályozandó a kínaiak minden kísérletét az elszigeteltségből való kitörésre, a kampányoló orosz diplomaták azt sugallták: Kína jobb határfokú izolálásának céljából a Szovjetunió kész elkerülni a kapcsolatok komplikálását az Egyesült Államokkal. Ezeket a felgyülemlett jeleket az elnöknek küldött jelentésben így foglaltam össze:

Úgy gondolom, mindez meggyőző bizonyíték a szovjet vezetők növekvő aggodalmára a kínai problémájuk miatt, [...] legalábbis azt sugallja, hogy az oroszok rugalmasabbakká válhatnak a kelet–nyugati kérdések kezelését

illetően. [...] Ekképpen a szovjet aggodalmak elérhettek arra a pontra, hogy a javunkra lehet őket fordítani, ha valóban megpróbálják biztosítani a semlegességünket a kínai feltartóztatási politikájukban – ha nem éppen az aktív együttműködésünket.

Az elnök lelkes megjegyzéseket írt a margóra, mint például „éppen ez a célunk”, egyben javasolta: „finoman ösztönözzünk” minden olyan országot, amelyet a szovjetek igyekeznek lebeszélteni a kapcsolatfelvételtől Pekinggel, hogy csak folytassák bátran a dolgot (drámai változásként az öt nappal a beiktatása utáni panaszaihoz képest egyik európai nagykövetségünkkel kapcsolatban).

Most tehát megkettőztük erőfeszítéseinket a Pekinggel történő kapcsolatfelvételre. Június 26-án az elnök üzenetben sürgette, hogy biztassuk a Kína iránt már régóta behatóan érdeklődő Mike Mansfield szenátort: valósítsa meg dédelgetett tervét, és kérjen vízumot egy kínai látogatásra. Az elnöki instrukciókon egy lépéssel továbbhaladva szóltam Bryce Harlow-nak, aki a kongresszusi kapcsolatokért volt felelős a Fehér Házban, hogy vegye rá Mansfieldet a kezdeményezésére nyilvánosságra hozatalára. Ennél azonban kifejezőbb gesztusra volt szükség. Megérett az idő a Kínával szembeni kereskedelmi embargó módosítására. Maga a tényleges változtatás jelentéktelen volt, a lépés szimbolikus értéke viszont óriási. Az azóta megtett távolságot jól mutatják azok az aggodalmas mérlegelések, amelyek még e viszonylag kis lépés megtételét is megelőzték. A döntés a kereskedelmi korlátozásokról szóló átfogó tanulmány alapján született meg; ennek elkészítésére március 28-án adtam utasítást. Úgy határoztunk, hogy a kínai kereskedelmet különleges ügyként kezeljük. Június 26-án a következő direktívát írtam alá a hivatalok számára: „Széles körű külpolitikai megfontolásból az elnök elhatározta, hogy módosítunk bizonyos kereskedelmi korlátozásainkon Kínával szemben.” A Nemzetbiztonsági Tanács államtitkári bizottságától, amelyen hozzáértőn elnökölt Elliot Richardson, részletes javaslatot kértünk az elnöki döntés végrehajtására.

Először úgy gondoltuk, a tényleges megvalósítással meg kell várnunk a módosított exportkorlátozási törvény szeptemberre várható kongresszusi jóváhagyását. De Richardson és én hamarosan rájöttünk: ha addig várunk, a láthatóan tetőpontjukhoz közeledő ázsiai események lekörözhetnek minket. Nixonnal értekezve rámutattam, hogy a június 26-i direktíva minden bizonnyal kiszivárog, és esetleg belpolitikai vita kezdődik róla, tompítva a kedvező hatást Pekingben. Aztán ott volt még az amerikai–szovjet viszony problémája. Bármely pillanatban esedékes volt a SALT-tárgyalások megkezdésének bejelentése; ha ezt összekapcsoljuk a Kínával szembeni kereskedelmi korlátozások lazításával, ki fogjuk tenni magunkat az amerikai–szovjet kapcsolatok szorgalmazói részéről érkező vádaknak, miszerint ezzel szükségtelenül ütünk egyet az oroszokon, és

minket tartanának felelősnek a SALT-tárgyalások megrekedéséért. Ha pedig a döntést azután jelentjük be, hogy az elnök visszatér küszöbönálló romániai útról (amely ország ugyebár Kína barátja), a látogatás „túlságosan nyíltan szovjet-ellenes értelmet” ölt.

Végül aztán három javaslatban állapodtam meg Richardsonnal: (1) engedélyezzük, hogy az amerikai turisták legfeljebb száz dollár értékben vásárolhassanak kínai gyártmányú, kereskedelmi nem minősülő árut; (2) megszüntetjük a Kínai Népköztársaságba történő beutazás tilalmát, és (3) lehetővé tesszük gabona szállítását Kínába. Az elnök az első két ponttal egyetértett, a harmadikat viszont a konzervatív szenátorok tanácsára ellenezte. Épp amikor készen álltunk a bejelentés megtételére, olyan, előre nem látható triviális esemény következett be, amilyen a legjobban felépített tervet is romba tudja dönteni. Július 16-án egy jacht két amerikaival a fedélzetén felborult Hongkong partjainál, a mentőcsónakjuk kínai vizekre sodródott, és a kínaiak elfogták őket. Richardsonnal egyetértésben úgy döntöttem, néhány nappal elhalasztjuk a bejelentést, hogy lássuk, vajon a kínaiak Amerika-ellenes kampányra használják-e fel az incidenst, de Peking néma maradt. 1969. július 21-én, közvetlenül azelőtt, hogy az elnök elindult volna világ körüli útjára, a State Department visszafogott hangú, tárgyszerű bejelentést tett a Kínai Népköztársasággal szembeni kereskedelmi és utazási korlátozások mérsékléséről (de nem a megszüntetésükről). A közlés nem igényelt viszonzást, így a kínaiak formális reagálás nélkül tanulmányozhatták. Július 24-én Peking szabadon bocsátotta a két amerikai vitorlázót. Csou En-laj is tudta, hogyan kell viszonzást nem váró lépéseket tenni. Peking értett a szóból.

Ekkorra Nixon már elindult a világ körüli útra, amelynek során minden megállásban ott akarta hagyni névjegyet a kínaiak számára. Nyomban hirdetni kezdte készségünket a Kínával folytatandó párbeszéd megkezdésére. Indonéziában és Thaiföldön közölte a vezetőkkel: semmi közünk sincs az ázsiai kollektív biztonsági rendszerrel kapcsolatos szovjet javaslatához. Ez közvetett megnyugtató volt a kínaiaknak, egyúttal figyelmeztetés, miszerint szembeszállunk a szovjet befolyás délkelet-ázsiai kiterjesztésével. Ahogyan a thai miniszterelnök előtt rámutatott: „Kondomíniumról szó sem lehet.”

Nixon ennél nyíltabban beszélt Jahja Khan pakisztáni és Nicolae Ceaușescu román elnök előtt, mivel tudta, hogy mindketten baráti viszonyt ápolnak a kínaiakkal. Augusztus 1-jén Lahorban közölte Jahja elnökkel: személyes véleménye szerint – amelyet kormánya vagy sok amerikai nem oszt teljes mértékben – Ázsia nem tud „előrelépni”, ha egy olyan nagy ország, mint Kína, elszigetelt marad. (Nixon láthatóan azt hitte, növeli presztízsét a külföldi vezetők szemében, ha érzékelteti, hogy a beosztottjai tanácsai ellenében cselekszik – ha tudnák, mit csinál, bizonyára kifogásolnák. Hogy ezek a hierarchikusabb berendezkedésekhez szokott vezetők mit gondoltak az ilyen vallomásokról – nos, ahhoz meg kell

várnunk a memoárjaik megjelenését.) Nixon hangsúlyozta: az Egyesült Államok nem lesz partner semmilyen Kína elszigetelését célzó megállapodásban. Felkérte Jahja elnököt, hogy továbbítsa álláspontját a kínaiak felé a legmagasabb szinten. Jahja még a nap folyamán összehozott egy találkozót a lahori állami vendégházban köztem és Ser Ali Khan légimarsall között, aki nemrégiben járt Kínában. A marsall szerint a kínai belpolitikai felfordulás már lecsendesülőben van, és Peking rövidesen módot keres a magára erőltetett diplomáciai elszigeteltség megszüntetésére. Emellett a kínai vezetőket homlokegyenest ellenkező értelemben jellemezte az akkoriban széles körben elterjedt sztereotípiáinkkal szemben, miszerint az irracionalitásig fanatikus ideológusok. Fegyelmezett, pragmatikus embereknek tartotta őket, és megbízhatóknak, ha egyszer a szavukat adták valamire.

A következő két napon, augusztus 2-án és 3-án Bukarestben Nixon visszatért erre a témára Ceaușescu elnökkel. Ezúttal is nyomatékosan elutasította az ázsiai biztonsági rendszert, mondván, hogy a Szovjetunió helytelenül cselekszik, ha titkos szövetséget akar létrehozni Ázsiában Kína ellen. Huszonöt év múlva Kína lakossága már egymilliárd fő lesz, érvelt Nixon. Ha elszigetelik, robbanásveszélyes erő válhat belőle. A mi politikánk jó kapcsolatok ápolása a Szovjetunióval és Kínával egyaránt. Kifejezte abbéli reményét, hogy Románia hajlandó kommunikációs csatornaként működni Peking felé. Ceaușescu jelezte: kész a hírvívó szerepét betölteni, megígérte, hogy közvetíti álláspontunkat, és közli velünk a kínai választ.

Várakozásainkkal ellentétben a romániai csatorna egyirányúnak bizonyult. Úgy gondoltuk, a kínaiak szívesebben foglalkoznak velünk kommunista közvetítők útján. Valójában azonban túlságosan óvatosak voltak ehhez; talán szovjet beszivárgástól tartottak még egy olyan ország esetében is, mint Románia, amely elszántan hirdette függetlenségét.

Washingtonba visszatérve magamhoz kérttem Aga Hilali pakisztáni nagykövetet, hogy benn tartsam a pakisztániakat a játszmában, és biztosan működő csatornát hozzak létre. Hilali régi pakisztáni családból származó rátermett szakemberként jó ideje aktív szerepet vállalt a közszolgálatban. A bátyja akkoriban kínai nagykövetségként szolgált, később pedig hosszú időn át a pakisztáni külügyminisztérium élén állt. Az 1950-es években Hilali húga – a nők jogainak egyik első szószólója egy fogadókészség híján levő társadalomban – a diákom volt a Harvardon. A pedáns és diszkrét Hilalit felkértem: ismétlje meg Jahja elnök előtt, hogy véleményünk szerint Nixon üzenetét csak a legmagasabb szinten szabad közölni a kínaiakkal, de addig is – visszafogott módon – Pakisztán nyugodtan közvetítheti feléjük alapvető elképzeléseinket, ahányszor csak kínálgatik rá valamilyen alkalom. Közöltem Nixon javaslatát Hilalival, hogy a kettőnk között működő csatorna legyen az egyedüli bizalmas kapcsolódási pont az e témában folytatott bármely további tárgyalás esetén. Hilali szerint Jahja a kínai vezető

közeljövőben teendő pakisztáni látogatása során Csou En-lajjal folytatandó megbeszélésére tartogatja Nixon nézeteinek részletes ismertetését.

Augusztus 8-án Rogers külügyminiszter jelentősebb beszédet mondott Canberrában, amelyben deklarálta, hogy javítani kívánjuk a kapcsolatokat Pekinggel:

Természetesen tudomásul vesszük: a Kínai Köztársaság Tajvanon, valamint a kommunista Kína a szárazföldön megmásíthatatlan tény. Azt is tudjuk, hogy a szárazföldi Kína végül fontos szerepet fog játszani az ázsiai és csendes-óceáni ügyekben – de addig bizonyára nem, amíg a vezetői továbbra is ilyen befelé forduló világméket vallanak magukénak. [...]

Ez az egyik oka annak, hogy miért törekszünk kommunikációs csatornák megnyitására. Mindössze néhány nappal ezelőtt liberalizáltuk politikánkat az amerikai utazók által megvásárolható kínai áruk és a Kínába irányuló utazás céljára szolgáló útlevelek kiadása ügyében. A szándékunk ezzel az volt, hogy eltávolítsuk a kapcsolatainkat zavaró tényezőket, és segítsük emlékeztetni a kínai szárazföldön élő embereket történelmi barátságunkra.

Így hát augusztus végére egyoldalú lépésekkel, közvetítők útján és nyilvános deklarációkkal kommunikáltunk a kínaiakkal. Mindez egy sor *ad hoc* döntés révén történt. Nem került sor a kínai politika hivatalos megvizsgálására kabinet-szinten. A Nemzetbiztonsági Tanács egészen augusztusig nem ült össze ebben a témában. Az értekezlet előtt ismertettem az elnökkel elemzésem a kormányon belüli különböző nézetekről azt illetően, miképpen alakítsuk a Szovjetunióval fennálló kapcsolataink relációjában a viszonyunkat Kínával. Az egyik nézet (nevezzük „szlavofil” álláspontnak) szerint az oroszok annyira gyanakvók a feltételezett amerikai–kínai összejátszás miatt, hogy bármilyen kísérlet a kapcsolatokat javítására Pekinggel lehetetlenné tenné a szovjet–amerikai együttműködést. Akik ezt a nézetet vallották, úgy gondolták, hogy abszolút elsőbbséget kell biztosítanunk a Szovjetunióval kialakult viszonyunk javításának, és ebből kifolyólag kerülnünk kell a Kínával való kapcsolat bővítésére tett erőfeszítéseket. Egy ezzel ellentétes vélemény (egyfajta „reálpolitikus” megközelítés) szerint az oroszok nagyobb valószínűséggel lennének béküleenek, ha attól tartanának, hogy különben Pekinggel keresnénk a normalizálás lehetőségét. Ez az iskola azt szorgalmazta, hogy a Moszkvára gyakorolt befolyás egyik eszközeként bővítsük a kapcsolatainkat Kínával. Egy harmadik, „sinofil” csoport szerint a Szovjetunióval való viszonyunk nem lehet fontos tényező Kína-politikánk alakításában. Marginális lépések a szovjet idegenség növelése céljából hasznosak lehetnek, de az alapvető változásokat az amerikai–kínai relációban más megfontolásoknak kell irányítaniuk.

Nem meglepő módon én a reálpolitikusok oldalán álltam.

Amikor 1969. augusztus 14-én a Nemzetbiztonsági Tanács megvitatta ezeket a kérdéseket, nem sokban jutottunk döntésre, viszont az elnök megdöbbenett a kabinetbeli kollégáit azzal a forradalmi tézisével (amellyel erősen egyetértettem), miszerint a Szovjetunió az agresszívabb fél, és érdekeink ellen való megengedni Kína „szétzúródását” egy kínai–szovjet háborúban. Fontos esemény volt ez az amerikai külpolitikában, hiszen egy elnök nem mást deklarált, mint azt, hogy stratégiai érdekünk fűződik egy nagy kommunista ország fennmaradásához, amely már régóta ellenségünk, és amellyel semmilyen kapcsolatunk nincs. Egy kínai–szovjet háború gondolata azért foglalkoztatta, mert a feszültség újabb növekedése a határ mentén komoly aggodalomra adott okot. Egyben megerősítette a meggyőződésünket, hogy a kapcsolatfelvétel szükségessége immár sürgetővé vált.

Háborús hírfoszlányok

Augusztus 8-án, Rogers canberrai beszédének napján a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság befejezte a Habarovszkban június 8-a óta tartó tárgyalásokat, és jegyzőkönyvet írt alá a hajózás fejlesztéséről a határfolyókon. De ahelyett, hogy ez enyhített volna a feszültségeken, úgy látszik, még fokozta is őket. Néhány nappal később újabb véres harcok törtek ki a határ mentén Hszincsiang és Kazahsztán között. Augusztus 14-én a *Pravda* polgári védelmi előkészületekről tudósított Kazahsztánban, augusztus 15-én az Új Kína hírügynökség pedig hasonló védekező lépések megtételére buzdította a kínaiakat, háborús készülődéssel vádolva meg a Szovjetuniót.

A feszültségre utaló jelek egyre sokasodtak. Augusztus 18-án a State Department egyik középszintű tisztviselője, a szovjet ügyekre specializálódott William Stearman egy orosz követségi alkalmazottal ebédelt, amikor az illető teljesen váratlanul megkérdezte tőle, mi lenne az amerikai reakció a kínai nukleáris létesítmények elleni esetleges szovjet támadás esetén. Az információt elég komolyan vettem ahhoz, hogy augusztus 25-re San Clemente-be összehívjam a Washington Special Actions Group (WSAG) nevű különleges akciócsoport ülését. A Nemzetbiztonsági Tanács egyik albizottságaként a WSAG feladata a válsághelyzeti tervezés és a kríziskezelés volt. Ennek megfelelően a bizottságot válsághelyzeti tervek készítésére kértem fel egy kínai–szovjet háború esetén folytatandó amerikai politikára vonatkozóan. Miután a WSAG dokumentumai elégtelennek bizonyultak, a saját stábomból hoztam létre akciócsoportot egy jobb elemzés elkészítésére. Amint majd a 18. fejezetben leírom, 1970 elején kiváló dolgozatot produkáltak, hideg fejjel elemezve a képességünket mind a háború megelőzésére, mind pedig a kimenetelének befolyásolására. Az elnöknek a Nemzetbiztonsági Tanács augusztus 14-i ülésén kimondott elhatározása, miszerint nem engedhet-

jük meg Kína „szétzúródását”, többé már nem volt elméleti kérdés. Ha a kataklizma bekövetkezne, Nixonnak és nekem a kormányzat – és talán az egész ország – részéről kevés támogatással a hátunkban kellene szembesülnünk Kína megsegítésének stratégiai szükségesség követelményével.

Augusztus végén határozottan erősödött a kínai–szovjet propaganda. Augusztus 28-án a *Pravda* óva intette Pekinget a további fegyveres provokációktól, és felszólította a világ többi részét, ismerje végre fel a Kína jelentette veszélyt, mielőtt túl késő lenne. A *Pravda* vészjóslóan hozzátette: „ha háború lángol fel, egyetlen kontinens sem maradhat ki a jelen körülmények között, a mai technológia, a tömegpusztító fegyverek rendelkezésre állása és a célba juttatásukhoz szükséges korszerű eszközök mellett”. Még ugyanazon a napon a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottsága nyílt parancsban szólította fel ismét a lakosságot a háborús előkészületekre, többek között a föld alatti óvóhelyek létrehozásának meggyorsítására a városokban. Augusztus végén a szovjet légierő készenléti összevonását észleltük a Távol-Keleten. Az összes repülőgép egyidejű magas harckészültségi fokozatba helyezését lehetővé tevő ilyen hadmozdulat gyakran egy lehetséges támadás előjele, de minimum brutális figyelmeztetés az idegháború felfokozott állapotában. A készültségi szintet egész szeptemberben fenntartották.

A második világháború kirobbanásának harmincadik évfordulóján két vezető szovjet generális kardcsörtető nyilatkozatot tett Pekingnek címezve. Az *Izvesztijja* nevű kormánylapban szeptember 1-jén megjelent cikkében Matvej Zaharov marsall, szovjet vezérkari főnök és első védelmi miniszterhelyettes nyomatékosan felidézte azt az orosz támadást, amely huszonöt nap leforgása alatt megsemmisítette a hétmillió japán hadsereget. Szeptember 2-án ugyanezt hangsúlyozta a *Krasznoj Zvezdában* Sz. P. Ivanov tábornok, a vezérkari katonai akadémia parancsnoka.

Ennélfogva némileg nagyobb hangsúlyt adtunk az álláspontunknak, hogy világossá tegyük: nem vagyunk közömbösek a szovjet fenyegetésekkel szemben. Augusztus 27-én Richard Helms CIA-igazgató a diplomáciai tudósítók számára rendezett, háttér-tájékoztatóval egybekötött ebédén felfedte, hogy a Szovjetunió megpróbálja kipuhatolni a kelet-európai „testvérek” álláspontját a kínai nukleáris létesítmények elleni orosz megelőző csapás lehetőségéről.⁵ Szeptember 5-én Elliot Richardson külügyi államtitkár az Amerikai Politikatudományi Társaság [American Political Science Association] New York-i közgyűlésén a következőket mondta:

A kommunista Kína vonatkozásában a kapcsolataink hosszú távú fejlesztése nemzeti érdekünk. Nem akarjuk saját céljainkra kihasználni a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság között folyó ellenségeskedést. A két kommunista óriás közötti ideológiai viták nem tartoznak ránk. Nem maradhatunk azonban

érdektelenek, ha ez a vita a nemzetközi béke és biztonság súlyos megsértését vonja maga után.

Az Egyesült Államok részéről újabb forradalmi lépésnek számított, hogy ilyen nyilvános észrevételt tegyen egy olyan országot fenyegető veszélyről, amellyel már húsz éve ellenséges viszonyban állt, és amellyel az új kormány hivatalba lépése óta semmilyen kapcsolata nem volt.

A fentiek nem váltottak ki azonnali hatást. Szeptember 10-én a szovjet ENSZ-misszió valamelyik tagja amúgy mellékesen megjegyezte az egyik amerikai delegátus előtt, hogy az oroszok katonailag elsöprő fölényben vannak a kínaiakkal szemben, és amennyiben a jelenlegi pekingi ellenséges magatartás folytatódik, elkerülhetetlenné válhat a katonai konfliktus. Ugyanazon a napon a TASZSZ szovjet hírügynökség az 1969 júniusa és augusztus közepe között eltelt időben négyszáznolcvannyalc rendbeli szándékos határsértéssel és kétezer-ötszáz kínai katona részvételével lezajlott fegyveres összecsapások kiprovokálásával vádolta meg a kínaiakat.

Majd rövid közjáték következett, amely alatt szeptember 11-én drámai találkozóra került sor a két miniszterelnök, Koszigin és Csou En-laj között. Egymást gondosan elkerülve tettek részvétlátogatást Hanoiban Ho Si Minh elhunytá alkalmából. A két ország között fennálló feszültség abban is tükröződött, hogy Koszigin Indián keresztül repült Hanoiba a Kína felett vezető sokkal rövidebb útvonal helyett, és még Csou odaérkezése előtt távozott. A TASZSZ jelentése szerint Moszkvába indult vissza. A szovjet közép-ázsiai Dusanbéhoz érve azonban a gépe hirtelen irányt váltva Peking felé repült tovább, ami minden bizonnyal a leghosszabb útvonal volt Hanoiból. Rövid találkozója Csou En-lajjal a pekingi repülőtéren négy és fél év óta az első csúcscsintű érintkezés volt a két ország között.

Egy közkeletű legenda szerint a vezető tisztviselők azonnal tájékoztatást kapnak a jelentős eseményekről. Sajnos a hivatalos információnak csaknem kivétel nélkül le kell küzdenie a bürokratikus ügymenet jelentette akadályokat, vagy egy kísérő memorandum megírásának szükségességét, amely az eseményt kellő megvilágításba helyezi valaki számára. Nemritkán megtörténik – a nemzetbiztonsági tanácsadó emocionális stabilitása szempontjából túlságosan is gyakran –, hogy még az elnök is csak az újságokból értesül valamely jelentős eseményről. Így volt ez a Koszigin–Csou-találkozóval is. Számomra kínos módon az elnök a *Washington Star*-ban olvasott róla, még azelőtt, hogy megküldhettem volna neki az elemzésemet. Felhívott, és a reagálásomra volt kíváncsi. Közöltem vele, hogy első látásra a találkozóról kiadott közös közlemény meglehetősen hűvös hangvételűnek tűnik. Az ilyen alkalmakkor szokásos „testvéri” jelző hiánya komoly törésvonalat sejtetett. Kalkulációm szerint a kínaiak azért kérhették fel Koszigin a megbeszélésre, mert érdekükben állónak ítélték az ügy „lehiggasztását”. Az el-

nök arra gondolt, vajon mindez nem „enyhülést” jelent-e közöttük. Úgy véltem, nem; számomra inkább olybá tűnt, hogy ezzel mindkét fél pozicionálni próbálja magát a konfliktus következő menetére.

A találkozó eredete különböző találgatások alapjául szolgált. Koszigin útvonalának hirtelen megváltoztatása az utolsó pillanatban küldött kínai meghívásra utalhatott. Másrészről az a csupán minimálisan kötelező tiszteletadás, amelyben a kínaiak Koszigin részt vettek – még a repülőtér területének elhagyását sem engedték meg neki –, valamint az a tény, hogy a találkozót a szovjetek jelentették be elsőként, moszkvai lépést sejtetett. Ám akár a dolgok elsimítása felé tett kínai lépésről, akár egy Pekingnek szóló utolsó orosz figyelmeztetésről volt szó, a kínai–szovjet viszony nyilvánvalóan kritikus ponthoz közelített.

Szeptember 16-án baljóslatú cikk jelent meg a *London Evening News* című lapban, igazolva a helyzetelemzésemet. Egy Victor Louis nevű szovjet „szabadújszó újságíró”, akit a moszkvai kormány szócsöveként tartottunk számon, gyakran eregetett kísérleti léggömböket. Ezúttal így írt: „marxista teoretikusok” egy kínai–szovjet háború lehetőségéről tárgyalnak, és célzott arra, hogy amennyiben erre sor kerül, „a világ csak utána értesülne róla”. Louis megemlítette a hszincsiangi Lop Nor kísérleti atomrobbantási telep ellen intézendő szovjet légi csapás lehetőségét is. Azt állította, hogy titkos Mao-ellenes rádióállomás működik valahol Kínában, nyilvánvalóvá téve Mao-ellenes erők létezését; ezek „elég valószínű” módon olyan vezetővel állhatnak elő, aki „testvéri segítségnyújtásra” kérhet fel más szocialista országokat. „Az elmúlt év eseményei – jegyezte meg Louis – megerősítették: a Szovjetunió tartja magát ahhoz a doktrínához, hogy a szocialista országoknak joguk van beavatkozni egymás ügyeibe a saját érdekükben, vagy azoknak az érdekében, akiket veszély fenyeget.”

Egy Kína elleni orosz támadással szemben nem lehettünk közömbösek. Felborítaná a globális erőegyensúlyt, és körvonalazódó szovjet dominancia benyomását keltené világszerte. Közvetlen amerikai fellépést azonban nem támogatna a közvéleményünk, sőt talán még fel is gyorsíthatná azt, amit megpróbálunk elkerülni.

Szeptember 29-én elláttam az elnököt a legfrissebb információkkal az előző hónap szovjet manőverezéseiről, és szorgalmaztam, hogy több mindenre választ kell adnunk:

Foglalkoztat az ezekre a próbálkozásokra adandó válaszuk. Lehet, hogy az oroszok meglehetősen bizonytalanok a Kína-politikájukat illetően, és reakcióink különös fontossággal eshetnek latba a számításaikban. Másodszor, a szovjetek arra használhatnak fel bennünket, hogy azt a benyomást keltsék Kínában és a világon, miszerint titokban konzultálnak velünk, és mi közömbösen viszonyulunk a katonai akcióikhoz. [...] Úgy vélem, világossá kell tennünk, hogy nem veszünk részt ezekben a taktikai játszmákban.

Mielőtt azonban az elnök lépni tudott volna a javaslatom alapján, október 7-én az Új Kína hírügynökség váratlanul bejelentette: Peking beleegyezett a határkérdés megtárgyalásának felújításába a Szovjetunióval, külügyminiszter-helyettesi szinten. A békülékeny hangvételű nyilatkozatban Kína megerősítette a békés rendezés iránti készségét, és tagadta, hogy követelné a cári Oroszország által a 19. században meghódított területek visszaadását. Másnap öt pontos javaslatot hozott nyilvánosságra, amelyben kölcsönös csapatkivonásra szólított fel a vitatott területekről. Október 20-án aztán Pekingben újrakezdődtek a határkérdésről szóló tárgyalások Vaszilij V. Kuznyecov és Csiao Kuan-hua külügyminiszter-helyettes vezetésével.

Számomra úgy tűnt, hogy az idegek harcában Kína meghátrált. A következőt írtam az elnöknek: nézetem szerint a kínai álláspont megváltozása két tényezőnek tulajdonítható: egy szovjet támadás miatti egyre növekvő aggodalomnak, valamint annak, hogy a külpolitika irányításában újra megerősödött a Csou En-laj által képviselt pragmatikusabb szárny. Azt azonban nem gondoltam, hogy bármilyen alapvető változás állt volna be a két ország viszonyában; a háttérben meghúzódó feszültségeket nem lehet ügyrendi megállapodásokkal megszüntetni. Az elnök jóváhagyását kérve javasoltam, hogy Elliot Richardsonnal vizsgáljunk meg új adminisztratív lépéseket Kína irányában. Nixon egyetértett.

Korántsem meglepő módon ezen a ponton a pakisztáni csatorna hirtelen életjeleket kezdett mutatni. Október 10-én Ser Ali Khan légimarsall (aki annak idején tájékoztatót Lahorban) látogatást tett a fehér házi irodámban. Beszámolt róla, hogy Jahja elnök továbbította a kínaiaknak az üzenetet a kapcsolatok javítására irányuló szándékunkról, de most úgy érzi, valami konkrétabbra van szükség, amit átadhat Csou En-laj közelgő pakisztáni látogatásakor. Tájékoztattam Ser Alit arról a lépésről, amelyet néhány nappal korábban dolgoztam ki Elliot Richardsonnal. A koreai háború 1950. évi kitörése óta két amerikai rombolót vezényeltünk járőrözésre a Tajvani-szorosba, ezzel szimbolizálva elkötelezettségünket a Kínai Köztársaság megvédésére. Valójában a rombolók nem képezték részét a sziget védelmének; a szerepük elsősorban jelképes volt. Richardson és én megszereztük az elnök jóváhagyását az állandó járőrözés leállítására; ezentúl a Tajvan megvédését célzó folytatólagos elkötelezettségünket más hadihajók havonta tizenöt alkalommal történő áthaladásával fogjuk demonstrálni. Jahja elnök szabad kezet kapott, hogy ezt a döntést bizalmasan közölje a kommunista Kína nagykövetével. Biztosítania kell azonban, hogy Peking ne értse félre a dolgot; mindössze egy zavaró tényező kiiktatására tett gesztusról van szó. Közöltem Ser Alival: kapcsolatba lépek Hilali nagykövettel, miután az elnök úgy dönt, hogy valami konkrétabbat kíván közölni a kínaiakkal. Mindezt jelentettem Nixonnak, aki a beszámoló végére azt írta: „Oké – nyissunk meg kereskedelmi lehetőségeket is.” Mivel Ser Ali már elutazott Washingtonból, és mert el akartam kerülni a túl-

buzgóság látszatát, úgy döntöttem, hogy ezt a lehetőséget a következő fordulóra hagyom.

Október 20-án Dobrinyin nagykövet a Nixonnal folytatott megbeszélésén, amelynek során tájékoztatást adott a moszkvai készségről a SALT-tárgyalás megnyitására, egyúttal hivatalosan is óvott minket minden, a kínai–szovjet feszültség kiaknázására irányuló próbálkozástól. Nixon közölte velem, hogy a Kína-politikánk nem irányul az oroszok ellen, viszont az Egyesült Államok a továbbiakban nem szándékozik permanensebb ellensége lenni a Kínai Népköztársaságnak, mint a Szovjetunióval. Fel kívánjuk gyorsítani a kereskedelmet, a személyek cseréjét, végül pedig a diplomáciát. A megbeszélés után helyzetértékelést írtam Nixonnak:

A szovjetek most ismét kifejezésre juttatják azt a háttérben meghúzódó gyanakvásukat, miszerint megpróbálunk kacérkodni Kínával, hogy nyomás alá helyezzük őket. „Jó előre” figyelmeztetnek minket, hogy bármely ilyen elképzelés súlyos tévedésekhez vezethet, és megzavarja az amerikai–szovjet kapcsolatok javulását. Ön már megválaszolta ezt, és úgy vélem, nem nyerünk semmit sem azzal, ha az oroszoknak túlzott mértékű megnyugtatóssal szolgálunk. Akárhogyan is, nem szabad eltérítenünk magunkat a Kína-politikánktól.

Nem is tértünk el tőle. Biztosak akarván lenni abban, hogy szándékunk megértésre talált, november 26-án a külügy javaslata alapján felhatalmazást adtam egy további jelzésre, amelynek értelmében a romboló járőrözésének befejezésére vonatkozó döntést ki lehet szivárogtatni kínai tisztviselőknek Hongkongban.

Így vette kezdetét az a finoman koreografált menüett közöttünk és a kínaiak között, amelyet olyan nagy körültekintéssel szerveztünk meg és „táncoltunk el”, hogy mindkét fél mindig fenn tudta tartani azt az állítást, miszerint nincs kapcsolatban a másikkal. Ez a performansz olyan rafinált volt, hogy egyikünknek sem kellett viselnie a kezdeményezés terhét, és olyan alkalomszerű, hogy egyik fél már meglevő kapcsolatait sem veszélyeztette. 1969 novembere és 1970 júniusa között legalább tíz esetben fordult elő, hogy amerikai tisztviselők külföldön szót váltottak kínai tisztviselőkkel diplomáciai események alkalmával. Ez éles ellentétben állt a korábbi gyakorlattal, amikor a kínaiak kivétel nélkül megszakították a kapcsolatot, mihelyt észlelték, hogy amerikaiakkal állnak szemben. Legalább négy alkalommal a kínai tisztviselők kezdeményezték az érintkezést. Majd a kapcsolatok kezdtek túllépni a könnyed társasági csevegés szintjén. 1969 decemberében a hongkongi helyettes főkonzulunk egy megbízható közvetítő révén tudomást szerzett egy kínai kommunista tisztviselő „magánvéleményéről”, amely szerint bár az Egyesült Államok és a Kínai Népköztársaság között fennálló

összes különbség megoldása évekbe fog telni, a kapcsolatfelvételtre valamilyen formában már 1973 előtt sort lehet keríteni.

Mi magunk is megpróbáltunk kezdeményezni. Szeptember 9-én, a szovjet-kínai háborús fenyegetettség csúcspontján lengyelországi nagykövetségünk, Walter Stoessel rutinszerű udvariassági látogatást tett az elnöknel. Stoessel 1959 óta ismertem, amikor posztgraduális ösztöndíjra kapott jelölést a harvardi Nemzetközi Kapcsolatok Központjában. Szakértelmével, komolyságával és fegyelmezettségével az egyik legjobb külügyi tisztviselőnknek tartottam. Közben vártuk, hogy Nixon fogadjon bennünket, arra biztattam, hogy a következő olyan társadalmi esemény alkalmával, amelyen mindketten jelen lesznek, menjen oda a kínai nagykövethoz, és közölje vele: készen állunk komoly tárgyalásokra*.

Három hónapon át semmi sem történt, majd december 3-án egy jugoszláv divatbemutatón a varsói Kultúrpalotában Stoessel észrevette Lej Jang kínai ügyvivőt. A feléje közeledő Stoessel láttán Lej Jang kihátrált a teremből, és lesietett a lépcsőn. Stoessel követte, és Lej lengyelül beszélő tolmácsának segítségével átadta neki az üzenetét. Jelzésképpen a kínaiak felé, miszerint Stoessel lépése nem egyéni kezdeményezés volt, a következő szokásos déli tájékoztatón a külügyi szóvivő útján bejelentettük, hogy Stoessel és Lej váltott egymással néhány szót. Csou En-laj évekkel később elmesélte nekem: csaknem szívbajt hoztunk a kiváló ügyvivőjére, és Lej Jang, aki semmilyen instrukcióval nem rendelkezett ilyen előre nem látható esetekre, azért menekült Stoessel elől, mert nem tudta, mit válaszoljon neki.

Csou En-laj azonban tudta. December 6-án a Kínai Népköztársaság szabadon engedett két amerikai, akiket február 16-a óta tartottak fogva, amikor a jachtjuk Kuangtung tartomány partjainál kínai vizekre tévedt.**

Nagy meglepetésünkre 1969. december 11-én Stoessel nagykövet meghívást kapott a kínai nagykövetségre – első ízben fordult elő a kapcsolatainkban ilyen invitálás, amióta a kommunisták átvették a hatalmat Kínában. Stoessel úgy válaszolt, hogy öröme szolgálna, ha diszkrétan érkezne a hátsó ajtón keresztül, de közölték vele: felesleges az effajta körülbírást – a főbejárat tökéletesen alkalmas a belépésére (feltehetőleg azért, nehogy a szovjet titkosszolgálat véletlenül lemaradjon az alkalomról). Stoessel végül valóban a főbejáraton át lépett be az épületbe, majd – Robert McCloskey külügyi szóvivő másnapi megfogalmazása szerint – „szívélyes” légkörben találkozott kínai partnerével. Stoessel javasolta a varsói tárgyalások újrakezdését, és más egyébről nem is esett szó közöttük. Megegyeztek, hogy még abban a hónapban újabb találkozóra kerül sor.

* Amint később kiderült, ez a nagykövet áldozatul esett a „kulturális forradalomnak”; Varsóban az ügyvivő volt a legmagasabb rangú kínai tisztviselő.

** Itt egy másik incidensről van szó, nem a fentebb leírt júliusi esetről.

Stoessel kapcsolatfelvétele volt a külügyi mechanizmus első operatív részvétele a Kína-politikában. Elliot Richardson államtitkár, Marshall Green helyettes államtitkár, a stábjuk és vezető elemzők ugyan korábban már alapvetően fontos mértékben hozzájárultak különböző tanulmányok elkészültéhez az NSC-rendszeren belül, amikor szakszerűen kidolgozták a kereskedelmi korlátozások enyhítésének különböző módjait. Ám a State Department intézményes szinten mindeddig nem igazán folyt bele az átfogó stratégia tervezésébe és kivitelezésébe, sőt a diplomáciai tevékenységben sem vállalt magára komoly szerepet. Most viszont nagy hirtelen aktivizálódott a külügyi apparátus, mert nem az elemzésben, hanem a tárgyalásokban érzi otthon magát. Mivel már éppen elég tanulmányt látott jönni és menni, hajlamos nem bonyolódni bele vitákba a tervtanulmányok terén, ellenben az utolsó lehetőségig harcol a követeknek adandó instrukciók jogáért. Meggyőződése szerint ezt a politikát táviratok útján lehet a leghatékonyabban érvényesíteni. Tekintetbe véve a válaszáadásra rendelkezésre álló idő viszonylagos rövidségét a legtöbb tárgyalás során, ennek megvan az a további előnye is, hogy a minimumra mérsékli a beavatkozás lehetőségét az olyan kívülállók számára, mint például az elnök vagy akár a külügyminiszter.

A varsói tárgyalások működésbe hozták a külügyi apparátus összes lapangó reflexét. Elsőként az amerikai–szovjet kapcsolatokra specializálódott csoport hallatta a hangját. Abban a szent meggyőződésben, hogy a háború és béke kulcsa a nukleáris szuperhatalmak kezében van, a lehetséges minimumra akarták korlátozni a kapcsolatot befolyásoló kockázatokat, és kevés kompenzáló előnyt láttak a Kínához való közeledésben. Ellenkezőleg: véleményük szerint egy háromoldaltú kapcsolat felborít minden kiszámíthatóságot a szuperhatalmi politika területén. Azt az érvet, hogy a Kínával való jobb viszony valójában javíthatja a kapcsolatokat a Szovjetunióval is, abszurdnak vagy felelőtlennek tartották*. Ennek a csoportnak a szellemi vezére a briliáns elméjű és elhivatott korábbi moszkvai nagykövet, Llewellyn Thompson volt, a State Department első számú szakértője szovjet ügyekben. Már júniusban a hozzá hasonlóan kitűnő kollégája, Charles Bohlen társaságában saját kezdeményezésre felszólítást intézett Nixonhoz, amikor meghallotta, hogy a Kína elleni kereskedelmi korlátozások könnyítését tervezzük.

* Ez a nézet a következőképpen nyert kifejezést a Nemzetbiztonsági Tanács Felülvizsgálati Bizottsága elé szeptemberben benyújtott külügyminisztériumi tanulmányban:

A Peking irányában történő washingtoni nyitás tolerálása szovjet részről fontos lehet – ennek ellenére ez a nyitás zavaró tényezőket hozhat be az amerikai–szovjet viszonyba. Továbbá, ha netán jelentős fejlődés következne be a kínai–amerikai relációban, könnyen előfordulhat, hogy az oroszok keményebb irányvonalat tesznek magukévá otthon és nemzetközi ügyekben egyaránt. Lehetetlen előre látni azt a pontot, ahol a kínai–amerikai kapcsolatok javulásából eredő előnyök ellensúlyozhatják az amerikai–szovjet kapcsolatok megkeményedését. Az a tény, hogy egy ilyen pont csaknem bizonyosan létezik, óvatosságra int a Kínával való jobb kapcsolatok érdekében teendő lépéseket illetően.

Bátor szókimondással óvták az elnököt minden olyan próbálkozástól, hogy Pekinget „felhasználjuk” Moszkva ellen. Ez semmi mást nem eredményezne, mint végzetes következményeket az amerikai–szovjet kapcsolatokra és a világképre nézve. Természetesen egyáltalán nem terveztünk olyan durva dolgot, mint a Kínai Népköztársaság „felhasználását” a Szovjetunió ellen; annál inkább mindkettejük ösztönzésére törekedtünk a velünk való kapcsolatuk javításában. Nixon megint a klasszikus módszerét követve viselkedett – a jelenlétükben egyetértést színlelt, majd mihelyt kimentek a szobából, jól kigúnyolta, amit a külügy javíthatatlan ügygyűségének tartott.

Miután tudomást szerzett a varsói tárgyalások küszöbönálló felújításáról, Llewellyn Thompson javasolta: a [kínai–amerikai] kapcsolatok alakulásáról folyamatosan tájékoztassuk Dobrinyint. Rogers továbbította nekem a felvetést azzal a hozzáfűzéssel, hogy ő ugyan nem azonosítja magát vele, viszont szeretne „lehetőséget adni az elnöknek, hogy gondolkozzon el felőle”. Határozottan nem értettem egyet. Mivel a Szovjetunió nem tájékoztatott minket a kínaiakkal vagy bármely más országgal fenntartott kapcsolatairól, nem láttam okát a viszonzás nélküli szívességnak vagy felesleges megnyugtatságnak. És annak sem láttam értelmét, hogy lehetőséget teremtsünk az oroszoknak, hadd érzékeltessék kárörvendőn Pekinggel: ők bezzeg folyamatos tájékoztatást kapnak – már kezdettől fogva megnövelve a kínaiak gyanakvását. Nixon egyetértett velem. December 12-én ekképpen tájékoztattam Rogerst: „Az elnök... megkért minket, hogy semmilyen körülmények között ne informáljuk Dobrinyint a tárgyalásokról vagy a tartalmukról. Ha Dobrinyin rákérdez, közönyösen azt kell válaszolnunk, hogy közös érdekeket érintő ügyekről szólnak, de ennél többet ne mondjunk. Az elnök fontosnak tartja, hogy az alacsonyabb beosztású hivatalok ne menjenek ezen túl az informális eszmecserék során.”

Sajnos a bürokratikus gépezet egy másik fogaskereke szintén túlmunkát végzett. A külügy a mozgásterek lenyűgöző rendszerében funkcionál, amelynek révén a minisztérium különböző részlegei és a külföldi kormányok többé-kevésbé automatikusan tájékoztatást kapnak a jelentős eseményekről. A sokféle indíték lehet például annak biztosítása, hogy a fontos hivatalnokok tudjanak a feladataik teljesítését esetleg befolyásoló dolgokról, a részvétel érzetének keltése, az ideges szövetségesek megnyugtattása, és időnként – egy olyan hivatásban, ahol az információ hatalom – kötelezettség tudat ébresztése a másik félben arra, hogy viszonzásképpen ő is megossza velünk mindazt, amit tud. A probléma csak az, hogy ezek a tiszteletre méltó kritériumok túlságosan gyakran alárendeltek olyan rövid távú és rövidlátó szempontoknak, mint a hiúság vagy a hivatali presztízs, és annyira rutinszerűen történnek, hogy a vezető tisztviselők nehezen tudják ellenőrzésük alatt tartani őket. Napokon belül nyilvánvaló lett: a külügy jelentéseket küldött szét a varsói tárgyalásokról a tokiói, a tajpeji és a moszkvai nagykö-

vetségünkre, valamint a hongkongi főkonzulátusunkra. Az Egyesült Királyság, Ausztrália, Kanada, Franciaország, Olaszország és Új-Zéland kormányai egytől egyig tájékoztatást kaptak Stoessel találkozója előtt vagy után. Hiába óvott a State Department mindenkit a nyilvános kommentártól, az ilyen meglehetősen pikáns hír útjára bocsátása szükségszerűen kisugárzott az egész diplomáciai világban. Amikor elmondtam Nixonnak, mi történt, így sóhajtott: „Megöljük ezt a gyereket, még mielőtt megszületik.” A hatalmas bürokratikus kommunikációs gépezet ellenőrzés alatt tartásának nehézsége volt a legfőbb oka annak, hogy a kínai diplomácia fokozatosan a Fehér Ház irányítása alá került.

December 19-én újabb kezdeményezést tettünk. A *Federal Register*ben tárgyalagos hangvételű közlés jelent meg a kereskedelmi korlátozások ismételt könnyítéséről. Ennek keretében megemeltük a turisztikai célú vásárlásokra fordítható 100 dolláros plafont, az amerikai tulajdonban levő külföldi leányvállalatok számára engedélyeztük üzleti kapcsolatok létesítését a Kínai Népköztársasággal, valamint a kormány hatáskörébe utaltuk annak bizonyítási terhét, mi minősül kínai gyártmányúnak, megkönnyítve a műtárgyak importját.

Hirtelen az összes információs csatorna életre kelt. December 17-én George Macovescu, Románia első külügyminiszter-helyettese felhívott, és beszámolt Nixon Ceaușescuval folytatott tárgyalásainak pekingi visszhangjáról. A kínaiak udvariasan odafigyeltek, és közölték, hogy normális kapcsolatokban érdekeltek a Nyugattal, de semmi konkrétumot nem mondtak. Úgy látszott, a Kínai Népköztársaság két dolgot kommunikál: kész a kapcsolatokra, de nem szükségszerűen a román csatornán keresztül. Két nap múlva Aga Hilali nagykövet átadta a pakisztáni csatorna által szállított legújabb híreket. Neki már sokkal több mondanivalója volt. Egy kézzel írott levelet felolvasva – biztonsági okokból minden pakisztáni üzenetet ezen a módon továbbítottak a csatornán – Hilali jelentette: Jahja elnök közölte a kínai nagykövettel mind a kapcsolatok javítására irányuló általános érdekeltségünket, mind pedig döntésünket a két romboló kivonásáról a tajvani-szorosbeli járőrszolgálatból. A kínai követ először nagyon hűvösen reagált, rágalmakat szórva az amerikai indítékokra, néhány nappal később azonban – nyilván miután megkapta az instrukcióit – már békülékenyebb válasszal tért vissza, kifejezve Peking köszönetét Pakisztán szerepéért és erőfeszítéseit. A két amerikai vitorlázó elengedése a kínaiak részéről december 6-án kézzelfogható válasszal a kezdeményezésünkre, mondta Hilali.

Az elnök továbbra is játékban tartotta a labdát az amerikai–pakisztáni kapcsolatokról szóló, Jahjának címzett hosszú levelében. Kínáról ezt írta: „Amint azt Ön jól tudja, érdekelt vagyok megpróbálni létrehozni egy tartalmasabb dialógust a kínai vezetőkkel. Ez a legjobb esetben is lassú folyamat, de nem tettem le róla.” Amikor december 23-án átadtam a levelet Hilalinak, már egy másik üzenetet is kapott. Ezúttal Jahja arról a „benyomásáról” tájékoztatott minket (a diplomáciai

zsargonban ez a szó egy magát megnevezni nem kívánó magas rangú kínai tisztviselő közlését jelentette), miszerint Peking előfeltételek nélkül hajlandó a varsói tárgyalások felújítására. Világos volt, hogy különösen értékesnek ítélik a pakisztáni csatornát, mivel Pakisztán Romániánál kevésbé komplikált helyzetben volt a kínai–szovjet kapcsolatokat illetően.

Háromszög-politika

Ekképpen az USA kapcsolata a kommunista világgal 1969 végére lassanként háromoldalúvá alakult. A Kína irányában tett nyitásunkat lényegét tekintve nem tartottuk szovjetellenesnek. Célunk a külpolitikánk megtisztítása volt minden érzelmi felhangtól. Nem volt okunk rá, hogy kapcsolatainkat a vezető kommunista országokkal csak a Szovjetunióra korlátozzuk. Nem azért tettünk lépéseket Kína felé, hogy vezekeljünk az 1940-es évek végén követett Kína-politikánk felett érzett liberális büntudat miatt, hanem mert globális egyensúlyt akartunk létrehozni. Nem összejátszásról volt szó a Szovjetunió ellen, hanem arról, hogy olyan kiegyensúlyozó pozíció teremdjék számunkra, amelyet konstruktív célokra használhatunk – mindkét kommunista nagyhatalom érdekeltté tételére a velünk kiépítendő jobb kapcsolatokban. Egy ilyen egyensúly biztosíthatja a stabilitást a nagyhatalmak között, sőt végső soron még az együttműködést is a hetvenes és nyolcvanas években.

December 18-án egy fehér házi év végi sajtótájékoztatón vázolni próbáltam általános álláspontunkat *mindkét* nagy kommunista országgal kapcsolatban: „Mindig is világossá tettük, hogy nincsenek örök ellenségeink, és más államokat, beleértve a kommunista országokat, és különösképpen az olyan országokat, mint a kommunista Kína, a tetteik alapján, nem pedig az otthoni ideológiájuk szerint ítélnék meg.” Kedvezően nyilatkoztam a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatainkban kialakult tárgyszerű stílusról, és a korábbi párbeszédeket még jellemző tendenciózus propaganda hiányáról. Készen állunk a komoly tárgyalásokra. Aprólékos gonddal felkészülünk rájuk, de ragaszkodunk a viszonyossághoz. Készek vagyunk egy csücsstalálkozóra a szovjet vezetőkkel, ám szívesen vennénk, ha ez a csücs lényegi haladást mutatna fel, és nem öncélú lenne. Kínáról filozofikusabb hangütéssel szóltam, mivel jóval messzebbre kellett eljutnunk a kapcsolat feléberesztésében:

A kínai nép kétségkívül nagy nép. A létező civilizációk bármelyikét tekintve ők mondhatják magukénak a leghosszabb töretlen kormányzati múltat, másodszor pedig az emberiség 25 százalékát képviselő 800 milliós népesség olyan tényező, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni. Befolyásolni fogják

a nemzetközi ügyeket, bármit is szándékozunk tenni, és bármilyen politikát is hirdetünk. A létezésük realitás. És a politikájuk, akár jó, akár rossz irányban, meghatározza a béke és a haladás lehetőségeit. És ez független attól, hogy mi mit teszünk.

...ha igaz az, hogy a második világháborút közvetlenül követő időszak nagy problémája a káosz elkerülése volt, és ha igaz az, hogy az elkövetkező húsz év nagy problémája egy tartósabb béke megteremtése, akkor számunkra lehetetlennek látszik olyan békét teremteni, amelyet valahogy másként definiálnánk, mint pusztán a válság elkerülését, hogy egyszerűen nem veszünk tudomást erről a 800 millió emberről. [...]

Másrésről nem becsüljük túl azt sem, amit az irányukba tett egyoldalú lépésekkel el tudunk érni.

Döntéseiket a szükségleteikről és az ideológiájukról alkotott felfogásuk alapján fogják meghozni. De addig a mértékig, ameddig a tetteik befolyásolhatók a mi tetteink által, készen állunk párbeszédbe bocsátkozni velük.

December 22-én év végi nemzetközi áttekintést tartottam négyszemközt Dobrinyinnal. Mivel holtbiztos voltam abban, hogy szóba fogja hozni Kínát, előre megírtam a válaszat elnöki jóváhagyásra, amelyet meg is kaptam. A következőt jegyeztem le:

Ismételten meg fogom erősíteni, hogy

- nem fogadjuk el azt a tézist, miszerint a tartós ellenségeség az amerikai–kínai kapcsolatok vastörvénye;
- a politikánk nem irányul a Szovjetunió ellen;
- nem foglalunk állást a kínai–szovjet vitában.

Nem is kellett csalódnom. Dobrinyin megint szóba hozta Kínát, megkérdezvén, miben mesterkedünk, és hogyan válaszoltak erre a kínaiak. Megkerültem a kérdést, és csak az előre megfogalmazott általános biztosítékokat adtam meg neki.

1969-re nyilvánvaló lett, hogy Peking is meghozta azt a stratégiai döntést, miszerint keresi a közeledés lehetőségeit irányunkban, sőt mindeközben elhárította a Szovjetunió jelentette veszélyt azzal, hogy időnként tárgyalóasztalhoz ült vele a határkérdés megvitatására. 1970 elején a kínaiak beleegyeztek egy újabb nem hivatalos találkozóba; ezen Stoessel a varsói nagyköveti szintű tárgyalások hivatalos újraindítását célzó javaslatunk megtételét kapta feladatául. A találkozó tervezett időpontja január 8-a volt, helye pedig az amerikai nagykövetség. Az előkészületek során újabb kisebb vita kerekedett a külüggyel. Az elnök és én mindenképpen fel akartuk használni az alkalmat arra, hogy közöljük a kínaiak-

kal: sem Ázsiában, sem másutt nem fogunk részt venni egy amerikai–szovjet kondomíniumban. Azt akartuk, hogy a kínaiak közvetlenül tőlünk hallják, amit mindeddig csak egy harmadik fél közvetítésével üzentünk nekik. Az a veszély is fennállt, hogy aláássuk a bizalmas csatornáink szavahihetőségét, ha az amerikai diplomaták nem ismétlik meg szemtől szemben azt, amit az elnök és én közvetítők útján már ismételtelen kijelentettünk.

Marshall Green kelet-ázsiai és csendes-óceáni ügyekért felelős helyettes államtitkár azonban ellenszegült, mondván, hogy egy meghatározott ügyrendnek szentelt értekezleten mellőznünk kell a tartalmi felvetéseket. Ám az ellenállásnak kétségtelenül mélyebb okai voltak: a Fehér Ház beavatkozása miatti ingerültség, a kelet-ázsiai szakértők körében elterjedt felfogás, miszerint szükségtelen egy Szovjetuniót érintő geopolitikai horderejű álláspont elővezetése, sőt talán a még mindig meglevő óvatosság is a kínai nyitással szemben az olyan szakértők között, akik ahhoz voltak hozzászokva, hogy Pekingre mint komoly fenyegetésre tekintsenek, vagy pedig gátlások munkálkodtak bennük a kommunista Kína felé tett merész lépésekért a McCarthy-éra alatt megfizetett nagy ár okozta fájdalmas emlékek miatt.

Végül a január 8-i varsói tanácskozás rendkívül jól zajlott le. A kínai ügyvivő feltűnő külsőségek közepette érkezett meg az amerikai nagykövetségre a limuzinjában, amelyen fennen lobogott a kínai zászló. Az ügyrendi kérdéseket barátságos hangulatban rendeztük. Megegyezés született a nagykövetek közötti hivatalos és rendszeres varsói találkozók felújításáról, majd pedig átadtuk az elnök üzenetét a kondomíniumról. Mindkét fél kerülte a polemizálást (habár a pekingi sajtó még mindig a Nixon-kormány „romlottságáról” tájékoztatta a közvéleményt). A kínaiak elfogadták azt az alapelvet, hogy a találkozókra felváltva kerüljön sor a nagykövetségeken. A következő ülés időpontjául január 20-át jelöltük meg a kínai követségben. Lej Jang javasolta, hogy a találkozó legyen előre bejelentve.

Így tehát egy évvel Nixon elnök beiktatását követően a Kínai Népköztársaság és az Egyesült Államok több mint két év után most első ízben ismét érdemi tárgyalásba kezdett. De ezek a tárgyalások különböztek az őket megelőző százharmincnégy találkozó bármelyikétől. Hónapokon át folytak az alapos előkészületek üzenetek útján, először burkolt, majd egyre nyíltabb formában, arról a készségről, hogy alapvető változást hajtsunk végre a kapcsolatunkban. Még mindig nagyon hosszú utat kellett megtennünk. De legalább elérkeztünk egy olyan nagy hegyvonalat előhegyeihez, amelyen az átkelés további tizenhét hónapot vett igénybe.

Ez a pillanat rendkívüli reményeket ébresztett, amelyeket a háromszögű diplomácia előnyeinek túl más okok is tápláltak. Az egyik Vietnám volt. A nyitás Kína felé segíthetett véget vetnünk a háború gyötrelmeinek. Xuan Thuy kifakadása március 22-én szemléletesen rámutatott Hanoi érzékenységre a két legfőbb szövetségese közötti fokozódó ellenségesség miatt. A kínai–szovjet konfliktus

bonyolította Észak-Vietnám helyzetét, mivel (többek között) az az egyszerű és praktikus ok, hogy a Szovjetuniótól kapott katonai segély jó része vasúton érkezett Kínán át, megkívánt némi minimális kínai–szovjet kooperációt. Hanoi talán ráértett arra a manőverezési mozgástérre, amelyet a viszály nekünk kínált, mint ahogyan 1972-ben így is történt. És bármely olyan kezdeményezés, amely hozzásegített hazai megosztottságunk enyhítéséhez, egyúttal megfosztotta Hanoi egyik fontos előnyétől.

A kínai kezdeményezésünknek az amerikai belpolitikára gyakorolt hatása sokkal mélyrehatóbb jelentőségű volt. A vietnámi háború gyötrelmei kétségbeesést idéztek elő a kreatív politika lehetőségeit illetően, undort a külföldi szerepvállalás iránt, bizonyos körökben pedig csalárd öngyűlöletet. Annak drámája, hogy véget vetünk az elidegenedésnek ezzel a nagy néppel, emberi mércével mérve és a béke globális kilátásai szempontjából egyaránt lélegztvételnyi friss levegőt jelentett, de arra is emlékeztetett, mit tud megtenni Amerika a világ egyik vezető hatalmaként. E siker egy megosztó háború kellős közepén bebizonyítaná saját magunk és mások előtt, hogy fontos tényező maradtunk a világ dolgaiban, képesek vagyunk merészen és szakszerűen cselekedni, valamint elő tudjuk segíteni céljaink megvalósulását és mindazok jólétét, akik számítanak ránk.

7. FEJEZET

Védelmi politika és stratégia

Védelem – És a stratégiai egyensúly

A történelem során az egyes országok politikai befolyása mindig nagyjából arányban állt katonai erejükkel. Míg az államok az intézményeik morális értéke és presztízse tekintetében különbözhetnek egymástól, a diplomáciai téren felvultatott képességeik megnövelhetik, de sosem helyettesíthetik a katonai erőt. A végső elszámoláskor a gyengeség mindig agresszióra csábít, és a cselekvőkép-telenség a politika elvetését vonja maga után. Egyes kisebb országok rövid idő-szakokra jelentős szerepet tudtak játszani akár még világméreteken is, de csak akkor, amikor egy nemzetközi egyensúlyi helyzet biztos keretein belül mozog-hattak. Az erőegyensúly fogalma, amelyet oly sokszor becsméltek és becsmé-relnek az amerikai politikai irodalomban – ritkán használva úgy, hogy ne előz-né meg a pejoratív „túlhaladott” jelző –, valójában mindig is a béke előfeltétele volt. Az erővel való kalkuláció természetesen csak a politika kezdete lehet, nem pedig kizárólagos célja. Megmászhatatlan tény marad azonban, hogy erő nélkül még a legmagasztosabb célt is az fenyegeti, hogy fölébe kerekednek mások dik-tátumai.

Mindez kőkemény megtanulni való leckének bizonyult az amerikaiak szá-mára. Két óceán védelmében egy évszázadon át hagytuk magunkat meggyőzni arról, hogy sürgősszerű stratégiai kérdésekkel foglalkoznunk. A nagyhatalmak közül egyedülként úgy képzeltük, hogy pusztán indítékaink tisztasága révén di-adalmaskodhatunk, és a világra gyakorolt hatásunk valahogy nincs kapcsolatban a fizikai erőnkkel. Hajlamosak voltunk ingadozni az izoláció és a világ dolgaiban való szerepvállalás rohamszerűen ránk törő késztetése között, és mindkét atti-tűdöt morális fogalmakban gondolkodva értelmeztük. Még katonai lépéseinket is absztrakt minőség jellemezte, inkább a logisztikára, semmint a geopolitikára koncentrálni. A háborúinkban általában erőforrásaink túlsúlya révén fárasztot-tuk ki az ellenségünket, nem pedig a bátorságunkkal vagy a stratégiai konce-pcióinkkal.

Az 1960-as évek végére ismét a visszavonulás csábítása vonzott minket. Egy lezáratlan háború frusztrációi egyeseket arra bátorítottak, hogy problémáinkat a világ dolgaiban vállalt túlságosan is szerteágazó szerepünknek tulajdonítsák. Az eredetileg a vietnámi háborúra irányuló kritika hamarosan áterjedt katonai programjaink és kötelezettségeink teljes spektrumára. Az a tényszerű vélekedés,

amely egy generáción át fenntartotta a háború utáni felvilágosodott nemzetközi szerepvállalásunkat, most élesen ellene fordulni látszott.

Ez azzal fenyegetett, hogy országunk – más szabad népekkel együtt – bizony-talan helyzetbe sodródik. Európa és Japán politikai stabilitása, valamint Latin-Amerika, Afrika és Ázsia fejlődő országai jövőbeni sorsának alakulása azon fog múlni, vajon az Egyesült Államok elegendő erőt birtokol-e a céljai megvalósítá-sához, és az a kép alakul-e ki róla, hogy képes megvédeni a saját és a barátai érde-keit. Ha a vietnámi háború erodálná hajlandóságunkat a szabad népek bizton-ságának megvédésére a katonai erőnkkel, sokmilliónyian kerülnének veszélybe.

Sajnos hazai megpróbáltatásaink épp olyan pillanatban voltak a legheveseb-bek, amikor a technológiai fejlődés, korábbi előrelátó döntésekkel kombinálva, megváltoztatta a stratégiai egyensúly természetét. A háborút követő időszakban a Szovjetunió óriási előnyt élvezett a hagyományos szárazföldi haderő terén. A szovjet katonai képességek azonban két hátránytól is szenvedtek: az orosz hatótávolság viszonylag behatárolt volt; valójában a Szovjetunióval határos te-rületekre korlátozódott. A nukleáris hadászati potenciál tekintetében pedig el-sőprő amerikai dominancia mutatkozott. A Szovjetunió nem tudott érvényt sze-rezni a lokalizált előnyének, attól tartva, hogy konfrontálódik az USA nukleáris fölényével. Ez volt a legfőbb oka annak, hogy időnkénti hetvenkedései ellenére sohasem használta hatalmas hagyományos haderejét az Egyesült Államokkal szövetséges országok ellen. Korunk egyik paradoxona, hogy 1945 után az orosz haderőt csak a Szovjetunió *szövetségesei* ellen vetették be (Kelet-Berlinben 1953-ban, Magyarországon 1956-ban, Csehszlovákiában 1968-ban és a kínai határ-vidéken 1969-ben).

A hatvanas évek végére azonban a stratégiai nukleáris egyensúly a paritás felé közeledett. Ennek meg kellett volna változtatnia háború utáni stratégiánk valamennyi feltételezését. Sajnos pontosan abban a pillanatban, amikor az or-szágunkban folyó vitának az új helyzet kihatásaira kellett volna koncentrálnia, *minden* védelmi programunkat egyre erősödő támadás érte. Bíralták őket mint eltúlzottakat, a felelőtlen vezetőket tették felelőssé miattuk, és azzal a váddal il-lették őket, hogy hozzájárulnak a konfliktusokhoz és a válságokhoz.

A hatvanas évek alatt hivatalban levő kormányok tudatosan a paritás elfo-gadása mellett döntöttek a stratégiai fegyverek terén, amit elkerülhetetlennek tartottak; azzal azonban, hogy elfogadták, egyúttal fel is gyorsították a fegyver-kezési folyamatot. A hatvanas években aztán az Egyesült Államok önszántából leállította a szárazföldi telepítésű interkontinentális ballisztikus rakéták (ICBM) és a tengeralattjáróról indítható ballisztikus rakéták (SLBM) kifejlesztését, to-vábbi hadászati bombázók építésére pedig nem rendelkezünk programmal. Az a döntés született, hogy stratégiai haderőnket egy ezerötvennégy szárazföldi tele-pítésű ICBM-et, hatszázötvenhat SLBM-et és négyszáz B-52-es nehézbombázót

magába foglaló szinten limitáljuk. Ezt a plafont akkor határoztuk meg, amikor még messze túlszárnyaltuk az oroszok stratégiai potenciálját, viszont akkor sem változtattuk meg, amikor világossá vált, hogy a Szovjetunió, részben válaszképpen az 1962-es kubai rakétaválság során elszenvedett megaláztatására, minden téren óriási erőket mozgósított haderejének fejlesztésére.

Az amerikai folklórban nagy győzelemként emlékeznek a kubai válságra. És valóban az is volt, csakhogy az amerikai és a szovjet kormány homlokegyenest ellenkező következtetéseket vont le belőle. A washingtoni politikában a fegyverzetkorlátozásra és az enyhülésre való törekvéshez vezetett, amit jól példáz a kísérleti atomrobbantásokat betöltő és az atomsorompó-egyezmény, valamint az a döntésünk, hogy miután egyszer elértünk egy meghatározott számot, beszüntetjük a rakéták gyártását. Ezzel szemben a Szovjetunióban Hruscsov kubai megaláztatása két évvel későbbi megbuktatásának egyik fő oka lett. A kubai fiaskóra megfogalmazott szovjet válasz lényege Vaszilij Kuznyecov John McCloynak szóló éles hangú megjegyzésében öltött testet, amikor 1962 végén a két veterán diplomata az orosz fegyverek Kubából történő kivonásának részleteiről tárgyalt: „Maguk amerikaiak még egyszer nem tudják ezt megtenni velünk!”¹ A Szovjetunió ezt követően eltökélt, szisztematikus, hosszú távú programot indított el haderejének fejlesztésében *minden* létező kategóriában – rakétákban és bombázókban, tankokban, tengeralattjárókban és harci repülőgépekben –, technológiai minőségben és globális hatótávolságban egyaránt. Az 1962-es kubai válság ezért valóban történelmi fordulópontra volt – csak éppen nem abból az okból kifolyólag, amelyet egyes amerikaiak önelégülten feltételeztek.

1965-ben, három évvel a kubai konfrontáció után, a szovjet stratégiai arzenál körülbelül kétszázhusz ICBM-ből és száznál is több SLBM-ből állt. 1968-ra ez a szám csaknem nyolcszázhatvan ICBM-re és több mint százhusz SLBM-re nőtt. 1971-re a szovjetek utolértek minket – és folytatták a fejlesztést. A terveikkel kapcsolatos becsléseink mindig alacsonynak bizonyultak. A briliáns elemző, Albert Wohlstetter meggyőzően bizonyította: az 1960-as években elterjedt vélemény – miszerint a Pentagon a magasabb költségvetési előirányzatok kicsikarása céljából eltúlozza a szovjet programokat – pontosan a valóság ellenkezője volt. Az ötvenes és hatvanas évek amerikai tervezői következetesen *alábecsülték* az orosz fegyverkezés volumenét.² A szovjet programok mindig a becsléseink legmagasabb szintjén voltak – mégpedig nem a „legvalószínűbbként” leírtnál, hanem amit a „legrosszabb esetként” határoztunk meg. És ahelyett, hogy leálltak volna, amikor elérték a paritást velünk, ahogyan egyesek várták tőlük, az oroszok folytatták a fejlesztést egészen addig, amíg az 1972-es SALT-egyezmény megálljt nem parancsolt nekik, hogy ezt követően energikus minőségi fejlesztésre váltsanak át.

A szovjet fegyverkezésre adott amerikai válasz a Johnson-kormány idején ket-

tős arcot öltött. Volt ugyan szándék egy rakétaelhárító védelmi rendszer (ABM) kiépítésére, de ezt egy feldúlt idegállapotú kongresszus kényszerítette rá a Johnson-kormányra, és a megvalósítása Nixonra maradt. Az offenzív oldalon pedig ahelyett, hogy igazodtak volna a szovjet rakéták számához, elődeink úgy döntöttek, önállóan célba juttatható, több robbanófejjel ellátott, visszatérő egységeket (MIRV-rakétákat) fejlesztenek, megsokszorozandó a már meglevő rakétáink támadóerejét. Az ilyen típusú amerikai rakéták első próbarepülésére 1968-ban került sor. Az elődeink másik döntése alapján hadászati erőnket könnyű, de nagy pontosságú rakétákra, a Minuteman ICBM-re és a Poseidon SLBM-re alapoztuk. (A szovjetek ezzel ellentétes döntést hozva, a mieink-nél jóval nagyobb rakétákat építettek, amelyek ennél fogva sokkal nehezebb robbanótöltetek szállítására voltak képesek. Az orosz technológia fejlődésével párhuzamosan az előny számokban és hasznos teherben egyaránt nagyobb pontossággal párosult.) Így hivatali időnk alatt mindvégig a Johnson-kormány által hozott döntések határozták meg a rakéták méretét és számát. Ennek azért kellett így lennie, mert egy termelési folyamat kezdete és vége (tehát az elképzelés megszületése és a gyártás) között elteltő idő a legtöbb új fegyver esetében legalább hat év, és mert a kongresszus a vietnámi háború befejezéséig nem volt hajlandó új programokat jóváhagyni. Ennél fogva az 1970-es évek közepéig egyetlen általunk hozott döntés sem vezethetett új fegyverek előállításához. Sőt a kongresszusi ellenállás azzal fenyegetett, hogy a késlekedés még jobban elhúzódik.

Így aztán a negyvenes és ötvenes években élvezett elsőpró túlsúlyunk kárlehetetlenül az egyenlőtlenségig, végül pedig a sebezhetőségig csökkent, először a szárazföldi haderőnkénél. A szovjetek nagyobb hasznos teherhordozó képességet és számokban is megmutatkozó küszöbönálló előnyét egy ideig ellensúlyozta a technológiai fölényünk. Elhitettük magunkkal, hogy legalább ötévnyi előnyünk van a MIRV-fejlesztések terén; rakétáink pontossága még mindig jobb volt, ami bármely számítás alapján döntő tényező egy feltételezett nukleáris összecsapás során. A hozzávetőleges stratégiai egyensúlyt fenntartó képességünk ekkor még nem forgott veszélyben – feltéve, ha technológiai elsőbbségünket maximálisan kihasználjuk. Például telepíteni tudnánk egy ABM-et a városaink vagy a rakétakilövő állásaink védelmére. Ezenkívül felgyorsíthatnánk egy jóval fejlettebb (később B-1-esként ismertté vált) bombázó, egy új tengeralattjáró, egy tengeralattjáróról indítható rakéta (a Trident) és egy új ICBM (az MX) kifejlesztését előkészítő munkálatokat. 1978 után mindezzel erős pozícióba kerülénk, feltéve, hogy az 1970-es évek elején megkezdett összes program is folytatódik. Megtettük ugyan ezeket a lépéseket, ám egytől egyig támadások érték őket mind a kongresszus, mind a média részéről. A stratégiai dilemmánk az volt, hogy a jövőbeli fegyverrendszerek nélkül hadászati erőink egyre sebezhetőbbé válnak, de még velük együtt is megváltoznak a hosszú távú biztonsági követelmények.

Mert még *egyenlőség esetén* vagy enyhe előny birtokában is bármely új kormánynak soha nem tapasztalt kihívással kell szembenéznie. A korábbi fölényünk idején kialakított védelmi stratégiánkat felül kellett vizsgálni az új realitások vakító fényében. Egy általános nukleáris konfliktus nemsokára tízmilliókban mérhető áldozattal járna az Egyesült Államokban. Akkor a megsemmisítés egyensúlya állna fenn, de még ha a veszteségeket okozó képességünk rövid ideig esetleg meg is haladná ellenségeink hasonló képességét, minden bizonnyal drámaian növekedni fog a vonakodásunk attól, hogy atomháborúhoz folyamodjunk. Biztosan megkérdőjeleződik ígéreteink hitelessége, miszerint még az Armageddont is megkockáztatjuk a szövetségeseink védelmében. Ez alapvető kérdéseket vetett fel. Hogyan tudjuk megőrizni a szövetséges országok függetlenségét és önbizalmát a Szovjetunió egyre növekvő nukleáris arzenáljának, valamint (szintén növekvő) szárazföldi haderejének árnyékában? Mi legyen a stratégiánk nukleáris erőink bevetését illetően? Ha egy totális termonukleáris háború túlzottan veszélyes, akkor mégis hogyan volna lehetséges a tömegpusztító fegyverek korlátozott bevetése?

Vita a védelemről

Az ilyen kérdések megválaszolása még a legkedvezőbb körülmények között is nehéz lett volna. Sajnos a késő 1960-as és a kora 1970-es évek aligha voltak alkalmasak a stratégiai problémák nyugodt, racionális elemzésére. A vietnámi háború szenvedélytől fűtött bírálata a védelmi intézményrendszer egészét érintő támadásig eszkalálódott; ami azt illeti, egyesek a védelmi költségvetés elleni támadásban eszközt láttak a délkelet-ázsiai háború befejezésének kikényszerítésére. A korszak jelszava, a „nemzeti prioritások átrendezése” a védelemről a hazai programokra, nem volt más, mint eufémizmus a védelmi kiadások súlyos lefaragására. Azok az intellektüelek, akik a hivatali ideje alatt még gúnyt űztek Eisenhower elnök beszédmódjából és vezetési stílusából, most általánosan elfogadott nagy igazságként készségesen magukévá tették azt az 1961-ben elhangzott figyelmeztetést, miszerint meg ne engedjük az úgynevezett katonai-ipari komplexumnak, hogy aránytalanul nagy befolyásra tegyen szert az amerikai életben. A fegyvereket – különösképpen a mieinket – a feszültség okának, nem pedig tünetének tartották, mert állításuk szerint programjaink váltják ki az orosz válaszlépéseket, nem pedig fordítva. Az amerikai kormány álláspontja szerint a szovjet fegyverkezés valódi védelmi problémákkal szembesít minket, ezt azonban nevetség tárgyává tették a „Pentagon propagandagépezete”³ szokásos produktumaként, amelyet minden évben felöklendez, hogy befolyásolja a költségvetési döntéseket a kongresszusban. Azt a helytálló vélekedést, hogy a stratégiai fegyverkezési verseny minden korábbtól különbözik, alaposan kiforgatták, és az így kialakult új álláspont azt hangsúlyozta, hogy bár-

mely új hadászati célzatú kiadás abszurd, mivel már most létezik elegendő fegyver az emberiség többszörös elpusztításához. Az idők hangulatát jól példázza egy 1969. márciusi washingtoni konferencia, amelyet tíz szenátor és egy csaknem negyven képviselőből álló kétpárti csoport hívott össze „Katonai költségvetés és nemzeti prioritások” címmel. A résztvevők között voltak elismert tudósok, szakemberek, egykori kormánytisztviselők, valamint a kongresszus mindkét házának tagjai. Az *American Militarism 1970* címmel később publikált jelentésük szerint „országunkat az a veszély fenyegeti, hogy nemzetbiztonsági állammá válik”.⁴ A nyolcvan tagot számláló kétpárti kongresszusi csoport, amely törvények által szorgalmazta a békét [Members of Congress for Peace Through Law], júliusban kiadott jelentése támadást intézett hat fontos fegyverkezési program, köztük az ABM ellen. A *New York Times* ebben törekvést látott arra, „hogy a rakétaelhárító rakéták körüli vita hevét átvigye egy sokkal átfogóbb támadásra a katonai kiadások ellen”.⁵ Támadások célpontjává lett az égvilágon minden, ami katonai vonatkozású volt – programok, költségvetések, stratégiai doktrínák egyaránt. Az ABM elleni kampány részeként megjelentetett egyik egész oldalas hirdetés a következő szarkasztikus címet viselte: „Meglepetés ugyanazoktól, akik rád hozták Vietnámot: íme a rakétaelhárító rakétarendszer!”⁶

Vietnám leggyakrabban idézett „tanulságaként” az Egyesült Államoknak mérsékelnie kell tengerentúli szerepvállalását. Azt a benyomást keltették, hogy külföldi jelenlétünk az agresszió megakadályozása helyett valójában ösztönzi azt. Szerintük a tengerentúli amerikai haderő kivonásával csökkenne a globális konfliktus eshetősége, ami alacsonyabb szintű védelmi kiadásokat tenne lehetővé. Ugyanilyen alapon a visszafogott katonai költségvetések a külföldi kötelezettségvállalásaink korlátozására készítenék a kormányt. További előnyképpen ezek a pénzek a hazai jóléti programok finanszírozására szabadulnának fel.

Azt az újszerű teóriát, miszerint a csökkentett védelmi költségvetés növeli a biztonságot, a Kennedy–Johnson-kormány két tisztségviselője fogalmazta meg 1968 végén: Carl Kaysen, aki helyettes nemzetbiztonsági tanácsadó volt John Kennedy alatt, majd később a tekintélyes Institute for Advanced Study vezetője Princetonban, valamint Charles L. Schulze, aki a Költségvetési Hivatal [Bureau of the Budget] igazgatta Johnson idején. Kaysen ekképpen érvelt:

Az új politikai és technikai realitások rámutatnak annak hiábavalóságára, hogy a biztonságot elsősorban a katonai erő növelésében keressük, egyben a politikai tényezők és fegyverzetkorlátozási intézkedések és egyezmények egyre nagyobb fontosságára is. Ami azt illeti, azzal, hogy hangsúlyt helyezünk ezekre a tényezőkre a következő öt évben, jobb kilátásaink lesznek a valódi biztonság magasabb szintjének elérésére – tehát annak az alacsonyabb kockázatára, hogy kár érje az Egyesült Államokat és létfontosságú érdekeit

a jelenleginél egyharmadával alacsonyabb szintű fegyveres erőkkkel és katonai költségvetésekkel –, mint amilyen kockázatot viselünk akkor, ha továbbra is követjük az elmúlt politikai kurzust egy radikálisan megváltozott helyzetben. Őszintén szólva, a fegyverzetkorlátozás, a katonai szerepvállalás csökkentése és a fegyverzet-ellenőrzés nemcsak olcsóbb, mint a folytatólagos versengés a fegyverkezés és katonai konfrontáció terén, hanem biztonságosabb is.

Schulze következtetése szerint a vietnámi háború befejezése lehetővé tenné a védelmi büdzsé csökkentését évi 20-22 milliárd dollárral. De aggódott amiatt, hogy ezt a „békeosztalékot” veszély fenyegeti: elnyeli a fontos új fegyverek beszerzése, ami már amúgy is folyamatban van. Ezért az új programok jóváhagyásakor a lehető legnagyobb éberséget szorgalmazta. Kaysen érvelése – amellyel Schulze is egyetértett – évi további 15-16 milliárd dolláros megtakarítás lehetséges realizálását ígéri az úgynevezett békeosztalékon felül, amennyiben haladást sikerülne elérni a SALT-on, és ha a hagyományos haderőnket szerényebb méretűre redukálnánk, ami Amerika külföldi szerepvállalásainak visszafogásában tükröződne.

A kritikusok tehát azt a meglepő következtetést vonták le a közelgő nukleáris paritásból, hogy csökkentjük a *hagyományos* haderőnket, amelyben már amúgy is óriási hátrányban voltunk. A vietnámi háború befejezésében pedig nem a régóta elhanyagolt beszerzéseink pótlására, hanem inkább a védelmi költségek lefaragására láttak esélyt. Ezek a csökkentések nyilván csak akkor lennének indokoltak, ha alacsonyabb szintű külföldi veszély állna fenn, vagy ha a meglevő haderő felesleges lenne. Pontosan ezeket az érveket hozta fel három harvardi professzor 1970 januárjában:

Nem világos, hogy a [hagyományos] haderő hozzájárul-e a nagyobb nem nukleáris konfliktusok elhárításához, vagy az ilyen konfliktusok előfordulása kellően valószínű-e készenlétben állásának igazolására. Csupán a katonai tervezők, akik hivatásszerű elkötelezettséggel hisznek a legrosszabb eshetőség bekövetkezésében, tulajdonítanak manapság komoly valószínűséget egy váratlan szovjet masírozásnak az északnémet síkságon keresztül, a Vörös Hadsereg meglepetésszerű támadásának a NATO mediterrán szárnya ellen, vagy akár a kommunista Kína be nem harangozott rajtaütésének Burmában vagy Thaiföldön. Ugyanígy nem világos, hogy az amerikai nem nukleáris haderő milyen szerepet tud játszani olyasfajta kisebb háborúkban, amelyek viszont tényleg valószínűnek tűnnek.⁸

A cikk nem érintette azt a kérdést, vajon egy hagyományos hadsereggel végrehajtott szovjet támadás valószínűsége bizonyos mértékig nem függhet-e a szembenálló erők nagyságától; egyszerűen csak azt feltételezte, hogy mivel a múltban

nem került sor agresszióra, a jövőben sem fog bekövetkezni, ennél fogva felesleges haderőt tartunk fenn.

Természetesen az elrettentéssel együtt járó tény, hogy sohasem lehet bebizonyítani, mi akadályozta meg az agressziót. Talán a védelmi magatartásunk? Vagy arról van szó, hogy a szemben álló fél nem is szándékozott támadást kezdeményezni? Paradox módon minél inkább elhárít egy adott védelmi állapot egy agressziót, annál több érvet ad azok kezébe, akik le kívánják építeni. A három professzor állítása szerint egy kisebb hagyományos haderő 30 milliárd dollárt is kitevő kiadáscsökkentést tenne lehetővé – olyan védelmi kiadást, amely 17 milliárddal alatta lenne a Pentagon által javasolt Vietnám utáni minimális szintnek, és 10 milliárddal kevesebb lenne a Nixon elnök első költségvetésében előirányzott haderőnél.

Ugyanezek az érvek kerültek elő már nyomatékosabb formában a kongresszusban is. Mike Mansfield szenátor, a többségi frakció vezetője 1969-ben kijelentette: élére áll annak a harcnak, amelynek célja legalább ötmilliárd dollár lefaragása a Nixon-kormány első költségvetésében kért 77,6 milliárd dolláros védelmi előirányzatból (noha ez már amúgy is valamelyest kevesebb volt a leköszönő kormány által benyújtott büdzsénél). Mansfield tizenöt különböző védelmi programot vett célba. Például bírálta a hadiflotta javaslatát egy gyorstelepítésű ellátóhajó-flottára mint „tipikus »beteszi a lábát az ajtón« ügyletre, amellyel kapcsolatban óvatosnak kell lennünk.”⁹ Májusban a *New York Times* így írt: „a kongresszus egyre nagyobb része, amelyet a vietnámi háború által előidézett antimilitáris légkör inspirál, arra törekszik, hogy valamilyen hatékony módot találjon a folyamatosan növekvő katonai kiadások lefaragására”. A „katonai kiadások rövid pórázra fogására” irányuló törekvés kétpárti volt. A *Times* idézte az újonnan megválasztott William A. Saxbe ohioi republikánus szenátort: „Azzal a vélekedéssel jöttünk a szenátusba, hogy Nixont a háború miatt választották meg – hogy a háború tönkretette Johnstont, és tönkre fogja tenni Nixont is, ha csak nincs válasza rá. Azok közülünk, akik a fenti nézetet valló csoport tagjaként jutottak mandátumhoz, úgy hiszik, a megválasztásuk nagyrészt az országos közhangulattal volt összhangban. Őszintén remélem, útját álljuk az ABM-nek, és ebből a kedvező pozícióból továbbmenve, támadást intézünk az egész komplexum ellen.”¹⁰

Június 3-án a kongresszus két fronton is lépett. Az Egyesített Gazdasági Bizottság [Joint Economic Committee] William Proxmire szenátor vezetésével nyolc napon át tartó meghallgatásokba kezdett a védelmi költségvetés csökkentésének lehetőségeiről. Charles Schulze, akit nem tántorított vissza az a tény, hogy a korábbi büdzsék éppen az ő költségvetési igazgatói megbízatása idején készültek, a következő javaslattal nyitotta meg a meghallgatásokat: a kongresszus hozzon létre egy új bizottságot a haderő elhelyezkedéséről szóló védelmi minisztérium

mi jelentés felülvizsgálatára, és szerezzen érvényt lényeges csökkentéseknek. Egy emelettel feljebb a Szenátus Fegyveres Erők Bizottsága [Senate Armed Forces Committee] pedig vizsgálatot indított a C-5A típusú nehéz szállító repülőgép másfél milliárdos költségtúllépésének ügyében (a gép az 1973-as közel-keleti háborúban létfontosságú szerepet játszott).

Ezek a pressziók a kormányhivatalokban is elkerülhetetlenül megtalálták kifejeződési formájukat. Június 17-én jelentettem az elnöknek: a State Department, a Fegyverzet-ellenőrzési és Leszerelési Hivatal [Arms Control and Disarmament Agency], sőt még a CIA mérvadó véleményformálói is határozottan úgy vélik, hogy

a stratégiai kezdeményezések vagy az USA eltökéltségét hangoztató kijelentések a stratégiai erő fenntartására mindent számításba véve csalódást és aggodalmat keltenének a szövetségeseink körében, mert tartanak egy gyorsuló fegyverkezési versenytől, és a kelet–nyugati kapcsolatok megromlásához vezetnének a megkeményedő szovjet álláspont miatt. Emellett úgy tűnik, széles körben az az uralkodó nézet, hogy az orosz stratégiai döntések rendkívül érzékenyek a mi döntéseinkre, és minden amerikai lépés valamilyen szovjet ellenlépést fog kiprovokálni.

A fenti véleményekre reagálva a következőt írtam Nixonnak:

Nem hiszem, hogy a valóság igazolja azt a vehemenciát, amellyel ezeket a nézeteket hangoztatják, vagy a tőlük eltérő határozott vélemények hiányát. A megítélésem szerint egyformán valószínű, hogy mindent egybevetve az európaiak megnyugodnának az amerikai stratégiai elkötelezettség egyértelmű demonstrálásától, valamint hogy a szovjet vezetés, amelynek nagyon is valós gazdasági problémákkal kell szembenéznie, inkább lenne érdekelt, semmint kevésbé érdekelt a verseny lassulását célzó törekvésekben.

Nixon kezdettől fogva határozottan szembeszállt e nézetekkel, mert hitte, hogy az amerikai haderő nemcsak morálisan védhető, hanem létfontosságú a szabad országok fennmaradása szempontjából is. A jelenlegi légkörben azonban védelmi képességünk megerősítése nem bizonyult egyszerű feladatnak. Nem csupán egy háború folytatása, hanem a nemzetbiztonság szükséges alapjai is támadásnak voltak kitéve.

Ami engem illet, ez a vita sok feszültséghez vezetett olyan régi barátokkal és korábbi munkatársakkal, akikkel annak idején több mint egy évtizeden keresztül együtt szolgáltam a fegyverzetkorlátozási szakértői bizottságokban és munkacsoportokban. Egyetértettem velük abban, hogy az atomfegyverek egyedi dimenziót

adnak hozzá a fegyverkezési versenyhez. Meg kell hagyni, az én olvasatomban a történelem nem támasztotta alá azt a nézetüket, mely szerint minden fegyverkezési verseny feszültséget okoz; a harci eszközök felhalmozása történetileg nézve jóval gyakrabban következménye, nem pedig oka volt a politikai konfliktusoknak és a bizalmatlanságnak. Ugyanakkor alapjában véve egyetértettem az-
al, hogy a mi időnket, mint a forradalmi változások korát, a hadászati fegyverek magas fokú készülségi szintje és pusztító ereje jellemzi. Az egyszerre rendkívül erős és sebezhető stratégiai erők egy válság esetén első csapás mérésére csábíthatnák az egyik felet, különösen akkor, ha attól tart, hogy elveszítheti a megtorlásra alkalmas csapásmérő eszközeit.

Hasonlóan többekhez a tudományos közösségben, a fegyverkezési verseny stabilizálását célzó tudatos politikát szorgalmaztam. Szintén osztoztam abban a hitükben, hogy az országok vezetőinek feladata és kötelessége *nem* a rabjává válni annak a leegyszerűsített elképzelésnek, miszerint a katonai erő önmagában garantálja a biztonságot – ez az idea még azokból az időkből származott, amikor a téves megítélés kevésbé katasztrofális következményekkel járt. Nézetem szerint mindkét fél érdekében áll csökkenteni válaszcspásmérő erői sebezhetőségét, mégpedig vagy kölcsönös korlátozást előíró egyezmény útján, ha lehetséges, vagy egyoldalú lépésekkel, ha szükséges. És ami még fontosabb, hitem szerint egy demokratikus társadalom sohasem lesz képes dacolni az atomkor veszélyeivel, ha népei nincsenek meggyőződve arról, hogy a vezetőik racionálisan és józanul válaszolnak a tömegpusztító fegyverek soha nem tapasztalt létezésére. A szovjet rendszer működését tekintve úgy véltem, a katonai kihívások lehetségesek, sőt talán valószínűek. Azt akartam, hogy az Egyesült Államok és szövetségesei képesek legyenek szembenézni velük, hátuk mögött egy egységes közvélemény támogatásával. Vietnám egyik tanulsága az volt, hogy a szükségszerűen áldozatokkal járó határozott válaszlépéseket mindig alá lehet ásni a hazai megosztottsággal, ha a népünk azt gondolja, vezetői szükségtelenül keresnek vagy provokálnak ki konfliktusokat.

Ahol viszont elváltak útjaim a barátaimtól és egykori kollégáimtól, az a szovjetek motivációinak elemzése volt. Nem fogadtam el azt az érvelést, miszerint a fegyverbeszerzés részünkről történő egyoldalú korlátozása ezzel arányos válaszlépést vált ki a Kremlből. Leven az „objektív tényezők” mindenekfelettségének hívei, a moszkvai vezetők az ilyen lépéseket aligha értelmeznék a békülékenység gesztusainak, annál inkább a gyengeség jelének, amelyet belpolitikai és/vagy gazdasági okok kényszerítenek ki. A kubai válság után a Szovjetunió fegyvervásárlások révén igyekezett feltölteni a készleteit minden fontosabb fegyvernemben. Az amerikai lemondás az összes így keletkezett vákuum betöltésére ösztönözné az oroszokat; Moszkva a fegyverkezési verseny stabilizálását csak akkor fogadná el, ha meg lenne győződve afelől, hogy nem engedik meg neki a fölényhez jutást.

Érdeünkben állt annak demonstrálása a Szovjetunió előtt, hogy az erőforrások egyenlőtlenségéből adódóan egyáltalán nem tudja megnyerni a fegyverkezési versenyt, hogy nem fogjuk tétlenül nézni az egyensúly felbillenését a mi kárunkra, és hogy amennyiben behajszol minket a versenybe, egész egyszerűen magunk mögött hagyjuk.

Emellett nem értettem egyet a védelmi programjaink kritikussai által gyakran hangoztatott katonai elemzéssel sem. Az igaz volt ugyan, hogy a katonai fölény fogalma a korábbtól eltérő jelentőséget nyert az atomkorban, de ebből nem következett a leállás megkockáztatása, miközben ellenfeleink lázasan fegyverkeznek. Az évtizedek során a mi kárunkra kialakuló növekvő egyenlőtlenség a szövetségeseink megvédésére tett ígéreteinket óhatatlanul is semmissé tenné, és megfosztana bennünket *minden tekintetben* a szavahihetőségünktől, szélsőséges esetben pedig egy Egyesült Államok elleni támadást is kiválthatna.

De még ha tényleg eltúlzottnak tűnhet is annak kockázata, hogy a Szovjetunió esetleg támadást kísérel meg az USA ellen, a kárunkra felbillenő stratégiai egyensúly mindenképpen geopolitikai következményeket vonna maga után. Hangsúlyozná a már ismert alárendeltségünket a regionális védelmet ellátni képes haderő tekintetében. A szovjet periféria körül elhelyezkedő országok egyre fokozódó mértékben arra kapnának ösztönzést, hogy az alkalmazkodásban keressenek biztonságot. És a ránk leselkedő veszélyek nem merülnének ki az orosz katonai nyomás szándékolt akcióiban. Egy forradalmi korban sok olyan krízis képzelhető el, amelyet egyik fél sem kezdeményezett, és a kockázatvállalásra való szovjet hajlam szükségszerűen nőne, ha a stratégiai egyensúly ellenünkre bomlana meg. Mindez pedig menthetetlenül demoralizálná azokat a velünk szövetséges vagy technikai értelemben véve el nem kötelezett országokat, amelyek nálunk keresnének védelmet.

Ezért új stratégiai programokat és megerősített hagyományos védelmet szorgalmaztam, még úgy is, hogy közben komoly erőfeszítést sürgettem az előrehaladásra a fegyverzet-ellenőrzési tárgyalásokon. Idővel a nézeteimmel magamra vontam mind a konzervatívok, mind a liberálisok haragját; előbbiekét azért, mert elleneztek bármilyen fegyverzetkorlátozást, utóbbiakét pedig azért, mert elleneztek bármilyen fegyverkezést. Ugyanilyen okból a katonai egyensúlyról folytatott 1969. évi vita a Nixon-kormány teljes hivatali ideje alatt hatással volt az országos szintű döntésekre mind a fegyvervásárlásokat, mind pedig a SALT-tárgyalásokat illetően.

A vita két új fegyverrendszerre koncentrált: az ABM-programra és a rakétáink MIRV-ekkel történő felszerelésére. Az új kormány mindkét programot az elődjétől örökölte, de Nixon győzelme megváltoztatta a politikai egyenletet: szabad utat engedett a védelmi programok demokrata bírálóinak, akik saját pártjuk hivatali ideje alatt hangfogót tettek a szájukra a nézeteiket illetően. Hamaro-

san erősítést kaptak a Johnson-kormány néhány olyan tisztviselője személyében, akik annak idején maguk kezdeményezték ezeket a programokat, most viszont buzgón csatlakozni kívántak a pártjuk fősodrához. Habár Nixon a Johnson által benyújtott védelmi költségvetést 1,1 milliárd dollárral lefaragta, a demokrata bírálók kitartó kórusa csaknem azonnal becsmérelni kezdte. Egyes republikánusok is melléjük álltak abban a hitben, hogy a közvéleményben az antimilitáris érzelmek dominálnak.

Rakétaelhárító rakéták (ABM)

Az ABM-program 1964-ben lett vita tárgya, amikor kiderült: a Szovjetunió rakétavédelmi rendszert telepít Moszkva köré abban a nyilvánvaló reményben, hogy megvédi a szovjet fővárost egy támadástól. A szüntelen kongresszusi ösztökélés hatására Robert McNamara védelmi miniszter nem kevés tétovázás és vonakodás közepette végül 1967-ben előterjesztette a Sentinel nevű ABM-programot. McNamara a fegyverzetkorlátozás és a rá nehezedő hazai presszió, valamint a védelem követelményei és a korlátozást szorgalmazó tanácsok özone között őrlődött. Végül kompromisszum mellett döntött. Elvetette az Egyesült Államok teljes területét lefedő ABM-védelem koncepcióját egy általános szovjet támadás esetére. Egy ilyen rendszer megfizethetetlen volta mellett olyan teória is felmerült, hogy a védelmi rendszert az oroszok esetleg az első csapást mérő képesség fejlesztése irányában tett kezdeti lépésként értékelik. (Egy teljes körű ABM-védelemmel rendelkező ország ugyanis azt képzelhetné, hogy ő mérheti az első csapást, majd az ABM-jeit a már eleve meggyengült ellencsapás elhárítására használja.) A Johnson-adminisztráció még messzebbre menve határozottan ellenezte azt az álláspontot, miszerint a Sentinel ABM *bármilyen* szempontból hasznos lenne az Egyesült Államokat ért veszteség mérséklésében egy szovjet támadás esetén. A Sentinel program mellett 1967-ben elhangzott legfőbb indok nem is az orosz fenyegetés volt, hanem egy mérsékeltbb veszély egy ICBM-ekből álló kisebb arzenál részéről, amelyet Kína az 1970-es évek közepén esetleg kifejleszt. Védelmi miniszteri minőségében tett utolsó jelentésében Clark Clifford 1968 januárjában azt a nézőpontot erőltette a kongresszusnak, amely szerint a stratégiai egyensúlyban a védelem másodlagos tényező: „Változatlan meggyőződésünk, [...] hogy továbbra is abszolút prioritást kell adnunk a rendelkezésre álló források ráfordításában a stratégiai erőink legfőbb célkitűzésének, nevezetesen a »biztosított megsemmisítésnek«.”

Nixon beiktatásának idejére azonban a hazai közhangulat jelentősen megváltozott az 1960-as évek közepéhez képest, amikor a kongresszus gyakorlatilag ráerőltette McNamarára a költségvetésben az ABM-re előírányzott összeget. Most

már az ABM ellenzése egyre nagyobb méreteket öltött mind a kongresszusban, mind pedig a tudományos és a szakmai közösségben. Csakhogy Nixon minden ösztöne tiltakozott a fegyverkezési program egyoldalú feladása ellen – különösen, ha azt az elődje hagyta jóvá. Osztottam a nézetét, mert rendkívül veszélyesnek tartottam programok leállítását a hagyományos fölényünk (a fejlett technológia) terén bármilyen szovjet ellenszolgáltatás nélkül.

De hogy kihúzza a nyilvános kritika méregfogát, február 6-án Nixon felkérte David Packard védelmi miniszterhelyettest, legyen szíves elnökölni az ABM-program ügyében összehívott tárcaközi felülvizsgálati bizottság ülésén. Amint elmondta nekem, az volt a célja, hogy megfontoltnak tűntessen fel minket. Ez azonban téves számításnak bizonyult. Vietnámban hasonló módon a kritikusok félig-meddig történő kielégítése nem csillapította, hanem inkább megnövelte az étvágyukat. Azt a hitüket erősítette, hogy a felülvizsgálatot eredményező politikai pressziók rákényszeríthetik a kormányt az ABM teljes feladására. A *New York Times* például nem az elnök érdemének tudta be a felülvizsgálat elrendelését, hanem – egyáltalán nem alaptalanul – a kongresszusi nyomásnak tulajdonította. A *Times* véleménye szerint a következő lépésnek egész sor katonai projekt megkérdőjelezésének kell lennie: „Az a kongresszusi nyomás, amely a Nixon-adminisztrációt a Sentinel rakétaelhárító rakétarendszer telepítésének leállítására készítette, jelzi, hogy egy egészséges, új szellem jelent meg a Capitol Hillen, amely kész szembeszállni azzal a katonai-ipari komplexummal, amelyről Eisenhower elnök óva intett nyolc évvel ezelőtt.” Továbbá: „Most, hogy ennek a jognak a gyakorlása az ABM-rendszer felülvizsgálatára készítette az adminisztrációt, vannak biztató jelei annak, hogy több hasonló kérdést fognak feltenni a Capitoliumon.”¹¹

Február 16-án az Atomenergia-ügyi Egyesített Házbizottság befolyásos elnöke, Chet Holifield képviselő kijelentette: ellene van minden rakétavédelemnek Kína ellen, vagy bármely olyan rakétaelhárító bázis építésének, amelyet kaliforniai otthona közelében hoznának létre. Ez természetesen nem hagyott teret semmilyen racionális érvelésnek az ABM-program mellett. Február 19-én Edward Kennedy szenátor magáévá tette azt a vádat, miszerint a Pentagonban indított ABM-felülvizsgálat elsődleges célja a kritikusok lecsillapítása volt. Február 26-án a Minnesotai Egyetemen elmondott beszédében Hubert Humphrey kijelentette: le kell állítani az ABM-rendszer telepítést, és „a lehető leggyorsabban meg kell kezdeni a tárgyalásokat a Szovjetunióval a támadó és a védelmi stratégiai rendszerek csökkentéséről”. Március 6-án Albert Gore leszerelési albizottsága meghallgatásokba kezdett az ABM-rendszer stratégiai és külpolitikai vonatkozásairól. A tanúk csaknem kivétel nélkül ellenségesen viszonyultak az ABM-védelemhez.

A szembenálláshoz alapul szolgáló indokok sokfélék, szenvedélyesek és nem feltétlenül következetesek voltak. Márciusban hat jeles tudós úgy tanúskodott,

hogy az ABM nem megbízható; technológiailag túlságosan bonyolult ahhoz, hogy kielégítő pontossággal tudjon funkcionálni. Egy másik érv szerint még ha a terveknek megfelelően funkcionálna is, viszonylag könnyen hatástalanítani tudnák különböző szovjet ellenintézkedések. Elragadtatva a lelkesedéstől az utóbbi okfejtés gondolatmenetének hallatán, Hans Bethe professzor, a hatok egyike, egy nyilvános ülésen öt tudományos módszert körvonalazott ABM-rendszerünk semlegesítésére.

Ugyanakkor az állítólag hatástalan, megbízhatatlan és könnyen kiiktatható rendszert fenyegetésnek tekintették, mert fegyverkezési versenyt kirobbantva jó eséllyel meggyengítheti a stratégiai fegyverek elrettentő hatását. A fenti érvelés szerint egy ABM kiépítése azt sugallja, hogy szovjet támadást várunk, és át szeretnénk vészelní; ezzel szemben jobb stratégia engedni, hadd higgye a Szovjetunió, hogy egy támadás első figyelmeztető jelére azonnal útnak indítjuk a rakétáinkat: „Ha én lennék az oroszok helyében – mondta Frank Church szenátor Gore szenátor albizottsága előtt –, és tudnám, hogy az amerikai válasz a Minuteman rakéták azonnali ellenindítása lenne az Egyesült Államokat részünkről érő első csapásra, sokkal inkább vonakodnék megindítani a támadást, mint ha azt gondolnám: az USA talán olyan védelmi rendszerre támaszkodik, amelyet én oroszként nem sokra becsülök. Más szóval nekem úgy tűnik: az a védelmi rendszer, amelyről ön beszél... még tán arra a következtetésre vezetne a szovjeteket, hogy megkockáztathatnak egy első csapást.” A szenátor nem magyarázta meg, miért érezné magát nagyobb biztonságban, ha az Egyesült Államok csak egy gyors reagálású válasszal lenne képes megvédeni magát egy legfeljebb tizenöt perces figyelmeztető időintervallumon belül, olyan stratégiával, amely csupán akkor lenne működőképes, ha az elnök a harctéri parancsnokokra ruházza át a döntés felelősségét, hogy elrendeljék a válaszcspást a szovjet rakéták kilövéséről szóló első figyelmeztetésre – ami később vagy igaznak bizonyul, vagy nem.

Mások érvelése szerint a rendszer szükségessége a Moszkva köré telepített orosz ABM hatékonyságának eltúlzott becslésein alapszik. A bírálók viszont azt állították: a mi ABM-ünk megítélése szempontjából nem számít, hogy a szovjetek hatékony ABM-et építettek ki. Egy amerikai program, bármi is provokálta ki a létrehozását, a fegyverkezési verseny új fordulóját nyitná meg, ami fenyegeti a stratégiai fegyverzetkorlátozási tárgyalások kilátásait. Azt persze senki sem magyarázta meg, hogy a csak évekkel később megvalósuló amerikai ABM miért veszélyeztetné a stratégiai fegyverzetkorlátozást, amikor a Moszkva körül már létező szovjet rendszer nem veszélyezteti.

Végül pedig az ABM-et – sok más katonai programmal együtt – azon az alapon támadták, hogy hiábavalóan forrásokat von el a hazai prioritások elől. A valóságban a stratégiai haderő mindig is csak kis részét képezte védelmi költség-

vetésünknek; a védelmi büdzsé legnagyobb hányada a hagyományos hadseregre és a személyi állományra megy el. Az 1970-es pénzügyi évben az *összes* stratégiai haderő a teljes védelmi költségvetés körülbelül *egykilencedét* tette ki. Ennek ellenére egy olyan feltűnő új program, mint az ABM, természetes célpontot kínált a támadásra. Az ABM-ről szóló szenátusi vitában Muskie szenátor így érvelt:

A nagyvárosok terjeszkedésének és a vidék hanyatlásának, az egyének elszegényedésének és a társadalom szétzúllásának, az elpazarolt erőforrásoknak és az ellenséges környezetnek a nyomasztó láncolatát nem fogja megtörni egy olyan kormány, amely közömbös, vagy egy olyan magánszektor, amely inaktív – vagy pedig a következő fegyvereladási üzlet nyélbe ütésével van elfoglalva.

Hasonló hangot ütött meg Mondale szenátor:

A törékeny elrettentő egyensúlyt veszélyezteti a... Safeguard... rendszer telepítése. Ez a fenyegetés a bizonytalanságokból ered – a bizonytalanságból, hogy vajon egy rakétaelhárító rendszer működőképes-e... a bizonytalanságokból, amelyek együtt járnak a támadófegyverek elkerülhetetlen bevezetésével, hogy hatástalanítsák egy ABM-védelem hatékonyságát... a bizonytalanságokból a szándékainkat illetően, amikor a további fegyverek telepítése olyasféle döntést jelez, amely inkább katonai eszközökre költ, semmint békés és hazai szükségletekre.

1969 elején Edward Kennedy szenátor támogatta egy olyan könyv kiadását, amely egy sereg politikai, diplomáciai, gazdasági, katonai és műszaki érvet sorakoztatott fel az amerikai ABM ellen.¹²

Ilyen légkörben folytatódott a Nixon-kormány ABM-felülvizsgálata. Február végén David Packard a feladata végeztével a Johnson-adminisztráció 1967-es Sentinel-programjának folytatását indítványozta, de némileg módosított formában. Először is azt javasolta, hogy az ABM-radarok ne csak északra, egy ICBM-támadás lehetséges irányába nézzenek, hanem a tengert is pásztázzák, ahonnan a tengeralattjáró-fedélzeti SLBM-rakéták várhatók. Második javaslata szerint a jelenleginél több ABM-ellenrakétát állítsunk rá Minuteman ICBM-bázisaink megvédésére. Végül harmadszor sürgette a városaink védelmére szánt rakéták számának csekély mértékű csökkentését. Az első két javaslat oka katonai volt. Az Egyesült Államok határainak védelmére azért esett a választás, hogy védve legyünk egy véletlenszerű támadástól bármely irányból, vagy pedig egy kis kaliberű szándékos támadástól. (Az utóbbi eufémizmus a kínaiakra vonatkozott.) Emellett megadná nekünk azt a lehetőséget, hogy a SALT-tárgyalások kudarcba fulladása esetén a Szovjetunióval szemben is kiterjesszük a védelmet.

A Minuteman-kilövőhelyek megóvása pedig megnehezítené a szovjet első csapást. A lakosság védelmének gyengítése tisztán politikai jellegű döntés volt; a fegyverzetkorlátozás szószólóinak megnyugtatóra szántuk, akik attól féltek, nehogy a lakosságunk erős védelme fenyegetőnek tűnjön a szovjetek szemében. Dilemmánk abban állt, hogy nyilvánvalóan csak úgy tudunk eladni egy ABM-programot a kongresszusnak, ha megfosztjuk a katonai hatékonyságától legfőbb ellenfelünkkel szemben.

Egyetértettem azzal a következtetéssel, hogy folytatnunk kell az ABM-programot. A döntő érvek szerintem egyaránt voltak katonaiak és diplomáciaiak. A szovjet vezetők és katonai teoretikusok sosem tették magukévá azokat a nyugati elméleti felvetéseket, amelyek szerint a sebezhetőség valamilyen kívánatos állapot, vagy hogy az ABM fenyegető és destabilizáló. Amint Koszigin miniszterelnök 1967 februárjában egy londoni sajtókonferencián kijelentette, egy rakétaelhárító rakétarendszer „célja nem emberek megölése, hanem emberi életek megvédése”. Glassboróban pedig közölte Johnson elnökkel: a *védelmi* fegyverek feladása a lehető legabszurdabb elképzelés, amelyet valaha is hallott. Továbbá mivel bizonyos tekintetben csodálták a technológiánkat, a szovjetek csak egy aktív *amerikai* ABM-programot tudtak volna egy későbbi amerikai fölény előjelének tekinteni egy általuk fontosnak tartott területen.

Ennélfogva nemcsak az volt kívánatos, hogy tovább haladjunk egy olyan technológiai fejlesztés terén, amelyen a szovjetek is aktívan dolgoztak, hanem az ABM-programunk korlátozásának felajánlása fontos ösztönzővé válhatott számukra a SALT-egyezmény megkötésében. Új támadó rakétáink kifejlesztése még hosszú éveket vett igénybe, és a kongresszusi légkört tekintve talán sohasem kap jóváhagyást. A legközelebbi jövőben nem leszünk képesek ellensúlyozni az orosz támadó rakéták aggasztó léptékű fejlesztését, kivéve ha telepítünk egy védelmi rendszert, a MIRV-programunkat pedig felgyorsítjuk. Ha ezt a két programot megkurtítjuk – ahogyan oly sokan sürgették a kongresszusban –, az Egyesült Államok minden stratégiai választási lehetőség nélkül maradna éppen akkor, amikor a szovjetek évente két-háromszáz új rakétát építenek – ami hosszú távon tűrhetetlen helyzethez vezet. Okfejtésünk helyesnek bizonyult. Cserébe az ABM-ek limitálására mutatott hajlandóságunkért a szovjetek is hajlandónak mutatkoztak a támadóerők korlátozására, és ez a kompromisszum megeremtetette azoknak az ösztönzőknek az alapvető egyensúlyát, amelyek három évvel később elvezettek az első SALT-egyezményekhez.

A korlátozott ABM-telepítés támogatására egyéb okok is készítettek minket. Számomra rendkívül felelőtlennek tűnt egyszerűen csak figyelmen kívül hagyni egy véletlen támadás lehetőségét, vagy annak kilátását, hogy még több ország tesz szert nukleáris képességekre. Kína csak az első jelölt volt a sorban; mások is követni fogják. Minden védelem nélkül egy véletlen rakétaindítás is borzasztó puszt

títást okozhat. Még egy kis nukleáris hatalom is képes lenne zsarolni az Egyesült Államokat. Sem morális, sem politikai értelmét nem láttam annak, hogy a népünket egy szabad akaratunkból meghozott rossz választás túszaivá tegyük.

Nixon most egyértelműen vitát generáló, ellentmondásos döntés előtt állt, de még rövid ideig várt vele, hogy kipuhatolja a munkatársai álláspontját. Laird határozottan támogatta a program folytatását. Rogers némileg kételkedő volt; időről időre felhívott, hogy közölje velem: a külügyes kollégák közül egyesek azt javasolják, hogy ABM-programunk szorítkozzon csak a kutatásra és fejlesztésre a gyártás helyett, de hangsúlyozta, ő a maga részéről nem osztja szükségszerűen a nézeteiket. Megkérdeztem Dave Packardot, kivitelezhető-e, ha ebben az irányban folytatjuk a programot. Ez a program kivégzésének egyik módja lenne, válaszolta. Ha most meghátrálunk (ami a javaslat gyakorlati következménye volt), semmivel sem lesz valószínűbb, hogy a kongresszus a következő évben támogatja a telepítést. A mellette szóló érvek nem lesznek jobbak akkor sem, mint most, az ellenzők pedig megerősödnek attól a tudattól, hogy sikerült kikényszeríteniük egyévi halasztást. Tetejébe az egyéves késedelem valójában két-három esztendő csúszást eredményezne a rendszer működőképessé tételében, mivel a már egyszer bezárt gyártósorok újbóli üzembe állítására további egy-két évre lenne szükség. Ennélfogva egy halasztó döntés olyan következménnyel járna, hogy az Egyesült Államok semmilyen rakétavédelemmel nem rendelkezne az 1970-es évek jó részében, ráadásul semmi biztosítékunk sem lenne a szovjet önmérsékletre.

Március 14-én Nixon bejelentette döntését, miszerint az ABM-program folytatódik. A projekt tizenkét különálló bázist igényelt a légvédelemre (közülük négy a Minuteman-rakéták védelmét is ellátná), összesen tizenkilenc radarállomást és több száz ellenrakétát. A tervezett befejezés éve 1973 volt. Az eredetiség demonstrálására a Johnson-féle Sentinel-rendszer Safeguardra lett átkeresztelve. Alapvetően abban különbözött a Sentineltől, hogy teljesen lefedte az Egyesült Államok területét radarokkal, jobb kiindulási pontot nyújtva a Szovjetunióval szembeni gyors expanzióra, valamint némileg jobban koncentrált az ICBM-kilövőbázisok védelmére. Nixon hozzáfűzte:

Tudomásul vettem azt a nézetet, hogy egy amerikai ballisztikus rakétavédelem létrehozása megnehezítheti egy stratégiai fegyverekről szóló egyezmény létrejöttét a Szovjetunióval.

Nem hiszem, hogy a közelmúlt bizonyítékai igazolnák ezt az álláspontot. A szovjetek érdekeltségét a stratégiai tárgyalásokban nem tántorította el az előző kormány döntése a Sentinel ABM-rendszer telepítéséről – ami azt illeti, röviddel ezt követően jelentették be hivatalosan. Úgy gondolom, az előző programon végrehajtott módosításaink még kevesebb okot szolgáltatnak Moskvának arra, hogy védelmi erőfeszítéseinket a tárgyalások akadályának

tekintse. Továbbá hangsúlyozni kívánom, hogy a Szovjetunióval folytatott bármely fegyverzetkorlátozási tárgyaláson az Egyesült Államok teljes mértékben készen áll megvitatni korlátozásokat a védelmi, valamint a támadó-fegyver-rendszerekről.

A bejelentés heves és elhúzódo vitát provokált, amely márciusban indult, és az augusztus jó részébe is belenyúlt. Augusztus 6-án a szenátus, a legizgalmasabb résznél félbehagyott krimi feszültségével vetekedve, az ABM-program pénzügyi fedezetére adott felhatalmazást a létező legkisebb, mindössze egyetlen fős többséggel hagyta jóvá.

De az ellenzők még ezután sem adták fel. A következő évek során addig addig sikerült csökkenteniük a ráfordítást, míg az eredetileg tizenkét bázisra tervezett 1969-es Safeguard-program 1972-ben alig három telepre zsugorodott. Az 1972-es SALT-egyezmény mindkét ország esetében két bázisra korlátozta az ABM-et – nálunk az Országos Hadművelleti Parancsnokságra [National Command Authority] és egy ICBM-rakétabázisra. 1974-ben az Egyesült Államok és a Szovjetunió módosította a szerződést, amelynek értelmében mindkét fél egy telepre korlátozza önmagát (vagy egy ICBM-bázisra, vagy az országos parancsnokság védelmére). A kongresszusi kardoskodás és az apparátusi demoralizáltság 1975-ben egyoldalú döntést eredményezett az USA részéről, lemondva még arról az egyetlen bázisról is, amelyre a szerződés értelmében jogosultak voltunk. De akkorra már az ABM-program betöltötte minimális célját: lehetővé tette a szovjet támadó stratégiai haderő számbeli fejlesztésének gátat vető 1972-es SALT-egyezményt. Az utolsó bázisunkról való lemondásról szóló 1975-ös határozatot ennek ellenére mindig is hibának tartottam, noha kénytelen voltam beletörődni.

Önállóan célra irányítható többtöltetű visszatérő egységek (MIRV)

A MIRV-ügy az ABM-probléma visszája volt. A MIRV-eket még a Johnson-adminisztráció telepítette egy szovjet ABM-védelmi rendszer ellensúlyozására, amelynek során a rakétákra többtöltetű robbanófejeket szereltek. Ezzel nem növeltük meg kilövőállásaink számát, mert destabilizáló lépésnek lehetett volna tekinteni. Az eljárást igazoló teória szerint amennyiben a szovjet fegyverarszénál növekedésére válaszképpen mi is megnöveljük a rakétáink számát, felgyorsítjuk a fegyverkezési hajszát, ha viszont csak a robbanófejek számát növeljük, amelyeket a változatlan számban hagyott rakétáink külön-külön hordozni tudnak, anélkül garantálhatjuk a válaszcápa mérő képességünket, hogy ezt a kockázatot felvál-

lalnánk. Ha a szovjetek bővítenék az ABM-rendszerüket, a többtöltetű robbanófejekkel szerelt rakétáink meg tudnák semmisíteni. És abban az esetben is, ha a rakétáink közül csak kevés élne túl egy meglepetésszerű támadást, folytatódott az okfejtés, a megmaradtak még mindig képesek lennének elviselhetetlen mértékű pusztítást okozni egy agresszornak, mivel több robbanófejet hordoznának. Az érvelés némileg ködös volt, hiszen a MIRV-ekkel ellátott erők ismét csak számottevő előnyhöz juttatták a támadó felet. Még akkor is, ha mindkét hadviselő fél egyenlő erőt képviselne mondjuk ezer rakétával és mindegyiken három robbanófejjel, az első csapást mérő fél háromezer robbanófejet tudna küldeni ezer célpont-ra a siker csábító esélyével. Hogy a nagyobb mennyiségű robbanófej miért nyújtana nagyobb biztonságot, mint a kilövőállások számának megnövelése, nem volt magától értetődő, de el sem magyarázták. Ugyanígy nem foglalkoztak azzal sem, hogy mi lenne a helyzet, ha a szovjetek kifejlesztenék a saját MIRV-jeiket, amikor pedig az indítóállások száma és a sebezhetőségük újfent releváns szempont volna.

A MIRV nem generált olyan intenzív hazai vitát, mint az ABM. Ennek egyik oka az volt, hogy finanszírozta a Johnson-adminisztráció, és a kísérletek már 1968 augusztusában megkezdődtek. A MIRV szellemét tehát valójában már mások kiengedték a palackból. De a kísérletek új és végső fordulójának tervezett kezdete 1969 májusa volt, így az ellenzők erre összpontosították támadásaik tüzét, különösen Nixon március 14-i ABM-döntése után. Azt a taktikát követték, amely az új fegyverrendszerek ellenzőinek már csaknem rituáléjává vált. Az új rendszert azonnal leszólják mint feleslegeset és destabilizálót, egy már létező, a célnak tökéletesen megfelelő fegyver duplikációját, vagy mint olyat, amely megakadályozza egy tíz év múlva hadrendbe állítható, potenciálisan sokkal jobb rendszer kifejlesztését. Főleg pedig azt állítják, hogy programjaink „maguk után húzzák” a szovjetekét; ha mi önmérsékletet tanúsítunk, az ellenfelünk is így tesz. (Természetesen az ABM esetében úgy is önmérsékletet kértek tőlünk, hogy az ellenfél nem tanúsított ilyen magatartást.) Ez volt az ellenzők érvelése a hidrogénbomba esetében, és ugyanez hangzott el a MIRV kapcsán is. Mindkét esetben a szovjetek már jóval előttünk jártak a saját fejlesztési programjukban, miközben Amerikában javában tombolt a vita.

Júniusban Clifford Case szenátor módosító javaslatot nyújtott be egy költségvetési törvénytervezetre, amelyben a MIRV-kísérletek beszüntetését szorgalmazta; amikor pedig az indítványt a Pénzügyi Felügyelet Házbizottsága elutasította, azzal fenyegetőzött, hogy a kongresszus elé viszi, és újra napirendre tűzi. Június 17-én Edward Brooke szenátor határozati javaslatot terjesztett be egy MIRV-moratóriumra. Ezt negyven másik szenátor támogatta, és Brooke közölte velem, hogy még legalább tízen vannak, akik mellé szavaznának. Június 15-én Thomas Eagleton szenátor a MIRV-fejlesztés leállítására szólította fel az elnököt. A képviselőházban Jonathan Bingham képviselő a moratóriumot sürgető határozati

javaslatot nyújtott be, és száznál is több kollégája csatlakozott hozzá. Június 16-án John Anderson képviselő a republikánus frakció nevében a fegyverzetkorlátozási tárgyalások függvényében javasolta a MIRV-kísérletek leállítását. Október 9-én a képviselőház külügyi albizottsága közzétett egy jelentést, amelyben felszólította az elnököt, tekintse „kiemelt fontosságúnak” a MIRV-kísérletek befagyasztását a SALT-tárgyalások alatt.

A kampány fő csapásiránya értelmében az Egyesült Államok egyoldalúan állítsa le a kísérleteket, arra ösztönözve a szovjeteket, hogy ők is ugyanígy tegyenek. Június 12-én a *New York Times* vezércikke a következőképpen fogalmazott: „Annak egyik módja, hogy rá lehessen bírni Mr. Koszigint a MIRV-kísérletek felfüggesztésére, az lehetne, hogy felajánljuk az amerikai MIRV-kísérletek felfüggesztését – vagy éppenséggel ténylegesen fel is függesztjük a kísérleteket azzal a bejelentéssel, hogy addig nem újítjuk fel őket, ameddig a Szovjetunió tartózkodik a saját többtöltetű robbanófejeinek tesztelésétől.” Június 20-án az újság ekképpen érvelt: „A Richard Nixon által elnökként meghozandó döntések közül valószínűleg egyetlen másik sem lesz olyan nagy jelentőségű, mint az, amellyel néhány napon belül szembesülnie kell a MIRV-próbarepülések felfüggesztését célzó javaslatokkal kapcsolatban. A kísérletek akár csak néhány további héten keresztül történő folytatása azzal fenyeget, hogy a világot olyan kritikus ponton túlra viszi a rakétahajszka költséges és veszélyes újabb fordulójában, ahonnan már nincs visszatérés.”

Számos fehér házi kongresszusi szakértő sürgette: egyezzünk bele a MIRV-kísérletek moratóriumába, így téve kedvezőbbé a kongresszusi hozzáállást az ABM irányában. Vítatva az okfejtést, május 23-án így írtam az elnöknek: a MIRV-tesztek befejezése következtében „nyomás nehezedhet ránk a Minute-man III. és a Poseidon-programok leállítására is... [a tervek szerint ezek a rakéták hordoznák a MIRV robbanófejeket], tovább gyengítve az amerikai stratégiai programot”. Mivel a MIRV-ek fő célja az ABM-védelem feltörése volt, az a logika, amelynek alapján a moratóriumot szorgalmazó szenátorok a Safeguard pártolói-ként lépnek fel, „nehezen érthető”.

Brooke szenátor továbbra is erőltette a javaslatát. Május 23-án egy velem folytatott, érzelmektől túlfutott megbeszélés során hangsúlyozta: ha a kísérleteket végigcsináljuk, „a szellem ki lesz engedve a palackból”; ez az egész ügy „lelkismereti kérdés”. A tudományos közösség is latba vetette befolyását: régi egyetemi barátaim közül sokan írtak nekem a MIRV-kísérletek egyoldalú leállítását sürgetve.

A ránk nehezedő presszió két nagy jelentőségű lépés megtételét szorgalmazta. Először is minden viszonzás nélkül hagyjunk fel ABM-programunkkal, másodszor pedig egyoldalú gesztusként halasszuk el a MIRV-telepítésünket – röviden szólva mondjunk le mind a rakétavédelmünkről, mind pedig arról az eszközről, amellyel le tudjuk győzni a Szovjetunió által már telepített rakétavédelmi rend-

szert. Mindezt pedig aközben hirdették, hogy az orosz rakétaarzenál bővülésének üteme évi két-háromszáz rakéta volt. Ha a szovjetek fejlesztenek, miközben mi feladjuk a programjainkat, vajon mi ösztönöznék őket arra, hogy tárgyalásba bocsátkozzanak és egyezményt kössenek a korlátozásról? Egyoldalú önmérsékletünk nem a rendezésre, hanem az időhúzásra sarkallná őket, hogy amennyire csak lehet, billentsék a mérleg nyelvét a maguk javára, miközben mi megbénítjuk saját magunkat. Az ABM és a MIRV együttes feladása így nem csupán gyengítette volna a kilátásokat bármilyen SALT-megállapodásra, hanem valószínűleg egy egész évtizedre garantálta volna a szovjet stratégiai fölényt.

És aztán mi történt? Amikor végül novemberben megkezdődtek a SALT-tárgyalások, a fegyverzetkorlátozást pártolók sötét színekkel ecsetelt jóslataival ellentétben az oroszok készségesnek mutatkoztak a tárgyalásra az ABM ügyében, másrésről pedig csak a MIRV-ek *telepítésének* korlátozásában mutattak érdeklődést, hogy továbbra is szabadon folytathassák a kísérleteket, és utolérjenek minket technológiai téren. Sem ABM-programunk, sem pedig a MIRV-kísérletek nem okoztak fennakadást a SALT-tárgyalási folyamatban.

Éppen ellenkezőleg, ösztönözték azt.

Támadás a védelmi költségvetés ellen

Az ABM és a MIRV elleni 1969-es támadás azonban rövidesen a védelmi büdzsé egészét érintő attackká eszkalálódott. Nixon 1970. február 2-án nyújtotta be az első saját költségvetését. Megpróbálva elébe menni az ellenzéknek, ékesen szólóan beszélt a nemzeti prioritások átrendezésének szükségességéről; az USA helyzetéről szóló éwertékelő beszédében [State of the Union Address], valamint a költségvetést ismertető expozéjában [Budget Message] a családsegítés, az élelmiszerek szubvenciója, a tisztább levegő és víz, valamint a közlekedésfejlesztés finanszírozásának növelését javasolta. A 73,5 milliárd dolláros védelmi büdzsé az előző évnél több mint 5 milliárddal kevesebbet irányzott elő védelmi célokra. Valójában húsz évre visszatekintve Nixon volt az első elnök, akinek a kiadásokra vonatkozó javaslatai először irányoztak elő kevesebbet védelmi célokra, mint a „humán szférára”: 37 százalékot szantak a fegyveres erőkre, míg 41 százalékot társadalmi és jóléti programokra. (Az előző évben – alapvetően Johnson költségvetése alapján – 44 százalék jutott a védelemre, 34 százalék pedig társadalmi és jóléti célokra.) Ezzel Nixon a nemzeti prioritások olyan átrendezését valósította meg, amelyet bírálói már évek óta szenvedélyesen hangoztattak.

Nem voltam maradéktalanul boldog ezzel az iránnyal, mivel minden beszéd ellenére, miszerint csak a „felesleget” faragjuk le, biztos voltam abban, hogy végül a haderőnk támadó hatékonyságának csökkentésénél kötünk ki, aminek

következtében a katonai egyensúly rossz irányba billen mind a stratégiai, mind a hagyományos erők vonatkozásában. 1970. január 14-én fel is vettem a dolgot John Ehrlichmannal, aki a hazai programokért felelős tanácsadói minőségében természetesen a belföldi prioritásokat védte, mondván: „mindenki” tudja, hogy a védelmi minisztérium eddig túl sokat kapott. Azt válaszoltam – olyan jövőbe látással, amely akkor még nem tudatosult bennem –, hogy 1973-ban, amikor a Közel-Keleten bekövetkezik a robbanás, ugye, majd nem fogják „tudni”. Haldeman figyelmeztetése ellenére, miszerint Nixonnak már elege van az egész költségvetési kötékhúzásból, a nap folyamán ugyanerre mutattam rá az elnöknel: „A baj az, hogy két vagy három év múlva könnyen olyan helyzetben találhatja magát, hogy nem rendelkezik elegendő erővel egy vészhelyzet esetére.”

Nixon megértő volt, de úgy kalkulált, ha nem ajánl fel némi leépítést, a bírálók ragadják magukhoz a kezdeményezést, és az egész katonai programot ízekre szedik. Jó oka volt az aggodalomra. A csökkentéseivel semmit sem ért el a bírálók lecsendesítésében, akik túlságosan kevésnek ítélve a javaslatot, elvetették. A hagyományos haderőnkéről azt állították, hogy túl nagy, és összeegyeztethetetlen az elnök Guam-doktrínájában (lásd a 265. oldalt) jelzett visszafogott szerepvállalásokkal. Érvelésük szerint a stratégiai erők büdzsáján még tovább lehetne faragni, és úgy is hiteles elrettentő erőt képviselnének. Az 1971-es költségvetés hosszú távú projektekkel számolt (repülőgép-hordozókkal, taktikai légierővel, valamint drága új stratégiai fegyverekkel); ezek szerintük felduzzasztanák a jövő költségvetéseit. 1970. január 17-én a *New York Times* így panaszkodott: Nixon karcsúsított védelmi büdzséje csak a vietnámi hadműveletek lefaragásától remélt csökkentéseket tükrözi, és ezek „nem képviselnek alapvető változásokat a stratégiában, még kevésbé a prioritások bármilyen átrendezésében”. Január 18-án James Reston azt írta, hogy a katonai költségvetést biztonságosan le lehetne vinni az 58–63 milliárdos tartományba; hiteles szaktekintélyként McNamara korábbi védelmi miniszterre és helyettesére, Roswell Gilpatricre hivatkozott. A légierőnél egykor elemzőként dolgozó A. Ernest Fitzgerald, akit kirúgtak, mert kritizálta a C–5A költségtúllépését, most a védelemellenes csoportok szószólójaként január 27-én azt nyilatkozta, hogy húszmilliárd dollárt le kell faragni a védelmi költségvetésből, ezen belül ötöt a beszerzésekre és a fejlesztésekre szánt pénzből. Két nappal később a *New York Times* terjedelmes vezércikkben bizonygatta, hogy a számított ötmilliárdon felül további nyolcmilliárdos csökkentésre is lehetőség van: kétmilliárdra az ABM–MIRV-moratóriumból, másfélre a Vietnámból történő kivonulás felgyorsításából, és több mint négymilliárdra az általános célú haderő leépítéséből.

A kongresszus véleménye a szerkesztőségi nézeteket tükrözte. A politikai prioritásokat meghatározó demokrata párti bizottság [Democratic Policy Council Committee on National Priorities] februári ülésén Hubert Humphrey azzal vá-

dolta Nixont, hogy milliárdokat áldoz katonai célokra az egészségügyi és oktatási szükségletek kárára. Ugyanennek a csoportnak Edward Kennedy szenátor számos olyan területet javasolt, ahol további csökkentéseket lehetne végrehajtani, köztük a B-1-es nehézbombázó-programot, a Safeguard ABM-et és az Európában állomásozó hagyományos erőket:

Nem szabad megismételnünk az ötvenes és a hatvanas évek hibáit, amikor el-
túloztuk a hidegháborús félelmeket, és hozzájárultunk a spirálisan emelkedő
fegyverkezési hajszához.

Mivel a szövetségi költségvetés oly sok területen alaposan le van faragva,
a katonai kiadások egyetlen aspektusa sem mentesülhet a részletekbe menő
vizsgálat alól. [...] Azt hiszem, kellően demonstráltam, hogy az elnök költség-
vetési igénye a védelmi minisztérium számára nem a lehető legalacsonyabb.
További jelentős csökkentéseket lehet és fogunk is végrehajtani, tökéletes
összhangban a fokozott nemzetbiztonsággal.¹³

Május 2-án egy tizenkét szenátorból álló kétpárti csoport terveket jelentett be
a védelmi költségvetés szigorú felülvizsgálatára, azzal a szándékkal, hogy átren-
dezik „a relatív prioritásokat a katonai biztonság és a hazai szükségletek között”.
A szenátorok hozzátették: „Úgy véljük, egy ilyen vizsgálat eredménye egyaránt
jelentős mértékben csökkentheti a kiadások általános szintjét, és nyújthat nagy,
ha nem éppen nagyobb valódi biztonságot az Egyesült Államok számára.” Li-
berális képviselők és szenátorok egy csoportja június végén nem hivatalos jelen-
tést tett közzé, amelyben további 4,65 milliárd dollár lefaragását javasolták, amit
a MIRV-kísérletek és -telepítések, valamint az F-14-es vadászgép, az F-111-es
bombázó és a Safeguard ABM költségéből takarítanak meg.

Végül mire 1970 decemberében eljött a védelmi előirányzatokról szóló záró-
szavazás, a kongresszus további 2,1 milliárd lefaragása mellett döntött – annak
ellenére, hogy Nixon már ötmilliárdos csökkentést hajtott végre. De még ez sem
fejezi ki hűen az 1960-as évek végének mindent átható antimilitáris légkörét,
a védelmi kiadásokkal szembeni ellenséges hozzáállást, annak nagy valószínűsége-
t, hogy bármilyen új katonai program elfogadtatása elkeseredett küzdelmekhez
fog vezetni, továbbá a bizonytalanság ebből eredő ködfelhőjét a védelmi tervezés
és a hosszú távú biztonságunk felett.

Meg kell hagyni, a legveszedelmesebb támadásokat végül mégis sikerült el-
hárítani. Az ABM megkapta a jóváhagyást, a MIRV-kísérletek folytatódtak, sőt
még a B-1-esre és a Tridentre is sikerült pénzt szerezniük – habár csak lassú
ütemben –, ezenkívül nem került sor drasztikus leépítésre a létfontosságú kül-
földi kötelezettségvállalásainkban. De egy olyan időben, amikor a szovjet fegy-
verkezés miatt a stratégiai doktrína és a haderő sürgős felülvizsgálatára lett volna

szükség, a végrehajtó hatalom energiáit felemésztették az utóvédharcok a mini-
mális szintű arzenál megőrzéséért. A Pentagon tervezői kénytelenek voltak a már
meglévő haderőstruktúra megőrzésére koncentrálni, ahelyett, hogy a megválto-
zott körülményekhez tudták volna igazítani.

A lefaragások valószínűleg sokkal durvábbak lettek volna, ha Nixon nem
törekszik arra, hogy a közhangulatra reagálva ő maga nyirbálja meg a védelmi
büdzsét, és ha az Ázsiából történő fokozatos csapatkivonással nem lazítunk
a költségvetési nyomáson. Ezt már sohasem fogjuk megtudni. Azóta is nagyon
sokat gondolkodom azon, hogy talán okosabb lett volna a sarkunkra állva szem-
ről szemben felvállalni a harcot. 1969-ben esetleg szükség lett volna egy átfogó
országos érdemi vitára a védelmi helyzetünkről. Alkalmazkodásunkkal nem
sikerült kiengesztelnünk a bírálókat, az erős védelem támogatóit pedig vélhető-
en demoralizáltuk; a vietnámi vitához hasonlóan az alkalmazkodás elszigetel-
te a kormányt, mert olyan színben tüntette fel, hogy elvi álláspontot szolgáltat
a kritikusoknak, amellyel ő maga valójában nem ért egyet. Másrészt a védelem
fontosságát hangsúlyozó hatásos elnöki beszédek, mint például a légierő aka-
démiaján 1969 júniusában elhangzott felszólalást, gúny és felháborodás fogadta
a médiában és a kongresszusban egyaránt. A törvényhozás során a kérdés nem úgy
merült fel, hogy a katonai költségvetésből le kell-e faragni, vagy sem; csak a mér-
téke volt vita tárgya. A védelem támogatói pedig nem siettek a barikádokra sem
a Capitoliumban, sem az országban. A Vietnám által generált antimilitáris orgia-
ban a „hazai prioritások” iránti elsöprő erejű kongresszusi érzelmek megkérdője-
lezése csaknem biztosan hiábavaló kísérlet lett volna, sőt hintve a Vietnám körüli
konfrontáció nyílt sebeire.

Végül azért az évekig tartó felfordulás, lefaragások és konfliktusok köze-
pette Nixonnak és Lairdnek sikerült megőriznie katonai struktúránk lényegét.
A Nixon-kormány alapvetően fontos új projektekbe – a B-1-es, a Trident- és
a cirkálórakéta-programba – kezdett bele, s lerakta a fundamentumát annak,
amire alapozva az 1970-es évek közepe után megváltozott kongresszusi légkör-
ben építkezni lehetett.

A stratégiai doktrína

Ennek a felfordulásnak a kellős közepén – hathatós elnöki támogatással – a stá-
bommal együtt hozzáfogtam a katonai doktrína felülvizsgálatához abból a cél-
ból, hogy idővel képessé tegyük magunkat katonai programjaink tervezésére és
megvédésére érvekkel kellően alátámasztott kritériumok alapján, a stratégiánkat
pedig az új realitásokhoz tudjuk igazítani, és a nyilvános vita folyását megpróbál-
juk elterelni az érzelmi indíttatású diskurzustól.

Az első probléma a stratégia újrafogalmazása volt egy általános nukleáris háború esetére. Az előző kormány irányelvűül szolgáló „biztosított megsemmisítés” doktrínája szerint a szovjet támadás visszaverése során olyan szinten őrizzük meg a támadóerőinket, hogy képesek legyenek adott szintű pusztítást véghez vinni a polgári lakosság körében és az ipari létesítményekben*. A stratégia tehát nem törekedett a másik fél rakéta- vagy bombázóerőinek megsemmisítésére. Egy ilyen megközelítés a haderőstruktúránkat a másik fél szintjéhez kötötte volna – pontosan ez volt az, amit a „biztosított megsemmisítés” szószólói el kívántak kerülni. Ehelyett jobbnak látták a pusztítóerő abszolút értelemben meghatározott mértékének gazdasági fogalmakban definiált látszólagos biztonságát (a rendszerelmzés végül is a közgazdászok technikája), ami megszabadított minket a növekvő szovjet haderőhöz való igazodás kényszerétől. Az óriási mértékű pusztítás kivitelezéséhez szükséges atomfegyverek száma rögzített volt, és nem nagy.

Meglepő módon a hadviselés legkevésbé humánus stratégiáját magába foglaló „biztosított megsemmisítés” doktrínáját éppen a fegyverzetkorlátozás liberális szószólói karolták fel, akik pedig állítólag a leginkább szem előtt tartják a humanitárius megfontolásokat. Okfejtésük szerint minél borzasztóbbak egy háború következményei, annál kevésbé valószínű, hogy ehhez folyamodunk, és fordítva: minél inkább szabályozhatók a következmények, annál nagyobb a kockázata annak, hogy egy háborúra ténylegesen sor kerül. Ennélfogva kíváncsi vagyok, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok inkább egymás népességét, ne pedig egymás rakétabázisait vegyék célba, mert ha a kölcsönös megsemmisítés az egyedüli megoldás, egyik fél sem folyamosodik nukleáris fegyverekhez. És mi történne hibás kalkuláció esetén? Ennek megfejtését a jövőre bízták. Azt pedig, hogy ilyen körülmények között miképpen védjük meg a szövetségeseinket, senki sem elemezte.

A fenti doktrína által sohasem megoldott dilemma lélektani volt. Odáig még rendben van, hogy elrettentés céljából kölcsönös öngyilkossággal lehet fenyegetőzni, különösen az egész ország túlélése ellen irányuló közvetlen fenyegetés esetén. De egyetlen elnök sem tudna egy ilyen fenyegetést hihetővé tenni, kivéve ha nagyfokú irracionális feltételező diplomáciát folytat – ezt viszont megakadályozza politikai rendszerünk, amely megköveteli, hogy a kiszámíthatóság és a mértékletesség benyomását keltsük. Ha pedig az elrettentés nem sikerülne, és az elnöknek végül szembe kellene néznie a válaszcápa döntésével, ki vállalna az erkölcsi felelősséget a polgári lakosság tömeges megsemmisítésén alapuló stratégia ajánlásával? Hogyan tudná az Egyesült Államok együtt tartani a szövetségeseit,

* 1965-ben a „biztosított megsemmisítés” elvét a Pentagon a következőképpen határozta meg: képesség a szovjet lakosság egynegyedétől egyharmadig terjedő létszámának és a szovjet ipar kétharmadának megsemmisítésére; 1968-ra ezt a lakosság egyötödére-egynegyedére és az ipar felére szállították le.

ha a stratégiájának hitelessége erodálódik? Mit kezdenénk a Szovjetunió hagyományos haderejével, ha egyszer az oroszok elhiszik, hogy komolyan gondoljuk, amit a polgári lakosság elpusztításán alapuló stratégiánkról mondunk?

Egy lépéssel továbbmenve, a „biztosított megsemmisítés” doktrínája ahhoz a különös konklúzióhoz vezetett, hogy polgári lakosságunk sebezhetősége eszköz a Szovjetunió megnyugtatására és önmérsékletének garantálására egy válság esetén. Most első ízben fordult elő, hogy egy nagy ország előnyt lát a saját sebezhetőségének megnövelésében. A „biztosított megsemmisítés” egyike volt azoknak a teóriáknak, amelyek egy tudományos szemináriumon ugyan meggyőzőnek hangozhatnak, de a való világban rettentően működésképtelenek egy döntéshozó számára, és katasztrófához vezetnek, ha valaha is megvalósítják őket.

Megfogalmaztam aggályaimat annak kapcsán is, hogy mivel a stratégiai egyensúly küszöbön áll az Egyesült Államok és a Szovjetunió között, elképzelhetővé válhat hadászati erők alkalmazása egy nem totális háborúban. 1969 júniusában rámutattam az elnök előtt arra a dilemmára, amellyel akkor szembesülne, ha korlátozott szovjet nukleáris támadásra kerülne sor, és sürgettem, kérje fel a Pentagont, tervezzen stratégiát a totális nukleáris kihívástól eltérő eshetőségekre is. Az elnök egyetértett velem, és ilyen értelemben adott ki utasításokat. De a katonai *establishment* mindig ellenáll a stratégiai doktrínába történő beavatkozásnak, még akkor is, ha egy segítő szándékkal közeledő Fehér Házból érkezik. Hivatalba lépésemkor Robert McNamara korábbi védelmi miniszter elmondta nekem: hét éven át próbálkozott azzal, hogy az elnöknek több választási lehetőséggel szolgáljon. Az apparátusi ellenállással szembesülve végül feladta, és az improvizálás mellett döntött. Elhatároztam, hogy ennél többre megyek, de csak részben jártam sikerrel. A civil védelmi tervezők azért vonakodtak, mert a több opció a meglévő haderőn túl új erőket is igényelne, ami megnehezítené a költségvetési döntéseket. A katonai vezetők pedig azért húzódoztak, mert szívesebben tárgyalnak az erők szintjéről egymás között megkötött alkuk során, ahelyett, hogy a civil elemzők nagylelkű kegyeire bíznák előterjesztéseiket, akik – ahogyan erre a tapasztalat már régen megtanította őket – minden valószínűség szerint megcsonkítják, és nem megerősítik őket. Mivel hadműveleteinket a katonai szolgálatoknak nem alárendelt egyesített parancsnokságok tervezik, a különböző vezérkari főnökök inkább beszerzési vállalkozások, semmint a stratégia megvalósításáért felelős szervezetek vezetőiként funkcionálnak. Mélységes gyanakvással viseltetnek bármilyen doktrinér szabályozással szemben, attól tartva, hogy később esetleg ütközik a beszerzési döntéseikkel. Így történhetett meg, hogy a haditengerészeti programok mögötti elvi alapvetés iránt tudakozódó egyik 1969-ben kiadott különleges elnöki direktívára soha nem érkezett kielégítő magyarázat a washingtoni szolgálatban eltöltött nyolc évem alatt. A válasz sohasem volt engedetlen, de hasznosítható sem. Hiába küldözgettünk emlékeztetőket félévenként,

hivatali időnk végén, a végelszámoláskor a teljesítetlenek között kellett felsorolnunk. Ugyanilyen volt a többi haderőnem hozzáállása is.

Részben a számottevő fehér házi nyomás miatt valamivel nagyobb haladást sikerült elérnünk egy jobb ítélőképessegről tanúskodó stratégiát illetően egy totális háború esetére. Az Egyesített Vezérkar együttműködési készsége annak volt köszönhető, hogy megértették: a „biztosított megsemmisítés” doktrínája elkerülhetetlenül olyan politikai döntésekhez vezet majd, amelyek leállítják vagy elhanyagolják hadászati erőink fejlesztését, idővel pedig csökkentik őket. Így aztán 1969-ben kidolgoztuk a „stratégiai elégségesség” (*strategic sufficiency*) új kritériumait; ennek értelmében stratégiai tervezésünk már nem csupán a polgári lakosság, hanem a katonai célpontok megsemmisítésére is irányult. Ezek a kritériumok legalább elméletileg felruháztak minket azzal a képességgel, hogy adott célok érdekében, nem pedig a lakosság tömeges elpusztítására használjuk az erőinket.

A fenti doktrínákban előírányzott innovációk operatív tervekké formálása már sokkal nehezebbnek bizonyult. A tervezés ugyan haladéktalanul megkezdődött, de csak James R. Schlesinger védelmi minisztersége idején (1973–1975) fejeződött be. Ennek során néhány új célmeghatározási opció született. Sajnos mire elkészültünk, a technológiai fejlődés már túllépett rajtuk. Egy nukleáris háborúban még minimalista opciók esetében is megduplázódtak volna a várható veszteségek. A Carter-adminisztráció alatt Harold Brown védelmi miniszter folytatta a munkát a fenti doktrína alapján. A civilizált élet megőrzésének legalább némi reményével kecsgetető differenciáltabb nukleáris stratégia kidolgozása mindmáig a katonai intézményrendszerünk gyökeres átalakítását megkövetelő egyik legnehezebb megvalósítandó feladat. Ha megoldatlanul marad, a probléma előbb-utóbb megbénítja a stratégiánkat és a külpolitikánkat.

Taktikai nukleáris fegyverek

Hasonló probléma merült fel a taktikai nukleáris fegyverek esetében is. Az ember joggal gondolhatta volna: amennyiben stratégiai haderőnk és a Szovjetunió között megközelítőleg egyenlőség áll fenn, a hagyományos katonai erő tekintetében viszont gyengébbek vagyunk, nagyobb hangsúly helyeződik a taktikai nukleáris erőkre. Valójában ez volt a NATO deklarált „rugalmas válaszadás” stratégiája. Csakhogy kormányunk tagjai nem nagyon lelkesedtek a koncepció iránt. A State Departmentben és a Pentagonban ülő civil hivatalnokok (különösen a rendszerelmző szakemberek) azon szorgoskodtak, hogy egyértelmű „tűzfalat” húzzanak a hagyományos és a nukleáris fegyverek közé, és ameddig csak lehet, késleltessék a döntést arról, hogy *bármilyen* nukleáris fegyverhez folyamodjunk. Ebből következően ódzkodtak a taktikai tömegpusztító fegyverekre való

támaszkodásunktól, mert véleményük szerint ez a hagyományos és a nukleáris stratégiák közötti megkülönböztetés eróziójához vezethet.

Ezt a gondolkodásmódot tükrözte egy passzus a NATO katonai választási lehetőségeiről szóló tanulmányban. A dolgozat képtelen volt *bármilyen* bevetési lehetőséget találni a nukleáris fegyverek számára a NATO-ban, noha az ott tárolt készletünk ezres nagyságrendű volt. Érvelése szerint az európai nukleáris haderőnk elsődleges szerepe az, hogy megemelje a szovjet becslések mértékét az agresszió várható költségeiről, és nagy bizonytalanságot adjon hozzá a számításaihoz. Az ilyen erő nincs szükségszerűen döntő kihatással az agresszió valószínűségére vagy formájára – vonta le a konklúziót a tanulmány. Ez ugyan csak meglepő állítás volt egy olyan ország részéről, amely több mint húsz éven keresztül a nukleáris dominanciájára támaszkodva őrizte meg a békét Európában. Az sem volt világos, hogy egy olyan erő, amelynek a véleményünk szerint nincs döntő hatása, miként tudja befolyásolni egy potenciális agresszor kalkulációit. A stratégiai és a taktikai nukleáris erők megtagadása egy vereséggel felérő terv volt, mivel egyetlen NATO-ország – a miénket is beleértve – sem volt felkészülve a hagyományos haderő jelentős fejlesztésére, ami pedig az egyedüli alternatívát jelentette volna.

A dolgokat még jobban összezavarta, hogy miközben az amerikai elemzők helytelenítették a nukleáris fegyverek bevetését mint nem kellően hatékony megoldást, amely az eszkaláció veszélyes kockázatát vonja maga után, addig szövetségeseink a Washingtonban uralkodó teóriával ellentétes irányt szorgalmaztak. Egyaránt sürgették a taktikai tömegpusztító fegyverekhez nyúlás garantálását egy konfliktus korai szakaszában, és azt, hogy bevetésük ne az ő területükről történjen. A NATO Nukleáris Tervezőcsoportjában [Nuclear Planning Group] 1968 óta zajló tárgyalások elkerülhetetlenül komoly nézeteltéréseket generáltak.

Ezt a munkacsoportot még McNamara védelmi miniszter hozta létre olyan eszközként, amelynek révén a szövetségeseink részt tudnak venni a nukleáris döntések meghozatalában, anélkül, hogy ők maguk ilyen fegyverekre tennének szert*. Denis Healey akkori brit védelmi miniszter világosan elmagyarázta kormánya álláspontját, amikor Nixon 1969 februárjában látogatást tett Londonban. Healey megítélése szerint a NATO hagyományos erői mindössze néhány napig tudnának ellenállást kifejteni, emiatt a nukleáris fegyverek bevetése egy konfliktus korai szakaszában alapvetően fontos lépés. Hangsúlyozta annak döntő jelentőségét, hogy a szovjetekkel megértessük: a Nyugat inkább eszkalálja a konfliktust egy

* A Nuclear Planning Group négy állandó tagból és egymást tizennyolc hónapos rotációban váltó három további tagból állt. Az állandó tagok az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Nyugat-Németország és Olaszország voltak. (Franciaország nem vett részt benne, mert meg akarta őrizni a függetlenségét nukleáris ügyekben.)

stratégiai összecsapásig, mint hogy megadja magát. Ugyanakkor a NATO-nak a pusztulás mértékének minimálisra csökkentésére kell törekednie. A Nukleáris Tervezőcsoport a rejtvény megoldásán dolgozott; a „megoldás” a taktikai fegyverek nagyon kis számban való bevetése volt – figyelmeztetésképpen arra, hogy a dolgok kezdenek kicsúszni az irányítás alól.

Amit Nyugat-Németország támogatásával Anglia szorgalmazott, a nukleáris fegyverek „demonstratív használata” néven vált ismertté. Ez egy tömegpusztító fegyver valamilyen távoli helyen történő felrobbantását jelentette, ami nem jár sok áldozattal – például a levegőben a mediterrán térség felett –, egy drasztikusabb bevetés előrejelzésekként, ha a figyelmeztetés nem használna. Én sohasem tartottam igazán hasznosnak a szóban forgó koncepciót. Véleményem szerint a Szovjetunió sosem fogja megtámadni Nyugat-Európát anélkül, hogy ne számolna nukleáris válaszcsoporttal. Egy olyan reakció, amelynek a terv szerint nem lenne semmilyen katonai súlya, inkább tétovázást, mint határozottságot mutatna, így nagyobb valószínűséggel inkább ösztönözne, nem pedig megakadályozna egy tervbe vett támadást. Ha nukleáris fegyvereket szándékoztunk használni, olyan koncepcióra volt szükségünk, amelynek alapján meg tudnak állítani egy szárazföldi támadást. Egy tétova vagy hatástalan válasz azzal a kockázattal járt, hogy nem marad számunkra más választás, mint a megadás vagy a holokauszt.

De vajon „hatékony” válaszadás volt ez? Tekintve a hagyományos erők adekvát szintre emelésének politikailag lehetetlen mivoltát, az európaiak a nukleáris fegyverekben látták a leghatékonyabb elrettentő eszközt. Attól viszont félték, hogy az ő területükön kerüljön sor a bevetésükre; ami nekünk „korlátozottnak” tűnt, az számukra katasztrofális lehetett. Szövetségeseink valódi célja az volt – fokozva a taktikai nukleáris fegyverek dilemmáját –, hogy elkötelezzék az Egyesült Államokat a *stratégiai* nukleáris fegyverek korai bevetése, vagyis a fejük felett vívott amerikai–szovjet atomháború mellett. Ez pontosan az volt, amit az amerikai tervezők nem fogadhattak el. A mi hadászati koncepcióknak – akkor és most egyaránt – a stratégiai nukleáris fegyverekkel csak végső eszközként kell számolnia akkor, ha Európát másképpen nem lehet megvédeni. De egyéb opciók kidolgozására is törekednie kell – részint az elrettentés hitelességének növelése céljából, részint pedig azért, hogy lehetővé tegye erőink rugalmas felhasználását, ha az elrettentés kudarcot vall.

1969-ben a vitát valójában elkendőző ideiglenes kompromisszum jött létre. A Nukleáris Tervezőcsoport nyitva hagyta a taktikai nukleáris fegyverek mind „demonstratív”, mind pedig „operatív” használatának lehetőségét. Más szóval: a döntést kikerülték. Lairdnek igaza volt, amikor a következőt jelentette az elnöknek: „A stratégiát illetően az amerikai és az európai nézetek közötti eltérés hosszabb távú problémája továbbra is fennáll.”

Másfél háború

Miközben a nukleáris kérdés még megoldatlan volt – és talán nem is lehetett megoldani –, stratégiai doktrínánk egyik lényeges átdolgozására sor került 1969-ben – azzal a rendeltetéssel, hogy jelentős következményekkel járjon a külpolitikánkra nézve. Ami egy valóságtól elrugaszkodó vitának indult a katonai stratégiáról, végül a Kínai Népköztársaságnak szóló egyik legfontosabb jelzésünké lett, miszerint komolyan gondoljuk a kapcsolataink javítását.

A Nixon-kormány hivatalba lépésekor a hagyományos erőkre vonatkozó érvényes doktrína a „két és fél háború” koncepciója volt. Ennek értelmében az Egyesült Államoknak olyan erőkre van szüksége, amelyek képesek kielégítően (1) ellátni Nyugat-Európa kezdeti (kilencvennapos) védelmét egy szovjet támadás ellen, (2) hosszan tartó védelmet nyújtani egy akár Délkelet-Ázsia, akár Korea ellen irányuló átfogó kínai támadással szemben, *ezenkívül* (3) számol egy másutt, így például a Közel-Keleten számba jöhető eshetőséggel. A stratégiai tervezésünk olyasmit feltételezett, amit a politikai tények megcáfoltak: hogy egy monolit kommunista tömbe állunk szemben, és egy általános háború csaknem biztosan egyidejű támadással jár a létérdekeink rovására mind a Szovjetunió, mind pedig a kommunista Kína részéről. Persze sohasem azt az utat választottuk, hogy hagyományos erőinket a fenti ambiciózus stratégiában előírányzott módon fejlesszük. Katonai fogalmakban gondolkodva a két és fél háborús koncepciót nem lehetett többnek tekinteni pusztá írásztali ujjgyakorlatnál, amelyben egyes hadosztályokat Európára, másokat pedig Ázsiára jelöltünk ki. A fő hozadéka lélektani volt. A gondolkodásunkban olyan kibogozhatatlanul összekapcsolta a szovjet és a kínai fenyegetést, hogy a nukleáris fegyverek lehetséges használatáról szóló bármely elemzés a Szovjetunióra és Kínára egyetlen közös célterületként tekintett. Politikailag gátolt minket abban, hogy észrevegyük a két kommunista óriás között végbemenő szakítást, és az Egyesült Államok számára jelentős lehetőségeket, amelyekkel mindez együtt járt.

Nemzetbiztonsági tanácsadói minőségemben az egyik első kezdeményezésem az volt, hogy belefogjak a két és fél háborús koncepció feltevéseinek felülvizsgálatába. Egy tárcaközi munkacsoport öt opcióval válaszolt, amelyeket a stábom és én háromra csökkentettünk. Minden alternatív stratégiát a képességeink és a költségvetés adta lehetőségeink alapján reálisan vállalható eshetőségek relációjában elemeztünk. A NATO-ra vonatkozó stratégiákat különböző kombinációkban párosítottuk az Ázsiára vonatkozókkal. Ezeket a kombinációkat azután összevetettük a kalkulált hazai kiadásokkal, hogy az elnök el tudja dönteni, milyen szintű kockázatot vállal, ha fel kívánja adni bármelyik adott stratégiai opciót egy adott hazai program kedvéért. A három választási lehetőség a következő volt:

- Az 1. számú stratégia fenntartaná hagyományos haderőnket Nyugat-Európa kezdeti (kilencvennapos) védelmére egy szovjet támadás esetén, és ezzel egyidejű segítségnyújtásra (logisztikai támogatás és korlátozott amerikai harcoló alakulatok formájában) egy ázsiai szövetségesnek egy átfogó kínai inváziónál kisebb mértékű fenyegetés ellen.
- A 2. számú stratégia olyan haderőt tartana fenn, amely képes *vagy* egy kezdeti NATO-védelemre, *vagy* pedig egy átfogó kínai támadás elleni védelemre Koreában vagy Délkelet-Ázsiában. Azaz nem tartanánk fenn olyan haderőt, amely nagyarányú hadműveletekben venne részt egyidejűleg Európában és Ázsiában.
- A 3. számú stratégia (főleg a vietnámi háború előtti stratégiánk) fenntartana amerikai erőket egy kezdeti NATO-védelemre és Korea vagy Délkelet-Ázsia védelmére egy átfogó kínai támadás esetén. Ezek az erők *egyidejűleg* képesek lennének szembeszállni egy nagyarányú fenyegetéssel a Varsói Szerződés és Kína részéről.

1969. október 2-án emlékeztetőt intéztem az elnökhöz, amelyben összegeztem az opciókat katonai és költségvetési vonzataikkal együtt. Az apparátusoknak egymástól eltérő nézeteik voltak, amit korrekt módon jeleztem, de ilyen esetekben az elnök – mint mindig – a javaslatomra volt kíváncsi. A 2-es számú stratégia jóváhagyását szorgalmaztam: „Úgy vélem, valószínűtlen egy egyidejű támadás a Varsói Szerződés részéről Európában és egy kínai hagyományos támadás Ázsiában. Mindenesetre azt nem hiszem, hogy egy ilyen egyidejű támadással szárazföldi erőkkel lehetne vagy kellene szembeszállni.”

Nixon elfogadta a javaslatomat. Elnöki tisztének egyik nagy horderejű döntése volt ez. Először is összhangba hozta a doktrínát és a képességeket. Sohasem állítottunk ki olyan haderőt, amelyet a két és fél háborús koncepciónk megkövetelt volna; a deklarált és a tényleges politikánk közötti szakadék óhatatlanul nem kívánt zavart okozott a potenciális agresszorok gondolkodásában, és súlyos kockázatokat vet fel, ha megkíséreljük érvényesíteni. Nem volt reális esély arra, hogy a szovjetek és a kínaiak egyidejűleg meginduljanak ellenünk. De amennyiben mégis bekövetkezne egy együttes támadás Kína és a Szovjetunió részéről, a globális egyensúlyt érintő fenyegetéssel kellene szembeneznünk, és megsokszorozná a ránk leső veszélyeket, ha úgy teszünk, hogy ilyen körülmények között a válaszunkat csak egy hagyományos eszközökkel vívott háborúra korlátozzuk, két egymástól messze eső területen.

Még ennél is döntőbben estek latba a politikai következmények. Fel kellett hagynunk a monolitikus kommunista tömbbel kapcsolatos rögeszménkkal. Mindeddig a szovjet és a kínai célok összekapcsolásával olyan feltevéseket kreáltunk magunknak, amelyek korlátot szabtak diplomáciánk rugalmasságának,

és szembementek a két fő kommunista hatalom között bizonyíthatóan meglevő ellentét realitásával. A stratégiánk orientációjának megváltozása jelezte a Kínai Népköztársaság számára, hogy a céljait elválaszthatónak tekintjük a Szovjetunió céljaitól, és katonapolitikánk nem tekinti Kínát legfőbb fenyegetésként. Habár a doktrínánk megváltozását Peking sohasem nyugtázta, elképzelhetetlen, hogy elkerülte volna a geopolitika azon gondos tanulmányozóinak figyelmét, akik mindig oly aprólékos műgonddal követték minden amerikai nyilvános megszólalást. Mert nem csupán annyi történt, hogy új stratégiai keretekbe foglaltuk katonai tervezésünket mind nukleáris, mind hagyományos háború esetére, hanem – hogy semmi kétséget se hagyjunk a szándékainkat illetően – azt a szokatlan lépést is megtettük, hogy a fent leírt elemzés értelmében az elnök első külpolitikai jelentésében a kongresszusnak 1970. február 18-án világosan kifejtettük a doktrínánkat megalapozó észszerű magyarázatunkat. A kulcsmondatok így szóltak:

A doktrína és a képességek harmonizálására törekedve azt választottuk, amit legjobban a „másfél háborús” koncepcióként lehetne definiálni. Ennek értelmében békeidőben fenntartunk egy általános célú haderőt, amely elegendő ahhoz, hogy egyidejűleg szembeszálljon egy nagyobb kommunista támadással *vagy* Európában, *vagy* Ázsiában, támogatva a szövetségeseket egy nem kínai fenyegetéssel szemben Ázsiában, és hogy felvegye a harcot máshol bekövetkező, előre nem látott eshetőségek esetén. (*Kiemelés – H. K.*)

E stratégia kiválasztása a következő megfontolások alapján történt:

- a stratégiai és hadszíntéri nukleáris erőink nukleáris képessége elretentésként szolgál egy általános szovjet támadással szemben a NATO védernyője alá tartozó Európa ellen, vagy egy kínai támadás esetén ázsiai szövetségeseink ellen;
- egy összehangolt kétfrontos támadás kilátásai a szövetségeseink ellen Oroszország és Kína részéről alacsonyak, mind a nukleáris háború kockázatai, mind pedig a kínai–szovjet együttműködés valószínűtlensége miatt.

És Nyugat-Európát – nem pedig Ázsiát – emeltük ki a fenyegetés legvalószínűbb színtereként. Röviden szólva inkább a szovjet fenyegetés foglalkoztatott minket, semmint a kínai agresszió.

Fontos jelzést küldtünk tehát Peking felé. Többé már nem kezelünk úgy egy konfliktust a Szovjetunióval, hogy abban automatikusan benne van a Kínai Népköztársaság is. Két ellenfelünket ezentúl az irántunk megnyilvánuló tetteik, és nem az ideológiájuk alapján kezeljük, egyúttal pedig nyilvánosan nyugtáztuk a köztük fennálló különbségeket és az együttműködésük valószínűtlenségét. A kínaiaknak most lehetőségük kínálkozott arra, hogy lépést tegyenek felénk.

A Nixon-doktrína

Az új stratégia meghatározta a létrehozandó erőket. Az 1960-as évekkel szemben a haderőnk szintjének deklarált céljait valójában sikerült teljesítenünk. De továbbra is fennállt annak szükségessége, hogy a szándékaink megfogalmazásakor tekintetbe vegyünk szövetségeseink és barátaink aggodalmait, különösen Ázsiában. A hazai kritikásaink egy részével ellentétben ezek a fenyegetett országok a Vietnámból történő kivonulásunkat visszafordíthatatlannak tekintették. Attól tartottak, hogy az Egyesült Államok idővel elháríthat magától *minden* felelősséget, és hátat fordíthat *minden* érdekeltségének a régióban. A velünk nem szövetséges országok azon tűnődtek, vajon szigorúan jogi terminusokban gondolkodva kezdjük-e el definiálni a csendes-óceáni térségbeli biztonsági szempontjainkat, csak azokra az államokra szorítkozva, amelyekkel írásban rögzített kötelezettségeink vannak. Ez esetben hol maradnak az olyan nagy stratégiai jelentőségű országok, mint India vagy Indonézia? Azok pedig, amelyekhez írott kötelezettségvállalás kapcsol, azon gondolkodtak, hogyan fogjuk ezeket értelmezni.

Tekintettel a túlzott amerikai szerepvállalás miatti hazai támadásokra, sőt még a NATO-val kapcsolatos elkötelezettségünk visszafogására is irányuló törekvésekre, ezek nem voltak naiv vagy triviális kérdések. De ha az érintettek úgy érzékelik, hogy az Egyesült Államok feladja szerepét Ázsiában, valószínűleg drámai változások következnek be a külpolitikákban, és talán még a kulcsországok belpolitikai fejlődésében is. Másrészről nem volt értelme olyan doktrínát megfogalmazni a közös védelemre, amely alkalmatlan a hazai konszenzus elnyerésére.

Ázsiai útjának előkészületei során, 1969 nyarán gyakran megvitattam ezt a problémát az elnökkel. Arra a következtetésre jutottunk, hogy fontos különbséget tenni a biztonságot fenyegető veszélyek három típusa között. Ezek a következők: nemzetközi felforgatás, külső támadás egy szomszédos ázsiai ország részéről, és egy nukleáris hatalom (gyakorlatilag a Szovjetunió vagy a Kínai Népköztársaság) agressziója. A veszély legmagasabb szintjén világossá kellett tennünk a változatlan szembenállásunkat bármely nagyobb erő agresszív terveivel Ázsiában. A spektrum túlsó végén – a legalacsonyabb szinten – el kellett kerülnünk, hogy polgárháborúba keveredjünk. A két véglet közötti szürke zónára nem lehet megírni egyetlen mindent kielégítő receptet. Eredetileg ilyen értelemben akartunk megfogalmazni egy elnöki beszédet a nyár folyamán. Július 18-án egy fehér házi háttér-tájékoztatón ekképpen vázoltam a kormány filozófiáját a Vietnám utáni Ázsiára vonatkozóan:

A szerepvállalások természetének kérdése az Egyesült Államokban gyakran ölti magára jogi kötelezettségek megvitatásának formáját. Ám egy mélyebb

szinten és azon a szinten, amely már az elnököt is érinti, az Egyesült Államok viszonya más országokkal részben természetesen a jogi kapcsolatoktól, de ennél alapvetőbben attól a koncepciótól függ, amelyet az USA kialakított saját szerepéről a világban, valamint a szóban forgó országok belső jelentőségéről az átfogó biztonság és általános haladás vonatkozásában.

Amit viszont komolyan meg akarunk vitatni, az nem más, mutattam rá, mint hogy ezek az országok miképpen képzelik el a saját jövőjüket, mert ahogyan az ember előretekint a következő évtizedre, magától értetődő, hogy Ázsia, Délkelet-Ázsia jövőjének nem a Washingtonban gyártott receptektől kell függnie, hanem a régió dinamizmusától, kreativitásától és együttműködésétől.

Természetesen továbbra is résztvevők kívánunk maradni ebben, de nem tudjuk nyújtani az összes koncepciót és erőforrást. A kezdeményezésnek egyre növekvő mértékben át kell kerülnie ebbe a régióba. Ennélfogva fontos, hogy átgondoljuk a jövőjükkal kapcsolatos álláspontunkat.

Majd elég nagy meglepetésemre Nixon felvetette a témát július 25-én, útban a Fülöp-szigetek felé, egy olyan alkalommal, amelyről úgy hittem, csupán kötetlen háttérbeszélgetés lesz a sajtóval egy tiszti klubban Guam szigetén. Hosszú nap állt már mögöttünk. Órákon át utaztunk, számos időzónát átszelve, hogy szemtanúi lehessünk annak, hogyan szállnak le a Holdon járt első űrhajósok. Az esemény arra a lelkes megjegyzésre ragadtatta Nixont, miszerint szemtanúi voltunk „a legnagyobb hétnek a világtörténelemben a Teremtés óta” – alaposan meglepve vele a jelenlevők között helyet foglaló lelkeszt. Mindmáig nem hiszem, hogy Nixon nagyobb horderejű politikai nyilatkozatot szándékozott volna tenni Guamon; eredeti célja az volt, hogy valamivel szerepeljen a hírekben a nemzetközi naptárvonal átlépése miatt keletkezett üresjárat alatt. Azt, hogy először nem hivatalos bejelentésre gondolt, maga az a tény is jelzi, hogy egy háttér-tájékoztatón hangzott el.¹⁴ De talán mert magával ragadta a pillanat hangulata, hatásos és gyakran ékesszóló nyilatkozatban világosan kifejtette a gondjait és az álláspontját Ázsiáról.

Potenciális ázsiai katonai veszélyforrást egy nagyobb országban, a kommunista Kínában és két viszonylag kisebbben, Észak-Koreában és Észak-Vietnámban látott. Egyúttal azonban kimondta: „El kell kerülnünk az olyan politikát, amely az ázsiai országokat annyira függővé teszi tőlünk, hogy olyan konfliktusokba rángatnak bele minket, mint amilyenben most Vietnámban vagyunk.” A tudósítók óhatatlanul a részletekről akartak mindenáron hallani. Nixon ekképpen válaszolt:

Úgy vélem, eljött az az idő, amikor az Egyesült Államoknak, minden ázsiai barátunkkal fennálló viszonyában, két pontban nagyon határozottnak kell lennie:

- egy, hogy betartjuk a szerződéses kötelezettségeinket, például Thaifölddel kapcsolatban a SEATO égisze alatt;
- kettő, hogy ami a belbiztonság és a katonai védelem problémáit illeti, eltekintve egy nagyhatalom nukleáris fegyvereket is magába foglaló fenyegetésétől, az Egyesült Államok inkább bátorítani szándékozik, s joga van elvárni, hogy ezt a problémát egyre növekvő mértékben kezelik és a vele járó felelősséget átvállalják maguk az ázsiai országok.

Ez azonban még mindig nyitva hagyott egy kérdést: mit kezdünk egy olyan agresszióval, amely nem származik sem egy nukleáris hatalomtól, sem pedig belső felforgatásból? Nixon felvetése szerint a problémát egy ázsiai kollektív biztonsági rendszerrel lehetne kezelni öt-tíz év múlva: „Amennyiben ez olyan fenyegetést jelent, amely más, mint amit egy nukleáris hatalom támaszt... ez olyan célkitűzés, amelyre a szabad ázsiai országok, független ázsiai nemzetek törekedhetnek, és amelyet az Egyesült Államoknak támogatnia kell.” Ám megkerült egy ebből következő kérdés: mit tennék abban a közbenső időszakban, mielőtt egy ilyen biztonsági rendszer létrejön.

Nixon jóval nagyobb teret kapott a hírekben, mint amennyire számított. Egy nem hivatalos tájékoztató során elszórtan tett megjegyzései szenzációként hatottak, és uralták a tárgyalásait, bárhova is ment Ázsiában. A hatásuktól kezdetben meglepett Nixon rövidesen a nevét viselő doktrína szintjére emelte őket – ami azt illeti, idejének jelentős része annak biztosításával telt, hogy a kezdeti „Guam-doktrína” címét gyorsan felváltsa a zurnalisztikai szótárban egy hatásosabb kifejezés, amely az elhangzás helyszíne helyett inkább a személyt hangsúlyozza. Nixon végül három alapvető pontba foglalva fejtette ki nem hivatalos nézeteit az 1969. november 3-án elhangzott, Vietnámról szóló beszédében és az 1970. február 18-i külpolitikai beszámolójában:

- Az Egyesült Államok betartja minden szerződéses kötelezettségét.
- Védőernyőt fogunk nyújtani, ha egy nukleáris hatalom fenyegetné egy velünk szövetséges ország szabadságát, vagy egy olyan országét, amelynek fennmaradását létfontosságúnak tekintjük a saját biztonságunk és a régió egészének biztonsága szempontjából.
- Más típusú agressziók esetében katonai és gazdasági segítséget nyújtunk, amennyiben kéri tőlünk, és helyénvalónak találjuk. De elvárjuk a közvetlenül veszélyeztetett országtól, hogy vállalja fel a maga védelméhez szükséges élőerő biztosításának elsődleges felelősségét.

Egy szinten a Nixon-doktrína kevesebbet tartalmazott, mint amit ki lehetett olvasni belőle. Ha készen állunk kitartani a szerződésből eredő kötelezettségeink mellett, akkor Japánra, Dél-Koreára, a Fülöp-szigetekre, Tajvanra, Thaiföldre és Dél-Vietnámról szólt. Ha most megígérjük, hogy még az el nem kötelezett országokat is megvédjük a nukleáris hatalmaktól, ezzel olyan államok gondjait is magunkra vesszük egy feltételezett kínai támadás esetén, mint Indonézia, India vagy Malajzia. Amit a Nixon-doktrína kizárt, az a más ázsiai hatalmak között folyó háborúkban való automatikus amerikai részvétel volt, habár katonai és gazdasági segítséget felajánlhatunk. 1969-ben már evidenciának tekintett igazság volt, hogy ezentúl nem szabad belekeverednünk polgárháborúba.

Ugyanakkor az amerikai álláspont hivatalos bejelentése most első ízben szolgáltat világosan megfogalmazott kritériumokkal barát és ellenség számára egyaránt. Odahaza koherens választ adott a túlterjeszkedésről szóló vádakra; még azok is, akik szélesebb körű megszorításokat hangoztattak, kénytelenek voltak komolyan venni a nixon-i deklaráció ívét és kihatásait. És azok az ázsiai országok, amelyek rettegték az amerikai kivonulástól, a guami nyilatkozatban figyelemre méltó megnyugtatót találhattak, ha megértették a lényegét.

A deklaráció egyik ironikus következményeként a kormányunkon belül és kívül azok, akik még ennél is jelentősebb visszakoizást akartak, a szerzője ellenében kezdtek hivatkozni a Nixon-doktrínára. Például szórakoztató – és egyben dühítő – volt a Kambodzsáról szóló viták során azt hallani, hogy az amerikai segítséget éppen egy olyan ember nevét viselő doktrína akadályozza, aki elkötelezett volt egy fenyegetett ország megsegítésére, és aki nem vett észre benne ilyen összeférhetlenséget.

Így hát a védelemről szóló intenzív hazai vita kellős közepén meg tudtunk óvni egy olyan alapot, amelyről kiindulva később a kongresszusi és a közhangulat megváltozásával építkezni lehetett. Kidolgoztunk egy, a képességeinknek megfelelő katonai stratégiát, hogy meg tudjunk birkózni a realisabban szóba jöhető veszélyekkel. És kimunkáltunk egy doktrínát a csendes-óceáni térség biztonságára, amely új megnyugtatót szolgáltat szövetségeseink és barátaink számára. Nixon első hivatali ciklusának minden eredménye közül a katonai erőnk gerincének megőrzését tekintem a legjelentősebbnek. Enélkül a feszültségek enyhítésére irányuló minden erőfeszítésünk kudarcba fulladt volna. Mert az önmérséklet csak azoknak az esetében érény, akikről tudható, hogy van választási lehetőségük.

8. FEJEZET

Vietnám gyötrelmei

Nem tudok Vietnámról fájdalom és szomorúság nélkül írni. Amikor hivatalba léptünk, félmilliónál is több amerikai katona állt fegyverben egy tőlünk tízezer mérföld távolságban dúló háborúban, és a számuk még mindig nőtt az elődeink által meghatározott ütemterv szerint. Kivonulásra vonatkozó terveket nem találtunk. Harmincegyezren már életüket vesztették. Bármilyen is volt az eredeti hadicélunk, a harc egy olyan távoli országban, amely a lehető legmesszebb feküdt a globuszon az észak-amerikai kontinentstől, 1969-re egyaránt veszélyeztette a hitelességünket a külföld szemében, a kötelezettségvállalásaink megbízhatóságát és a hazai kohéziót. Részvételünk annak idején nyílt sisakkal kezdődött, még hozzá a kongresszus mindkét háza, a közvélemény, valamint a média csaknem egyöntetű támogatásával.¹ 1969-re azonban országunkat megosztotta a gyakran erőszakos és visszataszító jelleget öltő tiltakozás és gyötrődés. Szertefoszlott az az összetartó erő és kölcsönös jó viszony, amely egy demokratikus társadalomnak lételeme. Egyetlen kormány sem képes funkcionálni a bizalom minimuma nélkül. Ez vált köddé a választható alternatíváink keménysége és a belpolitikai ellentétek egyre növekvő indulatossága következtében.

A pszichológusok vagy a szociológusok egy nap talán megmagyarázzák, mi a titka annak a távoli és monokróm országnak, ahol csupa zöld hegyek és mezők simulnak bele az azúrkék tengerbe, hogy évezredek át mágnesként vonzza a külföldieket, akik dicsőséget kerestek és kudarcot találtak benne, akik azt hitték, hogy a rizsföldjein és a dzsungeljeiben valamilyen rendező elvet kell bevezetni, és mindezt csak azért, hogy utána kiábrándultan meghátráljanak. Mi inspirálta népét a hősiesség és a monómánia zabolátlan szárnyalására, amelynek rejtélyére kívülről érkezettek egész sora kereste a magyarázatot, hogy azután dolguk végezetlenül kiüzze őket egyfajta adasz szívossággal, amely nemcsak a külföldiek erőfeszítéseit hiúsította meg, hanem még saját belső egyensúlyát is kockára tette?

Elődeink az ártatlanság állapotában avatkoztak be, abban a meggyőződésben, hogy a kegyetlen polgárháborúban valamilyen titkos globális tervezés által kimunkált tendencia csúcsosodik ki. Négyévnyi harc során képtelenek voltak kidolgozni egy győzelemre vezető stratégiát – persze nagyon is elképzelhető, hogy egy ilyen stratégia eleve megvalósíthatatlan volt. Ahhoz eleget tettek, hogy demonstrálják az amerikai erőt és hitelességet egy fontos kötelezettségvállalás-

ban, ahhoz azonban nem volt elég, hogy teljesíteni is tudják. A Johnson-kormány utolsó évében a kommunisták erőteljes országos offenzívát indítottak. Ma már a téma kevés kutatója kérdőjelezi meg, hogy súlyos vereséget szenvedtek – amelyet a küzdelem léptéke és a meghozott áldozat lélektani győzelemmé változtatott. A Tet-offenzíva hatására először visszafogtuk, majd befejeztük Észak-Vietnám bombázását, ellentételezés nélkül, csupán a tárgyalások mielőbbi megkezdését vártuk el cserébe, amit azonban engesztelhetetlen ellenfelünk rögtön holtpont-ra is juttatott. A közvélemény támogatása apadni kezdett egy olyan háborúban, amelyet nem fogunk megnyerni, sőt úgy látszott, hogy befejezni is képtelenek vagyunk.

És a szembenállás csak egyre nőtt országunkban. Sokféle irányzatból tevődött össze: őszinte pacifistákból, akik elborzadtak attól, hogy a hazájuk gyilkolás részesévé vált sok ezer mérföldnyi távolságban, pragmatistákból, akik nem láttak semmi elfogadható végkifejletet, izolacionistákból, akik véget kívántak vetni minden tengerentúli amerikai szerepvállalásnak, valamint idealistákból, akik nem látták összeegyeztethetőnek értékeinket egy háború borzalmaival, amelyet most először a történelemben kézzelfogható valósággként, szó szerint az otthonukba vitt a televízió. Ezeket a csoportokat tovább tüzelte egy szűk kisebbség, amely az obszcenitás és az erőszak sokkoló taktikájával nyíltan kifejezésre juttatta az 1960-as évek formálódó dühét, Amerika iránti gyűlöletét, valamint az ország „rendszere” és „öröki gonoszsága” iránti gyűlöletét. E csoportok mindegyike összefogott, hogy megteremtse az 1968-as Demokrata Konvenció keserűséggel teli káoszát, az egyetemeken dúló zavargásokat, továbbá az államot vezető csoportok zavarodottságát és demoralizálódását, amelyek fenntartották a háború utáni nagy amerikai külpolitikai kezdeményezéseket.

Ezt az izzón forttyogó katlant örökölte meg Richard Nixon. Az összes számításba jöhető jelölt közül talán ő volt a legkevésbé alkalmas annak az államfői szívélyességnak a gyakorlására, amellyel talán kiegyezést érhetett volna el az ellenzék felelős tagjaival. Mivel azonban állandóan a tönkretételére acsarkodó liberális összeesküvés célpontjának látta magát, sohasem tudott odáig eljutni, hogy a vietnámi háború okozta felfordulást ne a politikai egzisztenciája elleni régi keletű támadás folytatásának tekintse. Habár jobban szimpatizált az őszinte szívbol tiltakozók fájdalomával, mint azok gondoltak volna róla, sohasem gyűjtött össze annyi önbizalmat vagy lelki nagyságot, hogy összekapaszkodjon velük. Elfogadta az alapállásukat, miszerint halálos küzdelemben nézünk szembe egymással a honi hadszíntéren, és ezzel csak tovább szította, egyenesen meghatványozta a konfrontáció keserűségét.

A méltányosság kedvéért be kell ismernünk, hogy kevés valamirevaló segítséget kapott. Az is igaz, hogy Hubert Humphrey, akinek egész élete a kiegyezésre való törekvésről szólt, alig részesült nála kedvezőbb elbánásban az elnökségért

folytatott kampánya során. És miután Nixon hivatalba lépett, a vietnámi szerepvállalásunk kezdeményezői először semleges, majd ellenzéki álláspontra helyezkedtek, a felelősséget Nixon nyakába varrva egy olyan háborúért, amelyet megörökölt, és támadva őt olyan megoldások nevében, amelyeket ők maguk sohasem hirdettek vagy valószínűsíthettek meg, amikor pedig lett volna rá lehetőségük.

A Nixon-kormány azzal az eltökéltséggel lépett hivatalba, hogy véget vet vietnámi szerepvállalásunknak, de hamarosan szembekerült az elődeinek is súlyos gondokat okozó realitásokkal. Csaknem egy teljes generáción át a szabad népek biztonsága és haladása az Amerikába vetett bizalomtól függött. Egy olyan vállalástól, amelyben benne volt két kormány, öt szövetséges ország és harmincegyezer halott, egész egyszerűen nem tudtunk úgy megszabadulni, mintha csak átkapcsolnánk egy másik televíziós csatornára. Sokan nógattak bennünket, hogy „vegyünk példát De Gaulle-ról”, ám egy lényeges dologról megfeledkeztek: még De Gaulle-nak is négy évbe került, hogy megszabadítsa országát Algériától, mert ő is úgy vélte: fontos Franciaország számára, hogy a megpróbáltatásokból hazai összetartással és sértetlenül megőrzött nemzetközi elismertséggel kerüljön ki. A hazáját politikai aktusként szabadította meg Algériától, nem összeomlasként – oly módon, ami nemzeti döntést tükrözött, nem megfutamodást.

A háború ilyen lezárása még fontosabb volt az Egyesült Államok számára. A demokratikus szövetségi rendszerek vezetőjeként nem volt szabad szem elől téveszteni: egy sereg ország és embermilliók hittek benne, hogy nyugodt szívvel rábízhadják biztonságukat a mi szövetségeseink melletti elkötelezettségünkre – és, ami azt illeti, a saját magunkba vetett bizalmunkra. Egyetlen komolyan vehető politikacsináló sem tehetette meg, hogy engedjen a „presztízis”, vagy a „becsület”, vagy a „hitelesség” nimbusza ekkoriban divatos megtépzésének. Egy nagyhatalom nem hagyhatott magára egy kis országot a zsarnokság martalékeként egyszerűen csak azért, hogy megszabaduljon saját megpróbáltatásaitól. A szememben ez mélységesen erkölcsstelennek látszott – és látszik ma is –, emellett ártalmasnak a nemzetközi kapcsolatok új és végső soron békésebb rendszerének felépítését célzó erőfeszítéseink szempontjából. Nem tudunk új életet lehelni az atlanti szövetségbe, ha a kormányait kétségek kerítik hatalmukba az amerikai állhatatosságot illetően. Nem leszünk képesek elmozdítani a Szovjetuniót a kölcsönös önmérséklet kényszerítő ereje irányába egy nagyobb háborúban elszenvedett kapitulációval a háttérben. Esetleg nem valószínű, hogy a nyitást Kína felé, ha az ellensúlyként játszott értékes szerepünk megsemmisül egy olyan összeomlásban, amely jelentéktelennek tüntet fel minket az ázsiai biztonság szempontjából. Közel-keleti diplomáciánk sikere attól függ majd, hogy meg tudjuk-e győzni a szövetségeseinket a megbízhatóságunkról, a velünk szemben állókat pedig arról, hogy nem vagyunk hajlandók behódolni a katonai nyomásban vagy a zsarolásban megnyilvánuló fenyegetésnek. Egyértelmű volt, hogy az amerikai nép a háború végét kívánja,

de minden szavazás – és főleg Nixon megválasztása – evidenssé tette: tiszteletre méltónak tekinti hazája céljait, és nincs ínyére Amerika megalázása. Az új kormánynak oda kellett figyelnie a háború ellenzőinek aggodalmaira, ám azoknak a családoknak a fájdalmára is, akiknek fiai szenvedtek és meghaltak a hazájukért, és akik nem akartak azzal szembesülni, hogy hiábavaló volt az áldozatvállalásuk.

Az amerikai becsület és felelősség alapelvei nem voltak pusztán üres szavak számomra. Mélyen átéreztem őket. Németországban születtem egy Fürth nevű bajor városban, hat hónappal Hitler sörpuccs néven elhíresült müncheni hatalomátvételi kísérlete előtt. Hitler hatalomra jutásakor kilencéves voltam. Nürnberg városa, amelynek a szomszédságában Fürth feküdt, ugyanolyan fizikai és pszichológiai szálakkal egymáshoz fűzve, mint ahogy Brooklyn kapcsolódik New Yorkhoz, náci szimpátiájáról, a náci párt tömeggyűléseiről és a faji törvényekről volt ismert. Mielőtt Amerikába emigráltam volna, egyre fokozódó kiközösítést és diszkriminációt kellett elszenvednem. Apám elvesztette tanári állását, amelyért egész életén át dolgozott, a fiatalkori barátok pedig elkerülték a szüleit. Szegregált iskolába kellett járnom. Számomra az utcán végigmenni kalandos vállalkozássá fajult, mert a hasonló korú német fiúk szabadon megverhettek zsidó gyerekeket anélkül, hogy a rendőrség közbeavatkozott volna.

Ezekben a nehéz időkben Amerikát csodálni való tulajdonságokkal ruháztam fel. Fiatal fiúként csak álom volt, elképzelhetetlen hely, ahol a tolerancia természetes, a személyi szabadság pedig megkérdőjelezhetetlen. Még amikor később megtapasztaltam, hogy Amerika is súlyos problémákkal küszködik, akkor sem tudtam soha elfelejteni, micsoda inspirációt jelentett az üldözések elszenvedőinek, a családomnak és nekem a kegyetlen és megalázó évek alatt. Mindig visszaemlékszem a kellemes borzongásra, amikor először kimentem New York utcáira. Meglátva egy csoport fiút, már épp kezdtem átmenni a túloldalra, hogy elkerüljem a verést. Aztán rácszméltem, hol is vagyok.

Ennélfogva mindig különleges érzéssel gondoltam arra, amit Amerika jelent – amit az itt született polgárok talán magától értetődőnek tartanak. Nem tudtam elfogadni a minden tökéletlenséget ürügyként használó öngyűlöletet egy olyan értékes tapasztalás becsmérése, amelynek fontossága a világ többi részét tekintve az életem része volt. Határtalan örömömre szolgált, hogy alkalmam van visszafizetni az adósságomat annak a társadalomnak, amelynek hibait ugyan felismertem, de egyúttal egy másik perspektívából tekintettem rájuk; nem tudták elhomályosítani szememben a nagyságát, az idealizmusát, az emberségét és az emberiség reményeinek megtestesülését.

Ezért aztán a Vietnámot övező vitát kísérő felfordulás mélységes fájdalommal töltött el. Nem értettem egyet sok olyan döntéssel, amely zsákutcához vezetett Indokínában, ám úgy éreztem, a kinevezésem a magas hivatalba olyasfajta felelősséget ró rám, hogy járuljak hozzá a háború amerikai önbecsüléssel összeegyez-

tethető befejezéséhez egy olyan részvállalással, amellyel minden jóakarató férfi és nő hozzájárult Amerika nagyságához és céljaihoz. Számomra fontos szempont volt, hogy az USA ne legyen megalázva, ne érje megrázkódtatás, hanem oly módon hagyja maga mögött Vietnámot, ami után még talán a tiltakozók is úgy látják később: amerikaihoz méltó választást tükrözött, amelyet méltósággal és önbecsüléssel tett meg. Ironikus módon, tekintettel a „történelmi pesszimizmus” később nekem szegezett vádjára, pontosan az önbizalmunk és a jövőbe vetett hitünk kérdése volt az, amelyet a vietnámi háború kimenetelében veszélyeztetve láttam.

Hittem választott hazám morális súlyában. Egyedülként a szabad országok közül Amerika elég erős volt ahhoz, hogy globális biztonságot nyújtson a zsarnokság erőivel szemben. Csak az Egyesült Államok rendelkezett azzal az erővel és tisztelességgel, hogy az identitásukért, a haladásért és a méltóságukért küzdő más népet inspiráljon. A harmincas években, amikor a demokráciának a legsúlyosabb veszéllyel kellett szembesülniük, Amerika várt a sorára, hogy Európa megmentésére siessen. Most viszont senki sem fog az USA megmentésére sietni, ha feladuk nemzetközi kötelezettségeinket, vagy megadjuk magunkat az öngyűlöletnek.

A kortársaim legtöbbször ellentétben már volt alkalmam megtapasztalni, mennyire sérülékeny a modern társadalom szövete; hogy a szociális kötelekek felbomlásának és minden alapvető emberi érték aláásásának valószínű következménye a szélsőségeség, a reményvesztettség és a brutalitás. Egy népnek nem szabad elveszítenie az önmagába vetett hitét; akik belemerülnek a társadalmuk tökéletlenségébe, vagy ürügyként használják egy nihilisztikus orgia igazolására, rendszerint oda jutnak, hogy aláásnak minden társadalmi és morális önmérsékletet, s végső soron a minden hit és eszme elleni könyörtelen támadásukkal megsokszorozzák a szenvedést.

Sohasem tudtam elhíttetni magammal, hogy a vietnámi háború valami szörnyű kriminális összeesküvés, ami egyes körökben divatos nézet volt akkoriban. Véleményem szerint belépésünk a háborúba nem militarista pszichózis, hanem naiv idealizmus következménye volt, amely rendbe szeretne volna tenni a világot minden baját, és hitte, hogy az amerikai jóakarát az érvényesítés hatékony eszköze. Még egyetemi tanárként látogatást tettem Vietnámban. Nem pusztán csúnya amerikaiakat láttam ott – habár, mint minden háborúban, ilyenek is voltak –, hanem elkötelezett fiatal embereket, akik nap mint nap szembenéztek a halállal az otthoni megosztottság ellenére; emlékeimben sok idealisztikus amerikai idéződik fel, aki lehetetlen körülmények között dolgozott, hogy kormányzatot, egészséges életet és fejlődést hozzon létre egy megfélemlített és összezavarodott nép számára. Úgy gondoltam, országunk tartozik valamivel az általuk meghozott áldozatokért, és nem csak a hangos tiltakozóknak. A bírálók egy része Vietnámot moralitásként kezelte, amelyben a gonosznak el kell nyernie büntetését, mielőtt legördül a függöny, és ahol bármiféle kísérlet az önbecsülés megmentésére csak

tovább súlyosbítja a bajt. Ezt valódi tragédiának tartottam. Senki sem sajátíthatja ki a fájdalmat.

Fogadott hazám megsegítésében játszott szerepemet a sebei begyógyításában és az önmagába vetett hite megőrzésében láttam, hogy ezáltal is újra képessé válik a rá váró nagyszerű feladatok teljesítésére.

Szembesülésem az ingovánnyal

A szembesülésem Vietnámmal alig észrevehetően fokozatos és folyamatosan kijózanító volt; hasonlított azokhoz a leegyszerűsítésekhez, amelyek kormányunkat olyan kalandba vitték bele, aminek az ára bármely elképzelhető nyereséggel összehasonlítva aránytalanul magasnak bizonyult a végelszámoláskor. Osztotam a fokozatos kiábrándulásban.

A hatvanas évek elején nem szenteltem különösebb figyelmet Vietnámnak. A tudományos specializációm Európa, a stratégia, valamint a fegyverzetkorlátozás volt. Már amennyire egyáltalán kialakult bármilyen véleményem, azt az általánosan elfogadott nézetet osztottam, hogy a háború Észak-Vietnám törekvése Dél-Vietnám katonai erővel történő meghódítására. Ezt továbbra is így gondolom. A hatvanas évek elején nem merült fel bennem annak lehetősége, hogy amerikai harcoló alakulatokat küldjünk oda. Amint a 6. fejezetben rámutattam, a Johnson-adminisztráció Pekingben látta a vietnámi agresszió értelmi szerzőjét. Az első 16 ezer amerikai katonai tanácsadót Vietnámba küldő Kennedy-kormányt szintén lenyűgözte a gerillaháború jelensége, habár inkább arra hajlott, hogy a háború ösztönző erejét Nyikita Hruscsov 1961. januári beszédében lássa, amelyben a szovjet vezető helyeselte a „nemzeti felszabadító háborúkat”.

Emlékszem, amikor a Kennedy-kormány Vietnámba telepítette azt a bizonyos 16 ezer tanácsadót, megkérdeztem Walt Rostow-t, a State Department Politikai Tervezőcsoportjának akkori igazgatóját, miből gondolja, hogy sikerrel járunk ezzel a létszámmal, amikor a franciák több százezerrel kudarcot vallottak. Rostow azzal a kurtán odavetett válasszal reagált, amelyet a minden oldalról szorongatott hivatalnokok tartogatnak azoknak a naivan érdeklődő amatőröknek, akik jobban tennék, ha nem ütnék bele az orruk a profik dolgába. A franciák, magyarázta nekem olyan stílusban, mintha az ábécét tanítaná egy analfabétának, nem értették meg a gerilla-hadviselést; hiányzott belőlük az amerikai haderő mobilitása. Nem erőltettem tovább a dolgot, mivel akkoriban a Vietnámmal kapcsolatos érdeklődésem meglehetősen felületes volt.

Csak 1963 novemberében került először sor arra, hogy határozott kifogást emeljek a kormánypolitika ellen, méghozzá egy széles körű támogatást élvező ügyben. Megdöbbenett, milyen nyilvánvaló és közvetlen szerepet játszott az Egyesült

Államok Ngo Dinh Diem dél-vietnámi elnök megbuktatásában, ami a meggyilkolásához vezetett. Ez az ostobaság egy előre nem látható folyamat mellett kötelezett el minket, miközben aláástuk a politikai alapjait; a bekövetkező tisztogatás során az országot megfosztották csaknem a teljes civil hivatalnoki kartól. Ami pedig minket illet: azzal, hogy olyan színben tűntünk fel, mint akik eltűrték, sőt támogatták egy baráti kormány megbuktatását, szükségszerűen megingattuk más délkelet-ázsiai szövetségeseink belénk vetett bizalmát. Megkérdőjeleztem azokat a feltételezéseket, amelyek belevittek minket egy ilyen kockázatos vállalkozásba. Ngo Dinh Diemet meg kellett buktatni, érveltek az ellenfelei, beleértve a sajtó jó részét is Saigonban, mert a kommunisták elleni háborút sosem lehetett volna elegendő energiával vagy lakossági támogatással folytatni, amíg Diem hivatalban van. A fivérét azzal vádolták, hogy kompromisszumot keres a kommunistákkal – pontosan azért, ami hét évvel később ugyanezen kritikusok közül soknak a kánonja lett, és aminek az elutasítása miatt Diem utódja, Nguyen Van Thieu megbuktatását követelték. De mivel a háború a dél-vietnámi nem kommunista kormány legitimitására is kihatott, e kormány elmozdítása a háború megnyerésének egyik újfajta eszköze volt. A feltételezett hadszíntéri térnyerés nem ellensúlyozhatta a politikai hatalom elvesztését. És morálisan sokkal mélyebben elkötelezték lennénk egy olyan kormány iránt, amelyet mi segítettünk hatalomra. Ma már tudjuk, Hanoi ugyanerre a következtetésre jutott. Miközben aktívan támogatta a gerilla-hadviselést, Diem megbuktatásáig nem vetette be a reguláris erőit. Éppen egy ilyen értelmű cikk írásával voltam elfoglalva, előrevetítve a vietnámi helyzet drasztikus rosszabbodását, amikor Kennedy elnököt meggyilkolták. Úgy döntöttem, rossz ízlésre vallana most tovább folytatni ezt a témát.

1964-ben arra ösztöklém Rockefeller kormányzót, hogy az előválasztási kampánya során határozottan foglaljon állást Vietnám ügyében. Sem neki, sem nekem nem volt világosan körvonalazott nézetem egy megfelelő stratégiáról, és egyikünk sem irányozta elő amerikai harcoló alakulatok odaküldését. 1965-re azonban már ahhoz a csendes többséghez tartoztam, amely egyetértett a Johnson-kormány döntésével harcoló egységek bevetéséről, hogy ellen lehessen állni Hanoi most már egyértelmű közvetlen beavatkozásának.

1965 augusztusában megszűntem pusztán szemlélő lenni, amikor Henry Cabot Lodge, régi barátom, aki akkor nagykövetségként szolgált Saigonban, megkért, hogy a konzulenseként tegyek látogatást Vietnámban. Jól bejártam az országot; először 1965 októberében és novemberében két héten át, majd 1966 júliusában körülbelül tíz napig, végül a harmadik alkalommal 1966 októberében néhány napig. Erre az utóbbira Averell Harriman kérésére került sor. Lodge szabad kezét adott nekem abban, hogy tetszésem szerint bármilyen témába betekinthessek, és ehhez a rendelkezésemre bocsátott minden eszközt, amit a nagykövetség nyújtani tudott.

Hamar rá kellett jönnöm: olyan háborúba keveredtünk bele, amelyről nem tudtuk, hogyan nyerjük meg, de azt sem, hogyan fejezzük be. Az ellenség biztonságos búvóhelyei Laoszban és Kambodzsában megakadályozták a hadviselés egyik klasszikus céljának elérését, az ellenség katonai erejének megsemmisítését. Észak-Vietnámban olyan bombatámadásokat hajtottunk végre, amelyek ahhoz elég hatékonyak voltak, hogy feltűzeljék ellenünk a világ közvéleményét, ahhoz azonban túl lagymatagnak és elnyújtottnak bizonyultak, hogy dűlőre juthassunk velük. Ennélfogva az ellenség ellenőrzés alatt tarthatta a hadműveletek ütemezését és a veszteségek szintjét – a sajátját és a miénket egyaránt. És az amerikai veszteségek mértéke lett az a tényező, amely döntő súllyal esett latba a hazai közvélemény formálásában.

Meggyőződésemmé vált, hogy egy polgárháborúban a katonai „győzelmek” értelmetlenek, hacsak nem idéznek elő olyan politikai realitást, amely a végső kivonulásunk után is fenn tud maradni. Tárgyalásokról csupán akkor lehet szó, miután Hanoi felismerte: minél tovább tart a háború, annál inkább szembesülnie kell politikai befolyásának folyamatos térvessztésével a helyi lakosság körében. Ez gigantikus feladatot jelentett. Az ismerős terepen harcoló észak-vietnámiaknak és a Vietkongnak csak arra volt szüksége, hogy megőrizze a lakosság feletti uralom biztosításához elegendő erőt, miután az Egyesült Államok beleunt a háborúba. A velünk szembeni kihívás sokkal összetettebb volt: meg kellett vívnunk a háborút, és ezzel egyidejűleg annyira megerősítenünk a dél-vietnámiakat, hogy nélkülünk is biztosítva legyen a túlélésük – azaz nélkülözhetővé kellett tennünk magunkat. A gerilla-hadviselés kardinális alapelve szerint a gerilla akkor győz, ha nem veszít, a reguláris hadsereg azonban csak akkor nem veszít, ha győz. Katonai eszközökkel vívott háborút viseltünk egy illékony ellenség kárára, míg az ellenfelünk politikai hadviselést folytatott egy helyhez kötött lakosság ellen. Kezdetől fogva kételkedtem abban, hogy katonai tervezőink felfogták-e mindezt. Útközben Vietnámba 1965 októberében megálltam a csendes-óceáni haderőnk katonai parancsnokságán Hawaiiin. A Vietnámról szóló első hivatalos tájékoztató után a következőket írtam a naplómbe:

Meglepődve nyugtáztam a tényt, hogy igazából senki sem tudja megmagyarázni nekem, miképpen fog a vietnámi háború véget érni meg a vele kapcsolatos legkedvezőbb feltételezések esetén sem. [...] Nem hiszem, hogy akár csak hozzáfogtunk volna megoldani az alapproblémát, amely lélektani. Úgy tűnik számomra, hogy a Vietkong és az észak-vietnámiak bizonyára azt mondják maguknak: még ha idén meg is hiúsulnak a győzelemben vetett reményeik [az amerikai intervenció miatt], van rá lehetőség, sőt fennáll a valószínűsége, hogy ha kellően elnyújtják a háborút, ki fognak fárasztani minket. Hogy fog valaki meggyőzni egy népet arról, hogy készen áll meghatározatlan ideig ott

maradni tízezer mérföldnyi távolságban olyan ellenfelekkel szemben, akik a saját országukban harcolnak? [...] Ha kudarcot vallunk a csendes-óceáni hadműveleteinkkel, az nem a technikai téren bekövetkező kudarc miatt lesz, hanem annak nehézsége miatt, hogy összehangoljuk a politikai és a katonai célokat egy olyan helyzetben, amelyre ez a rendkívül komplex katonai szervezet nincs felkészülve, mert nem ez a rendeltetése.

Úgy tűnt számomra, hogy a hadműveleteink fő célpontjául szolgáló észak-vietnámi reguláris egységek a matador vörös posztójának szerepét játsszák: az erőinket arra csábítják, hogy politikailag jelentéktelen területekre nyomuljanak be, miközben a lakott vidékeken a Vietkong infrastruktúrája aláássza a dél-vietnámi kormányzatot. Miután 1965. október 21-én látogatást tettem egy vietnámi tartományban, a következőt írtam a naplómbe:

Világosan látszik, hogy itt két külön háború folyik: (1) a hadsereg statisztikáiban szereplő a katonai egységek biztonságáról, és (2) a lakosságot érintő. A két kritérium nincs összhangban. Egy hadsereg számára egy út akkor szabad, ha konvojban tud végigmenni rajta. Egy falusi lakos számára egy út akkor szabad, ha adófizetés nélkül tud végigmenni rajta. Egy hadsereg számára egy falu akkor biztonságos, ha ott tudja állomásoztatni az erőit. A lakosság számára egy falu akkor biztonságos, ha védve van nemcsak a szervezett Vietkong-, vagyis VK-egységek támadásaitól, hanem a VK terrorizmusától is.

A siker kritériumainak hiányában az elemzés helyébe az önámítás lépett. Amikor 1965 októberében látogatást tettem Vinh Long tartományban, megkérdeztem a kormányzótól, hogy tartományának mekkora százalékában sikerült helyreállítani a békét, amire büszkén 80 százalékot mondott. Amikor 1966 júliusában másodszor utaztam Vietnámba, gondom volt rá, hogy a változások felmérése céljából ugyanazokat a tartományokat keressem fel. Vinh Longban ugyanez a vezető közölte velem: a korábbi látogatásom óta óriási haladást sikerült elérni. Amikor megkérdeztem tőle, hogy a tartomány mekkora része van most pacifikálva, büszkén mondta, hogy 70 százalék!

Az első látogatásommal kapcsolatos nézeteimet egy 1965. december 3-i keltezésű, Henry Cabot Lodge-nak írt levélben foglaltam össze:

Mindent a háttérbe szorítva létezik egy társadalmi vagy talán még inkább filozófiai probléma. A vietnámiakban erős érzés munkál, hogy ők más nép, mint a többi, nemzeti érzés viszont kevés van bennük. Emiatt a legnagyobb kihívás számunkra annak kiderítése, hogyan lehet felépíteni egy nemzetet,

amikor a társadalmat belső széthúzás szaggatja, és egy polgárháború kellős közepén van. Minden új ország megküzdött azzal a problémával, hogy elérje a politikai kohéziót, de még egynek sem kellett így tennie olyan elementáris nyomással szemben, mint Vietnámnak.

1966. augusztus 18-án, a második vietnámi látogatásom után, újabb levelet írtam Lodge-nak: „Őszintén be kell vallanom, nem találtam semmi lényeges változást a tartományokban.” Az amerikai tisztviselők kísérlete a biztonság felmérésére vidéken a megfoghatatlan dolgok számszerűsítésére tett kísérlet volt. Talán a tartományi tanácsadóink tapasztalatlansága miatt (akiknek szolgálati ideje olyan rövidre volt szabva, hogy mire beletanultak volna a feladatukba, távoznuk kellett) az erőfeszítéseinkből hiányzott a politikai perspektíva. Például a pacifikáltak között felsorolt egyes területek csak azért kaphattak ilyen minősítést, mert a Vietkong számára kényelmes megoldás volt a mezőgazdaság háborítatlanul hagyása ellátási forrásként, hogy rendszeresen beszedhesse az adókat. Megfogalmaztam néhány javaslatot: követségünknek meg kell próbálnia pontosabb felmérést készíteni a biztonsági helyzetről, a helyhatóságokat meg kell erősíteni, és szigorúan meg kell határozni a prioritásokat. Emellett sürgető szükség volt egy stratégiára a tárgyalásokhoz, ami iránt az adminisztráció folyamatosan kinyilvánította az igényét. Mivel egy tárgyalás nehézségeinknek csak a kezdete, nem pedig a vége lesz majd.

És ekkorra már szereztem valamennyi korlátozott tapasztalatot az észak-vietnámiakkal való érintkezésben is.

1967 júliusa és októbere között a Johnson-adminisztráció felkérésére közvetítő szerepet vállaltam a tárgyalások megkezdését célzó erőfeszítésekben. Üzeneteket továbbítottam két, általam ismert francia értelmiségi révén, akiknek egyike még a negyvenes években baráti viszonyba került Ho Si Minh-nel, rendelkezésére bocsátva a háza vendégszeretetét, amikor a franciákkal folytatott tárgyalásai alkalmával Párizsban tartózkodott. Felhatalmazást kaptam arra, hogy rábeszéljem a barátaimat egy hanoi látogatásra, ahol a tárgyalás előjátékként kompromisszumos feltételeket ajánlhatnának fel az amerikai bombázások beszüntetésére. Odautaztak, és találkoztak is Ho Si Minh-nel. Több hónapon át időről időre Párizsba mentem, hogy üzeneteket küldjek és kapjak az észak-vietnámiaktól. Végül a kísérletből semmi sem lett, habár azért kis lépésnek lehetett tekinteni annak a megegyezésnek az irányában, amely egy évvel később a bombázások leállítását és a békétárgyalások megkezdését eredményezte.

Miután a tárgyalások végre megkezdődtek, 1968 decemberében a *Foreign Affairs*-ben publikált cikkemben közzétettem a helyzetértékelésemet. A cikket még nemzetbiztonsági tanácsadóvá történt kinevezésem előtt írtam, de csak utána jelent meg. Ekképpen fogalmaztam meg alapvető következtetéseimet:

- katonai stratégiánk alkalmatlan a győzelem elérésére;
- a hadműveleteinket világosan meghatározott tárgyalási célokhoz kell igazítanunk;
- a dél-vietnámi kormány csak akkor marad életképes, ha kialakít egy olyan politikai programot, amely mögött fel tudnak sorakozni a nem kommunista dél-vietnámiak;
- az Egyesült Államoknak növekvő mértékben át kell adnia a hadviselés feladatát a dél-vietnámiaknak, és
- ha a tárgyalások során „Hanoi hajthatatlannak mutatkozik, és a háború folytatódik, egyoldalúan kell törekednünk a lehető legtöbb célkitűzésünk elérésére”, valamint
- tárgyalásainkon a katonai kérdésekre, például a tűzszünetre kell koncentrálnunk, a politikai hatalom elosztását pedig hagyjuk a vietnámi pártokra.

Bizonyos fókig egyetértettem a politikai spektrum mindkét oldalán elhelyezkedő bírálókkal. A Johnson-kormány az általa választott hadviselési móddal feladta a hagyományos katonai győzelem bármilyen létező kilátását; plafont állapított meg haderőnk szintjére, és jóváhagyta a bombázások leállítását. Egy tisztességes végkifejlet attól függött, hogy képesek vagyunk-e politikai ösztönzőket létrehozni Hanoi számára a kompromisszumra – ami lehetetlen vállalkozás, hacsak nem tudjuk a harcéri katonai helyzetünket szilárd politikai struktúrává változtatni. Tárgyalási pozíciónknak tartós támogatást kellett elnyernie a hazai közvéleményben, hogy egyértelműen világossá tehessek Hanoi számára: semmit sem nyer azzal, ha elhúzódó tárgyalásokba kényszerít bele minket. Bármilyen színezetű legyen is, egy új adminisztráció feladata a fenti összetevők kézben tartása és működőképesse tétele lesz, mialatt kivonulunk.

De miközben 1969 januárjára mélységes nyugtalanság töltött el a háború miatt, több szempontból is különböztem számos bírálótól. Nem pártoltam a feltétel nélküli kivonulást. 1969-re a több mint félmillió amerikai katona, a 70 ezres szövetséges haderő és a 31 ezer halott már eldöntötte annak kérdését, vajon a végkifejlet fontos-e nekünk és azok számára, akik tőlünk függenek. Ugyanígy nem értettem egyet a háború sok más olyan ellenzőjével, aki úgy tett, mintha a béke elsősorban a *mi jóindulatunktól* függene. Az egész életüket harcban állva töltő hanoi keményvonalasok nem tekintették a kompromisszumot morális kategóriának. A vietnámi történelem hősi eposzából vezérelve – amely háborúk története volt a kínaiak, a franciák és a japánok ellen, most pedig ellenünk –, a kétségbevonhatatlan hősiességüket a győzelmi álmok tartották életben, és kompromisszummal beérni csak számítás és kényszer alapján lesznek hajlandók. Egy tárgyalásos béke a kockázatok mérlegelésének eredménye lesz, nem pedig a hirtelen kitörő

érzelmeiké. Ez az álláspont mindörökre elválasztott engem sok tiltakozótól – még úgy is, hogy egyetértettem azzal az elemzésükkel, amely szerint a háború kiszívja nemzeti erőnket, és véget kell vetnünk neki.

Amit találtunk

Kétszínű magatartás volt sok bírálónk részéről, beleértve azoknak a kormányoknak nem kevés tagját is, amelyek előidézték a vietnámi szerepvállalásunkat, hogy a Vietnám körüli vitát a Nixon-adminisztráció tetteire koncentrálták, mintha Nixon lett volna az, aki belevitt minket Vietnámba. Érdemes emlékeztetni rá, hogy 1969. január 20-án, Nixon hivatalba lépésekor, több mint félmillió fős amerikai hadsereg tartózkodott már Vietnámban; sőt, ami azt illeti, ez a szám tovább emelkedett egészen az 549 500 katonából álló plafonig, amelyet még az előző adminisztráció határozott meg 1968 áprilisában. (A tényleges csúcs 543 ezer fő körül alakult 1969 áprilisában.) Vietnámi részvételünk költsége az 1969-es pénzügyi évben 30 milliárd dollár volt.* 1968 második felében az amerikai veszteségek mértéke *heti* átlagban kétszáz, harci cselekmény közben elesett katona volt. 1968-ban összesen 14 592 amerikai vesztette életét ütközetben. Január 20-án az 1961 óta bevetés közben elesett katonáink összlétszáma a 31 ezret is meghaladta, míg a dél-vietnámi veszteségek megközelítették a 90 ezret.

Úgy látszott, a harcok holtpontra jutottak. 1968-ban kétségkívül sikerült visszavernünk a Tet-offenzívát, de az elszennvedett veszteségek sokkolták az amerikai közvéleményt, és negatívan hatottak a háború támogatottságára. Ennek következménye a bombázások leállítása és a kivonulást szorgalmazó, ránk nehezedő nyomás megsokszorozódása volt. Dél-vietnámi szövetségesünk reguláris hadereje 826 ezer főt tett ki, ami nagymértékű bővülést jelentett az előző évi (743 ezres) létszámhoz képest. Emellett a felszereltsége is sokkal jobb volt. De félelmetes feladat hárult rájuk: védeniük kellett egy 600 mérföld hosszú, jelzetlen határt, és őrködni a lakosság biztonsága felett. Habár a Vietkong erői megtizedelődtek a Tet-offenzíva során, a hézagot már feltöltötték, még hozzá észak-vietnámi reguláris csapatokkal. A harcot így már csaknem teljes egészében észak-vietnámi főerők vívtak – meghazudtolva a „nepi háború” mítoszt.

Dél-Vietnám most politikailag stabilabbnak tűnt, mint a korábbi négy év során bármikor. Az északi születésű Nguyen Van Thieu-t 1967-ben választották elnökké, és a kormányában több déli és köztisztvisletben álló nemzeti érzelmű ember

* Ebből 24 milliárd volt a háború „többletköltsége”, azaz levonva belőle azokat a kiadásokat, amelyek haderőnk fenntartásához mindenképpen felmerültek volna, még akkor is, ha a háborúra nem kerül sor.

kapott helyet, például Tran Van Huong kormányfő. Ennek ellenére saigoni nagykövetségünk szerint a falvak 80 százalékában még mindig létezett a kommunista infrastruktúra. Becslések szerint a teljes népesség 65, a vidéki lakosságnak pedig 81 százaléka volt kiteve valamilyen kommunista befolyásnak – ha másnak nem, akkor a rizsre és egyéb terményeikre kivetett adóknak. Más szóval: az 1966. októberi utolsó látogatásom óta a vidéki helyzet nem változott számottevően.

Az ellenség stratégiája a maximális bizonytalanságérzet megteremtése volt, anélkül, hogy törekedett volna amerikai támadások célpontjaként számba jöhető területek birtoklására, ahol így szabályos ütközetek bontakozhattak volna ki. Ehelyett az észak-vietnámiak szórványos rajtaütésekkel operáltak Dél-Vietnám minden részén. A főerők egységei azért támadták az amerikai erőket, hogy veszteségeket okozzanak az élőerőben, a gerilla-hadműveletek célja a pacifikáció megzavarása volt, míg ezzel párhuzamosan erőfeszítéseket tettek a kommunista politikai infrastruktúra megerősítésére egy későbbi hatalomátvétel előkészítéseképpen.

1968 második felében William Westmoreland tábornokot Creighton Abrams tábornok váltotta a vietnámi amerikai haderő főparancsnoki posztján. Utóbbi a második világháborúban harcokszíó-parancsnokként szolgált George Patton alatt; a belgiumi Ardenneokban zajló 1944. decemberi német offenzíva során ő vezette a Bastogne-t felszabadító zászlóaljat. Abrams megváltoztatta az amerikai stratégiát. Felhagyott a kommunista főerők ellen intézett nagyszabású támadó hadműveletekkel, és a lakosság védelmére koncentrált. A nagyobb városok köré mélységi védelemre berendezkedő amerikai csapatokat telepített. Északról két hadosztályt a sűrűbben lakott déli országrészbe vezényelt. Mindez az egyik hozadéka volt annak, hogy Johnson elnök 1968. november 1-jével életbe léptette a bombázások leállítását, mert az észak-vietnámiak cserébe beleegyeztek, hogy nem sértik meg a demilitarizált zónát, és nem intéznek válogatás nélküli támadásokat a nagyobb városok ellen.

A bombázások leállítására alapvetően két okból került sor. A háború ellenzői részben a költségei miatt koncentráltak rá, részben pedig azért, mert olyasvalami volt, amit az Egyesült Államok egyoldalúan be tudott szüntetni (szemben a harcok egyéb formáival). Emellett Hanoi ügyesen arra célozgatott, hogy a bombázások befejezése gyors tárgyalásokhoz vezet, ezek pedig mielőbbi rendezéssel kecsegtetnek. 1968. március 31-én Johnson elnök bejelentette visszalépését az elnökségért folytatott versenytől, és a bombázások beszüntetését a 20. szélességi körtől északra. Párizsban ugyan kezdetét vette a tárgyalás az Egyesült Államok és a Vietnámi Demokratikus Köztársaság* között, de csak arra az ügyrendi kérdésre korlátozódott, hogyan kezdődjenek meg a béketárgyalások. November 1-jén Johnson elnök beleegyezett a bombázások teljes leállításába, habár a Laoszon ke-

resztül húzódó észak-vietnámi utánpótlási vonal (az úgynevezett Ho Si Minh-ösvény) elleni légítámadások és felderítő repülések folytatódtak. „Egyezség” jött létre, miszerint „a másik fél számára fenyegetést jelentő módon” nem kerül sor „válogatás nélküli támadásokra nagyobb városok ellen” (mint Saigon, Danang és Huế), tüzéségi, rakéta- és mozsárágyútűzre a demilitarizált övezetből, azon keresztül és azon belül, csapatmozdulatokra az övezetből, azon keresztül és azon belül, valamint csapatösszevonásokra vagy hadmozdulatokra a demilitarizált zóna közelében. Hanoi sohasem járult hozzá ezekhez a feltételekhez nyílt formában, hanem inkább csak afféle „hallgatólagos beleegyezéssel”, amit az Alekszej Koszigin szovjet kormányfőnek Johnson elnökhöz intézett 1968. október 28-i levelében adott biztosítékok erősítettek meg, miszerint „a kétségek a vietnámiak álláspontjára vonatkozóan alaptalanok”. Averell Harriman amerikai főtárgyaló november 4-én Párizsban közölte az észak-vietnámiakkal: a nagyobb városok ellen intézett válogatás nélküli támadások „olyan helyzetet teremtenének, amely nem tenné lehetővé a komoly tárgyalásokat, és ennél fogva a szüneteltetést [tudniillik a bombázásokat]”.

Amint kiderült, a komoly tárgyalások nem kezdődtek meg olyan gyorsan, ahogyan Hanoi elhitette velünk. A 2. fejezetben már leírtam, hogy három hónapon át tartó huzavona folyt az asztal formájáról, ami valójában a (dél-vietnámi) Nemzeti Felszabadítási Frontnak (DNFF), Hanoi déli frontszervezetének státuszáról szóló vita volt. Az ügyrendi huzavona 1969. január 16-án, azaz négy nappal a hivatalba lépésünk előtt ért véget. Nixon beiktatásának napján semmilyen lényegi kérdést érintő ülésre nem került sor.

Amikor az új csapat átvette a hivatalt, mindenekelőtt megbízható helyzetértékelésre volt szüksége. Az a jogos kívánságunk, hogy koherens stratégiát alakítsunk ki, nyomban a tények hiányos voltával találta magát szembe, az a törekvésünk pedig, hogy változtassunk a bevett gyakorlaton, a konvencionális bölcsességgel került összeütközésbe. Vietnám röviden a Nemzetbiztonsági Tanács első ülésén, január 21-én, bővebben pedig a január 25-i ülésen jött szóba. De a csapat túlságosan is új volt, az apparátusi tisztviselők pedig túlságosan demoralizáltak. A tájékoztatók nem ajánlottak fantáziadús elképzeléseket a rájuk mohón váró új elnök figyelmébe, még az egyenruhások részéről sem. A katonák éveken keresztül arról panaszkodtak, hogy a civil vezetés rövid pórázon tartja őket. Amikor azonban Nixon sürgette a tábornokokat, álljanak elő új stratégiákkal, mindössze annyi tellett tőlük, hogy újítsuk fel Észak bombázását. Ezen a ponton a Nixon által kiadott egyedüli új instrukció úgy szólt, hogy fejezzük be az állandó polémiát Saigonnal; nem állt szándékában teljesíteni Hanoi óháját, miszerint ássa alá Dél-Vietnám politikai struktúráját.

Az információéhség sarkallta az új adminisztrációt egy hiánypótló tanulmány készítését elrendelő első direktívájára. A Nemzetbiztonsági Tanács által

* A Vietnámi Demokratikus Köztársaság (VDK) Észak-Vietnám hivatalos neve volt.

megfogalmazott, *A vietnámi helyzet* címet viselő 1. számú memorandumtervezet [National Security Study Memorandum, NSSM 1] válaszára kérte fel a minisztériumokat és egyéb kormányzerveket egy huszonnyolc fő- és ötven kiegészítő kérdést tartalmazó terjedelmes, hatoldalas, egyes sorközzel írt listára. Valamennyi hivatalt önálló válaszára kértük, hogy nyilvánvalóvá váljék minden véleménykülönbség, mert csak így tudjuk pontosan megfogalmazni a vitás kérdéseket és a különböző nézőpontokat. Az NSSM 1 rákérdezett az események magyarázatára (például: „Miért van a VDK Párizsban?”, vagy „Miért távoztak az észak-vietnámi hadsereg alakulatai Dél-Vietnából a múlt nyáron és ősszel?”), a tárgyalásokat befolyásoló politikai tényezőkre, az ellenség katonai képességeire, a dél-vietnámi képességekre, a biztonság alakulására vidéken, a politikai színtérre Saigonban, valamint az amerikai katonai stratégiára és hadműveletekre. Mind-egyik esetben feltettük a kérdést: „Mi a bizonyíték?”, vagy „Mennyire adekvát az információnk?”

Sajnos a kérdések gyakran még tovább erősítik a feltevésükre okot adó zavarokat, ahelyett, hogy elősegítenék a megoldásukat. Az NSSM 1-kérdőívre adott válaszok februárban érkeztek be. A stábom egy negyvennégy oldalas dolgozatban összegezte és elemezte őket, amelyet március 14-én köröztettünk a Nemzetbiztonsági Tanács Felülvizsgálati Bizottságának tagjai között.³ Talán nem meglepő módon az összegzés úgy találta, hogy az apparátus az ország egészét jellemző törésvonalakhoz nagyon hasonló módon megosztott. Volt egy viszonylag optimista irányzat Ellsworth Bunker (saigoni nagykövetség), az Egyesített Vezérkar, Abrams tábornok és John McCain admirális (a csendes-óceáni haderőnk parancsnoka) részvételével. E csoport szerint az észak-vietnámiak a katonai gyengeségük miatt egyeztek bele a párizsi béketárgyalásokba, a pacifikációs célok reálisak és „fenn kell tartanunk őket”, „az események menete [pedig] kedvező”. Az ellenkező álláspontot a Pentagon, a CIA és – kisebb mértékben – a State Department civil oldala tükrözte. Ez a csoport ugyan elismerte a dél-vietnámi képességekben elért haladást, de úgy vélte, „leginkább patthelyzethez vezetett”. Érvelésük szerint a pacifikációs eredmények „eltúlzottak és törékenyek”, „nem elégséges politikai haladásra” került csak sor, az ellenség nem gyengeségből kifolyólag viselkedik úgy, ahogyan Párizsban vagy a harcteren teszi, és „egy kompromisszumos rendezés az egyetlen lehetséges kimenetel Vietnámban”.

Egyetértés mutatkozott a következőkben: a harci cselekmények többségét a Vietkong és az észak-vietnámiak kezdeményezik, ami meghatározza a veszteségek mértékét mindkét oldalon; az ellenség nem változtatta meg a célkitűzéseit; továbbá Hanoi „Moszkvától és Pekingtől alapjában véve független irányvonalat tervez”. Voltak azonban zavaróan nagy nézeteltérések a hírszerző közösségen belül olyan alapvető tényekkel kapcsolatban, mint az ellenséges erők mérete és elhelyezkedése, valamint Kambodzsának, elsősorban Szihanukvil kikötőjének

jelentősége utánpótlási útvonalként. A válaszok nyilvánvalóvá tették, hogy nincs konszenzus a tényeket, és még sokkal kevésbé a követendő politikát illetően.

Mielőtt azonban megoldást tudtunk volna találni belső vitáinkra – vagy legalább uralni őket –, 1969. február 22-én Hanoi elébe vágott minden elemzésünknek azzal, hogy országos méretű offenzívát indított Dél-Vietnámban.

Az észak-vietnámi támadások és Kambodzsa bombázása

A bombázások leállításához vezető 1968-as megegyezés az észak-vietnámiakkal azt az „elvárást” foglalta magában, hogy nem hajtanak végre támadást a nagyobb városok ellen vagy a demilitarizált övezeten keresztül. Ám amikor hivatalba léptünk, az ellenséges beszivárgás fokozódott, határozott jeleként egy készülőben levő új offenzívának.

Az egyetlen terv, amelyet kitaláltunk egy ilyen eshetőségre, Észak-Vietnám bombázásának felújítása volt. 1968. november 24-én Clark Clifford védelmi miniszter az ABC-TV *Issues and Answers* című műsorában kijelentette: „Ha egyszer bizonyosságát adják, hogy nem komolyak, és hogy nem cselekszenek jóhiszeműen, semmi kétségem sincs afelől, hogy az elnök kénytelen lesz visszatérni a korábbi koncepciókhoz, azaz nyomás alatt tartani az ellenséget, és ez a bombázást is magában foglalja, ha szükséges.” Hasonlóképpen nyilatkozott Averell Harriman is egy fehér házi tájékoztatón 1968. december 4-én. Earle Wheeler tábornok, az Egyesített Vezérkar főnöke csak a megörökölt doktrínát követve közölte Nixonnal az NSC 1969. január 25-i ülésén: minden lehetségest megteszünk Vietnámban, „kivéve Észak bombázását”.

Az új adminisztrációban azonban mindenki csak ellenszenvvel tudott viszonyulni Észak-Vietnám bombázásának felújításához. Még élveztük a mindenkori új elnök beiktatását követő mézesheteket, Nixon pedig a média addig soha nem tapasztalt támogatását tudhatta maga mögött. Egyikünknek sem fűlött a foga ahhoz a felzúduláshoz, amelyről tudtuk, hogy egy felújított bombázás ki fogja váltani – még akkor is, ha a leállításához vezető megegyezésünk észak-vietnámi részről történő elárulásának egyenes következménye lenne. És ami ugyan-csak nem mellekes: az új elnöki ciklus első hónapjában még mindig nem adtuk fel azt a reményt, hogy a nemzetet a háború rendezését biztosító tisztességes program mentén egyesítsük.

Sajnos Észak bombázásával szemben nehéz volt alternatív megoldást találni. Január 30-án a Pentagonban találkoztam Lairddel és Wheelerrel, hogy megvizsgáljuk, miképpen tudunk válaszolni, ha ellenséges offenzívára kerül sor Dél-Vietnámban. Wheeler megismételte: a dél-vietnámi amerikai erők már teljes mértékben le vannak kötve, és az egyetlen hatékony választ a demilitarizált

övezetben végrehajtott hadműveletek, vagy Észak bombázásának a felújítása jelentené. Laird ellenkezett az utóbbi felvetéssel, hangsúlyozva, hogy a bombázások leállítására felcsigázta a közvélemény által táplált reményeket a háború közeledő végétől. Én sem pártoltam az ötletet, mert nagyon szerettem volna esélyt adni a tárgyalásoknak. Február 1-jén Nixon feljegyzést küldött át nekem: „Nem tesszenek azok a jelzések, amelyeket úgyszólván mindegyik sajtóhírben látok, miszerint »kommunista kezdeményezésre számítunk Dél-Vietnámban«. Úgy vélem, ha bármilyen kezdeményezésre sor kerül, annak a mi részünkről kell történnie, és nem az övékről.” De az NSC-hez javaslattétel céljából intézett kérésem a mostanra már ismerős választ eredményezte: vázolták az észak-vietnámi célpontok elleni légi és tengeri támadások különböző szintjeit, Mel Laird (és én) pedig hasonlóan megszokott módon húzódoztunk a javaslat elfogadásától.

Ezután felvetődött a [dél-vietnámi és] kambodzsai határ mentén létesített észak-vietnámi bázisok bombázásának gondolata, de a feltételezettől pontosan ellenkező okok miatt – nem a háború kiterjesztésének óhajától vezérelten, hanem Észak-Vietnám bombázásának az elkerülésére, és a heti négyszáz amerikai katona életét követelő kiprovakolatlan offenzíva gyengítésére.

A revizionisták időnként arra koncentrálnak bírálataikat, hogy a Nixon-kormány egy „békés” ország „semleges” státusza ellen intézett állítólagos támadást. Ezek a vádak azonban megfelelnek arról, hogy a citált példa olyan területet érintett, amely semmilyen gyakorlati értelemben nem volt már kambodzsai. Négy éven át nem kevesebb mint négy észak-vietnámi hadosztály műveletezett kambodzsai földön, a dél-vietnámi határ mentén létrehozott, a kambodzsai semlegességnek köszönhetően biztonságos bázisok egész láncolatáról kiindulva. 1978-ban a khmer államban hatalomra került kommunisták az 1969–70-es év kéretlen észak-vietnámi jelenlétét Kambodzsra északkeleti részén 300 ezerre tették, amely messze meghaladta a mi becslésünket.⁴ A khmer hivatalnokokat mind elűzték a bázisok területéről, ahol a helyiek létszáma a nullához közelített.* A teljes mértékben idegen ellenőrzés alatt álló területekről az észak-vietnámi erők rajtaütéseket hajtottak végre Dél-Vietnám ellen. Veszteségeket okoztak, megzavarták a közigazgatást, majd visszavonultak egy formálisan semleges ország védelmébe. Szándékos torzítás, és nem egyszerűen csak véleményalkotás azzal érvelni, hogy az Egyesült Államok megsértette egy békés ország semlegességét, amikor kambodzsai ösztönzésre önvédelemből elszórtan bombáztunk olyan területeket, ahol már évek óta nem érvényesültek a helyi törvények. E területek vagy mini-

* Az a kommunista dezertőr, aki segített az észak-vietnámi bázisok helyének pontos meghatározásában, arról számolt be, hogy egyetlen kambodzsai sem léphetett a területükre. Februárban Abrams tábornok jelentette ezt az elnöknek azzal a megnyugtatóval együtt, hogy a célterület legalább egy kilométer távolságra van bármely ismert kambodzsai falutól.

málisan voltak lakottak, vagy polgári lakosság egyáltalán nem élt rajtuk, ráadásul a kambodzsai semlegesség megsértésével szállta meg őket egy olyan ellenség, amely ezekről a biztonságos helyekről kicsapva, amerikaiak és dél-vietnámiak százait ölte meg hetente.

Az első javaslat Wheeler tábornoktól érkezett. Amikor január 30-án Laird kétségét fejezte ki az iránt, hogy Észak felújított bombázása politikailag támogatható, Wheeler alternatív lépésként felvetette az észak-vietnámiak által a határ kambodzsai oldala mentén illegálisan létrehozott bázisok támadását. Február 9-én Abrams tábornok táviratilag tudatta Saigontól Wheeler tábornokkal, miszerint egy kommunista dezertőrtől származó legújabb hírek és a légi felderítés által készített fényképek egybehangzó tanúsága szerint az összes dél-vietnámi kommunista hadvezetési pont közvetlenül a kambodzsai határ túloldalán helyezkedik el. (Újoncként nagyobb hatást tettek rám az ilyen, látszólag perdöntő bizonyítékok, mint később. Ahogyan kiderült, a dezertőr információja e tekintetben pontos volt; a kommunista vezetők Phnompenben nyolc évvel később szintén megerősítették.) Abrams felhatalmazást kért a hadvezetési pontok elleni légítámadásokra B–52-esekkel. Bunker nagykövet külön táviratban támogatta az elképzelést a State Department csatornáin keresztül.

A javaslatok termékeny talajra hullottak. Az átmeneti időszakban 1969. január 8-án a megválasztott elnök a következő feljegyzést küldte nekem: „A Vietnámról szóló tanulmányát olvasva pontos jelentést kérek arról, mit birtokol az ellenség Kambodzsában, és mit teszünk, ha teszünk valamit egyáltalán, az ottani készülődés megghiúsítására. Azt hiszem, egy nagyon határozott irányváltás Kambodzsra felé valószínűleg az egyik első feladatunk lesz, amikor átvesszük a kormányzást.” Goodpaster tábornok egy általam láttamozott jelentésben részletes információval szolgált a kambodzsai határ menti észak-vietnámi bázisokról: „A harctéri parancsnokságunk Dél-Vietnámban meg van győződve arról, hogy a Kambodzsába kerülő utánpótlás óriási mennyiségben Szihanukvilen keresztül jut be az országba. [...] Amit ez ellen teszünk, nagyon korlátozott. [...] A hadművelleti parancsnokság már több alkalommal kért felhatalmazást a behatolásra Kambodzsába megelőző műveletek végrehajtására, és a minket megtámadó visszavonuló erők üldözésére. Minden ilyen kérést vagy elutasítottak, vagy még mindig függőben vannak, anélkül, hogy döntés születne róluk.”

Szihanukvil fontossága az egyik vitatott kérdés volt az NSSM 1 tanulmányban. A saigoni amerikai katonai parancsnokság biztos volt abban, hogy 1967 októbere és 1968 szeptembere között mintegy tízezer tonnányi fegyver érkezett Szihanukvilen át. De a CIA és a külügy vitatta ezt. Szerintük a Ho Si Minh-ösvényen, Laoszon át áramló utánpótlás több mint elég minden kommunista erő igényeinek kielégítésére Dél-Vietnámban. Az elemzőknek ebben a vitájában természetesen az volt a tét, hogy a kambodzsai támaszpontok olyan döntő-

en fontos célpontok-e, hogy meg kelljen őket támadni. Ahogyan túlságosan is gyakran megtörténik, a hírszerzési becslések most is csak követték, nem pedig inspirálták a hivatalok által kialakított irányt. A támaszpontok elleni támadást pártolók hangsúlyozták, az ellenzők pedig lebecsülték Szihanukvil jelentőségét. (Amikor 1970 áprilisában az amerikai és dél-vietnámi erők bevonultak ezekre a bázisokra, a hadianyagraktárakban talált dokumentumok bizonyossága szerint a Kambodzsán át érkező szállítmányok mennyisége messze meghaladta a hadsereg legmerészebb becslését is.)

De függetlenül a vitától, hogy a katonai felszerelés vajon Szihanukvilen át vagy a Ho Si Minh-ösvényen utazik-e, ahhoz semmi kétség sem fért, mekkora fenyegetést jelentenek a Kambodzsába telepített észak-vietnámi bázisok az amerikai és a dél-vietnámi erőkre. Február 18-án Laird, Packard miniszterhelyettes, Wheeler tábornok, valamint Laird katonai tanácsadója, Robert E. Pursley ezredes társaságában tájékoztatást kaptam egy kétfős csapattól Saigonból. Jelentettem ugyan az elnöknek Abrams tábornok meggyőződését, miszerint a célközvetben egyáltalán nem élnek kambodzsai civilek, a támaszpontok ki nem provokált megtámadását viszont nem javasoltam. Úgy érveltem, adnunk kell a tárgyalásoknak egy esélyt, emellett törekednünk kell a közvélemény támogatásának megőrzésére is a politikánk iránt. Március végén majd újra áttekinthetjük a helyzetet – klasszikus bürokratikus halogató módszerként a döntésben felülbíráltak rossz érzésének enyhítésére. Február 22-én, egy nappal azelőtt, hogy elindult volna európai körútjára, Nixon elfogadta a tanácsomat.

Pontosan azon a napon, amikor Nixon a határ menti bázisok elleni akció elhatalasztásáról döntött, az észak-vietnámiak a homályos eshetőségekre felkészülő tervezésünket egy válság kezelésének sürgető szükségszerűségévé változtatták. Az új adminisztráció hivatalba lépését megelőzően, hetekig tartó előkészületek után, Hanoi országos offenzívát indított. Ennek első hetében négyszázötvenhárom, a másodikban háromszázharminchat, a harmadikban háromszázötvenegy amerikai katona esett el a harcokban, míg a dél-vietnámi veszteségek ennél sokkal súlyosabbak voltak, hetente több mint ötszáz halottal. Rendkívüli cinizmusra valló akció volt ez. Semmilyen érdemi tárgyalásra nem került sor Párizsban a Henry Cabot Lodge vezette új delegációkkal, az új adminisztrációnak pedig alig volt ideje kialakítani politikáját. Akár véletlenül, akár tudatosan történt, az offenzíva egy nappal az elnök tervezett külföldi útja előtt kezdődött, egyszerre bénítva meg a válaszadási lehetőségünket és alázva meg az új elnököt – annak ellenére, hogy az átmeneti időszakban Nixon kapcsolatot tartott az észak-vietnámiakkal (amint azt a következőkben láthatjuk), hangsúlyozva elkötelezettségét a háború befejezésére az összes érdekelt fél önbecsülésének és tisztességének megőrzése mellett. Anélkül, hogy meggyőződött volna a szándéknyilatkozatok komolyságáról, Hanoi első je-

lentős lépése a meggyilkolt amerikaiak számának növelése volt. Az elnöknek szóló egyik jelentésben megjegyeztem: az észak-vietnámiaknak „sikerült elérniük viszonylag magas veszteséget az amerikai és a dél-vietnámi erők között úgy, hogy saját főerőiket be sem vetették”.

A katonák az Ovális Irodában tájékoztatták Nixont az ellenséges offenzíváról. Az íróasztalán hegyekben álltak a tájékoztatókkal tömött irattartó dossziék, amelyeket a stábom és a State Department gyűjtött össze a meglátogatandó országokról. (Később Nixon inkább csak ceremóniális alkalmakra használta az Ovális Irodát; általában szívesebben dolgozott a Fehér Ház melletti kormányzati épületben található nem hivatalos dolgozósobájában.) Az elnök átrágtá magát a dossziékon, memorizálta a tartalmukat, azon zsörtölődve, hogy mekkora erőfeszítésbe kerül ezt megtenni. Közben pedig forrt benne a düh. Minden ösztöne azt súgta, hogy erőszakkal reagáljon Hanoi cinikus manőverére. Éveken keresztül gyengeséggel vádolta elődeit a kommunisták lépéseire adott válaszaik miatt. De arra is nagyon vágyott, hogy az elnöki minőségében megteendő első útja sikeres legyen. Az amerikai megtorlás forrongásokat robbanthat ki Európában, a passzivitás pedig felbátoríthatja az ellenségünket. Nem oldotta meg a dilemmát azonnal. Az offenzíva kezdetének napján a Fehér Ház egyedüli reakciója az volt, hogy telefonáltam Dobrinyin szovjet nagykövetnek, és közöltem vele: az elnök Moszkva értésére kívánja adni, hogy ha az észak-vietnámi offenzíva folytatódik, meg fogjuk torolni.

De másnap, február 23-án, miközben a levegőben voltunk útban Washingtonból Brüsszel felé, Nixon elhatározta magát, és nagy hirtelen elrendelte a kambodzsai bázisok bombázását. Én azonban úgy véltem, egy ilyen nagyságrendű döntést nem lehet csak úgy táviratilag közölni Washingtonnal és Saigonnal az *Air Force One* fedélzetéről, anélkül, hogy konzultáltunk volna az illetékes tisztviselőkkel, és/vagy a következmények kezelésére vonatkozó részletes terv hiányában. Ezért javasoltam Nixonnak: negyvennyolc óráig halassza el a végső „végrehajtási” parancsot, majd villámgyors üzenetet küldtem Alexander Haig ezredesnek (akkori katonai tanácsadónak Washingtonban), hogy a Pentagon egyik szakértőjével együtt találkozzunk Brüsszelben. Még egyszer át szerettem volna tekinteni a hadműveleteket, és kidolgozni egy diplomáciai tervet.

Haig, Haldeman (Nixon képviselőjében, aki nem lehetett jelen anélkül, hogy ne keltette volna fel a figyelmet), a Pentagon tervezéssel foglalkozó tisztviselője és én az *Air Force One* fedélzetén jöttünk össze a brüsszeli repülőtérre február 24-én reggel, éppen mielőtt az elnök felszólalt volna a NATO-központban. A Nixon által használt repülőgép belsejét Johnson előírásainak megfelelően alakították ki. Az elnöki lakosztályból tárgyalóhelyiség nyílt egy túlméretezett székekkel, pontosan illeszkedve egy vese formájú asztalhoz. Mind a szék, mind az asztal olyan gombokkal volt felszerelve, amelyek segítségével önálló életre kelhetett.

A szék különféle helyzeteket tudott felvenni, az asztal pedig hidraulikusan fel-le tudott mozogni. Ha valaki véletlenül rossz gombot nyomott meg, az asztal lassan lesüllyedt, reménytelenül a székbe préselve a rajta ülőt, ha pedig a szék ezzel egyidejűleg emelkedni kezdett, a helyzet kritikussá fajult. E meghökkentő környezetben dolgoztuk ki az irányelveket az ellenség támaszpontjainak bombázására. Ezek a következők voltak: a bombázás a határtól számított öt mérföldes távolságra fog korlátozódni, és nem jelentjük be a támadásokat, de beismerjük őket, ha Kambodzsa tiltakozik, s kártérítést ajánlunk fel a polgári lakosságnak okozott bármilyen kárért. A rendelkezésünkre álló rövid időben kidolgoztunk egy katonai és egy diplomáciai ütemtervet, valamint eligazítást fogalmaztunk meg a sajtó tájékoztatására. Haig és a Pentagon szakértője azonnal visszaindult Washingtonba, hogy tájékoztatást adjon Lairdnek. Később Nixon Londonban titokzatosan közölte ugyan Rogersszel az álláspontját, ám részletekkel nem szolgált neki.

Laird még napnyugta előtt megtáviratozta a fenntartásait Washingtonból. Úgy vélte, lehetetlen lenne eltitkolni a bombázást, a sajtót nehezen tudnánk korábban tartani, a közvélemény támogatása pedig nem garantálható. Ezért halasztást szorgalmazott egy olyan pillanatig, amikor a provokáció már egyértelműbb lesz. Tipikus tünete volt ez a hezitálás akkoriban uralkodó hangulatának, a félelemnek attól, hogy felébresztjük a közvélemény tiltakozásának alvó oroszlanját. Visszatekintve megdöbbenő látni, mennyire a jogi vetületére koncentráltunk mindannyian annak, hogy vajon a megegyezést megsértették-e, és nem arra a heti négyszáz amerikai halottra, akik által Hanoi meg akarta törni az akaraterőnk, mielőtt ki tudunk dolgozni bármilyen cselekvési programot. Ma még ennél is megdöbbenőbbnek tűnik, hogy egész idő alatt semmilyen komoly megfontolás tárgyává nem tettük Észak-Vietnám bombázásának felújítását; a bombázások leállítását, amit a rendezés meggyorsítása érdekében léptettünk életbe, ekkorra már öncélúvá vált.

Egyetértettem Laird állásfoglalásával a kambodzsai bombázásról, ha az okfejtésével nem is. Úgy véltem, a válaszadás elmulasztása egy ilyen cinikus észak-vietnámi lépésre bukásra kárhoztathatja a tárgyalásokba vetett reményeinket. Hanoi ezt aligha értelmezhetné másképpen, mint Nixon tehetetlensége jeleként a hazai nyomással szemben, ami viszont valószínűleg további katonai kihívásokra ösztönözné, ugyanúgy becsapva Nixont, ahogyan annak idején sikerrel megtette Johnsonnal. Az időzítés azonban zavart. Nem tartottam ugyanis okos dolognak új hadműveletet indítani, miközben az elnök Európát járja, ahol ki van téve ellenséges érületű demonstrációknak, és nem tud találkozni saját kormánya tagjaival a támogatásuk elnyerése céljából. Az a kilátás sem volt ínyemre, hogy minden európai sajtótájékoztatónk Vietnámról szóljon, vagy hogy négyszemközt megpróbáljunk magyarázkodni a szövetséges kormányok előtt, amelyek nem mindig igyekeztek összeegyeztetni vietnámi erőfeszítéseink zárt körben való támogatá-

sát az elhatárolódást hirdető nyilvános állásfoglalásaikkal. Mindezt elmondtam az elnöknek. Másnap, miközben Bonnban tartózkodtunk, Nixon lefújta a tervet.

Az úgynevezett mini-Tet rávilágított otthoni helyzetünk labilis mivoltára. Az ellenséges offenzívát minden bizonnyal hónapokon át tartó előkészületek előzték meg. Akkor került rá sor, amikor még csak négy hete voltunk hivatalban, és mielőtt az ellenség egyáltalán tudhatta volna, mi a szándékunk – hiszen mi magunk sem tudtuk. Ennek ellenére március 9-én a *New York Times* Hanoi provokálásával vádolta meg az új kormányt, amiért azt engedte sejtetni, hogy egy egész hónapot tölt a lehetőségek tanulmányozásával egy olyan háborúban, amelyben több mint 500 ezer főből álló expedíciós haderővel vesz részt. „A szomorú tény az, hogy a párizsi tárgyalások holtponton maradtak, miközben Lodge nagykövet a Fehér Ház jóváhagyására vár, hogy új béketerveket terjesszen elő, vagy négyszemközi megbeszélésekbe kezdhesen, noha egyedül ezektől várható az igazi haladás bekövetkezése. Minden megrekedt, amíg a Nixon-adminisztráció be nem fejezi a katonai és diplomáciai helyzet áttekintését.” Ugyanez a vélemény ismétlődött meg rövidesen a kongresszusban is.

Az elnök nyilvánosan visszafogott magatartást tanúsított, ám szűk körben alig tudta visszafojtani a mérgét. Egy március 4-i sajtóértekezleten kijelentette:

Nem léptünk elhamarkodottan, de azt a tényt, hogy mindaddig türelmet és békétűrést tanúsítottunk, nem szabad a gyengeség jelének tekinteni. Nem tűrjük el egy megállapodás folytatólagos megsértését. És ezen túlmenően nem fogjuk eltérni az olyan támadásokat, amelyek növekvő veszteségeket okoznak a katonáink soraiban, amikor őszintén megpróbálunk békére törekedni a tárgyalóasztalnál Párizsban. Ha a támadások folytatódnak, megfelelő választ adunk rájuk.

Március 4-én kommentár nélkül továbbítottam az elnöknek Laird memorandumát, amelyben ellenezte az Egyesített Vezérkar Észak-Vietnám megtámadására vonatkozó javaslatát. Laird távolról sem volt „galamb”; normális körülmények között a hajlamai alapján inkább a harcias táborba tartozott. Kedvére való lett volna, ha a győzelmet tuzzuk ki célul. Együttal azonban gondos figyelemmel kísérte a kongresszusi és a közhangulatot. Finomhangolású politikus lévén megtanulta, hogy azok, akik barikádokat emelnek, jó eséllyel lemondanak a jövőjükéről a politikában, és neki nem állt szándékában meghozni ezt az áldozatot. Így aztán nagy körültekintéssel lavírozott a katonai válaszlépést helyeslő meggyőződése és az önmérsékletre intő politikai ösztöne között. Észak-Vietnám bombázását ellenezte, a kambodzsai bázisok elleni támadásnak viszont határozott támogatójává vált. (Az egyetlen ellenvetése a nyilvánosság-titkosság ügyéhez fűződött; úgy vélte, nem lehetséges titokban tartani a bombázást, méghozzá praktikus,

nem pedig morális alapon.) A hasonló logikát követő elnök március 9-re légi csapást rendelt el a kambodzsai támaszpontok ellen. Március 7-én azonban Rogers a párizsi négyszemközti megbeszélések kilátásait féltve kifogást emelt a tervezett hadművelettel szemben.

Nixon most másodszor is visszavonta a parancsot. Minden alkalommal egyre csak nőtt a keserősége és türelmetlensége, valahányszor eldöntött valamit, majd visszakozott. Lairdhez hasonlóan azt ismételgette, hogy nem kíván lecsapni Északra, de „valamit” tenni akar. Március 14-én egy sajtókonferencián megkérdezték tőle, nem érzi-e úgy, hogy fogytán a türelme. Így válaszolt:

Nem vigasztaltak azok a beszámolók, amelyeket ma reggel láttam a lapokban, miszerint előző héten a veszteségeink négyszázról háromszázra csökkentek. Ez még mindig túl magas. Hogy a válaszuk mi legyen, azt a párizsi tárgyalásokra gyakorolt hatása függvényében kell mérlegelni. Csak úgy válaszolhatok, ahogyan korábban tettem. [...] Figyelmeztetést adtunk ki. Még egyszer nem figyelmeztetnek. És ha úgy döntünk, hogy a veszteségek mértéke nagyobb, mint ami elfogadható, cselekedni fogunk.

Másnap az észak-vietnámiak újabb eszkalációként és a megállapodás újabb megsértéseként öt rakétát lőttek ki Saigonra. Március első két hetében harminckét ellenséges támadásra került sor a nagyobb dél-vietnámi városok ellen. Azon a napon, amikor a rakéták becsapódtak Saigonban, délután 3 óra 35 perckor telefonhívást kaptam az elnöktől. Azonnali B-52-es támadást rendelt el a kambodzsai támaszpontok ellen. Az egy hónapig tartó frusztrációnak véget vetve, most határozott volt: „A külügy csak akkor értesítendő, ha már nincs visszaút. [...] A parancs megfellebbezhetetlen.” (Ez a „megfellebbezhetetlen” Nixon egyik kedvelt kifejezése volt, amely azok számára, akik ismerték, az idők folyamán egyre komolyabb bizonytalanságot árult el – természetesen oda vezetve, hogy inkább meggyorsítsa, semmint lelassítsa az apellátakat.)

Közöltem az elnökkel: egy ilyen döntést nem lehet meghozni anélkül, hogy vezető tanácsadóinak alkalmat adna a nézeteik kifejtésére – már csak azért is, hogy meg tudja védeni magát, ha a közvélemény felháborodásába ütközne. Ezzel nem vesztegetnénk el semmi időt. Mindenképpen ki kell dolgoznunk egy részletes forgatókönyvet, és az instrukciók előkészítésére legalább huszonnégy órára lesz szükség. Ezért értekezletet vettünk tervbe másnapra az Ovális Irodába. Konzultáltam Lairddel, aki határozottan támogatta Nixon döntését. Az értekezleti előkészületek sorában emlékeztetőt írtam az elnöknek, felsorolva a támadás mellett és ellen szóló érveket. A kockázatok egy pro forma kambodzsai tiltakozástól a határozott szovjet reakcióig, vagy a komoly kambodzsai ellenállástól a súlyos észak-vietnámi válaszcsepáig terjedtek – habár nehéz volt elképzelni, milyen esz-

kalációt vállalhat még Hanoi azon túl, amelybe már eddig is belebocsátkozott. Végül pedig ott volt egy hazai bírálatozónnek és újabb háborúellenes demonstrációk hirtelen fellángolásának a kockázata. Javasoltam, hogy párizsi delegációnk kérjen négyszemközti találkozót a bombázás napján, ezzel is nyomatékosítva, hogy inkább a tárgyalásos megoldás hívei vagyunk. Szorgalmaztam az elnöknel, hogy hangsúlyozza kollégáinak: a javasolt bombázást *nem* precedensnek szánjuk. Ám sem az ellenőrzőlistám, sem bármelyik mérlegelésünk nem volt képes előre jelezni azt, ami ténylegesen történt: Hanoi, Phnompen, Moszkva és Peking egyaránt hallgatott, támadásunk egyikük részéről sem váltott ki semmilyen reakciót.

A március 16-i, vasárnap délutáni értekezleten az Ovális Irodában Rogers, Laird, Wheeler és én vettem részt. Amióta elnök lett, most első alkalommal fordult elő, hogy Nixon konkrét döntési kényszer elé került egy nemzetközi válságban, és először tapasztalt ellenvetéseket is a kollégái részéről egy olyan lépéssel szemben, amely mellett már elkötelezte magát. A problémás helyzetet a későbbiekben klasszikussá váló nixon-i módszeren alapuló taktikával közelítette meg. Egyrésztől már meghozta a döntését, és nem állt szándékában megváltoztatni; ami azt illeti, már huszonnégy órával az értekezlet előtt utasított engem a Pentagon ilyen értelmű tájékoztatására. Másrésztől szükségesnek tartotta azt a látszatot kelteni, hogy a döntés még mindig nyitva áll. Ez azután órák hosszat tartó, általa visszataszítónak tekintett vitához vezetett, még tovább erősítve hajlamát, hogy az ellenszegülőket kirekessze a további mérlegelésből.

Az ovális irodabeli értekezlet az előre megjósolható mederben haladt. Laird és Wheeler határozottan szorgalmazta a támadást. Rogers nem kül-, hanem belpolitikai megfontolásból ellenezte. Nem hozta szóba Kambodzsa semleges státuszát; tényként kezelte (helyesen), hogy jogunk van szembeszállni a khmer állam semlegességének Észak-Vietnám általi arcátlan megsértésével, mivel Kambodzsa nem tudta vagy nem akarta megvédeni a semleges státuszát.⁵ Rogers attól tartott, hogy ösztűz fog ránk zúdulni a kongresszusban éppen most, amikor a dolgok lecsendesedni látszanak. A többórás vita során Nixon hagyta magát rábeszélteni Laird és Wheeler által arra, amit már amúgy is elrendelt. Miután korábban már taglaltam gondolataimat egy emlékeztetőben, nem szólaltam fel. Rogers végül beleegyezett egy B-52-es légi csapásba a feltehetőleg a kommunista katonai parancsnokság főhadiszállásául szolgáló baziskörzet ellen. Tanulságosak ezek a megfontolások: egy egész hónapon át tartó kiprovokálatlan észak-vietnámi offenzíva és több mint ezerfőnyi amerikai veszteség hetekig elhúzódó gyötrelmes vita után egyetlen árva amerikai megtorló légi csapást vált ki a kambodzsai határ három mérföldes körzetében, egy olyan területen, amelyet az észak-vietnámiak már több mint négy éve megszállás alatt tartanak. És ez vonul majd be az önkényes „jogsértés” egyik példaként a folklórba.

Az értekezlet után az Egyesített Vezérkar további támadásokat próbált meg

jóváhagyni a demilitarizált övezetet megsértő észak-vietnámi csapatösszevonások ellen. Laird és én egyetértettünk abban, hogy ennél fontosabb Rogerst a mi oldalunkon tartani, ezért a javaslatot elvetettük.

A B-52-essel végrehajtott támadásra március 18-án került sor a 353. számú észak-vietnámi báziskörzet ellen, a kambodzsai határtól számított három mérföldön belül (lásd a térképet a 296. oldalon). Az akció azonosítására a Pentagon belekotort fedőneveket tartalmazó feneketlen zsákjába, és előhúzta az egyaránt értelmetlen és ízléstelen „Reggeli” szót. Amikor egy légitámadásban találat ér egy lőszer- vagy üzemanyagraktárt, mindig bekövetkeznek a támadás sikerességére döntő bizonyítékok szolgáló másodlagos robbanások is. A március 18-i „Reggeli” légi csapás első kiértékeléseként a gép személyzete ezt jelentette: „Összesen hetvenhárom másodlagos robbanás a célterületen, egy tipikus másodlagos [robbanás] átlagos intenzitásának az ötszöröséig terjedve.”

A 353. számú báziskörzet elleni támadást eredetileg egyetlen légi csapásnak szántuk. 1969 áprilisában azonban Nixon egy másik támadást is elrendelt, részben mert az elsőre nem reagált sem Hanoi, sem pedig Phnompen, részben azért, mert az eredmény felülmúlta a várakozásunkat, de mindenekelőtt egy innen messze, Észak-Koreában bekövetkezett esemény miatt. Nixon Észak-Korea bombázásával akart válaszolni egy fegyvertelen amerikai felderítő repülőgép lelövésére. (Annak idején hevesen bírálta Johnstont, mert elmulasztott erőteljes intézkedéseket tenni válaszképpen arra, hogy Észak-Korea elfogta a *Pueblo* nevű elektronikus hírszerző hajót.) Végül azonban elállt az elképzelésétől, főleg a Rogers és Laird részéről megnyilvánuló határozott ellenkezés miatt. De mint mindig, amikor el kellett fojtania a lényegre törő válasz iránti ösztönét, valami egyéb módot keresett bátorsága demonstrálására. Semmitől nem félt jobban, mint attól, hogy gyengének vélik, ám emellett külpolitikai szempontból is jó oka volt nem megengedni, hogy Hanoi cselekvésképtelennek higgye.

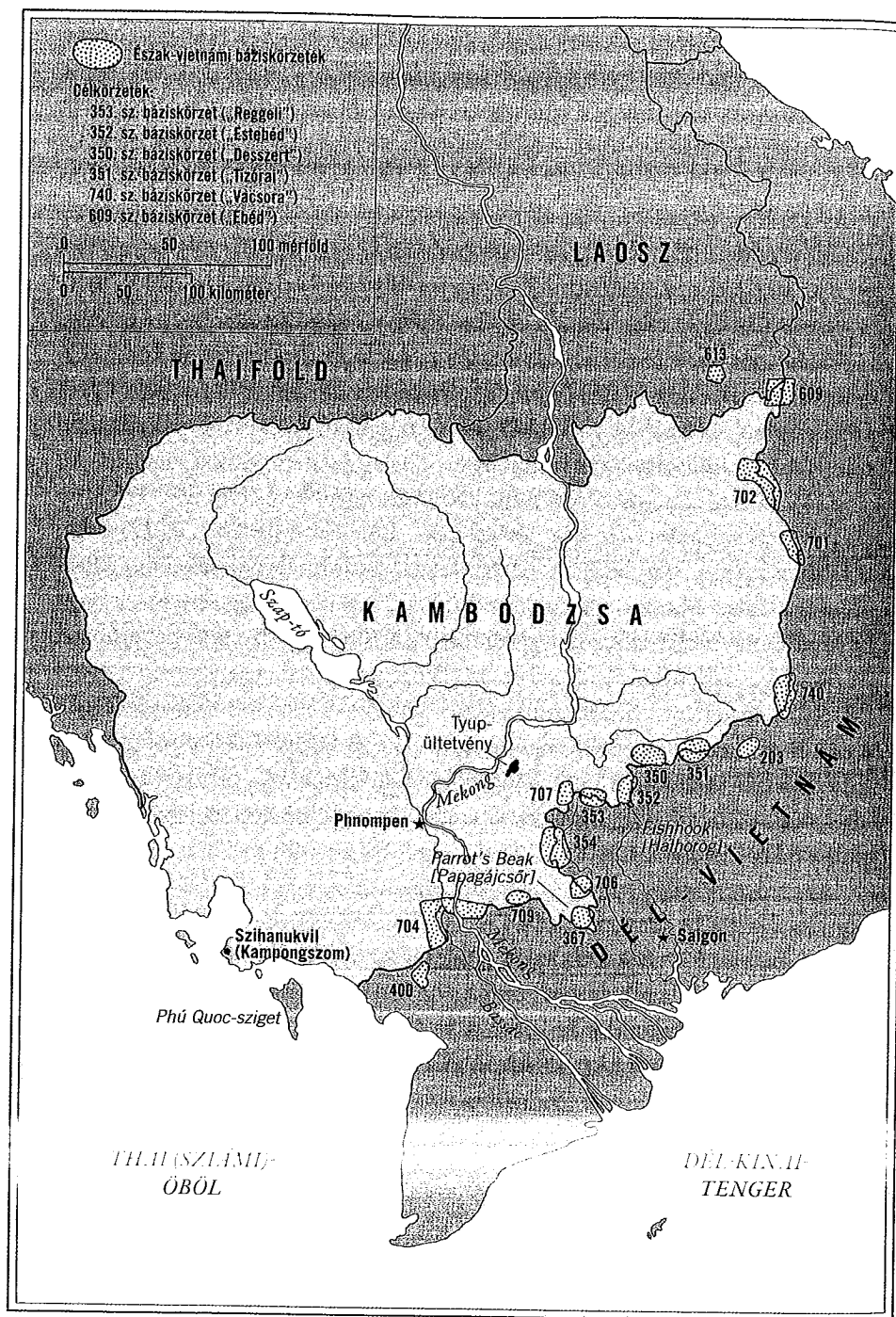
Májusban Nixon légitámadásokat rendelt el további kambodzsai báziskörzetek egész sora ellen, amelyek egyikében sem élt civil lakosság, és mind a határtól számított öt mérföldön belül feküdt. A 350. számú báziskörzet elleni légi csapás a „Desszert” fedőnevet kapta, a 351-es volt a „Tízóra”, a 740-es a „Vacsora”, a 609-es az „Ebéd”, a 352-es pedig az „Estebed”. Abból a teóriából kiindulva, hogy amit érdemes megtenni, azt mindjárt tüzásba is kell vinni, az egész támadássorozat a „Menu”, azaz Menü fedőnevet kapta. A légi csapások 1969 áprilisától augusztus elejéig csak szórványosak voltak, és mindegyikhez a Fehér Ház külön jóváhagyására volt szükség. Ezt követően az általános érvényű felhatalmazás életbelépésével rendszeressé váltak. A térképmelléklet egyértelműen mutatja a báziskörzetek elhelyezkedését a határtól számított néhány mérföldes keskeny sávon belül, cáfolva a „semleges Kambodzsza súlyos bombázása”-nak vádját, amely 1974-ben arra készítette a Kongresszus Igazságügyi Bizottságának [House

Judiciary Committee] tizenkét tagját, hogy hivatalosan indítványozza Nixon vád alá helyezését*, mert véleményük szerint eltitkolta a kongresszus elől azt az „elnöki magatartást, amely megdöbbentőbb és hihetlenebb, mint bármelyik elnök bármelyik háború során tanúsított magatartása az egész amerikai történelemben” – legalábbis ahogyan Robert Drinan képviselő képzelte.⁶ Sem Kambodzsza, sem Észak-Vietnám nem állította soha, hogy akár kambodzsai, akár polgári áldozatok lettek volna. A ledobott bombák összömegéről szóló statisztika, amelyet oly gyakran szeretnek idézni az amerikai barbarizmus példájaképpen, nagyvonalúan figyelmen kívül hagyja ezt a tényt – azzal együtt, hogy a bombázás kizárólag a határ mentén húzódó néhány mérföldes keskeny sávra korlátozódott. A támadássorozat 1970 májusáig folytatódott, amikor nyíltan elkezdődtek a légi csapások az észak-vietnámi bázisok ellen indított amerikai és dél-vietnámi szárazföldi hadműveletek támogatására.

A Menü légi csapásairól időnként jelentések mentek az elnökhöz. 1969 novemberében az egyikre ezt írta: „folytassák”. 1969 decemberében és 1970 februárjában kérte a hasznosságuk kiértékelését. Laird mindegyik alkalommal azt jelentette, hogy Abrams tábornok és Bunker nagykövet meggyőződése szerint „a Menü mindeddig az egyik legjelentősebb hadművelet az egész háborúban”. Abrams tábornok neki tulajdonította az ellenséges logisztika megzavarását, az ellenség számos offenzívájának megakadályozását, és az ellenséges fenyegetés mértékének csökkentését az egész saigoni régióban. Laird megerősítette az Egyesített Vezérkarnak, valamint Abrams tábornoknak a véleményét, miszerint a Menü légi csapásai „mindeddig hatékonyak voltak, és továbbra is azok lehetnek elfogadható kockázatok mellett”.

Az eredeti szándék szerint a „Reggeli” légi csapást az erősen várt kambodzsai vagy észak-vietnámi reakcióra adott válaszlépésként igazoljuk. Például a február 6-án és március 6-án keltezett memorandumában a CIA ezt jósolta: Hanoi „biztosan” vagy „csaknem biztosan” propagandisztikus előnyöket akar majd kovácsolni az akcióból, a konfliktus kiterjesztésével vádolva az amerikaiakat. A védelmi minisztérium kételkedett abban, hogy a támadásokat titokban lehet tartani; az én nézetem e tekintetben agnosztikus volt. Egy Nixonnal folytatott megbeszélésen március 8-án ezt mondtam: „Packard és én egyaránt úgy gondoljuk, hogy ha megteesszük, és a hallgatás nem segít, ki kell állnunk, és el kell mondanunk, mit csináltunk.” Az elnök egyetértett. Hivatalos beismerést fogalmaztunk meg egy kambodzsai tiltakozás esetére, amelyben kártérítést ajánlottunk fel, és nemzetközi vizsgálatot kértünk.

* A szerző itt az *impeachment* intézményére, arra az alkotmányban rögzített jogi eljárásra utal, amellyel az amerikai köztisztviselők valamilyen súlyos vétség miatt közjogilag felelőségre vonhatók és elmozdíthatók. (A ford.)

Kambodzsa: az észak-vietnámi határ menti báziskörzetek és a Menu [Menü] légi csapások, 1969

A hallgatásunk eredetileg annak elkerülését célozta, hogy *beleképnyserítsük* az észak-vietnámiakat, Szihanuk kambodzsai herceget, valamint a szovjeteket és a kínaiakat nyilvános reakciókba, amelyeket esetleg nem szívesen tennének. Egy önkéntes amerikai nyilatkozat miatt Hanoi rákényszerülhetett volna a nyilvános válaszdadásra, netán katonai válaszlépésre vagy a békétárgyalások megszakítására. Szihanuk is állásfoglalást lett volna kénytelen közzétenni Hanoi felé húzva, amint a semlegesség kötélrancát próbálta járni. Továbbá reakciót válthatott volna ki a Szovjetunióból és Kínából a háromoldalú diplomáciát célzó komoly igyekezetünk kelles közepén.

De Hanoi *nem* tiltakozott, sőt párizsi delegációja a kérésünket követő hetvenkét órán belül, március 22-én elfogadta Lodge javaslatát a zárt körű tárgyalásokra. Szihanuk pedig nem hogy nem tiltakozott, hanem olybá vette a bombázást, mint amihez semmi köze sincs, mivel teljes mértékben észak-vietnámi ellenőrzés alatt álló és egyetlen kambodzsait sem érintő térségekben történik, így a fennhatóságán kívül esik, ráadásul még tudomása sincs róla.

Sőt mi több, a Kambodzsához fűződő kapcsolataink rohamosan javultak a bombázások alatt. Csodálatra méltó volt Szihanuk egy évtizeden át tartó kifinomult és ügyes egyensúlyozása az otthon és a külföldről rá nehezedő nyomás között. Örökletes hercegként sikerült megszereznie a lakosság túlnyomó többségének támogatását, ami támadhatatlanná tette. Megszilárdította országa függetlenségét, és a nélkülözhetetlenség auráját teremtette meg maga körül. Ügyes manőverekkel biztosította a semlegességet. Az 1962-es laoszi egyezmény után kénytelen volt levonni a következtetést, hogy az általa gyűlölt kommunisták valószínűleg felülkerekednek Indokínában. Ehhez a realitáshoz alkalmazkodva belerördött észak-vietnámi báziskörzetek létrehozásába országa területén. 1965-ben ürgyget talált a diplomáciai kapcsolataink megszakítására. Ennek ellenére együttműködése a kommunistákkal kényszeredett volt; Hanoi a vörös khmerek (a kambodzsai kommunistákat) támogatta, akik már jóval azelőtt gerillatevékenységbe kezdtek Kambodzsában, hogy bármilyen amerikai akcióra sor került volna. A kommunista vezetőket távollétükben halálra ítélték. A fenti okok miatt határozottan támogattam az elnöknel Rogers 1969. februári javaslatát, hogy a kapcsolatok javításának céljából közeledjünk Szihanukhoz. Phnompeni nagykövetségünket ügyvivővel az élén újra is nyitottuk.

* Elég érdekes módon a Kambodzsa felé történő diplomáciai nyitást ellenezte a Pentagon és az Egyesített Vezérkar, attól tartva, hogy akadályozza a kambodzsai bázisok bombázásának lehetőségeit. Előbbiből memorandumot kaptam kézhez, amely óvott az ilyen „diplomáciai akcióktól, mivel korlátozást vagy akadályt jelent a mostani hadművelleti felhatalmazás bármilyen expanziójában, amelynek az a célja, hogy megvédje erőnket Dél-Vietnámban”. A memorandumot Paul Warnke jegyezte, aki abban az időben a nemzetközi biztonsági ügyekért felelős védelmi miniszterhelyettes volt.

Nem kellett volna, hogy meglepetésként érjen bennünket Szihanuk beleegyezése a bombázásba. Még az előző kormány hivatali ideje alatt, 1968. január 10-én közölte Chester Bowles elnöki megbízottal:

Nem akarunk egyetlen vietnámit sem Kambodzsában. [...]

Örömlenkre szolgál, amennyiben önök megoldják a problémánkat. Nem ellenezük a forró nyomon üldözést a lakatlan területeken. Önök megsza-
badítanak minket a Vietkongtól. Nekem egyedül Kambodzsá számít. Azt akarom, hogy kényszerítsék a Vietkongot Kambodzsá elhagyására. A lakatlan területeken, ahol nincsenek khmerek – az ilyen konkrét esetekben becsuknám a szememet.

1969. május 13-án, csaknem két hónappal a légitámadások kezdetét követően, Szihanuk sajtókonferenciát tartott. Ezen lényegében megerősítette a bombázások tényét, ám nyomatékosan tagadta, hogy civilek áldozatul estek volna, és mindenféle gyakorlati szempontot figyelembe véve felszólított minket a folytatásra:

Azért nem tiltakoztam a Vietkong-táborok bombázása ellen, mert eddig nem hallottam a bombázásokról. Nem értesültem róluk, mivel Kambodzsá bizonyos területein nincsenek kambodzsaiak.

Kambodzsá csak a khmerek tulajdonának és életének elpusztítása ellen tiltakozik.

Csupán azt mondhatom, hogy addig nem tudok tiltakozni, amíg nem vagyok tájékoztatva. De tiltakozni fogok, ha bármilyen kár esik khmer életben és tulajdonban.

Itt van az első jelentés több B-52-es bombázásról. Mégsem kaptam tájékoztatást erről, mert nem vesztettem el egyetlen házat, egyetlen honfitársamat, semmit, semmit. Senki sem veszett oda ezekben a bombázásokban – senki, egyetlen kambodzsai sem.

Ez az, amit el szeretnek mondani önöknek, uraim. Ha életet veszti akár egyetlen bivaly vagy kambodzsai ember is, azonnal tájékoztatnak róla. De itt az amerikaiak és a Vietkong-Vietminh közötti ügyről van szó – egyetlen khmer szemtanú nélkül. Nem volt eddig egy khmer szemtanú sem, akkor pedig hogyan tiltakozhatnék? De mindez nem jelenti – és ezt hangsúlyozom –, hogy engedni fogom a jogsértést bármelyik fél részéről. Szíveskedjenek ezt megjegyezni.

1969. augusztus 22-én Szihanuk ugyanezt mondta Mansfield szenátornak* (a jelentéstevő távirat szerint):

...nem volt kambodzsai tiltakozás bombázások miatt az országban, amikor ezek csak a Vietkongot sújtották, és nem a kambodzsai falvakat vagy lakosságot. Kijelentette, hogy a Kambodzsá lakatlan régióit érintő amerikai bombázásokról szóló információ nagy része az amerikai sajtóban és folyóiratokban megjelent állításokból származik. Hangsúlyozottan kérte a khmer életet veszélyeztető incidensektől való tartózkodást.

És 1969. július 31-én, miután már négy és fél hónapja tartott a kambodzsai területen fekvő észak-vietnámi bázisok bombázása, Szihanuk szívélyesen phnompeni látogatásra hívta meg Nixon elnököt az amerikai-kambodzsai kapcsolatok javításának megünneplésére. A viszony javulása mindaddig folytatódott, amíg Szihanukot váratlanul meg nem buktatták.

Senki sem vitatta az amerikai és a baráti haderő pusztítására használt báziskörzetek elleni támadások jogszerűségét – ott, ahol minden kambodzsai fennhatóság megszűnt létezni, és ahol magának Szihanuknak a megfogalmazása szerint még egy árva kambodzsai bivaly sem esett áldozatul. Nem láttuk semmi értelmét, hogy bejelentsük azt, amire bátorítást kaptunk Phnompenről, és amit Hanoi tudomásul vett. A titoktartás oka a következő volt: elejét akartuk venni annak, hogy az ügy nemzetközi válsággá terebélyesedjék, ami csaknem bizonyosan megnehezíti a diplomáciánkat és/vagy a háborús erőfeszítéseinket. A háborút négy évvel korábban terjesztették ki Kambodzsára a területét megszálló észak-vietnámiak. Magán Vietnámon belül a háború február 22-től eszkalálódott, amikor az észak-vietnámiak városok ellen intéztek támadásokat az 1968-as megállapodások megsértésével. A báziskörzetek bombázása, ahonnan az észak-vietnámi katonák elűzték minden kambodzsait, hogy hatékonyabban tudjanak amerikaiakat ölni – hietente négyszázat –, a legkisebb mértékű védekező reakciónak tekinthető a nemzetközi joggal teljes összhangban. Az amerikai közvélemény is minden bizonnyal támogatja, ha tud róla. Azért tartottuk titokban, mert egy nyilvános bejelentés szükségtelen csapás lett volna a kambodzsai kormányra, amely ezek után esetleg arra kényszerül, hogy követelje a bombázások leállítását, másfelől alighanem észak-vietnámi válaszcsoportot vált ki (mivel hogyan tudtak volna *nem* reagálni, ha bejelentjük, hogy bombázzuk őket?). Az észak-vietnámiak azért maradtak csendben, mert nem fűlött a foguk ahhoz, hogy nagydobra verjék illegális jelenlétüket Kambodzsá földjén. A bombázásaink amerikai és dél-vietnámi életet ovtak meg.

* Mansfield szenátor nem tudott a Menü-programról, és kétségtávol azt feltételezte, hogy Szihanuk véletlen bombázásokról beszél.

Ezért találta Nixon (és vele együtt én is) annyira felháborítónak a sajtónak történő kiszivárogtatásokat amerikai forrásokból. A kambodzsai támaszpontok elleni B-52-es és más légi csapásokról tudósítások jelentek meg a *New York Times*-ban (március 26., április 27.) és a *Washington Post*-ban (április 27.); ezt követte William Beecher részletes beszámolója a *New York Times*-ban május 9-én, egy másik a *Wall Street Journal*-ban május 16-án, majd május 18-án egy széles körben terjesztett UPI hírgyűjteményi beszámoló jelent meg a *Washington Post*-ban, a *Newsweek* pedig június 2-án közölt cikket róluk.

Mivel az elnök meg volt győződve arról (amiben egyetértettem vele), hogy a hadműveletek kiszivárogtatása a sajtónak amerikai életeket veszélyeztet szücségtelenül, kénytelen volt konzultálni az igazságügyi miniszterrel és az FBI igazgatójával az ellenintézkedésekről. Az FBI-igazgató, J. Edgar Hoover lehallgatásokat javasolt; amint rámutatott, ezt már széles körben alkalmazták ilyen (és egyéb, sokkal kevésbé törvényes) célokra a korábbi kormányok. Az igazságügyi miniszter megerősítette a jogszerűségüket. Nixon elrendelte a végrehajtásukat három kategóriában: ártalmas információt tartalmazó biztonsági akták felett rendelkező tisztviselőknél, olyan hivatalnokok esetében, akiknek hozzáférésük van a kiszivárogtatott titkos információhoz, valamint olyan egyének esetében, akiknek a neve az első két kategória alapján lehetőségként felmerül a vizsgálat során. E kritériumoknak megfelelően az FBI összesen tizenhét helyen telepített lehallgatókészülékeket tizenhárom hivatalnoknál és négy újságírónál, egyeseknél csak néhány hétig, míg másoknál több hónapig. (Az én hivatalomnak nem volt tudomása egyről sem.) A rosszindulatú szóbeszéd ellenére a vezető tisztviselők nem azzal töltötték az idejüket, hogy perverz módon végigolvassák a magánbeszélgetéseket rögzítő hosszadalmas átírástakat. Rövid (rendszerint egyoldali) összefoglalókat kaptunk kézhez az FBI által érzékeny katonai vagy külpolitikai vonatkozásúnak ítélt beszélgetésekről. Az FBI gyanakvási küszöbe sokkal alacsonyabbra volt hangolva, mint a Fehér Házé. 1971 májusában Nixon leállította a jelentések átküldését a hivatalomba; ezután csak Haldeman kapta meg őket.

Egy másik kötetben majd foglalkozom a nemzetbiztonsági lehallgatás által felvetett morális kérdésekkel és általában véve a Nixon-adminisztráció politikai stílusával. E helyütt csak annyit kívánok rögzíteni, hogy elfogadtam azt, aminek jogszerűségét nem volt okom kétségbe vonni, és amit az elmondás szerint nagyobb energiával és kevesebb garanciával követtek a korábbi kormányok bevett gyakorlatként ilyen körülmények között. Viszont határozottan egyetértettem az indítékkal: meg kellett akadályoznunk amerikai és dél-vietnámi életek veszélyeztetését olyan egyének által (a kilétüket egyébként sohasem sikerült kideríteni), akik rájuk bízott katonai jellegű információt árultak el azon politika aláírására, amely mellett kinkeserves megfontolás után döntöttünk, és amelyről

úgy vélekedtünk, hogy mind a törvény szerint, mind pedig nemzeti érdekünk alapján jogos volt. Ma már úgy gondolom, hogy a nemzetbiztonsági okokból történő lehallgatásra vonatkozó, azóta bevezetett szigorúbb biztosítékok még elemibb nemzeti érdeket tükröznek – de ez semmiképpen sem változtatja meg véleményemet azoknak az erkölcsstelenségéről, akik a morális kötelességükkel nem törődve szabotálni próbálták nemzeti politikánkat, és amerikai életeket tettek kockára.

Ugyanakkor azt hiszem, tévedtünk abban, hogy nem voltunk őszintébbek a kongresszus vezetőihez, ámbár 1969. június 11-én az Ovális Irodában Nixon elnök és én teljes körű tájékoztatást adtunk John Stennis és Richard Russell szenátornak, a Szenátus Fegyveres Szolgálatok és Pénzügyi Felügyelet Bizottságai [Senate Armed Services and Appropriations Committees] elnökeinek. Úgyszintén tájékoztattuk Everett Dirksent, a szenátus kisebbségi frakcióvezetőjét. A képviselőházban Mendel Rivers és Leslie Arends képviselőt, a Fegyveres Szolgálatok Házbizottságának elnökét és a bizottság kisebbségi párti képviselőinek rangidős tagját, valamint a képviselőház kisebbségi frakciójának vezetőjét, Gerald Fordot informáltuk, Laird pedig mindkét ház fegyveres szolgálatok és pénzügyi felügyeleti bizottságainak kulcsembereit ellátta információval. Mindvégig nem akadt senki, aki felvetette volna, hogy az egész kongresszussal konzultálni kellene, ugyanis ez volt az elfogadott gyakorlat a törvényhozás tájékoztatására a titkos műveletekről. Azóta a kongresszusi konzultáció normái is megváltoztak, kétségtelenül kedvezőbb irányban.*

Az sem igaz, hogy a bombázás kiűzte az észak-vietnámiakat a támaszpontjaikról, és emiatt a háború mélyen áterjedt Kambodzsra területére. A bázisok kiürítését végrehajtó észak-vietnámi egységek Vietnámba húzódtak vissza, és nem nyomultak beljebb Kambodzsába – egészen addig, amíg egy év múlva Szihanuk váratlanul meg nem bukott. Ezután elkezdtek lerohanni a kambodzsai városokat és hadállásokat, hogy elszigeteljék Phnompent, és megdöntsék Szihanuk utódait,

* A Pentagon „kettes könyve” mögött sokkal kevesebb gonosz motiváció húzódott meg, mint ahogyan a revizionista folklór lefesti. A kezdeti (eredetileg egyedülnek szánt) légitámadás titkosságának megőrzése érdekében a Pentagon utasításait kívül tartották a szokásos csatornákon. Ennek célja nem a kongresszus becsapása volt (ahol a legfontosabb vezetőket informálták), hanem az, hogy a támadásról ne legyen rutinszerűen tájékoztatva a saigoni sajtó. Ez az eljárás gépiesen folytatódott azután is, hogy két hónappal később a bombázás gyakoribb lett. Amikor négy év múlva a kongresszusi bizottságok adatokat kértek ki, a Pentagon új hivatalnokai, nem tudván a két külön csatornáról, akaratlanul a „rendes” dossziékból szolgáltatott nekik információt. Ez bürokratikus hiba volt, nem pedig szándékos félrevezetés vagy eltitkolás.

amint ezt egy későbbi fejezetben leírom.* És az észak-vietnámi agresszió újabb akciója következtében eszkalálódott háború, noha maróan fájdalmas és tragikus volt, korántsem volt titkos. Mindent tudott róla a közvélemény, megvitatták a kongresszusban, és részletekbe menően tudósított róla a sajtó. Légi hadműveleteinket a hadviselés akkoriban érvényes szigorú szabályai szerint hajtottuk végre phnompeni nagykövetség felügyelete mellett, légi felvételekkel segítve, és úgy tervezve, hogy a lehető legnagyobb mértékben elkerüljék a kambodzsai civilek által lakott területeket. A „titkos” bombázás észak-vietnámi megszállás alatt álló, kis kiterjedésű, nagyrészt lakatlan területeket érintett. A mindenki becsapásán mesterkedő harcias, vérszomjas kormányról festett kép a karikatúrája azon mindenfelől szorongatott vezetőknek, akik egyformán félték a kapitulációtól a harctéren és a még pusztítóbb eszkalációtól, és akik az általuk középútnak tartott megoldást választották Észak-Vietnám bombázása és egy becsstelen, véres offenzíva felháborító gaztettének jámbor megadással való elfogadása között. Az ellenséges bázisok elleni támadásokat vonakodva vállaltuk fel, végső megoldásként, minimális válaszádként, amikor egy heti négyszáz amerikai áldozatot követelő kiprovokáló offenzívával kellett szembesülnünk. Olyan katonai támaszpontokat támadtunk, ahol nem tartózkodtak civilek, és mindössze öt mérföldnyire feküdtek a határtól. Készen álltunk volna beismerni a bombázást, sőt védelmünkbe venni, ha sor kerül diplomáciai tiltakozásra. Ám nem volt tiltakozás; nem emelt kifogást Kambodzsá vagy Észak-Vietnám, de a szovjetek vagy a kínaiak sem. Ennélfogva a titokban cselekvés eszközként szolgált az ellenségre gyakorolt nyomás fenntartására, anélkül, hogy tovább bonyolítanánk Kambodzsá ingatag helyzetét, anélkül, hogy általában véve növelnénk a nemzetközi feszültséget, és anélkül, hogy kiváltottuk volna minden határ áthágását.

Diplomácia egy békés rendezés érdekében

Vietnám számos paradoxona közé sorolható a nyilvános vita gyors eszkalálódása is. A háborút ellenző bírálók sürgették a kormányt, határozzon meg tárgyalási feltételeket. A béke szempontjából alapvető specifikus engedményeket javasoltak, amikor pedig a kormány elfogadta őket, nyomban kifogást emeltek ellenük, mondván, hogy ennyi nem elegendő. A „galambok” programja állandó változás-

ban volt. (Hanoi általában végképp nem érdekelte a galambok egyik kompromisszumos javaslata sem; hazai támogatottságunk aláásására használta fel őket, de jóformán sohasem tárgyalt velünk róluk. Ez azonban már egy másik probléma, amelyre később térek ki.)

A galambok álláspontját (és annak változásait) jól illusztrálja az 1968-as elnökválasztási kampány. A Nixon-adminisztráció – vagy legalábbis személy szerint én – nagy reményeket fűzött ahhoz, hogy össze tudjuk hozni a nemzetet, mert a tárgyalásos rendezés keresésében készen álltunk minél többet elfogadni a galambok 1968-as elképzeléseiből. Ám ez naiv illúziónak bizonyult.

Például Robert Kennedy szenátor 1968 elején a következő javaslatot tette egy „tisztességes tárgyalásos rendezés” érdekében, mint amely összeegyeztethető a saját koncepciókkal:

- Észak-Vietnám bombázásának leállítás;
- a „nagy méretű” csapatlétszám-növelés és utánpótlás-felhalmozás nemzetközi felügyelete (az ENSZ, a Nemzetközi Ellenőrző Bizottság vagy egy másik nemzetközi szervezet által);
- az amerikai „felkutatás és megsemmisítés” missziók számának csökkentése, és áttérés a sűrűn lakott térségek védelmére;
- tárgyalások a konfliktusban részt vevő minden fél, különösen a DNFF részvételével;
- nemzetközileg garantált szabad választások, hogy a dél-vietnámiak megválaszthassák saját kormányukat;
- megállapodás az ellenfeleinkkel, hogy egyik oldal sem fogja lényegesen megnövelni a beszivárgás vagy a csapaterősítések mértékét a tárgyalások alatt.⁷

Robert Kennedy meggyilkolása után a három vezető háborúellenes demokrata – George McGovern, Eugene McCarthy és Edward Kennedy – az 1968-as demokrata konvención a következő platform mellett lépett fel egyesült erővel:

- Észak-Vietnám mindennemű bombázásának feltétel nélküli leállítása;
- tárgyalás az amerikai és az észak-vietnámi erők fokozatos, kölcsönös kivonásáról Dél-Vietnámból;
- Saigon ösztönzése egy politikai kiegyezésről szóló megállapodásra a Nemzeti Felszabadítási Fronttal, a széles értelemben vett népképviselői kormányzatot szem előtt tartva Dél-Vietnám számára, és
- az amerikai támadó hadműveletek mennyiségi csökkentése Dél-Vietnámban, „ezáltal lehetővé téve csapataink jelentős létszámának mielőbbi kivonását”.

* Egy velem folytatott beszélgetésben 1979. április 25-én Szihanuk tanúk előtt tagadta, hogy bombázásunk bármilyen módon nyugati irányban történő visszavonulásra kényszerítette volna az észak-vietnámiakat. A bombatámadásaink „nem imponáltak nekik”, mondta joviálisan. Erről lásd a 12. fejezetet.

Nos, ezt a javaslatot a demokrata konvención *leszavasták*, mert túlságosan békepártinak tartották.

A demokrata platform többsége harciasabb volt; az összes külső erő kölcsönös kivonására (az észak-vietnámiakat is beleértve); a bombázások leállítására, „amennyiben nem fenyegeti harctéri alakulataink életét”; és nemzetközileg felügyelt szabad választásokra szólított fel. A republikánus platform, amelynek kimunkálásában én is részt vállaltam,⁸ határozottan elutasította a „békét bármi áron” elvet vagy az „álcázott megadást”. Ugyanakkor megígért „egy pozitív programot, amely tisztességes és méltányos rendezést ajánl fel mindenki számára”. Bírálta a demokratákat, mert nincs béketervük, és ígéretet tett arra, hogy egy republikánus adminisztráció „őszintén és erőteljesen fog majd törekedni a békétárgyalásokra”. Kilátásba helyezte továbbá „a háború fokozatos amerikaiatlanítását”, a katonáink erőfeszítéseinek támogatását minden lehetséges eszközzel, valamint a polgári lakosság biztonságára és a dél-vietnámiak megerősítésére koncentráló stratégia kidolgozását. 1969 augusztusára egyoldalúan felajánlottuk vagy bevállaltuk a demokraták 1968-as *galamb*-programjának minden feltételét (amelyet Chicagóban [a konvenciójukon] leszavastak). Túlmentünk a republikánus platform ígéretein is abban a hitünkben, hogy rugalmasságunk demonstrálásával elősegítjük az önmérsékletet Hanoiban és az egységet idehaza. Mindkét elvárásunkban naív módon tévedtünk. Hanoi győzelmet akart, nem kompromisszumot. És az alku észak-vietnámi részről történő visszautasítását számos kritikusunk perdöntőnek fogadta el. Ugyanakkor az előző kormányok nem egy visszavonult tisztviselője – akár a háborúba lépésünkben játszott szerepük révén, akár pedig azzal, hogy a tarsolyukból teljesen hiányzott bármilyen békejavaslat – nem átalított saját elképzeléseivel még egy lapáttal rátenni a közvélemény részéről ránk nehezedő nyomásra. (Clark Clifford védelmi miniszter 1968. december 10-én a következőt nyilatkozta: „Hadd ismételjem meg: ez idő szerint nincs semmilyen terv a csapataink létszámának bármilyen tényleges csökkentésére Vietnámban.” Ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy mindössze hat hónappal a hivatalából való távozása után felszólítsa az új adminisztrációt az amerikai haderő teljes kivonásának bejelentésére.) Az egyetlen még érvényes amerikai tárgyalási javaslat az 1966. október 24-i keltezésű, úgynevezett Manila-terv volt, amely ekképpen rendelkezett: „A szövetséges erőket [...] ki kell vonni, alapos konzultáció után, amint a másik fél visszavonja erőit északra, beszünteti a beszivárgást, és az erőszak szintje ennek következtében csökken. Ezeket az erőket a lehető leghamarabb ki kell vonni, és pedig nem később, mint hat hónappal a fenti feltételek teljesülése után.” A dél-vietnámi kormány felajánlotta „a nemzeti megbékülés programjában, hogy kinyitja az ajtókat azon vietnámiak előtt, akiket félrevezetés vagy kényszer útján rávettek a Vietkong mellé állásra”. Az Egyesült Államok tárgyaló delegációjának vezetői, Averell Harriman és Cyrus Vance, 1968. szeptember 15-én Pá-

rizsban négyszemközti megbeszélés keretében jelezték az észak-vietnámiaknak: a Manila-terv ténylegesen – egyidejűleg megkezdett – *kölcsönös* csapatkivonást jelent, de azzal a kikötéssel, hogy az összes észak-vietnámi katona távozása után bizonyos létszámú amerikai erő még hat hónapig az országban marad.

Az átmeneti időszakban kikértem Harriman és Vance magánvéleményét a tárgyaláson követhető lehetséges stratégiákat illetően. Ez nem sokban különbözött a Johnson-kormány hivatalos álláspontjától.

Averell Harriman egy kiemelkedő életpálya utolsó hivatalos diplomáciai megbízatását teljesítette. Először akkor találkoztam vele, amikor a Kennedy-adminisztráció kezdeti időszakában kelet-ázsiai ügyekért felelős külügyminiszter-helyettesként szolgált. Az öszülő veterán rendkívüli odaadással végezte egy olyan hivatal feladatait, amelyeket kisebb kaliberű emberek lefokozásként utasítottak volna vissza. Ahhoz a generációhoz tartozott, amelyik a közhivatalt lehetőségnek tekintette hazája szolgálatában, és nem kedvező alkalomnak a személyes előrejutáshoz. Miután a negyvenes éveiben (a második világháború előtt) a kormány szolgálatába lépett, főfoglalkozásként sosem szentelte magát semmilyen más tevékenységnek. Patrícus stílusa erős eltökéltséggel párosult, aminek révén győzelmesen vitte keresztül határozott elképzeléseit. Bogaras modort vett fel, a maga javára fordítva viszonylagos süketségét. Az értekezleteket végigülve úgy tett, mintha semmit sem hallana – egészen addig, amíg egy megjegyzés fel nem keltette az érdeklődését; ilyenkor aztán vagy lehengerlő volt, vagy lelkesítő, attól függően, hogy tetszett-e neki, amit hallott. Álmos(ító) viselkedésével, amelynek során állkapcsai hirtelen-váratlanul szinte rázárultak valamilyen megragadandó témára, nem ok nélkül érdemelte ki „a krokodil” becenevet.

Senki sem kerülhette el, hogy meg ne hassa az elkötelezettsége, intenzitása, tapasztalata és bölcsessége. Harriman volt az utolsó aktív politikus, aki még személyesen ismerte a második világháború nagy vezető egyéniségeit: Churchillt, Rooseveltet és Sztálint. Kitartása részben a teherbírásának volt köszönhető, de ez tágabb értelemben eleven és fiatalos intellektust tükrözött. Sohasem vállalt el olyan megbízást, amelyben nem hitt mélyen; minden misszióját személyes keresztes hadjáratná transzformálta. Az, hogy nem sikerült elérnie a legmagasabb hivatalokat, amelyekre tehetsége megkérdőjelezhetetlenül feljogosította volna, részben az erőteljes személyisége által a jelentéktlenebb emberekből kiváltott bizonytalanságérzetnek volt tulajdonítható, részben pedig annak, hogy hajlamos volt az éppen aktuális megbízatása szenvedélyes szószólójává válni, időnként a távlatosabb szempontok kárára.

Már a vietnámi konfliktus kezdetén meggyőződésévé vált, hogy a katonai megoldás lehetetlen, többek között azért, mert úgy gondolta, a győzelemhez vezető lépések megtétele kínai intervenciót válthat ki. Ezért a tárgyalások fáradhatatlan szószólójává lett. Kérlelhetetlen apparátusi belharcos volt, aki nem riadt

vissza attól, hogy a vonzerejét és a gazdagságából eredő presztízsét felhasználva társadalmi kapcsolati hálót szőjön ügyének előmozdítására. Ráadásul nagyon talpraesetten bánt a sajtóval.

Az átmeneti időszakban akkor találkoztam vele, amikor a nemzet veterán közszolgájaként éppen otthagyni készült a lényegi kérdések felé forduló párizsi tárgyalásokat, és amikor első alkalommal hivatalba léptem. Az évek múlásával bőven kivettük részünket a nézeteltérésekből. Ezek nem befolyásolták a csodálatomat és az érzéseimet személye vagy a velem szemben tanúsított rendíthetetlen udvariassága és segítőkészsége iránt. Mindig nagyon sajnáltam, hogy Nixon elnök mélységes bizalmatlansága a „keleti *establishment*”-tel* szemben, valamint Harriman pártbeli kötődése megakadályozta az általam szolgált kormányokat abban, hogy hivatalosan is hasznát vegyék – habár hivatali éveim során rendszeresen találkoztam vele magánjelleggel, aminek nagy hasznát vettem.

1969. január 7-én Harriman a Johnson-kormány által „jóvá nem hagyott” memorandumban előterjesztve kifejtette, hogy véleménye szerint mire kell törekedniünk. Minden észak-vietnámit fel kell kérni a távozásra Dél-Vietnámból; nem csak a hadsereg reguláris alakulatait és a segédcsapatokat, hanem még azokat is, akikkel a Vietkong gerillaosztageit feltöltötték. A tárgyalások haladásának függvényében kész volt javasolni a hadműveletek deeszkalációját is. Ám hangsúlyozottan újra megerősítette a Manila-tervet: „Lehetséges, hogy bizonyos [amerikai] erőknél számottevő ideig Vietnámban kell maradniuk, amíg meg nem győződünk arról, hogy minden észak-vietnámit kétséget kizáróan kivontak.” Ami a politikai oldalt illeti, ugyanilyen határozott volt – ez esetben Saigonnal kapcsolatban. Támogatta a „kétutas” megközelítést (amelyet 1969 januárjában javasoltam a *Foreign Affairs*-ben publikált cikkemben); ez azt jelentette, hogy a katonai kérdéseket az Egyesült Államok és Hanoi között kell megvitatni, míg a politikai kérdések megoldását a vietnámi pártokra kell hagyni. Fanyarul hozzátette: az USA nem „köteles megtartani a jelenlegi kormányt”. Helyettese, Cyrus Vance szintén pártolta ezt az állásfoglalást egy 1968. december 31-én nekem átküldött emlékeztetőjében.

Így aztán tárgyaló delegációnk mindkét vezetője, aki röviddel később a háborúellenes vitában aktivizálta magát, a következők hangsúlyozásával távozott hivatalából: a kölcsönös csapatkivonás fontossága, a megegyezés szerinti amerikai csapatkivonás befejezésének hat hónapos késleltetése az észak-vietnámi vállalatok teljesítésének ellenőrzésére, szabad választások, valamint annak megengedése, hogy a politikai kérdéseket a vietnámi pártok saját maguk tárgyalják meg. Mindketten meg voltak győződve afelől, hogy egy hátrahagyott amerikai erőnek meg-

határozatlan ideig Vietnámban kell maradnia. Egyikük sem szorgalmazott egyoldalú amerikai kivonulást, koalíciós kormányt vagy feltétel nélküli tűzszünetet, sőt még csak utalást sem tett rájuk, de egy évnek sem kellett eltelnie ahhoz, hogy ezek a vietnámi vita alapkérdéseivé váljanak, többek közt az ő hathatós hozzájárulásukkal.

A vita másik résztvevője Hanoi volt. Az újonnan megszerzett hatalom ártatlanságával és felvillanyozottságával arra ösztönöztem Nixont (már akkor is, amikor még csak megválasztott elnök volt), hogy a jó szándéka haladéktalan kinyilvánításaként nyisson privát csatornát Hanoi felé Jean Sainteny barátom révén, aki korábban a francia fődelegátus volt Hanoi-ban. 1968. december 20-án üzenetet küldtünk az észak-vietnámiaknak, hangsúlyozva készségünket a komoly tárgyalásokra:

- (1) A Nixon-adminisztráció készen áll a komoly tárgyalások vállalására.
- (2) Ezeknek a tárgyalásoknak minden résztvevő önbecsülésén és tisztességérzetén kell alapulniuk.
- (3) A Nixon-adminisztráció készen áll egy tisztességes rendezésre, de semmivel sem kevesebbre.
- (4) Amennyiben Hanoi úgy kívánja, a Nixon-adminisztráció hajlandó elsőként megvitatni a végső célokat.
- (5) Amennyiben Hanoi január 20-át megelőzően közölni kíván bizonyos általános elképzeléseket, ezek konstruktív hozzáállással és a legszigorúbban bizalmasan kezelve vizsgálatunk tárgyát képezik majd.

Az 1968. december 31-én megérkezett észak-vietnámi válasz nem nagyon törődött az önbecsüléssel és a tisztességérzettel. Brutális nyíltsággal két alapkövetelményt szögezett le: *minden* amerikai haderő teljes kivonását, és a Hanoi kedvenc kifejezésével „Thieu–Ky–Huong-klikknek” aposztrofált saigoni vezetés felváltását egy olyan kormánnyal, amellyel hajlandó lenne tárgyalni. Hanoi egyszerűen csak megismételte azt a hivatalos álláspontot, amelyet a Nemzeti Felszabadítási Front (a Vietkong) Központi Bizottsága tett közzé 1968. november 3-án, két nappal azután, hogy Johnson elnök elfendelte a bombázások leállítását. A sokak által alig vart viszonzási készség semmilyen jelet sem mutatott Hanoi a bombázások leállítása arra bátorította fel, hogy maximális követelésekkel álljon elő politikai téren, kezdve az általunk támogatott kormány megdöntésével.

Ekképpen szembesült először a Nixon-adminisztráció az észak-vietnámiak vérlázító diplomáciai stílusával. Keresve sem lehetett volna két olyan társadalmat találni, amelyeket a sors kevésbé megértőnek rendelt egymás iránt, mint a vietnámiakat és az amerikaiakat. Az egyik oldalon a vietnámi történelem és a kommunista ideológia ötvözete csaknem morbid gyanakvást és képmutató erőszakot

* A kaliforniai származású konzervatív Nixon az USA északi-keleti részének liberális szellemű intézményeit és a hozzájuk köthető véleményformáló értelmiséget érti ezen. (A ford.)

szült, kiegészítve a francia kolonializmusból visszamaradt karteziánus logikával, amely az ügyek képviselőjének felháborítóan doktrinér megközelítési módját eredményezte. Minden észak-vietnámi javaslatot kizárólagos logikai igazságként terjesztettek elő, az összes követelést pedig imperatívusként fogalmazták meg (az Egyesült Államoknak „kell”, az Egyesült Államok „köteles”). 1971-re már úgy hozzászoktattak bennünket ehhez a stílushoz, hogy amikor Hanoi a „kell” helyett egy ízben a „kellene” kifejezést használta, azt hittük, óriási haladást sikerült elérnünk. A másik oldalon pedig ott volt az amerikaiaknak a jó szándék hatékonyságába és a kompromisszumok fontosságába vetett hite – olyan tulajdonságok, amelyeket bizonyára mélyen megvetettek az elkötelezett leninisták, akik egy elkerülhetetlenül bekövetkező jövőbeni rend, az abszolút igazság és a felsőbbrendű morális éleslátás kérlelhetetlen szószólóinak tekintették magukat.

Történelmük során a túlélés az észak-vietnámiak számára attól függött, milyen kifinomult ügyességgel tudják manipulálni a náluk fizikailag erősebb idegeket; a gyengeség látszatát csaknem mindenáron el kellett kerülniük, és a kompromisszum lehetőségének már a pusztá feltételezése is olybá tűnt a szemükben, hogy elismerik a másik fél álláspontjának bizonyos szintű megalapozottságát, holott az már önmagában is elfogadhatatlan engedmény lett volna. Ennélfogva a vietnámi kommunikációs stílus közvetett, valamint – amerikai mércével mérve – körmonfont és zavarba ejtő volt. Mivel az Egyesült Államok különböző kultúrájú és hitű emberek asszimilálása révén lett naggyá, kialakult bennünk a tolerancia etikája; mert nemigen volt tapasztalatunk áthidalhatatlan szakadékokkal, a konfliktusok rendezésének általunk követett módszere az egymással harcoló álláspontok közötti középutas megoldás keresése. A vietnámiak szemében azonban ez azt jelentette, hogy nem gondoljuk komolyan a saját előterjesztéseinket, őket pedig komolytalan partnereként kezeljük. Nem azért küzdöttek negyven éven át, hogy kompromisszumot kössenek. A vietnámi kommunikációs módszer átláthatatlan volt, azzal a céllal, hogy a lehető legtöbb opciót hagyja nyitva, és aláássa belföldi pozícióikat. Ezzel szemben a mi kommunikációnk tárgyszerű volt, azzal a céllal, hogy a kibékíthetetlenre is kibékítő formulákat találjunk, amit Hanoi vagy trükknek tartott, amellyel szembe kell szállnia, vagy gyengeségnek, amelyet ki kell használnia.

De az alapvető probléma ennél mélyebben húzódott. Az észak-vietnámiak úgy tekintettek magukra, mint akik élet-halál harcban állnak. Számukra a tárgyalás nem ettől a harctól elválasztható, külön ügy volt, hanem annak egyik formája, a párizsi tárgyalások pedig nem a rendezés, hanem a politikai hadviselés egyik eszközét jelentették nekik. Olyan fegyvert, amely lélektanilag kimerít minket, elszakíthat dél-vietnámi szövetségünktől, és megosztja a közvéleményünket a megoldásokra való homályos utalásokkal, amelyek csak kormányunk oktondi-

sága vagy konoksága miatt nem érhetőek el. Gondjuk volt arra, hogy a megbeszélések tényét ne tudjuk a közvélemény támogatásának megnyerésére használni; azért nem voltak hajlandók semmilyen kompromisszumra, mert a „haladás” bármilyen látszata erősítené a kitartásunkat. A tickos tárgyalásokat preferálták, mert ezek alkalmat adtak nekik a terep felderítésére, anélkül, hogy meg kelljen fizetniük a haladás látszatának árát. Egy kérdés rendezésének mozgatórugója az volt számukra, hogy maximális hatást váltson ki az Egyesült Államokban. A bombázások leállítására pont az 1968-as elnökválasztás előtt került sor, hogy mindkét elnök jelölt el legyen kötelezve mellette; a tárgyalóasztal formájáról még éppen a beiktatás előtt született megegyezés, nehogy az új adminisztráció mindjárt a hivatalba lépésekor megerősítse helyzetét egy „siker” elkönyvelésével. A háború alatt folyton gúnyt is űztek belőlünk azzal, hogy kitüntetett figyelemmel viseltettek a hozzájuk látogatók, különösen a kormánnyal szemben állók iránt. E vendégeket lekötöző udvariassággal kezelték, egy sereg ügyesen és rejtélyes módon megfogalmazott, sokféle interpretációt lehetővé tevő kódolt kifejezéssel traktálva őket. Ezek egyike sem volt olyan világos vagy határozott, hogy támaszkodni lehessen rájuk, vagy olyan tartalmas és komoly, ahogyan a látogató elképzelte. Egytől egyig el is párologtak a semmibe, mielőtt valamely komoly fórum próbájának vetették alá őket.

Az észak-vietnámiak sikeres diplomáciai hadjárata a bombázások leállítására megerősítette őket abban a meggyőződésükben, hogy a tárgyalás a pszichológiai hadviselés egyik formája. Jelentős erővel és kiprovokálóan betörték Dél-Vietnámba, Laoszba és Kambodzába; Laosz vonatkozásában kirívóan megsértették az 1962-es genfi egyezményt, amelynek kidolgozásában pedig partnerek voltunk velük. Mégis, amikor az Egyesült Államok a nemzetközi egyezmények betartására és a vele szövetséges népek szabadságának megőrzésére törekedett, Hanoi a bombázás beszüntetését a tárgyalóterembe szóló belépődjékként követelte, és sikerrel járt.

A tárgyalások szempontjából a legjobb stratégiánk az lett volna, ha megfogalmazunk egy rendkívül nagylelkű ajánlatot, majd minden további engedmény nélkül addig ragaszkodunk hozzá, amíg nem kapunk viszonzást. De amilyen mértékben ragaszkodtunk egy határozott állásponthez, épp annyira ki voltunk téve a nyomásnak az amerikai kormányhivatalok és közvélemény részéről, és ez még inkább a kérlelhetetlensége mellett kiállásra ösztönözte Hanoi. Vagy pedig a jó szándékunk demonstrálására tehetünk volna egy-két békülékeny deeszkalációs és csapatkivonási gesztust, ám Hanoi néhány engedményétől függően semmi többre nem lettünk volna hajlandók. Ezt azonban szintén meggátolta az otthoni helyzetünk. Hanoi a deeszkaláció vagy a csapatkivonás felé tett minden lépést a saját ügye igazságának bizonyítékaként fogott fel, majd elégtelen lépésként mindjárt el is ítélte. Álláspontjában a maximumot a „megfelelés”, vala-

minek a „kielégítő mivolta” jelentette. Valójában az energiánk legnagyobb részét arra pazaroltuk, hogy önmagunkkal tárgyaltunk.

A párizsi megbeszélések hamar sablonossá váltak. A tárgyalóteremben az észak-vietnámiak úgy viselkedtek, mint az önféjű diákot lehordó szigorú tanár. A nebulót aszerint osztályozták, milyen válaszokat adott azokra a kérdésekre, amelyeknek a megfogalmazásában nem volt joga részt venni, olyan kritériumok alapján, amelyeket kizárólag a tanár úr határozott meg. A tárgyalótermen kívül az észak-vietnámiak előszeretettel azt a benyomást keltették, mintha a megbeszélések valamilyen detektívrengényhez hasonlítanának. Homályos utalásokat ejtettek el itt-ott, amelyekre a válaszokat ki kellett találnunk; ha pedig nem sikerült megfajtenünk a rejtvényt, a háború folytatódott, és minket vádoltak azzal, hogy „elmulasztottunk egy kedvező alkalmat”. A bírálóink közül sokan magukévá tették ezt az eljárást; nyilvános vitáink során jóformán senki sem kérdezte meg, vajon Hanoi miért nem terjeszt elő érthető javaslatot, és miért kell nekik csak célozgatva és közvetett módon előrehaladniuk. Természetesen amikor Hanoi végül kész volt a rendezésre (1972 októberében), éppoly jártasnak bizonyult az érdemi tárgyalásban, és ugyanolyan képesnek a konkrét javaslatok megfogalmazásában, mint amilyen ügyes volt korábban a dolgok összekuszálásában, és éppolyan türelmetlen tudott lenni, mint amennyire halogató volt ezt megelőzően.

A háborúellenes nyomás kalapácsa és Hanoi üllője között nem meglepő módon jelentős különbségek voltak az új adminisztráció vezető tisztviselőinek véleménye és elvárásai közt. Az év jó része eltelt, mire végre kialakítottunk egy tárgyalási stratégiát. Mindünk közül legszkeptikusabb az elnök volt. Nem hitte, hogy a tárgyalások bárhova is vezetnének, amíg a katonai helyzet nem változik meg alapvetően. Úgy vélte, Hanoi csak akkor fogad el kompromisszumot, ha már nem marad más választása. Összességében a maximális presszió politikáját támogatta; nem igazán lelkesedett a tárgyalásokért, amíg katonai téren nem sikerül valamennyi haladást elérni.

A másik végletet Rogers képviselte. Ő a tapasztalatait a honi arénában szerzte, és a külpolitikáról nem voltak kialakult nézetei. Elsődleges célja a hazai elmentések és a merevség vádjának elkerülése volt. Részint meggyőződésből, részint félelemből a State Departmentben sokan osztották a vezető sajtóorgánumok és a kongresszus beküldékeny figurái által hirdetett felfogást. Ennek gyakorlati eredményeképpen elárasztottak minket a State Departmentből érkező javaslatok. A legfőbb jellemzőjük az volt, hogy olyan elemeket tartalmaztak, amelyek esetleges elfogadására a másik fél homályos utalásokat tett. (Amint később látni fogjuk, ez csaknem kivétel nélkül délibábos reménynek bizonyult.) Rogers gyakran terjesztette elő e terveket azzal az érveléssel, miszerint ő személy szerint nem hagyja jóvá őket, viszont nem tudná kezelni a nyilvánosság részéről érkező nyomást, hacsak nem állunk készen legalább arra, hogy megtárgyaljuk őket Pá-

rizsban. Természetesen mihelyt egy ilyen javaslat napirendre került, elismertük a létezősültségét, és hamarosan csak azzal a választási lehetőséggel szembesültünk, hogy mennyit engedjünk belőle.

Az ügyesen politizáló Laird nézete összetettebb volt. Ugyanolyan szkepticizmussal viseltetett a tárgyalások hasznosságát, mint a katonai győzelem lehetőségét illetően. Legfőbb szempontja az volt, hogy az Egyesült Államok távozzon Vietnámból, mielőtt túlságosan sok hazai támogatást veszítünk el, de mindezt a dél-vietnámiak összeomlása nélkül akarta elérni. Ez magyarázza részéről a vietnáimizáció feltétlen támogatását. Általában véve egyetértett a keményvonalas hozzáállással a tárgyalásokon, és a csapatkivonások lehető leggyorsabb ütemével. Meggyőzte magát, hogy a vietnáimizáció működőképes; ez lett a legfőbb prioritása.

A magam részéről nagy reményeket fűztem a tárgyalásokhoz – az események alakulásának fényében az indokoltnál talán többet is. Még abban is hittem, hogy egy éven belül elfogadható eredményt lehet elérni. Tőlem származott a tárgyalások hajtóerejének nagy része. Ahogyan később megmagyarázom, kétségeim voltak a vietnáimizálással kapcsolatban, és azt sem hittem, hogy időnk van a győzelem kivívására – e lehetőséget, már ha egyáltalán létezett, elődeink elszalasztották. A diplomáciai sikerhez azonban takarékoskodnunk kellett a tárgyalási eszköztárunkkal. Olyan stratégiára volt szükségünk, amely a háború folytatását a meg egyezésnél kevésbé vonzóvá teszi Hanoi számára. Pártoltam a kétutas tárgyalási stratégiát, amelyet Harriman és Vance szorgalmazott az átmeneti időszakban készült emlékeztetőjében, és amelyet én magam is vázoltam a *Foreign Affairs*-beli cikkemben. Nixon összességében támogatta ezt a megközelítést.

De a kérdés nem egészen így merült fel. Hónapokon keresztül a Manila-tervben testet öltött kölcsönös csapatkivonás megörökölt irányelvéről folytattunk vitát. Azokban a régmúlt napokban még az is vita tárgyát képezte, vajon a csapatkivonásunk csak akkor kezdődjék-e, *miután* az észak-vietnámiak befejezték a sajátjukat, vagy azzal egyidejűleg. Az egész polémia abszurd volt; először is Hainak esze ágában sem volt kivonni saját erőit, másodszor pedig mindenki tudta, hogy néhány hónapon belül szándékunkban áll megkezdeni az egyoldalú csapatkivonást. Hónapokon át birkóztunk egy második problémával is, nevezetesen azzal, hogy milyen nagy hátrahagyott erő maradjon az országban a *kölcsönös* csapatkivonás után. Mindegyik kormányhivatal egyetértett abban, hogy jelentős létszámú hátrahagyott erőnek kell ott maradnia, valószínűleg egy 100 ezer fős segédcsoportnak (Harriman és Vance pártolta ezt az elképzelést említett memorandumában). A védelmi minisztérium harcoló alakulatok maradását is indítványozta, de ezt hamarosan elsöpörték az események és a közhangulat.

Egy harmadik vita a harcéri cselekmények fokozatos csökkentéséről szólt. A párizsi tárgyaló delegációnk arra számított (mint kiderült, tévesen), hogy Hanoi felveti e kérdést, és feltétlenül választ szorgalmazott rá. A State Department és

párizsi csapatunk mellett érvelt, hogy ajánljuk fel megvitatásra a B-52-esekkel végrehajtott légi csapások és az amerikai támadó hadműveletek számának csökkentését, valamint a tüzéség bevetésének tilalmát. Mind a saigoni parancsnokság, mind az Egyesített Vezérkar határozottan ellenezte ezt; szerintük az ilyen intézkedések az ellenség kezébe adnák a kezdeményezést, és lehetővé tennék neki, hogy a lábát újra megvesse a lakott területeken. Ez úgyszintén fontosságát vesztett kérdésnek bizonyult, mivel Hanoi soha a legkisebb jelét sem mutatta, hogy érdekelne a deeszkaláció, még akkor sem, amikor mi egyoldalúan belekezdünk. Az észak-vietnámiak inkább a győzelemben voltak érdekelték, nem pedig a harcok beszüntetésében.

Hanoi hajthatatlanságával szemben ott volt a nagy képzelőerővel megáldott apparátusaink lendülete, amelyet a tervezésnek ebben a szakaszában nem zabolázott meg semmilyen tárgyalási stratégia. Kormányzattól és problémától függetlenül az amerikai tárgyaló felek rendszerint szeretnek sikert elérni. Elárasztják Washington a holtpontról való elmozdulásra tett javaslatokkal, és fáradhatatlanul egyre újabb kezdeményezésekkel állnak elő. Kezdetben észrevehetetlenül hajlamosak hozzátenni saját presszióikat a másik oldal javaslataihoz. Nagyra értékelik a kompromisszumra való hajlandóságot, vagy legalábbis annak látszatát, és ezen fellelkesülve türelmetlenek a holtpontra szemben. Mivel a washingtoni döntések leginkább egymással ellentétes folyamatok eredményeképpen születnek, a tárgyalók, szilárd talajt érezve a lábuk alatt, messze ható engedményeket szorgalmaznak, biztosak lévén abban, hogy az ellenkező nézeteket valló többi kormányhivatal ugyanilyen egyoldalú lesz az ellenzésben. Az elnökre ezután a kompromisszum keresése marad az egymással versengő pressziók között, nem pedig a stratégia kidolgozása. És ha vonakodik a folyamat részletekbe menő urálásától, azt kockáztatja, hogy minden egyes apparátusi versenyző egyoldalúan az általa favorizált eljárást szorgalmazza.

Ez volt a helyzet a párizsi tárgyalásokkal is. Februárban és március elején állandó nyomás nehezedett ránk párizsi delegációnktól, hogy mindenféle kompromisszumos tervek alapján kezdeményezzünk négyszemközti megbeszéléseket az észak-vietnámiakkal. Amikor az első, lényegét érintő ilyen találkozóra végül március 22-én sor került, az eredmény nem tárgyalás volt, hanem észak-vietnámi követelés minden amerikai erő feltétel nélküli kivonásáról és a Thieu-Ky-Huong-kormány felszámolásáról.*

* Az egyedüli említésre méltó mozzanat az első négyszemközti találkozó során (amelyet a 6. fejezetben már említettem), Xuan Thuy észak-vietnámi delegátusvezető teljesen indokolatlan és váratlan kirohanása volt Lodge nagykövet előtt Párizsban, miszerint az Egyesült Államok jobban teszi, ha nem számít arra, hogy a kínai-szovjet szakítás majd segítségünkre lesz a vietnámi háború befejezésében. Meg kell mondanom, ezzel ráirányította a figyelmünket olyan lehetőségekre, amelyeknek addig nem igazán voltunk tudatában.

A realitások számbavétele helyett a különböző minisztériumok azzal reagáltak, hogy látszólag kimeríthetetlen ötletekkel a kompromisszumot erőltették.

A melléfogások sorát Rogers nyitotta meg. Március 8-án egy találkozásán Dobrinyin szovjet nagykövettel egyoldalúan elvetette a katonai és a politikai kérdések külön kezelésének kétutas megközelítését. Közölte Dobrinyinnal: készek vagyunk párhuzamosan tárgyalni a politikai és a katonai kérdésekről. Szemben azzal az elnöki döntéssel, hogy amíg Saigont lövik, nem tartunk négyszemközti megbeszéléseket, ő azonnali zárt ajtók mögötti tárgyalást javasolt Hanoival. Az előzményekkel szembemenve azt sugallta, hogy a négyszemközti tárgyalásokban szerepet kap Saigon és a Dél-vietnámi Nemzeti Felszabadítási Front is. Még csak nem is szabta feltételként a fontosabb lakott települések elleni támadások befejezését! Nem csoda, hogy Dobrinyin ekképpen válaszolt: úgy véli, a hallottak lényeges változást képviselnek az álláspontunkban.

Kétségbe voltam esve. Szerintem Rogers az álláspontunk alapvető alkotóelemeit árulta el a legkisebb viszonyosság nélkül, és teljesen céltalanul; eltékozolt eszközöket azért, hogy egy napra az újságok címdoldalára kerüljön – feltéve persze, hogy a tárgyalások egyáltalán létrejönnek. Az elnök ennél filozofikusabb volt. Semmi sem lehet a valóságtól távolabb álló nézet, mint a megfélemlített alárendeltjeinek parancsokat harsogó birodalmi elnökről a közvéleményben kialakult kép. Nixon gyűlölt direkt utasításokat adni – különösen azoknak, akik esetleg nem értenének vele egyet. Ritkán fegyelmezett bárkit is, és sohasem hurrogott le egyetlen kormánytagot sem. Ha engedetlenséggel találkozott, a célját úgy akarta elérni, hogy a vétkes ne is legyen tudatában. Ezzel esetleg tényleg célt ért, de nem sokra ment vele a fegyelem vagy az összetartás terén. Mindennek következtében a kívülállók gyakran széthúzást fedeztek fel a kormányzati munkában, amit igyekeztek kihasználni. A stílus idővel egy elemeire hullott kabinethez vezetett, amelyben nyomás alatt csaknem minden kormánytag kizárólag magával törődött. Watergate egyik alapvető oka a helyzet által Nixonban ébresztett izoláció és a csapatán belüli összetartás hiánya lett. Így volt ez Nixon reakciója esetében is Rogers baklövésére. Nem ismételte meg stratégiáját a külügyminiszterének, vagy nem hívta össze értekezletre a tanácsadóit, hogy kitartsa az álláspontja mellett. Ehelyett találkozóra küldött engem Dobrinyinnal március 11-én, hogy mondjam meg neki: az Egyesült Államok álláspontjának megváltozását érkező szovjet benyomás „túl korai”. Március 14-én finoman elmagyaráztam Rogersnek: az elnök azt tekinti alapvetően fontosnak, hogy a négyszemközti tárgyalásokat kétoldalú alapon kezdjük meg köztünk és Hanoi között, mielőtt kiszélesítenénk őket Saigon és a DNFF bevonásával. Rogers mindössze annyit válaszolt, hogy „alig várja” a tárgyalások megkezdését.

Ezután Laird következett a maga egyoldalú lépésével katonai téren. A témát érintő több értekezletet követően, április 1-jén Nixon direktívát adott ki,

amelyben a kölcsönös csapatkivonás kontextusán kívül megtiltott minden, a deeszkalációra vonatkozó javaslatot. Még ugyanazon a napon a Pentagon nyilvánosan bejelentette: június 30-i hatállyal költségvetési megfontolásokból több mint 10 százalékkal csökkentjük a B-52-es bevetések számát. Amikor panaszt tettem, Laird jókedvűen elmagyarázta: június 30-a után nem tudja állni az ennél több bevetés költségét, és valójában már eleve három hónappal hosszabb ideje tartja fenn a bevetések magasabb számát, mint ahogyan az elődje tervezte. Sem az elnök, sem én nem tudtunk erről a tervről vagy bejelentésről.

Nem láttam bele konkrétan, mennyi a B-52-es bevetések pontos száma, de takarékoskodni akartam a viszonylag kevés rendelkezésünkre álló eszközzel a tárgyalásokon. Ha fokozatosan csökkenteni szándékozunk, ennek a tárgyalás részeként kell megtörténnie; a legrosszabb megoldás a költségvetési pressziókra válaszképpen megtett egyoldalú lépés. A védelmi miniszterével való konfrontálódást felvállaló elnöki akarat hiányában megállapodtam Lairddel egy meglehetősen ellentmondásos sajtónyilatkozat kiadásában: „Az Egyesült Államok álláspontja értelmében a hadműveletek csökkentésének a külső erők fokozatos kölcsönös kivonása révén kell megvalósulnia. A költségvetés tervezésének sarokszámai időnkénti felülvizsgálat alapján kerülnek összhangba ezzel a politikával.”

Csak hogy a károkozás már megtörtént. Egy újságíró elmondta nekem: a B-52-es bevetések számának csökkentését jelzésnek tekinti mind Hanoi, mind pedig Saigon felé, mert „az ember nem csinál ilyesmit költségvetési okokból”. Hanoi ezt nem tekintheti másnak, mint a haderőnk kivonása felé tett lépésnek, Saigon pedig nem értelmezheti másként, mint figyelmeztetésnek, miszerint az Egyesült Államok elkötelezettségének határozott korlátai vannak. Mindkét meglátását tekintve igaza volt, bár a megérdemelnél sokkal nagyobb mértékben az átgondolt tervezésünk javára írta. Végző soron aztán a szükségből erényt sikerült kovácsolnunk. Lodge nagykövet olyan instrukciókat kapott, hogy a párizsi béketárgyalásokon elmondandó nyilvános előterjesztésekor hivatkozzon a B-52-es csökkentésre. Az elnök ugyanis a november 3-án elhangzott beszédében utalt a bevetések visszafogására. Hanoi érzelmektől mentes vezetői azonban sem akkor, sem később nem méltányolták ezeket az engedményeket. Minek is fizettek volna olyan ajándékokért, amelyeket már zsebre vettek?

Politikánkat egyfolytában a két szék között a pad alá esés veszélye fenyegette. Hanoi esetében azt kockáztattuk, hogy a sorozatos viszonzatlan engedményekkel eltékozzoljuk a pozíciónkat. Odahaza minél inkább törekedtünk a kritikusok kiengesztelésére, annál inkább elbátortalanítottuk azokat, akik készen álltak a győzelmet célul kitűző stratégia támogatására, de nem értették, mi végre a folyamatos áldozathozatal valamiért, ami olyan megfoghatatlan, mint a tisztességes kivonulás. És nem nyertük meg azok jóváhagyását sem, akik a háborút erkölcsi

tanulssággá akarták változtatni Amerika tökéletlenségéről – még azok után is, hogy túlléptünk a programon, amelyért mindössze kilenc hónappal korábban ők maguk tüntettek.

A Vance-misszió

A fenti okok miatt arra a következtetésre jutottam, hogy az idő ellenünk dolgozik, és meg kell találnunk a módját, miképpen tudnánk valahogyan dűlőre vinni a dolgokat. Be akartam vonni a Szovjetuniót egy komplex manőverbe, és Cyrus Vance-t javasoltam mint ideális embert a küldetésre.

Cy Vance-szel még akkor ismerkedtem meg, amikor honvédelmi miniszter-helyettes volt a Johnson-kormányban. A körütekintő, halk szavú, tisztességes Vance a New York-i vállalati szférában tevékenykedő jogász megtestesítője volt a szememben, aki aprólékos műgonddal teljesíti megbízatásait, és bölcs tanácsokkal látja el az ügyfeleit. Fegyelmezett modora mögött felismerni véltem a progresszív nézetek iránti lelkes szimpátia nyomait; ez általában nem jellemezte azokat a köröket, amelyekben mozgott. A párizsi delegáció tagjaként eljutott odáig, hogy osztotta főnöke, Harriman tárgyalásos rendezés iránti buzgó elkötelezettségét. Miután kineveztek nemzetbiztonsági tanácsadóvá, Vance-t javasoltam az államtitkári posztra, amely akkoriban a State Department második legmagasabb pozíciója volt. Rogers egyetértett velem, és az ő otthonában, a marylandi Bethesdában hármasan össze is jöttünk egy találkozóra. Vance nem kötelezte ugyan el magát, de nem is utasította el visszakézéből a javaslatot. Végül még egyszer találkoztam vele, és világossá tettem előtte, mennyire érdeklődik a szolgálatai iránt a megválasztott elnök, és milyen fontos az országnak, hogy profitálhasson a tapasztalataiból. Ilyen értelemben biztatta korábbi főnöke, Robert McNamara is. Vance azonban elhárította a felkérést, megmagyarázva, hogy közel nyolc éven át tartó szakadatlan kormányzati szolgálat után vissza szeretne térni a magánéletbe. Amikor 1969. február 19-én lemondott a párizsi béketárgyalásokon részt vevő amerikai delegáció helyettes vezetői tisztségéről, Nixon meleg hangú táviratban köszöntö meg a szolgálatait. Csodáltam Vance elemző- és ítélő-kepesseget, és rendkívül kedveltem emberként is.

A kérdéses misszió éppen az ő képességeire volt szabva. Nem kevesebbről volt szó, mint a Szovjetunió megnyeréséről a vietnámi háború gyors befejezésére irányuló erőfeszítéseinkhez.

A Dobrinyinnal folytatott minden megbeszélésemen hangsúlyoztam: az amerikai-szovjet kapcsolatok alapvető javulásának megkerülhetetlen előfeltétele az orosz együttműködés a háború befejezésében. Dobrinyin azonban mindig kitért a válasz elől, azt állítva, hogy a Hanoira gyakorolt szovjet befolyás rendkívül kor-

látozott. Válaszképpen mi viszont halogató taktikához folyamodtunk minden olyan tárgyaláson, ahol a Szovjetunióknak érdeke fűződött a haladáshoz – a stratégiai fegyverzetkorlátozásban, a Közel-Kelettel összefüggésben, valamint a kereskedelmi kapcsolatok bővítésében. Átfogó javaslatot azonban sohasem tettünk az oroszoknak Vietnámról.

Március 18-án találkoztam Vance-szel, hogy kipuhatoljam, általánosságban véve hajlandó-e elvállalni egy moszkvai missziót abból a célból, hogy a SALT-tárgyalások megnyitását összekapcsoljuk egy általános rendezéssel Vietnámban. Vance kiküldetése Moszkvába arra szólna, hogy kezdjen megbeszélést a SALT-ról, ugyanakkor titokban találkozzon egy vezető észak-vietnámi tisztviselővel. *Mindkét* területen felhatalmazást kapna a gyors haladás elérésére, miközben arra kell majd törekednie, hogy a két ügyet egymás függvényében tartsa. (Azt viszont már nem árultam el Vance-nek, mit javasolok Nixonnak: katonai téren vigyük kenyértörésre a dolgot Hanoival, ha a missziója kudarcot vallana.) Másnap Vance egy sor értelmes kérdést vetett fel: hogyan lehet a két tárgyalást összekapcsolni egymással Moszkvában, mennyi időre lenne szükség mindkét megbízás kielégítő teljesítéséhez, és hogyan érhető el a Vietnámról szóló tárgyalásai titokban tartása a SALT-ért felelős csapat előtt?

Április 3-án hivatalosan is javasoltam az elnöknek a Vance-missziót. Ráműtattam a párizsi tárgyalások folyamán felszínre került dilemmákra. Az amerikai közvéleményt arról kellett meggyőznünk, hogy minden vágyunk a háború befejezése, Hanoi pedig arról, hogy annyira azért nem törekszünk rá, hogy megengedhesse magának a kivárára játszás taktikáját. Folytatnunk kell a katonai nyomásgyakorlást, mégpedig elég erőteljesen ahhoz, hogy Hanoi ne tudja a tárgyalásokat egy második Panmindzsonná változtatni*, ugyanakkor ne cselekedjünk provokatívan, amivel belekergetjük az ellenséget a végsőkéig kitartó harcba. Kormányunknak kellően fegyelmezettnnek szükséges lennie az uniszónóban való megszólaláshoz. A Saigonnal fennálló kapcsolatainknak elég szorosaknak kell lenniük ahhoz, hogy megfosszák Hanoi azon reményétől, miszerint a tárgyalásokat a dél-vietnámi kormány demoralizálására használhatja fel. A szóban forgó feltételek teljesítésével kapcsolatban azonban erős kétségeim voltak. Úgy véltem, a költségvetési nyomás és az azonnali csapatkivonás a viszonzás reménye nélkül korlátozná a hadmuveleteinket. A párizsi delegációból hiányzott a fegyelem, belpolitikai megosztottságunk pedig valószínűtlenné tette a koherens álláspont kialakítását és képviselését, vagy az ingadozás megakadályozását két szélsőség között. Nőni fog a kísértés arra, hogy frusztrációnkat Saigon szenvedje meg. Minél

előbbi rendezés állt az érdekünkből, mert feltételezésem szerint minden imént leírt tendencia olyan helyzetet teremt, amelyben mai minimális programunk sokkal erősebb lesz, mint a maximális pozíciónk egy év múlva. Hanoi azonban nem lesz hajlandó mozdulni bizonyos mértékű presszió nélkül; tehát a szovjet részvétel döntő jelentőségűvé válhat.

Ezen okoknál fogva javasoltam: megbeszélést kezdeményezek Dobrinyinnal, azzal a figyelmeztetéssel, hogy az amerikai–szovjet kapcsolatok válaszüthöz érkeztek. Az elnök, mondom majd a terv szerint, széles fronton kíván haladást elérni az amerikai–szovjet kapcsolatokban, de a vietnámi háború komoly akadály. A patthelyzet feloldásához Nixon készen áll magas szintű delegációt küldeni Moszkvába Cyrus Vance vezetésével, hogy haladéktalanul megállapodás szülessen a stratégiai fegyverzetkorlátozás alapelveiről. Moszkvai tartózkodása alatt Vance felhatalmazással bír találkozó lebonyolítására egy észak-vietnámi tárgyalópartnerrel az indoklnai katonai és politikai rendezésről szóló megegyezés céljából. (Miután Rogers már elárulta a kétutas megközelítést, úgy gondoltam, a legjobb megoldás az, ha Saigon túlélésével kompatibilis politikai programot dolgozunk ki.) Ami a katonai oldalt illeti, tűzszünetet és kölcsönös csapatkivonást fogunk javasolni. Politikai vonatkozásban pedig garanciákat ajánlunk fel, amelyek szerint a DNFF, amennyiben lemond az erőszakról, részt vehet az ország politikai életében anélkül, hogy tartania kellene a megtorlástól. Mindezt összekapcsolnánk egy öt éven át különálló és független Dél-Vietnámról szóló megegyezéssel, amelyet követően országegyesítési tárgyalásokra kerülne sor. Ezek eredményes lezárásához az elnök hat hetet adna. Ha a Vance-misszió eredménye pozitív, Nixon fontolóra venne „egyéb találkozókat is még magasabb szinteken” (azaz egy lehetséges csúcstalálkozót).

Javasoltam az elnöknek: tegyünk célzást Dobrinyin előtt arra, hogy ez az akcióterv csak akkor kerülhet jóváhagyásra, ha kudarc esetén az elnök készen állhat „kemény eszkalációs lépések” megtételére.

A Nixonnak írt emlékeztetőmben rögzített békefeltételek messze túlmentek minden, amit megvitattunk a kormányban, vagy amit a békepártiak legtöbbször szorgalmazott. Például jelentősen meghaladta a nyolc hónappal korábban a demokráta párti konvención leszavazott háborúellenes platform feltételeit. Magába foglalta a tűzszünetet, amelyet ezen a ponton olyan hevesen ellenzett a Pentagon. Elfogadta a teljes csapatkivonást (hátrahagyott erők nélkül), és beleegyezett abba, hogy a DNFF szerepet kapjon Saigon politikai életében. Ez idő tájt túl kevésbé ismertük még Hanoi ahhoz, hogy megértsük: vezetői a győzelemben érdekeltek, nem pedig a tűzszünetben, valamint a kizárólagos politikai hatalomban, és nem részvételben a szabad választásokon.

Április 5-én délelőtt, amikor beszéltem az elnökkel Key Biscayne-ben, erősen kételkedett abban, hogy az általa „Vance-trükknek” nevezett misszió működni

* Ahol 1953. július 27-én aláírták a három éve tartó koreai háborúnak véget vető fegyver-szünetet. A szerződés a fennálló arcvonaltól négy kilométer széles demilitarizált övezetet hozott létre, rögzítve Korea kettéosztottságát. (A ford.)

fog. A diplomáciai lépés szükségességével viszont egyetértett. 1969. április 12-én, hogy végre dűlőre vigyem a dolgokat, memorandumot küldtem át az elnöknek; ebben megismételtem azokat a pontokat, amelyeket felvetni javasoltam Dobrinyin előtt az április 14-re tervezett megbeszélésünk során. Nixon jóvá is hagyta néhány kézírásos lapszéli hozzáfűznivalóval. Két hónapra hosszabbította meg a határidőt (a hat hét helyett), és az általam tervezettnél nyíltabban kecsegtetett a szovjetekkel való gazdasági együttműködés kilátásait illetően.

A későbbiekben gyakran alkalmazott technikát használva engedtem, hogy Dobrinyin a megvitatandó pontokat az elnök kézjeggyével ellátva és kézzel írott módosításaival együtt olvassa el. Ez azzal az előnnyel járt, hogy elkerülhettük a félreértéseket, világossá téve, miszerint nem a magam nevében beszélek, hanem elnöki felhatalmazással. Dobrinyin bőven tett megjegyzést, időről időre megállva és magyarázatot kérve. Amikor végeztünk a szöveggel, megkérdezte, vajon a vietnámi rendezést a közel-keleti haladás, a gazdasági kapcsolatok és a stratégiai fegyverzetről szóló tárgyalások feltételének tekintjük-e. Azt feleltem, hogy készen állunk a párbeszéd folytatására, de ezek sokkal gördülékenyebben haladnának, ha Vietnám ügyét sikerülne eltakarítani az útból. Emellett ha nem sikerül megegyezni, olyan intézkedéseket hozhatunk, amelyek „bonyolult helyzetet” teremtenének.

Dobrinyin bőbeszédűen hangsúlyozta Moszkva óhaját, miszerint tárgyalásban szeretne maradni velünk, bármi is történjék Vietnámban. Eljátszott azzal a gondolattal, vajon Kína megkísérel-e összeütközést gerjeszteni a Szovjetunió és az Egyesült Államok között. A háború eskalációja Vietnámban, tette hozzá, csak Kína érdekeit szolgálná. Azt feleltem, ha így áll a dolog, a Szovjetunióknak és nekünk közös kötelességünk az ügyek bonyolításának elkerülése. Dobrinyin búcsúszavai szerint ez „nagyon fontos” megbeszélés volt.

Ennek ellenére sohasem érkezett válasz Moszkvától – sem elutasítás, sem biztatás, de még egy időhúzó nyugtázás sem. Júniusban Dobrinyin futólag megemlítette: a javaslatainkat továbbították Hanoi-nak, ám nem találtak kedvező fogadtatásra. A következő alkalomra, amikor Dobrinyintól a Vance-misszióról hallottam, nyolc hónappal később, december 22-én került sor. Egy globális helyzetértékelés keretében közölte velem: Moszkva ugyan megpróbált segítőkész lenni a Vance-missziót illetően, Hanoi azonban nem mutatott hajlandóságot a tárgyalásra, hacsak az Egyesült Államok előzőleg bele nem egyezik egy koalíciós kormányba. Ahelyett, hogy elutasító választ küldtek volna vissza, a Kreml inkább nem mondott semmit. Hűvösen annyit válaszoltam, hogy legalább valamiféle nyugtázás azért illendő lett volna a részünkről.

Mindmáig nem tudom, vajon Moszkva továbbította-e a javaslatot Hanoi felé, majd miután elutasító választ kapott, úgy döntött, nem kívánja beismerni a tehetetlenségét, vagy bevállalni valamilyen amerikai megtorló lépés kockáza-

tát. Az is lehetséges, hogy a Kreml sohasem adta át javaslatunkat, mert a haszna túl absztrakt volt számára, kudarc esetén pedig a szovjet részvétel kockázatai túl nagyok. Részemről az első vélemény felé hajlok. Ismerve Hanoi fanatikus ragaszkodását a függetlenségéhez, és azt az ügyességét, ahogyan Moszkva és Peking között lavírozott, egy döntő fontosságú tárgyalás helyszínéként a szovjet főváros túl kockázatos volt számára. Peking kifogást emelhetett volna, Moszkva pedig arra használhatta volna fel az alkalmat, hogy a manőverünk oldalvázán engedményeket csikar ki Indokínában, megerősítendő a szuperhatalmi kapcsolatait. Ami a Kremlt illeti, aligha van mit csodálkozni rajta, hogy túlzottan nem lelkesedett vendégül látni egy olyan tárgyalást, amelynek kimeneteléért a részt vevő felek őt tarthatták felelősnek, noha érdemben nem befolyásolhatta a dolgok menetét. 1971-ben ismét megpróbálkoztunk ugyanezzel az eljárással, ezúttal engem ajánlva fel tárgyaló félként. Újra elutasításban részesültünk, valószínűleg ugyanezen okokból. Diplomáciai vagy katonai nyomásgyakorlás hiányában a vietnámi tárgyalások visszatértek a bejáratott tempóhoz.

Vissza a taposómalomba

Május 8-án, a tizenhatodik plenáris ülésen Párizsban a kommunisták nagy csinnadrattával tízpontos békeprogramot terjesztettek elő. A mostanra már megszokott ultimátumstílusban felsorolták, hogy az Egyesült Államok mit „köteles” tenni a háború befejezésére. Totális, feltétel nélküli és egyoldalú amerikai kivonulást követeltek, a dél-vietnámi kormány elmozdítását, és amerikai jóvátételt a háborúban okozott károkért. Továbbá a dél-vietnámi kormányt váltsa fel koalíciós kabinet, amely magába foglal minden „békére, függetlenségre és semlegességre törekvő társadalmi réteget és politikai irányzatot Dél-Vietnámban”.

A koalíciós kormányra vonatkozó javaslat nem tűnt észszerűtlennek. Sok óvatlan amerikai olvasatában csak a kommunisták részvételét követelte a saigoni kabinetben. De mihelyt közelebbről kezdtük megvizsgálni a jelentését, úgy találtuk, a kommunisták maguknak tartják fenn a jogot annak eldöntésére, ki törekszik „békére, függetlenségre és semlegességre”. A tíz pont végrehajtásának tartalma a következőket jelentette: miután lefejeztük Dél-Vietnám kormányát, s a teljes és feltétel nélküli kivonulásunkkal demoralizáltuk a lakosságot, a kommunistákkal összejátszva a megmaradt nem kommunista elemeket kényszerítjük bele egy közös struktúrába a DNFF-fel és még ki tudja, miféle csoportosulásokkal, amelyeket a kommunisták egymaguk nyilvánítanak elfogadhatónak. Sőt, még ez az új koalíciós kormány is csak ideiglenes lenne; Dél-Vietnám végleges politikai struktúrájáról a közte és a DNFF között folytatandó tárgyalásokon történne döntés, Hanoi hadseregének támogatásával. Ilyen volt hát az „igazságos”

politikai rendezés kommunista definíciója.* Mondani sem kell, hogy amikor a kommunisták elfoglalták Saigont, semmilyen koalíciós kormány nem jött létre; ami azt illeti, még a DNFF-et is kirekesztették bármilyen részvételből a hatalomban. Ma minden fontos pozíciót észak-vietnámiak töltenek be délen.

A javaslat tartalmilag egyoldalú, hangnemében pedig pökhendi volt. De annak pusztá ténye, miszerint egyáltalán létezik egy – habár a természeténél fogva különös – kommunista béketerv, nagy nyomást helyezett ránk a kongresszus, a média és a közvélemény részéről, hogy el ne szalasszuk ezt az „alkalmat”. Ha nem akartuk rászédetni magunkat, kétségkívül szükséges volt kidolgoznunk a saját világos állásfoglalásunkat. Április végén javasoltam Nixonnak: mondjon beszédet, amelyben előterjeszt egy amerikai béketervet. Április 25-én felhívtam az elnök figyelmét Xuan Thuy egyik megjegyzésére: „Ha a Nixon-kormányának van egy grandiózus béketerve, ahogyan el akarja hitetni, miért nem hozza nyilvánosságra ezt a programot?”

Az elnök azonban tévovázott. Egy kicsit még várni akart a válasza Moszkvából a Vance-missziót illetően. Emellett késleltette döntését a külügyminiszterének hozzáállása miatti nyugtalansága is. Meg volt győződve afelől, hogy ha a State Department meglátja a beszéde fogalmazványát, akkor vagy kiszivárogtatja, vagy túl sok, a stratégiájával összeegyeztethetetlen kiegészítést javasol, és ha elutasítja őket, keményvonalasnak fog tűnni. Szokás szerint Nixon egyszerre hatásos és körmönfont megoldást talált ki. Addig várt, amíg Rogers május 12-én el nem távozik egy délkelet-ázsiai útra, majd még aznap utasított engem, hogy az elnöki beszéd a következő negyvennyolc órán belül készüljön el az én felügyelettemmel.

Május 14-én Nixon megjelent az országos televízióban, és első alkalommal fejtette ki bővebben Vietnám-politikájának alaptéziseit, a már megtett lépéseinket és egy konkrét új tárgyalási javaslatot. Sorra vette a hivatali idejének első négy hónapjában végrehajtott tetteit: az ellenséges offenzíva gyengítését, kapcsolataink javítását a saigoni kormánnyal, a dél-vietnámi erők megerősítését, végül és mindenekfelett pedig egy koherens tárgyalási álláspont kialakítását.

A Nixon által ismertetett nyolc pontból álló program a Johnson-kormányéhoz képest óriási előrelépést jelentett az amerikai tárgyalási álláspontban. Konkrétan elvetette a Manila-tervet (Hanoi csapatkivonását hat hónappal a miénk előtt), és egyidejű csapatkivonást javasolt. Az észak-vietnámi kivonulás azonban lehet *de facto* (vagyis „nem hivatalos megállapodás” alapján történő), nem pe-

dig Hanoi által nyilvánosan beismert lépés.* Az Egyesült Államok beleegyezik a DNFF részvételébe Dél-Vietnám politikai életében, elkötelezi magát a nemzetközileg felügyelt szabad választások mellett, s elfogadja azok eredményét. Az elnök felajánlotta, hogy pontos menetrendet állapítunk meg a kivonásra, és javasolta, hogy tartsanak nemzetközileg ellenőrzött tűzszüneteket. Röviden szólva, a május 14-i beszéd minden esélyt megadott egy tisztességes politikai versengés lehetőségeinek megvizsgálására. Két, nem teljesített feltétel bizonyult a kommunista *sine qua non*nak: az amerikai erők feltétel nélküli kivonása és egy kommunista ellenőrzés alatt álló kormány összeállításán alapuló felállítás.

Xuan Thuy észak-vietnámi delegációvezető kezdetben reményt ébresztett bennünk egy viszonylag enyhe reakcióval, óvatosan megjegyezve, miszerint vannak „meg egyező pontok” a DNFF tíz pontja és az elnök május 14-i beszédében elhangzott nyolc pont között. A hivatalos tárgyalásokon azonban kategorikusan visszautasította, hogy érdemben vitassuk meg őket, és az ülések rövidesen csupán a már jól ismert észak-vietnámi álláspont pusztá ismételtetésére szorítkoztak. A patthelyzet folytatódott.

És ugyanígy folytatódtak a feloldására irányuló erőfeszítéseink is.

A csapatkivonások kezdete

A tárgyalásokra vonatkozó kompromisszumos feltételeinket körvonalazó május 14-i elnöki beszéd után az amerikai csapatok egyoldalú kivonása felé fordult a figyelmünk. Századunk külpolitikájának egyik kevésbé szerencsés kifejezésével élve megörököltük a háború „amerikaiatlanítása” iránti elkötelezettséget. A dél-vietnámi hadsereg megerősítését célzó erőfeszítések kezdete a Johnson-kormányhoz volt köthető, az amerikai kivonuláshoz azonban nem álltak rendelkezésre tervek. Clark Clifford védelmi miniszter 1968. szeptember 29-én a következőket mondta: „A harci tevékenység szintje olyan, hogy növeljük, nem pedig leépítjük a csapataink létszámát.” 1969. december 10-én egy sajtókonferencián Clifford megismételte: nem létezik semmilyen csökkentésre vonatkozó terv. Naivságunkban arra gondoltunk, hogy az amerikai csapatkivonások segíthetnek megnyernünk a közvélemény támogatását, és ezzel a hatterrel az ott maradó csapatok és az állhatatosságunk ösztönző erőként hathat Hanoi érdembeni tárgyalási készségére. Ugyanakkor amennyiben kellőképpen megerősítjük a dél-vietnámiakat,

* 1971 júliusában Le Duc Tho társaságában végigmentem a saigoni politikusok névsorán, beleértve az összes ismert ellenzéki vezetőt, akik esetleg elfogadhatónak bizonyulnának, megfelelően a „békére, függetlenségre és semlegességre” törekvés kritériumának. *Egyetlen-egy sem* akadt köztük, aki kiállta volna a próbát.

* A beszéd elhangzása előtt egy fehér házi háttér-tájékoztatót a következő magyarázatot adtam: „Nem érdekel minket, beismerik-e, hogy vannak ott csapataik, vagy sem; ha biztosították, hogy erők távoznak onnan, meglegszünk olyan ellenőrző intézkedésekkel, amelyek meggyőznek bennünket arról, hogy már egyáltalán nincsenek észak-vietnámi erők Dél-Vietnámban.”

a csapatkivonásaink még a Hanoival történő megegyezés *nélkül* is fokozatosan háborús részvételünk végéhez vezethetnek.

Nixon mindkét oknál fogva pártolta a csapatkivonást. Egy március 14-i sajtótájékoztatón három kritériumot fogalmazott meg a kivonulásunk feltételeként: a dél-vietnámiak képességét önmaguk megvédésére amerikai csapatok nélkül, haladást a párizsi tárgyalásokon és az ellenséges harci cselekmények mértékét. Az első hónapokban Nixon stratégiája ténylegesen arra irányult, hogy a lehető legnagyobb mértékben gyengítse meg az ellenséget, gyorsítsa fel Saigon haderejének modernizálását, és kezdje meg a csapatkivonást. Úgy vélte, mindez merész sakkhúzás lesz PR-szempontból.

Az 1969. január 25-i NSC-értekezleten Wheeler tábornok megjegyezte, hogy véleménye szerint Thieu elnök valószínűleg beleegyezne az amerikai erők kismértékű csökkentésébe, mert ez javíthatna Nixon belpolitikai megítélésén, és egy magabiztos Dél-Vietnám imázsát közvetítené. Rogers úgy vélte, egy 50 ezer fős csapatkivonással határozatlan hosszúságú időt nyerhetnének otthon. Laird és Nixon megfogadta a tanácsukat. Február 6-án Thieu nyilvánosan hangot adott annak a meggyőződésének, miszerint 1969-ben számottevő létszámú amerikai kontingens távozzon Vietnámból. Goodpaster tábornok (Abrams tábornok helyettese) a március 28-i NSC-ülésen beszámolt arról, hogy a dél-vietnámi haderő fejlődése komoly méreteket öltött. Valójában már közel vagyunk a háború „amerikaiatlanításához”, jelentette ki, ám még nem érkeztünk el a „döntési ponthoz”. Laird így szólt: „Egyetértek, de nem az »amerikaiatlanítás« kifejezéssel. Amire itt szükségünk van, az egy olyan kifejezés, mint például a »vietnámitizálás«, hogy a hangsúlyt a megfelelő kérdésekre helyezzük”. Az elnök le volt nyűgözve. „Ez remek ötlet, Mel” – mondta. Így született meg a „vietnámitizálás”.

Egy április 10-én kiadott direktívámban felkértem a kormányhivatalokat, dolgozzanak ki tervet a háború vietnámitizálására. Nixon úgy döntött, az idő hamarosan megérkezik erre a május 14-i beszéde után. Míg a május 14-i bejelentését úgy akarta megtenni, hogy Rogers ne tudjon beavatkozni, a csapatkivonásokkal Laird beelőzésével kívánt előrejutni.

Június 8-ra találkozót szerveztünk Thieu dél-vietnámi elnökkel a támogatásának megnyerésére. Ennek helyszínül a Csendes-óceánban fekvő Midway-szigeteket szemeltük ki, amelyre azért esett a választásunk, mert attól tartottunk, hogy Thieu látogatása az Egyesült Államokban zavargásokhoz vezet. Hawaiiit elvetettük, mert korábban Lyndon Johnson ott találkozott vietnámi vezetőkkel. Jól jellemezte azt az ingoványt, amelybe a vietnámi háború miatt társadalmunk belesüppedt, hogy az amerikai elnöknek és annak a vezetőnek a találkozájára, akinek országáért már több mint harmincezer amerikai áldozta az életét, egy lakatlan szigeten kellett sort keríteni a Csendes-óceán kellős közepén.

Útban Midway felé Nixon értekezletet hívott össze Honolulu-ban június 7-én délutánra Rogers, Laird, Wheeler tábornok, Lodge nagykövet és az én részvételemmel az óceánra néző Kahala Hilton Hotel konferenciatermébe. Jelen volt még Bunker nagykövet, Abrams tábornok és McCain admirális. Az értekezlet célja a végső döntés meghozatala volt a csapatkivonásról. Világosan látszott, hogy a katonák nehéz szívvel viszonyulnak a dologhoz. A lelkük mélyén jól tudták: ez visszako-zás mindahhoz képest, amiért eddig harcoltak. Akárhogyan is szólt az előterjesztés, a győzelem lehetetlenné, sőt még egy tisztességes végkifejlet is problémássá vált. Mivel a csapatkivonás folyamata valószínűleg visszafordíthatatlan lesz, verseny indul a harc-képességünk hanyatlása és a dél-vietnámi erők fejlesztése között – olyan versenyfutás, amelynek kimenetele a legjobb esetben is bizonytalan.

A közkeletű legendával ellentétben a hadvezetés ritkán mond ellent a főparancsnokának, még négyesemközt is. Ha elő tud varázsolni egy félig-meddig elfogadható indokot, túlteszi magát a kétségein, és támogatja az elnöki döntést. Fájdalmas volt látni Abrams tábornoknak, a harctéri parancsnok mintaképének boldogtalanságát, aki mégis bele tudott egyezni 25 ezer főnyi harcoló alakulat kivonásába. Jól tudta, hogy ezzel utóvédharcra van kárhozthatva, és parancsnoki tevékenységének célja a harctéri sikerek helyett egyre inkább a logisztikai átcsoportosítás lesz. Kizárt dolog volt győzelmet aratni folyamatosan apadó csapatlétszámmal, hiszen még a teljes haderő bevetésével sem sikerült. A következő feladat az volt, hogy a javaslatot elfogadtassuk Thieu elnökkel.

A midwayi megbeszélésnek keresve sem lehetett volna szürreálisabb helyszínt találni. Mindössze hétórányi időtartamra ezt a két négyzetmérföld kiterjedésű atollt elárasztotta a több mint ötszáz tisztviselőből, biztonsági emberből, távközlési szakemberből, újságírókból és magukat nélkülözhetetlennek tartó mellékszer-plőkből álló elnöki kíséret. A repülőtéri hangárt frissen mázolták, a parancsnok háza (az elnök és Thieu találkozájának tervezett helyszíne) új bútorzatot és friss festékréteget kapott, ami ezt a tengerésztisztet a midwayi tárgyalás egyedüli kétségtelen haszonélvezőjévé tette. A VIP-k szállítására szolgáló autók légi úton érkeztek a díszbédhez szükséges ellátmánnyal együtt. A nagy felhajtás a szigeten őshonos Laysan-albatroszok szűrős tekintete előtt zajlott, amelyek rendkívül szemtelen magatartást vettek fel, miután már generációk óta a belügyminisztérium védelme alatt álltak. Meg senkinek sem sikerült kiderítenie a rejtélyes kötődést a lehangelő sziget és a különös, méltóságteljesen szálló, de hosszas nekifutás után lomha repülőgépként levegőbe emelkedő madarak között. A Midway-szigeten, az egyetlen helyen a földön, amelyet benépesítenek, arrogáns módon letelepszene az utak közepére, forgalmi dugókat idézve elő a saját szórakoztatásukra abban a boldog tudatban, hogy a belügyminisztérium szigorúan meg fog büntetni bárkit, aki természetes emberi ösztönének engedelmeskedve egy jól irányzott rúgással fenéken billentené őket.

Thieu helyzete Midwayn kevésbé volt irigylésre méltó a madarakénál. A híradások már napok óta arról szóltak (amit egyesek nem rosszállottak a kormányunkban), miszerint Nixon elnök bejelenti az amerikai haderő kivonásának megkezdését, méghozzá azzal a szándékkal, hogy figyelmeztesse Thieu-t: tegye rendbe a saját háza táját. A bírálói rendszerint azt értették ezen, hogy mielőbb hozzon létre nyugati stílusú demokráciát, nem pedig egy koalíciós kormányt. Azt viszont már ritkán tették világossá a bírálók, miképpen lehet biztosítani demokratikus szabadságjogokat egy 300 ezer főnyi ellenséges had és gerillaosztagok által megszállva tartott országban. Thieu-tól azt várták, hogy hónapokon belül és egy polgárháború kellős közepén valósítsa meg azt, amit egyetlen más délkelet-ázsiai vezetőnek sem sikerült elérnie több évtizednyi békés viszonyok között. Az elvárásaik szerint Thieu-nek egyszerre kellett volna megnyernie egy háborút, hozzáigazítania saját védelmi struktúráját egy óriási amerikai katonai *establishment* kivonása utáni helyzethez, és demokratikus intézményeket kiépítenie egy olyan országban, amely már egy egész generáció óta nem tapasztalt békét, demokráciát pedig soha a történelmében. Legitimitása a nemzet vezetőjeként megerősödött az általa bevezetett reformok révén; ezeket annak a nagyhatalomnak a nyomása alatt valósította meg, amely szemet hunyt elődje megbuktatása felett, a polgári közigazgatástól megfosztott állapotban hagyva az országot.

Megindító jelenet volt, amint Nguyen Van Thieu, akinek országáért már eddig is 36 ezer amerikai áldozta az életét, de aki nem tehetett látogatást hatalmas szövetségesének földjén, fesztelenül lelépdelt a bérelt Pan American-gép lépcsőjén. Sajnálatot éreztem iránta, mert nem az ő hibája volt, hogy az amerikai belpolitikai csatározások célkeresztjébe került; végül is dél-vietnámiak millióit képviselte, akik nem akarták, hogy lerohanja őket az észak-vietnámi hadsereg. Egy tőlünk különböző, más értékek alapján működő kultúra szülőtte volt. De minden vietnámiiban veleszületett méltóság lakozik, ami talán szépséges országuk kegyetlen és véres történelméből eredeztethető. A vietnámiak sohasem „fogadták el a sorsukat”, ahogyan az ázsiaiakról kialakult nyugati mítosz sugallja; századokon át harcoltak külső ellenségek és egymás ellen, hogy ők maguk döntsenek nemzetük sorsáról. És ugyan lehet, hogy nehezen kezelhetők, sőt olykor még ellenszenvesek is, de mindig az ellenség vagy a szövetséges előtti behódolás fenséges visszautasításával biztosították a túlélésüket.

A tervbe vett két találkozó közül a döntő fontosságúra a parancsnok rendbe hozott házában került sor Nixon, jómagam, valamint Thieu és személyes tanácsadója részvételével. A tiszti klubban volt még egy főként gazdasági kérdésekkel foglalkozó szakértői értekezlet is a két külügyminiszter elnökletével. (Ez lett később a munkarend csaknem minden alkalommal, amikor Nixon külföldi vezetőkkal találkozott.) Thieu öntudatos módon viselkedett, és nem kért szívességet. Attól tartottunk, hogy a tervbe vett csapatkivonás kínos jelenetnek vezet, de

Thieu minket megelőzve maga tett rá javaslatot. Jeleztük, hogy bizalmas kapcsolatfelvételt szándékozunk kezdeményezni Hanoival elnöki szinten. Thieu azzal a feltétellel egyezett bele, ha bárminemű politikai tárgyalásról tájékoztatjuk. Mivel az USA keleti partvidékéhez képest ötórás időeltolódás sürgette a médiát a tudósításban, a két elnök másfél órás tárgyalás után kilépett a parancsnok házából, és Nixon bejelentette az első amerikai csapatkivonást.

Az elnök ujjongott. A bejelentést politikai győzelemnek tekintette. Úgy vélte, nyer vele annyi időt, amennyi szükséges a stratégiánk kidolgozásához. Tanácsadói, engem is beleértve, osztottuk a nézetét. Mindkét számításunkban csalatkoznunk kellett. Átléptünk egy végzetes választóvonalat. A csapatkivonás megnövelte azon családok demoralizáltságát, amelyeknek a fiai továbbra is veszélynek voltak kitéve. És nem csendesítette le a bírálóinkat, akiknek többsége azt hitte, hogy mivel az ő pressziójuk eredményezte a kivonásról szóló első döntést, a folytatódó és még nagyobb nyomás felgyorsíthatja a folyamatot. Sokan közülük nem törődtek azzal sem – sőt, egyesek sajnos még örültek is volna neki –, ha a felgyorsított kivonás összeomlással jár.

Clifford egykori védelmi miniszter, aki hat hónappal korábban még kijelentette, hogy az Egyesült Államok nem tervez csapatkivonást, júniusban cikket közölt a *Foreign Affairs*-ben, amelyben nagy hangon 100 ezer fős egyoldalú csapatkivonást sürgetett 1969 végéig, az összes többi harcoló személyi állomány kivonását pedig 1970 végéig úgy, hogy csak logisztikai és repülőszemélyzet maradjon Dél-Vietnámban.⁹ Erre Nixon elnök, aki nem arról volt híres, hogy enged egy vitapartnernek, elhamarkodottan azzal vágott vissza egy sajtókonferencián, hogy reményei szerint túlszárnyalja Clifford ütemtervét. Habár ezután kimerítő erőfeszítéseket tettünk az elnök megjegyzésének „magyarázására”, a károkozást nem lehetett meg nem történné tenni; ragaszkodásunk a kölcsönös csapatkivonáshoz ekkorra már végleg elvesztette minden hitelét. Az egyoldalú csapatkivonás melletti elkötelezettségünket immár megmászhatatlan tényként kezelték odahaza, külföldön, és mindenekelőtt Vietnámban. A rugalmasság utolsó elemei akkor veszték oda, amikor a védelmi minisztérium a várható haderőcsökkentés alapján kezdte tervezni költségvetését, márpedig így a csapatkivonás félbeszakítása hiányt eredményezett volna a büdzséjében, hátrányosan befolyásolva az új fegyverek vásárlását is.

Az észak-vietnámiakat azonban nem a jelképek érdekelték, hanem a realitás. Hideg fejjel elemezték a kivonást, azt mérlegelve, milyen lélektani előnyökkel járhat számunkra az állóképességünk tekintetében, az erőink zsugorodó létszáma által okozott csökkent katonai hatékonysággal szemben. Hanoi fenntartotta a szakadatlan pressziót a lehető legrövidebb időn belüli, lehető legnagyobb volumenű kivonásra. Minél automatikusabb volt a csapatkivonásunk, annál kevésbé volt hasznos alku tárgyat képező fegyverként; az egyoldalú kivonás felgyorsu-

lásával a kölcsönösség követelése kiüresedett. És minél gyorsabb volt a kivonás üteme, annál nagyobb volt a dél-vietnámi összeomlás lehetősége. Így az észak-vietnámiak folyamatosan arról panaszkodtak, hogy a viszonzatlanul maradó csapatkivonásunk csak „morzsányi”, vagy nem vagyunk „kielégítően egyértelműek” a végcélunkat illetően, és sohasem tértek el attól az álláspontunktól, miszerint egyoldalú lépéseink nem teremtettek kötelezettségeket az ő részükről. Egy éven belüli feltétel nélküli végső határidőt követeltek.

Ezek a realitások uralták a megfontolásainkat. 1969-ben Laird öt alternatív csapatkivonási tervet dolgozott ki. A legkisebb tervbe vett létszám 50 ezer, a legnagyobb 100 ezer katona kivonása volt. E két véglet között különböző számok és csapatösszetételi variációk szerepeltek. Rogers 85 ezres létszámot támogatott, míg Laird, tudatában lévén az Egyesített Vezérkar véleményének, hivatalosan a legkisebb létszámot (50 ezer fő) támogatta, de négy szemközt jelezte: nem bánná, ha felülbírálnák. Ami a hosszabb időszakot illeti, Laird tizennyolctól negyvenkét hónapig terjedő menetrendeket javasolt, valamint plafont a hátrahagyott amerikai erő létszámában, 260 ezer és 306 ezer között megállapítva. (Arról a kontingenstről van szó, amely addig maradna, ameddig Hanoi ki nem vonja erőit.) Az elnöknek június 2-án átküldött memorandumában Laird negyvenkét havi „megvalósítható” menetrendet indítványozott (amely a csapatkivonást 1971 végéig terjesztené ki), míg a hátrahagyott erőt 260 ezer főben jelölte meg. Figyelmeztetett arra, hogy észak-vietnámi viszonyosság hiányában az ennél gyorsabb kivonás súlyos akadályokat gördítene a pacifikációs program útjába, a szövetséges katonai képességek jelentős csökkenéséhez vezetne, emellett felvetné a dél-vietnámi összeomlás lehetőségét.

Az apparátusokon belül gyorsan két irányzat alakult ki. Miután a vietnámi-zálási terv megvalósításáért az elismerés (Nixonon kívül) a Pentagont illette meg, a külügyminisztérium csak a politikai erőfeszítései megkettőzésével tudott részesülni a háború befejezésének dicsőségéből. Ez politikai és gazdasági reformok felgyorsítását sürgető táviratözönt zúdított rá a szerencsétlen Thieu-re. A birtokviszonyokat átrendező mélyreható változások lényegében már életbe is léptek. Buzgó támogatásunk azonban meg is gyengíthette Thieu-t, mert a valóban átfogó reformjait olyan színben tüntette fel, mintha nem saját erejéből és növekvő magabiztosságból következnenek, hanem az amerikai nyomásnak lennének köszönhetőek. Július 11-én Thieu szabad választásokat javasolt a kommunisták lehetséges részvételével, vietnámiakból (köztük kommunistákból is) álló vegyes összetételű választási bizottság felügyeletével és egy nemzetközi megfigyelőkből álló testülettel. Ennek néhány részletét Rogers külügyminiszter egy július 2-án tartott sajtókonferencián kiszivárogtatta, aminek következtében a sértődött Thieu csak jókora késéssel küldte meg nekünk új programjának előzetes tervezetét.

E kérdések szerepeltek napirenden a Nixon és vezető tanácsadói között a *Sequoia* elnöki jachton július 7-én tartott megbeszélésen. Rajtam kívül Rogers, Laird, Wheeler, Mitchell igazságügyi miniszter és Robert Cushman tábornok (a CIA helyettes igazgatója) volt jelen. A megbeszélés legfőbb napirendi pontja a harcokban bekövetkezett látszólagos szélcsend értelmezése volt. Vajon Hanoi kimerültségéből, új tárgyalási stratégiájából vagy abból a törekvéséből ered-e, hogy hallgatólagos megállapodások útján érje el a deeszkalációt? A kor intellektuális zavarodottságára jellemző módon abban a megkönnyebbülésben, amelyet akkor éreztünk, amikor a harci cselekmények alábbhagyása csökkentette a veszteségeket és a ránk nehezedő hazai nyomást, senki sem tette fel a kérdést, hogy a szélcsendre vajon nem stratégiánk sikeressége szolgál-e magyarázattal, amelyet ennél fogva folytatnunk kell. Ehelyett nézetazonosság alakult ki a tekintetben, hogy kölcsönös visszafogottsággal kell válaszolnunk. Döntés született alapvető változtatásokról az Abrams tábornoknak szóló hadművelleti utasításokban. A Délkelet-Ázsiában szolgáló amerikai erők küldetésének még a Johnson-adminisztrációtól örökölt, érvényben levő meghatározása (*mission statement*) azt az ambiciózus szándékot deklarálta, miszerint „legyőzzük” az ellenséget, és „kikényszerítjük” visszavonulását Észak-Vietnámba. Az augusztus 15-én hatályba lépett új *mission statement* viszont a következőkre fókuszált: „maximális segítség” nyújtása a dél-vietnámiaknak erőik növelésére, a pacifikációs erőfeszítések támogatása és az ellenségnek szállított utánpótlás mennyiségének csökkentése. Az elnök ugyan az utolsó pillanatban meggondolta magát, és visszavonta az új parancsokat, csak hogy Laird már kiadta őket, így életbe léptek. Nem tudom, vajon a gyorsan kiszivárogtatott megváltozott parancsok számítottak-e valamit. Tekintetbe véve elkötelezettségünket a csapatkivonásra, a képességeinket tükrözték, bármi is volt a szándék velük kapcsolatban.

A világ körüli útja során július 30-án Nixon meglepetésszerűen megállt Saigonban. A titkosszolgálat tanácsa ellenére ment oda, és biztonsági okokból az utolsó pillanatig nem jelentették be a látogatását. A repülőterről Nixont nagy sietve az elnöki palotába szállították egy helikopter fedélzetén, amely meredeken emelkedett a levegőbe az esetleges orvlövészek lőtávólán kívülre, majd kődarabként zuhant alá a Thieu hivatali épületeit övező fák között. Sohasem tudtam meg, mennyit gyakorolták a pilóták ezt a manővert, vagy hogy kockázata mennyiben volt mérhető az orvlövészek jelentette fenyegetéshez. Nixon közölte Thieu-vel: a folytatólagos kivonásokra az amerikai közvélemény támogatásának megőrzése céljából van szükség, továbbá fontos, hogy szisztematikus menetrend szerinti és a mi kezdeményezésünkre történő lépések látszatát keltsék. Egyértelműen kifelé vettük hát az utunkat Vietnámból – tárgyalások révén, ha lehetséges, és egyoldalú csapatkivonással, ha szükséges.

Titkos találkozó Xuan Thuyval

Júniusban újabb kísérletet kezdeményeztem a tárgyalásokra régi barátom, Jean Sainteny egykori hanoi francia fődelegátus segítségével. Sainteny felesége, Claude 1953 nyarán a hallgatóm volt azon a nemzetközi szemináriumon, amelyet a Harvardon vezettem ígéretes karrier előtt álló fiatal külföldi vezetők számára. Az író és történész hölgy szépsége vetekedett az intelligenciájával. Miután férjhez ment Saintenyhez, időnként meglátogattam őket a Tuileriákra néző lakásukban a Rue de Rivolin. Azokban az években, amikor még nem volt semmilyen kapcsolat az Egyesült Államok és Hanoi között, az elegáns, rendkívül intelligens Sainteny segítségével első ízben nyertem bepillantást a vietnámi mentalitásba. Sok időt töltöttem velem, felidézve hanoi élményeit, és elmondta a véleményét vietnámi szerepvállalásunkról. Sok Indokínában szolgáló franciához hasonlóan, némi nacionalista felhangtól sem mentesen, reménytelennek ítélte a vállalkozásunkat. Hogyan képzelheti Amerika, hogy sikeres lesz ott, ahol Franciaország kudarcot vallott? Viszont sok kortársával ellentétben megértette, milyen fontos Amerika és más szabad népek számára a tisztességes kivonulásunk. Nem volt kétségem afelől, hogy kapcsolatunkról jelentést tesz a kormányának. Ez azonban csak másodlagos fontosságú volt, miután az így szerzett tudás semmilyen egyoldalú előnnyel nem ruházta fel Franciaországot; a kíváncsiságot kielégíthette, de a politikát nem befolyásolhatta. Hitttem Sainteny becsületességében és megbízhatóságában, hogy elvégzi, amit elvállalt. Az észak-vietnámiak is megbíztak benne. Egy közvetítőtől ennél többet nem lehet kívánni.

Így aztán június 24-én javasoltam az elnöknek: hívjuk meg Saintenyt Amerikába, és vizsgáljuk meg egy új kezdeményezés lehetőségét: „Tekintettel Hanoi jelenlegi hozzáállására, az én olvasatom a helyzetről az, hogy az új nyitások valószínűleg nem nagyon számítanak. Mégis azt hiszem, újabb nyitást kell kezdeményeznünk mind a szándékaink világossá tétele érdekében, mind pedig azért, mert nem történik valódi haladás a párizsi tárgyalásokon.” Sainteny július 15-én kereste fel az elnököt az Ovális Irodában. Miután senki sem tudott jelenlétéről az Egyesült Államokban, nekem kellett tolmácsolnom. A beszélt nyelvi franciatudásom ingatag mivoltának következtében ez biztosan nem segített senkinek az elhangzottak precíz megértésében. Sainteny mindenesetre jelezte, készen áll látogatást tenni Hanoi-ban a képviselőnkben, és üzenetet vinni. Alternatívaként javasolt egy találkozót köztem és Le Duc Tho, az észak-vietnámi Politikai Bizottság egyik kulcsfigurája között, aki időről időre látogatást tett Párizsban, és részt vett a Harrimannel folytatott négyszemközti megbeszéléseken.

Az első javaslat mellett döntöttünk. Írtunk egy magánlevelet Nixontól Ho Si Minh-hez, és felkértük Saintenyt, személyesen kézbesítse Hanoi-nak. A levél

hangsúlyozta a béke iránti elkötelezettségünket, és felajánlotta, hogy Hanoi terveit a miénkkel együtt vitassuk meg. A következőképpen fejeződött be:

Eljött az ideje annak, hogy előrelépjünk a tárgyalásztalnál ennek a tragikus háborúnak a mielőbbi megoldása érdekében. Ön készségesnek és nyitottnak fog találni minket abban a közös erőfeszítésben, hogy meg hozzuk a béke áldásait Vietnám bátor népének. Hadd jegyezze fel a történelem, hogy ezen a kritikus ponton mindkét fél a béke, és nem a konfliktus és a háború felé fordította a tekintetét.¹⁰

Az észak-vietnámiakat azonban nem lehetett meghatni; még vízumot sem voltak hajlandók adni Saintenynek. Ezért Hanoi párizsi képviselőjének, Mai Van Bónak kézbesítettük a levelet. Mivel pedig eltökéltük magunkat arra, hogy áttörést érünk el, megkértük Saintenyt, szervezzen meg egy találkozót köztem és az észak-vietnámi tárgyaló delegáció között.

Július végén elkísértem az elnököt világ körüli útjára, kezdve az *Apollo-11* vízre szállásától, majd meglátogatva Délkelet-Ázsiát, Indiát, Pakisztánt és Romániát. Majd az elnöki kísérettől elválva Párizsba és Brüsszelbe utaztam, miközben Nixon hazarepült. A terv szerint a titkos találkozómról Sainteny lakásán kerül sor augusztus 4-én. Miután Le Duc Tho már elutazott Párizsból, tárgyalópartnerként be kellett érnem Xuan Thuyval, Hanoi meghatalmazottjával a plenáris béketárgyalásokon. Ahogyan később megtapasztaltam, ez garantálta, hogy a plenáris üléseket már jó ideje uraló szokványos frázisoknál sokkal több nem fog elhangzani, mert Xuan Thuy nem politikacsínáló volt, hanem funkcionárius. Mivel a külügyminisztériumát és nem a kommunista pártot képviselte, Hanoi csupán azért küldte Párizsba, hogy a nyilvános üléseken felolvassa a hivatalos szöveget. Az apró termetű, Buddha-arcú, éles eszű és még a legvérlázítóbb dolgok mondása közben is egyfolytában mosolygó ember nem rendelkezett felhatalmazással a tárgyalásra. Az ő feladata a lélektani hadviselés volt. Amikor Hanoi komoly megbeszélést akart, párizsi delegációjának „különleges tanácsadója”, Le Duc Tho szokott megérkezni Észak-Vietnamból. Őt szintén csak a képzelet legvadabb szárnyalásával lehetne rugalmasként jellemezni, de legalább volt felhatalmazása, és végül ő vitte végig és fejezte be a tárgyalásokat.

A párizsi látogatásom hivatalos indoka Georges Pompidou elnök és Jacques Chaban-Delmas miniszterelnök tájékoztatása volt Nixon világ körüli útjáról. Augusztus 4-ének késő délutánján azzal az ürüggyel távoztam az amerikai nagykövetségről, hogy körülnézek a városban, és személyi asszisztensem, Anthony Lake, valamint párizsi katonai attasénk, Vernon Walters tábornok társaságában Sainteny közelben fekvő lakására mentem a Rue de Rivolira. Akkoriban nem

voltam állandóan újságírókkal körülvéve, így ahhoz, hogy Sainteny lakását észrevétlenül elérjem, nem volt szükség különösebb fortélyra. Walters tábornok azért volt jelen, mert szükségem volt kiváló képességére tolmácsként, s mivel Nixon és én feltétlen bizalommal viseltettünk iránta. (Tévedhetetlen precizitással, képzeletőerővel és diszkrécióval idővel ő szervezte meg az első tárgyalóútjaimat Párizsba, valamint a kínaiakkal történő néhány ottani kapcsolatfelvételt.) Walters kilenc nyelven beszélt folyékonyan. Fenomenális tolmácsolási készsége mellett kiváló színészi képességekkel volt megáldva, aminek köszönhetően nemcsak a verbális információt tudta visszaadni, hanem a beszélő hanglejtését és attitűdjét is. A drámaiság iránti finom érzéke biztosította, hogy a fordítás még jobb legyen, mint az eredeti szöveg, és remek memóriájának hála nem volt szüksége jegyzetelésre. A találkozó Xuan Thuyval három és fél óra hosszat tartott, részben azért, mert kettős fordítást igényelt. Én angolul beszéltem, Walters franciára fordította, majd Xuan Thuy tolmácsa vietnámi nyelvre ültette át. Amikor Xuan Thuy beszélt, a tolmácsa vietnámiról mindjárt angolra váltott.

Bizonyos fokú idegességgel vártam a találkozót. Ez lesz az első olyan tárgyalás, amelyen főszereplőként veszek részt. Ez lesz az első találkozásom az illékony észak-vietnámiakkal, akiknek egész nyáron sikertelenül eredtem a nyomába Johnson elnök nevében. Félig-meddig még mindig bíztam abban, hogy gyors haladást sikerül elérnünk, ha sikerül meggyőznünk őket az őszinteségünkről. A megbeszélte időnél fél órával hamarabb érkezünk meg Sainteny lakására. Sainteny bekísért minket a nappalijába, és megmutatta, hol találhatók a frissítők. A szobadíszek között volt néhány értékes műtárgy a Vietnámban töltött éveiből. „Remélem, nem vágják egymáshoz a kerámiákat, ha nem értenek egyet” – mondta Sainteny szárazon, és elnézést kérve távozott.

Xuan Thuy és Mai Van Bo pontosan érkezett. Egymással szemben elhelyezett pamlagokon ültünk, az amerikai küldöttség háttal a Rue de Rivolinak, hogy a vietnámiak a Tuileriákra tekinthessenek. Az összes későbbi találkozóinkhoz hasonlóan mély benyomást gyakorolt rám a méltóságuk és csendes magabiztosságuk. Itt volt egy csapatnyi ember, aki hivatásává tette az erőszakot és a gerillaháborút; szórványos kapcsolatukat a külvilággal az állandó harc követelményei formálták. De a világ legerősebb hatalmának képviselőjével találkozáskor eles eszünek, fegyelmezettnek és végtelenül türelmesnek bizonyultak. Egyetlen alkalmat kivéve – amikor az 1972-es tavaszi offenzívájuk kezdeti sikerétől elragadtatva pökhendivé váltak – mindig udvariasak voltak, sosem mutattak semmi felesleges buzgóságot, és sosem engedték meg maguknak, hogy zavarban levőnek látszanak. A politikai hadviselés specialistái voltak, eltökéltek a csakis saját tempójukban történő előrehaladásra, nem hagyva, hogy elcsábítsa őket a kellem, vagy nógassa őket a türelmetlenség. Az amerikai engedményeket úgy zsebelték be, mint ami jár nekik, és semmilyen kötelezettséget sem vállaltak magukra az

önmérséklet viszonzására. A kompromisszumot a gyengeség beismerésének tekintették. Csupán egyetlen szempont számított nekik: a Hanoi saját érdekeit szem előtt tartó helyzetértékelés. Semmilyen kétséget sem engedtek meg maguknak a személyük iránt; sohasem ismerhették el – még önmaguk előtt sem –, hogy befolyásolták őket, vagy akár csak valamennyire is hatottak rájuk az érveink. Céljuk a totális hatalom volt Dél-Vietnámban, vagy legalábbis egy olyan megoldás, amelyben ellenfeleik olyannyira demoralizálódnak, hogy a következő menetben könnyen meg lehessen őket semmisíteni. A győzelemre való törekvéstől csak azután tértek el, hogy az 1972-es húsvéti offenzívájuk összeomlása után teljesen kimerültek.

A kölcsönös kötelező udvariaskodások után rátértem a találkozó céljára. Kifejeztem nagyrabecsülésem a vietnámi nép bátorsága és szenvedései iránt. Az Egyesült Államok őszintén törekszik egy mindkét fél önbecsülésével összhangba hozható rendezésre. Ettől még tény marad, hogy a bombázások leállításával megkezdett tárgyalások november 1-jével már egyévesek lesznek. Ez idő alatt az Egyesült Államok egy sor jelentős viszonzatlan gesztust tett: leállítottuk a csapaterősítések küldését, bejelentettük 25 ezer katona egyoldalú kivonását, és ígéretet tettünk további csapatkivonásokra. Felajánlottuk, hogy elfogadjuk a DNFF részvételét is magába foglaló, nemzetközileg ellenőrzött szabad választások eredményét. De nem kaptunk semmilyen választ. Közöltem velük: azért vagyok Párizsban, hogy a lehető legmagasabb szintről és a legnagyobb komolysággal javasoljam, tegyünk lényegi erőfeszítést a konfliktus rendezése érdekében a tárgyalások egyéves évfordulójára – azaz november 1-jére. Készen állunk megvitatni a DNFF tíz pontját, de nem tudjuk elfogadni azt a tézist, hogy a tízparancsolathoz hasonlóan kőbe vannak vésve, és ezért nem képezhetnek tárgyalási alapot. Hosszú távon elfogadhatatlan számunkra, hogy minden ülésen úgy kezeljenek, mint az iskolásfiúkat, akiket Hanoi hivatalos álláspontjának megértéséből vizsgáztatnak.

Hathatósabb tárgyalásokat javasoltam, és felvettem, hogy törekedjünk közös kiindulópont megtalálására a DNFF tíz pontja és Nixon május 14-i nyolc pontja között. Konkrétan az Egyesült Államok kivétel nélkül kész kivonni teljes haderejét a kölcsönös csapatkivonás programjának részeként. Készen állunk bármilyen szabad politikai folyamat kimenetelének elfogadására. Megértjük, egyik féltől sem várható el, hogy feladja a tárgyalóasztalnál azt, amit nem veszített el a harctéren; hitünk szerint egy tisztességes eljárásnak ki kell fejeznie a politikai és katonai erők fennálló egyensúlyát. Ahogyan mi sem kérjük a kommunista oldal feloszlását, úgy minket sem lehet arra kérni, hogy oszlassuk fel a nem kommunista politikai csoportokat. Az elnök nevében speciális csatorna nyitását javasoltam a kapcsolattartásra. Ha a tárgyalások komolynak bizonyulnak, az elnök készen áll a hadműveletek módosítására a megegyezés előmoz-

dítása céljából. Ha azonban november 1-jéig nem kerül sor haladásra, az Egyesült Államok kénytelen lesz megfontolni súlyos következményekkel járó lépéseket.*

Xuan Thuy teljes nyugalommal hallgatott végig, anélkül, hogy valamiképpen jelezte volna: változást hallott ki a washingtoni álláspontból. Pedig ami azt illeti, a mindeddig legátfogóbb amerikai béketervet terjesztettem elő. A kormányzati apparátus által akkoriban támogatott legerősebben békepárti állásponton is túlmenve, felajánlottam a teljes amerikai haderő kivonását, mégpedig a hátrahagyott erőket érintő bármilyen rendelkezés nélkül. Javasoltam a hadműveletek számának fokozatos csökkentését is. Az észak-vietnámi szokásnak megfelelően Xuan Thuy néhány tisztázó kérdést tett fel, különösen az intenzívebb tárgyalás menetéről, majd hosszú monológba fogott. Először is felidézte Vietnám évszázadokon át tartó függetlenségi harcának eposzát. Az elkövetkező négy év folyamán majd még sokszor fogom végighallgatni ezt a történetet. Olyan rituálévá vált, mint az asztali áldás – kivéve, hogy sokkal tovább tartott. Lenyűgöző, sőt még megható is volt az a hősi história, ahogyan a vietnámiak minden külföldit legyőztek, habár a sok éven át tartó állandó ismételtetés miatt ez a litánia később erősen próbára tette az önuralmamat. Körülbelül negyvenöt perc múlva a lényegre térve Xuan Thuy tagadta, hogy a tíz pont, ahogyan én fogalmaztam, a tízparancsolat lenne, viszont ez az egyedüli „logikus és reális alap a háború befejezésére”; sajnos a különbség megértéséhez az én nyugati agyamból hiányzott a kellő kifinomultság.

Xuan Thuy szerint két probléma áll fenn: a katonai és a politikai. A katonai megoldás az Egyesült Államok és amit az észak-vietnámiak „csatlós” haderőknek neveztek (a szövetséges országok által küldött csapatok) teljes kivonulása. Az USA nagyon pontatlan volt ebben a kérdésben, jelentette ki – értsd: nem adtunk meg feltétel nélküli menetrendet a kivonásukra. A politikai megoldás Thieu, Ky és Huong (a szövetségesünk elnöke, alelnöke és miniszterelnöke) elmozdítását és egy koalíciós kormány felállítását követeli meg, amelyben a kommunista ideiglenes forradalmi kormány** mellett részt vesz a saigoni adminisztráció maradéka is, ha síkra száll „a béke, a függetlenség és a semlegesség” mellett. A két kérdés, a katonai és a politikai, szorosan összetartozik, mondta Xuan Thuy; az egyiket nem lehet megoldani a másik nélkül. Más szóval, még az egyoldalú amerikai csapatkivonás sem vetne véget a háborúnak, vagy biztosítaná az amerikai hadifoglyok szabadon engedését.

* Nixon ugyanezt az álláspontot fejtette ki különböző vendéglátó kormányoknak a világ körüli útja során, és különböző vezetők előtt hivatalos washingtoni látogatásaik alkalmával, remélve, hogy a figyelmeztetések eljutnak Hanoi fülébe. Eljutottak. De arra még nem volt tervünk, hogyan váltsuk valóra a fenyegetést, ha nem történik haladás.

** 1969 júniusa után a Dél-vietnámi Nemzeti Felszabadítási Front elnevezése „Ideiglenes Forradalmi Kormány” volt.

Hanoi tehát továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy az Egyesült Államok hozzon létre egy új kormányt olyan feltételek mellett, amelyekben a nem kommunista oldalt tehetetlenségre kárhóztatná az amerikai csapatok kivonása, és demoralizálná saját vezetőségének eltávolítása. Ha az USA merészelne olyan arcátlan lenni, hogy egy ilyen politikai felfordulás előidézése nélkül vonul ki, a háború folytatódik, és a hadifoglyok rabságban maradnak. Az évek során álláspontokról álláspontokra mozdultunk el, a kölcsönöstől az egyoldalú kivonásig, a hátramaradó erőktől a teljes távozásig. De Hanoi sohasem engedett egy tapodtat sem. Se béke nem lesz, se a hadifoglyainkat nem kapjuk vissza, amíg meg nem valósítottuk, aminek a végrehajtását Hanoi nyilvánvalóan nem tudta saját magára bízni: a szövetségesünk megbuktatását.

Nem voltunk hajlandók megtenni a kommunistáknak azt, amit ők maguk, saját erőből megtenni nem voltak képesek. Becstelen cselekedetnek tűnt ez a szemünkben, amely hosszú időre megterhelné Amerika nemzetközi státuszát. Egy szövetséges kormány megbuktatásának visszautasítása maradt az egyedüli és legfőbb kérdés, amely minden tárgyalást holtpontra juttatott egészen 1972. október 8-ig, amikor Hanoi végre elállt ettől a követeléstől.

Habár keveset értem el Xuan Thuyval, kivéve azt, hogy kevésbé vitatkozó hangnemben leszögeztük a kialakult álláspontokat, abban megegyeztünk, hogy bármelyik félnek jogában áll kapcsolatba lépni a másikkal, és újabb találkozóra kell sort keríteni. Xuan Thuy jelezte: Hanoi nem lát szívesen közvetítőket más országokból, és megkért minket, jelöljünk ki egy amerikait, aki üzeneteket kap és továbbít ezen a csatornán keresztül. Walters tábornokot neveztem meg. A megbeszéléstől összefoglalót küldtünk Bunker nagykövetnek Saigonba azzal, hogy informálja Thieu elnököt, aki aztán a Midway-szigeteki találkozón megadta a felhatalmazást a titkos tárgyalásokra (ezekről már kezdettől fogva folyamatos tájékoztatást kapott tőlem). Lodge párizsi nagykövet távollétében a helyettesét, Philip Habibot láttam el információval.

Az újonnan létrehozott csatornát 1969-ben már nem használtuk többet. Két nap múlva, augusztus 6-án kommunista támadás érte a Cam Ranh-öblöt, amit az ember aligha tudna másképpen magyarázni, mint hogy nyilván már jóval a Xuan Thuyval történő találkozásunk előtt eltervezték. Augusztus 11-én pedig a kommunista erők támadást intéztek több mint száz város, település és támaszpont ellen Dél-Vietnám-szerte, véget vetve a nyolc hete tartó háborús szélsőségeknek. Még a legjobb szándékú interpretáció sem kerülhetne meg azt a következtetést, miszerint Hanoi nem hisz a gesztusokban, a tárgyalásokban, a jó szándékban vagy a kölcsönösségben.

Újabb újraértékelés

Az újabb vietnámi támadásokra reagálva, Nixon augusztus 23-án a San Clemente-i Fehér Házból bejelentette: Washingtonba való visszatérteig elhalasztja a következő csapatkivonás lehetőségének megfontolását. Erre szokatlanul késlekedő és láthatóan bizonytalan válasz jött Párizsból az észak-vietnámiaktól. Az egyoldalú csapatkivonásunk elhalasztása gondolkodóba ejtette Hanoit – annak jeleként, hogy tartanak az amerikai erőktől, valamint annak is, hogy mi történhetett volna, ha otthoni helyzetünk nagyobb határozottságot enged meg. De sajnos nem engedett. Habár Nixon döntése kettővel is teljes összhangban volt a csapatkivonás feltételeként megszabott három kritérium közül, amelyeket márciusban jelentett be, és azóta is gyakran megismételt (ellenséges harci tevékenység, haladás Párizsban és a dél-vietnámi haderő fejlesztése), a döntést felháborodás fogadta mind a kongresszusban, mind a médiában.

Augusztus 25-én Ho Si Minh válaszolt Nixon július 15-én kelt levelére. (A választ ténylegesen augusztus 30-án, három nappal Ho halála előtt kaptuk meg.) A Nixon „Kedves Elnök Úr” üdvözetét nem viszonzó levél ellentmondást nem tűrő hangnemben megismételte Észak-Vietnám ismert álláspontját:

A mi vietnámi népünk mélyen elkötelezett a béke iránt, egy függetlenséggel és tényleges szabadsággal együtt járó valódi béke iránt. El van szánva arra, hogy a végsőig harcoljon, nem riadva vissza az áldozatoktól és a nehézségektől hazája és szent nemzeti jogai megvédésében. A Nemzeti Felszabadítási Front és a Dél-vietnámi Köztársaság Ideiglenes Forradalmi Kormánya tíz pontjában foglalt átfogó megoldás logikus és észszerű alapul szolgál a vietnámi probléma rendezésére. Elnyerte a világ népeinek szimpátiáját és támogatását.

Őn a levelében kifejezte óhaját az igazságos békéért történő cselekvésre. Ezért az Egyesült Államoknak véget kell vetnie a háborús agressziónak, és ki kell vonnia csapatait Dél-Vietnámból, tiszteletben kell tartania a déli lakosság és a vietnámi nemzet jogát az önrendelkezésre, külföldi befolyás nélkül. Ez a vietnámi probléma megoldásának helyénvaló módja.

Bármilyen is lehetett Ho válaszána kiváló oka – hogy valódi vagy szimlelt felháborodáson alapult-e –, újfent világossá tette: Hanoit csak a győzelem elégíti ki. Az Egyesült Államok idegi kifárasztására bázírozott, és a tárgyalásokon nem tűrte a „haladás” semmilyen látszatát sem, ami lehetővé tenné számunkra a közvélemény magunk mellé állítását. Részünkről katonáink hazahozatalának leállítása lett volna a nagyon természetes válasz, de mostanra a kivonás már öntörvényű mozgásba lendült. A csökkentéseket mindig bejelentettük egy adott időszakra vonatkozóan; amint a kérdéses periódus a végéhez közeledett, elkerülhetetlenül

nagyobb nyomás nehezedett ránk úgy a nyilvánosság, mint a kormánysszervek részéről. A Hanoi harciasságára adott augusztus 23-i riposzt volt az utolsó alkalom, amikor Nixon megpróbálta leállítani a kivonást.

Szeptember 12-én újabb NSC-ülést hívtunk össze a soron következő csapatkivonás megtárgyalására. Már nem került sor vitára. Szeptember 16-án az elnök bejelentette újabb döntését, amelynek értelmében a csapatok létszámp plafonját december 15-ig további 40 500 fővel lejjebb szállította. A csökkentés teljes mértéke a jóváhagyott plafon szerint most 65 500 főre rúgott. Ez 15 ezerrel több volt, mint amennyit Rogers az év elején szükségesnek tartott ahhoz, hogy meggyőzze a közvéleményt: komolyan gondoljuk a háború befejezését. A szeptember 16-i bejelentés után a kivonások feltartóztathatatlanok lettek; az elnök soha többé nem engedte, hogy egy kivonási szakasz vége a következőre vonatkozó emelés bejelentése nélkül múljon el. Hanoi már a határán volt annak, hogy minden viszonyosság nélkül elérje második célkitűzését: a bombázások leállítását követő egyoldalú kivonást. Messzire mentünk ezzel: elfogadtuk a teljes csapatkivonást, elkezdtünk egyoldalúan kivonulni Vietnámból, és csökkentettük a hadműveleteink számát – és mindezt a legminimálisabb viszonzás nélkül.

Nyugtalanná váltam a politikánk irányvétele miatt. A Vietnámról szóló szeptember 12-i NSC-ülésen a vitában nemigen vettem részt, de a végén kitört belőlem: „A háború befejezéséhez van szükségünk tervre, nem csak a csapatkivonásra. Ez az, ami foglalkoztatja az embereket.” Az ülés előtt két nappal személyes emlékeztetőt küldtem át az elnöknek, amelyben mélyszéges aggodalmamat fejeztem ki, és megkérdőjeleztem a vietnáimizáláshoz fűződő feltételezéseket. Az amerikai csapatok kivonása olyanná válhat közvéleményünk számára, mint a „sós mogoró”; minél több katonát hozunk haza, annál többet várnak el, ami végül a totális egyoldalú kivonulás követeléséhez vezethet – talán már egy éven belül (valójában így is történt). Érvélem szerint a katonai stratégiánk nem képes elég gyorsan működni a közvélemény támogatásának csökkenése ellenében, és megjósoltam – sajnos helyesen –, hogy Hanoi valószínűleg addig vár, amíg nagyrészt kivonultunk, mielőtt átfogó támadást indítana. Röviden szólva úgy véltem, a politikánk nem fog működni. A szeptember 10-i emlékeztetőm teljes terjedelemben a könyv végén található jegyzetekben olvasható.¹¹

Ezt az emlékeztetőmet másnap újabb követte, körvonalazva politikánk választási lehetőségeit úgy, ahogyan én láttam őket, és ismételten figyelmeztetve arra, hogy egy teljes mértékben a vietnáimizálástól függő irány nem lesz működőképes. Ennek a memorandumnak egy része szintén megtalálható a jegyzetekben a könyv végén.¹²

Az általam preferált folyamat a javasolt Vance-misszió lényegét képezte: a tőlünk telhető legmélyrehatóbb és legnagyobbkúbb ajánlat megtételét egy szövetséges kormány megdöntésének kivételével, ugyanakkor biztosítva a szabad

politikai versengést. Visszautasítás esetén leállítanánk a csapatok kivonását, majd kikötőinek elaknásításával, sőt esetleg a Kínával meglevő vasúti összeköttetéseknek bombázásával karanténba zárnánk Észak-Vietnámot. Célunk a gyors tárgyalásos kompromisszum lenne. Amikor a Vance-misszió tervezése során eljutottunk egy részletes békejavaslatig, összegyűjtöttem egy megbízható csapatot a stábom tagjaiból a fehér házi Situation Roomba, és szeptember-októberben megvizsgáltuk az érme katonai oldalát. Elmondtam a stábomnak: jelenlegi stratégiánk szűk mezsgyén próbál egyensúlyozni a túl gyors és a túl lassú kivonás között. (Míg előbbi Hanoi meggyőzésére szolgált az eltökéltségünket illetően, utóbbi az amerikai közvélemény kielégítésére kellett.) Feltéve, hogy az elnök elveszti a bizalmat ebben a politikában, és nem hajlandó kapitulálni, hogyan kényszeríthetne ki ő egy gyors megoldást? A következőket kértem a csapattól: az ellenség katonai képességére maximális hatást kifejtő harci tervet, elemzést a diplomáciai következményekről, és részletes forgatókönyvet a végső tárgyalásra.

A tervezés a Duck Hook, Kacsahorog fedőnevet kapta, aminek okát ma már végképp nem tudom felidézni. Egy nagyobb mértékű újraeszkálációra adott valószínű szovjet és kínai válasza Hal Sonnenfeld és John Holdridge írt elemzéseket. Készült még jogi és diplomáciai felmérés is. Roger Morris, Tony Lake* és Peter Rodman az elnöki beszéd fogalmazványán dolgozott (ennek egyes részeit később, november 3-án fel is használták). Az Egyesített Vezérkar terveket készített az észak-vietnámi kikötők elaknásítására, és egy négynapos légítámadás során huszonkilenc katonai és gazdasági jelentőségű célpont megsemmisítésére. Számolt még a terv negyvennyolctól hetvenkét órán át tartó szakaszos támadásokkal is, ha Hanoi továbbra is kitér a komoly tárgyalások elől. A céldátum 1969. november 1-jére volt kitűzve, a bombázások leállításáról szóló megegyezés első évfordulójára, amelyben akkor „azonnali és produktív” tárgyalásokra kaptunk ígéretet.

A tervezésünk ötletszerű módon folyt. Ahogyan a forgatókönyv formát kezdett ölteni, azt a következőt vontam le, hogy semmilyen gyors és „döntő” katonai akció nem tűnik megvalósíthatónak, kormányunkban pedig nincs elegendő nézetazonosság ilyen merész és kockázatos út követésére. Október 17-én javasoltam az elnöknek, halassza el ennek az opciónak a számbavételét mindaddig, amíg nem tudjuk megbecsülni az észak-vietnámi beszivárgás mértékét az év hátralevő részében.** A vietnámizálással kapcsolatos ketségeim megmaradtak, tükrözve

azokat a megoldhatatlan dilemmákat, hogy mind az észak-vietnámi hadsereggel, mind pedig a hazai bírálókkal szemben egyszerre kell harcolnunk – utóbbiak jelentős százaléka már egy koherens stratégia koncepciója ellen is hevesen tiltakozott. Október 30-án újabb személyes emlékeztetőt írtam az elnöknek, amelyben ismét kifejeztem a politikánk alapjait képező feltételezésekkel szembeni kétségeimet:

Olyan sok vietnámi programot láttunk már kudarcot vallani, miután nagy hírveréssel bejelentettük őket, hogy úgy véltém, összegző formában ön elé kell tárnom a kérdéseimet a vietnámizálás alapjául szolgáló feltételezésekről. Hogy higgyünk e folyamat megvalósíthatóságában, kedvező feltevéseket kell megfogalmaznunk számos tényezőről, és hinnünk kell, hogy végül Hanoi is eljut az elfogadásukig.

Az amerikai kalkulációk a vietnámizálás sikeréről – és viszont, Hanoi számításai a saját stratégiájának sikeréről – a következő szempontoktól függnének:

- A közvéleményben mutatkozó ellenállás növekedésének üteme az Egyesült Államokban a harcok folytatódása ellen bármilyen formában. (A múltbeli tapasztalat alapján a vietnámizálás nem fogja jelentős mértékben lelassítani.)
- Az Egyesült Államok kormányának képessége a fegyelem megőrzésére ennek a politikának a végrehajtása során. (A nyilvánosság nyomásának növekedésével lehetséges, hogy egyre nagyobb kormányzati zűrzavarral kell szembesülnie a sajtó felé történő kiszivárogtatások stb. formájában.)
- A dél-vietnámi kabinet és fegyveres erők tényleges képessége arra, hogy az amerikai kivonás helyébe lépjen – mind fizikailag, mind lélektanilag. (A döntő bizonyíték hiányzik innen; ez a tény önmagában, valamint a múlt tapasztalata az optimizmus ellen szól.)
- Annak a mértéke, amennyire Hanoi jelenlegi veszteségei befolyásolják a jövőbeni harcképességét – azaz veszteségek a katonai káderek, politikai infrastruktúra stb. terén. (A bizonyíték itt sem döntő. A haladásról szóló legtöbb jelentés az amerikai erők által elért biztonsági térnyerésre vonatkozik, és nem az ellenség politikai erejének tartós erodálására.)
- A dél-vietnámi kormány képessége stabil politikai előny kovacsolására a jelenlegi pacifikációs folyamatból. (A haladásról szóló jelentések itt is nagyrészt a biztonság terén elért sikerekről szólnak az amerikai védőpajzs mögött.)

Vietnámizálási politikánk ennél fogva egy sor kedvező feltevésen alapul, amelyek nem biztos, hogy pontosak – habár ebben a jelenlegi elemzések alapján senki sem lehet bizonyos.

* Morris és Lake később lemondott, állítólag az 1970-es kambodzsai hadművelet miatt; 1969 őszén azonban nem fejezték ki morális fenntartásokat az akkoriban fontolgatott sokkal keményebb fellépéssel szemben.

** Ez valójában csak ürügy volt. A Duck Hook-tervbe foglalt stratégiának nem kellett volna kötődnie a beszivárgás mértékéhez – ami azt illeti, saját prognózisom alapján a beszivárgás nem fokozódik mindaddig, amíg jóval nagyobb mértékben nem csökkentettük erőnket. A tervnek elsősorban a tárgyalásokon való haladáshoz kellett volna kötődnie.

Mostanra a memorandumaim egyre inkább ábrándokat kergetők lettek. A vietnámizálással szembeni egyedüli valós alternatíva vagy az azonnali kivonulás, vagy a Vance-féle húzásnak és a Duck Hook fedőnevű tervezésnek egyaránt részét képező eszkaláció volt. Az amerikai közélet fősodrában még a legmarkánsabb kritikusok sem javasoltak 1969-ben azonnali kivonulást. Égbekiáltó árulás lett volna, siettetve szövetségünk összeomlását, nem adva neki semmi esélyt arra, hogy saját erejéből biztosítsa a túlélését. Megrendítette volna a bizalmat az Egyesült Államok iránt Ázsiában, különösen Japánban. Az egész időszak alatt *egyetlen* európai vezető *sem* sürgetett minket a feltétel nélküli kilépésre az általunk megörökölt háborúból. Erősen kétem, hogy a Peking felé történő nyitásunk prosperált volna egy ilyen megaláztatás után. Kína végül is araszolgotott felénk, ellensúlyt keresve a határai mentén tapasztalható növekvő szovjet fenyegetéssel szemben. 500 ezer ember azonnali kivonása még logisztikailag sem lett volna lehetséges; a Pentagon becslése szerint minimum tizenkét-tizenhét hónapra lenne szükség a négy év alatt Vietnámba telepített létszám kivonására. Katonáinkat az összeomlásunk által minden bizonnyal keletkezett szétesés és pánik közepette kellene kimentenünk, és a közel egymilliós dél-vietnámi hadsereg jó eséllyel az őket ekképpen eláruló szövetséges ellen fordulhatna. Továbbá számolni kellett a csaknem semmivel egyenlő támogatással a közvélemény részéről; minden felmérés szerint a döntő többség elutasította az egyoldalú kivonást. A közvélemény ugyanolyan ambivalens volt, mint a kormányzati tervezők; kívülről akart látni minket Vietnámból, de legyőzetést már nem kívánt. Mindenekelőtt pedig Hanoi ismételtlen világossá tette: még egyoldalú csapatkivonás esetén sincs lehetőség a háború befejezésére – vagy az amerikai hadifoglyok szabadon bocsátására. Folytonosan azt közölték velünk, hogy a távozásunk közben szövetségeseinket el kell távolítanunk a hatalomból, és fel kell állítanunk egy kommunisták által dominált koalíciós kormányt.

1970-től kezdődően a bírálóink azt követelték, hogy jelentsünk be egy végső határidőt a kivonásra. De ez vagy a vietnámizáció egyik változata volt, vagy egyenlő a kapitulációval. Amennyiben a határidő önkényes – azaz túl közeli –, minden szétzilálódna, biztos receptként az összeomlásra. Ha a határidő megvalósítható saját vietnámizálási tervezésünk alapján, az egyetlen különbséget ennek nyilvánosságra hozatala jelentette. A kérdés mindannak a taktikai megitelese volt, hogy a bejelentés vajon segíti-e, vagy éppenséggel hátráltatja kilépésünket a háborúból. Akár így, akár úgy, a megítélésünk szerint egy nyilvános bejelentés lerombolná az utolsó ösztönzőket is Hanoi számára a tárgyalásra; egész egyszerűen csak ki kellene várnia a távozásunkat. És hogyan magyaráznánk meg az érintett amerikai családoknak, miért kell kockáztatnunk a fiaik életét, amikor rögzített menetrend létezik a teljes kivonulásra? Fontos emlékeztetni arra, hogy a legfeljebb kritikusok, köztük Clark Clifford, kezdetben csak a harcoló ala-

kulatok kivonását proponálták 1970 végéig, hátrahagyva egy nagy létszámú kontingenst. Ettől a mi ütemtervünk pontosan négy hónappal különbözött.

Egy másik, gyakran nekünk szegezett érv szerint hagyjunk fel végre azzal, hogy Saigonnak „vétójogot” adunk a tárgyalási álláspontunkat illetően; általánosabb értelemben ez támadás volt a dél-vietnámi kormány állítólagos elnyomó jellege ellen. Abszurd dolog lenne tagadni, hogy annak a kormánynak, amelynek felségterületén a haderőnk állomásozott, volt némi befolyása a politikánkra. Az önbizalma, legitimitása és túlélőképessége végül is a háború egyik kulcskérdése volt; ha előidézzük az összeomlását olyan pressziókkal, amelyeket nem képes elviselni, valójában Hanoi feltételei alapján döntünk felőle. Ám a mi Saigonra gyakorolt befolyásunk sokkalta nagyobb volt, mint az ellenkezője. Nem vonható kétségbe, hogy ösztönzésünkre válaszul a saigoni kormány rendkívüli erőfeszítéseket tett bázisának a kiszélesítésére, és ezért politikai versengésbe is hajlandó volt bocsátkozni a kommunistákkal. Jelentős földreformprogramot vezetett be, és a kommunistáknak is helyet biztosító választási bizottság felállítását indítványozta. Saigon politikája pluralisztikusabb és mozgalmasabb volt, mint ahogyan amerikai bírálói hajlandók voltak beismerni – embericsésségi szempontból pedig összehasonlíthatatlanul jobb Észak-Vietnám kőkemény totalitarizmusánál, amely valójában a kockán forgó alternatívának felelt meg.

A dél-vietnámi kormány belbiztonsági problémája nem gyenge kifogás volt az autokrácia igazolására, hanem tagadhatatlan realitás: a városokban szervezett terrorizmus tombolt, vidéken pedig csaknem napi rendszerességgel fordultak elő orgyilkosságok és emberrablások.* A dél-vietnámi katonai parancsnokok függetlensége és politikai súlya a hadúri vitézkedésre való hajlamukkal együtt még Thieu elnök személyes hatalma számára is kihívást jelentett, az alkotmányos kormányzásról nem is beszélve. De az Egyesült Államok bizonyos fokig osztozott ennek felelősségében, mert Ngo Dinh Diem 1963. évi megbuktatása, majd a polgári közigazgatásban bekövetkező tömeges tisztogatás volt az, ami az őt követő rezsimet olyannyira függővé tette a hadseregtől. Egyértelmű volt, hogy egy hosszú libertariánus hagyományú prosperáló ország politikai gyakorlatát nem lehet teljes mértékben alkalmazni egy polgárháborútól sújtott fejletlen országban; ezt meg Lincoln elnök sem tette meg a mi polgárháborúnkban. Thieu támadása gyakorta nem a konkrét reformok sürgetésének bizonyult, hanem alibi keresésének a saját mulasztásainkra.

A tényállás a következő volt: a kilépés vagy Saigon ellehetetlenítésének alternatívája az eszkaláció vagy a vietnámizáció. A katonai megoldást végül ejtettük,

* Az orgyilkosságok és emberrablások célpontjai általában Saigon leginkább kvalifikált, nem pedig leggyengébb tisztviselői és közalkalmazottjai voltak, köztük a tanárok, mert ők testestették meg legjobban Saigon hivatkozását a társadalmi támogatottságra.

mert úgy véltük, a siker által megkövetelt ideig nem tudjuk fenntartani a közvélemény támogatását, a kimenetele problematikus, és még ha sikerülne is, Saigon talán akkor sem állna készen az átvételre. Igazság szerint e lehetőséget maximum csak fél szívvel vizsgáltam, nagyrészt azért, mert az adminisztráció minden tagjával együtt nem csupán véget akartam vetni a háborúnak, hanem ezt a legkisebb megrázkódtatással járó módon szerettem volna elérni. Ami elválasztotta az adminisztrációt mérsékelt bírálóitól, az nem a filozófia, hanem a nüansz volt. A mi irányunk a csapatkivonás felé mutatott; óhajunk a rugalmasság megőrzésére, következképpen a határidő elutasítása annak a szünni nem akaró sóvár reményünknek volt tulajdonítható, hogy Hanoi egy ponton talán tárgyal, némi árat fizetve teljes kivonulásunk meggyorsításáért.

A megbékíthetetlen békepártiak

A közhangulat azonban aligha volt fogékony a nüanszokra, mivel a háború olyan erőket lendített mozgásba, amelyek meghaladták a problémákat és érzelmeket, és túlmutattak a vita lényegén.

Egy héttel az elnöki beiktatás előtt, 1969. január 12-én Chalmers Roberts, a *Washington Post* jeles diplomáciai újságírója, lényeglátón körvonalazta Nixon dilemmáját:

Becslésem szerint az ország és a kongresszus hat hónapot fog adni az új elnöknek a megoldás megtalálására ahhoz, hogy tisztességgel meg tudjunk szabadulni a vietnámi háborútól. De nagy valószínűséggel hat hónap vagy ennek a közvélemény által esetleg megengedett bármely korlátozott időtartamú meghosszabbítása nem lesz elegendő. [...]

Nixon elnök kénytelen folytatni a johnsoni irányvonalat, nem is annyira a saját [erre utaló] szavai, hanem inkább az országos közhangulat miatt. [...]

A választási kampány világossá tette, hogy az amerikaiak nagy többsége ki akar keveredni Vietnámból, de oly módon, amely nem csúfolja meg a mostanra már jóval több, mint 31 ezer amerikai élet elvesztését.

A hozzáállások ilyen kombinációja mind időbelileg, mind tartalmilag megköti Mr. Nixon kezét.

Így is történt. Ahogyan 1969-ben teltek a hónapok, tiltakozásokkal, tüntetésekkel és a követelések felélédesével kellett szembesülnünk a médiában, a kongresszus pedig egyoldalú engedményeket várt el tőlünk a tárgyalásokon. Mindennek egyetlen közös nevezője volt: a béke útjában álló akadály nem Hanoi, hanem saját kormányunk elégtelen elkötelezettsége a béke iránt.

A későbbi generációk nehezen tudják majd maguk elé képzelni a vietnámi háború által kiváltott hazai felfordulást. 1969. július 2-án háborúellenes nők sorozóveket semmisítettek meg New Yorkban. Július 6-án a Women Strike for Peace aktivistái a Torontói Egyetemre utaztak találkozni a Vietkong képviselőiben ott megjelenő három nővel. A két város polgármestere petícióban kérte az elnöktől a fiaik Vietnámba küldésének leállítását. Július 15-én színlelt inváziót végrehajtó demonstrálók elfoglalták Fort Lewis katonai bázist. Heti rendszerességgel tüntetések zajlottak a Pentagonnál, bennük olyan elragadó gesztusokkal, mint lépcsőinek vérrel öntözése. Augusztus 14-én egy honolului támaszponton szolgáló tizenkét fiatal katona menedéket keresett egy templomban „az amerikai katonai rendszer minden igazságtalanságával szembeni mélységesen átélt érzéstől indítva”. Egy Business Executives for Vietnam Peace nevű, vezető üzletemberekből álló csoport augusztus 28-án felhívással fordult a Fehér Házhoz, közölve az adminisztrációval, miszerint „a mézesheteknek vége”. Miközben Nixon augusztusban a nyugati parton tartózkodott, ismétlődő tüntetéseknek volt kitéve San Clemente-i rezidenciáján. Szeptember 3-án egy több mint kétszázhuszonöt pszichológusból álló csoport demonstrált a Fehér Ház előtt, „a mi időnk esztelenségként” ellenezve a vietnámi háborút. A tömeggyűléseken a tiltakozók az elesettek névsorát olvasták fel, és elérték, hogy kerüljön bele a *Congressional Record*-ba [Kongresszusi Napló]. (Ez kedvelt elfoglaltságává vált a Johnson- és a Kennedy-kormány néhány egykori tagjának, akik valami jobbal tartoztak volna utódaiknak, mint annak sugallatával, hogy azok közömbösek az áldozathozatal és a halál iránt.) Augusztus folyamán a tiltakozó mozgalom vezetői számos havonta sorra kerülő demonstrációt jelentettek be október 15-ével kezdődően, hogy nyomást gyakoroljanak a kormányra – ez volt az úgynevezett Moratórium. A média minderről szembetűnően és általában helyeslő hangnemben tudósított. A tiltakozók közül nagyon kevesen – már ha egyáltalán voltak ilyenek – folyamodtak valaha is Hanoihoz egy kis rugalmasságot kérve, vagy voltak hajlandók megengedni, hogy legalább valamilyen elképzelhető módon netán saját kormányuknak is igaza lehet.

Ahogyan a nyár a végéhez közeledett, és a diákok visszatértek az egyetemekre, továbbá véget ért a kongresszus nyári szünete, a tiltakozás üteme felgyorsult. Ho Si Minh szeptember 3-án bekövetkezett halála állítólag új lehetőséget nyitott meg a parizsi patthelyzet feloldására, habár minden rendelkezésre álló bizonyíték az ellenkezőjére utalt. A békepártiak nagy lármával tüzszünetet javasoltak tiszteletadásként annak a vezetőnek, aki oly sok bajt okozott nekünk, és remélték, ez a tüzszünet majd állandósulni fog – mintha Hanoi bele lehetne vonni egy általa mindeddig következetesen elutasított megegyezésbe anélkül, hogy észrevenné. Ami azt illeti, Ho temetésének napján betartottuk a tüzszünetet, ami természetesen nem volt elmondható az ellenségünkről. A nyár végén Chalmers Roberts alapos elemzést tett közzé a *Washington Post* szeptember 5-i számában.

Azt jósolta, hogy a háborúellenes érzelmek még csak most kezdenek hevesebbé válni:

[San Clemente-i tartózkodásának köszönhetően] Mr. Nixon mindeddig elkerülte, hogy meg kelljen magyaráznia, mit is próbál kezdeni a háborúval. A szabadságon levő kongresszussal és az egyetemista generációval a strandokon... a háború ellenzői mindeddig nem kerültek a figyelem középpontjába.

De ez minden bizonnyal rövidesen megváltozik. Jövő kedden Mr. Nixon visszatér a Fehér Házba, amikor már az utolsó kongresszusi lustaság is a városban tartózkodik. Néhány nap elteltével... a diákok újra az egyetemeken lesznek. [...]

Ho halála új nixon-i kezdeményezések iránti igényeket támaszt. És Ho embere Párizsban, Xuan Thuy kedden utalni látszott arra, hogy a tömeges amerikai csapatkivonás esetleg elmozdíthatja a párizsi tárgyalásokat a holtpontról.

Mindkét esemény valószínűleg az amerikai galambok malmára hajtja a vizet. [...] A hosszú nyár véget ért, és új erők lendülnek mozgásba az amerikai közvélemény uralta terepen. Az elnöknek rövidesen többet kell majd mondania, és valószínűleg tennie is, ha szüksége van a közvélemény támogatására.

Roberts jóslata sajnos túlságosan is pontosnak bizonyult. Szeptember 3-án Edmund Muskie maine-i szenátor arról panaszkodott, hogy Nixon terve a háború befejezésére „túl homályos”; emellett megkérdőjelezte, vajon Nixon tényleg tárgyalásos rendezésre törekszik-e a katonai győzelem helyett. (A „győzelem” lassan már *epitheton ornans*-szá nemesedett.) Szeptember 5-én John Sherman Cooper és Gaylord Nelson szenátor azt javasolta, hogy az elnök a Ho Si Minh halála által teremtdött „alkalmat” új kezdeményezésekre használja fel a háború befejezésére, azt viszont már nem árulták el, miben áll és hogyan realizálható ez a lehetőség. Szeptember 6-án ugyanezt a javaslatot tette Mike Mansfield, a szenátus többségi pártfrakciójának vezetője. Szeptember 18-án, mindössze két nappal azután, hogy Nixon bejelentette további 40 500 katona kivonását, Edward Kennedy szenátor tamadast intézett az elnök Vietnam-politikája ellen, és a saigoni rezsimet bélyegezte meg a rendezés útjában álló legfőbb akadályként. Egy szeptember 21-i interjújában Cyrus Vance „tartós tűzszünetre” szólított fel, föderalista vagy konföderációs megoldást¹³ javasolva politikai rendezésként (habár korábban tettünk ilyen tűzszüneti javaslatot Dobrinyinnál a Vance-gambit részeként, Hanoi semmilyen érdeklődést sem mutatott iránta). Szeptember 25-én Allan Lowenstein New York-i képviselő terveket hirdetett a nyilvánosság támogatásának mozgósítása céljából egy újabb „váltuk le Johnstont” típusú mozgalom-

ra, ezúttal Nixonnal a célkeresztben. Még ugyanazon a napon Charles Goodell New York-i szenátor bejelentette: határozati javaslatot nyújt be a szenátusban az összes amerikai erő kivonásáról Vietnámból 1970 végéig.

Ahogy közeledett október 15-e, a Moratórium-tüntetések bejelentett napja, a kongresszusi bírálók hangja mindkét párt részéről egyre erősebb lett. Október 2-án Mansfield szenátor felszólította az elnököt: tegyen javaslatot a tartós tűzszünetre. Eugene McCarthy szenátor ugyanazon a napon bejelentette, hogy támogatja a Goodell-javaslatot. Október 3-án Charles Percy szenátor sürgette az adminisztrációt, állítsa le a szövetséges támadó hadműveleteket egészen addig, amíg az ellenség vissza nem él a helyzettel – ez ugyanaz a recept volt, amely a bombázások leállításáról szóló tárgyalásokat elindította. Szeptember 24-e és október 15-e között tizenegy háborúellenes határozati javaslatot nyújtottak be a kongresszusban, köztük Goodell szenátorét az amerikai harcoló alakulatok finanszírozásának beszüntetéséről 1970. decemberi hatállyal, Mark Hatfield és Frank Church szenátor törvénytervezetét, amely az összes amerikai erő azonnali kivonására szólított fel Vietnámból, Jacob Javits és Claiborne Pell szenátor határozati javaslatát a harcoló alakulatok kivonásáról 1970 végéig, valamint az 1964-es Tonkini-öböl-határozat visszavonásáról szólót, amelynek alapján Johnson elnök annak idején első alkalommal küldött harcoló alakulatokat Vietnámba. Megsokasodtak a közismert személyiségek nyilvános kijelentései. Október 9-én Kingman Brewster, a Yale Egyetem rektora feltétel nélküli kivonulásra szólított fel Vietnámból. Október 10-én magánfőiskolák és magánegyetemek hetvenkilenc rektora a kivonások pontos menetrendjét sürgető levelet írt Nixonnak. Október 13-án Whitney Young, az Országos Városi Liga [National Urban League] vezetője erős szavakkal megfogalmazott nyilatkozatában a háborút „erkölcsei és szellemi kanálisnak” nevezte, és azt állította, hogy súlyosbítja a faji feszültségeket idehaza. Október 14-én Pham Van Dong észak-vietnámi kormányfő – nyilvános vitáink tüzét tovább szítva – precedens nélküli nyílt levelet intézett az amerikai háborúellenes tüntetőkhez a Moratórium tiszteletére, „az amerikai nép legitim és sürgető követelésének nemes megnyilvánulásaként” dicsérve „a vietnámi nép és az Egyesült Államok haladó népének az USA agressziója elleni harcát, [amelyet] biztosan teljes győzelem fog megkoronázni”.

Október 15-én országsszerte sor került a Moratórium-tüntetésekre. New York pénzügyi negyedében húszezer fős tömeg gyűlt össze délidőben, hogy meghallgassa, miként sürgeti Nixon elnököt a háborúellenes érzelmekre adandó válasza Bill Moyers, Johnson elnök egykori tanácsadója és sajtótitkára. A New Haven Greenen harmincezren jöttek össze. A fővárosban a Washington-emlékmű körüli térségen, látótávolságra a Fehér Háztól, ötvenezen gyülekeztek. Az emlékműnél tartott demonstrációt megelőzően több ezren vonultak végig a városon, gertyával a kezükben. A George Washington Egyetemen dr. Benjamin Spock arról

tájékoztatta népes hallgatóságát, hogy Nixon elnök a „személyiségének korlátai” következtében képtelen véget vetni a háborúnak. A legnagyobb létszámú tüntetésre Bostonban került sor százezer ember részvételével. Még a tömeggyűlésnek helyt adó tágas közpark, a Boston Common környéki utcákban is ezrek zsúfolódtak össze. Számos felszólaló, többek közt George McGovern szenátor, beszélt a hatalmas tömeghez, miközben egy repülőgép a béke jelét rajzolta följük az égre. Mindegyik szónok meghallgatása után a sokadalom „békét most, békét most” skandalásban tört ki. E demonstrációk közös vonása az a meggyőződés volt, hogy az amerikai kormányzat a béke akadálya, és nem tisztességes békeprogramra van szüksége (a koncepció különben is leereszkedő gúnyt váltott ki), hanem kioktatásra a háború nemkívánatos mivoltáról.

Mind a *Time*, mind a *Newsweek* számos oldalt és színes képet szentelt a nagyvárosokban és az egyetemeken szervezett tüntetéseknak. A *Time* ekképpen interpretálta a Moratórium üzenetét:

Valójában mi is volt az M-nap üzenete Richard Nixon számára? Sok résztvevő az összes amerikai erő azonnali és teljes kivonását követelte. Ennek ellenére a Moratórium semmiképpen sem jelentett felhívást az elnöknek erre a megoldásra – bár nyilvánvalóan új tiszteletreméltóságot és népszerűséget szerzett az ügynek. Amit azonban az M-nap valóban felvetett, az félreérthetetlen jelzés volt Richard Nixon felé, hogy többet kell tennie a háború befejezéséért, még hozzá gyorsabban. Ha a békefolyamat nem gyorsul fel, nagy nehézségbe fog ütközni számára a hazai támogatás fenntartása arra a két vagy három évre, amelyre hite szerint szüksége van az Egyesült Államok kihozatalára Vietnámból méltósággal, és oly módon, amely megőrzi az amerikai érdekeket és befolyást a világban.

Még egy évtized távlatából is nehéz melankólia nélkül felidézni egy olyan nemzet képét, amely egy gyötrelmes háború kellős közepén önmarcangolással van elfoglalva. Októberre a kormányzat már bejelentette több mint 50 ezer fő kivonását, a B-52-es bevetések 20 százalékos, a taktikai légi hadműveletek 25 százalékos csökkentését, valamint az Abrams tábornoknak adott harcéri parancsok megváltoztatását, ami a támadó hadműveletek befejezését elrendelő döntéshez vezetett. Az előző adminisztráció 550 ezer amerikait *küldött* Vietnámba, nem állt elő tárgyalási javaslattal, kivéve azt, hogy majd csak az észak-vietnámiak távozása után hat hónappal vonulunk ki, és határozottan arra utalt, hogy még ezt követően is ragaszkodni fog egy nagy létszámú hátrahagyott erő állomásoztatásához. Ennek ellenére kevés büntudat tanújelét adták a kritizálók azért, amiért azt az új elnököt zaklatják és mocskolják, aki teljes kivonást ajánlott fel a megegyezést követő tizenkét hónapon belül, szabad választásokat a DNFF részvételével,

a DNFF képviselőjét is biztosító vegyes választási bizottságokat, és aki lehetővé tette a tűzszünet bevezetését.

A közvélemény rossz hangulata mélyreható módon felvetette a vezetők felelősségének kérdését a nyilvánosság felé egy demokráciában. Szerencsés az a vezető, akinek a nemzeti érdekekre vonatkozó nézetei egybeesnek a közvélekedéssel. De mik a kötelezettségei, ha ezek a látásmódok eltérnek egymástól? A felszínes demokráciaszemlélet a vezetőt passzivitásra kényszeríti, valamint arra, hogy egyszerűen csak tudomásul vegye a köz véleményét, ahogyan értelmet. Ám egy ilyen irány nem más, mint azon képességek tagadása, amelyeket a nyilvánosság joggal vár el azoktól, akiket megbízott ügyeinek intézésével. A vezetők felelőssége nem merül ki abban, hogy jól szerepeljenek a közvélemény-kutatásokban, hanem felelősek a tetteik következményeiért is. Ők számoltathatók el a katasztrófákért még akkor is, ha a szerencsétlenséget előidéző döntés széles körű támogatásban részesült a meghozatala idején. 1938-ban a müncheni egyezmény rendkívüli népszerűséget hozott Chamberlain számára, Churchillre pedig a rémeket látó bajkeverő szerepét osztotta – és tizennyolc hónap múlva Chamberlain pályafutásának vége lett, mert a müncheni egyezmény hitelét vesztette. A vietnámi háború esetében a probléma még összetettebb volt. Helyesen vagy helytelenül – mindmáig meg vagyok győződve arról, hogy helyesen – úgy gondoltuk: a kapituláció vagy a hozzá vezető lépések olyan korszak beköszöntét jelentik, amelyben szétporlad az amerikai szavahihetőség, felgyorsítva a világ instabilitását. Az ellenzék hangos volt, sőt időnként erőszakos; tagadhatatlanul uralta a médiát, és teljes mértékben ki is aknáztta. De a nézetünk szerint tévedésben volt. Nem adhattuk fel meggyőződésünket – annál is kevésbé, mivel az amerikai nép többsége osztotta a véleményünket. 1969-ben egyetlen Gallup-felmérésben sem ment 44 százaléknál lejjebb az elnök Vietnám-politikáját támogatók aránya (amikor az ellenzéké 26 százalékon állt). Az októberi tömegtüntetések csúcspontján a közvélemény 58 százaléka támogatta Nixont, és csak 32 százalék volt ellene.

Ha haladást akartunk elérni a tárgyalásokon, meg kellett győznünk Hanoit: léteznek bizonyos megmásíthatatlan feltételek, amelyeken túl már nem hátrálhatunk. Szükségünk volt valamilyen programra, amelynek nevében támogatást tudunk szerezni. De ahogy teltek az évek, minden engedmény csak további engedmények iránti követeléseket tamasztott. A média és a kongresszus részéről érkező ellenkezéssel szemben sohasem volt alattunk olyan szilárd talaj, ahol megvethettük volna a lábunkat.

Mindenféle praktikus okból Hanoit egyszerűen nem bíralták. A patthelyzeteket többnyire az amerikai rövidlátásnak tulajdonították, ha nem mindjárt kormányunk rosszindulatának; a háború befejezését alapvetően akarattunktól függő dolognak állították be, és olyannak, amit lélektani aberrációk miatt szándékosan kerülünk. Azt a benyomást keltették, hogy valamilyen mágikus hatású

engedmény kínálkozik a megoldásra, aminek megtételét mindenekelőtt az amerikai merevség, ha nem éppen ennél súlyosabb morális tökéletlenség akadályozza. A kérdést egyszerre sértő és félrevezető terminológiával definiálták: ki van a háború mellett és ellene, kinek tetszenek a bombázások, és ki van ellenük. Figyelemre méltó kivétel volt a *Washington Post*, amely a megváltoztathatatlan ellenséges beállítottságáról kialakított nixon-i véleménnyel ellentétben valójában együttérző volt. Október 12-én a következő szerkesztőségi cikk jelent meg benne:

A tragédia az, hogy most már késő – hogy három vagy négy évvel ezelőtt nem voltak éberben őrködők a kormányon belül vagy azon kívül, megszervezve egy vietnámi moratóriumot. Mert ami nehéz lesz a szerdai megnyilvánulásokkal kapcsolatosan, az nem a mozgósítása; a probléma az értelmezésében fog jelentkezni, valamint a tiltakozás eme nagy kitörésének hasznosításában bármely praktikus és értelmes módon. [...]

Még a leginkább szenvedő emberek is kevés hasznos vagy közelebbiről meghatározható tanácsot tudnak adni az elnöknek a könyörgéseikkel, tiltakozásaikkal és tanításaikkal; egy hangos kiáltás, hogy fejezzük be a háborút, bármennyire is szívből jön, nem stratégia. [...]

Abból, amit az elnök tesz, de a legjobban felfogott érdekei mibenlétére vonatkozó bármilyen észszerű becslés alapján is, csaknem lehetetlen azt képzelni, hogy ő nem alapító tagja ennek a (háború végét óhajtó) valószínű többségnek.

Az általános mintát azonban a *New York Times* vezércikkeinek újraolvasásával lehet a legjobban illusztrálni. 1969 októberében megbízta Peter Rodmant, a stábom egyik tagját, kövesse nyomon a *Times* szerkesztőségi álláspontjának evolúcióját. Nem állt szándékomban rosszindulatúan kipécézni a *Times* összehasonlítási alapként, mert a megfontoltabb bírálók egyike volt, és észszerű kompromisszumos javaslatokkal, nem pusztán kapitulációra felszólító követelésekkel előálló orgánumnak tartotta magát. Javaslatának sémái mégis tanulságos példával szolgálnak arra, amivel szembesülnünk kellett.

1969-ben a *New York Times* rendszeresen amerikai engedményeket szorgalmazott, amikor a másik oldal bekülekénynek látszott; az érvelés szerint azért, hogy megragadjuk a lehetőséget a békére.¹⁴ Viszont akkor is engedményekre szólított fel, amikor a másik fél eszkalálta a háborút; ez esetben éppenséggel azért, mert a kommunista harci cselekmények fokozódása azt demonstrálta, hogy katonai erőfeszítéseink sohasem tudják meghozni a békét.¹⁵ A Hanoi reakcióit figyelmen kívül hagyó vissza-visszatérő felhívások az amerikai engedményekre egy sor egyre többet követelő indítvány megtételére sarkallták a *Times*-t. 1968-ban még kölcsönös csapatkivonást javasolt mind az USA, mind pedig Észak-Vietnám

részéről, de ez rövidesen a következő változásokon ment keresztül: a folyamatot az Egyesült Államok kezdeményezze egy jelképes kivonással; a kivonásra Hanoi válaszára függetlenül kerüljön sor; konkrét és feltétel nélküli menetrendet kell felállítani az amerikai erők teljes evakuálására.¹⁶ Ami az amerikai csapatkivonások mértékét illeti, a *Times* először arra szólította fel az Egyesült Államokat, hogy egyszerűen csak „kezdeményezze” vagy „kezdje meg” a csapatlétszám csökkentését, ám egy májusi vezércikk már „alapvetőként” utalt egy 50–100 ezres várható leépítésre. Amikor pedig Nixon júniusban a Midway-szigeteken belekezdett a csapatkivonási programba, először úgy üdvözölte, mint „egy lépést a kivonulás felé”, szeptemberre azonban már ekképpen morgolódtott: a 60 ezres kivonás csak „tétova” és „jelképes”, nem „jelentős” vagy „kielégítő”.¹⁷

A javaslatok ugyanilyen eszkalációja volt nyomon követhető a politikai dimenzióban is. 1969-ben a *Times* „koalíciós választási bizottság” létrehozását szorgalmazta a szabad választások felügyeletére Dél-Vietnámban, de alig négy héttel később (egy hónappal azelőtt, hogy Saigon pontosan egy ilyen közös bizottság felállítását ajánlotta fel) az álláspont már oda fejlődött, hogy tárgyalni kell „egy egyezményről [...] Dél-Vietnám jövőbeni kormányáról”, azaz egy „ideiglenes koalícióról”.¹⁸ Ami a katonai taktikát illeti, 1969 áprilisában a *Times* felhívásokkal állt elő az úgynevezett „felkutatás és megsemmisítés” akciók (*search-and-destroy missions*) számának csökkentésére. Július 25-én arról tudósított, hogy ilyen csökkentés várható a közeljövőben. Két héten belül tartós tűzszünetre szólított fel,¹⁹ de még ez sem bizonyult kielégítőnek. 1970. október 7-én Nixon felajánlotta, ám Hanoi azonnal elutasította. A *Times* ettől függetlenül folytatta a bírálatát.

A fent idézett egyre bővülő engedmények mindegyikét a béke megoldási kulcsaként és a tárgyalások megkezdésének egyedüli módjaként vezették elő.²⁰ Amikor aztán az engedményt megtették, röviden tapssal üdvözölték, és – meg kell hagyni – felszólították Hanoi-t a válaszadásra.²¹ De amikor Hanoi figyelmen kívül hagyta a javaslatokat, nem állhatatos kitartásra kaptunk biztatást, hanem további amerikai engedmények megtételére²² azon az alapon, hogy a haladás hiánya vagy az Egyesült Államok,²³ vagy Saigon²⁴ hibája. A korábbi engedmény jelentőségét ekkor már leszólták,²⁵ illetve azt állították: Hanoi valójában viszonzta,²⁶ vagy pedig az USA keményítette meg álláspontját.²⁷ Az örökké csak további amerikai engedményeket szorgalmazó felhívásokat rendszerint azzal az érveléssel támasztották alá, hogy az Egyesült Államokat különleges kötelezettség terheli jóhiszeműségének bizonyítására a másik fél irányában, valamint a katonai győzelemre való törekvés feladására.²⁸ A másik felet illetően semmiféle hasonló kötelezettséget nem fogalmaztak meg. A szerkesztőségi vélemény ilyenén evolúciója nem volt egyedi jelenség, hanem érzékeltes példája annak, hogy milyen ritkán lehetett a bírálóinkat tartósan kielégíteni, még saját javaslataik megfogadásával is.

Ugyanez a séma ismétlődött a kongresszusban. Például William Fulbright szenátor úgy reagált Nixon május 14-i beszédére, hogy noha még kezdeményezőbb is lehetett volna, nem „hibáztatja az elnököt, amiért nem ment tovább”. Ezzel szemben június 22-én – annak ellenére, hogy közben 25 ezer fős egyoldalú amerikai csapatkivonásról történt bejelentés – a szenátor csalódottságának adott hangot, és kijelentette: újra fogja nyitni a Vietnámról szóló meghallgatásokat a Szenátus Külügyi Bizottságában.²⁹ Ugyanilyen értelemben reagált Mike Mansfield szenátor is a május 14-i beszédre, mondván, „el van ragadta”, és „úgy látszik, nagy mozgástér kínálkozik az [...] adásvételre”. Két héttel később pedig már azért támadta a kormányt, mert a katonai stratégiáját nézve nem tapasztalja „semmi jelet sem annak, ami a háború befejezéséhez vezetne”.³⁰

A háborúellenes mozgalom vezetőitől végképp nem várhattunk semmilyen udvariasságot vagy jó modort. Könyörtelenül üldözték azokat, akiket vétkesnek tartottak. Walt Rostow nem kapott újbóli tanári kinevezést a Massachusetts Institute of Technology; nyolcévnyi szolgálat a legmagasabb kormányzati szinten eszerint nyilván csökkentette a professzorságra való alkalmasságát ebben a magasztos intézményben. William Bundy szerkesztői kinevezését a *Foreign Affairs*-hez tiltakozó hurrogókórus fogadta. Dean Rusk, miután nyolc évet szolgált külügyminiszterként önzetlenül, rátermetten és elkötelezetten, hónapokig nem talált magának állást, míg végül az alma matere, a Georgiai Egyetem kinevezte tanárnak, és adott melléje egy részmunkaidős titkárnőt. A jólelkű, békülékeny, szeretetre méltó Hubert Humphrey olyan minősíthetetlen zaklatásnak volt kitéve, aminek említésekor még évek múlva is könnyek szöktek a szemébe. Hiába telt el azóta egy évtized, az engesztelhetetlenség nem enyhült. 1979-ben a New York-i Egyetem huszonnégy tanára tiltakozott McGeorge Bundy kinevezése ellen azon az alapon, hogy bűnrészes egy „népirtó” háborúban. Még ebben a hónapban a chicagói egyetemi fakultás tanári karának egyharmada ugyanezen az alapon tiltakozott Robert McNamara kitüntetése ellen – figyelmen kívül hagyva a kommunista győzelem után Indokínában végbement valódi népiirtást, amelynek megelőzésére ezek a politikusok törekedtek. A háború ellenzői sohasem ismerték el, hogy komoly emberek talán tévesen értelmezett, de tiszteletre méltó célokat tűztek ki maguk elé több mint egy évtizeddel korábban. A galambok különösen gonosz madárfajnak bizonyultak.

Szerintem a legszomorúbb sors Robert McNamarának jutott osztályrészül, akit Johnson 1967-ben kényszerített távozásra a védelmi miniszteri posztról, majd ezután a Világbank elnöke lett. Először 1961-ben találkoztam vele, röviddel azt követően, hogy Kennedy elnök kinevezte a Pentagon élére. Intelligens, dinamikus, magabiztos ember benyomását keltette. Üdvözöltem a védelmi politikánkat analitikusabb alapokra helyező erőfeszítéseit, de úgy véltem, túlhangsúlyozza a tervezés mennyiségi aspektusait; a kézzel nem fogható pszichológiai és politikai

összetevők mellőzésével illuzórikus kiszámíthatóságra törekedett, és szükségtelen terheket rótt a szövetségeseinkre. Buzgó fiatal munkatársai az elemzés látszólag objektív módszere mögé rejtették morális meggyőződéseiket, ami elfedte azt a tényt, hogy kérdéseik túl gyakran előre meghatározták a válaszokat, és hogy ezek a válaszok hosszú távú stagnáláshoz vezettek a katonai technológiánk terén.

E negatívumok ellenére McNamara alapvető érdemeket mondhat magáénak védelmi miniszterként. Régóta időszerű volt az a célja, hogy szisztematikusan közelítsen a védelmi politikához; még akkor is, ha a válaszai egy részével nem értettem egyet, úgy véltem, a helyes kérdéseket tette fel. Hiába volt azonban kiváló védelmi miniszter, egy háború irányítására szerencsétlen választásnak bizonyult. A kormányhivatalok legnehézkesebbjének közben tartása terén összességében jól bevált módszerei már sokkal kevésbé voltak alkalmasak egy olyan konfliktus kezelésére, amelynek kimenetele oly sok megfoghatatlan politikai és pszichológiai tényezőn múlt. Egyszerre tudott túl kemény és túl bizonytalan lenni, túl szűken a harctéri szempontokra koncentrálni, és túl készségesen beérni a hangulatjavítással. De mindenekelőtt nem volt szívvel-lélekkel benne a feladatban. Országunk félelmetes erejét humánus célokkal kívánta azonosítani; a gyomra nem vett be egy vég nélküli háborút, és mélységes büntudat gyötörte, mert beleegyezett a háborút elkerülhetetlenné és eredményre nem vezetővé tevő döntésekbe. Amikor 1965-ben visszatértem első vietnámi utamról, ő volt a Johnson-adminisztráció legmagasabb rangú tagja, aki fogadott. Úgy láttam, emésztgi magát a háború egyre nyilvánvalóbb lezárhatatlansága miatt; őrlődött a kötelességérzete és a kétségei, az elemzése eredménye és a lojalitása között. Tudta, hogy a tiltakozás egy drámai gesztusával képes lenne helyreállítani sok értékes barátságot, de helytelennek gondolta a kibeszélést, amikor önmagát is részben felelősnek tartotta a helyzetért, és úgy vélte, a meggyőződését hatékonyabban tudja érvényre juttatni a hivatalon belülről, mint kívülről.

Ebben McNamara végül is egy tágabb dimenziójú realitást testesített meg. Ugyanez az ambivalencia hatotta át azt, ahogyan az általa szolgált kormányzat vezette a háborút, felszínre hozva habozó tulajdonságát, az ingadozását az erőszakosság és a valóság előli menekülés periódusai között. McNamara már kezdettől fogva sürgetett – nem, inkább esedezve kért – egy tárgyalásos, ki nem kényszerített békét. Az ajtaja mindig nyitva állt azok előtt, akik szenvedtek Amerika frusztrációi miatt. A kormány tanácskozó testületeiben a diplomáciai kezdeményezések keresését sokkal energikusabban és következetesebben támogatta, mint azok a hivatalok, amelyek hagyományosan a megoldások keresésére kaptak felhatalmazást. 1967-ben ő volt a legfőbb hajtóerő a bombázási moratóriumról szóló tárgyalásokra való törekvés mögött két francia közvetítő révén. Annyira szívén viselte a dolgot, hogy az észak-vietnámiakkal történt minden egyes érintkezés után felhívott – olyan átlátszó fedőnevet használva, amellyel a beszélgetést lehall-

gató titkosszolgálatokat maximum tíz másodpercig téveszthette meg. Röviddel a törekvésének kudarca után Johnson lemondatta a nem teljesen téves indokkal, hogy a kétségei ellehetetlenítették hivatalának hatékony vezetését. Éppen akkor, amikor a védelmi miniszter háborús uszítóként való nyilvános kárhoztatásának láza magasra szökött, és nem tudott a nyilvánosság előtt úgy megjelenni, hogy ne tegye ki magát a zaklatás legviszatasztóbb formáinak.

Lemondása után McNamara a rá jellemző méltósággal viselkedett. 1969-től kezdődően minden alkalmat megragadva sürgetett nálam olyan lépéseket, amelyeket a rágalmozói melegen üdvözöltek volna. Habár fizikailag bántalmazták egyetemeken, a sajtóban pedig háborús uszítóként karikírozták, mindig túlságosan is tudatában volt a politikacsinalással járó gyötrelmeknek és önnön felelősségének ahhoz, hogy az egyes korábbi munkatársai által választott úton járva nyilvánosan elítélje a kormányt egy olyan konfliktus miatt, amelyet nem az kezdett el, és ezáltal könnyítsen a saját helyzetén. Kegyetlenül szenvedett, de sohasem mutatta ki.

Ilyen légkörben a kommunikáció megszakadt a háborút megöröklő, és minden észszerű kritériumnak megfelelni akarván bizonyíthatóan a befejezésére törekvő adminisztráció és azok az elemek között, akik korábban szerepet játszottak az elnök mellett, s részt vállaltak az Egyesült Államok nemzetközi szerepében. Ennek oka részben a háború utáni időszak nagy kezdeményezéseit életben tartó vezetői gárda demoralizálódása volt. Az indokínai háború annak az évtizednek a kiábrándulásait tetőzte be, amely a lázadó idealizmus hívószavával vette kezdetét, s orgyilkosságokkal, faji zavargásokkal, társadalmi feszültségekkel és radikalizálódott politizálással zárult. Dilemmáink jórészt a reformista beavatkozás liberális doktrínáinak és a fokozatos eskaláció akadémikus elméleteinek produktumai voltak. Ezeknek a magasröptű ambícióknak az összeomlása megrendítette azt az önbizalmat, amely nélkül az *establishment* csak vergődnek. A külpolitikánkat korábban inspiráló vezetőket különösen megrázta a diákok elemi erejű haragja. E felső középosztálybeli fiatal férfiaknak és nőknek – végső soron az ő gyermekeiknek – a támadása nem egyszerűen csak a politikai irányvonal, hanem az általuk mindeddig szentnek és sérthetetlennek tartott életstílus és értékek ellen irányult. A modern pszichiátria tudománya és a felső középosztálybeli elegáns kertvárosok sikkes-divatos radikális retorikája által erositett buntudattól sarkallva ezek a fiatal lazadók egy olyan kor veget jelkepeztek, amelyet az anyagi boldogulásba vetett egysíkú hit jellemzett. Ironikus módon a szüleik bizonytalanság-érzete a felnőttkorba lépő ifjúság természetes sérelmeit intézményesített haraggá és országos traumává változtatta.

Más okok is formálták az amerikai politikai struktúrát. A vietnámi háború 1968-ban bukásra ítélte mind Johnsont, mind Hubert Humphrey-t – nem azért, mintha az egész ország a háború ellen fordult volna (a George Wallace-ra szavazók és a többségi álláspontot képviselő republikánusok vagy az intervenció mel-

lett álltak, vagy csendben maradtak), hanem azért, mert a háború megosztotta a hatalmi bázisukat jelentő Demokrata Pártot. A Fehér Házból kikerülve aztán a Demokrata Pártnak könnyű és csábító dolog volt ellenzékben egyesülnie egy republikánus elnökkel szemben Vietnám ügyében. Azokat, akik elleneztek a háborút, de kénytelen-kelletlen támogatták Johnsont és Humphrey-t, ezentúl már nem kötötte a pártjuk iránti lojalitás. A republikánus oldalon Richard Nixon elnökként képes volt megbékíteni a párt jobboldalát egy csapatkivonási programmal és egy lezáratlan végkifejlettel, ami miatt egy demokrata elnököt a konzervatívok minden bizonnyal támadtak volna. Emiatt nem volt konzervatív ellensúly az egyre kíméletlenebb tiltakozásokkal szemben. A jobboldal lecsendesítésével Nixon megszabadította a tiltakozó mozgalmat a korlátaitól; ennél fogva az amerikai politika súlypontja határozottan a háborúellenes oldalra tolódott el, még úgy is, hogy a nyilvánosság véleménye alapján véve nem változott meg.

Az új Nixon-adminisztráció előtt álló alapvető kihívás hasonló volt De Gaulle helyzetéhez Algéria kapcsán: tervezett politikai lépésként, nem pedig összeomlásként vonulni ki. Ez még nagyobb súllyal esett latba az Egyesült Államok esetében, amelynek stabilitásától oly sok más ország függött. De Gaulle azonban szerencsés volt az ellenzékét illetően; azok alkották, akik győzelmet akartak, és úgy gondolták, túl sokat enged. Ez elegendő mozgásteret biztosított neki az algériai rebellekkel szemben, mert kénytelenek voltak a vele szembeni alternatívát a nagyobbik rossznak tekinteni. A mi ellenzékünket viszont a gyorsabb kivonulást, ha nem éppen a vereséget kívánók alkották, ami tönkretette az alkupozíciókat. Ellenségeink csak profitálhattak az otthoni összeomlásunkból. Ennél fogva – noha minden közvélemény-kutatás azt mutatta, hogy a társadalom többsége tisztességes megoldást óhajtott, és határozottan ellenzi a kapitulációt (mely érzést Nixon számos alkalommal sikeresen meg is lovagolt) – az amerikai politika mozgásiránya az egyoldalú engedmények felé mutatott. A Nixon-adminisztráció számára nem kis fegyvertényt jelentett e szilaj erők féken tartása, miközben a rendezett kivonulás magabiztos politikáját terveztük. Ami azt illeti, ügyes teljesítmény volt négy éven keresztül sikerrel kézben tartani a kezdeményezést, biztosítani a szárazföldi erők egyensúlyát, és tető alá hozni egy kompromisszumos rendezést, még ha bizonytalan lábakon állt is.

Nem tagadható azonban, hogy az ehhez vezető út rögzesebb volt, mint amilyennek lennie kellett volna. A felbolydult közhangulat a legérzékenyebb pontján érintette Nixont. Az elődje által követett irányt megfordító kezdeményezésekkel élt, csapatokat vont ki, és deeszkálta a háborút – és mindezen lépésekre az *establishment* azon csoportjai vették rá, amelyekkel szemben bizalmatlan volt, ugyanakkor irigylte is őket. És ahelyett, hogy elismerték volna, állandóan bírálták, miért nem halad gyorsabban az úton, amelyen ők korábban még az első lépést sem merték megtenni. Innen már nem volt nagy ugrás levonnia azt a következ-

tetést, hogy amivel valójában szembe kell néznie, nem politikai különbség, hanem ugyanaz a liberális összeesküvés, amely az Alger Hiss-ügy óta egyfolytában a tönkretételére tör. Itt vannak a régi ellenségek a sajtóban és az *establishment*-ben, újfent egyesítve erőiket a rovására, még arra is képesen, hogy elfogadják, sőt *horribile dictu* sürgessék a hazájuk katonai vereségét, csak hogy beteljesítsék rajta egy egész generáció vendettáját. És Nixonból sajnos teljes mértékben hiányzott az az ösztönös megérzés, amely képessé tette volna a fiatalok, különösen az egyetemi hallgatók indulatának megértésére. Miután a saját erejéből végigküzdötte magát a főiskolai és a jogi egyetemi tanulmányain, úgy vélte, hálásaknak kellene lenniük azért a lehetőségért, hogy felsőoktatásban részesülhetnek. Túlságosan fennkölt véleménynel volt az Ivy League-egyeteméről. Amikor 1969 tavaszán zavargások törtek ki a Harvardon, azt mondta nekem: ez még jó dolog is lehet, mert az ország legkiválóbb egyeteme kétségkívül kezelni tudja a helyzetet, követendő példával szolgálva az összes többinek. Őszintén meglepettnék látszott, amikor közöltem vele a véleményemet, miszerint annak alapján, ahogyan a dolgok zajlanak a Harvardon, három nap múlva már senki sem fogja tudni, ki mit művelt és kivel – ahogyan pontosan így is történt. A saját ifjúságát felidézve az általa kivételesen privilegizáltnak vélt fiatalok lázadásában semmi mást nem látott, mint a személye ellen támadó gonosz erők befolyása általi agymosást. Nem érzékelte azoknak a metafizikai elkeseredettségét, akik egy spirituálisan sivatagi környezetben eltöltendő jóléti életformát láttak maguk előtt. Ha a vele szembeni kihívás a túlélésért folyó politikai harc és nem külpolitikai vita, akkor feljogosítva érezte magát az öt idáig eljuttató módszerek alkalmazására. Autentikus nemzetközi ügyekben Nixon érzékeny volt a nüanszokra, és elfogadta a kiegyezésre és kompromisszumra irányuló taktikát. A politikai küzdelmekben azonban bátor harcos volt, s tévovázás nélkül az elnöki hatalom gyakorlásának olyan eszközeihez nyúlt, amelyekről sohasem szűnt meg azt hinni – és erre sok bizonyítéka is volt –, hogy elődei szintén éltek velük.

Az ilyen taktika azonban nemzeti gyötrelmek kezelésére alkalmatlan. Hidak építésére volt szükség, amihez a nemzet legfőbb közjogi méltóságának, az egyetemes országos szinten megválasztott tisztségviselőnek kellett volna megtennie az első lépést. Ez azonban olyasmiről volt szó, amiről Nixon egyszerűen nem tudta, hogyan kell megtenni. Túlzottan bizonytalan volt, és – furcsa módon – túlságosan sebezhető is. Ami azt illeti, a gyakorlatban teljesítette a tiltakozók elvárásait anélkül, hogy valaha is meg tudta volna találni hozzá a megfelelő szavakat – méghozzá a békeprogramjuk elfogadásával. Talán éppen annak az ironiája tett egyeseket annyira elkeseredett bírálókká, hogy a programjukat pont az az ember hajtja végre, aki két évtizeden át utálat tárgya volt a szemükben.

Ahhoz kétség sem fér, hogy a nagylelkűség nem tartozott Nixon erényei közé; sohasem tudott túllépni a neheztelésein és a komplexusain. Másfelől viszont

a kritikussai részéről sosem kapott semmilyen könyörületet az elődei által reá tett feladatért. Önbeteljesítő korlátoltság mutatkozott meg abban a keserűségben, amellyel a felek viseltettek egymás iránt. Nixon meggyőződéssel hitt a liberális konspirációban, a bírálók véleménye pedig az volt, hogy a Nixon-adminisztráció elszántan a saját kedvtelésére folytatja a háborút. Mindkét nézet téves volt. A dolgok előrehaladtával mindegyik holtpontra juttatta a másikat, miközben lealázta önmagát.

Egyetértettem az elnök Vietnám-politikájával. Jórészt én magam terveztem el. Ha illetem is bármilyen kritikával, azért tettem, mert halogatta a szembenézést a rá váró fájdalmas döntések meghozatalában. De úgy véltem, Amerika belpolitikai problémái sokkal mélyebbre hatolnak, mint a vietnámi békefeltételek feletti vita nevében egymással folytatott versengés a politikai hatalomért. Egy 1970-es háttér-tájékoztatón a következőkre mutattam rá:

Ha körül tetszenek nézni a világban, arra a következtetésre kell jutniuk, hogy a felfordulást elsősorban, vagy legalábbis kizárólagosan, nem azok az okok idézik elő, amelyeknek tulajdonítják. Vannak diáklázadások Berlinben, ahol a hallgatók részt vesznek az [egyetemi] önkormányzatban, és vannak lázongások Párizsban, ahol nem vesznek részt benne. Vannak diáklázadások Oxfordban, ahol tutoriális rendszer működik, és vannak diáklázadások Rómában, ahol előadásokat tartanak nagy létszámú hallgatóság előtt. Vannak lázongások ebben az országban állítólag Vietnám, a faji feszültségek és a nyomornegyedek miatt, és vannak lázongások Hollandiában, amelynek nincs Vietnámja vagy faji problémája, és nincsenek nyomornegyedei. Más szóval, korunk társadalmának egyik problémájával állunk szemben – azzal, hogy miképpen adjunk értelmet egy generáció életének, egy fiatalabb generációnak olyan államokban, amelyek egyre erősebben bürokratikussá és technokratává válnak.

A fenti okoknál fogva az én hozzáállásom a tiltakozókhoz eltért Nixonétól. Ő ellenséget látott bennük, akiket le kell győzni, én pedig diákoknak és kollégáknak tekintettem őket, akiktől ugyan különböztem, de akiknek az idealizmusa nélkülözhetetlen a jövőnkre nézve; ezért kerestem a lehetőséget, miképpen építhetnek hidat felejük. Megértettem a tiltakozó mozgalom nem radikális tagjainak gyötrelmeit; emberileg sokukhoz közel állónak éreztem magamat. Habár meg voltam győződve az általuk képviselt irány mélységes helytelenségéről és az egyetlen célt szem előtt tartó önelégültségük rendkívül veszélyes mivoltáról a világban elfoglalt helyzetünkre és az itthoni nyugalomunkra nézve, megkíséreltem fenntartani egy komoly párbeszédet az adminisztráció és a bírálói között. 1969 novemberében Nixon felkért, fűzzek kommentárt egy memorandumhoz, amelyet Pat Moynihan akkori elnöki jogtanácsos küldött neki. Ebben leírt egy

jelenetet a Harvard–Princeton amerikaifutball-mérkőzésről, ahol a lelátón összegyűlt végzett diákok, akiknek összértéke Pat szerint legalább tízmilliárd dollárt tett ki, egetverő éljenzésbe kezdtek a harvardi csapat tagjainak bemutatásakor, mintegy parodizálva Spiro Agnew becsmérlő kifejezését a roszakatag „Intellektuális Sznobok Harvardi Alakulatá”-ról. Pat figyelmeztetett: miközben Nixonnak igaza van, amikor ellenáll a politikacsinalást az utcára vivő törekvéseknek, nem volna szabad szükségtelenül konfrontálódnia a fiatalokkal, mivel nagy befolyással vannak odahaza a szüleikre. Nixon lapszéli megjegyzései a szöveghez a szkepticizmusáról árulkodtak abban, hogy képes lenne megnyerni a „Harvard-féléket”, továbbá meggyőződése szerint a politikai és anyagi támogatást Délről, Középnnyugatról és Kaliforniából kapja, ezek pedig érzéketlenek a harvardi tömeg ordibálására. Ennek ellenére a Moynihan-memóban szereplő figyelmeztetést a fiatalok „megvetésében rejlő hihetetlen erőről” az elnök feltűnően aláhúzta. Az 1969. november 15-i válaszómban megfogalmaztam néhány gondolatot; az alábbiakban ezek legfontosabb részeit közlöm kivonatosan:

Kik ők?

Nagyon vegyes csoportot alkotnak – társadalmi háttérüket és politikai nézeteiket tekintve, és a segítségre vagy a károkozásra való képességüket illetően egyaránt. A Moratórium melletti fiatal tüntetők közül egyesek bizonyára jó módúak gyermekei, ennél fogva a politikai állásfoglalásuk szöges ellentétben áll a szüleikével. Viszont sokuk apái a *GI Bill** hatálya idején jártak egyetemre a '40-es évek végén, akik később aztán Stevensonra szavaztak. A tüntetők közül számosan kétségkívül az első olyan generációhoz tartoznak, amely túlnyomórészt demokrata beállítottságú városi társadalmi réteg alkotta környezetből került a felsőoktatásba. És ha Tom Wicker a maga és a kollégái nevében beszél, amikor kijelenti, hogy „azok a mi gyermekeink” ott lent az utcákon, egyúttal bizonyos hagyományosan demokrata kötődésű értelmiségi közeg gyermekeit is érti alattuk.

Miért tüntetnek?

Az indítékaik úgyszintén meglehetősen szerteágazók. Tágabb értelemben legtöbbjük a jólétünk áldozata. Böven rendelkeznek ráérő idővel az önsajnálatra, valamint kellő iskolázottsággal ahhoz, hogy ezt az érzésüket a „rendszer” divatos bírálatára koncentrálják. A lélektani gyökerek azonban valószínűleg elhanyagolhatók. A zavarodottság, a felháborodottság és a hittérfő

buzgalom minden generációban felszívja a fiatal energiákat. A Pat által említett csoport a politikai tudatosságának és aktivitásának pusztá volumenét tekintve különleges. Végül is a történelemben eddig még soha nem látott létszámú tanult fiatalból verbuválódik.

És amennyire politikailag tudatosak, a lényegét tekintve sokuk pusztán csak azért lázad a fennálló rend ellen, mert ez az ő esetükben nem csupán a fiatalkori elidegenedés természetes hajlama, hanem egyúttal a jelenkori tudományos irodalom egyik legfőbb üzenete is. A modern amerikai szociológia, pszichológia, politikatudomány stb. vakító fénnel világított rá (amint mindig is kellett volna) társadalmunk fogyatékoságaira. Emellett az irodalmunk legjavának egy része erős társadalomkritikát is tartalmaz. Mind ez elkerülhetetlenül termékeny talajra hull – és terít be többet belőle, mint korábban valaha is – egy olyan országban, amely 8 millió gyereket küld egyetemre.

A gyakorlati eredmény nagyon vegyes képet mutat.

Egy apró kisebbség az esztelen radikalizmusban talál menedéket (mint eddig mindig).

De úgy vélem, e fiatal emberek döntő többsége figyelemre méltón nyitott marad a jövőbeni politikai hovatartozását illetően. Sok közülük értelmes és megfontolt. Elkötelezettek a helytelen helyessé tétele és önmaguk megtalálása iránt. Vágynak a részvételre, és türelmetlenül konkrét eredményeket akarnak látni. Minden válasszal szemben gyanakvók – készen annak feltételezésére, hogy a fokozatos (azaz *realisztikus*) haladást hirdető érvelés mögött (a vietnámi békétől kezdve a deszegregációig) az elérendő cél elleni valamilyen gonosz összeesküvés bújkál meg.

A politikai hatásuk

[...] Az teszi őket félelmetessé, hogy szavazataikhoz a politikai aktivizmus elemi erejű kirobbanása párosul, amely elkerülhetetlen befolyással van másokra, valamint a szüleikre. Minderre bőven szolgáltat bizonyítékot a McCarthy-jelenség.

Vietnam csak tünet. Ha ennek egyszer vege lesz, majd egy másik kérdés lép a helyébe. Ugyanis az *establishment* hatalma mint eleve adott probléma ellen harcolnak.

Mit tehet ön?

Egyetértek Moynihannel abban, hogy ezt a csoportot frontálisan támadni kontraproduktív. Amivel persze nem azt akarom mondani, hogy kesztyűs

* A második világháborús veteránoknak egy sor kedvezményt nyújtó törvény. (*A ford.*)

kézzel bánjon a militáns aktivistákkal. E téren határozott igény van az erős vezetésre mind lélektani, mind politikai értelemben. [...]

Komoly érvek szólnak amellett, hogy ezt a potenciális erőt úgy lehet semlegesíteni, ha egyszerűen kerüljük az összeütközést. Mindez semmiképpen sem jelent megbékélést velük. Azt viszont igenis jelenti, hogy az adminisztráción látszódnak: tényleg komolyan veszi a szóban forgó fiatalok felelős többségét. A hozzáállás a következő lehetne: az álláspontjuk megalapozottságát tekintve lehet, hogy tévednek, de ön nem vonja kétségbe az aggodalmaik hitelenségét és őszinteségét.

Nyerhet-e ön valamit mindebből?

A fenti semlegesítésen túlmenően idővel lehet esély arra, hogy a fiatalok közül egyeseket a maga oldalára állítson. A '40-es és '50-es évek régi demokrata-republikánus vitái az ifjú amerikaiaknak ezt a nemzedékét már nem terhelik.

Van valami alapvetően közös vonás önben és közülük sokakban – az a meggyőződés, miszerint a New Deal-korszak liberalizmusának mechanizmusát alapjaiban meg kell újítani. Szintén osztoznak abban a véleményben, hogy Amerika kiegyensúlyozottabb és visszafogottabb szerepet játsszon a világban. Ön ugyanis tulajdonképpen épp ugyanazoknak a problémáknak a legtöbbszöréhez nyúl hozzá itthon és külföldön egyaránt, amelyeknek a kezelését ezek a gyerekek látni akarják.

Összehangolt és érzékeny törekvéssel arra, hogy megértesse velük az ön kormányzatának újszerű megközelítési módját, jó eséllyel megnyerhet magának néhányat még azok közül is, akik a pillanatban menthetetlennek látszanak.

Nem tudom, vajon Nixon tényleg rendelkezett-e minden, általam neki tulajdonított nézettel, vagy esetleg – jó udvaroncként – befolyásolni igyekeztem a magatartását azzal, hogy olyan reputációval ruházom fel, amelyet jóváhagyólag elfogad. Mindenesetre sok időt és erőfeszítést áldoztam arra, hogy találkozzam háborúellenes csoportokkal. Haldeman erősen ellenezte ezt – legjobb esetben idopocsekolásként, legrosszabb esetben pedig azért, mert olyan látszatot keltek vele, mintha morális támogatást nyújtanék a kibékíthetetlen opponálóknak. Emellett háttér-tájékoztatással szolgáltam a sajtónak, valahányszor csak elnöki beszéd hangzott el Vietnámról, 1970-ben pedig körbeutaztam az országot az elnökkel, amelynek során beszéltem lapszerkesztőkkel, kiadókkal, valamint rádiós és televíziós műsorvezetőkkel. Az alaptételeim állandó volt: a háborút tervezett politikai lépésként, nem pedig a demonstrációkra adott válaszként kell befejeznünk. 1969 októberében vezető üzletemberek egy csoportjával való találkozómon

ekképpen érveltem: „A kapituláció nem vetne véget a tüntetésben testet öltött jelenségnek. Ha az utcai konfrontáció sikerre vezet ebben a kérdésben, az drasztikusan megváltoztathatja az amerikai politika stílusát. A vezetők némelyike ugyanaz a személy, aki Chicagóban azóta már régen teljesült követelésekkel lázadt. Az igazi kérdés az elnöki hivatal autoritása – nem pedig bármely adott elnöké.”

A paradoxon az volt, hogy az adminisztráció és bírálói ugyan frusztrálhatták egymást, de ezzel egyikük sem érhetette el azt, amire mindketten vágyakoztak: a vietnámi háború mielőbbi tárgyalásos befejezését. Mindeközben Hanoi a partvonal mellől hideg fejjel figyelte, hogyan tárgyal és vitatkozik Amerika az ellenfele helyett önmagával.

Stratégiakeresés a sötétben tapogatózva

Útban voltunk kifelé Vietnámból, valamilyen középutas megoldást próbálva megkeresni a kapituláció és a megörökölt, látszólag vég nélküli patthelyzet között. Hogy sikerrel járunk-e, az attól a képességünktől függött, vajon össze tudunk-e kapcsolni egy sor bonyolult diplomáciai, katonai és politikai lépést, miközben szembe kell néznünk egy kimerítően és türelmetlen tiltakozó mozgalommal is.

Nixon kereste a módját, hogy tárgyalási álláspontunkon és a deeszkaláción túlmenően különböző lépések megtételével miképp kerekedjen fölébe otthoni helyzetünknek. Szeptember 19-én az elnök és Laird – aki korábban már felkérte a kongresszust a sorshúzásos sorozás engedélyezésére – egy fehér házi tájékoztatón bejelentette: a 60 ezer fős csapatkivonás Vietnámból lehetővé teszi, hogy novemberben és decemberben ne kerüljön sor újabb behívásokra, az októberre tervezetteket pedig kiterjesszék az egész utolsó negyedévre. A védelmi minisztérium előkészült a besorozás tizenkilenc évesekre történő korlátozására, majd november 26-án az elnök aláírásával törvényerőre emelkedett a sorshúzásos sorozást lehetővé tevő előterjesztés.

A Vietnámban levő amerikai hadifoglyok érdekében augusztusban kampányt indítottunk, követelve, hogy az észak-vietnámiak tartsák be a genfi egyezményt, és tegyék lehetővé a Vöröskereszt ellenőrzését. Ezt erőteljes hangú amerikai nyilatkozatok követték a párizsi béketárgyalásokon, majd pedig a Nemzetközi Vöröskereszt 1969. szeptemberi konferenciáján. Augusztus 13-án negyven szenátor nyilatkozatot írt alá, elítélve az észak-vietnámiak brutális bánásmódját az amerikai hadifoglyokkal szemben, majd szeptemberben kétszáz képviselő írt alá hasonló nyilatkozatot. A Johnson-kormány a retorzióktól tartva vonakodott erőltetni ezt a kérdést. A Nixon-adminisztráció határozott hozzáállása jótékony hatásának bizonyult az amerikai hadifoglyokkal való bánásmódra. Kezdetben támogatást szerzett nekünk odahaza, habár a későbbi években ellenünk fordult,

ahogyan a foglyok további érvet jelentettek az egyoldalú kivonás és a dél-vietnámi kormány lemondása mellett.

De mint mindig, Nixon ezúttal is megpróbált egyszerre több húron játszani, és ahogy nemritkán megtörtént, olyan, baljósnek tűnő manőverrel kezdte, amely semmilyen konkrét tervet nem tükrözött. Röviden szólva blöffölt. Mint már említettem, 1969 vége felé a külföldi vezetőkkel folytatott számos megbeszélésén több hónapon át azt a benyomást keltette, hogy a bombázási moratórium november 1-jei évfordulója egyfajta határidő. A világ körüli útján nem is annyira burkolt célzásokat ejtett el fogytán levő türelméről, és utalt rá, ha november 1-jéig nem történik haladás Párizsban, határozott lépéseket tesz. Amennyire meg tudom ítélni, csak a lehető leghomályosabb elképzelése lehetett arról, mit is forgat a fejében. (Annyi bizonyos, hogy a stábjában nem történt semmilyen előzetes tervezés; a Duck Hook-terv kidolgozására csak egy már korábban elhangzott fenyegetés beváltásaként került sor.) Először akkor hallottam a határidőről, amikor 1969 augusztusában Nixon megemlítette Jahja Khan előtt. És mert sohasem engedte meg a State Department embereinek (és a külügyminiszternek is csak nagy ritkán) a részvételt a külföldi vezetőkkel való találkozóin, kormányunkban senki másnak nem volt tudomása egy ilyen fenyegetés elhangzásáról.

Bár Nixon vissza-visszatérően utalt a határidőre, párhuzamosan a fenyegetéseinek hitelét lerontó lépéseket tett, mint például további csapatkivonások bejelentését. Szeptember végén bizalmasan közölte velem: latolgatja, hogy még október 15-e előtt megteszi azt a bizonyos „kemény lépést”, nehogy az a látszat keletkezzék, mintha a Moratórium-tüntetések készítették volna rá. Ám ellenjavaslattal éltem, mert saját határidejének beelőzése összezavarhatja az ellenfeleinket. Persze sohasem törekedett arra, hogy ténylegesen beváltsa a fenyegetést – talán önmaga meggyőzésének egyik módja volt, vagy talán azt gondolta, hogy keménykezű vezetőként írja be nevét a történelembe, akit gyengébb kollégái akadályoztak meg a cselekvésben.

Szeptember 27-én Dobrinyin keresett fel, hogy elnöki meghívást eszközöljön ki Andrej Gromiko külügyminiszter számára egy találkozóra, amikor az ENSZ Közgyűlése alkalmával az Egyesült Államokba jön. Eszmecszerénk alatt Nixon – előre megbeszélte módon – „éppen arra jártában” benézett az irodámba, és ha már ott volt, megkért, mondjam meg Dobrinyinnak: Vietnam döntő fontosságú kérdés az amerikai–szovjet kapcsolatok szempontjából, s hogy „a vonat elhagyta az állomást, és már a nyílt pályán robog”. (Ezzel a kedvelt mondásával Nixon többek közt 1968-ban élt az oregoni előválasztás után, imigyen bátorítva az ingadozó delegátusokat a konvención.) Az elnök észrevételeit megismételve hozzáfűztem: a következő lépést Hanoi-nak kell megtennie.

Október 6-án Nixon megbeszélést folytatott Rogersszel, és megtiltott minden új diplomáciai kezdeményezést Vietnámmal kapcsolatban, amíg Hanoi nem

válaszol; ezúttal első ízben említette meg november 1-jei határidejét. Rogers komolyan vette a fenyegetést, mert – ahogy október 8-án elmondta nekem – meg volt győződve afelől, hogy az elnök tényleg tesz valamilyen lépést november 1-jén, habár egyértelmű volt: ő sem lát nálam tisztábban a dologban. Október 8-án javasoltam Nixonnak: tegye közzé, miszerint november 1-je táján fontos bejelentésre készül a nyilvánosság előtt. Ennek megvolna az a további előnye, hogy életben tartaná, sőt talán megerősítené a határidő tudatát Hanoi-ban és Moszkvában, bármilyen hozadéka lenne esetleg váratlan észak-vietnámi engedmények formájában. Október 13-án a Fehér Ház bejelentette: az elnök november 3-án fontos beszédet tart, amelyben értékeli a Vietnám-politikát. (A későbbi dátumra azért esett a választás, mert november 2-án New Jersey-ben kormányzóválasztást tartottak, és Nixon nem akarta, hogy beszéde hatására a voksolás során a szavazás eredményében megmutatkozó nagyszabású tiltakozás bontakozzon ki a republikánus jelölt ellen – aki végül tizenhat év után New Jersey első republikánus kormányzója lett.) Egy elnöki beszéd ennyire előre történő bejelentése merész döntés volt, mert fokozta a bizonytalanságot és a ránk nehezedő nyomást, ami befolyásolja a bejelenteni kívánt döntést, bármi legyen is az.

A köztes időben Nixon megpróbált szovjet támogatást szerezni. Október 20-án találkozott a gyakori konzultációi egyikéről Moszkvából éppen visszatérő Dobrinyinnal, és rámutatott: a bombázási moratórium már egy éve tart, és ha rövidesen nem történik haladás, az Egyesült Államok kénytelen lesz a saját módszerével véget vetni a háborúnak. Másrészről viszont, ha a Szovjetunió közreműködne a háború tisztességes befejezésének tető alá hozásában, „valami jelentős gesztust tennénk” az amerikai–szovjet kapcsolatok javítása terén. Dobrinyinnak ugyan nem volt a tarsolyában semmilyen észak-vietnámi felajánlás, viszont előterjesztett egyfajta szovjet engedményt. Több hónapon át tartó üzenetváltás után még júniusban jeleztük az oroszoknak: haladéktalanul készen állunk a stratégiai fegyverzetkorlátozási tárgyalások megkezdésére. Jellemző módon, noha a szovjetek hónapokon át nem győzték hangoztatni, mennyire várják a tárgyalásokat, mihelyt elköteleztük magunkat mellettük, menten kitértek az egyenes válasz elől. Október 20-án Dobrinyin arról informált minket, hogy a Szovjetunió november közepére készen áll a tárgyalások megkezdésére.

Ügyes húzás volt, szent igaz. Tudatában lévén annak, hogy kormányunk nagy része mennyire vágyik már a SALT-tárgyalások megkezdésére, a Kreml helyesen úgy ítélte meg: Nixon végképp nincs abban a helyzetben, hogy elutasítsa. A remény légkörében pedig bármilyen eszkaláció Vietnámban azt a látszatot keltene, hogy a feszültségek jelentős csökkentésének kilátását kockáztatja. Ez a megkööttség hozzáadódott a csak néhány napja lezajlott Moratórium-tüntetések által tovább dramatizált otthoni nyomásgyakorláshoz. Röviden szólva, a szovjetek „fordított összekapcsolást” alkalmaztak velünk szemben. A számítá-

saik helyesnek bizonyultak. Annak ellenére, hogy a Fehér Ház szándékai szerint a SALT-ra adandó válasszal várnunk kellett volna a november 3-i beszéd utánig, Rogers ragaszkodott a beleegyezésünk október 25-i bejelentéséhez. Nixon vonakodva jóváhagyta, attól tartva, hogy különben egy héten át a kiszivárogtatások veszélyével kellene szembenéznie.

Szokása szerint Nixon most is valamilyen módot keresett rá, miként egyenlítse ki, hogy vonakodott ellentmondani régi barátjának, ezért alaposan felnagyította a veszély mértékét a szovjetek előtt. Azonnal szólt, hogy közöljem Dobrinyinnal: az elnök most már „önuralmát veszti” Vietnám miatt. El kell ismerni: Nixon szolgálatában állva az embernek megvolt a lehetősége különbséget tenni az általa kiadott utasítások között, és esélyt adni magának a kivárára a teljesíthetetlenek vagy a veszélyesek esetén. Ez a parancs az utóbbi kategóriába tartozott. Tudtam, hogy Nixon semmilyen lépés megtételét nem tervezi november 1-jére. Borzasztó fenyegetést kimondani anélkül, hogy bármilyen tett követné, alaposan leértékelné szavahihetőségi valutánkat. Ezért aztán kívártam, vajon visszatér-e a témára. Nem tért vissza rá.

Időközben az elnök elvonult Camp Davidbe a november 3-i beszédén dolgozni. A szöveg lényegét a stábom és én fogalmaztam meg számára, az elejét és a végét azonban ő írta meg elmaradhatatlan sárga jegyzetombjében, teletűzdelve retorikai szóvirágokkal. Ez a beszéd bizonyult Nixon egyik leghatásosabb nyilvános megszólalásának. A kabinet minden tagjának tanácsai ellenére meghúzta a határvonalat, és semmilyen engedményt sem tett a tiltakozóknak. Egyetérttem ezzel a hozzáállással. Az emberek elé vitte az ügyét, ily módon megkapva azt a mozgásteret, amelyre szüksége volt az általa „tisztességes békének” tekintett megoldáshoz. A beszéd igazi sokkhatást váltott ki, mivel keményen szembeszállt a protestálókkal, az észak-vietnámiakkal és minden előzetes várakozással azáltal, hogy nem jelentett be csapatkivonást és látványos elmozdulást a tárgyalási pozícióinkban. A főparancsnok az amerikaiak „csendes nagy többségéhez” folyamodott támogatásért. Első alkalommal most fejeződött ki egy megnyilatkozásban, mit ért az elnök azon, hogy „terve van a háború befejezésére” – nevezetesen a vietnámozálást és a tárgyalások kétutas stratégiáját. Hangsúlyozta, hogy a vietnámozálás a tisztességes kivonulás olyan perspektíváját teszi lehetővé, amely nem túsza a másik fél együttműködési készségének.

Még a beszéd előtt azt tanácsoltam az elnöknek, ne vegye védelmébe magyarázólag a vietnámi katonai elkötelezettségünket, amelyet ő csak megörökölt, hanem csupán a távozás stratégiáját ismertesse. Nem értett egyet velem, mondván – most már úgy hiszem, bölcsen –, hogy az amerikai közvélemény nem fogadna el áldozatvállalást egy megalapozott cél nélküli háborúért. Erőteljes hangvétele ellenére a beszéd bizonyos finom változásokat is jelzett tárgyalási álláspontunkban. Míg a május 14-i nyilatkozat az erőink „fő részeinek” kivonását javasolta egy éven

belül, méghozzá az egyezmény betartását felügyelő hátrahagyott erők helyszínen maradásával, a november 3-i beszéd elfogadta az egy éven belül végrehajtandó *totalis* amerikai kivonulást egy megegyezés szerinti kölcsönös csapatkivonás keretében, így hozva összhangba nyilvános álláspontunkat a Xuan Thuyval folytatott négy szemközti megbeszélésen elfoglalt állásponttal. A május 14-i beszéd „ellenőrzött tűzszünetekről” szólt, megengedve a helyi megállapodások lehetőségét is az általánosak mellett, ezzel szemben a november 3-i „tűzszünetet” említett egyes számban. Egy háttér-tájékoztatón megmagyaráztam, hogy rugalmasak leszünk; készek vagyunk tárgyalni akár helyi, akár általános érvényű megállapodásokról az ellenségeskedések beszüntetésére. De, ahogy Nixon leszögezte, a kérdés lényegét nem a részletek jelentik, hanem az alapelv: „Hanoi mindeddig még a javaslataink megvitatását is visszautasította. A feltételeik feltétel nélküli elfogadását követelik tőlünk, ami azt jelenti, hogy minden amerikai erőt azonnal és feltétel nélkül kivonunk, és a távozásunkkor megdöntjük Dél-Vietnám kormányát.”

Nixon ezután felsorolta az amerikai csapatkivonás, a légi hadműveletek számának csökkentése és a dél-vietnámiak kiképzésének felgyorsítása terén tett lépéseinket. Hangsúlyozta, hogy a vietnámozálás előirányozza „minden amerikai szárazföldi harcoló alakulat rendezett és tervezett menetrend szerinti teljes kivonását és helyettesítését dél-vietnámi erőkkel”. Ahogyan korábban javasoltam, felfedte az Észak-Vietnámmal folytatott titkos levelezését a beiktatása előtt, a Szovjetunióval történt ismételt megbeszéléseket a tárgyalások előmozdítására, és a július–augusztusi titkos levélváltást Ho Si Minh-nel; szövegüket a Fehér Ház nyilvánosságra is hozta. Az én titkos találkozásmról Xuan Thuyval ugyan nem tett említést, viszont őszintén bevallotta, hogy „semmilyen haladást sem sikerült elérni, kivéve a tárgyalóasztal formájáról történt megegyezést”.

És kifejtette a fundamentális kérdést:

San Franciscóban néhány héttel ezelőtt tüntetőket láttam, akik transzparenseket vittek a következő felirattal: „Veszíts Vietnámban, hozd haza a fiúkat!”

Nos, a mi szabad társadalmunk egyik erőssége az, hogy az amerikaiak bármelyikének joga van erre a következtetésre jutni, és hirdetni ezt az álláspontot. De az Egyesült Államok elnökeként hűtlen lennék a hivatali eskümhöz, ha megengedném, hogy e nemzet politikáját az a kisebbség diktálja, amelyik ezt a nézetet képviseli, és amelyik utcai tüntetések szervezésével megpróbálja rákényszeríteni mindezt a nemzetre.

Csaknem kétszáz éven keresztül nemzetünk politikáját az egész nép által megválasztott vezetők alakították az alkotmány szellemében a kongresszusban és a Fehér Házban. Ha egy hangos kisebbség, bármennyire is buzgón képviseli saját ügyét, felülkerekedik a józan észre és a többség akaratán, ennek a nemzetnek nincs jövője szabad társadalomként.

A beszéd visszhangja frenetikus volt. Attól a perctől fogva, hogy véget ért, a Fehér Ház telefonközpontját szinte megbénították a gratuláló hívások, a támogató táviratok tízezrei pedig gyorsan lekörözték az általában kritikus hangú szerkesztőségi és televíziós kommentárokat. A nagy lelkesedést részben kétségkívül Haldeman fáradhatatlan ügynökei gerjesztették, akik országszerte táviratok küldésére mozgósították a politikai támogatókat. De az áradat messze meghaladta még a Fehér Ház közönségkapcsolati lágelméinek képességeit is. Nixon tagadhatatlanul érzékeny pontra tapintott. A közvélemény-kutatások jelentős emelkedést mutattak a támogatottságában. Az amerikai nép ugyan már belefáradhatott a háborúba, de a legyőztetésre korántsem állt készen.

Nixon megmámorosodott. Habár színleg közömbösséget mutatott a nyilvánosság részéről tapasztalt tömjénezés iránt, élvezte az osztályrészül jutó elismerés ritka pillanatait. A gratuláló táviratokat az íróasztalán feltornyozva őrizte olyan mennyiségben, hogy az Ovális Iroda alkalmatlan volt bármilyen munkára. Napokon át nem is volt hajlandó eltávolítani őket onnan.

A közhangulat tisztázódásával a szervezett presszió valamennyire lanyhulni kezdett, így aztán január óta most első ízben az adminisztrációnak végre volt valamennyi mozgástere.

Ennél azonban többre volt szükségünk ahhoz, hogy türelmesen kivárt időzítéssel meg tudjuk hiúsítani Hanoi konok és egyetlen célt szem előtt tartó vezetőinek számításait, akik 1969-ben semmilyen készséget nem mutattak még az iránt sem, amit csak a legnagyobb jó szándékkal lehetne tárgyalásnak nevezni. Nem voltak hajlandók megvizsgálni, vagy akár csak megvitatni semmiféle kompromisszumos javaslatot – szabad választásokat, vagy vegyes választási bizottságokat, vagy tűzszünetet –, az égvilágon semmit. A személyi állomány és a repülőgépek egyoldalú kivonása nem javított a légkörön; a deeszkaláció nem gyorsította fel a tárgyalási folyamatot. Hanoi el volt szánva akaraterőnk megtörésére, és ennek az elérése érdekében a legkisebb reménysugarat vagy a haladás látszatát sem engedte meg. A világ utolsó meggyőződéses leninistáiként az észak-vietnámiak nem szándékoztak megosztani a hatalmat.

Visszatekintve, a Vance-misszióra tett javaslatomra vonatkozó áprilisi okfejtésem, valamint a vietnámizáció bírálata szeptemberben és októberben csaknem egész biztosan helytálló volt. Az idő nem nekünk dolgozott, és az apránkénti engedmények inkább a hajthatatlanságra, nem pedig a kompromisszumkészre bátorítottak. Utólag kielemezve jobb lett volna felajánlani az elképzelhető legnagyobb lélekűbb javaslatot, majd pedig elutasítás esetén arra törekedni, hogy katonai erővel szerezzünk érvényt neki. Ennél kisebb horderejű akcióval nem tudtuk volna rávenni a szovjeteket az együttműködésre, mivel krízis hiányában semmi sem ösztönözte őket konkrét lépések megtételére. (Amikor aztán 1972-ben végül kialakult egy válság, sikerült is kicsikarnunk némi szovjet kooperációt.) Ha

egy drámai pillanatban egyszerre az összes olyan engedményt felajánlottuk volna, amit végül is megtettünk három háborús év alatt, s ha a folyamatosan fogyatkozó erőkkal 1970, 1971 és 1972 során Kambodzsában, Laoszban és Észak-Vietnámban végrehajtott katonai akciókat (még az utolsó bombatámadás nélkül is) 1970 elején koncentráltan bevállaljuk, jó eséllyel számottevően lerövidíthettük volna a háborút. Habár ebből a távolságból már nehéz megmondani: vajon Saigon készen állt volna-e egyedülként magára vállalni a rendezés utáni helytállás minden terhére? A hazai zűrzavar és az adminisztráción belüli megosztottság láttán azonban jobbnak láttam nem harcolni elméleti elemzésem megvalósításáért. Inkább csatlakoztam ahhoz az általános véleményhez, miszerint mindent tekintetbe véve a vietnámizáció a nemzetközi, katonai és hazai kényszerítő erők legjobb keveréke.

Ha egyszer belefogtunk, többé már nem volt mód a visszakozásra. Tudtam, hogy hosszú és fájdalmas folyamat elé nézünk, amely végül kudarchoz is vezethet. Noha a veszélyeket újra és újra körvonalaztam az elnöknek, úgy gondoltam, hogy még ez is jobb a hazai bírálóink által folytonosan javasolt alternatíváknál.

Így történt aztán, hogy az év két helyzetértékeléssel ért véget; az egyik helyeségén a háború kimenetele függött. Az elnök 1970. február 18-án közzétett első külpolitikai jelentése a kongresszusnak feltűnően józanul összegezte Vietnám-politikánkat. Ritkán volt példa arra, hogy egy elnöki megnyilatkozás ilyen őszinte legyen a kétségek beismerésében és a kérdésfeltevésben:

A Vietnámban elért haladásról szóló állítások gyakran hangzottak és hangzanak el az ottani szerepvállalásunk ideje alatt – és gyakran túlságosan optimistának bizonyultak. Bármilyen gondosan is tervezünk, és bármennyire is bizakodunk a tervek megvalósulásában, két alapvető ténynek a tudatában vagyunk:

- Nem próbálkozhatunk az ellenség becsapásával, amely jól tudja, hogy valójában mi történik.
- Ugyanígy nem szabad becsapnunk önmagunkat. Az amerikai népnek ismernie kell a teljes igazságot. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy elveszítsük a bizalmat az ítélőképességünk és a vezetésünk iránt.

A jelentés elismerte a mindeddig megoldatlan problémák létezését, és mércét állított fel, amelynek alapján a haladást meg lehet ítélni a jövőben. Beismertük, hogy a kormány még nem tudja a végleges válaszokat a háború által felvetett kérdésekre – az ellenség szándékairól, a vietnámizáció kilátásairól és a vietnámi nép hozzáállásáról:

- Milyen az ellenség képessége kitartó hadműveletek folytatására? Sikerülhet-e semmissé tennie a sikereinket?

- Mi a szövetséges képességek javulásának tényleges mértéke? Konkrétan szólva, fejlődnek-e a vietnámiak a vezetés, a logisztikai képességek, a taktikai ismeretek terén, valamint a saját népük igényei iránti fogékonyságban, amelyek nélkülözhetetlenek a tartós sikerekhez?
- Milyen alternatív stratégiák állnak az ellenség rendelkezésére a tartós szövetséges sikerekkel szemben? Ha elhúzódó, alacsony intenzitású háború mellett döntenek, ki tudja-e egyszerűen várni az amerikai kivonulást, majd azután új erőre kapó erőfeszítésekkel ismét magukhoz ragadni a kezdeményezést, és legyőzni a dél-vietnámi erőket?
- Ami a legfontosabb: mi a hozzáállása a vietnámi népnek, amelynek szabad választási lehetőségét akarjuk megőrizni a harcunkkal? És valóban kiábrándulóban van-e a Vietkongból, vagy pedig közönyös mindkét fél iránt? Mire enged következtetni a hozzáállása annak a valószínűségét illetően, hogy a pacifikációs eredmények tartósak maradnak?

Mindez nem hívójel volt a belső konfrontációra vagy katonai győzelemre; olyan vezetők józan észrevételei és elemzései nyilvánultak meg benne, akiket óvatossá tettek egy évtized csalódásai, akik komolyan gondolták, hogy politikájukat a realitásokra alapozzák, és akik készek voltak egy észszerű kompromisszum elfogadására.

Mivel Hanoi vezetői eltökéltek voltak a győzelemben, az 1969-ről vallott fel fogásuk pont az ellenkezője volt a miénknek; semmi kétséget nem tápláltak a végkimenetelt illetően, és kompromisszumról sem beszéltek. Hanoi célja a politikai hatalmi monopólium megszerzése volt. Egyértelműen erre világított rá a kommunista katonai és politikai vezetés egyik fő iránymutató dokumentuma, amelynek 1969 végén sikerült a birtokába jutnunk. A Dél-vietnámi Központi Hivatal (az észak-vietnámi kommunista párt déli központja) 9. számú határozata olyan direktívát fogalmazott meg útmutatóként a harctéri káderek számára, amely az amerikai engedményeket nem a kompromisszumkeresés, hanem a kudarc bizonyítékának tekintette:

A „korlátozott háború” stratégiájuk kudarcba fulladt. Rendkívül komoly válságba kerültek a stratégiát illetően, és rákényszerültek, hogy lépésről lépésre deeszkálálják a háborút, és elfogadják a háború amerikaiatlanítását, kezdve 25 ezer amerikai katona kivonásával, abban a reményben, hogy kiszabadítják magukat az országunkban folytatott agressziós háborújukból. [...]

A [z 1969-es] tavaszi hadjárat nagy győzelme után hadseregünk és népünk újabb nagyszabású offenzívát indított katonai, politikai és diplomáciai téren: előrenyomultunk a *nyári offenzívánk* során, miközben előterjesztet-

tük *tízpontos* békemegoldásunkat a párizsi konferencián, majd folytattuk a Népképviselők Országos Kongresszusának összehívásával, amely megválasztotta az *Ideiglenes Forradalmi Kormányt*. Így az 1969-es tavaszi offenzíva elsöprő erejű támadásai által legyőzött Nixon-adminisztrációt további nagyon súlyos csapásokkal sújtottuk. A harctéren és a tárgyalóasztalnál elszenvedett ezen újabb vereségek következtében Nixon súlyos támadások alatt áll az amerikai nép és a világ részéről, amely az agressziós háború befejezését követeli Vietnámban. [...] Az a tény, hogy Nixon kénytelen volt közzétenni a nyolcpontos programot, találkozót szervezni Thieu-vel Midwayn, és elkezdni 25 ezer katona kivonását, jól tükrözi az amerikai imperializmus megátalkodottságát és ravaszságát; másrésről jelzi, hogy új szintre emelkedett az a válság és zsákutca, amelyben a Nixon-adminisztráció találta magát. Ez új lehetőséget kínál még nagyobb erőfeszítések megtételét követelve tőlünk minden műveleti téren egy nagy győzelem elérése érdekében.

A központi hivatal szerint az 1969-es célok a következők: amerikai katonák megölése, hogy ezzel is növeljék a feszültségeket az Egyesült Államokon belül, a dél-vietnámi hadsereg és a pacifikációs erőfeszítések gyengítése, valamint erre alapozva az USA rákényszerítése olyan „koalíciós kormány [elfogadására], amely Vietnám újraegyesítésén munkálkodik”:

- Elszántan támadni kell az amerikai csapatokat, súlyos veszteségeket kell okozni nekik, egyre súlyosabb nehézségeket kell támasztani előttük minden téren. [...]*
- Erőteljesen támadni kell a bábhadsereget, meg kell semmisíteni a bábhad-sereg és a közigazgatás legmakacsabb elemeit, a megmaradt elemeket pedig meg kell bénítani, és fel kell bomlasztani. [...]*
- Törekedni kell a katonai és politikai erőink fejlesztésére és egyre erősebb stratégiai offenzív pozícióba helyezésére. [...]*
- Folytatni kell a bábkormány tönkretételét és meggyengítését különböző szinteken; kiváltékp meg kell biúsítani az ellenség pacifikációs tervét; meg kell semmisíteni a bábkormány nagy részét... és elo kell segíteni az Ideiglenes Forradalmi Kormány szerepet.*
- Ezen az alapon meg kell törni az amerikaiak agressziós szándékát; kényszeríteni kell őket a háború erős pozícióban való befejezésére irányuló szándékuk feladására, a háború gyors befejezésére és csapataik kivonására addig, amíg a bábhad-sereg és -kormány még túl gyenge az amerikaiak feladatainak átvételéhez; kényszeríteni kell az amerikaiakat egy politikai megoldás elfogadására, és egy független, demokratikus, békés és semleges Dél-Vi-*

etnám elismerésére a Vietnám újraegyesítésén munkálkodó nemzeti, demokratikus koalíciós kormánnyal.

A mi feladatunk pedig abban állt, hogy a túlságosan elbizakodott észak-vietnámiakra rábizonyítsuk a tévedésüket. Én a magam részéről nehéz szívvel és némi balsejtelemmel hajtottam végre ellentmondásos komplex politikánkat. De nem volt elfogadható alternatíva. Kötelességünk volt végigcsinálni a siker esélyeit legjobban szolgáló módon, mert egy vereség nem egyedül csak a mi sorsunkat befolyásolta volna; más népek jövője is az Amerikába vetett bizalmuktól függött. Noha vonakodva, de mégis muszáj volt folytatnunk a harcot egészen addig, amíg Hanoi vélekedése a lehetőségeket illetően megváltozik. És ha ragaszkodunk az irányunkhoz, idővel Hanoi a harcok leállítását kérheti, sőt tán még békét is. Ennek folyamán dacolnunk kell majd az egyetértés hiányával, mert még akkor is minket tennének felelőssé a katasztrófáért, ha elementáris hazai presszió okozná. Fájdalmas kötelességünknek tekintettük a harc folytatását egy engesztelhetetlen ellenféllel szemben mindaddig, amíg az értékeinkkel, a nemzetközi kötelezettségeinkkel és az amerikai nép többségének meggyőződésével összhangban álló tisztességes rendezést nem sikerül elérnünk.

9. FEJEZET

Kezdeti próbatételek Ázsiában

Vietnám arra csábított minket, hogy rögeszmés módon egy hatalmas kontinensnek csupán egyik kis szegletével legyünk elfoglalva, miközben a földrész jóval nagyobb dimenziókban mérve, egyre fontosabb szerepre tett szert a világ dolgaiban.

Ázsiában, különösen annak északkeleti részén, a világ minden nagyhatalmának biztonsági érdekei keresztezik egymást. A kontinens központi területét Kína foglalja el, felső részén pedig a szovjet Távol-Kelet terpeszkedik. A szárazföldtől nem messze a japán szigetek kétezer mérföld hosszan nyúlnak el az óceánban. Amerika csendes-óceáni jelenléte az egész régiót lefedi. Nyugat-Európát fontos gazdasági kapcsolatok kötik Ázsiához, és közvetetten megérzi a térség egyensúlyában keletkezett bármilyen zavar hatását.

Ázsiában található a világ népességének és erőforrásainak több mint a fele. Az utóbbi három évtizedben az ázsiai-csendes-óceáni gazdaság gyorsabb ütemű fejlődésen ment keresztül, mint amilyennek bármely más régió a szemtanúja lehetett. 1945 óta ebben a térségben vívtuk meg minden háborúunkat. Itt bonyolítja le az Egyesült Államok a legnagyobb volumenű és a legdinamikusabban növekvő tengerentúli kereskedelmét. Az utóbbi száz évben Amerika és a Nyugat befolyása Ázsia jelentős részének látványos átalakulását gerjesztette. Az új-angliai transzcendentalisták korától kezdve a modern időkig az ázsiai kultúra és eszmék jelentős mértékben hatottak az amerikai intellektuális életre – imigyen tükrözve az emberi törekvések egyetemességét.

1969 elején próbatétel elé állított minket hivatali időnk első jelentős válsága, amelyre történetesen Ázsiában került sor, és amiért meg nem érdemelt dicséretet kaptunk. A világnak ugyanebben a régiójában ránk osztott másik feladat esetében viszont nem méltanyoltak egy előre látásról és államférfiúi kepessegről tanúskodó megoldást. Az újonnan hivatalba lépő adminisztrációval kapcsolatos fenti paradoxonok alapjául két eset szolgált: az EC-121-es ügy, amikor beletörtünk egy fegyvertelen amerikai repülőgép hidegvérű lelövésébe, valamint Okinava visszatérése japán szuverenitás alá; ezzel az aktussal olyan, egyre bizalmasabb viszony alapját fektettük le, amely számos megrázkódtatás próbáját kiállva, az Egyesült Államok külpolitikájának kulcsfontosságú elemévé vált. A japánokkal kötött különleges, időtálló szövetségünkről – amely nem nélkü-

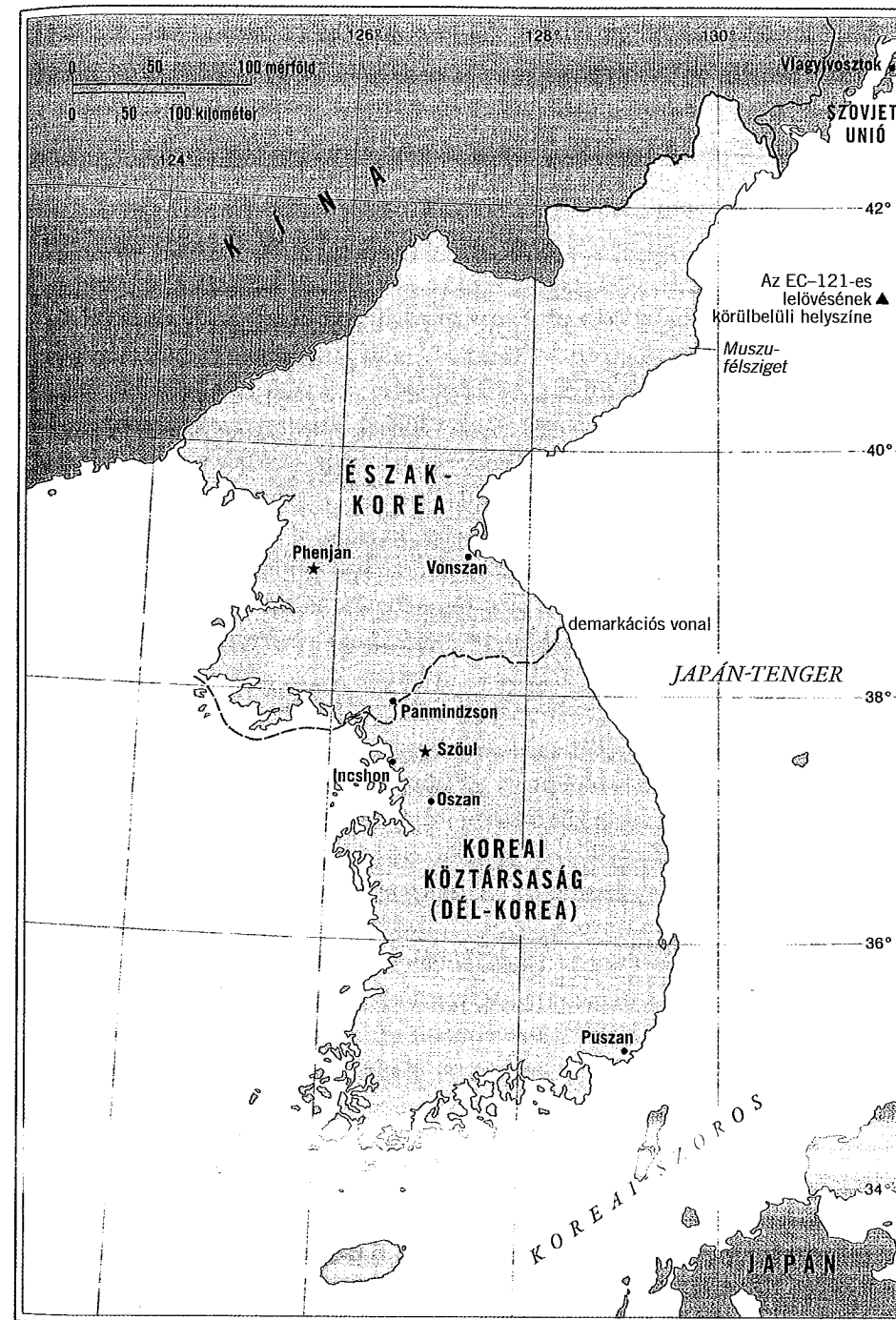
lőzte az időnkénti színjátékot és frusztrációt, különösen gazdasági ügyekben – a fejezet későbbi részében lesz szó. A történetnek azonban az EC–121-essel kell kezdődnie, mivel az incidens rengeteg tanulsággal szolgált az előttünk álló még súlyosabb válságokra nézve is.

Az EC–121-es lelövése

A japán acugi légibázisról 1969. április 14-én keleti zónaidő szerint délután 5 órakor az amerikai hadiflotta egyes számú légi felderítő repülőszázadának kötelékébe tartozó EC–121-es (egy fegyvertelen négymotoros, légszavaros Constellation) a levegőbe emelkedett rutinszerű felderítő járőrözés végrehajtására a Japán-tenger felett. Az ilyen repülések fontosak voltak az ellenséges csapatmozgásokról és hadrendekről szóló információ megszerzésében. Kulcsfontosságú szerepet játszottak a meglepetésszerű támadásokra való figyelmeztetésben – különösen Koreában. A hattonnányi felszerelést is szállító gépen a hadiflotta állományaiba tartozó harmincfős személyzet mellett egy tengerészgyalogos tartózkodott. A menetparancs szerint a gépnek Acugiról felszállva el kellett repülnie egy kijelölt pontig az észak-koreai parttól kinyúló Muszu-félsziget közelében (lásd a térképet a 369. oldalon), meghatározott számú kört kellett megtennie egy körülbelül száz-húsz mérföld hosszúságú elliptikus pályán az észak-koreai partvonallal párhuzamosan, majd az Oszan légibázison kellett leszállnia a Koreai Köztársaságban. Az ilyen típusú küldetésekre vonatkozó érvényes parancsok értelmében a gépnek tilos volt negyven tengeri mérföldnél kisebb távolságra megközelítenie Észak-Korea partjait, hogy mindenkor egyértelműen nemzetközi vizek felett tartózkodjon.¹ Észak-Korea tizenkét mérföld kiterjedésű felségvízre formált jogot. Április 14-én a gép parancsnoka a csendes-óceáni flotta főparancsnokától utasítást kapott, hogy az észak-koreai parttól még messzebb repülve, ne közelítse meg azt ötven tengeri mérföldnél jobban.

Amint később a vizsgálat megállapította, a radarunk által mindvégig nyomon követett repülőgép kismértékben letért az előírt útvonalról, feltételezhetőleg azért, hogy kiderítse egy elektronikus jel eredetét. De egy pillanatra sem repült a parthoz negyvennyolc mérföldnél közelebb. Amikor tíz percen belül háromszor is riasztást kapott egy várható támadásról, visszaigazolta a küldetés befejezését elrendelő parancsot, és a rutinszerű felderítő útvonalról letérve, messzebbre távolodott a nemzetközi vizek felé.

Keleti zónaidő szerint este 11 óra 50 perckor körülbelül kilencven mérföldre délkeletre az észak-koreai Cshongdzsintól a gép eltűnt a radarok képernyőiről. Az EC–121-est egy észak-koreai MiG vadászgép megtámadta és lelőtte a Japán-tenger felett. A parttól körülbelül kilencven mérföld távolságban a tengerbe zu-

Korea és az EC–121-es lelövésének körzete, 1969

hant. Egyetlen túlélőt sem találtak. Így keveredett bele a Nixon-adminisztráció az első komolyabb válságába.

Egy új elnök sohasem tudhatja igazán, milyen a „csapata”, amíg nem szembeül egy ilyen kritikus szituációval, aminek lényege az, hogy gyorsan és nyomás alatt magas kockázatú döntéseket kell hoznia. Normális viszonyok között nem egyértelmű, vajon a vezető tanácsadók a saját meggyőződésüket tolmácsolják-e, vagy egyszerűen csak apparátusaik konszenzusát tükrözik. Ilyenkor könnyebb biztosra menni. Olcsón lehet bezsebelni az önmérsékletüket vagy a bölcsességüket dicsérő szavakat, mivel a siker vagy a kudarcs csak bizonyos idő elteltével derül ki, amikor az ok és az okozat közötti különbség már elhomályosult. Másfelől azonban egy válság azonnal éles fényt vet emberre és politikára egyaránt. Főleg azokat világítja meg, akik a reputációjukat ápolják, valamint azokat, akik készek addig ütni a vasat, amíg meleg. Bizonyos értelemben szerencsésnek mondható egy elnök, ha ilyesfajta krízissel a hivatala elején kell szembesülnie, mert lehetővé teszi számára, hogy élesben tesztelje a csapatát.

Nem állítható, hogy az új Nixon-adminisztráció kitüntetéssel ment volna át a vizsgán. Nem is annyira azért, mert rossz döntést hoztunk – habár szerintem emiatt. Az ok mindenekfelett abban keresendő, hogy a mérlegelésünk és a cselekvésünk banális vagy nem megfelelő volt; a centrális fontosságú kérdéssel nemigen foglalkoztunk. Az NSC-rendszer pusztán az opciók begyűjtésének eszközévé vált, anélkül, hogy reális állásfoglalással vagy tájékoztatósi ponttal szolgált volna.

Az összes főszereplőt olyannyira lekötötte a döntéshozatal folyamata, hogy a tennivalók prioritásainak kijelölésekor megfeledeztek a célokról. Sok új adminisztrációhoz hasonlóan jobban törődtek az elődeikkel szemben megfogalmazott vádak elkerülésével, ahelyett, hogy értékének megfelelően, érdemben döntsének a problémáról. A kampányretorika iránti illetlen tisztelet egy új adminisztráció egyik legkomolyabb – és egyben legcsábítóbb – hibája, mivel túl gyakran elhítteli vele, hogy az elődeivel szemben mutatott stíluskülönbség alapján fogják megítélni. Valójában egy éven belül csaknem mindig a feledés homálya borul a választási kampánykórusra. Elkerülhetetlen, hogy az új adminisztráció próbája ne az emlékezőképessége, hanem a kihívások kezelésében mutatott kiválósága legyen. Noha nem jár neki büntetés az elődök módszereinek meghaladásáért, elismerést sem kap a kizárólagosan saját stílusaért, ha kudarcot vall vele. Nixon meggyőződése szerint Johnson elnök a Situation Room-szindrómától szenvedett, azaz áldozatul esett annak a melodramatikus elképzelésnek, hogy egy válság esetén a világot a Fehér Ház alagsorában található nevezett helyiségből lehet igazgatni. Habár Nixon csatlakozott a Situation Room-szindrómát lekicsinylő zsvajjhoz, a következő alkalommal ironikus módon ő maga is áldozatul esett.

A Situation Room imázsa maga volt a valóság cáfolata. A szóban forgó helyiség kicsiny, kényelmetlen, alacsony mennyezetű, ablaktalan szoba, amely leginkább

annak köszönheti hasznosságát, hogy szomszédos a Fehér Ház a világ minden táján működő követségekkel összekötő telexgépek és egyéb kommunikációs eszközök garmadáját működtető szobával. Az elnevezés eredete egy korábbi elnök azon illúziója, miszerint falra akasztott térképekkel naprakész állapotban lehet jeleníteni a nemzetközi helyzetet. Az én időmben a térképek nemhogy naprakészek nem voltak, de még láthatók sem; a helyükön függönyök lógtak, némileg emberibb arculatot kölcsönözve a szigorúan egyszerű és szűk környezetnek. Nixon korábbi véleménye bizonyos fókig megalapozott volt, amennyiben Johnson szívesen keltette annak látszatát, hogy rengeteg időt tölt bombázóbevetések tervezésével, de végül saját bírálatainak áldozatává lett. A Situation Room-szindróma elleni támadása következtében ő és munkatársai húzódoztak attól, hogy a baj első jelére tanácsadókat hívjanak össze oda (vagy bárhova). Nem akart részt venni a taktikázásban vagy a csaták tervezésében. Mindent nyugodtan, higgadtan kellett végigcsinálni.

Így történt ez akkor is, amikor tudomást szereztünk az EC-121-es lezuhanásáról. Nagyon körültekintően hoztuk mozgásba a válságkezelő mechanizmust, feszült figyelemmel kísérve magunkat minden etapnál, hogy megbizonyosodjunk róla, vajon nem tüzelünk-e csípőből. Sajnos a lassú mozgás semmivel sem nagyobb valószínűséggel garantál helyes döntést, mint a kapkodás. Április 15-én 0 óra 50 perckor a Situation Room arról kapott tájékoztatást, hogy az EC-121-est megtámadta két észak-koreai repülőgép. Katonai tanácsadomat, Alexander Haig ezredest 1 óra 7 perckor értesítették. Három perccel később Haig közölte velem: meg nem erősített hírek szerint a gépet lelőtték. Megkértem, szedjen össze minden információt, és hívjon vissza, mihelyt az incidens megtörténtét megerősítették. Nem akartam zavarni Nixont mindaddig, amíg a lelövés ténye nincs megerősítve, vagy ameddig csak az elnök által meghozható döntésre kell jutni. 1 óra 45 perckor Haig felhívta Robert Pursley-t, Laird katonai tanácsadóját. Ő is hozzám hasonlóan döntött: amíg a lelövés ténye nincs megerősítve, nem ébreszti fel Lairdet.

Hajnali 2 óra 17 perckor a phenjani rádió közölte, hogy Észak-Korea lelőtt egy amerikai felderítő repülőgépet, amely megsértette az ország légterét. Arcátlan hazugság volt ez, mivel a gép, amelynek útvonalát a radarunk mindvégig nyomon követte, sosem repült negyvennyolc mérföldnél közelebb az észak-koreai partokhoz, és kilencven mérföldnyi távolságban lőtték le. De ennyi idő távlatából már megfejtethetetlen okok miatt mindenki úgy döntött, figyelmen kívül hagyja a bejelentést. Azon az alapon, hogy nem rendelkezünk független forrásból származó információval, a gép lelövése még reggel 7 óra 20 perckor is csak „meg nem erősített” hírként szerepelt, amikor tájékoztattam Nixont. Soha senki meg nem magyarázta, vajon Észak-Korea miért jelentené be egy amerikai repülőgép lelövését, ha nem tett ilyesmit.

Az egész úgy nézett ki, mintha valaki megnyomott volna egy „válságkezelés” feliratú gombot, és a „hidegvér” jött volna ki válaszként. Nixon most lomha mozgásba lendítette az agyondicsért NSC-mechanizmusát, ami jó módszer volt az opciók begyűjtésére, de egyúttal az időpocsékolásra is, ha az ember vonakodott cselekedni. A lelövés utáni délutánra összehívták az NSC Felülvizsgálati Bizottságának ülését, hogy opciókat készítsen elő a másnapra, április 16-án délelőtt tíz órára kitűzött NSC-értekezletre. Nixon nem tett utalást az általa javasolandó lépésekre. Meg akarta várni az opciók ismertetését. Hibás procedura volt ez, valószínűleg annak jele, hogy nincs mersze a válaszcsoportra; alternatívákról történő gondoskodásra viszont kétségkívül nagyon jó volt. Ám amikor a partoktól messze lelőnek egy fegyvertelen amerikai repülőgépet, egy ráérős döntéshozatali folyamatról jogosan lehet feltételezni, hogy tétlenség lesz a vége. A kihívás természetének bizonyos szintű elemzésére volt itt szükség, és arra, hogy mit vetít előre az amerikai politikára nézve. Csak ebből a szempontból lehet az opcióknak egyáltalán valami értelmük. Ezenkívül volt a késlekedésnek egy másik forrása is. Nixon még jóval a krízis kitörése előtt tervbe vett egy sajtókonferenciát április 18-ra. Az ilyen élmény általában a rettegés és a kicsattanó jókedv olyan kombinációjával töltötte el, amely nem hagyott benne energiát más gondolatok számára.

Véleményem szerint a reakciónkat arra, hogy Észak-Korea provokáció nélkül lelőtt egy fegyvertelen repülőgépet nemzetközi vizek felett, számos baráti ország – különösképpen Ázsiában – az új adminisztráció határozottságának próbájaként értelmezi majd. Pártoltam ugyan valamilyen megtorló lépést, de abban már kevésbé láttam tisztán, hogy ez miben álljon. Azon az első napon a stábom tanácsa meglepően harcias volt. Azonnali légi csapást javasolt még Morton Halperin is, aki később az adminisztráció állítólagos harcias hajlamainak hangos ellenzőjévé változott. De az NSC-menetrend ismeretében semmilyen katonai erőt nem lehetett mozgósítani legalább huszonnégy órán belül, ami újabb hibának bizonyult. A katonai erő azonnali mobilizálása legalább tudtára adta volna Észak-Koreának, hogy súlyos támadást követett el. Esetleg kiválthatott volna egy meghátrálást jelző vagy valamilyen jóvátétel nyújtásának szükségességét elismerő gesztust. Pontosan ez történt, amikor 1976-ban az észak-koreaiak a demilitarizált övezetnél halálra vertek két amerikai tisztet.

Egyértelmű útmutatás híján mindegyik kormányhivatal a saját többé-kevésbé provinciális szempontjaihoz igazított verziót dolgozott ki. A stábom által megfogalmazott alternatívák a Panmindzsonnál átadandó kemény hangú diplomáciai tiltakozástól észak-koreai hajók nyílt tengeren történő elfogásáig, valamint különböző katonai lépésekig terjedtek, így például a vonszani kikötő elaknásításától a tengerpart bombázásáig vagy egy repülőter elleni támadásig. Mindezekből a tervek közül közös vonásként hiányzott a végrehajtásukhoz szükséges erő, vagy

egy konkrét műveleti terv, vagy egy Észak-Koreától követelhető jóvátétel. Ezek hiányában csak akadémikus eszmefuttatásokkal mulattuk az időt.

A State Department a Fegyverszüneti Bizottságnak az észak-koreaiak által április 18-ra összehívott ülésével volt elfoglalva. A kérdés úgy merült fel, hogy menjünk-e, és ha igen, mit mondjunk, vagy inkább ragaszkodjunk egy másik időponthoz. A State Department átküldött hozzánk egy memorandumot, amelyben fenntartásait fejezte ki egy katonai válaszcsoporttal szemben. A kifogását nem részletezte a megtorló lépés egyetlen konkrét formájával szemben sem, azt az ötletet kivéve, hogy ejtsünk foglyul egy észak-koreai hajót a nyílt tengeren, amit jogilag megalapozatlannak talált.

A legmeghökkenőbb lépéssel a védelmi minisztérium rukkolt elő. Nyilvánvalóan anélkül, hogy bármely más kormányhivatallal vagy a Fehér Házzal konzultált volna, minden felderítő repülést leállított a Szovjetunió és Kína közelében, a Földközi-tenger térségében, valamint Kuba felett. Minderről csak fokozatosan szereztünk tudomást, leginkább akkor, amikor április 17-én Nixon teátrálisan katonai kíséretet rendelt el a koreai felderítő őrzárataink mellé. Így kellett megtudnia, hogy nincs gép, amelyet kísérni kellene. Lairdnek kétségtelenül igaza volt abban a vélekedésében, miszerint az évek során ezek a repülések megsokszorozódtak, anélkül, hogy időnként elemzés készült volna a szükségességüket illetően. Már régen esedékes lett volna egy felülvizsgálat. Az én gondom az volt, hogy minden felderítés leállítása válaszképpen egyetlen gép lelövésére a bizonytalanság benyomását kelti, és aligha sugallja a kormányzat eltökéltségét a jogai megvédésére ilyen brutális kihívásokkal szemben.

Április 15-én tehát az egész nap eredményre nem vezető tervezési gyakorlatokkal telt. Egyre inkább konszenzus látszott kialakulni abban, hogy ejtsünk foglyul egy észak-koreai hajót a nyílt tengeren. Jogi elemzéseket kértünk, de ezek egymástól eltérő következtetésekre jutottak. Amúgy is irreleváns volt az egész elképzelés, mert rá kellett jönnünk, hogy nem tartózkodnak észak-koreai hajók a tengeren, sőt a *Pueblo* elfogása óta soha nem is mutatkoztak ott. A felismerés újabb briliáns ötlethez vezetett: az egyik tengeralattjárónk torpedózza meg valamelyik hadihajójukat. A szöbeszéd szerint egy holland illetőségű, de észak-koreai tulajdonú hajó halad át valahol a térségben. Nixon el akarta fogni, amivel a jogászaink idegeivel játszott a nap jó részében. Sosem bukkantunk a hajó nyomára. Amennyire én tudom, egyáltalán nem is létezett.

Ilyen körülmények között az NSC április 16-i ülésének nem volt céltudatos napirendje, és persze eredménnyel sem járt. Nem vitattuk meg a fundamentális kérdést: vajon a válaszcsoport elmaradása egy fegyvertelen felderítő repülőgép nemzetközi vizeken történő lelövésére nem kelti-e határozatlanság benyomását, ami majd felbátorítja az ellenségeinket Hanoiiban és az ellenfeleinket egyebütt? Másrésztől számolnunk kellett egy (mindenkori) új adminisztráció szokásos vo-

nakodásával a mézeshetek kockáztatásától; akkoriban ugyanis még sütkéreztünk a dicséretben az elődeinkkel ellentétben mutatott önmérsékletünkért és önuralmunkért. Ráadásul ott volt a természetes félelem attól, hogy két hadszíntéren is háborút kelljen viselnünk. Ahogyan Laird rámutatott, a vietnámi erőfeszítéseink egészen biztosan sérelmet szenvednek, ha belebocsátkozunk egy adok-kapok játszmába Észak-Koreával. Számos ilyen megfontolás csak közvetetten merült fel, nem pedig formálisan megállapítva az értekezleten. A katonai opciókat ötletszerűen tekintettük át, anélkül, hogy eljutottunk volna az alapos megvizsgálásukig. Tudniillik a következő képtelenségtől szenvedtek: amelyek esetében biztosra mehettünk, nem álltak arányban a provokációval, míg a kihívásnak megfelelők túl kockázatosnak tűntek egy kétfrontos háborútól való félelem tükrében.

A későbbiekben megtanulhattuk: válságok esetén a határozottság a legbiztosabban járható út. A hezitálás kitartásra, sőt talán a tét megemelésére is bátorítja az ellenfelet. Visszatekintve világos: óriási mértékben túlbecsültük Észak-Korea hajlandóságát arra, hogy belemenjen egy adok-kapokba. Mivel még mindig a kormányzati ciklusunk elején voltunk, azon az első napon részemről csak az opciók ismertetésére szorítkoztam, és nem éltem javaslatokkal. Az NSC ülésén Nixon nem tudott döntésre jutni. A nap nagy részét a holland/koreai hajóról való kérdészködéssel töltötte, ami *deus ex machina*ként látszott kínálkozni neki a navigálásra a kockázatos katonai akció és az olyan jellegű passzivitás között, amelyet annak idején éppen ő kritizált nagy hangon a *Puebló*val kapcsolatban.

Másnap, április 17-én Nixon végül két döntést hozott. Az NSC elé terjesztett lehetőségek közül a másodikat fogadta el: a légi felderítés felújítását fegyveres kísérettel; ezenkívül két repülőgép-hordozót is a Japán-tengerre küldött lehetséges megtorló támadások esetére. A repülőgép-hordozók odavezénylése mögött meghúzódó érvelés szerint Japánban állomásozó harci gépek bevetése esetén bonyolult konzultációkra kényszerülnének a japán kormánnyal; ezek minden bizonnyal kiszivárognának, és tiltakozást váltanának ki a közvéleményben, valószínűleg veszélyeztetve a Japánnal kötendő biztonsági egyezményről folyó tárgyalások kilátásait. A Guam szigetén állomásozó B-52-esek bevetése eltűzött válasznak tűnt. Eközben mindenki csendben átsiklott afelett, hogy Dél-Koreában is állomásoztunk repülőgépeket. Kétségtől megkönnyebbüléssel tudat alatt mindenki arra gondolt: a repülőgép-hordozóknak három napra van szükségük eljutni egy olyan pontra, ahonnan elindíthatják a harci gépeket. A héják elmondhatták, hogy azért mégiscsak teszünk valamit, a galambok pedig azzal vigasztalhatták magukat, hogy még mindig van idő meggondolni a dolgokat. Minden eltelt nap tovább építette a megtorló támadás előtti akadályokat, annál is inkább, mert – ma már úgy hiszem, hibásan – semmi olyasmit nem követeltünk az észak-koreaiaktól, aminek elfogadását kompenzációnak tekinthettük volna, az elutasításával pedig feljogosítva érezhettük volna magunkat a válaszcsepésre. A Panmindzsonban átadott

tiltakozó jegyzékünk végül mérsékelt volt; a külügy konfrontációt kerülő hangnemet szorgalmazott, Rogers pedig ellenezte bármilyen követelés megfogalmazását. A politikai és a katonai lépéseink alapvetően nem kerültek szinkronba egymással. Ebben az összefüggésben a repülőgép-hordozók térségbe indítása lényegében hiábavaló volt; kemény lépésnek látszott ugyan, de tétlenséget sugallt.

Április 17-én az én elnökletemmel különleges válságmenedzselő csoportot állítottam fel a külügy, a Pentagon, a CIA és az Egyesített Vezérkar középszintű tagjaiból. Ez a testület lett a magja a későbbiekben minden válságot kezelő Washingtoni Különleges Akciócsoportnak [Washington Special Actions Group, WSAG]. Egyértelmű direktívák híján most ebben az első esetben ötletszerűen folyt a tervezés; mivel erő alkalmazására nem volt valódi akarat, minden vita elméleti síkon mozgott, és senki sem tett le az asztalra semmilyen konkrét operatív tervet.

A Nixon április 18-i sajtókonferenciáján elhangzott bejelentést a fegyveres kíséretű felderítés felújításáról általában – és még a kormányon belül is – a gép lelövésére adott hivatalos reakciónként értékelték. Alex Johnson úgy vélte, nincs értelme folytatni a válsághelyzeti tervezést a katonai válaszra. Nem értettem egyet. Jól tudtam, hogy a sajtóértekezletet maga mögött tudó Nixon vissza fog térni a kérdések komoly átgondolására.

Rögtön a sajtókonferencia után, április 18-án késő délelőtt Nixonnal együtt áttekintettem a helyzetet. Közöltem vele: annak elmulasztása, hogy valamilyen elégtételt követeljünk, vagy valamiféle megtorló akciót hajtsunk végre, a továbbiakban valószínűleg merészebb lépések megtételét igényli a részéről. De előtte meg kell bizonyosodnia három feltétel meglétéről. Először is, az akciónak jelentősnek kell lennie; másodsor, készen kell állnunk a folytatásra, ha Észak-Korea válaszol (nagy valószínűséggel egy elhúzódó szárazföldi háborút nem tudnánk megvívni); végül harmadszor, csakis akkor folyamodhat erő alkalmazásához, ha a kormány egységesen mögötte áll. A megítélésem szerint Észak-Korea nem fogja eszkalálni az ügyet, habár az elnöknek annak alapján kell lépnie, hogy esetleg mégis így tesz. Felajánlottam, hogy egyenként megtudakolom Rogers, Laird és Helms véleményét, elkerülendő annak veszélyét, hogy egy NSC-ülésen az elnök által preferált állásfoglalásnak vélt fogadjanak el valamit. Nixon rám hagyta a dolgot – részben azért, mert egy sajtókonferencia általában annyira kiszívta minden energiáját, hogy utána napokon keresztül került minden stresszt.

Rogers, Laird és Helms egyaránt elutasította az Észak-Korea elleni katonai válaszlépést. Rogers a közvéleményre gyakorolt hatása miatt vetette el, Laird a Vietnámban tett erőfeszítéseinket látta egy ilyen lépés nyomán veszélyeztetettnek, és hiányolta a kongresszusi támogatást, Helms pedig a fenti okok kombinációja miatt ellenezte. Április 18-án az esti órákban jelentettem Nixonnak a három tanácsadó konszenzusos álláspontját, hozzáfűzve a saját véleményemet, miszerint hivatali idejének ennyire az elején ilyen kényes ügyben nem vállalhat ekkora koc-

kázatot egy megosztott csapattal. Megbeszélésünkre a rezidencia „szerződéstermében” került sor. Sohasem volt az a benyomásom, hogy Nixon szívvel-lélekkel pártolna egy megtorló csapást. Túl hosszan késlekedett már, személyes beszélgetésekben sem szorgalmazta igazából, és nem vetette bele magát abba a tántoríthatatlan manőverezésbe, amellyel minden ellenkezést figyelmen kívül hagyott, amikor tényleg eltökölte magát valami mellett. Most, hogy tulajdonképpen alibivel rendelkezett, kikelt a tanácsadói ellen. Az első adandó alkalommal megszabadul Rogerstől és Lairdtől, s válság esetén soha többé nem fog velük konzultálni. Új légitámadásokat rendelt el a nyilvánosságra nem hozott Menü légicsapás-sorozatban a kambodzsai határ menti bázisok ellen, nehogy már határozatlanságot képzeljen el rólunk Hanoi. De a lényeg az volt, hogy nem szándékozott katonai válaszlépést tenni Észak-Korea ellen. Április 19-én délelőtt ebben az értelemben tájékoztattam a Tárcaközi Bizottságot.

Ennek ellenére Nixon elrendelte, hogy a repülőgép-hordozók erődemonstrációs célzattal folytassák útjukat a Japán-tenger felé. Mivel azonban ez a fenyegető akció nem kapcsolódott a másik fél részéről megteendő konkrét lépés követeléséhez, minden bizonnyal üres pózolászként értelmezték. A tapasztalatlanságunk következtében még csak jóvátételt sem kértünk Észak-Koreától; miután nem támasztottunk teljesítendő feltételt vele szemben, nem volt semmi eszközünk a megoldásra. A repülőgép-hordozók még több napon át folytatták méltóságteljes felvonulásukat egy japán hajóraj díszkíséretében, felettük pedig az eseményről tudósító televíziósokat szállító kormányozható léghajók lebegtek. Csak sejteni lehet, mi történt volna, ha a dolgok komoly fordulatot vesznek; minden valószínűség szerint több vezető japán tévés személyiség is áldozatul esik. Mihelyt értesítettük apparátusainkat, a hír menten kiszivárgott: nem lesz válaszcspás. A 71. számú akciócsoportnak elnevezett egység április 26-ig békésen cirkált a Japán-tengeren, lanyha és négy szemközt átadott szovjet tiltakozást váltva ki, amelyre éles hangon válaszoltunk. A hónap végére a válság lecsengett, majd szép csendben ki is múlt, semmi olyan eredményt nem hagyva maga mögött, amit az észak-koreaiak megbüntetésének lehetne tekinteni az atrocitásért – és hozadékként is csak keveset, kivéve Nixonnak azt az érzését, hogy nem igazán felelt meg első teljes körű vizsgáján. (Kétségtől kívül ugyanígy értékeltem a saját szerepemet is.)

A Laird által hozott csaknem felfoghatatlanul érthetetlen döntést az összes felderítő repülés felfüggesztéséről ránk maradt hagyatékként még el kellett takarítani az útból. (A Fehér Ház csak április 22-én kapott memorandumot a Pentagontól nemcsak a Korea körüli, hanem a Kína, a Szovjetunió, a Kuba és a Mediterráneum feletti szüneteltetés részletezésével.) Az elnök rendelkezése a fegyveres felderítésről újabb késlekedéshez vezetett, mivel először össze kellett állítani a megfelelő vadászgépkíséretet. A nap mint nap befutó újabb kérések kitérő válaszokhoz vezettek. Egyre jobban aggódtam – nem azért, mintha

minden egyes felderítő missziót alapvetően fontosnak tartottam volna, hanem a precedens miatt, miszerint egyetlen repülőgép lelövése véget vethet egész globális felderítési rendszerünknek. Számomra döntő szempontnak az a kísértés tűnt, amelyet ez az eset más hasonló incidensek ösztönzése céljából jelenthetett. Csaknem négyhetes szüneteltetés után, május 8-án történt végre rendelkezés a szokásos felderítő járőrözés újraindításáról.

Az EC-121-es incidens főleg nem azért volt jelentős, mert arról született döntés, hogy ne csináljunk semmit – a dolog hajszálon múlt, kimenetelének valószínűleg másképpen kellett volna megtörténnie, de egyúttal olyan esemény is volt, amelynek megítélésében észszerű belátású emberek véleménye különbözhetett egymástól. Viszont igenis jelentős hiányosságokra mutatott rá a döntéshozatalunkban. Stratégiai helyzetértékelés helyett technikai kibúvókat és félmegoldásokat ütköztettünk egymással. Nem volt határozott vezetés a Fehér Ház részéről. Nem tettünk jelentős politikai lépést, katonai készenlétbe helyezéseink pedig vákuumban történtek. A válságok hatékony kezelése érdekében az érintett minisztériumoknak és hivataloknak pontosan tudniuk kell, mi az elnök szándéka. A diplomáciai és a katonai lépések összehangolásának biztosítására szoros figyelemmel kell őket kísérni. A fenti esetben egyaránt hiányzott a mechanizmus és a koncepció. Nem léptünk fel követelésekkel, amelyeket Észak-Korea vagy el tud fogadni, vagy elutasít. Nem vontunk össze hihető fenyegetést megjelenítő erőket, csak olyan sok idővel az esemény után, hogy akkorra már majdnem elégtelennek bizonyult. A koordináció gyenge volt, és az elnök sohasem tudott igazából döntésre jutni. Ennek ellenére az EC-121-es incidens olyan kellemetlen esetnek bizonyult, amelyről később kiderült, hogy jó is származott belőle. Rákényszerített minket az eljárásrendünk drámai megszigorítására. A jövőbeni válságokat határozottan és erős központi irányítással kezeltük. Pontosán ebből a célból hoztuk létre a Washingtoni Különleges Akciócsoportot. Ezentúl sikerült jóval nagyobb céltudatosság benyomását keltenünk. Nixon Rogersszel és Lairddel kapcsolatos elégedetlensége indokolatlan volt. A legjobb helyzetmegítélésüket fogalmazták meg őszintén. Ennek ellenére az eredmény az lett, hogy Nixon megerősödött az egyedüli döntéshozatalba vetett hitében. A jövőbeni válságok esetében tudta, mit akar, és még akkor is keresztülvitte, ha az eléréséhez vezető manőverei gyakran tekervényesek voltak.

Megítélésem szerint az EC-121-es válság kezelésében mindent egybevetve gyengék, döntésképtelenek és szervezetlenek voltunk – habár akkoriban sok dicséretet kaptunk érte. Úgy hiszem, nem konkrét módon, de alaposan megfizettük az árát: demoralizált barátokban és felbátorodott ellenfelekben. Szerencsére korán történt, kormányzásunk kezdeti időszakában, és viszonylag másodlagos fontosságú eset kapcsán. Az ekkor megtanult lecke pedig hasznunkra vált a későbbi válságok kezelésében.

Az amerikai–japán szövetség

Japán és az Egyesült Államok immár több mint húsz éve szövetségesek; csendes-óceáni politikánknek kétségkívül sarokköve a barátságunk, partnerségünk és kölcsönös függőségünk ezzel a rendkívüli országgal. Két nép aligha tudna jobban különbözni egymástól, mint a pragmatikus, tárgyilagos, törvények által orientált, prózai amerikaiak és a bonyolult, titokzatos, kifinomult japánok, akik célzások és utalások révén operálnak, a mondanivalójukat pedig szavak helyett indirekt módon, gyakran művészi szintű körültekintéssel fejezik ki.

Japán és az Egyesült Államok egy és negyed évszázada ismeri egymást. Ez idő alatt a kíváncsiságtól a versengésig, a konfliktusig, a megszállásig, a szövetségig és a kölcsönös függőségig terjedően hihetetlenül széles skálán mozgott a kapcsolatunk. Az eredetüket tekintve heterogén amerikaiak szakadatlanul azon vannak, hogy újra és újra definiálják, mi a közös bennük, ezzel szemben Japán a rendkívüli kohéziós képesség és homogenitás országa. Az amerikaiak szemében a társadalmi béke legfőbb garanciáit a szerződések és a törvények nyújtják. A társadalmi harmónia megőrzése céljából a japánok viszont kevésbé függenek a jogi és formális szabályoktól, annál inkább az emberi kapcsolatok minőségétől, valamint a konszenzus és kötelesség kimondatlan formáitól.

Az Egyesült Államok hatalmas földterülettel és gazdag erőforrásokkal van megáldva, így a bőséget természetből fogva adotttnak tekinti. Japán ipari nagyhatalom, de jóléte sokkal újabb keletű, és – gazdaságának az importált élelemtől, energiától, nyersanyagoktól és a külső piacoktól való függése miatt – jóval sebezhetőbb is.

A legtöbb kliséhez hasonlóan alapjában véve igaz az a közhelyes vélekedés, miszerint furcsa, hogy két ennyire különböző nemzet egymásra találjon. De a fenti állítás érvényes lenne Japánnak bármely más országhoz fűződő kapcsolataira is, mivel az eredményei – és alkalmanként a hátrányai – olyan társadalomban gyökereznek, amelynek struktúrái, szokásai és döntéshozatali formái annyira egyediek, hogy minden más kultúrától elválasztják az országot. További ellentmondásként a japánok mindig is a maguk javára használták fel a külföldieket, a saját erejük, energiájuk és identitásuk megőrzése érdekében tanulva el tőlük a módszereiket és technológiájukat.

A háborgó tengerből kiemelkedő, ködpárába burkolózó hegyekkel, a művelői fegyelmezett szorgalmát bőséges természettel megháláló zöldellő völgyekkel, de máskülönben csak kevés természeti erőforrással rendelkező, a kínai partoktól nem túl messze húzódó szigetek fűzérén elhelyezkedő Japán virágzása a fegyelem, a hit és az odaadás diadala. Csak a legkitartóbbak képesek megélhetést kisajtolni egy ennyire keveset ígérő környezetből. Nagyban befolyásolva a kínai kultúrától, ám azután új és független irányt véve a századok során a japánok sajátosan egye-

di stílust alakítottak ki, amely egy csapásra létük igazolásává és egyben védelemmé vált a külső beavatkozás ellen. Nemzeti motiváló erő, sőt fegyver lett belőle. Nemzet helyett Japán inkább családdá fejlődött, amelyet nem annyira a (csak a felszíni jelenségeket szabályozó és a legkirívóbb kihágásokat büntető) törvényei irányítanak, hanem a minden japán emberre egyedi szerepet osztó egyezségek sokrétű szövete. A más országokban csupán egy szűk felsőbb osztályra korlátozódó feudális értékek és kötelezettségek itt az egész társadalmat át- meg átvárták. E sűrűn benépesített szigeteken a férfiak és a nők idővel megértették, hogy a túlélés záloga a fegyelem és az együttműködés, s ezáltal minden konfrontáció élénke a tompítása. A kommunikáció választékos japán módja sohasem engedi meg olyan javaslat előterjesztését, amelyet vissza lehet utasítani, a legcizelláltabb jelentésárnyalatok kifejezésével pedig mindig nyitva hagyja az arcvesztés nélküli visszavonulás lehetőségét, ugyanakkor a másik nézőpont figyelembevételére is rákényszerít. A kifinomult japán jelentésárnyalatokat tükröző szavak csak kis részét képezik ennek a bonyolult folyamatnak. Minden gesztus szimbolikus értéket hordoz – az üdvözléskor szokásos, finom fokozataival hierarchiát kifejező meghajlástól kezdve egészen a virágok elrendezéséig az asztalon.

Természetesen vannak sötét szegélyei is a japán társadalmi struktúra bonyolult és zárt szövetének, amely az egyénnek jól körülhatárolható éntudatot nyújtva önuralmat és kölcsönös támogatást biztosít hazai kontextusban, Japánon kívül kerülve viszont ugyanezek az emberek összezavarodhatnak, sőt vaddá és erőszakossá is válhatnak, amikor egy idegen, látszólag barbár viselkedésformával szembekeverülve a magatartásuk kritériumai elillannak.

A japánok múlt iránti tisztelete és kulturális egyediségük tudata bámulatos módon nem vezetett stagnáláshoz. Más társadalmak megfizették a hagyományokhoz való ragaszkodás árát azzal, hogy egyre kevésbé tudtak alkalmazkodni a modernizációs folyamatokhoz. Ellenben Japán a társadalom egészét a kölcsönös tisztelet érzésével átitató eszközzé változtatta saját feudális múltját, miáltal a belső különbségek sohasem tudták megbontani azt az alapvető egységet, amellyel felvértezve dacolt az idegenekkel. Az egyediséget kifejezésre juttató japán szellemiség sokkal hasznosabbnak bizonyult az idők során, mint például Kína hite a kulturális felsőbbrendűségében. A más társadalmak módszereinek átvételével Japán nem veszítette el az arcát; megengedhette magának, hogy csaknem bármilyen rendszert befogadjon, és mégis megőrizze önnön karakterét, amely nem függ sem kormányzati formáktól, sem közgazdasági módszerektől, hanem a társadalmi kapcsolatok bonyolult, beágyazódott és egymás között felosztott rendszerére épül. A haladásnak korántsem gátjaként funkcionáló hagyomány mindig is biztonságot nyújtott emocionálisan, és kétségkívül ösztönözte az újdonságok kipróbálását.

Miután Perry sorhajókapitány „megnyitotta” Japánt (kegyes eufémizmus a kikötők megnyitására, ami másutt mindenhol a gyarmatosítás kezdetéhez vezetett),

a japánok vasakarató alkalmazkodással a modernitás parancsoló szükségszerűségeihez igazították feudális társadalmukat. A kontinuitást a császárság intézménye biztosította, miközben olyan ipari állammá fejlődtek, amely ötven éven belül elég erőssé vált egy európai nagyhatalom (Oroszország) legyőzéséhez, majd egy újabb generáció alatt a távol-keleti szigetország gyarmatosító hatalommá nőtte ki magát, ami végül világméretű konfliktusba torkollott.

A második világháborúban elszenvedett vereség nem rendítette meg Japán rendkívüli kohézióját és újrakezdő képességét. Úgy tűnt, mintha finomra hangolt radarral rendelkezne, amely képessé teszi a globális erőegyensúly érzékelésére és intézményeinek hozzáigazítására a követelményeihez, miközben biztos benne, hogy semmilyen adaptáció nem zavarhatja meg a japán társadalom lényegét. Az autokrata uralmi rendszert parlamenti demokrácia váltotta fel, míg a császár a sajátos japánság szimbolikus kifejeződése maradt. A szigetország megváltoztatva intézményeit, eltüntette a háborús pusztulás nyomait, és alig két évtized leforgása alatt erősebb nemzetként emelkedett fel, mint korábban valaha is volt.

Szembeesülve az egykor Japán monopolizált előnyét biztosító szakképzett, olcsó munkaerő előnyeit élvező szabad Ázsia más feltörekvő gazdaságai által támasztott rohamosan fokozódó versennyel, a japán döntéshozók a versenytől szorongatott iparágaktól briliáns meglátással oda csoportosították át a munkaerőt és a forrásokat, ahol viszonylagos előnyük még mindig fennállt. Nem engedték, hogy a munkásoknak a munkahely biztonságát élethosszig nyújtó rendszer a mozdulatlanság receptjévé váljon. Természetesen Japán kezdetben bizonyos fókig előnyt kovácsolt a számára juttatott komoly amerikai segítyből, később pedig az Egyesült Államokkal megkötött biztonsági szerződés védelmének köszönhetően lehetővé váló alacsony védelmi kiadásaiából. De a siker mindenekelőtt az intézményei kohézióját és népe tehetségét dicséri. Az 1973-as energiaválságban tanúsított japán rugalmasság megerősíti ezt az érvet. Két éven belül e nyersolajigényének 90 százalékában importtól függő ország kiásta magát a fizetésimérleg-hiány gödréből, és a nemzeti akaraterő lenyűgöző teljesítményével helyreállította a többletét. Nézetem szerint a háború utáni időszak összes jelentős állama közül Japán döntései voltak a legelőrelátóbbak és legintelligensebbek, még úgy is, hogy a japán vezetők – a kultúrájukra jellemző módon – a valósnál kisebbnek látszó rahatasu, anonim stílusban tettek a dolgukat.

A Nixon-adminisztráció hivatalba lépésekor két dolog foglalkoztatott minket a szigetország kapcsán. Gazdasági hivatalaink a számunkra egyre kedvezőtlenebb kereskedelmi mérleg miatt aggódtak, a politikaiak pedig nagyobb felelősségvállalásra próbálták rábírni Japánt az ázsiai gazdasági fejlődés és politikai stabilitás, sőt még a biztonság terén is. Ezek a célok elég világosak voltak, de igazság szerint sem én, sem a kollégáim nem rendelkeztek elmélyült ismeretekkel a japán kultúra és lélektan rejtelméről. Ennélfogva számos hibát vétettünk. Szeretném hinni,

hogy sokat tanultunk, és végül rendkívül szoros kapcsolatokat alakítottunk ki, miután kezdetben néhányszor felesleges megrázkódtatást okoztunk a japánok érzékenységének. A legnehezebben azt tudtuk felfogni, hogy a rendkívüli japán döntéseket anonim stílusukra büszke vezetők hozzák meg. Kétségtől rendelték nagy formátumú miniszterelnökökkel. De feltűnésmentesen dolgoztak, azt sugallva magatartásukkal, hogy a politikájuk nem egyéni sajátosságokat, hanem társadalmi konszenzust tükröz. A feladataikat nyilván ők is kisebb vagy nagyobb képességekkel megáldva végezték, a végső elemzés során azonban egy olyan megszakítatlanul fennálló tradíció produktumai születtek meg, amely nem domináns személyiségek révén határozza meg szükségleteit, hanem azzal, hogy céljai az egész társadalmat áthatják.

Mindnyájan, akik a döntés aktusát hangsúlyozó nyugati stílusú döntéshozatalban nőttünk fel, tébolyítóan nehéz időn mentünk keresztül, amíg ezt megértettük. A mi tárgyalási stílusunk társalgásos; célja a partner meggyőzése az általunk preferált irány követéséről. Egy japán vezető azonban nem akarátának a beosztottakra kényszerítésével hozza meg a döntéseit; az ő művészete a preferenciáik oly módon történő formálásában-alakításában áll, hogy szinte önmaguktól menjenek a kívánt irányba. Egy japán vezető nem jelent be egy döntést, hanem kiváltja – mintegy megidézi. A nyugatiak gyorsan határoznak, de a döntéseik megvalósítása hosszú időt vesz igénybe, különösen akkor, ha a döntések ellentmondásosak. A mi bürokráciánkban minden hatalmi centrumot külön-külön meg kell győzni vagy nyomás alá kell helyezni, ezért aztán a végrehajtás spontaneitása vagy fegyelme felhígul. Japánban ez a folyamat megelőzi egy irányvonal meghatározását. A döntéshozatal ennél fogva lassú, ám a végrehajtás gyors és céltudatos, sőt további lendületet kap azáltal, hogy az irányvonal végrehajtásáért felelősséget vállalók mindannyian maguk is részt vettek a kialakításában.

A japánok nem szeretik az azonosítható győztesek és vesztesek hosszú sorát produkáló konfrontációt, és a kiszámíthatatlan kimenetelű ügyekben kényelmetlenül érzik magukat. A velük való találkozást számtalan megbízott felderítő célú látogatása előzi meg, akik finoman megszondázzák a tárgyaló fél álláspontjának folyamányait. E puhatolózó szakasz után szünet következik, amely alatt megérlelődik az alapvető nemzeti konszenzus, mielőtt a megegyezés hivatalos részére sor kerül. Ezért szólnak meg ritkán a japán miniszterek a nemzetközi értekezleteken; ugyanis avégett vannak jelen, hogy nyersanyagot gyűjtsenek a saját döntéshozó folyamatuk részére. A fent leírt procedúra megkerülésére és a japán tárgyaló felet megegyezésre presszionáló törekvések alkalmanként azért keltik a siker látszatát, mert a legendás japán udvariasság könnyen elfedheti annak reális megítélését, hogy mit lehetséges elérni. De az említett kísérletek csaknem sohasem eredményeznek tényleges cselekvést. Ez magyarázza az Okinavát érintő tárgyalások sikerét és a textilimportról szólók kudarcát 1969–70-ben.

Tárgyalás Okinaváról

Még jóval azután is, hogy Japán amerikai megszállása 1952-ben véget ért, Okinava és a többi Rjúkjú-sziget az USA katonai kormányzása alatt maradt. Noha egy pillanatig sem képezte komoly vita tárgyát, hogy a szigetek feletti szuverenitás végső soron Japánt illeti meg, a megszállási státuszhoz ragaszkodnunk kellett, mert Okinaván az egyik legfontosabb ázsiai katonai támaszpontunkat építettük ki. A repülőtereit Dél-Korea és Tajvan védelmében is számításba vettük, Vietnám esetében összpontosítási körletként használtuk, a B-52-esek számára pedig szükséghelyzeti létesítményként szolgált. Emellett atomfegyvereket is tároltunk ott. De bármennyire is fontos volt Okinava stratégiaiilag, a késő hatvanas években még mindig fennálló megszállás megterhelte a hosszú távú kapcsolatainkat Tokióval. Különösen az amerikai–japán biztonsági szerződésre vetett árnyékot, márpedig erre épült egész ázsiai stratégiánk. A szerződés 1960-ban lépett érvénybe, miközben Japán-szerte általános Amerika-ellenes zavargások tették lehetetlenné Eisenhower elnök tervbe vett látogatását.* Tíz év elteltével esedékessé vált a szerződés lejáratát (egyéves felmondási idővel mindkét félre nézve), ami azt jelentette, hogy 1970-ben újakezdődhet a szerződéssel szembeni mozgolódás az Amerika-ellenes japán elemek részéről. Erre a borús kilátásra ítéltettünk, ha az Okinava státuszának felülvizsgálatára irányuló ismételt japán kérések fogékony amerikai válasz nélkül maradnak. E kérdésben egységre tömörültek a japán nacionalisták és a radikálisok; utóbbiak Okinavát egy különösen hatékony antinukleáris kampány részévé tették Hiroshima és Nagaszaki országában, míg előbbiek az elvesztett történelmi japán területek visszaszerzését követelték.

Johnson elnök és Szató Eiszaku japán miniszterelnök 1967. novemberi találkozásán a japánok értésére adtuk, hogy a közelgő elnökválasztás miatt 1969-ig várni kell a felvetéssel. A Nixon hivatalba lépésével ímígyen sürgőssé váló okinavai kérdés a Szató–Johnson-találkozó óta eltelt időben egyre égetőbb lett. A támaszpontok vietnámi hadműveletek céljából történő igénybevétele miatt tüntetésekre került sor. Egy atommeghajtású repülőgép-hordozó Sasebo kikötőjében tett látogatása után állítólag radioaktivitás nyomaint lehetett kimutatni a vízben (az Egyesült Államok tagadta, hogy ennek bármilyen köze lenne a hajóhoz). 1968 februárjában az okinavai törvényhozás határozatot fogadott el a B-52-esek állomásoztatása ellen a szigeten, a szocialista ellenzéki pártok pedig hasonló tartalmú indítványt terjesztettek be a japán diétában (parlamentben). 1968 novemberében az ottani első közvetlen választásokon egy szocialista politikus került a Rjúkjú-

szigetek közigazgatásának élére. Egyik első lépéseként bejelentette: bizottságot állít fel a támaszpontok fokozatos bezárásának és a szigetek újbóli japán fennhatóság alá kerülésének megvizsgálására.

Nixon beiktatásának másnapján tárcaközi tanulmányt rendelttem meg a Japán irányában folytatott politikánkról; ebben Okinavát kiemelt fontosságúnak neveztem a megvizsgálandó kérdések között. Az a sürgősség, amelyet a japán kormány Okinava visszatérésének tulajdonított, még aznap röviden szóba került Nixon első NSC-értekezletén, majd január 27-én az Egyesített Vezérkarral történt első hivatalos találkozásán. Utóbbi testület felbecsülhetetlen értékűnek tartotta okinavai támaszpontjainkat; nem csupán azért, mert kényelmes bázisul szolgáltak az indokínai hadműveleteinkhez, hanem a csendes-óceáni térség egészét érintő stratégiai helyzetünk miatt is. Az Egyesített Vezérkar már hajlott a State Department általam is támogatott véleményének elfogadására, miszerint Okinava visszaszolgáltatása Japánnak politikailag feltétlenül szükséges. Ám a testület tagjai meg akartak bizonyosodni afelől, hogy ezentúl is jogunk lesz használni a támaszpontokat a japánok részéről történő minimális beleszólás mellett (sőt reményeik szerint minden beleszólás nélkül). Emellett az atomfegyverek további tárolásának jogát is meg akarták tartani. Ha Okinava visszatér Japánhoz, és a használatára vonatkozóan ugyanolyan korlátozások lennének érvényesek, mint a japán főszigetekben levő támaszpontok esetében, a létesítményeket nem lehetne támadó hadműveletek céljából igénybe venni a Tokióval való előzetes konzultáció nélkül. A nukleáris fegyverek tárolásáról szó sem lehet majd – a főszigetek vonatkozásában ebbe a korlátozásba Japán különös érzékenységre tekintettel mentünk bele, lévén az egyedüli ország, amelynek atomtámadást kellett elszenvednie. Ez viszont komoly problémát jelentene az áthelyezésük miatt, ugyanis a közelben nem volt a tárolásra alkalmas bázis. Abban azonban eltökélt voltam – szoros együttműködésben a State Departmenttel –, hogy minden érdekelt fél kíváncsainak megfelelő megoldást találjunk. Miközben a tárcaközi munka folytatódott, 1969 februárjában Szató miniszterelnök közölte a diétával „szilárd elhatározását”, miszerint újraegyesíti Okinavát Japánnal, és felveti a kérdést az új amerikai elnöknel. Az okinavai lakosok tömegtüntetéseket rendeztek az egyik amerikai repülőtérenél, tiltakozva az indokínai bevetéseken részt vevő B-52-esek jelenlete ellen.

E helyütt illő néhány szót szólni Szató Eiszakurol. Mint minden japán vezető, ő is anonim módon tevékenykedett. Sohasem keltette annak látszatát, miszerint a nemzeti konszenzuson túlmenő döntési jogkörrel rendelkezne. Erős morális kisugárzása azonban nemigen hagyott kétséget afelől, hogy a hatása hozzájárul a konszenzus létrejöttéhez. Mondani sem kell, ízig-vérig japán volt, de ugyanakkor az Egyesült Államok őszinte barátja is, aki a hajdani ellenségek közötti partnerségben látta a béke és a haladás legfőbb garanciáját Kelet-Ázsiában, valamint az egész csendes-óceáni térségben. Alapvető elkötelezettsége Japáné, külpolitikai

* Nixon abban reménykedett, hogy Eisenhower misszióját megvalósítva ő lesz az első amerikai elnök, aki látogatást tesz Japánban. Az átok azonban őt is utolérte. 1974 novemberében végül Gerald Ford keríthetett sort a Nixon számára tervezett látogatásra.

elkötelezettsége az Amerikával való szövetség, minden vágya pedig a béke volt. A nehéz tárgyalásokat rendkívüli tapintattal és bölcsességgel kezelte. Igazán nem érdemelte meg azt a balszerencsét, amelyet a nixon-i megrázkódtatások – az elnök titkos pekingi útja és az 1971. nyári gazdasági csomag – okoztak hivatali ideje alatt. (Mi úgy gondoltuk, nincs más választásunk, ahogyan majd a későbbi fejezetekben elmagyarázom.) Elég nagylelkű volt ahhoz, hogy ne engedje érvényre jutni a fejlemények potenciálisan negatív hatását a szoros kapcsolatainkra. A csodálatom jeleként miniszterelnöksége utolsó két hetében, 1972 júniusában rendkívüli utat tettem Japánba, hogy demonstratív célzattal konzultáljak és együtt vacsorázzak vele a nagy formátumú vezető iránti megbecsülésünk szimbolikus kifejezésekképpen. Még a hivatalából való távozása után sem tettem egyetlen látogatást sem Japánban anélkül, hogy ne kértem volna találkozót tőle. Büszke vagyok arra, hogy a személyes barátom lett. A Nobel-békedíj neki ítélését 1974-ben további kapocsnak tekintette kettőnk között. A szememben ő testesítette meg azt a nyugodt belső erőt, bölcsességet és méltóságot, ami Japán legjobb arcát mutatja. Halála túl korai volt mindazok számára, akik hisznek a békében és a szabadságban.

A tárcaközi vizsgálat előrehaladtáról gyakran adtam tájékoztatást Nixonnak. Március 8-án átküldtem neki az Egyesített Vezérkar Laird védelmi miniszter által is jóváhagyott tanulmányát, amelyben a testület megismétli a nukleáris fegyverek tárolásának és a támaszpontok nem nukleáris célú korlátlan használatának fontosságát. Tíz nappal később emlékeztetőt juttattam el az elnöknek, körvonalazva az előtte álló döntés alapvető elemeit. A politikai realitás a következő volt: Japánban az Okinava visszaadását követelő nyomás már megállíthatatlan, a jelenlétünk elleni mozgolódás pedig immár nemcsak a támaszpontok használatára jelent fizikai veszélyt, hanem az Egyesült Államok iránti japán elkötelezettséget kezdeményező és két évtizeden át fenntartó Szató és a kormányzó Liberális Demokrata Párt politikai helyzetét is veszélyeztetheti. Röviden: a *status quo* fenntartását célzó törekvésben rejlő katonai és politikai kockázatok jóval súlyosabbak annál, mint amit a valamivel kisebb mozgástér jelentene a hadsereg számára, ha az okinavai támaszpontokat japán szuverenitás alatt kellene működtetnie. Ami azt illeti, ha visszautasítjuk a tárgyalást a rendezésről, jó eséllyel gyakorlatilag azt kockáztatjuk, hogy teljesen elveszítjük a bázisokat.

Most az egyszer az Egyesült Államok kormánya egységes volt egy kérdésben. Áprilisra konszenzust tudtunk kialakítani a Japánnal kapcsolatos általános politikánk főbb alapelveit illetően. Egyetértés mutatkozott abban, hogy a szigetország Ázsia-politikánk sarokköve, és így alapvető célunknak a kapcsolat megerősítését kell tekinteniünk. Törekedni fogunk a biztonsági szerződés módosítás nélküli folytatólagos érvényességére 1970 után is, feltételezve, hogy ez nem vezet szakadáshoz a japán belpolitikában. Nagyobb ázsiai politikai szerepvállalásra és

védelmi képességének mérsékelt növelésére fogjuk ösztönözni Japánt, habár lényegesen nagyobb haderő felállítása céljából nem fogunk nyomást gyakorolni rá. A fenti alapelveket a Felülvizsgálati Bizottság az április 25-i ülésén jóváhagyta, április 30-án pedig Nixon is áldását adta rájuk az NSC értekezletén.

Még a visszaadás technikai kérdéseit illetően is sikerült haladást elérnünk. Az Egyesített Vezérkar beletörődött az okinavai támaszpontok számának csökkentésébe. A tagok egyetértettek abban, hogy amennyiben nem tudjuk megszerezni a japánok beleegyezését a bázisok korlátlan használatára támadó hadműveleti célból egész Ázsiában, akkor kíséreljünk meg nem korlátozott jogokra szert tenni Dél-Korea, Tajvan és Dél-Vietnám védelmében, megerősítve mindezt a közös ázsiai védelmi érdekek japán elismerésével. Ami azt illeti, igazából csak teoretikus kérdésről volt itt szó, gyakorlati különbség nélkül. Nehéz volt ugyanis elképzelni, milyen területeket szeretnénk megvédeni Okinaváról a közelebbről meghatározottakon kívül. A legfőbb vitapontot az Egyesített Vezérkar ragaszkodása jelentette ahhoz a jogunkhoz, hogy okinavai létesítményeinket továbbra is használhassuk nukleáris fegyverek tárolására. Az április 30-i NSC-ülésen Alex Johnson, a külügyminisztérium politikai államtitkára és egykori japán nagykövet ekképpen összegezte a kulcskérdést: ha megfelelően kezeljük, Okinava visszaszolgáltatása ösztönzőként hathat Tokió nagyobb szerepvállalására az ázsiai stabilitás és védelem biztosítása érdekében, az atomfegyverek ügye ellenben rendkívül kényes probléma, ezért bizonyos megértést kell mutatnunk a japánok különös érzékenysége iránt.

Az NSC-ülést követő tárgyalások Okinaváról jól mutatják, mennyi idegfeszültséget lehetett volna elkerülni, és mennyivel hatékonyabban funkcionált volna kormányunk, ha a Fehér Háznak és a külügyminisztériumnak sikerül más témákban is ugyanígy egyeztetnie az álláspontját. Az április 30-án hozott nixon-i döntés végrehajtásában Alex Johnson irányította a mindennapos tárcaközi munkát Washingtonban, Armin Meyer pedig hozzáértően folytatta a tárgyalásokat Tokióban. Az én szerepem az általános támogató légkör megteremtésén kívül az volt, hogy a kulcsfontosságú pillanatokban kapcsolatba lépjek a japánokkal. Emellett még feladatommak tekintettem az elnök elkötelezettségének demonstrálását egy sikeres vegkifejtlet érdekében.

Ebben a szellemben tárgyaltam május 21-én Simoda Takeszo japán nagykövettel országa hozzáállásáról az Ázsiában vállalandó jövődő szerepét illetően. Hangsúlyozta, hogy amennyiben az okinavai kérdés 1969-ben rendeződik, Japán készen áll sokkal nagyobb mértékben magára vállalni ázsiai feladatokat. Úgy láttam, ez a kijelentés részint nem jelent semmilyen érvényesíthető elkötelezettséget, részint pedig nem igazán precíz, ezért én is hasonlóan homályos megfogalmazásra szorítkoztam annak biztosításában, hogy az elnök pozitív szellemben viszonyul a küszöbönálló tárgyalásokhoz.

Nixon döntését a technikai kérdésekről május végén hoztuk az érdekelt kormányok tudomására. A döntés az NSC-üléson létrejött konszenzust követte: ha kielégítő megegyezésre jutunk a támaszpontok használatáról Dél-Korea, Tajvan és Dél-Vietnám védelmében, Nixon visszaadja Japánnak az Okinava feletti szuverenitást, valamint tekintetbe veszi a japánok érzékenységet a nukleáris fegyverek kérdésében – más szóval azt sugallta, hogy esetleg nem ragaszkodik az atomfegyverek tárolási jogához Okinaván. A kiadásától számított négy napon belül az elnöki direktíva lényegét segítőképpen ki is szivárogtattuk a *New York Times*-nak. A még éppen elfogadható álláspontunk így már nyomtatásban is megjelent még azelőtt, hogy a tárgyalások egyáltalán megkezdődtek volna.

Az amerikai és a japán tisztviselők közötti hivatalos megbeszélések 1969 júniusában kezdődtek meg diplomáciai csatornákon keresztül. Akkorra már egy másik kérdés is felmerült az amerikai–japán dialógusban Okinavától függetlenül, de a sors úgy hozta, hogy mégis szorosan kapcsolódjon hozzá: a textilimport ügye. Míg az okinavai tárgyalások a magas politikára szolgáltattak példát, a textiles probléma rossz komédia volt, frusztrációt okozott, és csaknem fiaszkórá kárhoztató esetnek bizonyult.

Számos ok következteben a Japánnal szembeni kereskedelmi mérlegünk krónikus hiányt mutatott. Talán a rendkívül hatékony termelékenység miatt – ahogyan ők állították –, vagy talán az amerikai piacokat elárasztó japán áru-dömping miatt, miközben más országok behatolását a japán piacra korlátozások nehezítették – ahogyan kereskedelmi szakembereink némelyike állította –, az Amerikába irányuló japán export, különösen a készáruk tekintetében, messze meghaladta a Japánba irányuló amerikai exportot. A szigetország könnyű hozzáféréssel rendelkezett a mi piacunkhoz, nekünk viszont nem volt ezzel egyenlő esélyünk önáluk. Az eredmény az lett, hogy a japán áruk versenye erőszakos és időnként nyomasztó kihívást jelentett sok amerikai iparág számára, felkeltve a másik ország kereskedelmi gyakorlata által előidézett munkanélküliségtől való félelmeket. Az amerikai üzletemberek, törvényhozók és gazdasági tisztségviselők bizonyos mértékű rugalmasságot vártak el a japánoktól gazdasági ügyekben, egyengetve az utat az Okinava ügyében teendő amerikai lépések előtt. A sokféle vevőkört képviselő gazdasági intézményeink követelések összttüzével bombázták a japánokat; többek közt a gyapjú és a szintetikus textiliák exportját korlátozó vagy az amerikai tőkebefektetés előtt álló akadályokat mérséklő intézkedések meghozatalát várták tőlük. Javaslataik túltengése valójában a saját érdekeik ellen dolgozott, mivel a bőséges kínálatból szemezgetve a japánok a legkevésbé veszélyeseket válogatták ki. A koherens tokiói politikával szemben mi csak egy sor különálló igénnyel tudtunk előállni. Ez lehetővé tette a japánoknak, hogy a sok elképzelés közül a számukra legelőnyösebbeket válasszák – gyakran olyan árucikkekre vonatkozóan, amelyeknek az exportjában már nem voltak annyira érdek-

tek. Vagy például elhatározták az amerikai beruházások feltételeinek liberalizálását Japánban, jól tudván, hogy ennek a törvényi feltételeken túlmenően számos adminisztratív, társadalmi és kulturális akadály van; még egy vegyesvállalat létrehozását is bejelentették a Chryslerrel. Minderről beszámolván Nixonnak indítványoztam, hogy egyértelműen tisztázzuk a prioritásainkat. Javaslatommal egyetértve a következőt írta rá az emlékeztetőmre: „Ez a tőkeliberalizáció politikailag nem fontos nekünk. A textilügyben kell elérnünk valamit.”

Ez utóbbi fájó pont volt Nixon számára. A textilgyárak az amerikai Délen a japán verseny által legsúlyosabban érintett iparágak közé tartoztak; sok üzemet be kellett zárni, ráadásul a textilipari lobbifolyásos és hatékony erőket képviselt. Emiatt Nixon még elnökjelöltként kifejezetten megígérte a déli delegátusoknak és szavazóknak, hogy valamit kezdeni fog a textilproblémával.

Az új adminisztráció eltökölte magát Nixon ígéreteinek teljesítésében. Maurice Stans kereskedelmi miniszter, valamint Robert Ellsworth és Peter Flanigan fehér házi asszisztens haladéktalanul szembe akart szállni Tokióval azzal a szándékkal, hogy megszerezze önkéntes beleegyezésüket a japán textilexport korlátozásába. Politikai amatőrként úgy véltem, nem helyénvaló kiválasztani és különleges figyelem tárgyává tenni egy adott iparágat, mielőtt a politikai és gazdasági kérdések átfogó tanulmányozásával nem végeztünk. Ennélfogva az NSC döntéshozatali mechanizmusa mögé bújva halogattam a dolgot. Ám rövidesen kiokosítottak. Nixon nagyon határozott hangú megfogalmazásban közölte velem: komolyan gondolja a megegyezést textilügyben, és elnöki tanácsadóként az a dolgom, hogy járuljak hozzá a cél megvalósításához. Ezt azonban könnyebb volt mondani, mint megtenni, mert a témában való tájékoztatlanságom határtalan volt; első feladatként meg kellett tanulnom a nemzetközi kereskedelmi szakzsargonon komplett szókészletét. Hogy csak néhány példát említsek: „exporttámogatási technikák”; „automatikusan beindító pontok” (e rejtelmesen komplex fogalom azt a pontot jelenti, amikor a korlátozások hatályba lépnek), valamint „kategóriák” (amelyekre a korlátozások vonatkoznak). Ezek mindegyikét aztán szánalmas módon azon nyomban sikerült elfelejtenem. Az egyetlen maradandó elem az emlékezetemben a japán találékonyság iránti félelemmel vegyes tisztelet volt a gazdasági szakértőink részéről, ami arra kényszerítette őket, hogy ragaszkodjanak minden elképzelhető textiltermék-kategória napirenden tartásához a tárgyalásokon, mert meg voltak győződve róla, hogy a minden hájjal megkent japánok egy esetleges hiátust kihasználva az egész megegyezés alól kibújnak.

Így tehát nagy bánatomra és későbbi őszinte megbánásomra belekényszerültem ezekbe a tárgyalásokba. A szerepem az volt, hogy elnöki nyomással támogassam meg a Maury Stans és Peter Flanigan által elért állásfoglalásokat; én csak közvetíteni tudtam őket, megtárgyalni már nem, mivel ha eltérek attól az állásponttól, amelyet közöltek velem, semmilyen intellektuális fogódzóba nem tudok

belekapaszkodni. A Pompidou elnökkel pénzügyi kérdésekről folytatott későbbi tárgyalásaimhoz hasonlóan ez a helyzet megingathatatlanra tett; mivel nem volt hova hátrálnom az álláspontunkat illetően, és bármilyen készítés nélkül arra, hogy saját elképzeléssel tudjak előállni, a másik tárgyaló fél volt kénytelen engedni, ha megegyezést akart elérni.

A részvételem akkor kezdődött, amikor Szató jó japán szokás szerint felderítő járőrként kiküldte az egyik közös barátunkat, akinek nem volt hivatalos tisztsége a japán kormányban. Ennek hála most egy nem hivatalos ember egy tájékoztató bocsátkozott tárgyalásba. A mandátumunkból adódóan a küldött és én könnyen visszautasíthatók voltunk, és rövidesen egy szövevényes kabuki dráma szereplői lettünk. Július 18-án Szató küldötte látogatást tett nálam, amelynek során létrehoztuk a mindkét ország bürokratikus apparátusát megkerülő titkos csatornát (a titkosságot annyiban árnyalám, hogy a témában való tudatlanságom miatt a mi térfelünkön elhelyezkedő kulcsjátékosokat folyamatosan és aprólékosan tájékoztattam mindenről). Szató egyezsége szeretett volna jutni Nixonnal a legfőbb alapelveket illetően mind a nukleáris, mind a textiles témában. Az alapkérdések meghatározása után az apparátusok mindkét oldalon utasítást kapnak majd a részletek kidolgozására. Felhívtam Nixont, és közöltem vele Szató álláspontját. Lelkesen fogadta, mondván: „Próbáljuk meg tető alá hozni, és ne piszmogjunk a State Departmenttel.”

Nixon mindig is körültekintően előrelátó volt a Japánnal való kapcsolatokat illetően. A *Foreign Affairs*-ben publikált „Ázsia Vietnám után” című cikkében (1967) így fogalmazott:

Nem rábízni Japánt a saját fegyveres erőire, és nem ruházni fel a saját védelmét szolgáló felelősségvállalással azt jelentené, hogy népét és kormányát cselekvőképtelenné tennénk, ami, bármik legyenek is a gyökerei a fájdalmas közelmúltbeli történelemben, nem felel meg annak a szerepnek, amelyet Japánnak játszania *kell* ahhoz, hogy segítsen biztosítani a nem kommunista Ázsia közös biztonságát.

Ugyanebben a cikkben Nixon elképzelése Japán fontos szerepéről a regionális biztonságban egybekapcsolódott az USA szerepének növekedéséről vallott nézetével:

Belefáradva a háborúba, elbátortalanodva a szövetségesekkel kapcsolatban, kiábrándulva a segítségból, és megrémülve az itthoni válságoktól, sok amerikai hallgat az új izolacionizmus hívószavára. És nincsenek egyedül; az egész nyugati világban létezik a befelé fordulásra, a szűklátókörűsége és az izolacionizmusra – méghozzá veszélyes mértékben. De nem lehet sem

béke, sem biztonság a jövő generációja számára, ha most nem ismerjük fel a mozgásba lendült erők nagyságát Ázsiában, ahol a világ népességének több mint fele él, és ahol a legnagyobb robbanásveszélyes potenciál lakozik.

Néhány napot a kérdések áttekintésével töltöttem a küldöttel, mielőtt az elnök társaságában elindultam az *Apollo-11* vízre szállásának megtekintésére, majd azután a világ körüli utunkra. Megállapodtunk a textilügy rendezésének általános irányelveiben, amelyeknek megtárgyalására majd a diplomáciai csatornákon kerül sor. A nukleáris kérdést későbbi mérlegelés tárgyává tettük.

A harmonikus légkörbe azonban belezavart egy olyan, előre nem látható fejlemény, amely ha egyszer kezdetét veszi, úgy tűnik, sosem ér véget. Okinaván az amerikai hadsereg ideggázt tárolt néhány bádogtartályban. Egy őrnagy, akinek az esztétikai érzéke felülírta józan ítélőképességét, elhatározta, hogy fehérre festeti a tartályokat. Amikor előkészítésképpen a felületüket simára síkálták, véletlenül lyukakat vágtak néhányukba, ahol gáz szökött ki. A média és a kongresszus részéről gyorsan növekedett a ránk nehezedő nyomás. A japánok figyelme úgy összpontosult Okinavára, mint addig még sohasem. Pár héten keresztül komoly embereknek jó sok időt kellett arra szentelniük, hogy találjanak egy helyet valahol az Egyesült Államokban, ahová a gázt el lehet szállítani, de egyetlen tagállam sem akarta, hogy a területén keresztül szállítsák a végső tárolóhelyre. Végül aztán a Csendes-óceán közepén fekvő Johnston-szigetre vitték, ahol megsemmisítették.

Július végén Rogers külügyminiszter Tokióba utazott a hivatalos tárgyalások folytatására Okinaváról. A kíséretében volt Maury Stans és Clifford Hardin mezőgazdasági miniszter, aki a kereskedelmi és más gazdasági témájú kabinetszintű tárgyalásokon csatlakozott hozzá. A megbeszélések után kiadott kommuniké mindössze azt fedte fel, hogy Rogers és Aicsi Kiicsi külügyminiszter „megvitatta az Okinava feletti közigazgatási jogosítványok Japán részére történő visszaadásának problémáját”. De a japánok gyorsan kiszivárogtatták a médiának, és egy sajtókonferencián augusztus 3-án Rogers is megerősítette, miszerint az Egyesült Államok elvileg beleegyezett Okinava visszaadásába. Az indiszkrécio fokozta Nixon és Szató korábbi eltökéltségét a legérzékenyebb témájú tárgyalások kevésbé porózus privát csatornán keresztüli lebonyolítására.

A megbeszélések elege simán haladtak ahhoz, hogy novemberre Szató meghívást kapjon Washingtonba az okinavai kérdés végleges rendezését célzó nagy jelentőségű találkozókra. Valójában két probléma megoldása várt a vezetőkre: a nukleáris fegyverek tárolása Okinaván, ami nyílt kérdés volt, valamint a textil-export ügye, ahol az engedmények nem kerülhettek nyilvánosságra, nehogy aláássák Szató hazai bázisát. Azt, hogy az elnök ragaszkodik a textilprobléma rendezéséhez, a Fehér Ház politikai vonalvezetése tette világossá számomra. Korántsem lelkesedtem egy alapvető stratégiai fontosságú kérdés összekapcsolásáért

egy átmeneti jellegű belpolitikai problémával, amivel tulajdonképpen megzsaroltuk a japánokat egy ilyen kaliberű ügyben. De 1969-ben még nem voltam elég erős pozícióban egy kollektív álláspont blokkolásához.

Nixon számára a konfrontáció elkerülése a személyéből eredő sajátosság, Szató esetében azonban kulturális követelmény volt. A két vezető egyaránt gondosan eltervezett eredményre kívánt jutni. Ennek jegyében a találkozójuk előtt tíz nappal Szató küldötte Washingtonba jött kidolgozni velem az elérendő megállapodás fő pontjait, és a közzéteendő kommuniké nyelvi megfogalmazását. Alex Johnson és Marshall Green miniszterhelyettes, akik tudtak a bizalmas megbeszéléseimről Szató küldöttével, a következőt tanácsolták: az utolsó pillanatig tartsuk tartalékban az elnök azon döntését, miszerint nem ragaszkodik az atomfegyverek Okinaván tárolásához, hogy maximális engedményeket tudjunk kicsikarni a japánokból textilügyben. Hívhósen közöltem a küldöttel: a végső döntéssel a nukleáris ügyben meg kell várunk Szató megérkezését, hogy a megoldás „az általa elért eredmény legyen, amikor idejön”.

A stratégia rövid távon működött ugyan, de a vele kapcsolatos elvárásunkat a japán miniszterelnök nem tudta teljesíteni, mert túlmént a döntéshozói kompetenciáján. Szató hátrányos helyzetben volt. Ha már egyszer eljött hozzánk, nem engedhette meg, hogy a tárgyalások kudarcot valljanak az atomfegyverek ügyében, mivel ez veszélyeztette volna az egész biztonsági kapcsolatrendszert az Egyesült Államokkal, vagyis a japán külpolitika alappillérét. Ennélfogva a küldött közölte velem: Szató bele fog egyezni egy átfogó jellegű megállapodásba, amelynek értelmében a japánok meghatározott szintre korlátozzák a textilexportjukat az USA-ba. Maury Stans konkrétan le is írta nekem ezeket a korlátozásokat, amit változatlan formában továbbadtam; tőlem akár japánul is írhatták volna, annyit értettem belőle. A küldött visszarepült Japánba tájékoztatni Szatót, majd néhány nap múltán megerősítette, hogy a javasolt korlátozások elfogadhatók lesznek. Úgy látszott, a terep kellően elő van készítve egy sikeres találkozóhoz Nixon és Szató között.

Majd két nappal a japán miniszterelnök érkezése előtt kétségbeesett telefonhívást kaptam Tokióból, Szató küldöttétől. A kiléte leplezésére és a lehallgatókészülékeknél ülő titkosszolgálatok nagyjából két percig tartó megtévesztésére „Mr. Josida” álnéven mutatkozott be, és a „barátom” (Szató) és az „ön barátja” (Nixon) megnevezést használta a probléma válaszolása közben a nyilvános telefonvonalon zajló megbeszéléseink alkalmával. (Ezek a „barátom” / „az ön barátja” típusú beszélgetések hosszú időre az életem egyik sajátos kísértőjelenségévé váltak, és végső soron erősen próbára tették a józan eszemet.) A mostani beszélgetésben arról informált, hogy Szató („a barátom”) titkos tárgyalás során nem tudja rendezni a textilügyet; egész egyszerűen nem lesz képes teljesíteni az ígéreteit. Belpolitikai okok miatt jobban szeretné, ha a megegyezés szerinti álláspont a Genfben most is folyó hivatalos kereskedelmi tárgyalásokon derülne ki. „Josida” megerősí-

tette, hogy az eredmény a megállapodás szerinti konkrét számokat tükrözi majd, de a némileg elhúzódnó folyamat lehetővé tenné egy japán konszenzus kifejeződését. Konzultáltam az összes érdekelt féllel kormányunkban, és mindenki egyetértett a javasolt procedúrával. Rá kellett volna jönnünk, mi fog történni. Ha Szató nem elég erős ahhoz, hogy teljesítse a megegyezésben foglaltakat, amikor pedig a mérleg másik nyelvén Okinava van, bizonyára képtelen lesz megtenni ugyanezt egy tisztán kereskedelmi jellegű tárgyaláson, ahol az engedményeket nagyrészt a japán félnek kell majd megtennie, nekünk pedig semmilyen egyértelmű nyomásgyakorló eszköz nem áll a rendelkezésünkre.

Szató 1969. november 19-én érkezett meg a Fehér Házba egy olyan ország képviselőjében, amelynek biztonsága és külpolitikája teljes egészében az Egyesült Államokon nyugodott. Az általa vezetett Japán az amerikai erőre, határozottságra és vezetésre támaszkodott. Aznap esti pohárköszöntőjében nem fukarkodott a dicséretekkel az *Apollo-12* röviddel azelőtti Holdra szállásában megnyilvánuló amerikai sikereket illetően, mondván, hogy számára ez „nem csupán az Egyesült Államok csodálatra méltó szervezőerejének győzelme, hanem egyúttal az amerikai nép fantáziájának és bátorságának diadala”.

Ez a hozzáállás hatotta át a Nixonnal folytatott tárgyalását is. Az elnökben rokon lélekre lelt. Amellett, hogy gondja volt az amerikai–japán kapcsolatokra, Nixon magánemberként hatszor is látogatást tett Japánban, és nagy véleményrel volt a potenciáljáról és a vezetőiről. Különösen csodálta Szató féltéstvérét, Kisi Nobusuke korábbi miniszterelnököt, aki a miatt a kínos helyzet miatt távozott hivatalából, hogy 1960-ban kénytelen volt lemondani Eisenhower elnök tervezett látogatását. Nixon Szatóról is kedvező véleményt táplált.

A magas rangú vendég megerősítette kormányának határozott elkötelezettségét a biztonsági szerződés érvényben tartására „meglehetősen hosszú időre”. Egy okinavai egyezmény, hangsúlyozta újra, nagyban hozzájárulna az amerikai–japán kapcsolatok ellenzékének hatástalanításához. Ha Okinava nem lesz már útban, jelezte Szató, hazája növelni tudná a védelmi képességét. Nixon biztosította őt a Japán iránti elkötelezettségéről az 1967-es *Foreign Affairs*-cikkével összhangban. Nagyobb szerepvállalásra ösztönözte Tokiót a csendes-óceáni védelemben, és örömet fejezte ki a légierő és a hadiflotta fejlesztését célzó jelenlegi japán erőfeszítések láttán. Azt is remélte, hogy a régió fejlődő államainak nyújtott gazdasági és műszaki segítség révén Japán hozzájárul a szabad Ázsia megerősödéséhez. Szató egyetértett ezekkel a felvetésekkel, és a közös nyilatkozatban messzemenően bizonygatta országa érdekeltségét Dél-Korea, Tajvan és Dél-Vietnám biztonságában. Emellett Japán általános jellegű ígéretet tett arra, hogy „további aktív hozzájárulással veszi ki a részét Ázsia békéjének és prosperitásának biztosításából”. E közös érdekek szimbolikus kifejeződéseképpen forró vonal létesült Tokió és Washington között. (A japán aktivitás fenti előjeleit kezdetben rosszul

fogadták Pekingben. Az első pekingi látogatásom alkalmával Csou En-laj azzal vádolt minket, hogy hagyományos nacionalista ösvényekre tereljük Japánt. Időbe telt, amíg meg tudtam győzni: az amerikai–japán szövetség egyáltalán nem irányul Kína ellen; és valóban, hiszen a legbiztosabb útja annak, hogy fölélesszük a japán nacionalizmust, az lenne, ha Kína és az Egyesült Államok közötti versengést kezdeményeznénk Tokió kegyeinek megszerzése érdekében.)

Mindennek az okinavai kérdésre vonatkoztatott hatásképpen a Dél-Korea, Tajvan és Dél-Vietnám biztonságához fűződő japán érdekeltség filozófiailag megfogalmazott kifejeződése megadta a keretet ahhoz a – lényegét tekintve korlátlan – jogalaphoz, hogy a szóban forgó országok védelmében hagyományos fegyvereket lehessen bevetni. Ez elvezetett a nukleáris kérdéshez. Nixon korábban már beleegyezett az atomfegyverek Okinaván történő tárolási jogának feladásába, azon jog megőrzését viszont fontosnak tartottuk, hogy vészhelyzetben ismét oda szállítsuk őket. Az eredmény komplikált eszmecsere volt „Josida” és köztem egy mindkét fél hazai elvárásait kielégítő formula megtalálására. A japánok olyan nyilatkozatot akartak, amely szerint az atomfegyverek ügyét összhangban kezeljük „a tokiói kormány politikájával, ahogyan azt a miniszterelnök meghatározza”. Ez jelenthetett bármit, de japán kontextusban szükségképpen az Okinavára vitelük tilalmaként kellett értelmezni. A vezérkari főnökök azonban ragaszkodtak *valamilyen* formulához, amely kényszerhelyzet esetén hivatkozási alapként szolgálhat az atomfegyverek újbóli telepítésére. Bizonyos értelemben szemfényvesztő módon csak az ügy kedvező csomagolásáról szólt a vita; egy olyan horderejű döntés, mint atomfegyverek telepítése, nem függhetett régi kommunikékból vett passzusok idézésétől, hanem csak a kérdéses időben fennálló viszonyoktól. Okinava visszaadásához *mindkét* országban szükség volt hazai jóváhagyásra, márpedig a nagyrészt önmagunk által megteremtett dilemma *valamilyen* megoldása nélkül ezt nem lehetett megszerezni.

Alex Johnson és én végül egy amilyen leleményes, épp olyan üres formulával hozakodtunk elő. Az amerikai–japán biztonsági szerződésben ugyanis volt egy vészhelyzet esetén előzetes konzultációt előíró kikötés. Ha erre utalás történik a kommunikében, mindkét fél kielégíti az elvárásokat: Szató fenn tudja tartani kormányának antinukleáris álláspontját, Nixon pedig elmondhatja, hogy a klauzula még egy tényleges szükséghelyzetet megelőzően is biztosítja jogunkat a nukleáris fegyverek kérdésének felvetésére Okinaván. A formulát „Josida” elé terjesztettem, aki megszerezte Szató jóváhagyását.

Ez azonban még mindig nem oldotta meg azt a problémát, hogyan jelenjen meg a szöveg, és ki önti majd végleges formába. „Josida” társaságában kidolgoztam egy nagy műgonddal megfogalmazott szöveget, amelynek során több ízben is elpróbáltuk a tárgyalást főnökeink szerepében, hogy a megfelelő okmány születessen meg. „Josida” ellenőriztette Szatóval, aki úgy vélte, működni fog a dolog.

A forgatókönyv szerint Szató azzal a közismert japán állásponttal fog nyitni, miszerint ellenzi a nukleáris fegyverek *bármilyen* telepítését. Nixon ellenvetéssel fog élni, ismertetve a mi maximális álláspontunk nagyon határozott megfogalmazását. Ezután néhány perces gondolkodást követően Szató előterjeszti a korábban már jóváhagyott kompromisszumot. Miután a hivatalnokok (vagy legalább a jegyzőkönyv) kedvéért latolgatja a dolgot, Nixon elfogadja Szató „kompromisszumát”. Ily módon a formula a japánok elképzelése szerint ölt testet, nem pedig rájuk kényszerítetten; hírnevük makulátlanságán tehát nem esik csorba.

Miután ezt a nehéz kérdést sikerült eltakarítani az útból, a többi már könnyen ment. Nixon és Szató a következőkben állapodott meg: az okinavai közigazgatási jogok kerüljenek vissza Japánhoz, a technikai kérdéseket tisztázó tárgyalások pedig azzal a céllal kezdődjenek meg, hogy az átadás 1972-re fejeződjön be. (A határidőt sikerült betartani; Okinava 1972. május 15-én hivatalosan visszakerült japán szuverenitás alá.) A bázisok hagyományos konfliktusok esetén történő használatával kapcsolatban mindkét fél kifejezte egyetértését, miszerint a visszaadásnak „a Távol-Kelet biztonságának sérelme nélkül” kell végbemennie, és ennél fogva „nem hátráltathatja az Egyesült Államok által vállalt nemzetközi kötelezettségek teljesítését a távol-keleti országok védelme érdekében, Japánt is beleértve”. A Szató látogatásáról kiadott végső kommuniké hangsúlyozta Nixon elnök ígéretét arra, hogy Okinava vonatkozásában jogosnak ismeri el „a japán nép nukleáris fegyverekkel szembeni sajátos érzelmi viszonyulását”. Más szóval Okinava olyan „atomfegyvermentes” lesz, mint Japán többi része, de anélkül, hogy a biztonsági szerződés rendelkezése értelmében szükséghelyzetek esetén sérülne a kölcsönös konzultáció lehetősége.² Szató négy szemközt „mélységes háláját” fejezte ki Nixonnak azért a „nagyilelkű” döntéséért, hogy visszaszolgáltatja Okinavát.

Ekképpen végződött hát egy bonyolult tárgyalás előrelátó és államférfiúi aktus révén. Az elhárított válságokból nem lesz címlapsztori. A felszínen mi engedtünk Okinava ügyében, a valóságban azonban megőriztük az amerikai–japán kapcsolatot. Eltávolítottuk a nukleáris fegyvereket a szigetről, és elfogadtunk bizonyos korlátozásokat a hagyományos fegyverek bevetésében, de ezekkel az intézkedésekkel elkerültük azt, hogy mindent elveszítsünk. Az okinavai támaszpontjaink 1972 óta továbbra is rendben működnek mindennemű beavatkozás vagy számottevő nyilvános ellenállás nélkül. És az okinavai tárgyalások lefektették egy megerősített partnerség alapját Japánnal. A jókedvű Nixon nem járt messze az igazságtól, amikor Szató elutazásakor kijelentette: „Ilyen alkalmakkor azt szokás mondani, hogy új korszak kezdődik az érdekelt két ország kapcsolatában. Ma azonban úgy gondolom, nem lehet kérdéses: ez az állítás azt a tényt rögzíti, hogy új korszak kezdődik az Egyesült Államok és Japán között a kapcsolatainkban, nemcsak kétoldalúan a csendes-óceáni térségben, hanem az egész világon.” Szató hasonlóképpen válaszolt egy levélben: „Meg vagyok győződve arról, hogy orszá-

gaink most a kölcsönös együttműködés korszakába léptek, amely sokkal erősebb alapon nyugszik, mint korábban valaha is.”

A kapcsolatunk felett érzett örömlunket 1969. december 27-én tovább fokozta a japán általános választások kimenetele, amely a vártnál még nagyobb parlamenti többséggel (288 mandátummal a 486 fős képviselőházban) újra hatalomra juttatta Szató liberális demokratáit. Az eredményt az okinavai tárgyalások igazolásának tekintettük. Az amerikai kapcsolat japán támogatói megerősödtek, Szató pedig olyan helyzetbe került, hogy a visszavonulásakor befolyással lehetett utódjának kiválasztására. 1970 februárjában Nixon külpolitikai jelentése némi joggal így utalt az okinavai kezdeményezésre: „Egyike a legfontosabb döntéseknek, amelyeket elnökként hoztam.”

A textiles fiaskó

A textilügy viszont ennél sokkal kényesebb probléma maradt. A szintén Washingtonban tartózkodó „Mr. Josida”, a titkos közvetítő szerepét felújítva, már a Szató megérkezését követő estén felhívott, hogy elmondja: a miniszterelnöknek kétségei vannak a textilügy lehetséges forgatókönyvét illetően, amelynek alapján az átfogó exportkorlátozási tervünk megvalósulna Genfben, ezért éjszaka „újra szeretné gondolni”. Megdöbbenésemet fejeztem ki amiatt, hogy a megállapodásunk ilyen hamar kútba esik. Másnap reggel „Josida” visszahívott, és közölte: „barátja” továbbra is kitart a tervezett forgatókönyv mellett. A japán választások után Szató a megállapodott kimenetel irányába kívánta elmozdítani a dolgokat a genfi hivatalos tárgyalásokon, ám ez csak akkor működne, ha a kommunikációban nem történik utalás a textilügyre. Miután a megoldásnak egy olyan tárgyalás eredményének kellett volna lennie, amely még el sem kezdődött, Szató aligha tudta előre jelezni. És komolyan megterhelne az új kapcsolatot, ha az a látszat keletkezne, hogy a textilexport ügyében tett japán engedményekért cserébe kiárúsítottuk Okinavát. Ezért a kommunikáció gazdasági vonatkozású részei túlárado bőbeszédűséggel szóltak Maury Stans egyéb kedvelt témáiról, amelyek Szató kormányát az akadályok mérséklése mellett kötelezték el a Japánba irányuló külföldi exporttal és beruházásokkal szemben. A textilproblémáról azonban szó sem esett.

Ennek ellenére úgy tűnt, a dolgok sínen vannak. A Nixonnal folytatott tárgyalások második napján Szató egyértelműen megígérte: a textilügy az elnök kívánsága szerint oldódik meg. Kijelentette, hogy teljes felelősséget vállal; ez az ő „személyes krédója”, valamint „esküszik”, megtartja a szavát, és minden erőfeszítését e célból veti latba. Nixon úgy válaszolt, hogy ennyi neki elég is, és a két vezető kezét fogott. Szató ugyan nem használta a megállapodásra az „átfogó” kifejezést, de „Josida” egy aznap esti beszélgetés során biztosított arról, hogy Szató

tiszteletben tartja az egyezséget. A miniszterelnök hazatérése után decemberben „Josida” ismét felhívott, megerősítve főnöke garanciáját, miszerint tényleg átfogó érvényű kétoldalú megállapodás születik textilügyben, bár Szató belpolitikai problémájának megkönnyítése érdekében maga a szó nem fog szerepelni. Ez eléggé észszerű indok volt, miután Szató nemrég tűzött ki általános választásokat december 27-re.

A tárgyalásokon veszélyes dolog olyan sikerekre törekedni, amelyek túlmennek az egyik fél országának belföldi struktúrája által lehetővé tett jogosítványokon, arról már nem is beszélve, ha mindkettőén. A textilprobléma sohasem oldódott meg úgy, ahogyan Nixon és Szató megegyezett róla, mert úgyszólván egyik kormányban sem tudta senki, hogyan lehet elérni a célt, de még azt sem értette, hogy pontosan mi is a cél. Az alsóbb szintű japán tisztviselők azonnal elvetették a Szató–Nixon-megállapodáson alapuló hivatalos javaslatainkat. Felhívtam „Josidát”, aki ismét csak azt mondta, hogy Szató tiszteletben fogja tartani a megállapodást, ám egyúttal hozzátette: Japánban a miniszterelnök titokban tartja az egyezés létezését abban a reményben, hogy ez politikai és bürokratikus szempontból egyaránt megkönnyíti neki a kívánt eredmény elérését. Az információt továbbítottam Alex Johnson felé, hozzáfűzve, hogy ez az egész egy kabuki dráma. Ahogyan később kiderült, inkább kaskai történethez hasonlított.

A textilügyben tartott hivatalos amerikai–japán tárgyalások több szinten folytatódtak, de egyikén sem ajánlott fel vagy fogadott el a tokiói kormány olyan álláspontot, amely hasonlított volna a Szató által megígérthez. Szató ugyanis leküzdhetetlen ellenállással szembesült a japán textilipar és szöszölői részéről a Nemzetközi Kereskedelem- és Iparügyi Minisztériumban (NKIM), a mi kereskedelmi minisztériumunk japán megfelelőjében. Nem volt törvényes lehetősége megoldást ráerőltetni a vonakodó iparágra. Egy ponton még kormányátalakítást is végrehajtott, leváltva az NKIM-minisztert, de hiába; az utód pontosan ugyanúgy ellenezte a koncessziókat.

Mi is kivettük részünket a probléma megnehezítéséből. Ahhoz, hogy a Szató–Nixon-forgatókönyv működjék, nagyon határozott álláspontot kellett volna elővezetnünk, lehetővé téve Szató számára, hogy a Nixonnal való megegyezését kompromisszumként finomítsa. Középszintű hivatalnokaink azonban, akiknek ismeretei a lehetséges megoldásokról japán partnereik nyilatkozatain alapultak, nem hittek abban, hogy maximális mértékben el tudjuk fogadtatni az igényeinket, ezért ragaszkodtak az általuk realiztikusnak tekintett tárgyalási alaphoz, és nem tartottak ki sokáig a forgatókönyv megkívánta keményvonalas álláspont mellett. Ehelyett a majdani megállapodás végeredményének szánt javaslatot terjesztették a japánok elé, abba a tarthatatlan helyzetbe hozva Szatót, hogy fogadja el az amerikai előterjesztést, és kétségbeesett telefonhívásokra késztetve „Josidát”, aki a kemény amerikai kiinduló álláspontra tett ígéretem megszegésével vádolt meg

engem – bizonyára azon nagyon kevés alkalom egyikeként, amikor egy külföldi kormány amiatt emel panaszt, mert túlságosan is egyezsége törekvő javaslatot kap a másik féltől. Mindeközben az amerikai kongresszusban egyre nagyobb nyomás nehezedett ránk a gazdasági hadviselés legátütőbb nehéztüzérsége – a japán textilimportra súlyos kvótakorlátozásokat kivető törvényhozás – bevetésére. Harmonikus megoldás helyett a textilügy konfrontációvá fajulással fenyegetett.

1970 februárjában „Josida” Japánba invitált a probléma rendezésére. Egyáltalán nem lelkesedvén attól, hogy ilyen mélyen belemerüljek egy olyasfajta tárgyalásba, amelyet alig értek, és amelynek megoldásához nem tudok érdemben hozzájárulni, sürgettem Alex Johnsont, álljon elő valamilyen alternatív megoldással. Alex Phil Trezise-t, a State Department kereskedelmi szakértőjét ajánlotta, akit azonban „Josida” nem fogadott el, mondván, hogy túl alacsony szintű; kormánytagnál alább ugyanis nem adta. A választás Maury Stansre esett. Miután teljesült a kívánsága, „Josida” öt nap múlva felhívott, és közölte velem, halasszuk el a látogatást. Mivel a japánok még nem tudták rendbe tenni a házuk táját, ez idő szerint nem lenne semmi értelme Stans jövetelének.

Ehelyett márciusban egy másik szigetországi tárgyaló érkezett Washingtonba nem kielégítő javaslatokkal. „Josida” azonban telefonon biztosított afelől, hogy a japán ajánlat csak „úgy látszik, mintha” elfogadhatatlan lenne, mert a tényleges tokiói álláspont ennél rugalmasabb. Alex Johnson, Maury Stans és az én számomra ez korántsem volt nyilvánvaló. Majd további hívások érkeztek „Josidától” jobb javaslatokat ígérve, és könyörögve nekem, hogy meg ne szakítsuk a tárgyalást. A mostanra már szokásos kört megfutva kikértem Johnson és Stans véleményét, majd közöltem „Josidával”: nagyon várjuk az új javaslatait. Sohasem fogjuk már megtudni, mi történhetett volna, mert ezen a ponton a szabadkereskedelmet pártoló és a korlátozó törvényhozást megelőzni törekvő egyik prominens amerikai üzletember Tokióban saját indíttatásból önálló kompromisszumos elképzelésekkel állt elő, a japánok pedig kapva kaptak rajta. Ezek az elképzelések ugyanis kevesebbet vártak tőlük a külügy által javasoltaknál, amelyek viszont túl „puhák” voltak ahhoz, hogy lehetővé tegyék Szatónak a kompromisszummal való előhozakodást, és aláírték annak, amiről „Josida” elhitette velem, hogy Szató készen állhat felajánlani. Nem esoda tehát, hogy a japánok sietve magukévá tették az üzletember felvetését. Stans és Johnson javaslatára fel kellett hívnom „Josidát”, és közölnöm vele: az illető saját szakállára cselekszik, és nincs felhatalmazása a kormánytól. Nixon utasított, hogy sürgősen „hozzam tető alá az alkut” Szató küldöttével, mert most már „túl sok a szereplő a drámában”. Egyetértettem vele; aligha volt bölcs dolog hagyni, hogy a japánok körülnézzenek a piacon a nekik legjobban tetsző ajánlatért.

A komédia még további két éven át húzódott, csaknem azonos forgatókönyv szerint. Mijazava Kiicsi japán NKIM-miniszter 1970 júniusában látogatást tett

Washingtonban, és (Johnson, valamint az én jóváhagyásommal) találkozott Stansszal. Mijazava javaslatai Stans szemében visszakozásnak tűntek mindenben, amibe a japánok valaha is beleegyeztek a tárgyalások folyamán, és még kevésbé foglalták magukba a Szató-tervet („kamikaze-hozzáállás”, mondta erről Stans mogorván). A huzavona vége az lett, hogy az elnök az adminisztráció álláspontját megváltoztatva „nem szívesen bár”, de jóváhagyta a kvótáról szóló törvényhozást. Többször is hangsúlyoztam Stans és Johnson előtt, mennyire ki szeretnék szállni már a tárgyalásból, ám biztattak, hogy maradjak csak benne, mert az én „hátsó csatornám” látszott az egyedülinek, amely reményt nyújt arra, hogy bármiféle koordinációt lehessen elérni a két fél kaotikus törekvései között. 1970 őszén Peter Flanigan nemzetközi gazdaságpolitikában illetékes elnöki tanácsadót is bevonva a drámába, újabb kudarcba fulladt kísérletet tettünk egy megegyezés tető alá hozására a japánokkal.

Ősszel az ENSZ évfordulós ünnepségére Szató miniszterelnök Amerikába utazott. Az elmaradhatatlan küldött persze megelőzte – habár ezúttal nem „Josida” volt az illető. Az új ember határozottan kijelentette: amikor Szató meglátogatja Nixont, becsületbeli ügyként kezelve rendezni kívánja a textilkérdést. Erősen szorgalmaztam nála, hogy csak akkor vesse fel a dolgot, ha Szató tényleg teljesíteni tudja. Nixon megérti, ha áthidalhatatlan belpolitikai akadályok időnként a politikusok legjobb szándékait is megghiúsítják – ezt már ő maga is megtapasztalhatta. De egy második kudarc megingathatja a bizalmat.

Szató azonban ragaszkodott egy újabb menetre a textilproblémában. Az előző évi előadás most megismétlődött. Állítása szerint Szató tizenhat prominens kérdés közül tizennégyben meg kívánt egyezni, a maradék kettőt viszont meg akarta tartani a visszatérésére, hogy a végső döntéshozatalra ne Washingtonban, hanem Tokióban kerüljön sor. Miután elkészült Nixontól, váratlanul megjelent az irodámban. Meg kívánja erősíteni elkötelezettségét a munkatársaim előtt is, közölte velünk, majd megismételte a Nixonnak mondottakat.

Ezután visszautazott Tokióba. Ennek ellenére semmi sem történt, a tárgyalások továbbra is holtpontra álltak. Szató kétségkívül őszinte volt az ígéreteit illetően. Túl intelligens volt ahhoz, hogy ilyen ügyetlen kifogásokkal próbálkozzon, és túlságosan is tisztességes ahhoz, hogy trükkökhöz folyamodjon egy olyan országgal szemben, amelyet őszintén szeretett, és egy olyan elnökkel szemben, akit nagyra tartott. Túl sokat vártunk el tőle, ő pedig többet ígért, mint amennyit kellett volna, és mélységesen szégyellte magát, mert nem volt képes teljesíteni. A szégyenben azonban alighanem osztoznunk kell.

1971 elején Wilbur Mills képviselő, az Adóügyi Házbizottság elnöke kiemelkedő feygyvertényt végrehajtva közvetlenül a japán textiliparral tárgyalt a megegyezésről, ám az általa kötött megállapodást az amerikai textilipar és a Fehér Ház elégtelennek minősítve elutasította. 1971 folyamán David Kennedy különleges

ügyekben meghatalmazott nagykövet és egykori pénzügyminiszter kapott megbízást a textilügyi tárgyalásokra. A vita ezután összerosódott a Nixon által 1971. augusztus 15-én bejelentett új gazdaságpolitikával. Ez volt az 1971-es év második „Nixon-sokkjá” (a titkos kínai látogatás után), amely nagyrészt a korábbi amerikai–japán kereskedelmi tárgyalások kudarcba fulladásának produktuma volt. Végül aztán az így előállt súlyos kényszerhelyzetben, ami még az ellenséggel kereskedelmi tevékenységet tiltó 1917. évi törvény [Trading with the Enemy Act] alapján a kvóta elnöki rendelet útján való kivetésének kellemetlen fenyegetésével is párosult, a japánok 1971. október 15-én egyezsége jutottak Kennedy nagykövettel.

A bírálók szerint ebben a kérdésben az úgynevezett Nixon–Kissinger-diplomácia a szokásos meg nem értését tanúsította egy szövetséges demokratikus ország pluralista politikai rendszere iránt, amelyben a vezetők nem tudják úgy kezükben tartani a döntéshozatalt, mint egy diktatúrában.³ Noha akkoriban még nem érzékeltam a japán politikai kultúra minden finomságát, nagyon is jól eljutottam annak a problémának a megértéséig, amellyel szembe kellett néznünk. Valójában nem „háttéracsatornás tárgyalás” volt ez a szó szokásos értelmében, mert minden fordulóban kényszerűségből kapcsolatban álltam a külügyi és a kereskedelmi tárca vezető tisztviselőivel, bármilyen ellenkező értelmű sürgetések érkeztek is Nixontól. A többi érdekelt kormányhivatal azt remélte, hogy a Szató felé kiépített fehér házi csatorna valami értelmes megoldást tud kihozni a mindkét oldalon mutatkozó zűrzavarból. Ugyanígy nem azért keletkezett a vita, mert Nixon félreértette Szató időnkénti ígéreteit, ahogyan többen állították.⁴ Szató egyértelmű ígéretét időről időre megismételte a küldötte. Lehet azt mondani, hogy az első számú hiba Nixon 1968-ban tett kampányígérete volt, amelyért túl magas árat kellett fizetnünk a külpolitikai céljainkat illetően.

A valódi probléma azonban természetesen mélyebben gyökerezett, és alapvető fontosságú minden ipari demokrácia jövőjére nézve. Miközben Japán, az Egyesült Államok, Kanada és Nyugat-Európa országai egymás politikai és katonai szövetségesei, egyúttal elkerülhetetlenül gazdasági versenytársak is. Lévnem demokráciák, a rendszereink kétségkívül szétterítik azt a gazdasági és politikai hatalmat, amelynek alapján döntések születnek gazdasági kérdésekben. Eddig még egyetlen kormánynak sem sikerült megoldania azt a problémát, miképpen lehet autonóm nemzetgazdasági politikát folytatni a kereskedelmi rivalis szövetségesek részéről keletkező növekvő feszültség nélkül, ám még ennél is kevésbé sikerült megoldanunk azt a kihívást, hogy a szabad népek kohéziójának megerősítése végett összhangba hozzuk gazdasági céljainkat. Függetlenséget hirdetünk ugyan, de mindeddig vonakodtunk annak elfogadásától, hogy ez bizonyos mértékű függőséggel is jár.

Ennélfogva az ipari demokráciák közötti kereskedelmi viták még mindig velünk vannak, és az 1973–74-es energiaválságot követően megerősödött, ver-

senyre készítető és protekcionista nyomás elhúzódozó recesszióba taszította az ipari világot. A textiles fiasco az egyik nagy botlás volt Japán amúgy lenyűgöző gazdasági döntéshozatali eredményeiben. Másrésztől továbbra is az amerikai rendszer egyik súlyos gyengesége marad a politika sebezhetősége a protekcionista nyomással szemben, amely túl nagy kockázatvállalásba hajszolt bele minket az a törekvésünkkel, hogy kikényszerítsünk egy ilyen megállapodást a japánokból (ha másért nem, akkor azért, hogy elejét vegyük a még brutálisabb törvényi rendelkezéseknek). A protekcionizmus a gazdaságilag gyengék menedéke; egy bölcsebb nemzetpolitika a munkaerő szabad áramlásának és az erőforrásoknak a növelésére törekedne, hogy el tudjunk szakadni a hanyatló iparágaktól, és fejleszteni tudjuk a produktívabb szektorokat. Továbbá a protekcionizmus mindekelőtt egy olyan ország számára tarthatatlan stratégia, amelyik az ipari demokráciák szövetségének vezetője akar lenni. Ez konfliktusba taszított minket, pedig a felelős politikusi magatartás azt kívánja, hogy gazdasági téren is újra hangsúlyozzuk azt az alapvető érdekösségünket, amely minden bizonnyal működne a biztonságunkat érő külső fenyegetések megnyilvánulása esetén. Ezzel szemben áll annak veszélye, hogy az egyre elkeseredettebb gazdasági összeütközések alááshatják a törekvések és az érdekek egységét, ami pedig szabadságunk védőbástyája. Még fel kell nőnünk a válaszadáshoz erre a kihívásra.

10. FEJEZET

Szavak és árnyékok A közel-keleti stratégia evolúciója

Hivatalba lépésemkor nagyon keveset tudtam a Közel-Keletről. Sohasem tettem látogatást egyetlen arab országban sem, és a közel-keleti tárgyalások liturgiájában sem voltam otthonos. Első alkalommal 1969 februárjában, a brit nagykövetség által adott vacsorán voltam fültanúja a régió diplomáciáját jellemző megnyilvánulási formák egyikének. Valamelyik résztvevő az ENSZ Biztonsági Tanácsa 242. számú határozatának ceremoniális nyelvezetét idézve dünnyögött valamit egy igazságos és tartós béke szükségességéről biztonságos és elismert határok között. A kifejezés annyira üres szólamnak tűnt számomra, hogy az illetőt ugratással vádoltam. Ez azonban olyan hibának bizonyult, amelyet többé nem volt szabad elkövetnem. A hivatali időm lejártakor hasonlóvá váltam a közel-keleti játszma minden más játékosához; a szó realitássá változott, a forma és tartalom pedig egybeolvadt. Nyakig merültem ennek az örjítő, heroikus és felvillanyozó régiónak az ellentmondásaiba, szenvedélyes indulataiba és frusztrációiba. Ha az olvasó az ebben a fejezetben körvonalazott diplomáciát a vég nélküli manőverezés és zűrzavar gyötrelmes ingoványának találja, tudni fogja, hogyan éreztem.

1969 előtt, a hatvanas években a térséggel kapcsolatos személyes ismereteim három rövid izraeli tartózkodásra korlátozódtak. Különösen élénken él az emlékezetemben a Ginoszár kibucban tett látogatásom. Itt élt Jigal Allon, 1957-ben diákom a harvardi nemzetközi szemináriumomon, majd később Izrael miniszterelnök-helyetteseként és külügyminisztereként a kollégám. A Galileai-tenger partján fekvő kibucban az intenzíven megművelt terület minden négyzetcentiméterét a terepviszonyok és a konfliktusok által teremtett ellenséges környezetből kellett elragadniuk az ott lakóknak. Emlékszem, a Galileai-tenger felé pillantva magányos halászcsonakot vettem észre a Golán-fennsík meredek lejtőjének pereménél, kényelmes célpontul szolgálva a lőtávonon belüli sziriai fegyvereknek. Akkor arra gondoltam, milyen keveset értenek meg a materialista filozófusok az emberi motiváció természetéről. Itt volt egy nép, amelyet a hit tartott életben kétezer évnyi üldöztetésen keresztül, visszakövetelve olyan álmokat, amelyek mindezen idő alatt sokkal erősebbek voltak a létük tragikus realitásainál. De arra is gondoltam, hogy e hit lényegét nem szabad felélni egy olyan ország heroikus védelmében, amely előtt az újabb ostromlott gettóvá válás fenyegető kilátása lebeg. Előbb-utóbb el kell jönnie a megbékélésnek a fennsíkon élő férfiakkal és nőkkel.

A közel-keleti béke nem csupán fizikai szükségesség volt, hanem spirituális teljesítmény is. Sohasem jutott eszembe, hogy egy napon én is részese lehetek az ezért folyó küzdelemnek.

Akkor még azt sem fogtam fel igazán, hogy a különböző követelések igazolására szolgáló szóáradat inkább elhomályosítja az alapvető álláspontokat ahelyett, hogy megvilágítaná őket. Ebben a sivatagok és kopár hegyek alkotta sivatár régióban, ahonnan három világvallás is útjára indult, mélyről fakadó hajlam él a túlfűtött szenvedélyekre, amit csak felnagyít az a tény, hogy a földrajzi viszonyok nem szabnak határt az emberi képzelőerőnek. Csupán az elszántak tudnak túlélni ennyire ellenséges topográfiai és éghajlati viszonyok között, ahol az ember legfőbb menedéke nem a természet, hanem a hit és az emberi kapcsolatok. Sehol másutt nem lehet találni ilyen markáns vonalakkal gravírozott személyiségű vezetőket ekkora számban, és sehol másutt nem esnek az egyes politikusok személyes meggyőződése ennyire döntő súllyal latba. Az embereket a hit egyesíti egymással, a kimondott szónak pedig gyakran meghatározó szerep jut. Akár az izraeliek talmudi szövegmagyarázatát, akár az arabok epikus költészet iránti vonzódását nézzük, a határvonal gyakran áthúzódik a szenvedélyes retorika szférájába és az emberi inspiráció birodalmába, túlmenve azon, amit a pragmatikus Nyugat empirikus realitásnak tartana. Jaj annak az óvatlan kívülállónak, aki ezt a túláradó nyelvi bőséget szó szerint értelmezve azzal próbál megoldást találni, hogy megkérdezi a szemben álló feleket, valójában mit is akarnak.

Amit a közel-keleti konfliktusban részt vevő felek igazából akarnak, az mélyen ott rejtőzik a meggyőződéseikből, a sérelmeikből és az álmaikból összegyúrt elegyben. A hivatalos álláspontok a Platón barlangjának falára vetült árnyékokhoz hasonlatosak egy transzcendens valóság torz visszatükröződéseként, amelyeket csaknem lehetetlen befoglalni egy tárgyalási folyamat száraz legalizmusának kereteibe.

A gyakorta elhangzó állítások ellenére a konfliktus nem tart már évezredek óta, hanem nagyon is 20. századi produktum. Az igaz, hogy a cionizmus és az arab nacionalizmus mozgalma az 1800-as évek vége felé indult útjára, de akkor még nem irányultak egymás ellen. Csak miután az ottomán uralom évszázadait felváltotta a brit mandátum, és felmerült Palesztina önrendelkezésének perspektívája, kezdtek meg a mar generációk óta bekesen egymás mellett élő arabok és zsidók halálos küzdelmüket a föld politikai jövőjéért. A közösségek közötti konfliktust megszülő modern kor azután minden gonoszágával tevőlegesen hozzájárult ennek az elmérgezéséhez. A náci holokauszt morálisan sürgetővé tette a zsidó állam létrehozása iránti törekvést. De alig jött létre, és adta rá áldását a nemzetközi közösség 1948-ban, máris kénytelen volt megvédeni a függetlenségét arab szomszédjaival szemben, akik végképp nem értették, miért kellene nekik áldozatot hozva vezekelniük az európaiak bűnei miatt, amelyeknek az elkövetésében nem

vettek részt. Izrael győzelme az 1948–49-es háborúban felszította az arab nacionalizmus lángját, amint a vereség miatt hitelüket veszített tradicionális rezsimek a pánarab és szocialista eszmék formájában megjelenő radikális ideológia befolyása alá kerültek. Majd a régió a hidegháborús rivalizálás gyújtópontjában találta magát, ami tovább súlyosbította a helyi konfliktusokat, és felidézte annak veszélyét, hogy külső erők is belekeveredhetnek egy komoly konfrontációba.

1969-re Izrael már húsz éve létezett úgy, hogy a szomszédjai nem ismerték el, gerillák zaklatták, támadások érték a nemzetközi fórumokon, és arab gazdasági bojkott sanyargatta. Már az alakja is kifejezte állami létének törekeny mivoltát; a mediterrán tengerpart és a jordániai határ közötti legkeskenyebb ponton mindössze *kilenc mérföld széles* volt, a megosztott Jeruzsálemet és Tel-Avivot összekötő főút pedig helyenként még száz méter távolságban sem húzódott az arab őrhelyektől. A minden határán kérlelhetetlen ellenségekkel körülvett Izrael külpolitikája elválaszthatatlan lett védelmi politikájától; a kardinális és végső célját az jelentette, ami a legtöbb más nemzet számára a külpolitika kiindulópontja: létezéshez való jogának elismerése a szomszédjai által. Az 1967-ben elfoglalt területeket természetes módon a biztonsága biztosítékának tekintette, amire egész addigi létezése során hiába törekedett. A területekért és az elismerésért egyaránt harcolva vonakodott tudomásul venni, hogy ezek a célok összeférhetetlennek is bizonyulhatnak.

A látásmódok között tátongó szakadék – amelyben, mint valamennyi tragédiában, mindkét fél egy igazságot képviselt – jelentette az arab–izraeli konfliktus keserű megoldhatatlanságát. Amikor az igazságok összezsapnának, első áldozattá a kompromisszum válik. Megegyezés csak a lényeg megkerülésével érhető el. Amint a felek a konkrétumokhoz közelítenek, a haladás semmivé lesz. A hivatalba lépésünkör ez mind nyilvánvalóbbá vált. A Közel-Kelet még mindig a hatnapos háború utóhatásainak foglya volt. Az álláspontok megmerevedtek, a diplomácia holtpontra jutott, az ellenségeskedések pedig egyre inkább eskalálódtak.

1967. június 5-én Izrael kitört a határai mögül, betetőzve egy olyan esemény-sort, amelyben az arabok szándékait magával ragadta szárnyaló retorikájuk. 1967 májusában a Szovjetunió figyelmeztette Egyiptomot, hogy küszöbön áll egy Szíria elleni izraeli támadás. Ez a szovjet állítás nem volt igaz; akár szándékos valótanságról volt szó a feszültség kiprovokálásának és nemi oleson szerzett elismeres bezsebelésének szándékával, akár jóhiszemű félreértésről, mindenképpen végzetes fejleményeket hozott mozgásba. Gamal Abdel Nasszer elnök elhamarkodottan az 1956 óta gyakorlatilag demilitarizált területnek számító Sínai-félszigetre vezényelte hadseregét, bejelentette az Eilat izraeli kikötőváros Vörös-tenger felőli megközelítését lehetővé tevő Tirán-szoros lezárását, és felszólította U Thant ENSZ-főtitkárt az izraeli és egyiptomi haderőt a határ mentén elválasztó ENSZ-békefenntartó erők [United Nations Emergency Force, UNEF] kivonására. Két-

séges, hogy Nasszer katonai erőpróbára törekedett volna; még az is lehet, hogy maga is megdöbbsent azon a sietségen, amellyel U Thant teljesítette a felszólítást. Elképzelhető módon nem akart többet a hősies pózban tetszelgésnél.

Időnként azonban a szereplők szándékait megtréfálva az események kicsúsznak az ellenőrzés alól. Miután az ENSZ-erők helyét az egyiptomi hadsereg foglalta el a határán, Izraelnek nem maradt más választása, mint a mozgósítás, mivel az ország területe túl kicsi volt ahhoz, hogy felfogjon egy első csapást. És ha egyszer mobilizált, a harcról szóló döntést heteken belül meg kellett hoznia, mivel gazdasága nem tudta volna elviselni a mozgósítás által elszívott munkaerő meghatározatlan ideig tartó hiányát, az egyiptomi haderővel a határán pedig leszerelni sem tudott. De a nemzetközi diplomácia a szokásos kényelmes üzemmódban működött. A helyzet tanulmányozását konzultáció és megnyugtató követte, miközben a világ politikusai különböző variációkat vitattak meg a Tirán-szoros blokádjának megszüntetésére. Az eredménytelen eszmecsere végül addig húzódtak, amíg június 5-ének reggelén Izrael meglepetésszerű támadást indítva egyetlen csapással meg nem semmisítette az arab légierőt. A hat nap múlva már véget is érő háborúban területeket foglalt el Egyiptomban, Szíriában és Jordániában – a Sínai-félszigetet, a Golán-fennsíkot, valamint a Jordán folyó nyugati partját. Az elfoglalt terület Izrael eredeti területének háromszorosát is meghaladta.

Az 1967-es háború folyamánaképpen exponenciálisan növekedett az arab radikalizmus. A kulcsfontosságú arab országnak számító Egyiptomnak, sőt valójában az arab világ nagy részének politikáját továbbra is a szeszélyes és ingatag Nasszer irányította. A palesztin gerillák növekvő jordániai jelenléte súlyosan veszélyeztette a mérsékelt, Nyugat-barát hasemita uralkodó, Husszein király hatalmát, míg felforgató tevékenységük következtében az 1969-es év legnagyobb részében Libanon lényegében nem rendelkezett működőképes kormánnyal. A Szovjetunió szilárdabban megvetette lábát a térségben azzal, hogy óriási mennyiségű hadianyagot és katonai felszerelést szállított Egyiptomba, Irakba és Szíriába; az arab frontországok, miután 1967-ben megszakították kapcsolataikat az Egyesült Államokkal, diplomáciai és anyagi vonatkozásban egyaránt az orosz támogatástól váltak függővé. Bármilyen volt is a szovjetek hivatalos diplomáciai álláspontja, fegyverszállításaik megerősítették az arab politika irredenta és kérlelhetetlen irányzatát; ez az 1967 augusztusának végén megtartott kartúmi arab csúcstalálkozó által egyhangúlag kinyilvánított „három nem” proklamációban fejeződött ki, amely szerint „nem kötünk békét Izraellel, nem tárgyalunk Izraellel, nem ismerjük el Izraelt”.

Az arab világ egyes körei azonban fokozatosan kezdték megérteni, hogy a hajthatatlanság állandósítani fogja az elfoglalt területek izraeli megszállását. Míg Szíria nem volt hajlandó tárgyalni, Egyiptom és Jordánia óvatos és vonakodó puhatolózásba kezdett a rendezés valamilyen formája irányában. Követelték

ugyan Izrael visszavonulását az 1967. június 5-e előtti határok mögé, de egyúttal jelezték hajlandóságukat arra, hogy fontolóra veszik az ellenségeskedésről való lemondásnak, a minden állam biztonságos létezéshez való jogának és Izrael elismerésének deklarálását. Habár ez óriási előrelépést jelentett az arab magatartást két évtizeden át jellemző ellenséges indulatokhoz képest, messze nem felelt meg Izrael kinyilvánított igényeinek, amelyek a következők voltak: közvetlen tárgyalások, biztonságos és elismert országhatárok (eufémizmus a megváltoztatásukra), a kereskedelem és az utazás előtt nyitva álló határok, valamint a szabad hajózás garantálása a nemzetközi vizeken. Ám még a mérsékeltnek számító arabok sem elégedtek meg a teljes kivonulásnál kevesebbel, a közvetlen tárgyalásokat pedig elutasították. (Legalábbis nyilvánosan. Jordánia valójában még ezen időszak alatt is fenntartotta a titkos közvetlen kapcsolatokat Izraellel.) A radikális arabok semmilyen alapon nem voltak hajlandók tudomást venni a békefolyamatról. Az El Fatah nevű palesztin terrorszervezet egy 1968. novemberi politikai nyilatkozatában elutasított „minden kompromisszumot, amelynek célja a fegyveres harc beszüntetése”, óva intett minden arab kormányt ilyen politika folytatásától, és önmaga elé egy „szabad, nyitott, nem szektás, nem rasszista társadalom [létrehozását tűzte ki célul] Palesztinában”¹ – más szóval Izrael állam teljes megsemmisítését.

A 242. számú határozat, amelyről a későbbiekben majd oly sokszor fogok még hallani, pusztán csak szőnyeg alá söpörte ezeket a különbségeket, amikor 1967. november 22-én az ENSZ Biztonsági Tanácsa a két fél jóváhagyásával elfogadta. A határozat „igazságos és tartós békéről” beszélt „biztonságos és elismert határok” között; felszólított az „ellenségeskedés jogának és állapotának” megszüntetésére, Izrael kivonulására „a jelenlegi konfliktus során elfoglalt területekről”, valamint minden állam „szuverenitásának, területi sérthetetlenségének és politikai függetlenségének” elismerésére. De hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy ezek a nem egyértelmű kifejezések csak azért voltak elfogadhatók mindegyik fél számára, mert saját magukra nézve kedvező értelemben tudták őket interpretálni. Egyiptom és Jordánia szerint a „kivonulás az elfoglalt területekről” *minden* elfoglalt területről történő kivonulást jelent, Izrael értelmezésében viszont a „biztonságos és elismert határok” kitétel *kizárja* a visszatérést a hatnapos háború előtti határokhoz. A zsidó állam számára a kivonulás a kézzelfogható biztosítékok feladását jelentette, és ellenszolgáltatásra tartott igényt, az arabok szemében azonban annak visszaadását, ami szerintük az övék – ezért az izraeli kivonulást az igazságosság érvényesülésének, nem pedig izraeli engedménynek tekintették.

Ezek az egymással ütköző nézőpontok uralták a közel-keleti vitákat, és akadályozták meg minden reálisan szóba jöhető alkut; mindegyik fél arra törekedett, hogy fő céljának az elérését belépődíjként fogadtassa el a tárgyalásokra. Egyiptom kitartó álláspontja szerint az izraeli kivonulásnak *meg kell előznie* a többi felté-

tel bármelyikének teljesítését, vagy akár csak a megtárgyalását is. Izrael kezdettől fogva közvetlen tárgyalásokat követelt, aminek megvolt az a kettős előnye, hogy egyrészt legalább a hallgatóságos elismerést megkapja általuk, másrészt pedig minimalizálja a nagyhatalmi kényszerítés veszélyét. Jordánia hallgatóságos beleegyezését a 242. számú határozatba úgy sikerült megszerezni 1967-ben, hogy ENSZ-nagykövetünk, Arthur Goldberg ígéretet tett: az előírásai alapján azon dolgozunk majd, hogy a Nyugati part kisebb határkiigazításokkal visszakerüljön Jordániához, valamint készek vagyunk latba vetni befolyásunkat, hogy Jordánia is szerepet kapjon Jeruzsálem státuszának rendezésében. Mivel azonban nem folytak tárgyalások, ez nem volt több üres ígéretnél.

A 242. számú határozat különleges megbízott kinevezésére kötelezte a birmai U Thant főtitkárt, aki egyeztet az érdekelt felekkel, és megpróbálja beindítani a tárgyalásokat. U Thant Gunnar Jarring moszkvai svéd nagykövetet jelölte ki a nagy feladatra. Hogy felmérje, vajon a disszonáns hangokból kihallatszik-e némi koherencia, Jarring azzal kezdte misszióját, hogy kérdőíveket küldött szét a feleknek, amelyekben felkérte őket álláspontjuk ismertetésére. Hónapokig tartó halogatás után a maguk tekervényesen megfogalmazott nyelvé végül közölték vele ugyanazt, amit egyszerű és időnként demagóg megfogalmazásban nyilvánosan már deklaráltak. Amikor Jarring látogatást tett a Közel-Keleten, a felek valódi álláspontját még kevésbé összeegyeztethetőnek találta, mint a nyilvános kijelentéseiket.

Nem kevés pátoz hatotta át a felek által elővezetett érvek mögött meghúzódó érzelmeket. Izrael ragaszkodott a „mindenkire kötelező békéhez”. Csak egy olyan ország tulajdoníthatott ilyen nagy jelentőséget ennek a kifejezésnek, amely fennállása során a békét sohasem ismerte. Mert vajon mi a kötelező béke szuverén államok között, amikor a szuverenitás egyik attribútuma annak joga, hogy meg gondolják magukat? Franciaország és Németország három évszázadon át háborúzott egymással csaknem mindegyik generáció részvételével; az összes konfliktust hivatalosan „kötelező” békeszerződés zárta le, amely azonban semmit sem ért a következő háború megakadályozásában. Ugyanígy nem vették elejét 1914-ben a „nyitott határok” az Európát alapjaiban megrázó első világháború kirobbanásának. A történelem során a legtöbb háborút kezdetben békésen egymás mellett élő országok vívták; az már a Közel-Kelet különös örölete volt, hogy a háborúi olyan államok között törtek ki, amelyek technikai értelemben már amúgy is hadban álltak egymással.

Nasszer az összes megszállt területről való feltétel nélküli kivonulást követelt, de azt már sohasem magyarázta el, vajon mi ösztönözhetné erre Izraelt a harcok beszüntetésére tett nem egyértelmű ajánlatai tükrében. Ám nem hivatkozott egy olyan békemegállapodás korábbi példájára sem, amely egyedül a győztes feltétel nélküli kivonulásán alapult az általa elfoglalt területről. Nasszer számára

azonban Izrael elismerésének kilátása olyan személyes trauma volt, hogy már a kifejezés pusztá említésére is felmentést adott önmagának annak szükségessége alól, hogy konkrét jelentéssel ruházza fel.

A világ más régióiban ezek a körülmények esetleg egy sor háború által meg-megszakított patthelyzetet eredményeztek volna egészen addig, amíg a felek ki-merülése létre nem hoz egy olyan egyensúlyt, amelyet a kellő bölcsesség hiánya képtelen volt megvalósítani. De a 20. század második felében a Közel-Kelet a globális politika forratagában élt. Habár a hatvanas évek vége felé az olaj még nem számított ritka értékű közszükségleti cikknek, a kontinensek és civilizációk találkozási pontján fekvő régió fontosságát nagyon is világosan megértette mindenki. A Szovjetunió, amely a késő negyvenes években leírta a Közel-Keletet mint olyan térséget, ahol nem képes érvényesíteni befolyását,² tíz évvel később fegyvereladással, húsz esztendő múltán pedig katonai tanácsadók ezreinek Egyiptomba küldésével lépett színre. A szovjet jelenlét fontos geopolitikai változást jelentett a második világháború után. Tizenöt éven át hozzájárult a konfliktus elmérgesedéséhez. Az idő múlásával az oroszok egyre merészebben cselekedtek. 1956-ban marginálisan beleavatkoztak a szuezi válságdiplomáciába, és katonai intervenciót kilátásba helyező homályos fenyegetéseket tettek, *miután* a Nagy-Britanniára és Franciaországra gyakorolt nyomásunk által ezt már kockázat nélkül megtehet-tek. 1967 után a Közel-Keleten tartózkodó szovjet katonai tanácsadók száma az ötszörösére emelkedett. A hatvanas évek alatt a szovjet befolyás drámaian megnövekedett Egyiptomban, Szíriában, Irakban, Algériában, Szudánban, majd később Líbiában. Az 1967-es háborút, amelynek kiprovokálásában tevékeny szerepet játszottak, a történelemben most első ízben képessé tette őket arra, hogy egy körülbelül ötven hadihajót magába foglaló állandó flottát állomásoztassanak a Földközi-tengeren.

A külső hatalmak szerepe csaknem olyan bonyolult volt, mint a főszereplőké. A Szovjetunió az arab ügy szószólójaként fellépve támogatta az arab javaslatokat, és nem állt elő semmiféle lehetséges kompromisszummal. A nyugat-európai országok a tehetetlenségük és egy újabb konfliktus gazdasági veszélyei okozta balsejtelmek között őrlődtek. Közülük a legaktívabb, De Gaulle francia elnök a hatnapos háború után valójában az arab álláspontot tette magáévá. Ami az Egyesült Államokat illeti, Johnson elnök egy 1967. június 19-én elmondott beszédében bármilyen konkrétum megfogalmazásának kerülésével lavírozni igyekezett az ellentétek zátonyai között; a határok, az elismerés és a hajózási jogok szóba hozásával előrevetítette azt, ami később a 242. számú határozat misztikus kétértelműségében manifesztálódott. Egyiptom, a többi arab országhoz hasonlóan, az 1967-es hatnapos háború következményeképpen megszakította a kapcsolatokat az Egyesült Államokkal. Ennélfogva magasabb szintű diplomáciai képviselő nélkül maradtunk a kulcsfontosságú arab országok fővárosaiban, amelyek

mindazonáltal igényelték közreműködésünket a tárgyalási folyamatban. Nasszer például azt követelte, hogy a nevében gyakoroljunk nyomást Izraelre, cserébe kilátásba helyezte a diplomáciai viszony helyreállításának lehetőségét. Azt ellenben már sohasem tisztázta, miért mi fizessük meg azon kapcsolatok helyreállításának árát, amelyeket ő szakított meg abszolút valótlán ürüggyel*. Még kevesebb ösztönzést éreztünk ennek megtételére mindaddig, amíg politikája továbbra is a szovjet támogatásra épül, és a radikális szenvedélyek felkorbácsolására játszik rá szerte az arab világban.

Mindig is alapvető fontosságúnak tartottam a szovjet kalandorpolitika mozgásterének csökkentését a Közel-Keleten. Ennélfogva siralmasnak ítéltam az Egyesült Államok szerepét az 1956-os szuezi válságban. Meg kellett volna értenünk, hogy az egyiptomi asszuáni gát építéséhez nyújtott pénzügyi támogatásunk hirtelen beszüntetése csak a kezdete, nem pedig a vége lesz egy válságnak. És amikor ez bekövetkezett, szerintem rosszul kezeltük. Gondolhat bárki bármit a brit és a francia katonai akció helyességéről, meg voltam győződve róla, hogy az eljövendő években súlyos árat fizetünk a „karzatnak” játszani akaró rövidlátó politikánkért. Egy percre sem hittem, hogy a legszorosabb szövetségeseinkkel szembeni durva bánásmóddal kivívjuk Nasszer vagy az öt nagyra becsülők tartós háláját; éppen ellenkezőleg, alkalmasint megerősítve érzi magát a nyugati érdekekkel alapvetően ellentétes politika folytatásában. A brit hatalom és presztízs által támogatott mérsékelt rezsimok, különösen Irakban, alighanem meggyengülnek, ha nem épp bukásra ítéltetnek attól, amit nem tulajdoníthattak másnak, mint a Nasszer képviselte radikális elemek mellé állásunknak. Az önbizalmában és globális fontosságtudatában megrendült Nagy-Britannia és Franciaország igyekszik majd megszabadulni a maradék nemzetközi szerepvállalásaitól. A hatalmi realitások arra fognak minket sarkallni, hogy a Közel-Keleten és Suezről keletre ekképpen keletkezett vákuumot kitöltve, a vállunkra vegyük a nehéz geopolitikai döntések morális terhet.

Amikor azonban megkaptam a magas hivatal, a közel-keleti politikánkra vonatkozó nézeteimet érvényesítő képességem különbözött a más kérdésekkel kapcsolatos helyzetemtől. Egyéb témákat illetően Nixon egy darabig hallgatni szokott az apparátusokra, majd a Fehér Házból cselekedett, ennélfogva a hivatalom egyre több és több feladatot ragadott magához. Am a Közel-Kelet esetében az elnök különbséget tett a tervezési és az operatív funkcióim között. Szabad volt terveznem, figyelmeztetnem, halogatnom, és megfontolásra érdemes dolgokat

* Nasszer Izrael oldalán történő közvetlen katonai részvétellel vádolta meg az Egyesült Államokat az 1967-es háborúban. Johnson elnök a vád visszavonását követelte tőle, mielőtt a diplomáciai kapcsolatok felújítására sor kerülhet. Nasszer ugyan a sajtón keresztül teljesítette ezt, de Johnson ragaszkodott hozzá, hogy a gesztust közvetlenül az Egyesült Államok felé tegye meg.

keresztülvinne az NSC-mechanizmus keretén belül, de egészen 1971 végéig nem folytathattam diplomáciai tevékenységet, kivéve olyan akut krízishelyzetek ritka időszakait, mint Szíria jordániai inváziója 1970 szeptemberében.

Nézetem szerint ennek két fő oka volt: részint Nixon ambivalens viszonya Rogers külügyminiszterhez, részint az aktív közel-keleti politika hazai kötelezettségeivel kapcsolatos felfogása. Mivel a State Department iránti bizalmatlansága előtérbe tolt engem, és óhatatlanul zavarta és frusztrálta Rogerst, folyton kereste annak a módját, hogyan tudja megvigasztalni régi barátját. Következésképp a külpolitika bizonyos területeit meghagyta Rogers meghatározó befolyása alatt. De amit az egyik kezével adott, a másikkal el is szokta venni. Olyan területek átengedését nem bánta, ahol a siker illékonynak látszott, mint például Afrika esetében, vagy ahol az itthoni reakció kockázatai túl magasak voltak. A Közel-Kelet mindkét kritériumnak megfelelt. Úgy kalkulált, hogy csaknem bármilyen aktív politika kudarcot fog vallani, ráadásul szinte bizonyosan magára vonja Izrael támogatóinak haragját. Így aztán jónak látta a Fehér Házat annyira kivonni a közvetlen tűzvonalból, amennyire csak lehetséges.

Azt is gyanította, hogy zsidó származásom miatt esetleg túlságosan is Izrael felé hajlok. És más elnökökhöz hasonlóan ő sem riadt vissza a külügy és a nemzetbiztonsági tanácsadó hivatala közötti (az ellenkezőjét bizonygató rituális ki nyilatkozások ellenére létező) rejtett rivalizálás szításától, ezáltal is növelve saját befolyását.

A State Department viszonylag aktívabb közel-keleti szerepének volt még egy további személyes oka is, amit a minisztérium közel-keleti és dél-ázsiai ügyosztályának vezetőjévé kinevezett miniszterhelyettes egyéniségében lehetett megtalálni. A temperamentumos, társaságkedvelő, alkalmanként kapkodó Joseph Sisco nem volt konvencionális külügyes tisztviselő. Sohasem szolgált még külföldön; csak Dean Rusk kitartásának köszönhetően kapott előléptetést a hivatal legmagasabb posztjainak egyikére, amit a hagyományosabb kritériumokat szem előtt tartó válogatóbizottságok egyfolytában megtagadtak tőle. Az odakerülése után élő bizonyítékként szolgált arra, hogy a gazdag fantáziájú vezetés mit képes elérni a külügyminisztériumban még egy saját külpolitika folytatására elszánt elnök alatt is. A rendkívül invenciózus Joe Sisco, a közel-keleti diplomácia életé-
tő erejét jelentő hadicsélek iránti különös tehetséggel megadva, és olykor több megoldást kínálva, mint ahány probléma volt, hamar magához ragadta az apparátusi kezdeményezést, és sohasem engedte át másnak. Talpraesetten mozgott a washingtoni utak és módok által nyújtott lehetőségek között, és gyorsan személyes kapcsolatot épített ki velem, érzékelve, hogy a Nixon-adminisztrációban az elnöki autoritás a legfelsőbb döntőbíró. A végén valószínűleg ugyanannyi időt töltött közvetítéssel Rogers és közötttem, mint az arabok és az izraeliek között. A Fehér Házba eljutó információ jó része a State Department kezdeményezései-

nek mindennapi menetéről Siscótól érkezett vagy hozzám, vagy Hal Saunders címére, aki a stábom vezető tanácsadója volt közel-keleti ügyekben. Joe-nak sikerült lojálisnak maradnia mindkét főnökéhez, Rogershez és az elnökhöz egyaránt, és mindkettejüket kiválóan szolgálta. Miután külügyminiszter lettem, kineveztettem politikai államtitkárrá, ami a legmagasabb hivatásos politikacsinaló pozíciónak számított a külügyben. E minőségében nélkülözhetetlen munkatársam és közeli barátom lett.

Kezdeményezések garmadával

Amikor egy új adminisztráció hivatalba lép, mindenki magától értetődőnek tartja, hogy „megbirkózik” a világ fontos problémáival; az új elnökök mindig amiatt korholják elődeiket, hogy az ügyeket nem végérvényesen „megoldva” hagyták rájuk. Bármely amerikai vezető nehezen fogadja el azt a tényt, miszerint egyes konfliktusokban az egymásnak feszülő álláspontok egyszerűen kibékíthetetlenek. Igazság szerint amikor a kompromisszumkészség nem létezik, egy kérdés idő előtti erőltetése felnagyítja a bizonytalanságot és az instabilitást; a lelassítandó események felgyorsulnak, és olyan pressziók generálódnak, amelyeket nem lehet ellenőrzés alatt tartani. Minden új adminisztrációnak meg kell tanulnia – gyakran a saját kárán –, hogy a politikacsinalás egyik legnehezebb feladata türelemmel kivárni a megfelelő pillanatot a döntő cselekvésre.

Hivatalba lépésekor az új adminisztrációnak is sok kísértéssel kellett szembenéznie, hogy „csináljon valamit”. Izraeli források 1969 februárjának elején köz-
zétett jelentése szerint a hatnapos háború és 1968 vége között, tehát alig másfél év alatt ezerkétszáznyolcvannyolc szabotázsakció és terrorcselekmény történt; kilencszázhusz incidens a jordániai fronton, százhatvanhat az egyiptomi határon, harminchét a szíriai fegyverszüneti vonalon, harmincöt a libanoni határ mentén és százharminc Gázában. Ugyanebben az időszakban az izraeli veszteségek mértéke kétszázharmincnégy elesett és hétszázhatvanöt sebesült katona, valamint negyvenhét halott és háromszázharminc sebesült civil áldozat volt – ami döbbenetes szám egy 2,5 milliós ország esetében, hiszen egy Amerika-méretű országra vetítve több mint 20 ezer halott és 100 ezer sebesült áldozatnak felel meg. Izrael megtorló légi csapásokkal vágott vissza, feltételezett jordániai gerillatámaszpontokat bombázva, 1968. december 28-án nagyszabású támadást intézett a bejrúti nemzetközi repülőtér ellen, a Szuеzi-csatorna övezetében pedig rendszeresek voltak a tüzéségi párbajok.

Nem volt hiány felhívásokban az amerikai diplomáciai közbelépésre. Az új adminisztráció mindjárt kettővel is szembesült. December 30-án a szovjetek béketervet javasoltak a 242. számú határozat végrehajtására; ez a teljes izraeli

kivonulás arab követelését tükrözte a béke olyan értelmezésével együtt, amely a minimalizmusával nyilvánvalóan alkalmatlan volt tárgyalási kiindulópontnak. 1969. január 16-án pedig a franciák négyhatalmi konzultációra tettek javaslatot a Közel-Keletről az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Nagy-Britannia és Franciaország részvételével.

A február 1-jei NSC-értekezleten döntenünk kellett, milyen választ adjunk ezekre a kezdeményezésekre, és alapjában véve arról, hogy eltávolodjunk-e a johnsoni éveket jellemző háttérbe húzódó politikától. Amint igen hamar kiderült, a State Department nagyon szeretett volna útjára indítani egy amerikai kezdeményezést. Hogy ez a részvétel milyen célt vagy stratégiát szolgáljon, annak elég a tárgyalás során felmerülnie. A külügy elképzelése szerint a mi feladatunk a felek közötti szakadék áthidalását segíteni, és a kompromisszum irányába terelni őket Jarring égíse alatt; továbbá, mivel az összecsapások hevéssége fokozódik, nem engedhetjük meg magunknak a közömbösség látszatát sem. A térség összes szereplője azt hangoztatja, hogy a rendezés kulcsát az Egyesült Államok tartja a kezében, ezért tényleg aktívan részt kell vállalnunk. A külügy reményei szerint már a tárgyalási folyamat pusztá hajtóerejénél fogva is közös tárgyalási alapot lehetne találni az érdekelt felek, valamint a külső hatalmak között. Ami a szovjet problémát illeti, a külügy azt állította, hogy miután Moszkva a térségbeli feszültségek kihasználásával nyereséget látszik elkönyvelni, egy békemegállapodás szükségyszerűen megghiúsítja a stratégiáját. Minimális elvárásként egy ilyen irányban tett lépés legalább próbára teszi a szovjet szándékokat.

Az új elnök rövidesen átélhette a bürokratikus gőzhengerrel kapcsolatos első élményét. Természetéből adódóan az apparátus csaknem észrevehetetlen fokozatokban haladva lépdel egy olyan cél felé, amelyet ő maga is talán csak homályosan érzékel. Az első lépés rendszerint felhatalmazás kérése az elnöktől vagy a külügyminisztertől a „tájékozódásra” egy bizonyos irányt illetően, csupán „általánosságban” és „elviakban”, ünnepélyes biztosítékokkal kísérve, hogy ez a döntés nem jelent sem precedenst, sem kötelezettséget egy újabb lépés engedélyezésére, valamint arra, hogy a politikacsinálók megtartják a folyamat feletti teljes ellenőrzést. Az első lépés kivétel nélkül magában foglal egy sor másikat is, mivel egy komoly téma megvizsgálása csak a nehézségeit tárja fel, és nyomást generál a legyőzésekre. Az elnök hamarosan felkerést kap, hogy cselekedjek a saját politikája által előidézett holtpontról történő elmozdulás érdekében. Ez természetesen éppen az, amire egy aktív politika szószólói olyannyira vágynak: rendkívüli buzgósággal terjesztik elő a holtpontról való elmozdulást elősegítő terveiket. A külügyben sok Közel-Kelet-szakértő nagyon elégedetlen volt Johnson elnök elzárkózó magatartásával a konfliktust illetően, amelyet belpolitikai okoknak tulajdonítottak. A buzgóságukat még tovább ösztönözte egyes amerikai diplomaták beállított-sága, miszerint egy krízis már valahogyan nem is az igazi, ha mi nem vagyunk

a részesei. Innen eredeztethető az a vélekedés, hogy nekünk sohasem szabad közömbösnek látszanunk a kialakuló konfrontációkkal szemben. (Hogy kinek a szemében, azt viszont sohasem részletezték.)

Komoly kétségeim voltak aziránt, hogy olyan tárgyalásokba bocsátkozzunk bele nagy sietve, amelyeknek a célját előzőleg nem határoztuk meg, és amelyeknek a kimenetelért majd minket tesznek felelőssé. Szintúgy megkérdőjeleztem a javaslat mögött meghúzódó feltételezéseket. Számomra valószínűtlennek tűnt, hogy közös tárgyalási alapot találunk a felek között. Különösképpen nem tetszettek a nekünk felajánlott tárgyalási fórumok. Tekintve a szovjet és francia részrehajlást az arab álláspont felé (és azt a nyomást, amelyet ez a britekre helyezett), a Franciaország által javasolt négyhatalmi fórum valószínűleg az Egyesült Államokkal szemben felsorakozó frontot eredményez. Az USA és a Szovjetunió közötti kéthatalmi tárgyalások pedig csapdát rejtettek: ha netán bármilyen haladást sikerül elérni, Moszkva arathatná le az elismerés babérjait, mert ránk tudott kényszeríteni egy közel-keleti rendezést, míg kudarc esetén minket tenne felelőssé érte.

A fórum megválasztásánál komolyabb probléma volt a State Department egyik képviselője által az NSC február 1-jei értekezletén nyíltan megfogalmazott, állandóan napirenden levő és fundamentális tétel, miszerint az Egyesült Államoknak meg kell szereznie az izraeliek hozzájárulását a megegyezésre. Más szóval arra kértek minket, gyakoroljunk nyomást egy szövetségesünkre olyan országok nevében, amelyek Jordánia kivételével megszakították velünk a kapcsolatokat, általában ellenséges politikát folytattak velünk szemben, és Moszkva kliensei voltak. Ezért kétségbe vontam az általános rendezésre irányuló amerikai presszió tanácsolhatóságát mindaddig, amíg tisztábban nem látjuk, milyen engedményekre hajlandók az arabok, valamint amíg a szovjetek kliensei helyett Amerika barátai nem lesznek azok, akiknek ez a javára szolgál. Az addig eltelt időben sokkal inkább egy izraeli–jordániai tárgyalást pártoltam, amelynek egyik résztvevője éppen ilyen barát lenne, nem pedig egy izraeli–egyiptomi tárgyalást, ahol azt várnák el tőlünk, hogy segítsük ki az oroszok egyik védencét. Röviden szólva, véleményem szerint a hatékony közel-keleti diplomácia előfeltétele a szovjet befolyás visszaszorítása volt abból a célból, hogy a haladást ne lehessen az általa ránk gyakorolt nyomásnak tulajdonítani, és a mérsékelt kormányok nyerjenek némi mozgásteret.

Az értekezlet másnapján lehetőségem nyílt elmondani aggodalmaimat az elnöknek, ugyanis felkért, hogy kísérem el a Walter Reed Katonai Kórházba meglátogatni Eisenhower egykori elnököt, aki már előrehaladott stádiumában volt annak a végzetesnek bizonyuló betegségnek, amely hét héttel később meg is ölte. A fotelben feltámasztva ülő Eisenhower még soványabbnak tűnt, mint amikor utoljára láttam. A látogatási idő nagy részét azzal töltötte, hogy óvta Nixont az

NSC-eljárások kiszivároztatásától. Amikor Nixon tájékoztatta a Közel-Keletről szóló megbeszélésünkről, a tárgyalásokon való érdemi amerikai szerepvállalás ellen érvelt. Talán arra a gyötrelmes időszakra reflektálva, amelyen Szuez ügyében kellett átmennie 1956-ban, úgy vélte, a legjobb politika az lenne, ha hagynánk, hogy a részt vevő felek maguk dolgozzák ki a megegyezést. Ha aktívvá válnánk, végül arra kényszerülnénk, hogy döntőbírókká lépjünk elő, és garanciákat ajánljunk fel az érdekelt feleknek, bármilyen végső megegyezés jönne is létre. Ez mindörökre belebonyolítana minket a közel-keleti problémákba.

Másnap reggel alig léptem be az irodámba, amikor dühös hangú telefonhívást kaptam Eisenhower-től. Épp akkor olvasta a *New York Times* egyik cikkében, miszerint az NSC-értekezlet úgy határozott, hogy az Egyesült Államok mostantól fogva aktívabb politikát folytat a Közel-Keleten. A törekénységét meghazudtoló energiával és derűs mosolyával össze nem illő szókimondó kifejezésekkel súlyos szemrehányást tett, amiért az elnököt cserben hagyva nem korlátoztam az NSC-értekezlet résztvevőinek létszámát. Közölte: az én kötelességem megakadályozni az apparátus törekvéseit arra, hogy a sajtó felé való ilyesfajta kiszivároztatásokkal lerohanja az elnököt. A történetek még inkább megerősítik előző esti intelmeit: távol kell magunkat tartanunk a Közel-Kelettől.

Egy memorandumban még aznap átküldtem Nixonnak további reflexióimat. Adottnak vettem, hogy az aktív diplomácia valamilyen formájáról készül döntést hozni, részben válaszképpen a külügy nógatasára, részben pedig egy új amerikai kezdeményezésre tett kampányígérete miatt. Megpróbáltam elmagyarázni neki egy ilyen irány valószínű árát, és kifejezni kétségeimet a siker esélyeit illetően. Az igaz, érveltem, hogy az érdekelt felek maguktól sohasem tudnának megegyezésre jutni az egyre súlyosbodó erőszak közepette. De ebből még nem következik, hogy mi több sikerrel járnánk. Kétkedtem abban, hogy Nasszer képes lenne elkötelezni magát egy Izrael által elfogadható béke minimális feltételei mellett. Az általános rendezésre irányuló átfogó törekvésünk bizonyára kudarcot vallana, ennél fogva felélnénk a politikai tőkénket, súlyosbítanánk a konfliktus irányába ható nyomást, és megbénítanánk azt a képességünket, hogy kordában tudjuk tartani, ha végül mégis kitör. A szememben előnyösebbnek látszott részleges megegyezésre koncentrálnunk, olyanra, mint amelyet az Egyesült Államokkal regota tartó és tisztesseges baráti viszonyt ápoló Jordániával sikerült tető alá hoznunk*. Sürgettem az elnököt, hogy ha ebben az irányban akar tovább haladni, ne csak az eljárásra vonatkozó javaslatokat szerezzék meg a külügytől, hanem az általa támogatott békefeltételek körvonalazását is – tehát annak megfogalmazását, ami végső soron a művelet célja.

* Ez a helyzetértékelés tévesnek bizonyult, mert a Nyugati part és Jeruzsálem ügye a legnehezebben megoldható kérdés volt Izrael számára.

Február 3-ának délutánján négy szemközti megbeszélést folytattam Nixonnal. „Csapdába ejtve” érezte magát. Nem tudta kereken elutasítani a francia javaslatot, mivel ez megterhelné a De Gaulle-lal való kapcsolatának javítására irányuló erőfeszítéseit, emellett a Közel-Keletet nyomásgyakorló eszköznek tekintette arra, hogy Vietnám ügyében némi együttműködési hajlandóságot csikarjon ki a szovjetekből. És nem akarta felülbírálni a külügyminisztériumot egy olyan kérdésben, amelyben a tárca egységes és kitartóan képviselt álláspontot vallott magáénak. Sajnos ezek a célkitűzések nem voltak összeegyeztethetők. Közöltem vele: véleményem szerint sokkal valószínűbb szert tennünk a szovjet kooperációra Vietnám ügyében, ha megfontoltan teszünk lépéseket a Közel-Keleten, ahol az oroszok pártfogoltjai a gyengébb felek, mintha a tárgyalások révén enyhítenénk szorult helyzetükön, remek alkalmat szolgáltatva nekik arra, hogy demonstrálhassák hasznosságukat arab barátaik szemében. Másrészről nem csendesítenénk le a külügyi apparátust azzal, ha a nyitólépésüknek megfelelően cselekszünk; egész biztosan konkrétabb instrukciók iránti kérésekkel keresnének meg, amelyek azonban vékony jégre vinnének minket. Ha nem vagyunk óvatosak, azt várják majd el tőlünk, hogy mindegyik patthelyzetet mi oldjuk fel saját javaslatunk előterjesztésével – és aztán felkérnének, kényszerítsük ezt rá az ellenszegülő felekre.

Ám külpolitikai döntések ritkán születnek meg absztrakt elemzés alapján. A fentebb már ismertetett okokból kifolyólag Nixon nem kívánta felülbírálni a külügyminisztériumot, maga ellen hangolni De Gaulle-t, vagy elutasítani a Szovjetuniót. Ezt érzékelve a lépések megtételének olyan módját javasoltam, amelynek révén nem muszáj majd visszavonhatatlanul elköteleznünk magunkat. Ahelyett, hogy választanunk kellene a négyhatalmi és a kéthatalmi fórumok között, megőrizhetnénk némi mozgásszabadságot azzal, ha *mindkettőt* elfogadjuk. A négyhatalmi fórumon a szovjetekkel folytatandó puhatolózó megbeszélések függvényében érhetünk el haladást. Ekképpen a közel-keleti tárgyalásokat megkísérelhetjük összekötni szélesebb körű fontos ügyeinkkel is, köztük a Vietnámmal kapcsolatban nyújtandó orosz segítséggel. És a négyhatalmi fórumon európai szövetségeseink inkább haboznának a szovjetek oldalára állni ellenünk, ha tudnák, hogy rendelkezünk saját bilaterális opcióval is. Annak megakadályozására pedig, hogy a folyamat általunk kezelhetetlen lendületet kapjon, ragaszkodhatnánk a puhatolozó tárgyalások eredményének előzetes kiértekeeléséhez, mielőtt hivatalos tárgyalásokba bocsátkoznánk.

Az elnök egyetértett. Február 3-án Rogers és Sisco tudomására hoztam a döntést, február 5-én pedig a State Department az instrukcióknak megfelelően bejelentette: az Egyesült Államok „kedvezően” fogadta a francia javaslatot, egyúttal megkezdjük a kétoldalú konzultációkat a Szovjetunióval, Angliával és Franciaországgal „a megegyezés olyan szintjéig” való eljutás céljából, ami a négyek mielőbbi találkozáját „gyümölcsözővé és konstruktívá” teszi.

A tervem nem működött, mert túlságosan is ravasz volt. Képes voltam ugyan szorgalmazni tervezési próbálkozásokat, és megkísérelni az apparátusi energiák más irányba terelését, a tárgyalások ütemét azonban már nem tudtam kontrollálni. A State Department a Fehér Ház taktikai trükkjét a belpolitika lekenyerezésének tekintette, és a „puhatolózó” tárgyalások mielőbbi befejezésére törekedett. Alig két héten belül azt kellett látnom, hogy a külügy már a következő lépés megtételét, vagyis lényegi, átfogó alapelvek kialakítását tervezi egy közel-keleti békemegállapodásra – pontosan azt, amit reményeim szerint jó néhány hónapra el kellett volna nyújtatunk.

A diplomácia tempójának felgyorsulásával párhuzamosan fokozódott a hazai izgalmi állapot. A négyhatalmi tárgyalások iránti „kedvező” hozzáállásunk bejelentését követő egy héten belül Izrael támogatói azzal a hevességgel reagáltak, amelyet az eljövendő évek során olyan jól megismerhettem. Az álláspontjuk Izrael nézetét tükrözte, miszerint kívülről ne akarják helyettesíteni az arabokkal folytatandó közvetlen tárgyalásokat. Egy hat kongresszusi képviselőből álló küldöttség, Emanuel Celler New York-i képviselővel az élén, és mindkét párt képviselőházi vezetésének képviseletében, február 13-án először nálam járt, majd az elnököt kereste fel. A négyhatalmi tárgyalásokat úgy tekintették, mint annak a jelét, hogy az Egyesült Államok kikényszerített rendezésre törekszik; mély bizalmatlanságukat fejezték ki a fórum iránt, mert attól tartottak, közelebb visz minket a francia és a szovjet állásponthoz.

Ha már eddig is volt aggodalom a kongresszusban a tárgyaló fórum miatt, képzelhetni a felzúdulást, amikor a lényegi dolgokra tértünk rá. A két fél álláspontja között húzódó drámai szakadékok ismételten jól illusztrálta az az interjú, amelyet Nasszer egyiptomi elnök és Lévi Eskól izraeli kormányfő adott egy amerikai hírmagazinnak.¹ Az egyiptomi politikus teljes izraeli kivonulást követelt előfeltételként ahhoz, hogy az arabok teljesítsék a 242. számú ENSZ-határozat egyéb rendelkezéseit. Az izraeli miniszterelnök viszont világossá tette, hogy a zsidó állam semmilyen feltételek között sem fog visszatérni a háború előtti határokhoz, és neki nagyon konkrét elképzelései vannak a „béke” követelményeivel kapcsolatban. A helyzetet még tovább bonyolította Eskól február végén bekövetkező halála, ami azt jelentette, hogy Izrael egy választási év bonyolult politikájával volt kénytelen szembenezni egészen addig, amíg az Eskól utódjának kinevezett Golda Meir az októberi választásokon friss mandátumot nem szerzett.

Mindez csak megerősített abban a meggyőződésemben, miszerint az idő még nem érett meg a tényleges tárgyalásra. És az ebből következő stratégiai nézeteltérést sohasem sikerült igazán rendezni. A külügyi apparátus a lehető leggyorsabban bele akart kezdeni az érdemi tárgyalásokba, mert attól tartott, hogy egy romló helyzet megnöveli a szovjet befolyást. Az én véleményem szerint viszont az időhúzás végső soron a mi érdekünkben áll, mert lehetővé teszi annak de-

monstrálását még a radikális arabok előtt is, hogy nélkülözhetetlenek vagyunk bármilyen haladás eléréséhez, és ezt nem lehet orosz nyomással kikényszeríteni belőlünk. A State Department azzal kívánta megolajozni a tárgyalások gépezetét, hogy a kompromisszum előmozdítása céljából legalább néhányat elfogad a szovjet elképzelések közül, én pedig annak kimutatásával szándékoztam meggyőztetni a velünk szemben minden körülmények között ellenséges radikálisok próbálkozásait, hogy a Közel-Keleten az USA-val való barátság a diplomáciai haladás előfeltétele. Amikor február közepén közöltem Siscóval, miszerint nem célunk gyors sikert elérni az ENSZ-ben folyó New York-i négyhatalmi konzultáción, a tárcája minden elkötelezettségével szembemenő nyelven beszéltem.

Eközben a szovjetek gyorsan pedzeni kezdték az általunk kivetett csalit. Dobrinyin február 14-én az első találkozásunk során közölte: Moszkva készen áll a kétoldalú tárgyalásokra velünk a Közel-Keletről, lehetőleg az ENSZ keretein kívül. Február 17-én a Nixonnal való első megbeszélésén megismételte ugyanezt az elgondolást. Nixon azonban kikerülte a Közel-Keletről szóló bizalmas kétoldalú tárgyalásokra tett fehér házi szintű ajánlatot, fenntartva azt az álláspontját, hogy ez a kommunikációs hátsó csatorna csak akkor áll rendelkezésre, ha cserébe együttműködésre kerül sor Vietnám ügyében.

Az elnök tárgyalásai az 1969. február végén és március elején tett európai útja során fokozták az Egyesült Államokra nehezedő nyomást az aktív szerepvállalás tekintetében. A britek és a franciák természetesen azt szerették volna, ha a fő tárgyalásokra a négyhatalmi fórumon kerül sor; az ezzel párhuzamos amerikai-szovjet megbeszéléseket nyíltan ugyan nem kifogásolták, de a lelkesedésük erősen visszafogott volt. De Gaulle olümposzi távolságtartással a tudomásunkra hozta, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió tárgyalhat bármiről, amiről csak a kedvük tartja, ameddig nem keltik egy kondomínium benyomását. A fenti eljárásbeli megfontolásokon, valamint De Gaulle négyhatalmi garanciákkal párosított totális izraeli kivonulást támogató álláspontján túlmenően egyik európai vezető sem rendelkezett konkrét ötlettel arról, miként lehetne a feleket elmozdítani egy átfogó megegyezés felé. Az ilyen részleteket nagylelkűen ránk hagyták.

Március elejére azután a külföldről és az apparátus felől érkező együttes nyomás ellenállhatatlan lendületet adott az aktív amerikai szerepvállalásnak. Joe Sisco már az elnöki döntés előtt megvitatta Dobrinyinnal a kéthatalmi tárgyalások előnyeit. Sisco lelkesedését nem kis mértékben befolyásolta az a tény, hogy ezeket ő folytatná, míg a négyhatalmiak ENSZ-nagykövetségünk, Charles Yost felügyelete alatt zajlanának.

A némileg összezavart Dobrinyin március 3-án ebéd közben mindenáron tisztázni akarta velem a kapcsolatot az általa már alig várt kéthatalmi tárgyalások és a négyhatalmi fórum között. Megpróbálta elhúzni az orrom előtt a mézesmazgagot annak felfedésével, hogy a Szovjetunió kész megtárgyalni egy csomagter-

vet – nevezetesen azt az elképzelést, amely a benne foglalt minden rendelkezés *egyidejű* végrehajtását írta elő, szemben a korábbi arab–szovjet követeléssel, miszerint a folyamat izraeli kivonulással *kezdődjék*. Tudni akarta, milyen fórumon lehetne felvetni ezt a tervet, és jelezte, hogy szívesen venné, ha a kényesebb témák némelyikét, például a határkérdést, inkább a fehér házi csatornán keresztül tárgyalnánk meg. Annak a stratégiánknak az értelmében, hogy a Közel-Keletet Vietnámot befolyásoló eszközként használjuk – és tudatában lévén Nixon vonatkozásának az én részvételemtől a tárgyalásokon –, a javaslatot kikerülve arra biztattam Dobrinyint, hogy folytassa kétoldalú megbeszéléseit Siscoval.

Másnap, március 4-én az izraeli nagykövet következett a céljaink felől érdeklődők sorában. Jichák Rabin Izrael függetlenségi háborújának hőse, aki a hatnapos háborúban az izraeli véderők vezérkari főnökeként egyike volt a győzelem kovácsainak. Az intelligenciájától és a kitartásától eltekintve nem igazán volt nagyköveti alkat. A szűkszavú, félszeg, megfontolt, a könnyed társalgáshoz csaknem neheztelően viszonyuló Rabin csupán kevés olyan tulajdonsággal rendelkezett, amelyet a diplomáciával szokás társítani. Az ismétlésekbe bocsátkozó emberek untatták, a közhelyek pedig sértették; balszerencséjére Washington egyikben sem szűkölködik. Gyűlölte a kétértelműséget, márpedig ez a diplomácia szerves alkotóeleme. Őszintén megkedveltem, habár nem sokat tett azért, hogy kiválsa bennem ezt a vonzalmat. Lenyűgöző volt a tisztessége, és briliáns az elemzőképessége, amelyvel mindig a problémák elevenére tapintott. Nagyra értékeltem a gyakran még a Közel-Kelettel kapcsolatban nem álló ügyekben is megnyilvánuló lényeglátását, az indítékaiban pedig akkor is megbíztam, amikor országának álláspontja olykor eltért a mienktől. Jó barátok lettünk, és azok maradtunk minden hányattatáson és összezördülésen át, amelyek vállalt kötelezettségeinkkel időnként együtt jártak.

Ezen az első megbeszélésen nem tudtam megválaszolni a politikánkról érdeklődő kérdését, mivel még mi magunk sem határoztuk meg pontosan. De abban kellőképpen biztos voltam, hogy az elnök mind a négy-, mind pedig a kéthatalmi fórummal továbblép. Magánjellegű tanáccsal tudtam csak szolgálni, miszerint Izraelnek ki kellene dolgoznia egy saját programot, pontosan kifejezve a „béke” olyan definícióját, amellyel együtt tudna élni, mert csupán ez adná meg nekünk a haladás megítélésének alapjául szolgáló kritériumokat.

Ahogy tartottam tőle, a döntéseket a tárgyalások inerciaja, nem pedig a végiggondolt stratégia irányította. Március elején Sisco azt a sikert jelentette, amelyet bölcsőbbnek tartottam volna későbbre halasztani; ugyanis már teljesítette a neki adott első instrukciókat, és további útmutatást kért tőlünk arra vonatkozóan, aminek kidolgozásán a külügy két hete keményen dolgozott, nehogy az elnök időt veszítsen. Más szóval, kevesebb mint egy hónappal a „körültekintő”, „puhatolózó” folyamat megkezdése után Sisco és kollégái már arra készültek, hogy a lényegzet tartalmazó átfogó elvek előterjesztését javasolják Nixonnak.

A State Department mostani érvelése pontosan az ellenkezője volt annak az okfejtésnek, amellyel korábban rábeszéltek az elnököt a lehetőségek feltárásának engedélyezésére. Míg egy hónappal ezelőtt azzal érveltek, hogy a négyhatalmi tárgyalások megkezdésére vonatkozó döntés nem jár együtt elkötelezettséggel a tartalmukat illetően, most azt állította a tárca, hogy a nem hivatalos vizsgálódásokat képtelenség tovább folytatni valamilyen konkrét elgondolás, például egy sor alapelv megállapítása nélkül. Ha nem terjesztjük elő az elképzeléseinket, szólt az érvelés, a másik három nagyhatalom által előadott, kevésbé kiegyensúlyozott álláspontok foglyai leszünk. És gyorsan kell cselekednünk. A State Department sürgette, hogy az elnöki döntés határideje Abba Eban izraeli külügyminiszter március közepére tervezett látogatása legyen. A terv szerint Ebannal közölni kell: a dokumentumot a négyhatalmi fórum és a szovjetek elé kívánjuk terjeszteni. Így tehát annak a procedúrának a lehetőségeit, amelyet a folyamat lelassítására és időbeni elnyújtására dolgoztam ki, most alig négy hét alatt sikerült teljesen kimeríteni.

Az előző hónap történései nem változtatták meg a nézeteimet. Március 5-én ekképpen foglaltam össze aggodalmaimat az elnöknek:

Mindenki azt hangsúlyozza, hogy a velünk szembeni elvárás Izrael tárgyalasztal mellé ültetése. Az arabok – téves, de rendületlen – gyanúja szerint rá tudjuk venni Izraelt, hogy azt tegye, amit mi akarunk. A franciák és a britek feltételezik, hogy többet tudnánk tenni, mint amennyit eddig tettünk. Talán csak a szovjetek – akik tudatában vannak saját befolyásuk korlátainak Kairóban és Damaszkuszban – értik meg realiztikusan a befolyásunk korlátait Jeruzsálemben, ám ők túl sok propagandisztikus előnyt látnak a maguk számára abban, hogy Izraelt támogatjuk, semhogy nyilvánosan beismerjék az igazságot.

Ugyanakkor azt is mondja mindenki, hogy ebben az évben a rendezés valószínűtlen, pontosan azért, mert az Eskól utáni és a választási évi izraeli belpolitika szigorúan be fogja határolni a zsidó állam kompromisszumkészségét.

Az általában elhangzó érvek mellett, hogy próbáljuk meg a valószínűtlent, a következők: (1) a próbálkozás önmagában stabilizáló erő lenne a Közel-Keleten, és (2) egy rendezés idejéig a teret alá hozása a militáns palesztinok meggyengítésének egyedüli módja. De olyan helyzet állhat elő, amelyben (1) a túlzottan kitartó próbálkozás inkább ronthat a dolgokon, mintha most nem tennénk átfogó erőfeszítést, valamint (2) egy rendezés valójában megerősítheti a palesztinokat, és meggyengítheti azokat az arab kormányokat, amelyek elfogadták.

Dilemmánk lényege a következő volt: ha presszionálnánk Izraelt, felbátorítanánk az arab radikálisokat és a szovjetek klienseit, akik ezt a kérlelhetetlenségük

és a szovjetekkel ápoltságuk igazolásának tekintenek; ugyancsak oknál fogva az ilyen presszió Izraelt szélsőséges akciókba hajszolhatná bele, vagy legalábbis arra késztetné, hogy fedezékbe ássa be magát, és ne egyezzen bele semmibe. Másrészt, ha nem gyakorolnánk nyomást Jeruzsálemre, a holtpont miatti felelősség súlya minket terhelne. Abban az esetben viszont, ha Izrael mégis kompromisszumra jutna a feltételeket illetően, a palesztinok szíriai és iraki támogatással valószínűleg blokkolnák a megegyezést, egy olyan mérsékelt arab kormány pedig, amely elfogadja, a radikálisok támadásának tenné ki magát. Huszsein, sőt még Nasszer is sebezhetővé válhatna. Az eredmény nem csupán egy kudarcba fulladt tárgyalás, hanem növekvő káosz és újabb háborús fenyegetés lenne. Más szóval, érveltem, tekintetbe véve a szovjetek befolyását és hajthatatlanságát, Nasszer militáns magatartását és a fedajín egységek erejét, a Közel-Kelet még nem áll készen egy átfogó amerikai kezdeményezésre.

A State Department előrukkolt a közel-keleti rendezés „általános alapelveit” tartalmazó, pontosan ebbe az irányba mutató dokumentummal. Állítása szerint a tárgyalások célja egy kötelező érvényű szerződéses egyezmény, habár nem szükségszerűen békeszerződés. A közvetlen tárgyalások a korai fázisban még „nem alapvetőek”, ám „egy adott ponton” valószínűleg sort kell keríteni rájuk. Az alapelvek ugyan megengedtek minimális változásokat a korábbi határokhoz képest, de az ilyen változások „nem tükrözhetik a hódítás súlyát”. (A „hódítás súlya” nyelvi lelemény a State Department eufémizmusa volt annak követelésére, hogy Izrael szinte teljesen vonuljon vissza; korábban Johnson elnök 1968. szeptember 10-én elhangzott beszédében bukkant fel.) Az elvek mögött meghúzódó feltételezés egyértelműen az volt, hogy miközben Gunnar Jarring ENSZ-megbízott feladata átvenni a vezetésként, a négy- és kéthatalmi tárgyalások „támogatását” maga mögött tudva, a végső elemzésben a kísérlet csak akkor működhet, ha az Egyesült Államok – befolyásának teljes súlyával – nyomást gyakorol Izraelre. A külügy általános elveit rögzítő dokumentum egyik korábbi verziója még ragaszkodott a háború előtti egyiptomi és jordániai határokhoz való izraeli visszavonuláshoz, kisebb határkiigazításokat kivéve, de csak Jordánia esetében. Ezzel a kitéttel kapcsolatban egy Siscóval folytatott megbeszélésen sikerült puhítanom a külügy elvein, habár egy izraeli kifakadásra még így is mindenképpen számítani lehetett.

Március 10-én Nixon jóváhagyta a State Department javaslatát, miszerint az általános elveket tartalmazó dokumentumot mutassuk meg Ebannak a látogatása alkalmával; ezt követően egyfelől Siscónak és Dobrinyinnak lesz lehetősége pontról pontra megvitatni, másfelől a négyhatalmi fórum elé kerül, s az ott zajló konzultációk alapjául szolgál. Nixon ugyan jelezte nekem: osztja a szkepticismusomat arra nézve, hogy mi sült ki ebből, de mint mondta, legalább ad a külügynek valami munkát, amivel elfoglalja magát, miközben mi Vietnámmal,

a SALT-tal, Európával és Kínával foglalkozunk a Fehér Házban. (Nem lehet ki-zárni, hogy Rogersnek éppen ellenkező értelmű magyarázatot adott.) Az új megközelítést Rogers büszkén felfedte a Szenátus Külügyi Bizottsága előtt tett nyilvános tanúvallomásában március 27-én, közölve a szenátorokkal: „Az Egyesült Államoknak közvetlen érdeke fűződik ahhoz, hogy gyakorolja mindazt a befolyást, amellyel rendelkezik, bármely olyan módon, ami hasznos és hatékony. [...]” Felszólítva a „biztonságos és elismert határokat” és egy „szerződésben rögzítetten kötelező érvényű” békére, hozzáfűzte a perdöntő kijelentést: „Nézetünk szerint a korábbi határok kiigazításainak azokra kell szorítkozniuk, amelyekre a kölcsönös biztonság érdekében van szükség, és nem tükrözhetik a hódítás súlyát.”

Sisco megbeszélései Dobrinyinnal kilenc találkozási nyúttal el március 18-a és április 22-e között, és előre kiszámítható irányt követtek. Az egyetlen megtárgyalt téma az amerikai általános elvek dokumentuma volt; ennek során Dobrinyin egyfolytában pontosabb megfogalmazásra próbálta rábírt Siscót. Pontosabbnak lenni ebben az összefüggésben határozottabb álláspont kimondását jelentette olyan kérdésekről, mint a végső határok, ami csak felzúdulást provokálna ki Izraelben, mert egyértelművé tenné, hogy közelebb kerültünk a teljes kivonuláshoz ragaszkodó szovjet–egyiptomi állásponthoz. Március 24-én ugyanezzel az eredménnyel terjesztettük elő az általános elvek dokumentumát a négyhatalmi értekezleten. Ismételt az amerikai álláspont körül forgott a vita, miközben szövetségeseink nagyobb erőfeszítésre próbáltak ösztökélni minket. A „nagyobb erőfeszítés” kifejezésnek ugyanolyan operatív jelentése volt, mint annak, hogy legyünk „pontosabbak”. Álláspontokról álláspontokra manővereztettek bennünket, vég nélkül kérve tőlünk, hogy a tárgyalás megmentése érdekében módosítsunk nézetünkön, amit mi magunk kezdtünk el, feltételezhetően a ránk nehezedő nyomás enyhítése céljából.

Március végén előzetes jelentést küldtem az elnöknek a kéthatalmi tárgyalásokról:

Miközben mindeddig elkerültük az előkészítetlen álláspont jelentette legnagyobb veszélyeket, a tárgyalások minden terhe továbbra is ránk nehezedhet – azért, hogy előálljunk az összes érdemi javaslattal, és rábeszéljük az izraeli-eket [az elfogadásukra]... Egy méltányos rendezést ekképpen lehet definiálni: olyan, amely mindkét felet boldogtalanná teszi. Ha ez így van, szovjet segítségre van szükségünk, és az oroszoknak osztoznunk kell a felelősségben azért, mert elfogadhatatlan megoldást erőltetnek.

Mostanra már elhatárolódtunk az izraeli állásponttól, amit a szovjetek nem viszonoztak azzal, hogy bármilyen módon megkülönböztették volna saját nézetüket az arabokétól. Megint megismétltem: mielőtt újabb lépéseket teszünk,

megegyezésen alapuló amerikai álláspontot kell megfogalmaznunk a végső rendezés feltételeiről, a megvalósítás stratégiájáról, a két- és négyhatalmi tárgyalások összekapcsolásáról, valamint arról, hogy miképpen koordináljuk a kettőt Jarringgal. Máskülönb az egész kísérlet zűrzavarba fog torkollni.

Ezek az eljárásbeli manőverezések nem mentesítettek minket annak szükségességétől, hogy meghallgassuk az érdekelt felek véleményét – aminek révén ismét kapcsolatba kellett kerülnünk a realitásokkal a maguk nyers valójában.

Közel-keleti látogatók

Az első, akit meghallgattunk, az ékesszóló Abba Eban volt, aki március közepén érkezett Washingtonba a Fehér Házban és a külügyminisztériumban folytatandó tárgyalásaira. Valamilyen társadalmi esemény alkalmával korábban már összefutottunk Izraelben, amikor oktatásügyi miniszter volt, de ez a mostani számított az első hivatalos érintkezésünknek. Még sohasem találkoztam senki mással, akinek az angolnyelv-tudása felért volna az övével. Csak úgy ömlöttek belőle a kellemesen hangzó, gördülékeny mondatszerkezetek, amelyek elég bonyolultak voltak ahhoz, hogy komolyan próbára tegyék a hallgató intelligenciáját, akit ezzel párhuzamosan lebilincsel a beszélő virtuozitása. Az egyenletesen áradó beszédfolyam nem kulminálódott csúcspontokban, hanem feltartóztatlanul csobogott, mint egy tiszta vizű hegyi patak. Szinte elképzelhetetlennek tűnt megszakítani, mert az ember tudta, hogy ezt csak az övével összehasonlítva közönségesnek hangzó kifejezésmóddal lenne képes megtenni. Egyetlen amerikai vagy brit személyiség sem emlékeztetett engem olyan élesen arra, hogy számomra az angol végül is csak tanult nyelv, és nem anyanyelv.

Azok kifejezett balszerencséjére, akiknek tárgyalniuk kellett vele, Eban ékesszólása osztályon felüli intelligenciával és abszolút professzionális diplomáciai érzékkel párosult. Teljes mértékben érvényesítette azt az alapelvét, mely szerint bármi, ami kevesebb az Izrael nézőpontjával való százszázalékos egyetértésnél, az objektivitás teljes hiányáról tanúskodik. Még a legmegértőbb – mondjuk kilencvenszázalékos – hozzáállást is rosszállotta, olyan minősítésekkel, mint „megingás”, „nem meggyőző” vagy „elbátortalanodás”. Nem voltam mindig biztos abban, hogy vajon a nála sokkal gyakorlatiasabb kollégái Jeruzsálemben értékelik-e annyira az ékesszólását, mint én; úgy tűnt, a miniszterelnöke időnként megkerüli őt unortodoxabb csatornák kedvéért. De aligha voltam annyira stabil morális helyzetben, hogy kifogást emeljek az olyan csatornák ellen, amelyek megkerülnek egy külügyminisztert.

Eban erőteljesen kifogásolta a négyhatalmi és a kéthatalmi tárgyalások koncepcióját azon az alapon, hogy bármelyik csoportról legyen is szó, a kártyákat

Izrael ellenében fogják keverni. Éppen azt az izraeli követelést hangsúlyozta, amelyet számításai szerint az arabok a legkisebb valószínűséggel fogadnának el: ragaszkodást a közvetlen tárgyalásokhoz és arab aláírást egy közös békeszerződésen. Egy aláírt békeszerződés alapvető, magyarázta, mégpedig a különleges tisztelet miatt, amellyel a másik oldalon mindig is viseltettek az írásba foglalt ígéretek iránt. Nem hatott rá az a felvetésem, miszerint az arab történelemben való bevallottan hiányos tájékozottságom alapján náluk sem találkoztam az aláírt egyezmények kisebb vagy nagyobb mérvű tiszteletben tartásával, mint a világ bármely más részén.

Eban azonban túlságosan okos volt ahhoz, hogy történelmi témájú vitákkal vesztegetse az idejét velem. Március 13-án hosszasan tárgyalt Rogers külügyminiszterrel; ennek során megmutatták neki az általános elvek dokumentumát, amelyet elutasított, és megkért minket, ne terjesszük elő. Határozottan ellenezte a határokkal kapcsolatos megfogalmazásainkat is. Számára előzetes véleményalkotásnak tűnt az, ami Izrael kikötése szerint csak az érdekelt felek közötti tárgyalás témája lehet. Hogy ne váljunk túl magabiztossá az elveket tartalmazó irományunk bármely más részét illetően se, szintúgy elvetette a nagyhatalmi garanciákról szóló elképzelést. Ha minden Közel-Keleten történő eseményt „globalizálunk”, mondta, a térséget egy másik Berlinné változtatjuk. Egyiptom nem hajlandó az Izrael által megkívánt békére, és meggyőződése szerint az egyiptomi szovjet jelenlét egyre valószínűtlenebbé teszi, hogy Nasszer rugalmas legyen. Ennél reménykeltőbb a tárgyalás Jordániával, amely jóval mértéktartóbb, és mentes a szovjet befolyástól.

Végső soron Eban semmi elviselhetetlent nem látott a *status quo*-ban. Országá sokkal szívesebben venné, ha az Egyesült Államok nem vállalna aktív szerepet, hanem hagyná, hogy Jarring haladjon tovább az általa megkezdett folyamattal. Izrael látszólag hajlandó volt tárgyalni, de mélységes pesszimizmust táplált egy átfogó rendezés kilátásait illetően. Ez azt jelentette, hogy egy Izraellel szembeni komoly összeütközés kilátása nélkül nincs mód a magunk elé kitűzött irány folytatására.

A következő látogatók arabok voltak. Ők sem bizonyultak könnyebben kezelhetőnek.

Amikor Eisenhower egykori elnök március 28-án elhunyt, Nasszer a külpolitikai tanácsadóját, Mahmúd Favzit bízta meg a részvétellel a temetésen Egyiptom képviselőjeként. Favzi jelenléte megkülönböztetett udvariasság és megbecsülés jele volt, hiszen olyan ország vezetőjét tisztelte meg vele, amellyel Kairó nem állt diplomáciai kapcsolatban. Favzi finom úr volt, a művelt egyiptomiak behízelgő modorával megáldott igazi szakmabeli, annak a megfáradt embernek az auráját árasztva maga körül, aki már túl sokat tapasztalt meg az emberi gyarlóságból. Mivel Egyiptomot a szovjetek kliensállamának tartottam, nem éltem azzal a le-

hetőséggel, hogy közelebbi személyes kapcsolatot alakítsak ki vele, mint amit az alkalom kínált. Későbbi tapasztalataim fényében már megbántam ezt.

Favzi látogatása idején az Egyiptom és az Egyesült Államok közötti kapcsolatok szűk másfél évtizede egyre csak romlottak. Az átmeneti időszakban Nasszer összevissza csapongó tartalmú levelet küldött a megválasztott elnöknek, hosszasan sorolva az USA-val szembeni sérelmeit, de célozva arra, hogy megfelelő körülmények között készen áll a viszony helyreállítására. Ugyanerről beszélt Scranton kormányzó december elején tett kairói látogatása alkalmával; Egyiptom fel kívánja újítani a kapcsolatokat, ám ehhez neki kedvezőbb amerikai közel-keleti politikát szeretne látni ürügyként. 1969 elején többször megismételte a kérését egy olyan amerikai gesztusra, amely megtörné a jeget. Egyik ötlete a Phantom F-4-es vadászgépek izraeli eladásának késleltetése volt; ebbe viszont Izrael aligha ment volna bele. Noha úgy véltem, Nasszer túlbecsüli annak a jó-téteménynek a jelentőségét, amellyel a diplomáciai kapcsolatok helyreállításával megajándékoz bennünket, márciusban azt írtam Nixonnak, hogy már többet is megtettünk a Nasszer által javasolt lépések közül (habár más okokból kifolyólag). Aktív diplomáciát folytattunk, általános elveket terjesztettünk elő, Rogers pedig előremutató álláspontot fogalmazott meg a határok kérdésében a Szenátus Külügyi Bizottsága előtt. Tényleg úgy tűnt, van alapja egy lehetséges megbékélésnek Washington és Kairó között.

Ilyen háttérrel folytattam megbeszélést Favzival két ízben is, előkészítendő a Nixonnal április 11-re tervezett találkozóját. De amint rövidesen kiderült, nem volt felhatalmazása a diplomáciai viszony újakezdésére. Majd jelenti a reakciónkat Kairónak, ám a kapcsolatok helyreállításáról csak valamilyen konkrét haladás esetén lehet szó; azt azonban már nem fejtette ki, mit ért ezen. Mint mondta, Egyiptom részben azért kíván olyan buzgón haladást elérni, mert a szovjetek nyomást gyakorolnak rá a béke érdekében. Úgy látszik, megértik, hogy semmilyen más módon nem tudják segíteni arab barátaikat; egy patthelyzetben a pozícióik elkerülhetetlenül gyengülnének az arab világban.

Favzi ez utóbbi felvetése történetesen épp az általam is érzékelt stratégiai lehetőség volt az Egyesült Államok számára. Ha a szovjet pozíció Egyiptomban szélsőségesen romlik, minél tovább halasztódik a rendezés, annál kevésbé ösztönöz minket arra, hogy elfogadjuk az első szovjet vagy egyiptomi ajánlatot, különösen mindaddig, amíg az oroszok továbbra is nagy erővel vannak jelen Egyiptomban, és az arab ország diplomáciáját Moszkvából irányítják. A Favzi által ajánlott feltetelek amúgy sem voltak igazán alkalmasak optimizmus keltésére. Egyiptomot nem lehetett rábírní egy Izraellel közös dokumentum aláírására, kötelezettségei csak a Biztonsági Tanáccsal szemben álltak fenn (ahol a szovjetek vétőjoggal rendelkeztek), nem volt hajlandó diplomáciai kapcsolatokat létesíteni Izraellel, az ENSZ békefenntartó erőit pedig hat hónapos felmondási idővel bármikor ki

lehetett vonatni. Ez a helyzet sohasem lesz alkalmas arra, hogy előidézze a Kairó által követelt teljes izraeli visszavonulást.

Április 11-én Favzi udvariasan biztosította Nixont: Egyiptom nagyon szeretné csökkenteni katonai kiadásait, a hazai építőmunkára fordítva az erőforrásait. Nem várta el az Egyesült Államoktól, hogy érdekeivel ellentétben álló dolgok megtételére próbálja meg rávenni Izraelt, viszont egyenlő bánásmódot kért Egyiptom számára. Ami a kapcsolatok helyreállítását illeti, az idő még nem érett meg rá, közölte velünk.

Mindmáig nem tudom megérteni Nasszer motivációit. Hónapokon keresztül a kapcsolatok újrafelvételének irányába mutató sürgető jeleket küldözgetett nekünk. A békéltető hírben álló Favzit küldte Washingtonba. Favzi ugyan hozzáértően viselkedett, de ebben az alapvető kérdésben az instrukciói – nyilvánvaló bosszúságára – nem engedték meg neki semmilyen előrelépés megtételét. Sohasem derült ki, miképpen képzelte Nasszer, hogy Nixon a hazai ellenállással, az izraeli elutasításokkal, valamint a távolságtartó szovjet magatartással dacolva támogassa egy olyan ország maximális céljait, amely nem hajlandó diplomáciai kapcsolatokra velünk, és a külpolitikája továbbra is alapvetően barátságtalan irántunk. Nasszer valójában zsarolás útján akart bánni velünk, ám nem rendelkezett semmiféle eszközzel, amellyel fenyegethetett volna. Amikor az év egy későbbi szakaszában a Nixon-adminisztráció precíz tervekkel állt elő, mind az egyiptomi, mind pedig a jordániai határok vonatkozásában a korábban még Nasszer által is elfogadhatónak nyilvánított vonalhoz igazodva, mereven elutasította az elfogadásukat és a kapcsolatok rendezését. Büszkélkedett a radikalizmusával, amelyet alapvetően fontosnak vélt pánarab ambíciói szempontjából; emiatt minden bizonnyal kényszerítve érezte magát arra, hogy permanens konfrontációban maradjon velünk a Közel-Keleten és a harmadik világban, még azon az áron is, hogy könnyen veszélybe sodorhatja hajlandóságunkat a közeledésre.

Nincs kétségem afelől, hogy a Nixon-adminisztráció hivatali idejének elején az Egyesült Államok jóval energikusabban kezelte volna a békefolyamatot, ha Nasszer rugalmasabb. Az aktívabb washingtoni szerepvállalás előtt álló legfőbb akadálynak Nasszer Amerika-ellenes külpolitikája és a Szovjetunió kairói domináns szerepe bizonyult. Favzi nem volt abban a helyzetben, hogy biztosíthasson minket: ezek nem kepezik az egyiptomi politika rögzített alapelveit. Ehelyett minden személyes vonzerejének bevetésével, Nasszer utasításait követve szenvtelenül ragaszkodott ahhoz, hogy a semmiért cserébe mindent megkapjon: az USA támogatását Izraellel szemben, szovjet asszisztenciát az Egyesült Államokkal szemben, és a harmadik világ radikális mozgalmainak vezetését. A külpolitika azonban nem így működik. Nasszer nem tudott választani retorikai ambíciói és Egyiptom korlátozott képességeinek ösztönös érzékelése között ezeknek az ambícióknak a megvalósításában. Meghalt anélkül, hogy valaha is döntött volna

na. Csak nagy formátumú utódja, Anvar Szadat volt képes összerakni a puzzle darabjait.

Favzi missziójának kudarca hatással volt egy másik arab látogatóra, Huszsein jordániai királyra, aki sohasem tette alku tárgyává barátságát az Egyesült Államokkal. Huszsein az egyik legvonzóbb politikai vezető volt, akivel valaha is találkoztam. A kis király – ahogyan tisztviselőink szeretettel emlegették – határozottan védelmezte az arabok ügyét még akkor is, amikor arab testvérei elfelejtették viszonzni a lojalitását. Miután kellőképpen megismertem, azon tudtam lemérni az általa érzéketlenségnek vagy bürokratikus pedantériának tekintett hozzáállás miatti ingerültségét, hogy még a legendás udvariasságát felülmúló mértékben is hangsúlyozottan udvarias volt; a megtisztelő „uram” szó használatát megsokszorozta, miközben egész magatartásával jeges hideget árasztott. („Uramnak” szólított engem ő, az örökletes uralkodó, pedig csak egy elnöki tanácsadó voltam.)

Huszsein ugyanolyan gáláns volt, mint amilyen udvarias. Egy ízben a feleségem, Nancy társaságában hajmeresztő kirándulásra vitt el a helikopterén, a fák tetejének magasságában repülve. Nancy szerette volna valahogyan rábírní, hogy emelkedjen magasabbra, ezért nagy ártatlanul megjegyezte: nem tudta, hogy a helikopterek ilyen alacsonyan is képesek repülni. Mire a király biztosította, bizony tudnak még ennél alacsonyabban is, aminek következtében az utazás hátralevő részét csaknem talajszinten tettük meg. Ha kihasználta volna az alkalmat, bármilyen politikai természetű kéréséhez meg tudta volna szerezni a beleegyezésemet – csak annyit kellett volna megígérnie, hogy magasabban repül.

Huszsein méltósággal és bátorsággal próbálta összeegyeztetni az arab nemzeti érdekek képviselését Amerika barátjának a szerepével. Az arab radikalizmus forratagában ez a Nyugat-barát uralkodó megőrizte függetlenségét és a régió azon vezetőinek tiszteletét, akik korántsem voltak elbűvölve a dinasztikus elven alapuló monarchikus rendtől. Mivel lényegében az amerikai segítségtől függött, tolerálta nehézkes és időnként megalázó procedúráinkat, sohasem veszítve el a higgadtságát és a türelmét, de egyúttal sosem sülyedt le a segílyt kérelmező szerepének szintjére. Ő volt az első arab vezető, aki előtt szóba lehetett hozni a békekötést Izraellel, miközben időnkénti, jóllehet eredménytelen kapcsolatot tartott fenn Jeruzsálemmel. Balszerencsés módon az alkupozíciójában rejlő potenciál nem állt arányban az önmérsékletével, míg a számára elérhető lehetőségek nem voltak egyenlők a jó szándékával. Ennélfogva nem volt képes sem a független cselekvésre, sem a zsarolásra, holott ezek részei a közel-keleti politika eszköztárának. 1969-ben a Palesztinai Felszabadítási Szervezet gerillái államot hoztak létre az államában, de nem tudták eltéríteni mérsékelt irányvonalától; néhány hónappal később (amint a 15. fejezetből megtudhatjuk) bátran és határozottan fellépett a hatalma ellen intézett kihívással szemben.

A Nixonnal április 8-án lezajlott találkozóján a Nasszer nevében is megszólalt Huszsein hangsúlyozta mindkettejük elkötelezettségét a Biztonsági Tanács 242. számú határozata iránt, és azt, hogy készek aláírni bármilyen dokumentumot Izraellel, *kivéve* egy békeszerződést. Elismerte bizonyos kisebb határkiigazítások szükségességét. Ha Izrael átengedné Gázát jordán fennhatóság alá, a Nyugati parton kiterjedtebb kiigazításokra is sor kerülhetne. (A mából visszatekintve, szerencsétlen dolognak tűnik, hogy senki sem vizsgálta meg alaposabban egy jordániai–izraeli különmegállapodás lehetőségét Gáza átengedéséről nyugati parti területekért cserébe.) Huszsein állította: mind Nasszer, mind pedig ő fontolóra szándékozik venni a demilitarizált zónák, a Szezi-csatornán való szabad hajózás, valamint a Tiráni-szoros kérdését. Az arab szélsőségesek nyomása „sürgeti” a kapcsolatok helyreállítását az Egyesült Államokkal. De e megjegyzések békülékeny hatását nagyrészt lerontották Favzi megbeszélései velem, majd csalódást keltő találkozója Nixonnal, ahogyan erről már beszámoltam.

Diplomácia – Újabb és újabb javaslatok

A közel-keleti küzdőfelek közötti patthelyzet óhatatlanul is visszatükröződött a négyhatalmi és a kéthatalmi tárgyalásokon. Partnereink számára az volt a nyilvánvaló megoldás, hogy bedobjanak minket a béke kikényszerítéséért folyó harc kellős közepébe. Április 14-én Dobrinyin közölte velem: a kéthatalmi kísérlet sikeréhez konkrétan javaslatokra lenne szükség, különösen a határokat illetően. A szovjetek és az arabok a „kisebb határkiigazítások” és a „hódítás súlya” homályos kifejezés jelentésének konkretizálására akartak rábírní bennünket, azaz nyíltan *teljes* izraeli kivonulást követeltek. Miután biztosított afelől, hogy az oroszok minden erejükkel a rendezés elősegítésén fáradoznak, Dobrinyin felvetette: álljunk elő közös amerikai–szovjet javaslattal; ha az Egyesült Államok jobban definiált álláspontot fogalmazna meg valamennyi elvet illetően, a szovjetek eladnák azt az araboknak. Mivel Dobrinyin ezzel lényegében az arab program elfogadását kérte tőlünk, nem volt világos, minek az „eladását” ajánlotta fel. Számomra úgy tűnt, elismerést szeretne besöpörni az iszlám világban azért, ami egy általunk Izraelre kényszerített bekevel lenne egyenértékű. Ugyanebbe az irányba akartak taszigálni minket a négyhatalmi fórumon is. De Gaulle, aki azzal tisztelte meg Eisenhower elnököt, hogy személyesen vett részt a búcsúztatásán, március 31-én közölte Nixonnal: a négyeknek meg kell próbálniuk közös nevezőre jutni a rendezés feltételeiről. Ám a New Yorkban folytatott konzultációink alapján már jól tudtuk: mindegyik résztvevőnek saját egyéni elképzelése van arról, hogy mik legyenek e feltételek – és ezek egyike sem elfogadható Jeruzsálem számára. Mindegyik fórumon felkérték, hogy erőltessük rá a békét Izraelre, ehhez azonban

nem volt szükség semmilyen fórumra. Az eredmény pontosan az volt, amit előre megjósoltam.

Odahaza a kongresszus mindkét házának többsége nyilatkozatban sorakozott fel Izrael álláspontjának támogatása mellett: közvetlen tárgyalások, szerződésben biztosított béke, és semmilyen nyomásgyakorlás az idő előtti visszavonulásra. Vietnámmal hasonlóan megint oda lyukadtunk ki, hogy önmagunkkal tárgyalunk.

Korántsem meglepően minél eredménytelenebbek voltak a megbeszélések 1969 márciusában és áprilisában, annál intenzívebbé vált a katonai konfrontáció a hadszíntéren. Az erőszak növekedése láttán U Thant április 22-én arra figyelmeztetett, hogy „hadiállapot [áll fenn] tényleges harci cselekményekkel” a Szezi-csatorna mentén, egy kairói szóvivő pedig erre a frontra nézve az 1967-es tűzszünetet érvénytelennek nyilvánította. Amint Izrael megtorló csapásokkal reagált a Jordániából kiinduló gerillatámadásokra, az összeütközések fokozódtak, Libanon pedig szükségállapotot vezetett be, miután hiába próbálta megakadályozni, hogy területéről a fedajnök rajtaütéseket hajtsanak végre Izrael ellen. A később „anyagháborúnak” titulált hadviselés immár komoly méreteket öltött.

Más szóval, alig két hónappal egy új amerikai kezdeményezés után többé-kevésbé a startvonalra jutottunk vissza. Ismét bebizonyítottuk, amit már úgyis tudtunk: a szemben álló felek nézetei óriási mértékben különböznek a biztonságos és elismert határokról, a kivonulás időzítéséről és mértékéről, az elismerés mibenlétéről, sőt még a tárgyalás menetéről is.

Egyértelműen szükség volt politikánk újabb felülvizsgálatára.

Ami februárban annak megvizsgálásaként indult, hogy miként lehetne meghatározni a tárgyalások *megvalósíthatóságát*, az májusra azzá a tézissé fejlődött, mely szerint az Egyesült Államokat kötelezettség terheli a tárgyalások megmenntésére, és ezt új és egyre konkrétabb javaslatok megtételével kell teljesítenie. Ám nem lehetett megkerülni azt a tényt, hogy mindegyik oldal indítványa teljes mértékben elfogadhatatlan a másik számára. A feleket képtelenség volt rafinált procedúrákkal belemánőverezni abba, hogy feladják makacsul fenntartott álláspontjukat, amelyért húsz év alatt már három háborút vívtak. A közöttük tátongó szakadékot csak a Biztonsági Tanács 242. számú határozatába beépített kibúvókat egyszerűen megismétlő homályos megfogalmazásokkal lehetett áthidalni.

Ilyen körülmények között a letkérdés nem az volt számunkra, hogy milyen általános javaslatokat teszünk, hanem az, hogy készek vagyunk-e ragaszkodni a megvalósulásukhoz, szükség esetén akár presszionálás árán is. Amíg e kérdést nem válaszoltuk meg – ez a javaslatok megfogalmazását nézve Izraelre gyakorolt nyomást jelentett –, a tárgyalás így vagy úgy holtpontra volt ítélve. Ha kitartanánk homályos álláspontunk mellett, a négy- és kéthatalmi tárgyalások összeomlanának, amiért az Egyesült Államokat kárhoznák. Ha konkrétak lennénk, komoly vitánk támadna Izraellel anélkül, hogy megnyernénk az arabok barát-

ságát. Másrésről a legnagyobb nyertesek a Szovjetunió és kliensei lennének. És ha akár bel-, akár külpolitikai okokból visszarettennék Izrael presszionálásától, a tárgyalás ismét csak megrekedne. Véleményem szerint ez volt az elkerülhetetlen következménye annak, ha megkísérlünk egy átfogó rendezést akkor, amikor az érdekelt nézetei ennyire távol állnak egymástól, a szovjetek az arab álláspontot támogatják, mi pedig még nem találtuk meg helyünket a közvetítő szerepében.

Rogers úgy érvelt, hogy egy részletes terv előterjesztése javítana a helyzetünkön még akkor is, ha elutasítják, mert egyszerűen nincs mód megtudni, vajon egy rendezés lehetséges-e, ha nem teszteljük az egyiptomi, a szovjet és az izraeli nézeteket. Mindennek jegyében a State Department elnöki jóváhagyásra tervezet nyújtott be egy részletes békemegállapodásra Egyiptom és Izrael között az 1967. június 5-e előtti határok alapján. Ezt rövidesen jordániai–izraeli békekötés követhetné.

Komoly fenntartásaimat fejeztem ki az elnöknek, azt jósolva, hogy a tervezet valószínűleg súlyos vitába keverne minket mindkét oldallal. A határok nyilvánvalóan elfogadhatatlanok Izrael számára, az arabok pedig, Nasszer jelenlegi hangulatából ítélve, korántsem készek a szükséges mértékben elkötelezni magukat a béke mellett. Nem javítana kapcsolatainkon az arabokkal, megszilárdítaná Moszkva pozícióit, a szovjetek és klienseik először learatnák az elismerés babérjait azért, mert ilyen messzire tudtak bennünket kényszeríteni, majd azzal vádolnának, hogy nem mentünk elég messzire, és nem tudtuk keresztülvinni Izraelnél azt, amit megígértünk.

Ezeket a problémákat vitattuk meg az elnök jelenlétében az NSC értekezletén április 25-ének délelőttjén. A memorandumom figyelmeztetései és az apparátusa sürgetése között örlődő elnök kitért a döntés elől. Ehelyett utólag felkért, hogy az általam előre látott veszélyek mérséklése érdekében Siscoval együttműködve módosítsam a külügy javaslatát. Az így átdolgozott dokumentumot május 5-én jóváhagyta. A változtatások jórészt jelentéktelenek voltak. Tudvalevő volt ugyanis, hogy közel-keleti ügyekben az elnök nem hajlandó nyíltan felülbírálni a külügyminiszterét, így aztán én csak korlátozott befolyással rendelkeztem. Az új verzió szerint az Egyesült Államok nem nyújtana be egyszerre minden részletében átfogó tervet egy izraeli–egyiptomi megállapodásra, hanem a rendelkezéseit apránként terjesztenék elő a Sisco és Dobrynin közötti egymást követő tárgyalások során. Másodszor, az USA nem kötelezné el magát mindjárt az elején a Sínai-félszigetről történő teljes izraeli kivonulás szorgalmazásával; ehelyett a határokról szóló rész megfogalmazását homályosan hagynánk azzal a kitéttel, mely szerint a visszavonulás a háború előtti vonalak mögé „nem feltétlenül kizárt”. E változások csak lelassítanak – de nem tudnák megállítani – a State Department gőzhengerét; ha az elnök egyszer felhatalmazást adott a végső álláspontra, akkor így vagy úgy minden kétséget kizáróan elő is lesz terjesztve.

Ez annál is inkább igaz volt, mert Joe Sisco nem hitt a komótos tárgyalásokban. Mihelyt az elnök jóváhagyta a módosított stratégiát, megkezdte a megbeszélései második fordulóját Dobrinyinnal. Nem vesztegette az idejét; május 6-án indította el, és június 9-én már be is fejezte. Gyorsan ismertette az Egyesült Államok álláspontját a kulcskérdéseket illetően. Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a szovjetek nem szándékoznak elfogadni őket, és mindenáron többet várnak. Például mi ragaszkodtunk a közvetlen arab–izraeli tárgyalásokhoz a folyamat valamelyik szakaszában, ezt azonban Dobrinyin el akarta bagatellizálni. A határok ügyében fenntartottuk azt az álláspontunkat, mely szerint „a korábbi nemzetközi határ [visszaállítás] Egyiptom és Palesztina mandátumterülete között nem feltétlenül kizárt”, a szovjetek viszont minden változtatás és fenntartás nélkül követelték a háború előtti vonalak mögé történő teljes visszavonulást. Mi a Sínai-félsziget egészének demilitarizálását pártoltuk, de az oroszok nem. Mi ragaszkodtunk a szabad hajózás jogához a nemzetközi vizeken, például a Tiráni-szorosban és a Szuezi-csatornán, míg a szovjetek az 1888. évi konstantinápolyi egyezményre való hivatkozással határozták meg álláspontjukat; ennek értelmezése azonban a mostani körülményekre alkalmazva nem volt egyértelmű. Különbségek mutatkoztak a menekültkérdésben is. Június 11-én Dobrinyin panaszkodott nekem az új patthelyzet miatt. Nem találta Siscót elég precíznek, különösen a határok általa „absztraktnak” titulált megfogalmazását kifogásolva (ami mindenesetre demonstrálta, hogy Joe tartja magát az instrukciókhoz).

Miközben Izrael a tőle megszokott utánozhatatlan módon egyfolytában világhosszá tette, hogy az új amerikai kezdeményezés miatti szomorúsága egyre csak növekszik, Dobrinyin az arabok oldaláról támadta a tervezetünk szövegét. Május 13-án Rabin nagykövet tudakozódott ennek az új amerikai–szovjet dialógusnak a céljáról, értésünkre adva kifejezett aggodalmát amiatt, hogy esetleg engedünk a határkérdésben. Bírálta a többi tervezett rendelkezést is. Izrael kitartóan közvetlen tárgyalásokat preferált az arabokkal. Golda Meir miniszterelnök szenvedélyes hangú levelet küldött Nixon elnöknek, megismételve nemtetszését amiatt, hogy az Egyesült Államok a fő kérdéseket illetően a végkimenetel előzetes meghatározásával hátrányosan befolyásolja a tárgyalásokat. A helyzet kezelhetetlenné válását megelőzendő Rabin javasolta, hogy Meir asszony mielőbb kapjon meghívást Washingtonba. Mivel egy azonnali találkozóra még nem voltunk kellően felkészülve, kezdeményezésem nyomán az elnök össze tervezte be a látogatást.

A diplomáciai ütésváltást időnként újabb harci cselekmények szakították meg. Májusban, júniusban és júliusban napi rendszerességgel robbantak ki összecsapások a Közel-Keleten a fedajnök betöréseivel Jordániából, valamint légi csatákkal az egyiptomi és a szíriai frontvonalak felett. Meir asszony ígéretet tett rá, hogy az izraeli válaszcsepások gyorsak és súlyosak lesznek, „hétszerezsen” fizetve vissza az Izrael elleni arab támadásokért. Májusban Nasszer közölte a *Time* ma-

gazinnal: megegyezés akkor lehetséges, ha Jeruzsálem beleegyezik a teljes kivonulásba, és lehetővé teszi a palesztinoknak a visszatérést. Izrael korábban már mindkét követelést elutasította. Ugyanebben az interjúban Nasszer kijelentette, hogy elfogadja Izrael létének „realitását”, de a kétkulacsosságot jól illusztrálva a kairói médiát már a mondat kihagyására utasította az interjúról beszámoló tudósítá-sokból. Majd egy július 23-án elhangzott jelentős beszédében ismételten vissza-kozva megváltoztatta álláspontját; ezúttal azt deklarálta, hogy Egyiptom most a „felszabadítás szakaszába” lép az Izraellel folytatott háborújában, s elítélte az USA-t és Nagy-Britanniát a zsidó állam támogatása miatt. Közben június 13-án a Gromiko külügyminiszter kairói látogatása végeztével közreadott kommuniké teljes körű szovjet támogatásra tett ígéretet Egyiptomnak „az agresszió következményeinek felszámolásáért” vívott harcához.

Végül június 17-én a Szovjetunió átadott nekünk egy ellenjavaslatot. A válasz tartalmazott néhány pozitív elemet: a felek kötelező érvényű megegyezését célzó munkálkodásról és Izrael elismeréséről beszélt. A minket leginkább érdeklő fő kérdésekkel kapcsolatban azonban kevés rugalmasságot árult el: nem tett említést közvetlen tárgyalásokról, a végső határoknak szerinte szigorúan követniük kell az 1967-es határvonalakat, a szabad hajózást homályban hagyta, a béke definíciója semmilyen kötelezettséget nem írt elő a gerillák megfékezésére, és nem volt hajlandó támogatni azt a felvetést, hogy Jeruzsálem valamilyen szinten azért beleszólhasson, kik lehetnek az izraeli visszatérésre engedélyt kapó palesztinok.

Ennek ellenére Rogers úgy döntött, a szovjet válasz elegendő „előrelépést” tanúsít ahhoz, hogy indokoljon egy újabb amerikai javaslatot. Mivel Dobrinyin konzultációra hazatért, június 30-án felvetette: Joe Sisco utazzon el Moszkvába néhány új elképzelést ismertetni. Konkrétan szólva Rogers azt szerette volna, ha Sisco arra szóló felhatalmazással megy Moszkvába, hogy a saját belátása alapján még elfogadható álláspontként játssza ki „ütőkártyánkat” – kifejezett elkötelezettségünket a háború előtti határok mellett –, amennyiben a szovjetek készségesnek mutatkoznak a béke, a biztonság és a közvetlen tárgyalások kérdésében.

Még visszafogott megfogalmazással élve is túl korainak gondoltam ezt. Véleményem szerint a szovjet válasz nem tükrözött semmilyen érdemi engedményt. Alapjában véve arra törekedett, hogy a lényegét nagy ravaszul megkerülő, tulajdonképpen merev előírások révén kicsikarja tőlünk a maradéktalan arab program elfogadását. Nem mutatott hajlandóságot arra, hogy a mi Izraelre gyakorolt befolyásunkat hasonló nyomásgyakorlással hozza összhangba az arabok felé. Látható módon abból a mindent felülíró célból dolgozták ki, hogy demonstrálják a Szovjetunió nélkülözhetetlenségét arab kliensei szemében. Ha belemegyünk ebbe, a vita Izraellel elkerülhetetlen lesz. Ám nem voltam abban a helyzetben, hogy leállítsam Rogers kezdeményezését, ezért javasoltam az elnöknek, egyezzen bele Sisco útjába, ameddig nem ajánlunk fel új engedményeket a határok kérdé-

sében. A következőt tanácsoltam: „A jelen helyzetben nem adnék neki felhatalmazást arra, hogy bármilyen módon elkötelezzon minket a minimálisan még elfogadható álláspont mellett. Ezzel túlságosan előrejutunk Izraelhez képest, és minden viszonzás nélkül ajándékba adjuk az álláspontunkat. Úgy vélem, az oroszokon – és nem rajtuk – van a cselekvés sora.” A javasolt stratégiám értelmében ragaszkodjunk ahhoz, hogy a Szovjetunió azzal arányos árat fizessen arab barátainál, amilyenek a megfizetését tőlünk várják Izraellel szemben. Ez egyrészt korrektebb tárgyalást biztosítana, másrészt kissé megterhelné a szovjet–egyiptomi kapcsolatokat. Nixon egyetértett velem, így Sisco ugyan felhatalmazást kapott a moszkvai útra, de arra már nem, hogy bármilyen új álláspontot vigyen magával a határok ügyében.

Sisco július 14-től 17-ig tartózkodott Moszkvában. A tárgyalásai nem jelentettek többet, mint az előző két hónap eszmecsereinek újrajátszását. Még ő maga is szkeptikusan tért vissza a szovjetek rugalmasságát és szándékait illetően. Amint az elnököt tájékoztatta, nem talált bizonyítékot arra, hogy az oroszok hajlandók lennének nyomást gyakorolni Nasszerre a béke és a közvetlen tárgyalások alapvető kérdésében. Nasszerre kulcsfontosságú eszközökként tekintenek a Közel-Keleten, és nem szándékoznak kockáztatni sem a politikai helyzetét, sem pedig a rá gyakorolt befolyásukat azzal, hogy sürgessék a sajátjaitól eltérő feltételek melletti békekötésre. Nasszer presszionálása helyett a stratégiájuk láthatóan az, hogy ne tárgissanak, egészen addig a pontig ásva alá a mi helyzetünket, amikor már hajlandók leszünk az ő feltételeiket rákényszeríteni Izraelre. A véleményem szerint helyesen Sisco azt a konklúziót vont le, hogy mi se engedjünk.

A Sisco-misszió pontosan két hónapra visszafogta a kezdeményezések lendületét. Bár pillanatnyilag a Fehér Ház és a State Department felettébb ritkán előforduló egyetértést mutatott abban, hogy ne tegyünk semmit, az ősz beköszöntével várható volt a diplomáciai aktivitás megélénkülése. A külföldi méltóságok, köztük a közel-keleti disputa résztvevőinek megérkezése az ENSZ Közgyűlésére, motivációval és egyúttal lehetőséggel szolgál majd az újbóli próbálkozásra.

Még egy kezdeményezés

A fenti előrejelzés különösen igaznak bizonyult, mivel augusztusban a harcok ismét fellángoltak minden fronton, kiváltképp a Szezi-csatorna mentén öltve veszélyes méreteket. A megnyugvást az is hátráltatta, hogy egy elmeháborodott ausztrál felgyújtotta a jeruzsálemi Al Aksza-mecsetet. Az arabok megjósolhatóan Izraelt vádolták; Nasszer és Fejszál szaúd-arábiai király szent háborúra hívott fel Jeruzsálem felszabadítására. Terroristák Damaszkuszba térítették a Trans World Airlines egyik gépét, és az izraeli utasokat heteken át fogva tartották. Az ősszel

esedékes választásokra készülő izraeli Munkapárt kinyilvánította azt a szándékát, hogy mindenképpen megtartja a megszállt területek egy részét, bármik legyenek is a békefeltételek.

Ez a nyomasztó körkép politikánk újbóli felülvizsgálatáért kiáltott. Az ügymenet a szokásos formát követte: a State Department kezdeményezést szorgalmazott, én pedig először konkrét stratégia kidolgozását sürgettem. Rogers és ENSZ-nagykövetünk, Charles Yost engedélyt kért Nixontól, hogy közölhesse az ENSZ Közgyűlésére érkező Gromikóval: Amerika jóváhagyja az 1967-es határokat, feltéve, ha kielégítő biztonsági intézkedések garantálják őket. Sisco ennél óvatosabb álláspontra helyezkedett.

E pressziók jól illusztrálják azt, ami az amerikai külpolitika alakításában alapvető irányelvként működik. Ha egyszer létezik egy még éppen elfogadható minimalista álláspont – akár kikötésekkel gondosan bebiztosított formában is –, így vagy úgy, előbb vagy utóbb indítványként jelenik meg, először csak magánvélemény formájában és kiszivárogtatás útján a sajtónak, majd végül hivatalos álláspontként. Az az elnök, aki abban a reményben ad felhatalmazást egy még épp elfogadható nézet képviselőre, hogy sohasem kell viselnie a következményeket, elkerülhetetlenül csalatkozni fog. Egy ilyen álláspont pusztán létezésének ténye kikezdi azt az állhatatosságot, amellyel egy nála többet tartalmazó jóváhagyott álláspont fenntartható. És az eróziós folyamat menthetetlenül felgyorsul, ha az előjogait érvényesíteni akaró apparátus, illetve az egyének szintjén az egók pusztán önzésből ragaszkodnak egy ilyen, meghátrálást jelentő pozícióhoz, és még sikert is remélnek tőle.

Ennek jegyében megint az immár ismerős vitára került sor, ezúttal az NSC szeptember 11-i ülésén. A State Department képviselőinek érvelése szerint amennyiben nem terjesztünk elő egy minimálisan még elfogadható álláspontot, az előrelépés lehetetlen (olyasfajta érvelés volt ez, amelyet ha túlzottan erőltetünk, végül egyenesen a szovjet állásponthoz vezet bennünket minden kérdésben). Kétségbe vontam egy olyan javaslat helyességét, amelyet Izrael vélhetőleg el fog vetni, sőt talán Egyiptom sem fogad el, mivel már elutasított békefeltételekkel van megelégedve. A következő fordulóban, miután elköteleztük magunkat a folyamat mellett, óhatatlanul komoly nyomás nehezedne ránk, hogy még tovább puhítsunk az álláspontunkon, majd pedig erőltessük rá Izraelre.

Visszajutottunk a februárban elkezdett stratégiai polémiahoz. A még több engedmény szószólóinak érvelése szerint az idő ellenünk dolgozik; minél tovább tart a patthelyzet, annál inkább romlik pozíciónk az arab világban. Nem győztem hangsúlyozni, hogy ennek pont az ellenkezője igaz. Nekünk éppen a folytatágot patthelyzet áll érdekünkben; meggyőznék Egyiptomot, nézzon szembe azazal, hogy a szovjetek gyámkodása és a radikális külpolitika a haladás akadálya, és csak az Egyesült Államok képes megvalósítani a rendezést; rámutatna az oroszok

tehetetlenségére, valamint idővel az arab és különösen az egyiptomi külpolitika alapvető átalakulására ösztönözne. A kéthatalmi tárgyalásokban Rogers olyan eszközt látott, amellyel a Szovjetunió kisegít bennünket a közel-keleti nehéz helyzetünkben. Én ellenben úgy véltem: nem nekünk, hanem a szovjeteknek kell nehéz helyzettel szembesülniük, miután a mi együttműködésünk nélkül nincs eszközük céljaik elérésére, de még háborúval sem, mert abban a klienseik nyilvánvalóan vereséget fognak szenvedni. Ha higgadtak maradnánk, előbb-utóbb meg kellene fizetniük a segítségünk árát – akár a Közel-Keleten, akár másutt. Rogers attól tartott, hogy az Egyesült Államok elszigetelődhet a négyhatalmi tárgyalásokon; ám én úgy véltem, ez mindenképp benne rejlik a fórumban, és nem lehet elkerülni leleményes receptekkel.

A szeptember 11-i NSC-ülés előtt az elnök John Mitchellt is bevonta a megbeszélésekbe, mert tájékoztatást várt tőle az előtte fekvő választási lehetőségek belpolitikai vonzatairól. A nagy pipás és nyers modorú Mitchell megfontolt és éles elméjű ember volt. Nixon sokra értékelte politikai ítélőképességét; az elnök érdekeit szem előtt tartó tárgyilagos megfigyelő és védelmező szerepében számos alkalommal bizonyította éleslátását és intuitív képességét. Ezúttal figyelmeztette Nixont az idehaza rázúduló ösztűzre, amellyel szembe kell néznie, és az elkerülhetetlen súrlódásra Izraellel, miközben remény sincs a béke megvalósítására.

Az NSC-ülésre ekképpen alaposan felkészült Nixon kemény vizsgának vetette alá Rogerst és Siscót. „Emberek, maguk szoktak egyáltalán beszélni az izraeliekkel?” – kérdezte tőlük. Mit gondolnak, hogyan fog Jeruzsálem reagálni arra, ha elfogadjuk az 1967-es határokat? Rogers és Sisco biztosította: az izraeliek boldogok lesznek az egész csomagtervvel, mivel tartalmaz elemeket a béke általuk értelmezett definíciójából. Ezt kétségbe vontam, rámutatva, hogy amennyiben nem tévedek, és nem kívánunk nyomást gyakorolni Izraelre, további veszteséget könyvelhetünk el az araboknál, mert most majd a rosszindulat vádját a tehetetlenség vádjával is kiegészítik. Az elnök úgy döntött, hogy Meir asszony látogatásáig „puhatolózó” szinten tartja a tárgyalásainkat, az addig eltelt időben pedig utasítást adott a Jordániával, Szíriával, valamint Egyiptommal kapcsolatos rendezési feltételek elemzésére. Lehet, hogy az NSC-procedúrát opciók megfogalmazásának eszközeként nem lehetett komolyan venni, az a nagy elonye viszont megvolt, hogy ürügyet szolgáltatott a döntések halogatására.

Mitchell később elmondta nekem, hogy az elnöknek nincsenek kialakult elképzelései a további lépéseket illetően. Néhány héttel később Nixon közölte: egyetért velem abban, hogy a legjobb az lenne, ha elodáznánk a konkrét javaslatokat, hadd lássuk, milyen feszültségek generálódnak esetleg a szovjetek és az egyiptomiak között. „A csúcsot és a kereskedelmet megkaphatják [mármint Moszkva], de kutya legyen, ha a Közel-Keletet megkapják!” Ennek jegyében

a Rogersnek és Siscónak címzett utasítás úgy szólt, hogy semmi újat ne mondjanak a Gromikóval folytatandó megbeszéléseiken.

Golda Meir

Golda Meir szeptember 25-én érkezett Washingtonba izraeli miniszterelnöki minőségében tett első látogatására az Egyesült Államokban. Kétség nem fér hozzá, eredeti egyéniség volt. A pogromok Oroszországában megélt gyermekkor és fiatalága az első telepések egyikeként Palesztina mostoha életkörülményei között jól megtanította arra, hogy csak az óvatosoknak adatik meg a lehetőség a túlélésre, és csak azok járnak sikerrel ebben az erőfeszítésben, akik meg is harcolnak érte. Markáns arcvonásai olyan nép sorsáról tanúskodtak, amely túlságosan is jól megismerhette az emberi embertelenségben rejlő potenciált. Vigyázó szemei világossá tették: nem hajlandó megengedni, hogy az általa vezetettek ugyanezt a sorsot szenvedjék el harc nélkül. De még inkább arra vágyott, hogy népe megvalósíthassa a béke utáni álmát; az időnként szarkasztikus külső sohasem palástolta el azt a részvétet, amellyel minden egyes izraeli katona halálát egyik családtagja elvesztéseként élte meg. Országának megalapítói közé tartozott. Minden négyzetcentiméternyi föld, amelyért Izrael megharcolt, az ő számára a népe túlélésének egyik záloga volt. Tántoríthatatlanul meg fogja védeni az ellenségekkel szemben, és csak kézzelfogható biztonsági garanciák ellenében lesz hajlandó feladni. Élesen tisztán látó elméjét világiasság és pajkos humorérzék fűszerezte. Nem lehetett megtéveszteni fennkölt retorikával, és nem érdekelték különösképpen a tárgyalási taktikák finom kis részletei. A dolgok leglényege számított nála. A dagályosságra iróniával válaszolt, és a tárgyalásokat a személyiségét jellemző okos pszichológiai érzék által uralta. Engem úgy kezelt, mint jóságos nagynéni a különösen kedvelt unokaöccsét, aminek következtében már az egyet nem értés pusztá lehetőségének felmerülését is a családi hierarchia elleni támadásnak tekintette, amely okvetlenül érzelmi kitörést eredményezett nála. Rendszerint jól kiszámított magatartás volt ez a részéről. A feleségem szívesen emlegeti, hogy az általa valaha is látott legdramább színházi produkciók között tartja számon a diskurzust Golda Meir és köztem, amikor nem értettünk egyet valamiben. Rogers külügyminiszterre Meir asszony úgy tekintett, mintha a nézeteiről szóló jelentések egyszerűen nem lehetnének igazak, és biztos volt abban, hogy ha egyszer Rogersnek végre alkalma nyílna kimagyarázni magát, a jelentéstevő táviratok szükségszerű hiányosságai által okozott félreértések eloszlanának; ez esetben elnéző jóindulatot helyezett kilátásba. Ami Nixont illeti, a zsidó nép régi barátjaként üdvözölte; ez meglepő hír volt mindannyiunk számára, akik nála jobban ismertük az elnök vegyes érzelmeit e téren. De megőrzendő hírnevet kölcsönzött neki vele. Amikor Nixon

tényleg sokat tett Izraelért, akkor sem vonzalomból, hanem a nemzeti érdekek rá jellemző érzelmentes számításba vétele alapján cselekedett.

A Nixonnal megtárgyalásra váró témák egyszerűek voltak. Az Egyesült Államoknak nem szabad hagynia, hogy Nasszer a béke megvalósításában reá háruló felelősség elől kitérve másokkal végeztesse el a feltételek kidolgozásának feladatát; a Szovjetunióknak tudnia kell, hogy az Egyesült Államok nem engedheti meg Izrael megsemmisítését, az arabok pedig vegyék tudomásul, hogy Izrael nem gyenge. Csupán ez hozhatja meg a békét.

Nixon azonban korántsem olyan ember hírében állt, akit csak általánosságokkal ki lehet elégiteni. Miközben nyugtalanította a gőzhengerként nyomuló State Department taktikája, egy pillanatra sem hitte, hogy a béke pusztán azáltal automatikusan bekövetkezik, ha eltökéltek vagyunk. Nagyrészt belpolitikai okokból még nem állt készen a nyomásgyakorlásra Jeruzsálemmel szemben, és nem okozott neki nehézséget a segítségéről biztosítani Golda Meirt egy szovjet támadás esetén. Azért támogatta egy erős Izraelt, mert nem akarta, hogy az Egyesült Államoknak kelljen megharcolnia Izrael csatáit – ami pontosan egybevágott Meir asszony véleményével. Nixon szerint Nasszer csak akkor lesz mérsékeltebb, ha döntő erőfölénnyel kénytelen szembesülni.

De az elnök asztalán még mindig ott feküdtek a külügyminiszter javaslatai a követendő politikáról. Ennélfogva nemigen tehetett ígéretet arra, hogy az Egyesült Államok sohasem fog előterjeszteni új békefeltételeket. Húzta az időt, azt a benyomást keltve, hogy benne több empátia van az izraeli aggodalmak iránt, mint a külügyi apparátusban – ami igaz is volt –, és előállva azzal a formulával, mely szerint hajlandó odaadni a „hardvert a szoftverért”. Ez a következőt jelentette: fogadókész lenne a fegyverszállítások iránti izraeli kérésekre, ha Jeruzsálem hagyna nekünk a tárgyalásokon némi mozgásteret, amelyről határozottan azt sugallta: gondja lesz rá, hogy ne legyen túl nagy.

Erős túlzás lenne azt állítani, hogy Meir asszony egyetértett vele; pontosabban szólva beletörődött egy olyan megfogalmazásba, amelynek jelentése csak a jövőben fog kiderülni. Fenntartotta magának a jogot, hogy ekkor majd harcba szálljon, ha kell, ellenfélnek pedig olyasvalakit válasszon, aki az elnöknel alacsonyabb fokon áll a hierarchiában. Ahogyan a dolgok alakultak, elég hamar alkalma is nyílt harcba bocsátkozni. Az elnök által javasolt „hardvert a szoftverért” formula kiszivárgott a sajtónak – méghozzá olyan sugallatban, hogy az Izrael felfegyverzésében nyújtott amerikai segítség ezután a zsidó állam tárgyalásokon mutatott rugalmasságának függvénye lesz. Meir asszony felháborodott tiltakozásának célpontja (valószínűleg okkal) a State Department volt (amely megkapta a Nixonnal folytatott megbeszélésének összefoglalóját).

Komoly bürokratikus harc látszott fenyegetően kibontakozni. Szeptember 27-én Dobrinyin előállt az örökösén visszatérő orosz javaslattal egy közös ame-

rikai–szovjet állásfoglalásra, ezúttal abból a célból, hogy irányelvekkel lássuk el Jarring különleges ENSZ-megbízottat. A kezdeményezést visszautasítottam az- azal érvelve, hogy ameddig Moszkva ennyire nem segítőkész Vietnámban, a közös cselekvés másutt „nehéz” lesz. Nem állt szándékomban a Szovjetunióval összefogva cselekedni, amikor az oroszok egyértelműen arra számítottak, hogy szabadon meglovagolhatják a mi erőfeszítéseinket. De a visszautasítással pusztán csak azt értem el, hogy Dobrinyin más csatornák után nézett. Szeptemberben és októberben intenzív megbeszéléseket folytatott Siscoval. A moszkvai vizit fonalát felvéve eltöprengtek egy lehetséges egyiptomi–izraeli megállapodás különböző rendelkezésein. Október 14-én Sisco jelentette: elegendő haladás történt ügyrendi kérdésekben (mint például titkos tárgyalások folytatása) ahhoz, hogy a jövő héten szavotolni lehessen a további lépést a határok kérdéséhez.

Kétségeim voltak ezt a „haladást” illetően. Úgy véltem, a szovjetek a Közel-Keletet a SALT-hoz hasonlóan arra használják, hogy Nixon kétszer is meggondolja magát a fenyegető november 1-jei „határidejét” illetően Vietnámról (erről lásd a 8. fejezetet). Gondjaimat nem enyhítette a Dobrinyin és az elnök között október 20-án lezajlott találkozó sem. Dobrinyin egy emlékeztetőből felolvasva, a közel-keleti ponthelyzet miatti minden felelősséget nyíltan Washingtonra hárított. Nixon éles hangon válaszolva rámutatott: a szovjetek mindeddig abszolút rugalmatlanok voltak az izraeli kivonulás ügyében, anélkül, hogy tanújelét adták volna bármilyen áldozatkészség kérésének Egyiptomtól; Moszkva kliensállama háborút és területet veszített, ezért nincs abban a helyzetben, hogy követelésekkel lépjen fel.

Miközben Nixon helyre tette Dobrinyint, Sisco – arra hivatkozva, hogy előrelépést kíván elérni az október 28-ra tervezett találkozón – felhatalmazást szeretett volna kieszközölni az általunk minimálisan elfogadható álláspont közlésére vele, amelynek értelmében biztonsági garanciákhoz kapcsolódóan elfogadnánk az 1967-es határokat. Megvitatta a dolgot az elnökkel, egyetértettünk abban, hogy a november 1-jére kitűzött vietnámi határidő előtt szó sem lehet semmilyen amerikai kezdeményezésről. Tény, hogy Nixon megkérdőjelezhetetlen utasítást adott, amely szerint egyáltalán nem kerülhet sor semmilyen további kapcsolatra a szovjetekkel, amíg el nem mondta a november 3-ra tervezett nagy jelentőségű beszédét Vietnámról. Sisco tiltakozott, mert Rogers már megígérte Gromikónak a Sisco és Dobrinyin közötti október 28-i találkozót. (Ez aligha volt perdöntő érvnek tekinthető, hiszen Sisco bármikor visszakozhattott volna.) A november 3-i beszédére készülő és a Moratórium-tüntetések miatt gondterhelt Nixont azonban olyannyira lefoglalta Vietnám, hogy még a szokásosnál is kevésbé volt hangulata a külügyminiszterével való csatározásra. Vona-kodva ugyan, de engedett. Jellemző módon azért be akarta biztosítani magát, így felkérte John Mitchell elnöki tanácsadót és Leonard Garmentet, a tanács-

adóját zsidó ügyekben, hozzák az amerikai zsidó közösség vezetőinek tudtára a külügy diplomáciájával szembeni kétségeit. Amint határozottan sugallta nekik, gondja lesz rá, hogy semmi se legyen a saját maga által jóváhagyott kezdeményezésekből.

Abban az ellentmondásos helyzetben voltunk, hogy Nixon az én stratégiám felé hajlott, de Rogers taktikáját fogadta el. A fejezet elején már említést tettem azokról az okokról, amelyek miatt viszonylag tiszteletben tartotta Rogers közel-keleti politikáját. Nixon elég jól megértette, hogy a diplomácia sehova sem vezet; valahányszor csak elmérgesedéssel fenyegetett a vita, ennek elejét veendő az én tanácsaimat követte. És ironikus végeredményként az ebből következő rapszodikus politika, a később elvetett kínkeserves kezdeményezések sora annak gyakorlati megfelelője volt, amit én jól megtervezett módon akartam elérni; nevezetesen azt, hogy kulcsfontosságú helyzetbe hozzuk magunkat a tárgyalásokon, és bizonyítsuk a szovjetek képtelenségét a haladás elérésére.

Amíg minderre nem került sor, az Egyesült Államok semmit sem nyert az aktív politika folytatásával. Nixon időnként kísértést érzett valamilyen rendezés kieroszakolására. Az egyik 1969 vége felé írt emlékeztetőmre, amelyben Husszein király pesszimizmusáról tájékoztattam a béke kilátásait illetően Izrael kemény álláspontja tükrében, a következő megjegyzést vetette oda kézírással: „Kezdem azt hinni, fontolóra kell vennünk határozott lépések megtételét egyoldalúan, hogy megóvjuk Izraelt az önpusztítástól.” De további megfontolás után mindig hirtelen megtorpant, mert 1969-ben egy ilyen folyamat haszonélvezői a Szovjetunió és a velünk szembeni ellenségeségüknek lármásan hangot adó kliensei lettek volna.

Végül aztán október 28-án Sisco ismertette Dobrinyinnal a külügy által már olyannyira előterjeszteni vágyott, még éppen elfogadható álláspontot – elkötelezve az Egyesült Államokat az Izrael és Egyiptom közötti 1967-es határok mellett. Az állásfoglalás olyan előírásokat tartalmazott a békével és a biztonsággal kapcsolatos intézkedésekre vonatkozóan, amelyeket a külügy minden konkrét bizonyosság nélkül kockáztatott meg arra spekulálva, hogy elég vonzóak lesznek Izrael kivonulásra készítésére, és arra, hogy rávegyék a szovjeteket az Egyiptommal szembeni nyomásgyakorlásra. Mindkét reményében csalatkoznia kellett.

A külügy jóslatával szemben a javaslatunk csak egy semmire sem kötelező szovjet választ váltott ki, és ellentétben azzal, amit Nasszer korábban elhíttet velünk, a háború előtti határok elfogadása a vele való kapcsolatainkon sem javított semmit. Ehelyett november 6-án heves kirohanásokkal tarkított beszédet mondott az egyiptomi nemzetgyűlés előtt, kijelentve, hogy az elfoglalt területeket „tűzzel és vérrel” szerzi vissza politikai „félmegoldások” helyett, és Izrael melletti katonai beavatkozással vádolva meg az Egyesült Államokat. Olyan szélsőséges volt Nasszer kifakadása, hogy a State Department tőle ritkán tapasztalt módon nyilatkozatban utasította vissza, a béke előtt álló „akadály-

nak” nevezve. Nem sokkal ezután Mahmúd Rijád egyiptomi külügyminiszter a korábbi javaslatoknál is „rosszabbnak” titulálta a béketervünket (benne az új határvonalakkal). Ennél még inkább előre látható volt az izraeli hozzáállás. A béke definíciójában tett engedményeket, amelyek a feltételezések szerint majd elnyerik Jeruzsálem beleegyezését, egyszerűen félresöpörték. Izrael a leghatározottabb diplomáciai kifejezéseket használva tiltakozott konkrét megfogalmazású javaslatok előterjesztése ellen a határok kérdésében. Az ország amerikai támogatói aggodalmukat fejezték ki. És a harcok újra eszkalálódtak, elsősorban a Szuezi-csatorna mentén. A monarchia megdöntésével Kadhafit hatalomra juttató 1969. szeptemberi líbiai puccs nyugtalanságot keltett a térség stabilitását illetően (mi meg elvesztettük a támaszpontok létesítésének privilégiumát). Libanon szétesőben volt; emiatt rendkívüli ülést kellett tartanunk a vészforgatókönyvek áttekintésére, ha netán polgárháború tör ki. Barátaink közül a Közel- és a Közép-Kelet mérsékelt vezetői – Husszein király, Hasszán marokkói király, Fahd szaúd-arábiai herceg, az iráni sah és a libanoniak – közvetlenül vagy megbízottak útján kétségbeesésüket fejezték ki a térségben eluralkodó radikalizmus miatt.

A Rogers-terv

De a vesztes szériában levő szerencsejátékoshoz hasonlóan, az aktív amerikai szerepvállalás szószólói tovább akarták emelni a tétet. A két oldal világosan kinyilvánított álláspontját figyelmen kívül hagyva kitartottak amellett, hogy az általunk választott úton haladva még mindig lehetséges egy kompromisszum, és továbbra is azt hitték, az izraeli rugalmasságot a határkérdésben meg lehet vásárolni azzal, ha javítanak a békével kapcsolatos rendelkezések tartalmán. Így aztán november végén a State Department hivatalosan javasolta az elnöknek a négyhatalmi tárgyalások felújítását. Az indítvány emellett egy lényegében ugyanazokat az elveket magában foglaló csatolt jordániai dokumentum benyújtását is felvetette az egyiptomi tervünk mellett. Igazán nem tehetünk kevesebbet egy barátért, mint egy ellenfélért, közölte a külügy, és ami azt illeti, Johnson elnök annak idején valóban ígéretet tett Jordániának az 1967-es határokról kisebb kiigazításokkal, csaliként azért, hogy fogadja el a 242. számú határozatot. Az érvelés szerint ez kiegyensúlyozott álláspontot adna nekünk a világ szemében, és kiindulópontként szolgálhatna későbbi tárgyalásokra még akkor is, ha most netán kudarcot vallanának. Azt már nem fogalmazták meg, mit értenek „világ” alatt, amelynek szemében kedvező színben kellene feltűnnünk, de azt sem, mi az a hosszú távú előny, aminek egy csaknem biztosan sehová sem vezető javaslatból származnia kellene. Senki sem magyarázta meg, miért jutna jobb sors osztályrészül ennek a dokumentumnak, mint az egyiptominak, vagy mi a célja a megíjósolható elutasítások csokorba gyűjtésének.

A külügy javaslatait az elnöknek továbbítva újfent megismételtem a mostanra már unalomig szajkózott refrénemet, miszerint minden effajta próbálkozás hiábavalóságra van kárhozthatva. Egyetlen olyan tervezet sem volt elképzelhető, amely át tudta volna hidalni a két fél közötti szakadékot: „Képtelenség megoldást produkálni anélkül, hogy komoly nyomást ne gyakorolnánk Izraelre. A dolog erőltetése több mint valószínűleg egymás ellen fordítja a feleket. Háború lehet a kimenetele.” Attól tartottam, ha nem sikerül érvényt szerezniük a javaslatainknak, a kiábrándult Izrael megelőző csapásra szánja el magát, vagy pedig az arab országok folyamodnak háborús cselekményekhez. Minden egyes kudarcba fulladt amerikai kezdeményezés a szovjetek kezére játszik, és megerősíti a radikálisokat.

Nixon december 10-re tűzte ki az irányvonalunk végiggondolására hivatott NSC-ülést. Addig semmilyen további javaslat nem terjeszthető elő. Rogers külügyminiszter azonban egy december 9-én elmondandó beszédében már tervbe vett egy részletekbe menő nyilvános bejelentést a közel-keleti politikánkról. Az időpont megválasztása furcsa volt, mivel a beszéd éppen az a tárgyban hozandó döntés céljából összeülő NSC-értekezlet *előtti* napon hangzana el. Rogers biztosította az elnököt, miszerint nem áll szándékában újat mondani. Ő és Sisco sikeresen érvelt amellett, hogy a beszéd nem fog megelőlegezni semmi olyan elnöki döntést, amely a december 10-i NSC-ülésen terítékre kerül. (Lényegében hatalmi játszmáról volt itt szó az NSC-rendszer megkerülésére.)

Így hát Rogers 1969. december 9-ének estjén felszólalt a Galaxy Conference on Adult Education plénumban. E felnőttoktatással foglalkozó társaság kiválóságát egy pillanatig sem vitatva, mindmáig meghaladja a képzelőerőmet, miért éppen nekik lett volna mindent elsöprő igényük közel-keleti politikánk ilyen magas szintű kinyilatkoztatására. A „Rogers-tervként” elhíresült beszédben az előadó hangsúlyozta: politikánk kiegyensúlyozott, és mindkét félnek engedményeket kell tennie, majd kifejtette a Sisco és Yost által a két- és négyhatalmi fórumon képviselt álláspontot. Bizonygatta, hogy a béke feltételeit és kötelezettségeit konkrét formában kell definiálni az olyan kérdésekben, mint a szabad hajózás és a szuverenitás, emellett a feleknek megbízható biztonsági intézkedéseket kell kidolgozniuk Jarring nagykövet segítségével. De amire minden figyelem irányult, az a területi kérdés megfogalmazása volt:

Úgy véljük, miközben elismert politikai határokat kell létrehozni, és ezeket a feleknek el kell fogadniuk, bármilyen változás a korábbi határvonalakban nem tükrözheti a hódítás súlyát, és csak a kölcsönös biztonság által megkövetelt jelentéktelen kiigazításokra kell szorítkoznia. Nem támogatjuk az expanzionizmust. Úgy gondoljuk, a csapatokat a határozat rendelkezése értelmében vissza kell vonni. Egyaránt támogatjuk Izrael és az arab országok biztonságát.

Ezeket az elveket egy egyiptomi–izraeli megegyezésre alkalmazva Rogers továbbá javasolta az izraeli fegyveres erők visszavonását a zsidó állam és Egyiptom között húzódó határra.

Órákon belül mindenki ösztözet zúdított a beszédre. Pontosan azért, mert mindkét fél által korábban már elutasított elemeket tartalmazott, szükségszerűen támadták minden oldalról. Az arab sajtó, különösen az egyiptomi, amerikai trükknek minősítette, amely úgy tesz, mintha az Egyesült Államok pártatlan lenne; ezenkívül a szovjet–egyiptomi kapcsolatok aláásására tett kísérletnek nevezte. Az oroszok először meglehetősen visszafogott hangú nyilatkozatot adtak ki, mondván, hogy a Rogers-beszéd már régóta „túlhaladott”, mert az igazi kérdés az, vajon az USA ösztönzi-e Izraelt a kivonulásra. Később azonban a *Pravda* az egyiptomi reakciókkal összhangban elítélte a beszédet mint az amerikaiak kísérletét arra, hogy álcázzák részrehajlásukat Jeruzsálem irányában. Másnap az izraeli kabinet visszautasított minden kívülről jövő kísérletet a határok előírására, Meir miniszterelnök asszony pedig kijelentette: Rogers „moralizál”, és a nagyhatalmak nem köthetnek békét mások nevében. A nagy amerikai zsidó szervezetek elnökeinek konferenciája „komoly aggodalmát” fejezte ki, de a kongresszus tagjai sem késlekedtek beszállni a disputába. Ebant ismét Washingtonba küldték konzultálni az amerikai illetékesekkel.

Ebben az igazán szívélyes légkörben ült össze december 10-én a Nemzetbiztonsági Tanács, hogy megvitassa a State Department javaslatát az Egyiptomról szóló tervvel összemérhető tervezet előterjesztéséről Jordániával kapcsolatban. A kormányzati lélektant tanulmányozó kutatókra marad annak megmagyarázása, vajon mi kerítette hatalmába a külügyet, hogy ragaszkodjon a javaslatához, amikor minden bizonyíték a biztos kudarcot vetítette előre. Talán arról volt szó, hogy amikor már elég sok apparátusbeli presztízs invesztálódik egy irányvonalba, könnyebb a bukását látni, mint eleve lemondani róla. Némileg álnok módon így érveltem Rogersnél: az igazán hatásos beszéde fényében nincs szükség arra, hogy az Egyesült Államok ennél többet tegyen. Tudnom kellett volna: ez a rafinált húzás nem bírta sokáig mozdulatlanságra a gőzhengert. A külügy javaslatot küldött át az elnöknek, hogy a részletes izraeli–jordán béketervezet – amelyről eredetileg azt állították, hogy csak „útmutatásnak” szánják – legyen hivatalosan előterjesztve a négyhatalmi tárgyalásokon, „kikerekítendő” az amerikai álláspontot.

A vita mostanra stilizálttá vált. A konkrét javaslatokat benyújtani kívánók úgy vélték, mindez javítana helyzetünkön az arab világban. Ezzel szemben az én nézetem szerint ha nem állunk készen érvényt is szerezni a javaslatainknak, a pusztá prezentációjukkal maximum két vagy három hetet nyerünk, mielőtt ismét azzal a választással szembesülünk, hogy vagy többet ajánlunk fel, vagy hagyjuk, hogy a tárgyalás zátonyra fusson. A specifikusság szószólói úgy gondolták, a Szovjetuniót rá lehet venni az önmérsékletre, én ellenben úgy véltem, az ame-

rikai engedmények folytonos áramlása megnöveli a szovjetek hajlamát az arab radikálisok prókátoraként való fellépésre. Az aktív politika szorgalmazói egyre nagylelkűbb ajánlatokkal a mi oldalunkra akarták állítani a radikális rezsimet, én pedig olyasformán érveltem, hogy ezeket nem lehet mellénk állítani; az önmérsékletüket valószínűbbnek tartottam, ha a nagyobb amerikai szerepvállalás előfeltételként kitartunk irányváltásuk követelése mellett.

Az NSC-ülésem megkérdőjeleztem diplomáciánknak azt az alaptételét, mely szerint a folytatólagos patthelyzet megerősíti a Szovjetunió helyzetét. Véleményem szerint ennek pont az ellenkezője igaz; minél tovább tart a patthelyzet, annál világosabbá válik, hogy Moszkva képtelen azt nyújtani, amit az arabok remélnek tőle. Az idő múlásával arab kliensei szükségszerűen arra a következtetésre jutnak, hogy a barátság a Szovjetunióval nem a céljuk megvalósításának kulcsa. Ha megőrizzük nyugalmunkat, a felismerés előbb-utóbb még a radikális arab politika ártértékelését is kikényszeríti.

E stratégiám 1969-től fokozatosan az elfogadott politikánkká változott (különböző külügyminisztériumi béketervek holttestén keresztül, amelyeket inkább a térség szereplőinek túlfűtött szenvedélye ítelt halálra, nem pedig én). 1972-ben és '73-ban a stratégia kezdett sikereket felmutatni.

A december 10-i NSC-értekezlet kimenetele bizonyos értelemben ellentétben állt az ott elhangzott vita mondanivalójával. Nem akarván felülbírálni a külügyminiszterét, de arra sem állva készen, hogy vállalja egy Izraellel szembeni erőpróba következményeit, Nixon úgy döntött, útjára engedi a jordániai javaslatot, ám a Fehér Házat a lehető legtávolabb tartja tőle. Ismételten azt remélte, hogy a várható kritikát a State Department felé hárítja el, miközben diplomáciai nyereséget kasszíroz a terv bemutatásából, bármi legyen is az. Ezért december 17-én felhatalmazást adott a jordániai dokumentum benyújtására a négyhatalmi értekezleten, ugyanakkor elrendelte: Len Garmenten keresztül bizalmasan adjunk biztosítékokat Meir asszonynak arról, hogy ennél tovább nem menve, kerüljük a javaslatunk erőltetését.

Míg az apparátus arról ismerszik meg, hogy azon direktívák végrehajtását, amelyekkel nem ért egyet, csak húzza-halasztja, lenyűgöző élmény figyelemmel kísérni azt a készséges gyorsaságot, amelyet az általa helyeselt utasítások végrehajtásban tanusít – vagy azokeban, amelyek esetében attól fél, hogy megváltoztatják. Yost nagykövet december 18-án, alig huszonnégy órával a jóváhagyás után már be is nyújtotta a jordániai tervet.

Nixon biztosítékai ellenére az izraeliek mind a nyilvánosság előtt, mind bizalmas körben vihart robbantottak ki a Rogers-beszéd, a négyhatalmi tárgyalások felújítása és a jordániai dokumentum miatt. Golda Meir rendkívüli kabinetülést hívott össze az amerikai–izraeli kapcsolatok megvitatására. Az egyik jeruzsálemi tisztviselő közölte Len Garmenttel: Meir asszony „keserűen csalódott”, „majd’

megszakad a szíve”, s úgy véli, a helyzet „botrányos” és „gyászos”. Eban külügyminiszter nyilvánosan azzal vádolt minket, hogy az Egyesült Államok eltitkolta Izrael elől a jordániai dokumentum részleteit, mielőtt benyújtotta volna, holott december 16-án találkozott Rogersszel. Külügyi tisztviselők szerint azonban Rogers nagy vonalakban ismertette a tervet Ebannal. December 22-én egy amerikai zsidó vezetőkből álló delegáció aggodalmát fejezte ki Rogers előtt, az izraeli kabinet pedig nyilatkozatot adott ki, amelyben nyíltan elutasította az amerikai javaslatokat; Meir asszony állítólag az araboknak tett veszélyes „megbékítési” kísérletnek minősítette őket.

A jeruzsálemi félelmek eloszlátása céljából Sisco javasolta: magyarázzuk meg, hogy a Nixon-adminisztráció álláspontja kevésbé különbözik a korábbi kormányokétól – megerősítve azt a kellemetlen igazságot a politikánkban, hogy egy új adminisztráció sohasem demonstrálja olyan buzgón a folytonosságot, mint amikor bajban érzi magát. Továbbá mielőbbi és pozitív döntést javasolt a gazdasági és katonai segítségre vonatkozó ismételt izraeli kérésekre. Nixon beleegyezett – olyan körforgást hozva mozgásba, ahol minden tárgyalási lépés, amellyel a zsidó állam nem értett egyet, az izraeli segélyprogramok bővítésével párosult anélkül, hogy a köztünk fennálló véleménykülönbségek igazából közeledtek volna egymáshoz.

Az alakuló stratégia

Alig kilenc hónap alatt az általános alapelvek megvitatásától eljutottunk a konkrét tervek bemutatásáig, diplomáciai haladás mégsem történt. Egyiptommal sem javult a viszony. Ennek fő oka jó eséllyel az lehetett, hogy nagyon kevés közvetlen kapcsolatunk volt az országgal, Nasszer pedig csak arra a következtetésre jutott, hogy minél tovább vár, annál jobb ajánlatokat teszünk neki. Nem kellett választania a szovjet kapcsolata, radikális politikája és az amerikai támogatás között mindaddig, amíg néhány hónapnyi időközönként egy-egy újabb viszonzás nélkül maradt amerikai lépésre került sor. A határok kérdésében elfoglalt álláspontunk progresszív módon egy irányba mutatott – a „hodítás szívatól” a „kizsárasztásokon” át a „telentektelen változtatásokig”. A radikális arab vagy a szovjet fél részéről azonban semmilyen ezzel arányos elmozdulás nem történt a béke döntően fontos kérdésében. A Szovjetunió még azt sem ismerte fel, hogy a patthelyzetből neki van a legtöbb vesztenivalója; tevékenysége abban merült ki, hogy kiegészítette a sajátjaival Nasszer nekünk címzett bírálatait. Kéthavi várakozás után, december 23-án az oroszok végre válaszoltak a lényegében az 1967-es határok mellett állást foglaló október 28-i javaslatunkra. *Elutasították*. Dobrinyin pedig arról panaszkodott nekem, hogy a közel-keleti tárgyalások megrekedtek, és

sehova sem vezetnek. Kijelentette: Moszkva most azt szeretné, ha a Közel-Kelet egyike lenne azoknak a témáknak, amelyeket a közös csatornákon keresztül vitatunk meg, mert világossá vált: az ilyen kérdéseket igazából csak „a legmagasabb szinten” lehet rendezni. És ahogyan már gyakran megtörtént, a szovjetek ezúttal is szépen kimentettek minket szorult helyzetünkből azzal, hogy eltaktikázták magukat. A négyhatalmi és a kéthatalmi tárgyalások egyaránt halottak voltak. Mostanra már Nixon határozottan osztotta azt a véleményemet, miszerint az idő még nem érett meg a rendezésre, de amellet volt, hogy inkább hagyjuk lelohadni a kezdeményezésünket, mintsem hogy egyértelmű utasítást adjunk a feladására.

A tél folyamán megpróbáltam szavakba önteni Nixon nézeteit, amikor a kongresszus előtt elmondandó első külpolitikai beszámolóját fogalmaztam. A közvélemény túlzott elvárásainak lehűtése céljából az első fogalmazványban szerepelt egy mondat, miszerint az arab–izraeli konfliktus „megoldhatatlan”. A State Department messze hangzó felhördüléssel tiltakozott, mondván, hogy ez a komor vélemény minden erőfeszítésüket aláássa. A harcba bocsátkozást elkerülendő finomítottam a mondaton, így (az 1970. február 18-án közzétett) végső verzióban ekképpen hangzott: az arab–izraeli probléma „a megoldhatatlanság komoly elemeit” hordozza magában. Ez aztán lecsillapította a Közel-Kelet-szakértőket. A kifejezés stílárius nehézkessége rávilágított a törekeny bürokratikus kompromisszumra. Keresve sem lehetett volna jobb példát találni arra a régi alapigazságra, hogy a teve olyan ló, amelyet egy bizottság alkot meg.

A diplomáciai holtpontról azonban a mögöttes kérdések egyre világosabbá váltak. A felek hivatalos álláspontja csak a jéghegy csúcsát jelentette. Az arab országok – Jordánia kivételével – egyértelműen nem voltak hajlandók az Izraellel való normális kapcsolatokban kifejeződő valódi békére, vagy a biztonság bármilyen konkrét definíciójára, Izrael pedig nem szándékozott visszaadni az összes elfoglalt területet – valószínűleg még az általa javasolt békedefinícióért cserébe sem. A felek álláspontja között fennálló konfliktus ténylegesen feloldhatatlan volt.

Nasszer arra számított, hogy mi majd megszabadítjuk 1967-es meggondolatlanságának következményeitől. Másrészt nem szándékozott lemondani a radikális arab nacionalizmus bajnokának szerepéről, ami csaknem minden nemzetközi kérdésben kíméletlen Amerika-ellenes magatartásba kényszerítette. Szintén nem volt képes feladni azt az illúziót, hogy az Egyesült Államok megnyerésének leghatékonyabb módja a szovjetekkel való zsarolás, aminek következtében a legtöbb tárgyalást Moszkván keresztül bonyolította le, ahelyett, hogy közvetlenül velünk érintkezett volna. A szovjetek viszont vagy a képzelőerő hiánya, vagy az arab nacionalizmus védelmezőjének szerepére támasztott igényük miatt ragaszkodtak a maximális arab követelések merev támogatásához. Semmi okunk nem volt arra, hogy e valószínűtlen szövetség gesztenyét kikaparjunk a tűzből. Mind-

ezek következtében az 1969-es év különböző tárgyalási tervezetei egytől egyig halva születtek.

Am ennek a zűrzavarnak köszönhetően egyúttal lassan felszínre került a közel-keleti amerikai álláspontban rejlő erő is. Nélkülünk senki sem tudott békét teremteni. Izraelre csak mi voltunk képesek befolyást gyakorolni, és nem a Szovjetunió. A zsidó állam túlságosan is erős volt ahhoz, hogy megadja magát az arab katonai nyomásnak, mi pedig meg tudtunk akadályozni minden diplomáciai aktivitást, amíg az arabok hajlandóságot nem mutatnak az izraeli engedmények vizsgázására. Ha kitartóak maradunk, és nem engedjük meg, hogy behajszoljanak valamibe, a helyzetünk kulcsfontosságú jellege egyre evidensebbé válik. Nixon köntörfalazott, bizalmat szavazván a stratégiámnak, de felhatalmazást adva a külügy taktikájának is (majd visszavonva a jóváhagyást). A dolgok alakulása közben – részint akaratunk ellenére – követni kezdtük az általam favorizált irányt. A bürokratikus patthelyzet megvalósította azt, amit támogattam: egy lezáratlan folyamatot, amely idővel szükségszerűen rábír majd legalább néhány arab vezetőt annak átgondolására, mennyi haszna van, ha céljaik elérése érdekében a szovjet fegyverekre és a radikális magatartásra támaszkodnak. Ha egyszer bármely oknál fogva világossá válna, hogy egy rendezés egyszerűen nem kényszeríthető ki belőlünk, az arab vezetők fokozatosan ráébrednének: a velünk szembeni szovjet nyomásgyakorlás és a saját kérelhetetlenségük nem eredményezhet mást, mint stagnálást. Úgy gondoltam, hogy végül a mi oldalunkra kell majd állniuk.

Így hát 1969-ben korántsem minden vita, viszont annál több hezitálás révén a Közel-Keleten lefektettük a szövetségek későbbi átrendeződésének alapjait. Ez azonban csak hosszú idő eltelté, további válságok és egy gyötrelmes háború árán valósulhatott meg.

11. FEJEZET

Törékeny szövetség Európa és az Egyesült Államok

Európa sikerének dilemmái

Minden új adminisztráció azzal a meggyőződéssel lépett hivatalba 1960 óta, hogy elődje elhanyagolta az atlanti kapcsolatokat, és merész új programok ígéretével megtámogatva haladéktalanul deklarálta: kiemelt helyen foglalkozik ennek a hibának a helyrehozatalával. Egyik sem valósította meg a célként maga elé tűzött drámai javulást. Ironikus módon minél nagyobb volt a rájuk fordított energia, a problémák annál inkább sokasodni látszottak.

Ez korántsem volt véletlen. A Marshall-tervből kiindulva örökös nosztalgia él az atlanti kapcsolatokhoz fűződően. Akkoriban e bátor amerikai felajánlás lelkes és hálás visszhangra talált Európában; atlanti és európai intézmények sokasága jött létre egy grandiózus terv kifejeződéseként. Az amerikai külpolitika titkos álma vált ezzel valóra: a spontán és hiteles konszenzus útján megvalósult amerikai morális vezetés, a minden kényszer és korlátozás nélküli együttműködés, valamint a nemzeti érdek és az erőpolitika „idejétmúlt” koncepciójának száműzése.

A háború utáni évek mámorító lelkesületében mindenki figyelmét elkerülte az a tény, hogy az európai felfogás talán nem is olyan újszerű, mint amilyennek látszik, mivel egészen jól összeegyeztethető a nemzeti érdekek megingathatatlan tudatával. Az új megközelítés gyakorlati következményeképpen egy kimerült és tönkretett kontinens képessé vált arra, hogy hathatós védelemre, gazdasági segítségre és technológiára tegyen szert, még hozzá bármilyen viszonzási kényszer nélkül. Amerikai vezetők egy egész generációja számára ez az élmény jelentette a nemzetközi kapcsolatok ideális keretét. Sohasem gondolkodtak el azon, hogy a nagylelkű bőkezűség a hegemoniát csak elviselhetővé teheti, elfogadhatóvá nem. A próbatétel nem az „új” atlanti kapcsolat formálódó éveiben fog eljőnni, hanem akkor, amikor a kinyilvánított célok elérése megtörténik; amikor Európa visszanyeri gazdasági erejét és politikai öntudatát, és az európai országok abban a helyzetben lesznek, hogy kitartsanak a nézeteik mellett – más szóval, amikor valós választási lehetőségek léteznek számukra. Csak akkor fogjuk megtudni, vajon egy új korszak megszületésében vettünk-e részt, vagy csupán a hagyományos formák újbóli rendbehozatalában.

A próbatétel ideje az 1960-as évekkel köszöntött be. Addigra már fontos új intézmények jöttek létre az atlanti kooperáció és az európai integráció terén.

A konzultáció elmélyültebb és őszintébb lett, mint a többi külpolitikai kapcsolatunk bármelyikében. Az európai gazdasági integráció inkább segítette a világkereskedelmet és az amerikai exportot, ahelyett, hogy kárt okozott volna neki, ahogyan egyesek tartottak tőle. Európa a politikai egység felé haladt – ha nem is mindig az általunk szívesen látott utakat követve. Ugyanakkor éppen a negyvenes évek céljainak megvalósítása kezdett hozzájárulni a félreértésekhez és feszültségekhez. Ahogyan Európa megerősödött, magabiztosabb is lett; a konzultáció nemcsak konszenzust jelzett, hanem egyre inkább a különbségek kifejezésének eszközévé is vált. Az amerikai vezetők, akik azt képzelték, hogy a nacionalizmust túlhaladottá tették az atlanti térségben, a „Marshall-terv nagy napjaiként” emlegetett időszakot olyan nosztalgiával övezték, amely még a kétségbevonhatatlan sikerén is túltett.

Új koncepciók a nemzetközi kapcsolatokban a dolog természetéből adódóan azonban csak hosszabb időközönként vállalhatók be, sikerük kizárja az idő előtti ismétlést, az egyszer jó eredményt hozó megvalósítást általánosítani kívánó törekvések pedig kockára tehetik őket. Amint a háború utáni Európa testet öltött, az atlanti kapcsolatok elkerülhetetlenül egyre hétköznapiabbá, a problémák kevésbé drámaivá váltak. Paradox módon az atlanti kooperáció akkor bizonyult a legsikeresebbnek, amikor a működtetésre – mondjuk úgy: a „háztartásvezetési” funkciókra – koncentrált; amikor viszont a cél az építés lett, egyszeriben nehézkessé vált. Nem volt ez másként a Nixon-adminisztráció esetében sem. Közvetlen elődeihez hasonlóan akkor volt a legsikeresebb, amikor a legszerényebb célokat tűzte ki maga elé: a bizalom erősítését, a konzultáció hangsúlyozását, a hazai konszenzus megőrzését európai csapataink állomásoztatása ügyében, és azt, hogy az európai integrációt hagyjuk az európaiakra. Abban az időben mégis a „szövetségeink elhanyagolásával” vádoltak minket. Később, amikor a hagyományos „újraélesztés” mellett döntöttünk, ugyanazzal a dilemmával kerültünk szembe, mint elődeink és utódaink, miszerint a külpolitika nem alapozható a lelki kielégülés elérésére irányuló elvont törekvésekre.

A Nixon-adminisztráció első éveiben a nyugati szövetség az erjedés állapotában volt, ami nagyrészt az eredetüket tekintve európai kezdeményezéseknek tulajdonítható: Wilson számára a Közös Piacba való brit beépés elérése volt fontos. Brandt érdeklődésének középpontjában az *Ostpolitik*, a keleti politika állt. De Gaulle, majd az őt követő Pompidou pedig leginkább az amerikai kapcsolat helyreállítása iránt érzett elkötelezettséget. Nagy áttörések elérése nem volt célunk, viszont csendben támogattuk a britek felvételét a Közös Piacba. Szerepünk döntő volt az *Ostpolitik* és a Berlinnel kapcsolatos tárgyalások végső sikerében. Jelentősen javítottuk az együttműködést Franciaországgal, és sikerült megvédenünk az amerikai csapatok európai állomásoztatását a jelenlétünk csökkentésére irányuló elszánt kongresszusi törekvésekkel szemben.

Álláspontunkat memorandumban összegeztem az elnöknek. Ez 1970-ben íródott ugyan, de vonatkoztatható volt a mostani helyzetre is. Nixon korábban megkérdezte, vajon az atlanti ügyekben vitt amerikai vezető szerepre még mindig szükség van-e az európai integráció előrehaladásának fényében. Egyértelműen pozitív választ várt. Még Arthur Vandenberg generációjának meggyőződésében nőtt fel, amely kétpárti támogatásban részesítette az Európával létrejött példa nélkül álló szövetséget. A kérdése ugyanabba a kategóriába tartozott, mint időnkénti tűnődései arról, hogy esetleg nem indul a második elnöki ciklusért. Amikor politikai jövőjéről kérdezett, valójában megerősítést várt a nélkülözhetetlenségére. Európával kapcsolatban azt remélte, hogy újfent megerősítem politikai tanulóidejének hitkérdését, miszerint az amerikai vezető szerep továbbra is centrális érvényű.

Nem kellett erőszakot tennem a meggyőződésemen ahhoz, hogy ebben az értelemben válaszoljak neki, mivel saját hitem is ezen alapult. Továbbra is szükség van az amerikai befolyásra és vezetésre, érveltem, mert minden gazdasági fejlődésük ellenére az európaiakban egész egyszerűen még nem izmosodott meg kellőképpen az összetartozás tudata, a belső stabilitás, és nincs meg bennük az egységes akarat, hogy a Szovjetunió erejéhez mérhető képességekre tegyenek szert. A szövetség egysége a megfogalmazásom szerint három dolgot kíván meg az Egyesült Államoktól.

Először is józannak kell maradnunk a Szovjetunióval való bánásmódunkban. Ha túl hevesse válnánk, az európai országok amerikai–szovjet alkut sejteneének. Ez a saját kezdeményezéseik megsokszorozására sarkallná őket, talán még a józan óvatosság határain is túllépve, hogy védelmük biztosítása érdekében egyezsége jussanak a Szovjetunióval. De paradox módon ugyanez történné, ha az Egyesült Államok a hidegháború lövészárkaiban maradna. Ez esetben az európai vezetők arra éreznének késztetést, hogy a közvéleményük előtt „közvetítőként” jelenjenek meg két harcias szuperhatalom között. Az USA-nak óvatos politikát kell folytatnia a Szovjetunió irányában: kellően erőteljeset ahhoz, hogy fenntartsa a közös védelem iránti érdekeltséget, és kellően rugalmasat annak megakadályozására, hogy a szövetségeseink hanyatt-homlok Moszkva karjaiba vessék magukat.

Másodszor, aprólékos gonddal kell eljárunk a konzultációban. Szövetségeseinknek biztosnak kell lenniük abban, hogy a létfontosságú érdekeiket tárgyalások útján védjük meg (például a SALI-on). Csak makulatlan teljesítményünk esetén várhatjuk el viszonzásképpen, hogy az európaiak a szövetségközi konzultáció magasra tett mércéjéhez tartsák magukat. Harmadszor, kerülnünk kell az Európában állomásozó amerikai erők egyoldalú csökkentését, akár a végrehajtó hatalom pénzügyi megszorításai, akár a kongresszus izolacionizmusra hajló új hangulata akarná ránk kényszeríteni. Ez vezetésünk kulcsfontosságú próbája, mert a jelentős csökkentés, bármi legyen is az oka, komolyan aláásná a NATO-t, és erősítené a Szovjetunió előtti behódolásra hajló tendenciákat.

Ezek voltak tehát az alapelvek, amelyek megvalósítására az atlanti szövetségeseinkkel való kapcsolatainkban törekedtünk. Nem mindig jártunk sikerrel, de a Nixon-adminisztráció első néhány éve mégis bátorító fejlemények tanúja volt.

Konzultációk

Híven Nixon ígéreteihez, amelyeket első európai útján tett 1969 elején, az elkövetkező hónapokban intenzív konzultációkat folytattunk a szövetséges országokkal. 1969 márciusában az elnök Pierre Trudeau kanadai kormányfőt fogadta Washingtonban. Kanada kapcsolatai a NATO-val mindig is különlegeseknek voltak mondhatók. Az európai országoktól eltérően északi szomszédunk nem volt közvetlenül veszélyeztetve, az Egyesült Államoktól eltérően nem lehetett döntő súlya a közös védelemben, és a főbb európai hatalmakkal vagy az USA-val összehasonlítva a kanadai védelmi hozzájárulás csak marginális volt. Ennélfogva Ottawa kötelezettségei leginkább a szimbolikus jelzővel írhatók le. Bizonyos létszámú katonai erő rendelkezésre bocsátásával támogatta ugyan a kollektív biztonság elvét, másrésztől viszont erősen pártolta a feszültségek enyhítését célzó intézkedéseket.

Ez a némiképp távolságtartó álláspont a vezetés magas színvonalával párosulva azonban a katonai hozzájáruláshoz képest aránytalanul nagy befolyást biztosított Kanadának. Az ország globális külpolitikát folytatott, részt vállalt a nemzetközi békefenntartó erőfeszítésekben, és konstruktív módon járult hozzá a fejlett és a fejlődő országok közötti dialógushoz. Ugyanakkor különleges kapcsolat fűzte az Egyesült Államokhoz. A kanadai kereskedelem kétharmada velünk bonyolódott, gazdaságának függése a miénktől pedig akkora volt, hogy komoly belpolitikai kérdésként kezelték „odaát”. Ami azt illeti, Kanada olyan ambivalenciák szorításában élt, amelyeket, noha különbözőek voltak az európaiaktól, nem lehetett kevésbé összetettnek nevezni. Az országnak egyaránt szüksége volt az Egyesült Államokkal kialakított szoros gazdasági kapcsolatokra, és a függetlenség érzékeltetésének időnkénti markáns gesztusaira. Konkrétan szólva, az amerikai piacok iránti igénye állandó konfliktusban volt azzal a kísértéssel, hogy diszkriminatív gazdasági intézkedéseket vezessen be, míg a közös védelem támogatására irányuló ösztöne ellenkezett azzal a kísértéssel, hogy egyfajta nemzetközi döntőbíróként kívül maradjon a harcba bocsátkozáson. Meggyőződve az együttműködés szükségességéről, és a konfrontáció felé gravitáló hazai kényszerítő erők által sarkallva a kanadai vezetők csak szűk mozgástérrel rendelkeztek a manőverezésre, amit viszont rendkívül ügyesen használtak ki.

Azt véggépp nem lehet állítani, hogy Nixon és Trudeau ideálisan illettek egymáshoz. A régi québeci családból származó, választékosan öltözködő, briliáns

elméjű, titokzatos, intellektuális Trudeau-ban minden tulajdonság együtt volt ahhoz, hogy kiváltsa Nixon súlyos neheztelését az „elegáns beképzelték” iránt, akik véleménye szerint mindig is lenézték. Megvetette Trudeau nyilvánvaló vonzódását a társasági élethez, a védelemmel és a Kelettel kapcsolatos hozzáállását illetően pedig hajlamos volt puhának tartani. És mindennek ellenére, amikor együtt voltak, Trudeau a leereszkedő modor legkisebb jele nélkül kezelte Nixont, míg Nixon tisztelettel és odafigyeléssel viseltetett Trudeau iránt. Érzékelhető feszültség nélkül dolgoztak; az előttük fekvő kérdéseket lerendezték, és addig nem engedték meg maguknak a kevésbé jóindulatú személyes megjegyzéseket, amíg vissza nem érkeztek a fővárosukba.

Első találkozásuk sem volt kivétel ez alól. Trudeau támogatta Nixon álláspontját a rakétaelhárító rakétavédelmi rendszert illetően. Alaptalannak bizonyultak azok a hírek, hogy a kanadai miniszterelnök ki fogja vonni országát a közös NATO-parancsnokságból. A gazdasági kérdéseket szakértői hatáskörbe utalták. Gyakori konzultációkban egyeztek meg, és ezekre ténylegesen sor is került. Az amerikai–kanadai kapcsolatok megmutatták, hogy a nemzeti érdek felül tud emelkedni a személyes szimpátián vagy antipátián.

1969 márciusának végén Eisenhower elnök halála európai vezetők sokaságát hozta el Washingtonba, köztük Charles de Gaulle-t, aki francia dandártábornoki egyenruhában jelent meg. Nixon engem küldött a francia nagykövetségre, hogy üdvözljem, és mondjam meg neki: a Fehér Ház kommunikációs rendszere a rendelkezésére áll. De Gaulle, aki négyéves londoni tartózkodása ellenére sohasem használta az angol nyelvet, a gesztus nagyra értékelését azzal mutatta ki, hogy angolul válaszolt: „Közölje az elnökével, hogy nagyon előzőkeny ember.”

Nixon és De Gaulle az Ovális Irodában találkozott a később utolsónak bizonyult alkalommal. Előzőleg figyelmeztettem Nixont, kerüljön „bármilyen utalást arra nézve, hogy osztja a tábornok jelenlegi keserű attitűdjét a Wilson-kormány iránt” – a Soames-ügy még mindig érezhető utóhatásaként (lásd a 4. fejezetet). De Gaulle nagy ívű áttekintést tartott Nixon előtt a világ dolgairól, ismét kifejtve álláspontját az egy hónappal korábban Párizsban szóba került legtöbb kérdésben. Új keletű megjegyzést is fűzött hozzá, óva intve minket attól, hogy a Németországgal való együttműködést a megfontoltság határain túlra vigyük. Ellenezte az atomreaktorok számára dúsított urániumot előállító centrifugáról szóló, nemrég megkötött angol–német egyezményt. Attól tartott, hogy ez az első lépés Németországnak a nukleáris klubhoz való csatlakozása felé; szerinte vigyázni kell arra, nehogy újra felébredszük azt az ambíciót, amely ebben a században már kétszer is feldúlta Európát. Udvarias válaszában Nixon kifejezte abbéli reményét, hogy sikerül megőrizni a szoros és barátságos kapcsolatot Franciaország és Németország között.

Ez alkalommal De Gaulle körül a visszavonulás melankolikus légköre lebegett – abból az emberből áradva, aki már csak külső szemlélője saját cselekedeteinek, aki elvontan beszél egy olyan jövőről, amelyről tudja, hogy ezentúl már nem fogja alakítani, előjeleként a néhány héttel később bekövetkező lemondásának. Mindez emlékezetembe idézte azt a megindító történetet, amelyet Kiesinger kancellár mesélt el nekem néhány hete Bonnban. Ennek alapján azt jósolta, hogy a tábornok már nem sokáig szolgál államfőként. Elmondása szerint a rendszeres konzultációik egyikén De Gaulle a következőképpen jellemezte a francia–német kapcsolatokat: „Mi és a németek sok mindenben mentünk keresztül együtt. Áthatóltunk erdőkön vadállatokkal körülvéve. Átvágtunk nap égette sivatagokon. Megmászunk hófödte hegycsúcsokat, mindig az elrejtett kincset keresve – rendszerint egymással versengve, legújabban pedig együttműködően. És mostanra már megtanultuk, hogy elrejtett kincs nem létezik, csak a barátság maradt meg nekünk.”

A temetés egyúttal alkalommal szolgált egy alapvető védelmi kérdés megvitatására is, amelyet egy régi barát, Denis Healey, az Egyesült Királyság akkori védelmi minisztere vetett fel. Healey-vel az örvenes évek közepe óta ismertük egymást, amikor mindketten stratégiai problémákról írtunk. Éles esztű, társaságkedvelő, rendkívül olvasott, a vitákban rendíthetetlen álláspontú ember volt. Nyughatatlan intellektusa időnként oda vezetett, hogy a véleményét gyorsabban változtatta, mint amit a tisztelői követni tudtak. De jöllehet – a legtöbb politikushoz hasonlóan – finom ráhangolódással pontosan érzékelt a pillanat hangulatát, mindig konstruktív és ösztönző volt.

Healey korábban magánlevélben érdeklődött nálam, mi lenne a hozzáállásunk a nyugat-európai országok NATO keretein belüli tömörítésével kapcsolatban, abból a célból, hogy a védelmi kérdésekben összhangba kerüljön az álláspontjuk. A védelem ügyében összehívandó európai taggyűlés érdekes kérdést vetett fel. Az „integracionisták” az apparátusunkban (valamint azon kívül) szenvedélyesen pártolták az európai gazdasági egységet, ám a védelem terén erősen ellenezték az európai identitást mint olyan eszmét, amely valószínűleg megosztja a NATO-t. Úgy véltem, inkább ennek az ellenkezője valószínűbb. Gazdasági ügyekben Európa és Amerika bizonyos fokig egymás riválisai voltak, de a verseny nem járt kockázattal vagy büntetéssel. Katonai terén viszont nem állt fenn semmi olyan elképzelhető eshetőség, amely Európát jobb helyzetbe hozná amerikai segítség nélkül. Ez utóbbi vonatkozásban az életbe vágó érdekeink kiegészítették egymást; a másiktól független cselekvésért járó büntetés megsemmisítő erőt hordozott magában. Meg voltam győződve arról, hogy a védelmi téren érvényre juttatott európai identitás kevésbé megosztó lenne, mint az európai gazdasági egység, amelyet minden amerikai vezető üdvözölt, magamat is beleértve. Csak az egymástól független konklúziók levonása révén fogja Európa megérteni védelmi erőfeszítései fokozásának a szükségességét.

Úgy gondoltam, a kérdés kellően fontos ahhoz, hogy a Healey-nek küldendő válasszal kapcsolatban kikérjem az elnök útmutatását:

Egyes amerikai tisztviselők... felvetették, hogy egy Franciaország köré tömörülő európai csoportosulás olyan harmadik erővé fejlődhet, amely az egység irányába mutató fő impulzust az Amerika-ellenességből nyeri. [...]

Úgy vélem, a NATO-t illetően egy koherensebb európai hang megteremtését célzó erőfeszítések elemi érdekünkben állnak, habár korántsem néhány rövid távú probléma nélkül. A nagyobb európai koherencia pontosan összhangban lenne azzal, amit ön mondott annak a kíváncsiságáról, hogy hosszabb távon igaz és egyenlőbb partnerként tudjuk kezelni Európát.

Tehát a következőt javasoltam: tájékoztatom Healey-t az általában véve kedvező reakciónkról, feltéve, hogy egy ilyen csoportosulás nem szolgál eszközként Franciaország elszigetelésére. Készen állunk közölni a többi európai országgal, miszerint „egy erősebb és egységesebb európai hang hozzájárul egy méltányosabb és ennél fogva gyümölcsözőbb atlanti partnerséghez”. Nixon egyetértett ezzel a megközelítéssel. Az „Eurocsoport” fokozatosan alakot öltött, de a védelmet illetően nem merült fel semmilyen európai konszenzus. Ennek oka az egyetértés hiánya volt a kontinens politikai struktúráját illetően. Franciaország egységes európai hangot akart, de nem a NATO-n belül; a brit kezdeményezést minden valószínűség szerint a közös piaci brit tagság megoldási kísérletének tekintette. Az amerikai külügyi apparátus pedig az elnöki döntés mibenlététől függetlenül lagymatag volt; ímmel-ámmal ugyan támogatta a tervet, ám ahol csak lehetett, suba alatt ellenezte a megvalósítását. A többi európai ország hozzáállása ambivalens volt. Elvileg pártolták az elképzelést, de attól tartottak, hogy az európai egység megfogalmazására való törekvés a NATO-n belül ürügyként szolgálhat az Egyesült Államoknak a katonai jelenlét redukálására Európában.

Ezek az attitűdök kerültek ismét fókuszba a kül- és védelmi miniszterek washingtoni találkozásán az atlanti szövetség huszadik évfordulójának megünneplése alkalmával. Egy április 9-én kelt memorandumban arra kértem Nixont, hangsúlyozza az elkötelezettségünket komoly amerikai erők Európában tartására, de egyúttal azt is, hogy ennek támogatása az Egyesült Államok Kongresszusának részéről arányos hozzájárulást feltételez a szövetségeseinktől. Másodszor, szükséges ellensúlyoznia azt a tévképzetet, miszerint az enyhülés már azért a küszöbön áll, mert a szovjet hangnem finomodott. Jeleznünk kell általános értelemben vett készségünket a megegyezéssel kecsegtető konkrét területek felderítésére a pusztán csak a légkör javítását szolgáló tárgyalások helyett a Szovjetunióval. Harmadszor, a belpolitikai megfontolásokra és fejleményekre tekintettel javasol-

tam a NATO európai tagállamainak ösztönzését az egymás közötti kooperáció javítására. El kell azonban kerülnünk egy adott módszer támogatását, nem szabad csatlakoznunk semmilyen törekvéshez Franciaország elszigetelésére, és nem közvetíthetjük azt a gondolatot, hogy külön jutalom várja azokat, akik a szövetségben kívül kötnek szerződést.

Mindenekelőtt pedig annak az alapelvnek aláhúzására ösztönöztem az elnököt, amely szerint „a szövetség biztonságát általában véve úgy kell értelmezni, hogy nemcsak a fizikai biztonságot foglalja magában egy külső támadás ellen, hanem országaink képességét a társadalmakon *belül* jelentkező problémák leküzdésére is”. A védelmen túlmutató közös érdek tudatának kialakítása céljából helyeseltem a Pat Moynihan által inspirált elképzelést egy Modern Társadalmi Kihívásokat Vizsgáló Bizottság [Committee on the Challenges of Modern Society] létrehozására. Modern ipari országokként mindannyian osztoztunk a környezetvédelem és a közlekedés fejlesztésének problémájában, és a nyugati országok erőforrásaival és képzelőerejével bizonyára pozitív irányban lehetne befolyásolni az életminőséget. Emellett a konzultációk gyakoribbá tétele iránti elkötelezettségünk konkrét kifejezésre juttatása gyanánt javasoltam az elnöknek, hogy indíttványozza a külügyminiszter-helyettesek legalább egyszeri találkozáját a félévenkénti külügyminiszteri értekezletek között, ahol hosszabb távú tervezéssel próbálkozhatnának, különösen a kelet–nyugati kapcsolatokat illetően. Nixon elfogadta ezeket az ajánlásokat, és 1969 áprilisában egy ékesszóló beszédben az Észak-atlanti Tanács elé terjesztette őket.

Az ember azt várta volna, hogy miután éveken át panaszkodtak a nem kielégítő amerikai figyelem és az elégtelen konzultáció miatt, szövetségeseink lelkesen magukévá teszik a javaslatainkat. De ez az elvárás figyelmen kívül hagyta a felszín alatt lappangó lélektani tényezőket. A szövetség lelkesedése a „konzultáció” iránt a gyakorlatban azt jelentette, hogy korlátozni kívánja Amerika mozgásszabadságát, ezzel szemben nem minden tagállam volt egyformán kész korlátozni a sajátját. Egy politikai tervezési mechanizmus óhatatlanul beleütközött Franciaország „függetlenségre” törekvésebe, és langyos fogadtatásban részesült a markánsabban nemzeti politikát hirdető Német Szövetségi Köztársaság részéről. A Modern Társadalmi Kihívásokat Vizsgáló Bizottság ötletét azzal az ellenvetéssel fogadtak, hogy a NATO-t sohasem ilyen kérdések megvitatására és megoldására tervezték – ami nagyban különbözött *minden* szövetséges vezető magánjellegű kijelentésétől Nixon európai útja során, mondván, hogy a közös védelem már nem elegendő a fiatalabb generáció inspirálására.

Az áprilisi emlékkonferenciáról kiadott zárónyilatkozat emiatt rendkívül visszafogott volt. Felszólított az elnök javaslatainak „megfontolására” a külügyminiszter-helyettesek rendszeres találkozóin, és annak „megvizsgálására”, hogy az országok miként „javíthatnának a vélemény- és tapasztalatcserén [...] akár az

illetékes nemzetközi szervezetekben végzett tevékenységgel, akár pedig másképpen, egy jobb környezet létrehozását célul kitűző feladat megvalósítása révén a társadalmak számára”.

Világos volt, hogy Európa ambivalensen viszonyul a főbb washingtoni kezdeményezésekhez; üdvözlí az amerikai elkötelezettségeket, amennyiben azok nem korlátozzák a mozgásszabadságát. Ugyanakkor az új adminisztráció kezdett szembesülni az egyre növekvő itthoni idegenkedéssel azzal szemben, hogy teljesítsük saját kötelezettségeinket Európa irányában, a bővítésükről már nem is beszélve. Nixon hivatali idejének hátralevő részében e zátonyok között kellett navigálnunk.

De Gaulle távozása és az európai egység

Az általunk megörökölt feszültség jó részét 1969-ben tulajdonképpen sikerült enyhítenünk az atlanti szövetségben. Nixon nagyrabecsülése De Gaulle iránt viszonzásra lelt. A francia elnök természetesen nem változtatta meg alapelveit, de már nem erőltette őket olyan brutálisan. Nixon fogadtatása Franciaországban, De Gaulle részvétele a tiszteletére adott vacsorán az amerikai nagykövetségen, valamint az Eisenhower elnök temetésén való megjelenésével tett nagylelkű gesztusa egyaránt segített enyhíteni a korábbi feszültségeken. A francia–amerikai kapcsolatok javulásával pedig a különleges angol–amerikai viszony már kevésbé tűnt akadályozó tényezőnek a brit tagság előtt az európai közösségben. Ezek a trendek fel is gyorsultak, miután De Gaulle elnök 1969. április 27-én váratlanul lemondott. Lényegében másodrangú kérdésekről kiírt két népszavazáson szenvedett vereséget; az egyik a francia önkormányzati struktúráról, a másik a szenátus reformjáról szólt. Az ilyen ügyek miatti lemondás annak a gyanúnak adhatott tápot, hogy a referendumok megrendezése – legalábbis részben – ürügyet szolgáltatott De Gaulle számára a hivatalából való távozásra. Annak idején a válságok által megkövetelt drámai fegyvertények megvalósítása emelte hatalomra. Új politikai intézményeket konszolidált. Végrehajtotta Francia Afrika dekolonizációját, megőrizve a franciák önbizalmát odahaza és a gall presztízst a korábbi gyarmatokon. Alig tudván elejét venni egy kibontakozó polgárhaborúnak, helyreállította a franciák önbecsülését azzal, hogy központi szerephez juttatta őket Európa és a nyugati szövetség politikájában. Az Egyesült Államokkal szembeni dacos kiállását nagyrészt a francia magabiztosság erősítése motiválta.

Az 1968-as diáklázadások azonban megtörték De Gaulle-t, és az ezt követő kihívások, amelyekkel szembe kellett néznie, nem olyan nagyságrendűek voltak, mint amilyeneket a saját magáról alkotott víziójához méltónak tekintett volna. Egy fejlődő gazdaság háttérének biztosítása, a döntőbírói szerep a szűkös

erőforrások felett civakodó felek közötti disputákban, egy bürokratikus állam megszervezése és vezetése – nos, mindez az általa félig megvetően „szállásmestereknek” nevezett bürokraták feladata volt, nem pedig a hozzá hasonló heroikus figuraké. Az április 17-i referendumok kiváló alkalmat szolgáltatottak egy drámai távozásra az autoritása lassú eróziója helyett, amelytől olyannyira tartott. Ezután már csak a magány maradt számára Colombey-ben, ahol a visszavonulása után már nem fogadott politikusokat, nem tett nyilatkozatokat, csak az emlékiratain dolgozott, és várta a halált.

De Gaulle lemondásakor vázoltam az elnök előtt az általam gondolt következményeket. Azt vártam, hogy a helyébe lépő utód, Georges Pompidou bonyolultabb politikai helyzetben találja magát. De Gaulle-nak sikerült pártok felett állónak maradnia, a jobboldalnak mérsékelt belpolitikai programmal, a baloldalnak független külpolitikával kedvezve. Valószínűbbnek tartottam, hogy a jövőben a francia politikai életet „egy nagy, jól szervezett kommunista párt [jellemzi majd] a szélsőbalon, valamint a baloldali, középuras és jobboldali pártok állandóan változó összetételű keveréke, amely korlátozott konszenzus révén kormányoz, és ez a helyzet keveset tesz lehetővé a pozitív programokat illetően”. A francia külpolitika lényegét tekintve kevés változásra számítottam, hacsak arra nem, hogy a stílus esetleg alkalmazkodóbb lesz. Hosszú távon azonban úgy véltem, „nehezebbé válhat számunkra az együttélés a francia külpolitikával. Egy kevésbé határozott kormány esetén a baloldal jó eséllyel olyan helyzetbe tud kerülni – ami oly gyakorta előfordul más nyugat-európai demokráciákban –, hogy vétót emelhet a neki nem tetsző külpolitikai kezdeményezésekkel szemben”. Ezek a jóslataim azonban, még ha nem is egyenesen hibásnak, de a legjobb esetben elsietettnek bizonyultak. Pompidou erős, határozott és domináns elnök volt, legalábbis a hivatalában töltött utolsó évig, amikor már súlyos betegség gyötörte (1974-ben hunyt el).

De Gaulle távozásának idején a State Department vezetése alatt végzett kutatómunka egy jól átgondolt elemző dolgozatot eredményezett, azt vetítve előre, hogy Pompidou lassan és feltűnésmentesen el fog mozdulni elődje szembenállásától Nagy-Britannia közös piaci tagságát illetően, és fel fogja gyorsítani a kapcsolatoknak már De Gaulle regnálása idején elkezdődött javítását az Egyesült Államokkal. Javasoltam, hogy a francia elnökválasztási kampány alatt ne tegyünk semmilyen konkrét kezdeményezést. Ehelyett inkább folytassuk „a jelenlegi amerikai törekvések kiszélesítését, hogy praktikus tartalmat adjunk a szorosabb politikai kapcsolatnak Franciaországgal”, és „diszkrétan bátorítsunk a NATO-val együttműködőbb francia hozzáállást elősegítő bármilyen irányzatot”.

Röviddel az elnökválasztás Pompidou győzelmét hozó második fordulója után párizsi nagykövetségünkkel, Sargent Shriverrel megvitattam az új francia elnök egyesült államokbeli látogatásának lehetőségét. A legegyszerűbb megoldásnak azt találtam, ha De Gaulle-t szimplán behelyettesítjük Pompidouval, ugyanis

a tábornok korábban már beleegyezett egy 1970. januári vagy februári amerikai látogatásba. Shriver Pompidou hozzáállásának kipuhatolását kapta feladatul, amelyet követően hivatalos meghívást küldենek neki. Közöltem a nagykövettel: az elnök pozitívan viszonyul a Franciaországgal való katonai együttműködés lehetőségeinek megvizsgálásához, és nem fogja engedni, hogy a „NATO-teológia” az Egyesült Államokkal folytatott francia katonai együttműködés fejlődésének útjában álljon, sőt még a nukleáris téren megvalósuló korlátozott kooperáció lehetőségét sem zárja ki.

Még a hivatalos látogatás előtt, 1969 augusztusában, útban hazafelé Nixon ázsiai és romániai látogatásáról, alkalmam nyílt találkozni Pompidouval. Az elnök Wilson miniszterelnök tájékoztatása céljából megállt egy angliai repülőtéren, én pedig a delegációt otthagyva informáltam Pompidout és az Észak-atlanti Tanácsot (valamint ekkor talákoztam Xuan Thuyval is). A néhány nap múlva Washingtonba érkező Kiesinger kancellár ott kapott tájékoztatást.

Pompidou kifejezte nagyrabecsülését Nixon gesztusáért, hogy Párizsba küldött engem. Későbbi találkozásaink mindegyikéhez hasonlóan, ez alkalommal is udvariasnak és rendkívül lényeglátónak találtam, a francia vezetők oly nagy részének egyéniségét formáló hírneves oktatási intézmények, a *grandes écoles* egyikén végzetek enyhén szarkasztikus modorával. A támogatásáról biztosította Nixon Guam-doktrínáját, amely szerint az ázsiaiaknak nagyobb felelősséget kell vállalniuk a jövőjükért; úgy vélte, ez Európára is vonatkozik. Elvileg elfogadta a meghívást az Egyesült Államokba 1970 elejére. Kész volt a segítségünkre lenni Vietnám ügyében, ha felkérjük rá, és világossá tette, nem fogja keresni az alkalmakat, hogy kellemetlenkedjen nekünk.

Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia irányában megnyilvánuló távolságtartó De Gaulle-i politika előfeltétele mindenestre eltűnőben volt a Brandt-kormány színre lépésével Nyugat-Németországban az 1969. szeptemberi választások eredményeképpen. Brandtot a Közös Piacba való brit belépés pártolójaként tartották számon, új keleti politikája (az *Ostpolitik*) pedig egy függetlenebb és nemzetibb kurzus szellemét idézte fel Németországban. Mindez vonzóbb színben tüntette fel a franciák előtt a britek részvételét az európai ügyekben. Így aztán az Európai Gazdasági Közösség kormányfőinek 1969. december 2-i ülésén francia egyetértéssel bejelentették: a közösség készen áll a tárgyalásra Nagy-Britanniával, és „a bővítéssel összefüggésben” fontolóra veszi a politikai kooperációt.

Az év végén tehát az Egyesült Államok végre szembesülhetett régóra dédelgett céljának megvalósulásával – az európai egység kibővülésével. Két évtizeden át az volt a feltételezés, hogy egy egyesült Európa majd könnyebbé teszi az atlanti kapcsolatokat, és szükségszerűen összeegyeztethető politikát folytat, miközben nagyobb részt vállal magára a terheinkből. Részemről sohasem hittem, hogy az európai integráció eredményei szinte automatikusak lesznek. A monetáris

és a kereskedelempolitikában megmutatkozó különbségek már eddig is egyre nyilvánvalóbbak voltak. Egy politikailag egységes Európa más területeken is nagyobb valószínűséggel tudja kifejezésre juttatni saját koncepcióit. Egy december 11-i tárcaközi értekezleten meg is jegyeztem: határozottabb európai álláspontokkal fogunk szembesülni olyan kérdésekben, mint a kelet–nyugati tárgyalások és a Közös Piac megerősítésének protekcionista vonzatai.

Ám ilyen problémákon elmélkedni luxusnak tűnt, hiszen ezek nagy siker folyományai voltak. Az európai egység kérdésében mutatott visszahúzódo magatartásunk jelentős mértékben javította Nagy-Britannia kilátásait, és az a tény, hogy nem voltunk hajlandók belekeveredni a kontinens belviszályaiba, erősítette európai és atlanti kapcsolatainkat. Ami azt illeti, a markáns amerikai „vezető szerep” korábban hirdetett politikájának hívei egyáltalán nem voltak boldogok a visszafogottságunk miatt.¹ Válaszképpen egy Nixontól hozzám intézett kérdésre december 29-én a következőt írtam az elnöknek:

Némi kritika hangzott el mostanság a visszafogottságunk miatt Európával kapcsolatban azoktól, akik úgy vélik, folytatnunk kellene az előző adminisztráció politikáját, aktív részt vállalva az Európán belüli ügyekben, olyan koncepcionális irányokat követve, amelyekről eldöntöttük, hogy a legjobbak Európa számára. Még mindig létezik a tudósok, a korábbi tisztviselők és az újságírók olyan csoportja az Atlanti-óceán mindkét partján, akik azt hiszik, hogy hacsak az Egyesült Államok nem adja meg a kellő lökést, az európai egységet célzó mozgalom elhal, főleg azért, mert az oroszoktól való félelem ösztönző ereje mára nagyrészt megszűnt.

Igazság szerint a kapcsolataink Európával mérhetetlenül javultak. Rendkívül sikeresnek bizonyult az ön által az európai körúton meghirdetett revideált megközelítés, amelynek alapja annak fokozottabb tekintetbevétele, mit akarnak az európaiak saját maguk számára, és egy nagymértékben feljavított konzultatív folyamat a kontinenst érintő főbb kérdésekről. Természetesen szorososan ide tartozik az is, ahogyan ön kedvező irányba fordította a korábban romló viszonyt Franciaországgal. Személyes meggyőződésem szerint ön a helyes úton halad, és ez megerősítést nyert nagyszámú, különböző politikai beállítottságú európai kapcsolataim által is.

1969-ben az atlanti térség országait egyre inkább a belpolitikai problémák foglalkoztatták; minket Vietnám, az európaiakat a változó kormányok, a gazdasági helyzetük vagy az integráció. És a NATO minden tagja előtt egy teljesen új kihívás lebegett: hogyan tudjuk megőrizni a biztonságot, miközben – első ízben szisztematikusan – javítani próbáljuk kapcsolatainkat a Kelettel, és miképpen hozható összhangba a szolidaritásunk az enyhülés politikájával.

A közös védelem amerikai értelmezése

Három kérdés uralta a NATO-védelemről szóló tanácskozásokat. Az első a „rugalmas válaszdadás” stratégiai doktrínájának érvényessége volt, amelyet – amerikai nyomásra – 1967-ben fogadott el a NATO hivatalosan. A második a közös védelem „terhének” megosztása Európa és az Egyesült Államok között, pontosabban szólva az USA nagyobb mérvű európai szerepvállalásának lehetősége. Végül a harmadik az Európában állomásoztatandó amerikai erők szintje volt.

A rugalmas válaszdadás hivatalos stratégiáját annak idején Robert McNamara védelmi miniszter fogadtatta el a NATO-val, miután Franciaország kilépett annak integrált katonai szervezetéből. Az 1950-es években a szövetség katonai stratégiája a „tömeges megtorlással” való fenyegetésen alapult – azaz egy Európa elleni bármely támadás azonnali totális amerikai nukleáris ellencsapást válthatott volna ki. A szovjet nukleáris arzenál növekedésével az Egyesült Államok szükségyszerűen más opciók és a választási lehetőségek szélesebb spektruma után nézett. A rugalmas válaszdadás doktrínájának értelmében szükség esetén továbbra is a totális háborúhoz folyamodnánk ugyan, de ezt a pontot csak fokozatos eskalációval érnénk el, kezdve a hagyományos fegyverekkel, és a fenyegetés mértékéhez igazítottan egymástól elkülönülő fokozatokban haladva tovább a nukleáris fegyverek bevetéséhez. Ezt a stratégiát európai szövetségeseink rendkívüli aggodalommal és csak több mint öt éven át tartó vita után fogadták el. Úgy tekintették – amúgy helyesen –, mint az Egyesült Államoknak a nukleáris erők bevetésével szemben egyre erősödő vonakodásának jelét. Attól tartottak, hogy a nukleáris háborúhoz folyamodástól való kinyilvánított húzódozásunk a szovjeteket a hagyományos erőkben javukra fennálló egyenlőtlenség kihasználására bátoríthatja. Amiatt aggódtak, hogy a nukleáris háború veszélyét csökkentő stratégia valószínűbbé teheti a hagyományos agressziót.

A McNamarától származó fenti szemlélet még a mi kormányunkban is elterjedt volt. 1969. június 17-én ekképpen figyelmeztettem az elnököt:

Úgy látszik, a kormányban erősen tartja magát az a nézet, hogy nagyon kevés a kapcsolat a stratégiai pozíciónk (valamint taktikai nukleáris helyzetünk) és a hagyományos háborút elrettentő vagy azzal szembeálló képességünk között. Ez a felfogás két konklúzió látszik alapulni: (a) stratégiai erőink csak akkor képesek hozzájárulni a hagyományos háború elhárításához, ha rendelkezünk hihető első csapásmérő képességgel, ami megvalósíthatatlan, és (b) egy taktikai nukleáris háború Európában valószínűleg a vereségünkkel végződné, ezért semmi sem ösztönöz minket arra, hogy a taktikai nukleáris fegyverekre támaszkodjunk biztosítékként a hagyományos erők tekintetében mutatkozó gyengeségünk ellenében.

De ha ez a helyzetértékelés igaz volt, csaknem megoldhatatlan dilemma előtt álltunk. Ha a stratégiai erőinkhez való folyamodás túlságosan kockázatosná válna, és ha egy taktikai nukleáris háború valószínűleg a vereségünkkel végződné, valójában feladjuk Európa komoly védelmét. Meg kell hagyni, lehetett úgy érvelni – és sokan így is tettek –, hogy az olyan országoknak, amelyek össznépszerűsége és bruttó nemzeti összterméke legalább háromszorosan meghaladja a Szovjetunióét, képesnek kellene lenniük hagyományos haderővel megvédeniük magukat a Varsói Szerződéssel szemben. A nehézség abban állt, hogy a szövetség egyik tagja sem szándékozott erre törekedni – az USA-t is beleértve. (A szeptember 10-i NSC-értekezletet előkészítő stábom becslése szerint Európa hagyományos védelme egyedül az Egyesült Államoknak évi további 12 milliárd dollárjába kerülne pontosan akkor, amikor a kongresszus védelmi költségvetésünk drasztikus lefaragását követelte.) Arra sem volt semmi kilátás, hogy az európaiak egy fenntartható hagyományos védelem biztosításához szükséges összeggel megnöveljék saját erőfeszítéseiket. Nagy nyomás nehezedett rájuk odahaza, hogy haladást mutassanak fel az enyhülés irányában, így a védelmi kiadások komoly megnövelése politikailag lehetetlen volt. És meg voltak győződve arról, hogy hagyományos erőik bármilyen megerősítése csak az amerikai erők további csökkentését ösztönözné. A meglátásuk szerint mindez alacsonyabb szintű nukleáris védelmet eredményezne, miközben hagyományos védelmi képességeik egyáltalán nem növekednének.

Ez az okfejtés vezette Wilson miniszterelnököt, amikor Nixon európai látogatása során megerősítette: teljes mértékben pártol egy új stratégiai doktrínát – feltéve, ha az nem vezet a védelmi kiadások jelentős növekedéséhez. Lényegében ugyanezt a nézetet tükrözték De Gaulle kétségei az iránt, hogy a szovjetek „nyugatra” masíroznának; a meggyőződése szerint kezdeti szovjet sikerek esetén az Egyesült Államoknak nem maradna más választása, mint bevetni a *teljes* haderőjét – a stratégiai fegyvereket is beleértve – Nyugat-Európa elvesztésének megakadályozására. Ezért volt De Gaulle inkább érdekelt a hagyományos haderő további fejlesztése helyett egy saját kis méretű stratégiai nukleáris erő létrehozásában, mintegy biztosítékként annak a csekély valószínűsége ellen, ha Amerika kudarcot vallana saját érdekei felismerésében. De röviden szólva az uralkodó nézet Európában az volt, hogy a hagyományos erők terén fennálló egyenlőtlenség a hadszíntéren nemcsak elviselhető, hanem még kívánatos is, mivel Európa védelme végső soron úgyszólván az amerikai stratégiai nukleáris elrettentésen alapszik.

1969-ben az Egyesült Államok kormánya bevállalta a NATO-stratégia felülvizsgálatát. Lényegében a következő négy alternatívát láttuk magunk előtt:

- Jelképes amerikai haderő állomásoztatása Európában, amelynek a megtámadása nagyobb erők beavatkozását vonná maga után.

- Hagományos védelmi pozíció, amely képes Európa rövid távú (kilencvennapos) nem nukleáris védelmére. (Ez volt az érvényben levő NATO-stratégia.)
- Kitartó védelem hagyományos erőkkel, amelyek elegendők Európa határozatlan ideig tartó védelmére a Varsói Szerződés állandó haderejével szemben, nukleáris fegyverek igénybevétele nélkül.
- Totális hagyományos védelem, amellyel képesek lennénk elhárítani a Varsói Szerződés általános mozgósított hadereje által indított támadást.

A fenti négy stratégia elemzése drámai erővel világított rá a korlátainkra. A jelképes haderő-konceptiót el kellett vetnünk, mivel nem felelt meg annak a feltétlen szükségszerűségnek, hogy kellően mérlegelt döntésre jussunk olyan sorsdöntő kimenetelű kérdésben, mint egy nukleáris háború kezdeményezése – ráadásul az opció értelmében végrehajtandó jelentős csapatkivonás demoralizálná európai szövetségeseinket. Szintén elvetettük az Európa hagyományos erőkre támaszkodó kitartó védelmén alapuló koncepciót. A szeptember 10-i NSC-ülés előtt jeleztem az elnöknek: az Egyesített Vezérkar kivételével minden kormány-szerv véleménye szerint NATO-szövetségeseink elleneznék ezt a stratégiát, mert elhúzódó szárazföldi konfliktussal számol Európában, ennél fogva aláásná azon szándékunk hitelét, hogy nukleáris erőt vetünk be a kontinens védelmében. Még inkább állt ez a negyedik opcióra, a totális védelemre. A négy stratégia költségvetési vonzatainak elemzése tovább szűkítette a választási lehetőségeinket. Egy hosszan tartó hagyományos védelem vagy minden új belföldi program feladására kényszerítene minket, vagy pedig az elnök kénytelen lenne kivetni egy 4 százalékos különadót, még akkor is, ha csak azokra a programokra szorítkozik, amelyek iránt már elkötelezte magát (jövedelemmegosztás, jóléti reform és városi tömegközlekedés).

Így aztán a szövetségeseink érzékenysége és a költségvetési korlátok miatt kénytelenek voltunk újra megerősíteni a jelenleg is érvényes stratégiánkat a kilencvennapos hagyományos védelem megkísérlésére. De minden közelebbi vizsgálat rávilágított a koncepció alapvető ürességére. A tanulmányaink kimutatása szerint még a kilencvennapos ellenállást deklaráltan célként kitűző Egyesült Államok sem rendelkezett ehhez elegendő készlettel a felszerelés és az utánpótlás minden lényeges kategóriájában. És az ellenállási képességünket a legkisebb létfontosságú készlet határozza meg, nem pedig valamiféle elméleti átlagszám. Bármely arra irányuló kísérlet, hogy a Pentagonból kicsikarjuk annak konkrét megnevezését, melyik alapvető fontosságú tételből nincs elegendő, csak homályos köntőrfalazást eredményezne – egyedül azt egyértelműsítve, hogy egyes alapvető fontosságú készletek még jóval a kilencven nap lejárta előtt kimerülnének. Mivel a fegyverek nem voltak szabványosítva, nem lehetett az egyik szövetséges ország tartalékait

egy másik megsegítésére használni, továbbá senki sem tudta felbecsülni a NATO általános utánpótlási szintjét, mert mindegyik tagállam másképpen számította ki a fogyasztás mértékét. De bármelyik kritériumot is vettük alapul, egy dolog világos volt: a NATO messze nem tudja teljesíteni a saját deklarált céljait. A helyzetet a zűrzavar jellemezte.

Elődeink nyomdokain járva úgy akartuk kezelni a problémát, hogy megkíséreljük rávenni a szövetségeseinket védelmi kiadásaik növelésére. A NATO Védelmi Tervezési Bizottságának [Defense Planning Committee] május 28-i értekezletére készülő Mel Laird felhatalmazást kért arra, hogy sürgesse a szövetséges országokat: 1971 és 1975 között évi átlag 4 százalékkal növeljék a NATO-hozzájárulásuk mértékét. Részemről támogattam a javaslatot, az elnök pedig jóváhagyta. A szövetségeseink azonban nem egyeztek bele konkrétan előírt százalékba; csak addig voltak hajlandók elmenni, hogy elkötelezzék magukat egy „mérésékelt” emelés mellett, viszont olyan kiindulópontot már nem határoztak meg, amelytől ezt kalkulálni lehetne. Realisztikus stratégia hiányában, amely mögött nem állt rendelkezésre a végrehajtásához szükséges képesség sem, a problémának nem volt praktikus megoldása. Sajnos mindmáig ez a helyzet.

Első pillantásra – sőt ami azt illeti, még a másodikra is – úgy látszott, hogy az új stratégiai körülmények között nemigen képezheti vita tárgyát a folyamatos amerikai katonai jelenlét fontossága Európában. A közeljövőben bekövetkező nukleáris paritással még nagyobb lett az amerikai és európai szárazföldi erők jelentősége a kontinensen. A ránk nehezedő minden nyomás azonban az ellenkező irányból jött. Az európai katonai kötelezettségvállalásunkat megrázták a vietnámi földrengés utórezgései. Mansfield és Fulbright szenátor, valamint sokan mások megkérdőjelezték a létjogosultságát, és a háború kockázatát magában hordozó túlzott globális szerepvállalásunk újabb bizonyítékát látták benne. Rövidesen ilyen értelmű határozati javaslatokat nyújtottak be a szenátusban. Emellett azt az általánosan tapasztalható nehezítést is kifejezésre juttatták, hogy a második világháború után húsz évvel a katonai autonómia hosszú történelmét maguk mögött tudó európaiak még mindig nem képesek és/vagy hajlandók az önnön védelmükhöz elegendő saját haderő kiállítására. Rendkívül kedvezőtlen fizetésimérleg-hiányunk megkövetelte a külföldi valutaváltási költségek csökkentését is, ami részben az európai csapatlétszám csökkentésével érhető el. Mindez ördögi kört eredményezett: minél nagyobb a nyomás a csapatkivonásra az Egyesült Államokban, annál jobban idegenkednek szövetségeseink a katonai célú fejlesztésektől, nehogy ezzel indokot szolgáltatassanak további amerikai leépítésekre.

Valójában az USA már a Johnson-kormány alatt elkezdte a csapatkivonás alig palástolt folyamatát. 1967–68-ban egy hadosztályt – a légierő néhány egységével együtt – részben visszavezényeltek az Egyesült Államokba, összesen csaknem hatvanezer katonát hozva haza. A kivont egységek felszerelésének egy részét

hátrahagyták raktárakban, és időről időre hadgyakorlatokat tartottak annak demonstrálására, hogy a légihidat létrehozó képességünket gyorsan reaktiválni tudjuk. Csakhogy ezek a lépések megkerülték a kérdés lényegét, ugyanis az európaiak nem az Egyesült Államok képességét, hanem a hajlandóságát kérdőjelezték meg egyre határozottabban a védelmüket szolgáló kötelezettségvállalásának teljesítésére. Kifogásuk tárgya a politikai akaratunk hiánya volt.

A Johnson-kormány egyoldalú csapatcsökkentési programját azzal igazolták, hogy csak az adminisztrációs rezsiköltségek „kövérjét fejtik le”, de a harci hatékonyság ezzel nem csökken. E szentként tisztelt hagyomány követése az idők során kétféle olvasatban összegződött: valaha a miénk volt az elképzelhető legfelduzzasztottabb katonai szervezet, vagy pedig a harci hatékonyságunk szintje olyan alacsony, hogy már semmilyen mértékű csökkentés sem hat rá. A Nixon-adminisztráció problémája az volt, miképpen kezelje a régóta tervezett leépítéseket, amelyekre abban az időben került sor, amikor a szövetségeseinket nagyobb szerepvállalásra ösztönöztük.

Ezen a ponton tanúi lehettünk Melvin Laird lenyűgöző mutatványának, aki egyoldalúan elhatározta: saját kezdeményezésre csökkentéseket hajt végre a NATO-ban – alig három hónappal azután, hogy szövetségeseinket a kiadásaik évi 4 százalékos növelésére akartuk rábírní. 1969 szeptemberében Laird a következőt javasolta: a NATO kötelékébe tartozó haditengerészeti erőinket csökkentjük egy deszanthajóval, hat tengeralattjáró elleni hordozóval és negyvennyolc rombolóval (amelyek tartalékállományba helyezve a csendes-óceáni partvidéki bázisokon állomásoztak). Emellett javasolta az amerikai haderő NATO alá rendelt stratégiai tartalékalakulatainak, valamint – politikai szempontból ennél fontosabb elemként – a 24. gyalogoshadosztály válság esetén a NATO kötelékébe visszahelyezhető egységeinek csökkentését. Laird egy másik jelentőségteljes mondatot is belefoglalt a javaslatába: „A NATO-hoz rendelt erőink tekintetében további változások válhatnak szükségessé a védelmi kiadások már bejelentett és jelenleg felülvizsgálat alatt álló csökkentésének eredményeképpen.” Laird alapvetően a NATO rendíthetetlen támogatójának számított. Akkor pedig miért akarta ilyen ridegen és provokatívan megnyirbálni?

Elég különös módon ennek fő oka a védelmi büdzsé megőrzése és vele együtt a NATO védelmi képességének fenntartása miatti aggodalma volt. Nagy nyomás alatt állt a (James R. Schlesinger igazgatóhelyettes által képviselt) Költségvetési Hivatal és a kongresszus részéről, hogy védelmi költségvetésünket még legalább 5 milliárd dollárral kurtítsa meg azokon a csökkentéseken felül, amelyek végrehajtását Nixon a hivatalba lépésekor célszerűnek ítélte. Laird ekképpen kalkulált: mivel a NATO nagy támogatottságot élvez kormányon belül és kívül egyaránt, ha bizonyítani tudná, hogy az átfogó csökkentés a védelmi kiadások terén azonnali hatással lesz a szervezetre, esetleg könnyítene az ezt szorgalmazó nyomáson,

vagy legalább lefékezheti. Úgy döntött, hogy a költségvetési lefaragások iránt a végrehajtói és a törvényhozói hatalmi ágban megmutatkozó buzgalom lecsendesítésének legjobb módja az, ha a lehető legfájdalmasabbá teszi őket. Ez helytálló helyzetértékelésnek bizonyult.

A stratégia sikeréhez azonban arra volt szükség, hogy kellő bátorsággal és hidegvérrel legyen megvalósítva, és ebben Laird sohasem szenvedett hiányt. De minél hihetőbb volt a manővere – ami szintén a siker előfeltételének számított –, annál nagyobb zűrzavart okozott a NATO-ban elfoglalt helyzetünket illetően. Amikor továbbítottam Laird javaslatát Nixonnak, a következő megjegyzést fűztem hozzá:

Mihelyt ismertté válnak ezek a tények egyéb, erre mutató jelekkel együtt a háttérben, úgy fogják értelmezni a NATO-ban, hogy az USA valójában csökkentést hajt végre az Európával szembeni kötelezettségvállalásaiban. A létszámléépítéseket a külföldi személyi állományban és Laird miniszter különböző megjegyzéseit ugyanazon trend részének fogják tekinteni. [...] Az a tény, hogy a leépítések ténylegesen és készenléti szinten már meg is történtek, természetesen felveti a további konzultáció kérdését.

Hogy legalább valamilyen szinten ellenőrzés alá tudjuk vonni a helyzetet, szeptember 17-én direktívát küldtem szét a minisztériumoknak, megtiltva a csökkentésekről szóló minden további nyilvános vagy NATO-n belüli vitát mindaddig, amíg egy „memo [nem megy] az elnöknek annak leírásával, hogy eddig mire került már sor”, és nem születnek javaslatok a NATO-konzultációra.

Csakhogy Laird túl gyors tempót diktált számomra. Tíz nappal az első javaslatok után újabb memorandumot küldött meg az elnöknek, emlékeztetve minket a korábbi közlésében foglalt burkolt figyelmeztetésére, miszerint további lefaragások lehetségesek: „Beigazolódott, hogy ez a helyzet. [...] Amint a részletes elemzés elkészül, több változásra lesz szükség a NATO-hoz rendelt haditengerészeti erőinkben. [...] A csökkentéseket valószínűleg úgy fogják értelmezni, mint ellentmondásban levőket az ön európaiak felé tett kijelentéseivel, hogy véleményünk szerint a NATO haderejét meg kell tartani a jelenlegi szinten.” Ezzel Laird valójában a következőt közölte az elnökkel: vagy növelje meg a védelmi kiadásokat, vagy szegje meg az európai vezetőknek adott szavát.

Azt viszont nem magyarázta meg, vajon milyen esemény történhetett tíz nap alatt, amely előidézte egy újabb csökkentés szükségességét, vagy hogy már kezdettől fogva miért nem tájékoztatta a Fehér Házat szándékainak volumenéről. Világos volt: az európai csapatcsökkentések napirenden tartásával az elnököt bele akarja kényszeríteni a védelmi költségvetés növelésébe. Némi bizarr felhangot is kölcsönözve a dolognak, Laird elismerte, hogy az Egyesített Vezérkar szerint

a csökkentések további kockázatokat vetnének fel az Egyesült Államok számára: „Részemről egyetértek a főnökkel, de úgy vélem, ezeket a leépítéseket végre kell hajtanunk, tekintettel a délkelet-ázsiai kötelezettségeinkre és a jelenlegi szoros költségvetési helyzetre.” Nem volt kétséges, a főparancsnokot most azzal zsarolja, hogy vagy megnöveli a védelmi költségvetését (amit a kongresszusi ellenállás miatt vonakodott megtenni), vagy elvonja a pénzt Délkelet-Ázsiából, ezáltal szűkítve mozgásterét a Vietnámról szóló tárgyalásokon.

Mivel Laird győztes helyzetbe pozicionálta magát, a küzdelem folytatása csak felnagyította volna a veszteségeket, így hozzáfoghatott terve megvalósításához. De kerestem a módját, miként lehetne valamiképpen elérni, hogy többé ne kerülhessen sor egyoldalú csökkentésekre. Szeptember 19-én írtam az elnöknek, összefoglalva Laird döntéseit és a vezérkari főnökök ellenvetéseit. Javasoltam, hogy az NSC-rendszeren belül állítsunk fel egy Védelmi Programot Felülvizsgáló Bizottságot [Defense Program Review Committee, DPRC], ami lehetővé tenné a Fehér Ház és a többi kormányhivatal számára bizonyos mértékű beleszólást Laird döntéseibe. Nixon jóváhagyta az elképzelést. A bizottság tényleg létre is jött, és hasznos munkát végzett. Ennek ellenére a Fehér Háznak sohasem sikerült a külpolitikához hasonló mértékű ellenőrzést megvalósítania a védelmi politika felett. Laird túlságosan fürge és okos volt, az Egyesített Vezérkar viszont túl gyanakvó a prioritásainak kívülről történő meghatározásával szemben, a mi figyelmünket pedig teljes egészében lekötötte az átfogó geopolitikai stratégia megtervezése és irányítása. De ha a DPRC általános érvénnyel nem is volt képes a védelmi politika formálására, legalább fékként tudott szolgálni az egyoldalú lépésekkel szemben. Mindez akkor vált első ízben nyilvánvalóvá, amikor Laird októberben visszatért a dologra. Ezúttal a tartalékkállományban indítványozott csökkentéseket, azt javasolva, hogy ennek a kilátásaira csak futólagos utalást tegyünk NATO-szövetségeseink felé. Nyomatékosan felkértem az elnököt, vessen véget e kis lépésenkénti szemléletmódnak, nehogy a csapatkivonás végtelen folyamatának benyomását keltsük. Nixon egyetértett velem. Ettől kezdve sikerült is megakadályoznunk NATO-erőink egyoldalú leépítését.

A politikacsinalásunk bonyolult rendszerében járatlan szövetségeseink nem értették meg azonnal, hogy mindez alapján véve az ő javukat szolgálja. Az új DPRC első értekezletén, október 21-én Wheeler tábornok, az Egyesített Vezérkar elnöke azt jósolta, nagyon nehéz idők elé nézünk a szövetségeseinkkel kapcsolatban, amiért – helyesen – a költségvetés-csökkentőket, nem pedig Lairdet hibáztatta. Manlio Brosio NATO-főtisztár november 14-én látogatást tett Washingtonban, és pesszimista hangon szólt a kilátásokról az európai haderő szintjének emelését illetően, miközben Amerika egyre csökkenti csapatainak létszámát. Emellett beszámolt a szövetség tagjainak növekvő érdeklődéséről a szovjetekkel való tárgyalások iránt a kölcsönös haderőcsökkentés témájában. Mivel

az Egyesült Államok így is, úgy is kivonulni készül, érvelt Brosio, a NATO akár alkuként használhatja a tervbe vett csökkentéseinket bizonyos szovjet engedményekért cserébe.

Az igazság kedvéért le kell szögezmem: Laird elérte legfőbb célját. Olyannyira sikerült rájásztennie különböző döntéshozókra, hogy költségvetését csak az abszolút minimális mértékben kurtították meg. Hosszú távon ez nagy előnyt jelentett a NATO-nak és az Egyesült Államok védelmi pozíciójának, 1969-ben azonban kétségkívül megnehezítette egy koherens új NATO-stratégia kilátásait, és gondokkal terhelt időket hozott nekünk a szövetségeseinkkel fennálló kapcsolatunkban.

Laird alapján véve sarkalatos kérdésre hívta fel a figyelmet. Alig férhetett kétség ahhoz, hogy a költségvetési megszorítások külpolitikánk aláásásával fenyegetnek. A következő évre vonatkozóan ugyanezek a dilemmák bukkantak ismét felszínre. 1970 júniusában kezdetét vette a tervezés az 1972. évi költségvetési évre. Az immár Költségvetési és Menedzsment Hivatallá [Office of Management and Budget, OMB] átkeresztelt Költségvetési Hivatal 76 milliárd dolláros védelmi büdzsét irányzott elő, mire Mel Laird az én támogatásommal nekiállt forgatni a manőverezés félelmetes fegyverét. A 79 milliárdot tovább már végképp nem csökkenthető minimumként definiálta; ha ebből le kellene faragnunk hárommilliárdot, írta az elnöknek, annak kimenetele felettébb baljós lenne. Laird zsenialitása a leggyászosabb következmények falra festésében, ha költségvetési igényei nem teljesülnek, semmit sem veszített a hatékonyságából; sőt, ha lehet, még tovább pallérozódott az előző évi sikerei révén. Megdöbrentő listát terjesztett elő a csökkentésekről: négy repülőgép-hordozó elvesztését, két szárazföldi hadosztály deaktiválását, a legrégebb B-52-cseink közül százharminc-száznegyven gép kivonását, és több beszerzési program lemondását. (Ha a hárommilliárdos csökkentés ilyen drámai hatással járna, elképzelhető, hogy a teljes költségvetésbe miért csak olyan kevés új fegyver férne bele.)

A választási lehetőségekre és következményeikre koncentrálandó összehívta a Védelmi Programot Felülvizsgáló Bizottság értekezletét. Paul McCracken, a Gazdasági Tanácsadó Testület elnöke attól tartott, hogy a tervbe vett 237 milliárd dolláros szövetségi költségvetés „halálra fogja rémíteni a pénzügyi közösséget”, és olyan szinten demoralizálja a Szövetségi Tartalékalapot [Federal Reserve Board], ami visszafoghatja a gazdasági fellendülést. Akkor pedig a lehető legrosszabb fejlemények következnek be – lelassult gazdaság és újjáéledő inflációs félelmek. McCracken hatmilliárdos lefaragást akart, az OMB által javasolt összeg kétszeresét. A főkönyv másik oldalát néző David Packard védelmi miniszterhelyettes szerint azonban bármely csökkentés a védelemben katasztrofális lenne a biztonságunkat illetően.

A döntést tovább nehezítette, hogy a katonai szolgálatok nem tudtak egyeztetésen alapuló észszerű indoklással szolgálni az igényeikre. A viszonylag bőséges

védelmi költségvetések éveiben mindegyik haderőnem egyszerűen csak a saját dédelgetett projektjét szorgalmazta, ahol a fő szempontot általában a technikai kivitelezhetőség jelentette. Az Egyesített Vezérkar által benyújtott „egyeztetett” igények leginkább a különböző haderőnemek egymás között megkötött „megnemtámadási szerződésai” voltak koherens stratégia nélkül. Így szoltam a kollégáimhoz: „Olyan dokumentumot akarok, amely ezt mondja az elnöknek: »Amennyiben ön ezt teszi, ezek és ezek lesznek a következmények.«” Ha már nem tudjuk megsemmisíteni a szovjet katonai potenciált, mi a stratégiai erőink megfelelő szintje? Mi lesz ennek az új helyzetnek a kihatása a szovjet periféria körüli országokra nézve, Európát is beleértve? Lehet-e a perifériális területek védelmét meghatározatlan ideig a civil lakosság megsemmisítésén alapuló stratégiára építeni? Egy olyan időben, amikor az általános nukleáris háború indításának amerikai stratégiája hitelét veszítette, párhuzamosan nyomás alatt álltunk az összes többi erő redukálására is. „Csökkentjük az általános célú erőinket, és kivonulunk az olyan helyekről, mint Korea*. Hogyan fogjuk megvédeni ezeket a területeket? A kérdést az elnök elé kell tární. Tudnia kell, merre tartunk.”

Nagyon nehéznek bizonyult a probléma mindenki által jóváhagyott formában történő benyújtása az elnöknek. Senkinek sem fűződött érdeke a NATO-doktrína és -erők túlságosan alapos górcső alá vételéhez. Egy ilyen vizsgálat jó eséllyel rávilágítana az összhang hiányára egy olyan csapattelepítéssel kapcsolatban, amely kompromisszum eredménye volt az amerikai nukleáris válaszáadás garantálására vonatkozó európai óhaj és a mi törekvésünk között annak biztosítására, hogy ehhez csak a legvégső esetben folyamodjunk. A NATO hagyományos stratégiájának alapos vizsgálatát tovább akadályozta az a félelem, hogy hiányosságokat tárna fel az alapvető utánpótlási készletekben, amelyeket nem lehetne orvosolni a parlamentekben és a médiában jelenleg uralkodó hangulat közepette, ezért ürröget szolgálthatnának az egyoldalú leépítések.

Egyik ülésen a másik után vettem fel ismételtén az egyre nagyobb összeférhetetlenséget stratégiánk és haderőnk állapota között. Bár ennek a realitását nem tagadták, senki sem szándékozott tenni ellene. Az egyik értekezleten például képtelen voltam elérni, hogy definiálni tudjuk tervdokumentumainkban a fegyverek egyik kategóriájára alkalmazott „marginálisan hatékony” kifejezés jelentését. Hogy valamiképpen dűlőre vigyem a dolgokat, 1970. augusztus 18-ra értekezletet szerveztem az Egyesített Vezérkar és Nixon között. Az ilyen összefüggések hagyományos sémáját követő ülésen mindegyik főnök elmagyarázta: a javasolt költségvetés rá eső része a saját „missziója” megvalósításához igényelt feltétlenül szükséges minimális összeg. A missziójuk minden paraméterét egytől

* Arra a tervre utalok, amelynek értelmében egy hadosztályt kivonnánk Dél-Koreából, viszont ennek ellensúlyozására megerősítenénk a helyi fegyveres erőket.

egyig magától értetődőnek kezelték, azt viszont már nem kívánták megmagyarázni, hogy miért. A tudatos ködösítésektől összezavarodott és technikai részletekkel bombázott elnök képtelen volt megítélni, hogy az elhangzott érvek önzők-e vagy indokoltak. Rendszerint mindkettőt el lehetett mondani róluk.

A másnapi (augusztus 19-i) NSC-ülés napirendjén a védelmi költségvetés felülvizsgálata szerepelt. A vita szokás szerint ide-oda csapongott, anélkül, hogy eredményre jutottunk volna. Nixon kijelentései komoly filozófiai horderejűek voltak ugyan, de a költségvetési plafont változatlanul hagyták – márpedig képességeinket végső soron a plafon határozza meg, nem pedig az elnöki intelem. Nixon szükségesnek vélte egy „szűkös” költségvetés előterjesztését, megelőzendő a még drasztikusabb érvágást a kongresszus részéről. Az értekezlet csak annyit ért el, hogy a javasolt csökkentést 6 milliárdról 4,5-re sikerült levinni, míg a kongresszus további hármat faragott le. Balsejtelmeimet egy Nixonnak írt memorandumban fejeztem ki:

Az a veszély fenyeget, hogy a masszív válaszcsepásra apellálás időszaka felé sodródunk, márpedig ez abszurdum. Az általános célú erőinket kell szem előtt tartanunk. Olyan erőkkkel kell rendelkezünk, amelyekben bízni tudunk. Képesnek kell lennünk hitelt érdemlő erőt kiállítani külföldön egy olyan helyzetben, amikor a totális nukleáris háború többé már nem valószínű vagy észszerű alternatíva. Szövetségeseink szemében az általános célú erőink számítanak – ezek jelentik a kapcsolódást és a realitást.

Egy novemberi keltezésű memorandumában Mel Laird hangsúlyozta, hogy ő is aggódik a hagyományos képességeink veszélyes mértékű leépülése miatt.

Laird, Packard és én azzal vigasztaltuk egymást, hogy eltökélt módon minden tőlünk telhetőt megteszünk a hiányosságok pótlására a „kívül eső” években – azokban, amelyeket a jelenlegi költségvetés nem fed le. Sajnos pillanatnyilag minden presszió az ellenkező irányba hatott. Az önkéntes haderő irányába történő elmozdulásról szóló döntés még tovább kurtította a fegyvervásárlásokat. Olyan mértékű növekedést kényszerített ki a bérskálában, hogy végül katonai költségvetésünk közel 60 százaléka fizetésekre és juttatásokra ment el (szemben a 30 százalékkal is csak éppen meghaladoval a Szovjetunióban), márpedig így sokkal kevesebb maradt új fegyverek beszerzésére, sőt az említett ösztönzők ellenére létszámlhiányhoz vezetett a személyi állományban. 1970 novemberére az Európában állomásozó amerikai erők nagyjából 17 ezer fővel az engedélyezett létszámkeret alatt voltak, és a csökkenés csaknem kétharmadára július óta került sor.

Még a meglévő erők fenntartása is egyre nagyobb politikai akadályokba ütközött. Mike Mansfield, a szenátus többségi frakciójának vezetője ezúttal

Brandt *Ostpolitik*-jét használta igazolásként európai csapataink létszámának leépítésére.² A feszültségek minden enyhülése pressziókhöz vezetett az enyhülést lehetővé tevő erőink további csökkentésére. Egyesek azért pártolták az amerikai katonai jelenlét redukálását Európában, mert úgy vélték, többé nincs rá szükség, míg mások a csapataink külföldi állomásoztatását gazdaságilag elviselhetetlen tehernek tartották. Ennek a nézetnek adott hangot Stuart Symington szenátor a Martin Hillenbrand külügyminiszter-helyettesnek címzett alábbi fel szólalásában:

Az Egyesült Államok népe az európai kiadásaink csökkenését akarja látni, és úgy gondolja, és mindegyik közgazdász, akivel eddig beszéltem, önt kivéve úgy látja, hogy ez jelentős és kedvező hatással lenne az USA gazdaságára.³

A kongresszusban a NATO *támogatói* a tehermegosztás nevében szólva eképpen érveltek: amennyiben Európa nem tesz többet, nekünk kevesebbet kell tennünk (a fizetési mérlegünk kezelhetetlen problémái miatt). Ez a „tehermegosztás” valójában ugyanazzal az objektív következménnyel járt, mint a költségvetési pressziók: újabb állomás volt az európai erőink és az európai biztonsághoz való hozzájárulásunk csökkentésének útján.

Európai szövetségeseink, tudatában lévén a katonai sebezhetőségüknek, tartva az amerikai kivonulástól, és aggódva a saját védelmük kibővítésével kapcsolatos belpolitikai kockázatok miatt, balsejtelmektől gyötörve kísérték figyelemmel a vitáinkat. Egyszerre félték a kivonulásunktól, és rettegetek a védelmük megerősítésére részünkről rájuk nehezedő nyomástól. Kiutat kerestek a dilemmájukból, és találtak is két – legalábbis ideiglenesen áthidaló – eszközt.

Mindkettő az elnök 1970. február 18-i külpolitikai jelentésének egyik mondatában merült fel:

Egy közös álláspont kimunkálása az alapvető biztonsági kérdésekről nagymértékben javítani fogja képességünket arra, hogy észszerűen és realiztikusan foglalkozzunk a változás lehetőségeivel és az ezt sürgető pressziókkal, amelyekkel számolnunk kell, beleértve az országunkban hallható felvetéseket az Európában állomásozó amerikai csapatok szintjének lényeges csökkentéséről; és annak a lehetőségét, hogy a kiegyensúlyozott haderőcsökkentés a kelet–nyugati tárgyalások egyik tárgyát képezheti.

Az energikus, rátermett és nem kevésbé ravasz NATO-főtitkár, Manlio Brosio az elnöki stáb tanácsadói által megfogalmazott kifejezést az elnök cselekvésre szólító jeladásaként értelmezte. Javasolta, hogy az amerikai csapatkivonás lelassításának eszközeként a NATO végezzen védelmi felülvizsgálatot. És ő volt

a hajtóerő a NATO növekvő érdeklődése mögött a Kelettel folytatandó tárgyalások iránt a közép-európai haderők kölcsönös leépítése céljából – ami végül a fegyveres erők kölcsönös és kiegyensúlyozott csökkentése [Mutual and Balanced Force Reductions, MBFR] néven vált ismertté. Mindkettőnek az volt a célja – amint Brosio nyíltan beismerte Nixon előtt az 1970 szeptemberében Nápolyban sorra került négyszemközti találkozójukon –, hogy eszközként szolgáljon az egyoldalú amerikai döntések lefékezésére, abból a feltételezésből kiindulva, miszerint az Egyesült Államok Kongresszusa nem fog tenni semmilyen visszafordíthatatlant mindaddig, amíg a két kezdeményezést teljes egészében meg nem vizsgálta, és az általuk feltárt lehetőségeket ki nem aknázza. A kölcsönös csökkentés ötletének újjáéledése korántsem a fenti nem egyértelmű cél iránti szenvedélyes elkötelezettség volt, hanem az egyoldalú amerikai csapatcsökkentés megelőzését szolgáló intenció – amit a kormány egyáltalán nem rosszállott.

A Brosio által javasolt védelmi felülvizsgálat az 1970-es év jó részét igénybe vette. Ennek egyik elemeként az „Eurogroup” (a Healey tavalyi kezdeményezése nyomán létrehozott, a NATO európai tagjaiból álló csoport) azt kapta feladatul, hogy dolgozzon ki programot a védelem megerősítését célzó új intézkedésekre. A cél az volt, hogy semlegesítse az Egyesült Államok Kongresszusától jövő kritikát, miszerint az európaiak nem tesznek eleget a védelmük érdekében. Nixon további lökést adott a projektnek, amikor a mediterrán térségben tett 1970. szeptemberi útja során, a NATO-parancsnokokkal Nápolyban lezajlott találkozásán hangsúlyozta, hogy a tehermegosztást illető álláspontunk további európai ráfordításokat tart kívánatosnak a saját védelmük érdekében, nem pedig pénzügyi trükköket abból a célból, hogy visszafizessék az Egyesült Államoknak az amerikai csapatok állomásoztatásának költségeit. Nemes és elméletileg korrekt álláspont volt ugyan az a kijelentése, miszerint nem akarjuk, hogy az amerikaiak a fizetett zsoldosok szerepét játsszák az európaiak előtt, de nem segítette Mel Laird kétségbeesett erőfeszítését némi költségvetési enyhítés bármilyen formájú közlésében (példának okáért úgy, hogy a nyugatnémetek egyezzenek bele: állják a laktanyáink fenntartási költségeit, és amerikai fegyvereket vásárolnak, ekképpen ellensúlyozva valamit költségvetési kiadásainkból). Mel Laird csodát tett azzal, hogy lényegében a meglevő szinten sikerült fenntartania a NATO-erőinket, és lefektette stratégiai arzenálunk modernizációjának alapjait. A NATO modernizációja viszont már szóba sem jöhetett akkor, amikor minden erőfeszítésünkre szükség volt, hogy visszatartsuk a kongresszust a haderőcsökkentés törvényben való rögzítésétől. Amint a *Washington Post* bonni tudósítója egy október 5-i keltezésű terjedelmes cikkében rámutatott, az elnök által tett határozott kijelentések nem mérsékeltek Európa félelmét ebben a vonatkozásban: „Miután hosszú ideig félresöpörték a problémát abban a reményben, hogy valahogyan majd magától elmúlik, a NATO európai tagjai kezdik felfogni, kevés idejük maradt az Egyesült

Államok Kongresszusa részéről a NATO iránti amerikai elkötelezettség átfogó csökkentését szorgalmazó nyomás elhárítására.”

A tervezett katonai költségvetés nem hagyhatott kétséget az irányt illetően, amelybe a kongresszus és a közvélemény nyomása feltartóztatathatatlannul kényszerített bennünket. Habár névértékben kifejezve a költségvetés az előzőnél kissé még magasabb is volt, relatíve jelentős csökkenést eredményeztek az önkéntes haderő költségei és az infláció. A szövetségeseink pedig vonakodtak sorompóba állni; ehelyett az 1970. évi védelmi felülvizsgálat során a komoly pénzügyi kötelezettségvállalást megkerülő intézkedéseket irányoztak elő. A NATO védelmi felülvizsgálata 1970 decemberére készült el, és került az Észak-atlanti Tanács elé. Öt évre tervezve 420 millió dollárt tett ki a NATO infrastruktúrájához (repülőgép-óvóhelyekhez, laktanyákhoz és más állóeszközökhöz) való kollektív hozzájárulás; körülbelül 450–500 millió dollárral kalkulált a nemzeti hadseregek fejlesztésére (ugyanennyi idő alatt), végül pedig 79 millió dollárt egyéb pénzügyi intézkedések fedezésére irányzott elő. Ez összesen nagyjából egymilliárd dollárt, vagy öt éven át évi 200 milliót tett ki. Azt lehetetlen volt megmondani, hogy az említett összegből mennyi a valóban új, és mennyi tükröz pusztán könyvelési változásokat. A növekedés a legjobb esetben is a mi védelmi költségvetésünk közel másfél százalékának felelt meg. Az összeg túl csekély volt ahhoz, hogy a probléma lényegét érintse; leginkább még az szólt mellette, hogy megfordította a csökkenések irányába mutató tendenciát.

Mindent egybevetve, a szövetségeseink egyértelműen isteni beavatkozásra számítottak, mégpedig a Varsói Szerződéssel való kölcsönös haderőcsökkentés formájában. Arra akartak buzdítani minket, hogy az amerikai erőket a tárgyalások kimenetelének függvényében tartsuk Európában, és a többletkiadások elkerülésére törekedtek azzal az érveléssel, miszerint az új fegyverzetkorlátozási megállapodások oka fogyottá tehetik őket. Mindez új problémák egész sorát vetette fel. Az ellen nem volt semmi kifogásom, hogy az MBFR-t fékként használjuk az egyoldalú kongresszusi lefaragások ellen, de a komplexitásával és a benne rejlő hátrányokkal kapcsolatos kétségeim nem oszlottak el az előző év óta. A következőt írtam erről az elnöknek:

Eddig nem tudtunk kidolgozni olyan megközelítést az MBFR-t illetően, amely vagy fenntartaná, vagy javítaná a NATO katonai helyzetét, habár kismértékű kölcsönös haderőcsökkentés talán járhatna valamilyen minimális ellentétes hatással. Még nem tudtunk azonosítani megtárgyalható „párhuzamos korlátozásokat”, amelyek gátolhatnák a paktum mobilizációját és megerősítését anélkül, hogy ezzel egyidejűleg ne sérüljön a NATO. Idáig csak a felszínt karcolgattuk azzal, hogy a [védelmi kiadások] igazolásának problémáival foglalkoztunk.

Ilyen körülmények között a NATO-stratégia áttekintése és felülvizsgálata céljából 1970. november 19-re összehívott NSC-értekezlet a dilemmánk tudomásulvételén kívül keveset tudott tenni. Az elnök számára írt emlékeztetőben ismét összefoglaltam a stratégiai problémát:

[...] nekünk és szövetségeseinknek fenn kell tartanunk egy kellően erős hagyományos haderőt ahhoz, hogy szembeszálljunk a szovjet agresszióval, vagy a jelentős haderejükben rejlő fenyegetéssel. Hacsak a szövetségeseinkkel együtt át nem alakítjuk NATO-stratégiánkat és az erőinket akképpen, hogy nyújtani tudják ezt a képességet, rövid idő múltán meg fogjuk tapasztalni Nyugat-Európa fokozatos „semlegesülését”. Ennek a helyzetnek az elkerülése céljából energikusan cselekednünk kell a NATO hagyományos [védelmi] képességének fenntartása érdekében, miközben olyan stratégiát alakítunk ki a hasznosítására, amely megfelel a mostani, alapvetően új stratégiai helyzet támasztotta elvárásoknak.

1974-ig ezt a törekvésünket megakadályozta a Vietnámban gyökerező támadás a védelmi kiadások ellen.

A november 19-i NSC-ülés szokatlanul komolynak és tartalmasnak bizonyult. Most az egyszer nem volt bürokratikus manőverezés az apparátusok részéről, mivel az elnök minden vezető tanácsadója egyetértett a fő kérdéseket illetően. Az értekezlet két jelentős döntéshez vezetett: a csapataink Európában állomásoztatása iránti elkötelezettség újbóli határozott megerősítéséhez, és a kölcsönös haderőcsökkentés egész kérdésének felülvizsgálatához. Bármennyire is esetleges és alapvetően nem megfelelő volt az európai védelmi fejlesztési program, közvetlen célját ezáltal mégis elérte. A NATO-országok külügyminisztereinek decemberi találkozásán Rogers felolvasta Nixon levelét, amelyben az elnök bejelentette, hogy Európa növekvő védelmi erőfeszítéseinek fényében az Egyesült Államok fenntartja és fejleszti a kontinensen állomásozó erőit, és nem fogja redukálni őket, kivéve a Kelettel való tárgyalások útján megvalósuló kölcsönös haderőcsökkentéssel összefüggésben.

A dolgok természetéből adódóan ezek átmeneti jellegű intézkedések voltak; a közvetlen katasztrófa megakadályozásához elegendők, hosszú távu gyógymódra viszont alkalmatlanok. Egy olyan szövetség, amelynek ereje megőrzésére a haderőcsökkentés megtárgyalásának felajánlása az egyetlen eszköze (az egyoldalú leépítést szorgalmazó óriási presszió teljes tudatában levő ellenséggel), nem a történelem legkreatívabb szakaszában volt, különösen az alapvető haderőstruktúra elégtelensége miatt. Egy átfogó revízióval azonban mindaddig várnunk kellett, amíg a vietnámi háború végével helyre nem áll nemzeti egységünk.

Kelet–nyugati kapcsolatok Európában

A hidegháború szigorával szembeni elégedetlenség 1969-ben mindent áthatott a Nyugaton. A vezetőkre szüntelen nyomás nehezedett, hogy demonstrálják a béke iránti elkötelezettségüket, a Szovjetunió pedig ügyesen rájátszott ezekre az érzelmekre. Alig néhány hónappal Csehszlovákia brutális megszállása után a *nyugati* kormányok olyan helyzetben találták magukat, amelyben kötelességüknek kellett érezniük a kelet–nyugati kapcsolatokat illető jó szándékukat.

A tárgyalások Nixon 1969 elején lebonyolított első európai útjának minden egyes állomásán másról sem szóltak, mint a szovjet kezdeményezésekre adandó válaszok mikéntjéről. Minden európai vezető sürgette, hogy a lehető legrövidebb időn belül kezdje meg a SALT-tárgyalásokat, és a haladással párhuzamosan konzultáljon velük. Nem képezhetette vita tárgyát az az axióma, miszerint a szovjetek a közszükségleti cikkek iránti igényből fakadó belső és a Kína felől érkező külső nyomás miatt készen állnak a valódi enyhülésre. A nyugati kormányok emellett a cserekapcsolatok és a kereskedelem bővítését is szorgalmazták. De Gaulle erőteljesen sürgette a közeledést Moszkvához, amikor pedig Walter Scheel, a nyugatnémet Szabad Demokrata Párt vezetője (és hamarosan külügyminiszter) júniusban látogatást tett Nixonnál, rámutatott, hogy az európaiak már nem tartanak egy amerikai–szovjet kondomíniumtól; az európai közvélemény többsége nem csupán helyesli az enyhülést, hanem részévé is kíván válni a folyamatnak.

Habár Nixon szkeptikus volt, én pedig osztottam a nézetét, ezek a csaknem egybehangzó felhívások komoly próbatétel elé állítottak minket. A korábbi évtizedekben az amerikai merevség a baloldali kritika célpontjává lett Európában, ellentmondásos tényezővé téve a NATO-t mindegyik európai országban, és arra kényszerítve az európai vezetőket, hogy az enyhülés irányába tolódva a Kelet és a Nyugat közötti „híd” szerepét játsszák, vagy legalábbis ezt a látszatot keltseék. A nyers valóság az volt, hogy ha az USA hajthatatlanul viselkedik, az elszigetelődést kockáztatja az atlanti szövetségen belül, Európát pedig a semlegesség felé taszíthatja. Ugyanezen ok miatt Amerikán belül a harciasságunk miatt támadnának minket, és a Vietnám miatti hisztéria a politika más területeire is átterjedne.

A fentiek alapján arra a konklúzióra jutottunk, hogy leginkább akkor tudjuk egyben tartani a szövetséget, ha elviekben elfogadjuk az enyhülést, ugyanakkor egyértelmű kritériumokat fogalmazunk meg a folyamat meghatározására. Európai körútján Nixon fáradhatatlanul hirdette kormányának evangéliumát: készen állunk a tárgyalások korának beköszöntére, de a konfrontáció lényeges elemei továbbra is fennállnak, a tárgyalásoknak pedig komolyaknak kell lenniük, nem pusztán légkörjavítóknak. Ennélfogva az atlanti egység és erő életbe vágóan fon-

tos. A szovjeteknek nem szabad azt a reményt dédelgetniük, hogy az egyes tagországokkal létrejövő, de másokat kizáró szelektív enyhülés révén megszathatják a szövetséget. Eltökélték vagyunk a napirend általunk történő meghatározásában, nem téve lehetővé az oroszoknak az általuk preferált témák kiválasztását, az enyhülés saját értelmezésük szerinti ránk erőltetését, vagy a Nyugat önelégültségbe ringatását.

Az első bonyolult problémát a SALT jelentette. Nixon hivatalba lépésekor a stratégiai fegyverzetkorlátozás híveinek egyik legkitartóbban hangoztatott érve az volt, hogy az európaiak akarják. És valóban, amikor 1969-ben az opciók áttekintése és a SALT más kérdésekhez való kapcsolása érdekében elhalasztottuk a tárgyalásokat, sok európai vezető hangsúlyozta a sürgősséget. Könnyen teheték, mivel nem járt együtt döntési kényszerrel a részükről. Amint az egyik munkatársam írta nekem valamelyik európai útja után: „Számítani lehet az enyhülés iránti megnövekedett étvágyra, ha másért nem, akkor azért, mert annyi-val kellemesebb erre gondolni a katonai problémák helyett.” Csakhogy az oly kitartóan követelt tárgyalások tényleges közeledtével mindjárt nyilvánvalóvá vált az elkerülhetetlen európai ambivalencia is. Mihelyt kijelöltük a SALT megkezdésének időpontját, és hozzáfogtunk a szövetségeseink tájékoztatásához, kezdték megérteni a stratégiai vonzatokat. A hadászati támadófegyverek korlátozásáról szóló megállapodás a Szovjetunió és az Egyesült Államok között elkerülhetetlenül ratifikálná a stratégiai egyensúlyt. Semmi másról nem lehetett szó tárgyalási alapként, és a tájékoztatásunkban ténylegesen rá is mutatunk, hogy a szovjet erők egyenletes növekedése miatt még megegyezés nélkül is a paritás felé közeledünk. Joseph Luns (akkori) holland külügyminiszter közölte is Nixonnal, hogy a paritás koncepciója az egyik legsokkolóbb felvetés, amelyet valaha is hallott, Kiesinger nyugatnémet kancellár pedig megjegyezte: az utóbbi években nem kísérté szoros figyelemmel a stratégiai helyzet alakulását, és valamiféle „gondolatébresztő” meglepetésként érte annak felismerése, hogy a két fél milyen közel van az egyenlőséghez. Meglepetésre ugyan nem, aggodalomra ellenben annál több okuk volt a szövetségeseinknek: a stratégiai paritás szükségszerűen megnövelte a hagyományos haderők tekintetében meglevő fölényt, amelyet a Szovjetunió már régóta magáénak mondhatott az európai kontinensen.

Június 30-án a NATO-tanács számára adott tájékoztatón a brit küldött megkérdőjelezte, hogy a mindkét fél által követett fegyverzetfejlesztési trendre tekintettel a pillanat alkalmas-e a tárgyalásra. Rolf Pauls nyugatnémet nagykövet egy velem folytatott megbeszélése során július 4-én fején találta a szöveget: a SALT az amerikai stratégiai fölény végét jelenti, és a Szovjetunió erodálni fogja az előnyünket akár saját fejlesztései, akár pedig a tárgyalások révén. Arra gondolni sem merek, válaszoltam, hogy a világ legnagyobb ipari hatalma alulmaradásra

legyen ítélve egy fegyverkezési versenyben. De az 1960-as években meghozott fegyvervásárlási döntések, a technológiai fejlődés iránya, a Vietnám okozta megosztottság, valamint a *bármilyen* új stratégiai program kongresszusi jóváhagyása megszerzésének komoly nehézsége miatt tudtam, hogy Paulsnak igaza van.

Július 10-én a következőképpen összegeztem Nixon számára az európaiak reakcióját:

Helyénvaló az a vélemény, hogy a SALT iránti kezdeti lelkesedés részben alábbhagyni látszik. Ennek egyik oka a SALT-egyezmény kihatása miatt a háttérben meghúzódó nyugtalanság. Egyes országok nyilvánvalóan attól félnek, hogy egy paritáson alapuló egyezmény jelentős fölényt biztosítana a Szovjetunióknak a hagyományos erők terén Európában, a nettó eredmény pedig a szovjet támadások elleni átfogó elrettentés meggyengülése lehet. Ezenkívül bizonyos mértékű aggodás figyelhető meg főleg a németek részéről, hogy a SALT és a politikai ügyek közötti kapcsolat ezentúl nem tartható fenn.

Az érdekelt felek szerencséjére azonban Moszkva halogatta a tárgyalások megkezdésére javasolt idő elfogadását, lehetővé téve nekünk a saját helyzetelemzésünk befejezését és megfelelő közös álláspont kialakítását európai szövetségeseinkkel.

Teljes mértékben nem tudtunk úrrá lenni a szövetségeseink nyugtalanságán, noha jórészt az váltotta ki, hogy ők maguk szorgalmazták az enyhülés irányába teendő lépéseinket, majd visszariadtak a következményeitől. Július 4-én figyelmeztettem is Pauls nagykövetet – csak félig-meddig humorosan –, hogy ezentúl a szövetségeseink jobban teszik, ha gondosan mérlegelik, mit ajánlanak nekünk, mert akár még el is fogadhatjuk a javaslatukat. Az Európát fenyegető veszélyt azonban korántsem az enyhülés folyományaképpen meghozott egyoldalú amerikai engedmények jelentették, hanem abból a tényből következett, hogy a stratégiai paritás viszonyai között az erők egyenlőtlensége az európai kontinensen előbb-utóbb komoly következményekkel jár. A NATO-országok kormányai különböző – leginkább belpolitikai – okokból nem tudták vagy nem akarták meghozni a szükséges jobbító intézkedéseket, pedig ezek hiányában ohatatlanul egyre veszélyesebb körülmények között voltak kénytelenek élni, amin semmilyen megnyugtatás nem segíthet. De a szövetséges kohézió összehangolásának esélyei és a kelet–nyugati tárgyalások számos témában bizonyos szinten egyeztetett nézetektől függtek arról a világról, amelyben éltünk, azokról a célokról, amelyeknek elérésére vállatve törekedtünk, és a közös védelem által támasztott követelményekről.

Berlin és Brandt Ostpolitikja

A kommunista világ és a Nyugat közötti kapcsolat szövete sosem lehet egynemű. A SALT-tárgyalások ugyan az Egyesült Államokra és a Szovjetunióra korlátozódtak, viszont a NATO-szövetségeseinknek egyértelmű érdekük fűződött hozzájuk. Berlinért felelősséget viselt a jogi kötelezettséggel felruházott mindegyik világháborús szövetséges hatalom: Nagy-Britannia, Franciaország, az Egyesült Államok és a Szovjetunió. Mivel Berlin technikai értelemben katonai megszállás alatt állt, Nyugat-Németország jogilag nem volt tárgyalási pozícióban. A két évtizede tartó, csaknem állandósuló válságok világossá tették: a város szabadsága paradox módon attól függ, hogy továbbra is megszállás alatt maradjon. Ez volt az egyedüli jogi alap, amelyre támaszkodva az USA és nyugati szövetségesei ellen tudtak állni a szovjet és a keletnémet nyomásnak. A helyzet rendellenes mivoltát mi sem jellemzi jobban, mint hogy egy generációval a második világháború vége után még mindig fennállt. 1959-ben, majd 1961–62-ben Berlin szabadságát az mentette meg, hogy a nyugatiak ragaszkodtak a megszállási jogok fenntartásához, Hruscsov pedig képtelen volt kitartani egy adott politikai irányvonal mellett. De semmi sem tudta megváltoztatni egy olyan város földrajzi realitásait, amely másfél száz kilométer mélységben kommunista területen belül feküdt elszigetelődve, folytonos zaklatásnak volt kitéve, és meg-megújuló zsarolás könnyű célpontjával szolgált. A sebezhetősége a kelet–nyugati viszony törékeny mivoltát jelképezte, összekapcsolási koncepciónk fontosságának eleven bizonyítékeként. Tisztában voltunk azzal, hogy csak úgy tudjuk megvédeni, ha a szabadságát összekapcsoljuk más szovjet érdekeltségekkel. Berlin katonai sebezhetősége miatt a város státuszát különálló kérdésként kezelő bármilyen politika szükségszerűen komoly hátrányt jelentett a tárgyalásokon a nyugati szövetségesek számára.

Berlin problémája Nixon elnökségének elején is felmerült, méghozzá szinte véletlenül, nagyrészt a német alkotmányos ciklus szeszélyes mivoltának köszönhetően, amely 1969-et elnökválasztási évvé tette. Mint már említettem, a Bundestag tagjai és a szövetségi államok küldöttei azt akarták, hogy rendkívüli elnökválasztó gyűlésüket a korábbiakhoz hasonlóan Nyugat-Berlinben, a Reichstag régi épületében tartsák meg. 1968 decemberében a szovjet külügyminisztérium hivatalos tiltakozást nyújtott be ez ellen Llewellyn Thompson amerikai nagykövethél. A Johnson-adminisztráció úgy döntött, hogy a választást az utódjára hagyja. 1969. január 22-én Rogers külügyminiszter a szovjet tiltakozást visszautasító fogalmazványt továbbított Nixon elnöknek. Egyetértettem Rogers tervezett válaszával, ám – a német helyeslés függvényében – javasoltam, hogy csak a nyugatnémet elnökválasztás napjához, március 5-éhez sokkal közelebbi időpontban küldjük el. Nem láttam érdekünkben állónak kiprovokálni egy min-

den valószínűség szerint terméketlen és potenciálisan éles hangú szóváltást. Így aztán késleltettük a választ.

Erre a keletnémetek kismértékben akadályozni kezdték a Berlinbe irányuló polgári forgalmat. Egy január 28-án és február 11-én kelt emlékeztetőmben közöltem az elnökkel: maradjunk nyugton, mivel úgy tűnik, ez idő szerint a Szovjetunióknak nem áll érdekében keresni a konfrontációt velünk. Emellett informáltam a tartalék terveinkről arra az esetre, ha az átmenő forgalom akadályozása folytatódna, vagy komolyabb méreteket öltene. A Dobrinyin szovjet nagykövettel február 17-én sorra kerülő első találkozására készített tájékoztatómban ezt javasoltam az elnöknek: „Különösen fontosnak tartom, hogy ábrándítsa ki Dobrinyint abból a tévhitből, miszerint Berlin megközelíthetőségének szovjet–keletnémet részről történő akadályozása az ott március 5-én sorra kerülő szövetségi parlamenti üléssel kapcsolatban az Egyesült Államokat közvetlenül nem érintő ügy.” A találkozón Nixon nyomatékosan közölte is ezt az álláspontot Dobrinyinnal, aki – demonstrálni igyekezvén, hogy a Szovjetunió nem kívánja próbára tenni az új elnököt hivatali idejének ennyire az elején – sietett leszögezni: Moszkva nem keresi az alkalmat a konfrontációra.

Február 22-én, egy nappal az elnök Európába indulása előtt, Dobrinyin üzenetet adott át nekem moszkvai sürgetéssel, hogy járjunk közben a Kiesinger-kormánynál a berlini választás lefújása érdekében. Ez lehetővé tenné számunkra „szükségtelen feszültségek elkerülését és a feszültség növekedésének irányába mutató tendencia megállítását” – fogalmazott a szovjet jegyzék. Visszautasítottam a felvetést. Nem voltunk hajlandók ilyen értelmű kéréssel fordulni Kiesingerhez, ellenben komolyan figyelmeztettem Dobrinyint: óvakodjanak az egyoldalú lépésektől, a figyelmeztetés nyomatékaul pedig Nixon a javaslatomra elrendelte a katonai forgalom növelését a Berlinbe vezető utakon.

Amint már korábban említettem, február 27-i berlini látogatása során Nixon a Siemens-gyárban elmondott beszédében határozottan megerősítette a város szabadsága iránti amerikai elkötelezettséget: „Tévedés ne essék: semmilyen egyoldalú lépés, semmilyen törvénytelen akció, semmiféle nyomás semmilyen forrásból nem fogja eltántorítani a nyugati nemzeteket abbéli eltökéltségüktől, hogy megvédjék az őket megillető jogos státuszukat a szabad Berlin népének védelmezőiként.” A visszatérésünk után és röviddel a nyugatnémet elnökválasztás előtt Dobrinyin lagymatag kifogást emelt Nixon retorikája ellen, amire úgy válaszoltam, hogy az elnök pusztán újra megerősítette a már létező kötelezettségeinket, és a Berlinbe tartó átmenő forgalom bármilyen akadályozását a lehető legnagyobb komolysággal kezeljük. Semmi sem járul hozzá jobban a feszültségek csökkenéséhez, mint a Berlin megközelítését lehetővé tevő procedúrák rendezése. Dobrinyin most első ízben tett utalást arra, hogy vannak „pozitív lehetőségek” a tárgyalásra erről a kérdésről. Az új szövetségi államelnök, Gustav Heinemann

megválasztására március 5-én került sor Berlinben, minden további incidens nélkül. Kiálltuk az első, habár kisebb jelentőségű erőpróbánkat a szovjetekkel.

Ez a miniválság egy sor olyan manővert indított el, amely hivatalos tárgyaláshoz vezetett Berlin ügyében. 1969 elején még egyik nyugati hatalom, sőt valószínűleg a Szovjetunió sem mutatott fogadókészséget iránta. (A folyamat csak igen lassan lendült mozgásba, de számos sikertelen nekifutást követően, 1971 nyarának vége felé egy új négyhatalmi egyezményben csúcsosodott ki, amely – legalábbis ideiglenes jelleggel – véget vetett a huszonöt éven át tartó feszültségnek Berlin miatt.)

Dobrinyin célzásaitól indítva Nixon a Kosziginnek címzett március 26-i levelében megismételte tárgyalási ajánlatát Berlinről. Május 27-i válaszában Koszigin olyan értelemben nyilatkozott, miszerint a Szovjetunióknak nincs semmi „kifogása” Berlin megtárgyalásával kapcsolatban, de minden ottani feszültséget a Német Szövetségi Köztársaságot terheli a felelősség. Ellenjavaslattal éltem annak kapcsán, hogy az üggyel egy bilaterális csatornán keresztül foglalkozzunk tovább: „Kétlem, hogy az idő most alkalmas lenne arra, hogy nagy sietve belefogjunk bármilyen átfogó tárgyalásba. A német választást követően* esetleg felvethetjük a kérdést az új kormánynál Bonnban, majd utána fontolóra vehetjük, vajon folytassuk-e Moszkvával, és hogyan.”

Mivel nem kaptak további választ az Egyesült Államoktól, a szovjetek a nyilvánosságra apelláltak. Egy július 10-én elhangzott beszédében Gromiko külügyminiszter megerősítette a szovjet szándékot „az eszmecsere abból a célból, hogy most és a jövőben miképpen lehet elkerülni a Nyugat-Berlinnel kapcsolatos komplikációkat”. Az ekkor még külügyminiszter Brandt a NATO áprilisi miniszteri értekezlete óta egyfolytában ösztökölte a szövetségeseit, törekedjenek a polgári közlekedésben mutatkozó „javulások” megtárgyalására – anélkül, hogy közölte volna velünk, milyen módon tegyünk ezt meg –, most pedig sürgette Gromiko ajánlatának haladéktalan elfogadását. A sietség iránti affinitását szerintem nem lehetett nem kapcsolatba hozni a küszöbönálló német választásokkal. Mindenesetre a „haladéktalan” fogalma a szövetséges konzultációk nehézkes gépezetében négyhetes késést jelentett. Augusztus 7-én, a britekkel és a franciákkal együtt, tájékoztattuk a Szovjetuniót készségünkről a puhatóló tárgyalások lefolytatására.

A szovjetek azonban még egy hónapnál is jóval többet vártak azzal, amit alapján véve csalódást keltő válaszként kellett értékelnünk. A négyhatalmi tárgyalásokat ugyan elfogadták, de a Berlin megközelítésének könnyítését célzó megbeszéléseket kerekén elutasították; amellet kardoskodtak, hogy csak a Német Szövetségi Köztársaság tevékenységének korlátozására koncentráljunk.

* Az 1969 szeptemberére tervezett közeledő parlamenti választásról van szó.

A Nixonnal való október 20-i találkozásán Dobrinyin még egy kísérletet tett a kétoldalú amerikai–szovjet tárgyalásra, ezúttal hivatalos eszmecserét javasolva. Amint az 5. fejezetben említettem, óvtam az elnököt tőle: „Úgy vélem, ebben a stádiumban nem szabad bátorítanunk a Berlinről szóló kétoldalú amerikai–szovjet tárgyalásokra vonatkozó elképzelést. Az oroszok arra használnák, hogy gyanakvást szítsanak a szövetségesek között, és kijátsszanak minket egymás ellen. Úgy gondolom, hogy a legjobban azt tesszük, ha ezt a kérdést pillanatnyilag a négyoldalú fórum keretei között tartjuk, és a magunk részéről nemigen erőltetjük.”

Igazság szerint a Berlinnel kapcsolatos szovjet politika ekkorra már irányt váltva, Willy Brandt új kormányának hivatalba lépése után Bonnra koncentrált.

Az 1969. szeptember 28-án lezajlott német általános választások eredményeképpen a szociáldemokraták és a szabad demokraták koalíciója jutott hatalomra, amely elkötelezte magát az új keleti nyitás mellett.* Walter Scheel, a szabad demokraták vezetője a Nixonnal június 13-án folytatott megbeszélésén már előrevetítette ezt a megközelítést. Érvelése szerint a Kelet-Németországot elismerő nem kommunista kormányokkal a diplomáciai kapcsolatok létesítését megtiltó Hallstein-doktrína elszigeteli az NSZK-t a harmadik világtól. A két Németország közötti szorosabb kapcsolatok alapvető fontosságúak akár egy új szerződésben rögzített megállapodás, akár valamilyen más jogi formula alapján.

Egy ilyen politika azonban komoly veszélyforrásokat is hordozott magában. Amint a State Department egy október 6-án közzétett alapos elemzésében rámutatott: az új koalíció nem tud egyidejűleg aktív politikát folytatni Kelet-Németországgal, és a Német Szövetségi Köztársaság nyugat-európai integrálására törekedni. A konklúzió szerint – amivel egyetértettem – „egy SDP–FDP-koalíció tevékenységében aktív össznémet és keleti politika fog elsőbbséget élvezni”.

Ezeket az észrevételeket memorandumban osztottam meg az elnökkel:

Hangsúlyozni kívánom: az olyan emberek, mint Brandt, Wehner és [Helmuth] Schmidt védelmi miniszter, kétségkívül úgy tekintenek magukra, mint akik a Kelettel való megbékélés és normalizálódás felelős politikáját folytatják, és arra törekcszenek, hogy ez ne kerüljön összeütközésbe Németország nyugati kapcsolódásával. Nem férhet ketseg alapvető nyugati orientációjukhoz. De a problémájuk az, hogy ellenőrzésük alatt tartsanak egy olyan folyamatot, amely ha kudarccal végződik, kockára teheti a politikai túlélésüket, ha pedig

* Nixon, aki a kereszténydemokrata többséget tévesen úgy értelmezte, hogy Kurt Kiesinger továbbra is kancellár marad, telefonon gratulált neki. Amikor azonban a szociáldemokraták (SDP) és a szabad demokraták (FDP) többségi koalíciót alakítottak, Brandt nagyylelkűen e szavakkal bocsátotta meg a baklövést: „Tévedni emberi dolog, hát még ekkora távolságból.”

sikerrel jár, olyan impulzust teremthet, amely megrendítheti Németország belső stabilitását, és zavart okozhat nemzetközi helyzetében.

Számomra úgy látszott, hogy Brandt sokak által az enyhülés keresésének progresszív politikájaként üdvözölt *Ostpolitik*je kevésbé lelkiismeretes kezek között a klasszikus német nacionalizmus új megnyilvánulási formájává válhat. Bismarcktól Rapallóig Németország nacionalista külpolitikájának lényegi elemét jelentette a kötöttségektől mentes manőverezés a Kelet és a Nyugat között. Ezzel szemben az 1940-es évek óta folytatott amerikai (és német) politika az NSZK szilárd beágyazása volt a Nyugatba, az atlanti szövetségbe, majd pedig az Európai Közösségbe.

Brandt megválasztása markánsan kidomborította a német külpolitika központi problémáját. A német nemzet már két évtizede két külön államban élt megosztottságban. A szovjethatalom brutális érvényesítése az ország keleti harmadára a lakosság akarata ellenére kommunista rezsimek kényszerített – az úgynevezett Német Demokratikus Köztársaságot. Természetesen abszurdum volt, hogy Európa kellős közepén, ahonnan a nacionalizmus eredt, a nemzetközi közösség belétörődjön, sőt még igenlően jóvá is hagyjon egy idegen megszálló csapatok által erőszakkal kreált művi államalakulatot, egy olyan rezsimek, amely egy szabad választást sohasem lett volna képes megnyerni. Az ilyen „imperializmus” Ázsiában vagy Afrikában felháborodott tiltakozást és tüntetéseket váltott volna ki, míg Közép-Európában a *status quo* tudomásulvétele az észszerűség próbatételévé vált.

Bármely nyugatnémet kormánynak elkerülhetetlen módon nyíltan fel kellett vállalnia, hogy végső célja az újraegyesítés. De ez a jelenlegi körülmények között a szovjethatalom totális összeomlása nélkül megvalósíthatatlan volt. A nyugati szövetségesek ugyan készen álltak a kivárára, ám komoly kockázat vállalására nem voltak felkészülve az újraegyesítés érdekében – részben azért, mert egy egységes Németország Nyugat-Európában sokak, Amerikában pedig egyesek tudatában az új német hegemonia kísértetét idézte fel.

Az NSZK azonban egyszerűen nem tudott tovább várni; szüksége volt valamilyen hitelt érdemlő koncepcióra a megosztott Németország kezelésére. Az ötvenes és a hatvanas években az egymást követő nyugatnémet kormányok a keletnémet rezsimek kiközösítésével próbálták megoldani a dilemmát. Csakhogy 1970-re már egyre több ország ismerte el az NDK-t, dacolva Bonn fenyegetésével, miszerint megszakítja velük a kapcsolatokat (a fent említett Hallstein-doktrína értelmében). Ez a politika mindjobban magában hordozta annak kockázatát, hogy visszafelé elsülve Kelet-Németország helyett inkább Bonnt szigeteli el. A hatvanas évek közepére a Német Szövetségi Köztársaság szükségesnek látta „kivételt” tenni a kelet-európai országokkal, azzal a gyenge lábakon álló ürüggyel, miszerint nem szabadok a döntéshozatalban.

Sokra becsültem Adenauert és bölcs kitartását abban, hogy minden más megfontolást alárendelve kivívja országa számára a megbízhatóság és a szilárdság kedvező hírnevét. De a hetvenes évekre az újraegyesítés adenaueri politikája elkerülhetetlenül egyre nagyobb konfliktusba sodorta az NSZK-t szövetségeseivel és az el nem kötelezett országokkal egyaránt. Amennyiben tartja magát korábbi irányvonalához, Bonn-nak gyakorlatilag magára hagyottan kellett volna szembenéznie egy valószínű válsággal. Brandt történelmi érdeme volt, hogy a szükség által rákényszerített terheket és gyötrelmeket magára vállalta Németország érdekében.

Nem állíthatom, hogy azonnal ez a vélemény alakult ki bennem. De miután felismertem az elkerülhetetlent, a folyamatok konstruktív irányba terelése érdekében szoros együttműködésre törekedtem Brandttal és kollégáival. Bármilyen irányt is készült venni a Német Szövetségi Köztársaság, az újjáéledő nacionalizmus veszélyt jelentett, amelyet leginkább olyan bizalomra épülő kapcsolattal lehetett elkerülni, amely egy különutas politikát túlságosan hálátlannak és kockázatosnak láttatott. El voltunk tökévelve, hogy minden erőnkkel a Németország nemzeti céljai, valamint az atlanti és európai kötődései közötti látens összeférhetetlenség tompítására törekszünk, mivel az NSZK és a többi nyugati szövetséges felé tett szovjet kezdeményezések mögött meghúzódó motiváció a szelektív enyhülési politika folytatása volt – a feszültségek enyhítése egyes szövetségesekkel és a kérlelhetetlen magatartás fenntartása velünk szemben. Ezt kétféle módon akarták elérni: a köztünk és szövetségeseink közötti feltételezett érdekellentétek kihasználásával, vagy olyan helyzetbe manőverezésünkkel, hogy a feszültségek enyhülésének útjában álló akadálynak látszódjunk. Bármilyen volt is a stratégia, a cél a NATO megosztása és a mi elszigetelésünk lett. Ám mi sem voltunk eszköztelenek. A Német Szövetségi Köztársaság nem rendelkezett kellő eszközökkel az *Ostpolitik* tisztán nemzeti alapú folytatásához szükséges alkuhoz, többi szövetségünk pedig nem nélkülözhetette az általunk nyújtott védőernyőt. Berlin kérdésében a két fél tárgyalási pozíciója az érdekérvényesítés vonatkozásában túlságosan is egyenlőtlen volt; egy elszigetelt várossal és megszállt Kelet-Németországgal az NSZK nem nélkülözhetette szövetségesei támogatását. Az összekapcsolás benne rejtett a helyzetben. Ha az *Ostpolitik* sikeres kívánt lenni, össze kellett kapcsolódnia az atlanti szövetség egészét érintő más kérdésekkel. Csak ilyen módon lehetett rábírní a Szovjetuniót a kompromisszumra.

Ezzel a hozzáállással fogadtuk Brandt kérésére politikai bizalmasát, Egon Bahrt, október 13-án, még mielőtt az új kormányt hivatalosan beiktatták volna. Bahrt még sajtósóvivő korából ismertem Brandt berlini polgármestersége idején. Ismeretségünket akkor újítottuk fel, amikor Brandt külügyminisztersége alatt a politikai tervezőcsoport élén állt. Rendkívül intelligens ember volt, aki felettebb megbízott abban a képességében, hogy hatékony terveket tud kigondolni

a diplomáciai patthelyzetek leküzdésére. Nyugat-Németország keleti kapcsolatai javításának elkötelezett híveként hitt abban, hogy a szovjet és a keletnémet vezető személyekkel való jó személyes viszony segíti törekvéseit. A hiúsága következtében szívesen kérkedett ezekkel a kapcsolatokkal, amit tárgyalópartnerei időnként kétségkívül ki is használtak. Az ellenségei – akik jó sokan voltak – szovjetbarát érzelmekkel vádolták, nem kevesen pedig az általuk fondorlatosságként értelmezett tulajdonsága miatt bizalmatlanok voltak vele szemben. Habár a baloldalhoz tartozott, én mindenekelőtt német hazafinak tartottam, aki az NSZK központi helyzetének kiaknázásával törekszik egyezkedésre mindkét féllel. Azt a nézetet képviselte, miszerint Németország csak a Kelettel ápolt barátság révén – vagy legalábbis az ellenségeskedés elkerülésével – tudja beteljesíteni nemzeti sorsát. Egyértelmű, hogy nem kötelezte el magát olyan megkérdőjelezhetetlenül a nyugati egység iránt, mint azok az emberek, akiket a korábbi kormányból ismertünk, emellett mentes volt az Egyesült Államok iránti minden érzelmi kötődéstől is. Számára Amerika olyan súlyt jelentett, amelyet a megfelelő módon és a megfelelő időben bele kell tenni Nyugat-Németország mérlegébe, a mindennek felett álló prioritás azonban a két Németország közötti kapcsolatok normalizálása. Ami állítólagos körmonfontosságát illeti, hajlamos voltam osztani Metternich nézetét, miszerint egy tárgyalás során a teljesen őszinte partnerrel lehet a legnehezebben dűlőre jutni. Mindenesetre nem hiányzott belőlem a kellő magabiztosság ahhoz, hogy szembeszálljak Bahr taktikájával.

Így tehát egy együttműködésen alapuló kapcsolat létrehozásának szándékával találkoztam Bahrral. Ennek fényében lényegtelen volt, hogy véleményem szerint az *Ostpolitik* nagyobb valószínűséggel Németország tartós megosztottságához vezet, nem pedig a szétszakítottság orvoslásához. A Brandt-kormány nem a tanácsunkat kérte, hanem az együttműködésünket egy olyan irányhoz, amely mellett a legfelső vezetők már régóta elkötelezték magukat. Úgy véltem, azért is fogadnunk kell Bahrt, hogy csökkentsük a Nixon szerencsétlen telefonhívása által okozott bizalmatlanságot. (Emlékeztetőül: Brandt helyett tévesen Kiesingernek gratulált a választás éjszakáján.) A szememben fontosabbnak látszott Brandttal *együtt* dolgozni, nem pedig ellene; szembenállásunk kivívná a mindkét párt tagságát alkotó németek ellenszenvét, akik úgy gondolják, megérdemel egy eselyt. Továbbá Brandt irányvonalát támogatta az összes szövetséges, Franciaország valószínűsíthető kivételével, amely nem szándékozott a szembenállását nyíltan kifejezésre juttatni. És hosszú távon történelmileg helyes volt Brandt célja a közép-európai megbékélésre, még akkor is, ha időnként az alkupoziócióját gyengítő lelkesedéssel és céltudatossággal törekedett rá.

Egon Bahr tervezett látogatásának első eredménye a külügyminiszterünkkel folytatott ügyrendi vita lett. Rogers azzal a nem észszerűtlen indokkal emelt kifogást az út ellen, hogy a tárgyalások helyszíne a State Department legyen. Ő és jó-

magam, akik két szuverén entitásként kezeltük egymást, végül abban egyeztünk meg, hogy én fogadom majd Bahrt, de nem tárgyalok vele, Martin Hillenbrand európai ügyekért felelős külügyminiszter-helyettes pedig részt vesz a megbeszéléseken. A Rogersszel kötött alkumtól korántsem jelentéktelen eltérés gyanánt a Fehér Ház főbejáratán át távozó Bahr az alagsoron keresztül újból belépett az épületbe négyszemközti megbeszélést folytatni velem. Ennek elsődleges célja egy csatorna létrehozása volt, hogy a hivatalos procedúrákon kívül is kapcsolatban tudjunk maradni egymással. A Dobrinyinnal Moszkva felé, Pakisztánnal Kína felé, és időnként Izraellel, sőt még Egyiptommal is fennálló csatornákhöz hasonlóan az Egon Bahrral létesített kapcsolatom funkcionált, amelynek révén Nixon diplomáciát tudott folytatni a State Department megkerülésével.

Bahr tájékoztatott minket a Brandt által követni kívánt irányvonalról. Amint hangsúlyozta, ezt az Egyesült Államokkal való együttműködésben és barátságban akarja folytatni, viszont kevés kétséget hagyott afelől, hogy maga a politika nem képezheti vita tárgyát. A látogatás legfőbb eredményeként megegyeztünk: Brandt szoros konzultációs kapcsolatban marad velünk, és mi együttműködünk vele. November 11-én Walter Scheel, az új külügyminiszter bejelentette, miszerint Bonn rövidesen tárgyalásokat kezdeményez a Szovjetunióval az erőszakról való kölcsönös lemondásról szóló egyezményről, november 16-án pedig sor került a hivatalos javaslattevésre is*. Eközben a nyugati szövetségesek elhatározták, hogy saját részletes javaslataik ismertetésével válaszolnak a berlini kérdésben szeptember 24-én tett szovjet előterjesztésre. Kíváncsiak voltunk a következőket foglalták magukba: a Berlinbe és az onnan kifelé irányuló polgári felszíni közlekedés zavartalanságának garantálása, rendezett és egyszerűsített átkelési eljárások a nyugat-berliniek számára, valamint a postai, a telefonálási és más kommunikációs csatornák megkönnyített működtetése a város két fele között. A jegyzéket december 16-án küldtük el.

Ekkorra már az USA ösztönzésére a NATO decemberi külügyminiszteri értekezlete meghatározott egy sor összekapcsolást a „szelektív enyhülés” megakadályozására és Brandt alkupozíciójának megerősítésére. Beleegyeztünk egy európai biztonsági konferenciába azzal a feltétellel, hogy sikerül haladást elérni a Berlinről szóló és a szovjet–német tárgyalásokon. Ezáltal az *Ostpolitik*-ot a megbeszélések olyan szövetébe lehetett beegyezni, amely erósította az NSZK tárgyalási pozícióit, de egyúttal meghatározta azokat a korlátokat is, amelyeken túl szövet-

séges konszenzus nélkül nem mehetett. E potenciális tárgyalások közül talán a legbonyolultabbnak az európai biztonsági értekezlet bizonyult.

Az európai biztonsági konferencia

Az európai biztonsági konferencia ötlete már másfél évtizede a kelet–nyugati tárgyalások egyik alaptémája volt. Az 1950-es években a Szovjetunió ismételten javaslatot tett rá, de ugyanolyan ismételten azonnali visszautasítottuk mint átlátszó próbálkozást a német újrafegyverkezés és a NATO fejlesztésének megállítására, sőt igazság szerint *bármilyen* amerikai szerepvállalás megakadályozására Európában, mivel az előterjesztés „nem európai” országgént rendszerint kirekesztette az Egyesült Államokat. Emellett az ötvenes években számos mérvadó megfigyelő – akik közül a legnevesebb George Kennan volt – az amerikai és szovjet erők kivonását szorgalmazta Közép-Európából. A jelenlegi légkörben ez szintén nem képezte komoly mérlegelés tárgyát, már csak azért sem, mert maga a távolság is egyenlőtlen volt, ahová az Egyesült Államoknak és a Szovjetunióknak vissza kellett volna vonulnia.

Nixon hivatalba lépésének idejére a politikai helyzet már megváltozott. 1966 júliusában a Varsói Szerződés tagállamai közzétették a „Nyilatkozat az európai béke és biztonság megszilárdításáról” című deklarációt, sürgetve az európai biztonsági és együttműködési konferencia összehívását. 1967 áprilisában az európai kommunista pártok értekezlete hasonló értelmű nyilatkozatot tett. 1967 decemberére a nyugati kormányokra nagy nyomás nehezedett odahaza azért, hogy enyhítsenek végre a korábbi szembenállásukon. Ennélfogva a NATO-nak 1967 decemberében írott Harmel-jelentésben (a dokumentum a belga külügyminiszterről kapta a nevét) a szövetség magasan rangsorolta a legfőbb teendők prioritási listáján az „előrelépés egy kiegyensúlyozottabb kapcsolat felé” megfogalmazását kollektív törekvést Kelet-Európa irányában, közvetlenül az agresszió elrettentése utáni második helyre. 1968 júniusában pedig a külügyminiszterek reykvíki tanácskozásán a NATO jelezte készségét a fegyveres erők kölcsönös és kiegyensúlyozott csökkentésének (ez volt a csapatkivonás új terminus technicusa) megvitatására a Varsói Szerződéssel.

A kommunista politikát gyakran ördögien agyafúrtként és komplikáltként festik le, amely jól végiggondolt utat követve rendületlenül halad a világuralom felé. Nekem korántsem ez volt a benyomásom. Éppen ellenkezőleg, a szovjet diplomáciát általában véve merevnek találtam, de a kifinomultság sem az a tulajdonság, amelynek révén bevonul a történelembe. Valójában a Szovjetunió látványosan kevés sikert könyvelhetett el az általa képviselt ügyek előmozdításában diplomácia vagy morális konszenzus révén. Diplomáciai képességek helyett

* Azzal, hogy elsőként közeledett a Szovjetunióhoz, Brandt kormánya egyengetni remélte az utat a későbbi tárgyalások előtt Kelet-Németországgal és a többi vele határos szovjet csatlós állammal. A nagykoalíció már korábban próbálkozott a közeledéssel a kelet-európai országok felé anélkül, hogy először Moszkvához fordult volna, és emiatt a szovjetek mindig megakadályozták ezeket a kísérleteket.

csaknem minden eredményét a nyomasztó katonai erejének bevetésével való feyegetéssel, vagy annak megvalósításával érte el.

A szovjet diplomáciának azonban van egy nagy előnye. Rendkívül kitartó; a képzelőerőt szívóssággal helyettesíti. Nem nehezedik rá belpolitikai nyomás, amely arra késztené, hogy új elképzelésekkel előállva lendítsen át a holtponton. Nem éri a merevség vádja, ha évről évre ugyanazon javaslatok különböző variációival áll elő. A Politikai Bizottságtól nem jár elismerés az újabb és újabb koncepciók felkutatásáért, ami az amerikai diplomáciát oly nagy részben a saját magunkkal való tárgyalássá változtatja. A kőre szakadatlanul hulló vízcseppeket idéző monoton szovjet ismételtetés előbb vagy utóbb felmorzsolja a nyughatatlan demokráciák ellenállását. Egyre nő a nyomás a szovjet javaslat „elvickekben” történő elfogadására, vagy arra, hogy legalább beszédtema legyen. Mihelyt pedig indokoltként elfogadást nyer, a vita azonnal a feltételekre terelődik. A feszültség enyhülése utáni sóvárgás az orosz napirend javára szóló feltételezést szüli. A megegyezés iránti vágy állandó nyomást generál arra, hogy találjunk már legalább valami elfogadhatót a szovjet álláspontban.

Bizonyos mértékig ez volt a helyzet az európai biztonsági konferencia ötletével is. Az ötvenes években becsmélés tárgya volt, a hatvanas években elutasítás lett az osztályrésze, végül az esztendők múlásával – hogy úgy mondjam, szinte akaratunk ellenére – egyre közelebb került az elfogadáshoz. A szovjet kitartást erősítette a hidegháború befejezése iránti, részben a Vietnám által okozott kiábrándulás hatására életre kelt sóvárgás. A NATO-ban játszott amerikai vezető szerep megkérdőjeleződésével a szövetséges országok közvéleménye a biztonság más alternatívái után nézett. Ahogy az Egyesült Államok látszólag kivonulófélben volt Európából, a kölcsönös haderőcsökkentés respektálandó felvetéssé vált. Egyesek már önmagában véve kíváncsiak tartották, míg mások azért szorgalmazták, mert eszközt láttak benne arra, hogy megelőzzenek vagy – éppen ellenkezőleg – nyernének valamilyen szovjet viszonzást az egyoldalú amerikai kivonulás ellenében, amely a hazai közvélemény forrongása következtében elkerülhetetlennek látszott.

A Szovjetunió folytatta a nyomásgyakorlást – részben a nyilvánvaló nyugati érdeklődés kiaknázása céljából, részben pedig azért, hogy elterelje a gondolatokat Csehszlovákiáról. 1969. március 17-én a Varsói Szerződés budapesti értekezlete hivatalos javaslatot tett egy európai biztonságról szóló konferencia mielőbbi összehívására, amely a következőket tartalmazta: a politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok erősítését, a határok sérthetlenségének elismerését (beleértve a Kelet-Németország és Lengyelország között húzódó Odera–Neisse-határt, valamint a Nyugat- és Kelet-Németországot elválasztó határt), az NSZK és az NDK egymás általi kölcsönös elismerését szuverén államként, a Német Szövetségi Köztársaság részéről lemondást az egész német nép kizárólagos képviseléről, és annak elismerését, hogy Nyugat-Berlin nem lehet az NSZK része. Röviden szólva a fel-

hívás az Európára vonatkozó maximális szovjet programot tükrözte az európai biztonság növelésének nevében előterjesztve.

Április 3-án Dobrinyin a „csatornán” keresztül benyújtotta a Varsói Szerződés javaslatát a Fehér Háznak. Még egy engedményt is mellékelte hozzá: első ízben közölte velem, hogy a Szovjetunió nem emel kifogást az Egyesült Államok részvétele ellen a korábban „összeurópai értekezletként” meghatározott tanácskozáson. Emellett különös figyelmembe ajánlotta azt aényt, hogy a budapesti felhívás lemondott a korábbi deklarációk azon követeléséről, hogy az európai katonai szövetségi rendszereket fel kell oszlatni; más szóval Moszkva nagylelkűen beleegyezett a NATO fennmaradásába.

E két abszurd előfeltétel visszavonását azonban eszem ágában sem volt engedménynek tekinteni. Az elnöknek április 4-én írt feljegyzésemben hangsúlyoztam: „Bárki, aki komolyan gondolja a haladás elérését az európai problémák terén, jól tudja, hogy résztvevőnek kell lennünk; nem engedhetjük, hogy a szovjetek azt gondolják, szívességet tesznek nekünk azzal, ha egy ilyen nyilvánvaló ténytet elfogadnak.”

A látszólag békülékeny szovjet hangnem viszont óriási felbuzdulást keltett az atlanti szövetségben. Az Eisenhower temetése alkalmával tett washingtoni látogatásakor Mariano Rumor olasz miniszterelnök közölte Nixonnal: az orosz javaslatok propagandisztikus indítéka ellenére az olasz belpolitikai helyzet őszinte választ követel meg. Őszintének lenni egy propagandisztikus manőverrel szemben nem kis teljesítmény, viszont elkerülni azt, hogy ne legyen megállás a lejtőn, már jóval nehezebb feladat. Brandt abból a különös okból kiindulva pártolta az európai biztonsági konferenciát, hogy az legitimálná az amerikai jelenlétet Európában. Pompidou azért tette magáévá, mert eszközt látott benne a különutas német keleti nyitási kísérletek elkerülésére és egyben multilaterális keretbe foglalásukra, a brit vezetők pedig a hidegháború meghaladásának eszközeként üdvözltek.

Ilyen körülmények között úgy véltem, a szovjet kezdeményezés részünkről történő teljes elutasítása azzal járna, hogy elszigetelődünk a NATO-n belül, de a beleegyezésünket elvben függővé kell tennünk a konkrét európai ügyekben való haladástól, különösen Berlinnel kapcsolatban. Az elnöknek április 8-án megküldött memorandumomban megjegyeztem:

Ilyen haladás nélkül az értekezleten a kelet-európai országok valószínűleg szorosan felsorakoznak a merev szovjet álláspont mögött, míg a nyugati résztvevők egymással fognak versenyezni abban, hogy ki talál megoldásokat a „túljutásra a holtponton”. A nettó eredmény [...] afelé tendálna, hogy rontja az európai ügyek végső megoldásának kilátásait. Következésképpen a hangsúlyt arra kell helyezni, hogy konkrét ügyekről történő tárgyalásokra van

szükség, valamint konzultációkra a NATO-n belül, amelyek célja koherens nyugati álláspont kidolgozása az ilyen ügyekben.

Ez lett az Egyesült Államok álláspontja, amelyet 1969 áprilisában a NATO miniszteri értekezlete lényegében el is fogadott.

Az európai biztonság kérdését így tudatosan lassú vágányra tereltük. Semmilyen konkrét lépésre nem kerülhetett sor a tárgyan a NATO következő (decemberi) miniszteri értekezletéig, konkrét kérdésekkel kapcsolatos össze, világossá tettük az amerikai részvétel elengedhetetlenségét, és haladásnak kellett megelőznie a német kérdésben.

De ha egyszer már beindult, a diplomáciai folyamatot nem lehet pusztán csak hivatalos deklarációkkal ellenőrzés alatt tartani – különösen a Fehér Ház alagsorában elhelyezkedő nemzetbiztonsági tanácsadói irodából nem. A jó politika a nüanszok türelmes összegyűjtésétől függ, és oda kell figyelni, hogy az egyes lépések koherens stratégiává álljanak össze. Fekete-fehér fogalmakban kifejezve csak ritkán jelennek meg álláspontok; többnyire az interpretáció árnyalataitól függenek. A jelentős irányvonalbeli eltérések kezdetben csupán jelentéktelen különbségeknek látszanak, és hatásuk csak akkor válik nyilvánvalóvá, amikor kivetítődnek a jövőbe. Ezért az európai biztonsági értekezlet szükségszerűen a kormányunkat mindvégig megosztó kardinális kérdéseket vetette fel az összekapcsolásról és a kelet–nyugati viszony filozófiájáról. A Fehér Ház álláspontja szerint az európai biztonsági konferencián történő részvételünket a Berlinnel kapcsolatos szovjet engedményektől és a belnémet tárgyalásoktól kell függővé tennünk. Ezzel szemben a State Department a biztonsági értekezletben kíváncsi fórumot látott, amelyet olyanra kell formálnunk, hogy bizonyos eredményeket szállítson – talán a kölcsönös csapatkivonásról, vagy esetleg az egymás mellett élés alapelveiről. El-lenezte az összekapcsolást, és szokás szerint élcélődött a Fehér Ház ellenállásán.

Időközben Dobrynin előhozakodott a Varsói Szerződés országainak javaslatával, miszerint 1970 első felében össze kellene hívni egy európai biztonsági konferenciát két pontból álló napirenddel: az erőszakról vagy az azzal való fenyegetésről történő lemondásról az európai államok egymás közötti viszonyában, valamint a kereskedelmi, gazdasági, műszaki és tudományos kapcsolatok bővítéséről. El-leneztem mind az időzítést, mind a napirendet. Nem egyezhettünk bele ugyanis semmilyen konkrét időpontba, amíg nem történt haladás a többi – különösen a Berlinnel kapcsolatos – tárgyaláson, és nem engedhettük meg a szovjeteknek, hogy a bonni *Ostpolitik* mostaninál egyértelműbb körvonalazódása előtt az európai *status quo* elismertetésére koncentráljanak; Németország megosztottságának elfogadásáért Bonn-nak, nem pedig nekünk kell vállalnunk a felelősséget. A kereskedelmi és műszaki kapcsolatok bővítésének semmi értelme sincs, ha a feszültség továbbra is fennáll. Az elnök ilyen értelemben adott ki utasításokat.

Rogers bizonyos fokú meglegedettséggel jelenthette Nixonnak a NATO decemberi miniszteri értekezletéről:

Az európai biztonsági konferencia és a kelet–nyugati kapcsolatok terén realisztikus és óvatos NATO-állásfoglalást tudtunk elérni, amely hangsúlyozza a további vizsgálódások és a jelentős eredmények kedvezőbb perspektíváinak fontosságát, mielőtt beleegyeznünk az értekezleten való részvételbe. Szintén sikerült megszereznünk a szövetség hozzájárulását a NATO kezdeményezéseihez Kelet-Európával kapcsolatban, beleértve a felkészülést egy tárgyalási álláspont kidolgozására a kölcsönös és kiegyensúlyozott haderőcsökkentést illetően, valamint a támogatást a Németországgal és Berlinnel összefüggő kezdeményezésekhez.

[...] A pusztán az értekezlet kedvéért az értekezlet iránt felszínre törő eufóriát elhárítottuk.

Ami azt illeti, a kulcsfontosságú kérdések összekapcsolásával tompítottuk a szelektív enyhülést célzó szovjet stratégia életét. Az oroszok ugyan szerettek volna egy európai biztonsági értekezletet, de ez csak akkor sikerülhetett nekik, ha haladásra kerül sor Berlinben, ahol az egyik megszálló hatalomként vétőjogunk volt. Brandt *Ostpolitikja* az európai *status quo* megszilárdítása felé mutatott, attól függetlenül, hogy mi mit teszünk, ám Brandt nem tudja keresztülvinni a Szovjetunióval vagy a Kelet-Németországgal kötött egyezményének parlamenti ratifikációját, ha nincs megegyezés a berlini tranzitforgalom javításáról. Ezért ha megőrizzük a hidegvérünket, olyan helyzetben leszünk, amelyben ösztönözzük az enyhülést, de egyúttal ellenőrzésünk alatt tartjuk annak ütemét, válaszolni tudunk a szövetségeseink feszültségnyhítás iránti igényére, valamint világosan meghatározott célú és a biztonságunkkal összeegyeztethető tárgyalásokat tudunk lefolytatni.

Európai vezetők látogatásai Washingtonban (1970)

Sok téma várt megbeszélésre, amikor a nyugat-európai vezetők, Nixon egy évvel korábbi látogatását viszonzva, 1970. január végétől kezdve havi időközönként Washingtonba jöttek. Az első vendég Harold Wilson volt, akit február végén Georges Pompidou, majd április elején Willy Brandt követett.

Ahogy mindig Nixonnal kapcsolatban, Wilson most is a legatyáskodóbb modort vette fel, mint egy kisvárosi bankár, aki elhatározta: ezzel a felettébb könnyelmű ügyfelével az a legjobb bánásmód, ha azt terjeszti róla, hogy a fogához veri a garast. Nem győzte ecsetelni Nixon előtt Brandt politikájának előnyeit,

mintha semmilyen más megközelítés nem lenne elképzelhető. Nixon, akinek nem enyhült a Brandt iránti gyanakvása, nem ment tovább annak jelzésénél, hogy semmi olyat nem fog tenni, amivel szembehelyezkedne vele. Ugyanakkor Wilson egyáltalán nem riadt vissza attól, hogy az *Ostpolitik*-ot is felhasználva mozgátsa elő célját, Nagy-Britannia beléptetését az Európai Közösségbe – úgy érvelve, miszerint a brit tagság jó szolgálatot tehet a német nacionalista ambíciók féken tartásában.

A megbeszélés jó részének témája Biafra volt, Nigéria egyik tartománya, amelyet a központi kormánytól való elszakadásért küzdő ibo törzs lakott. Az afrikai országok határait annak idején pusztán kormányzati kényelmi szempontok alapján önkényesen húzták meg a gyarmatosító hatalmak, érzéketlen módon, tekintet nélkül a törzsi és nyelvi hovatartozásra. A fennálló határokon belül a nemzeti egység egyszerre volt állandóan veszélyeztetve és szenvedélyesen védelmezve. Az elszakadás – különösen törzsi alapon – minden létező rend felborításával fenyegetett; ha pedig ez a precedens sikerrel járna, egyetlen állam sem lenne többé biztonságban. Az Afrikai Egységszervezet emiatt is határozottan támogatta a nigériai szövetségi kormány harcát az ország egységének megőrzéséért. Ugyanígy tett Nagy-Britannia is, amely meg volt győződve arról, hogy gyarmatosító múltja felruhazza az afrikai problémák különleges ismeretével.

Bizonyos okból kifolyólag 1968-ban Biafra amerikai elnökválasztási kampánytéma is lett. Nixon ugyanis azt állította, hogy az Egyesült Államok nem tesz eleget a polgári lakosság szenvedéseinek enyhítésére az ostromlott tartományban. A State Department viszont azt a brit véleményt osztotta, miszerint a nigériai szuverenitás megkérdőjelezésével sikerülne kivívnunk Afrika legnépesebb országának ellenszenvét, az összes többiben pedig gyanakvást keltenénk magunkkal szemben. Hajlok arra a vélekedésre, hogy Nixon – legalábbis részben – azért helyezkedett az ellenkező álláspontra, mert nem csekély örömet szerzett neki annak demonstrálása az állítólagos morális hiányosságai miatt őt támadó kritikusi előtt, hogy íme, ti is képesek vagytok a megalkuvásra emberi jogi kérdésekben.

Wilson 1970. januári látogatása idején a nigériai polgárháború már a véres végkifejlethez közeledett. A központi kormány a szakadár tartomány lerohanására készült. Független elemzők jelzése szerint amennyiben komoly mennyiségű segélyszállítmány nem érkezik meg haladéktalanul Biafrába, mástól milliónyian éhen halnak. A nigériai kormány ragaszkodott ahhoz, hogy a szállítmányok rajta keresztül jussanak el Biafrába. A Fehér Ház – a stábom tagja, Roger Morris energikus és szenvedélyes szerepvállalásával – a szállítmányok sürgősen és közvetlenül Biafrába juttatására törekedett. Támogattam Morrist, és ugyanígy tett Nixon is, aki örült annak, hogy végre-valahára egy ügy humanisztikus oldalán állhat. A dolgok brit részről történő összekuszálása és a State Department késlekedése miatt azonban az akció hamarosan elvesztette a jelentőségét. Sohasem sikerült

tető alá hoznunk egy független segélyprogramot. A tartományt szövetségi csapatok vonták ellenőrzés alá, és elfojtották Biafra „függetlenségét”. A csend függönye borult az ottani eseményekre. Végül aztán a nigériai szövetségi kormány sikeresen megvalósított egy megbékélési politikát a legyőzött ibo törzsszel. Wilson bizonyos fokig befolyásolta Nixon politikáját, és megfékezte intervencionista lendületünket. Hosszú távú érdekeink szempontjából neki és a külügyminisztériumnak kétségkívül igaza volt.

Wilson látogatásának másik említésre méltó eseménye a rendszeres NSC-ülések egyikén való részvétele lett. Így viszonzta Nixon az ő hasonlóképpen történelmi jelentőségű részvételét a brit kabinet egyik ülésén, amikor 1969 februárjában látogatást tett Londonban. A két esemény részben persze nem volt több színhátnál, mivel külföldi vezetők jelenlétében – magától értetődően – semmilyen komoly horderjú megbeszélésre nem kerülhetett sor – annál is kevésbé, mivel Nixon általában kényelmetlenül érezte magát minden olyan értekezlet alkalmával, amelynek kimenetelét nem látta előre. A mostani alkalomra kiválasztott téma a helyzetnek éppen megfelelően az Európa irányában folytatott amerikai politika volt. Az ülést megelőző bürokratikus manőverezés az apparátusok között sokkal érdekesebbnek bizonyult magánál az értekezletnél. A hivatalom egy álló éven át próbált kicsikarni egy tanulmányt a témára vonatkozó választási lehetőségekről a külügyminisztérium európai osztályától, de mindig kemény ellenállásba ütközött. A State Department ugyanis az európai politikát saját kizárólagos felségterületének tekintette, és nem akarta tudomásul venni, ami sajnos az opciók előterjesztésének szükségszerű velejárója: az irányváltás lehetőségét.

Másodlagos jelentőségű ügyek miatti hónapokig tartó késlekedés után végre megszületett a választási lehetőségeket taglaló kormányzati irat. Az elnök asztalára letett opciók nem igazán nyitottak meg ragyogó új távlatokat. A választási lehetőségek ugyanis a következők voltak: (1) a „jelenlegi kurzus” fenntartása, (2) egy „erősebb Európa” támogatása (értsd brit belépés és szorosabb integráció), végül (3) amerikai kivonulás. Ezúttal is tanúi lehetünk a szokásos apparátusi trükk bevetésének, miszerint a döntéshozót mindössze egyetlen választási lehetőséggel szembesítjük, amelyet a könnyű azonosíthatóság kedvéért ráadásul középre teszünk a felsorolásban. Az lenne az igazán klasszikus megoldás, viceleldtem, ha a döntéshozót az atomháború, a jelenlegi kurzus és a kapituláció közötti választással szembesítenénk. Ebben az esetben a hivatal semmit sem bízott a véletlenre. Az 1. és 2. opció egy és ugyanaz volt, lévén az „erősebb Európa” az általunk jelenleg is követett irány. Az „amerikai kivonulás” pejoratív asszociációkat hordozott magában, és semmilyen támogatásban nem részesült sem a mi adminisztrációnk, sem pedig bármely szövetséges kormány részéről. Ennélfogva az eleve elrendelt konszenzus hamar magáévá tette az „erősebb Európa” politikájának ösztönzését. Nixon ekképpen fogalmazta meg a szentírás szövegét:

Sohasem voltam olyan ember, aki azt képzei, hogy az Egyesült Államoknak ellenőrzést kellene gyakorolnia Európa cselekedetei felett. Az USA érdekében áll egy gazdaságilag, politikailag és katonailag erős európai közösség, az Egyesült Királysággal ebben a közösségben. Mindig is pártoltam, hogy Európa független lépéseket tegyen, együtt haladva Amerikával. Egy erős, egészséges és független Európa jó a világ egyensúlya szempontjából. Az Egyesült Államok számára egy vaskezü szerep játéka kontraproduktív lenne. Amit szeretnénk, az a baráti versengés.

Wilson nagylelkűen közölte velünk: az NSC-ülés „lenyűgöző a kormányzási folyamat egyik formájaként”. Ezt lehetett jelzésként értelmezni arra, hogy személyesen vonzódik mindenhez, ami amerikai, vagy pedig a finom brit megfogalmazás klasszikus példájaként. A „lenyűgöző” vitán felül állóan az a jelző volt, amit a legkevésbé lehetett alkalmazni egy olyan eljárásra, amely senki által tekintetbe nem vett alternatívákkal áll elő, és hónapokig tartó tanulmányozás után olyan irányba mutat – brit tagságra egy növekvő mértékben integrálódott Európában –, amelynek megvalósulása amúgy is folyamatban van.

Néhány hónap múlva már kezdett úgy tenni, hogy a dolgok azért nem egészen olyan egyszerűek. Az „erősebb Európa” mint entitás ugyan hordozott magában politikai ígéretet, de egyértelműen képes volt ádáz gazdasági versenyre kelní velünk, olyan feszültségeket hozva létre, amelyeket a hatvanas évek grandiózus tervei nem láthattak előre. Ám Harold Wilson akkor már nem volt hivatalban. Júniusban választásokat írt ki, amelyektől magabiztosan győzelmet várt; ebben a vélekedésében osztozott vele csaknem minden vezető politikusunk, Nixont kivéve, akinek hite Heath győzelmében sosem ingott meg, és akinek gondja volt rá, hogy a munkatársai később sose felejtsek e jövőbe látó jóslatát.

Ennél jóval bonyolultabbnak bizonyult a kapcsolat következő látogatónkkal, Georges Pompidou francia elnökkel. Pompidou a gaulle-ista tradíció örököse volt, aki csaknem egy évtizeden át De Gaulle miniszterelnökeként szolgált. Az 1968-as diáklázadások után menesztették. Ha De Gaulle 1969 tavaszán nem mond le, Pompidou szinte bizonyosan a francia politika periferiájára szorul. Csak ritkán hozta szóba a korábbi elnököt, de amikor így tett, átütöttek szavain az általa okozott mély sebek. Nem tudok visszaemlékezni olyan alkalomra, amikor elődjének pozitív tulajdonságait említette volna, viszont annál többre, amikor a távolságtartását és destruktív bizalmatlanságát hozta szóba. És mindennek ellenére Pompidou egyértelműen De Gaulle-stílusú elnöknek bizonyult, ő maga is távolságtartón viselkedve. Királyi modora harmonizált azzal a választáson alapuló monarchikus hatalommal, amellyel a francia Ötödik Köztársaság alkotmánya felruházta az elnökét, akinek mandátuma hét évre szól, és megújítható. Kristálytisztán tudatában volt a hivatalából eredő előjogoknak, amelyeket némi

joggal Franciaország visszanyert egysége, önbizalma és befolyása szimbólumának tekintett.

Pompidou rendkívül intelligens, méltóságteljes és karakteres egyéniség volt. A bozontos szemöldök alól fürkészőn kitekintő gyanakvó szeme Auvergne fiának szkepticizmusáról árulkodott; ebben a szívós régióban a francia parasztok viharos történelmet éltek túl azzal, hogy nem bíztak meg túlságosan szomszédjaik önzetlenségében. Rendkívül művelt ember volt, azon kevés politikus egyike, akivel élvezet a politikán kívül eső témákról beszélgetni. Rendelkezett a szkeptikus embernek azzal a képességével, hogy a dolgok lényegét ragadja meg, és a francia értelmiséginek azzal a hajlamával, hogy a problémákat olyan összetettséggel ruházza fel, amely inkább tükrözi az illető önnön bonyolultságát, mint a kevésbé összetett személyiségek által alkalmazott egyszerűbb kritériumokat. Ráadásul kiváló érzéke volt a szarkasztikus humor iránt.

Az Egyesült Államokkal kapcsolatban a nemzeti érdekek szem előtt tartása ambivalens konfliktusban állt a francia értelmiségi ember előítéleteivel. Megértette, hogy a De Gaulle-i éra konfrontációinak folytatása elkerülhetetlenül Párizs elszigetelődéséhez vezet; a Washingtonnal szembeni dac csak addig lehet a francia nemzeti öntudat kifejezésének hasznos eszköze, ameddig az érintett nemtetszése csupán a szavakra korlátozódik. Egy valóban komoly erőpróba esetén Franciaország viszonylagos gyengesége mindenképpen felszínre kerülne. Ha az európai országok választásra kényszerülnének Franciaország és az Egyesült Államok között, a legtöbbjüknek – különösen a Német Szövetségi Köztársaságnak – fel kéne adniuk a párizsi kapcsolatot. Ezt felismerve Pompidou eltökélte: a Nixon és De Gaulle közötti megbeszélések által már megkezdett úton továbbhaladva, véget vet a két ország közötti ellenséges viszonynak. De Gaulle-hoz hasonlóan ragaszkodott ahhoz, hogy ez bilaterális alapon történjen meg; nem bízott a multilaterális szervezetekben vagy döntésekben, mert nem érvényesül bennük kellően a francia identitás.

Ugyanakkor Pompidouban megvolt az az oly sok franciára jellemző ösztönös gyanakvás, mely szerint a végén úgysem várható semmi jó az Egyesült Államoktól. Néhány atipikus képviselőtől eltekintve – mint Nixon, és amúgy mellékesen jómagam –, nagyon kevéssé volt meggyőződve arról, hogy az amerikaiak értik a nemzetközi ügyeket, az olyan titokzatosabb dolgokról, mint a politikai filozófia, már nem is beszélve. Elég komolyan aggódott amiatt, hogy a naiv jó szándék, a nagy hatalom és a túlbujánzó energia ránk jellemző elegye az olyan törékenyebb struktúrák lerombolására készítheti az Egyesült Államokat, mint az Európai Köztársaság, vagy Európa biztonságának kockáztatására a Moszkvával kapcsolatos túlzásba vitt ellenségességgel vagy megbékélési hajlammal. A honfitársai legtöbbjéhez hasonlóan nem vonta kétségbe, hogy profitálni fogunk a kifinomultság iránti érzék témájában nyújtott francia oktatásból. Ellensúlyokat akart létrehozni

feltételezett lobbakonyságunkkal szemben, miközben ez idáig precedens nélküli mértékben együttműködött velünk a közös tervezésben.

Minden kétsége és ösztönös gyanakvása ellenére Pompidou regnálása idején látványosan javultak a kapcsolataink Párizssal. Úgy tűnt, kedveli Nixont a nemzetközi ügyek megértéséért és a Franciaország irányában tett számos figyelmes gesztusáért. Utóbbiak között szerepelt Nixon részvétele a Pompidou tiszteletére New Yorkban adott díszvacsorán, miután a francia elnöknek ellenséges demonstrációkkal kellett szembesülnie Chicagóban (erről később még szó esik), valamint a párizsi utazása De Gaulle búcsúztatására a Notre-Dame-székesegyházban. (Ami azt illeti, Nixon volt az első államfő, aki bejelentette részvételét, a példája követésére készítette másokat is.) Viszonzásképpen (amint erre később kitérek) Pompidou rendkívül segítőkész volt az észak-vietnámiakkal létrehozott titkos kapcsolataim megszervezésében, egészen odáig elmenve, hogy saját különgépét bocsátotta rendelkezésemre a Franciaországon belüli útjaimon. Rendszeresen tájékoztattam az észak-vietnámiakkal folytatott tárgyalásaimról – nagyobb mértékben, mint vezető tisztviselőink legtöbbjét. Teljes diszkréciót tartott fenn mindvégig, és sohasem használta ezeket a szívességeket arra, hogy bármilyen viszonzást várjon el cserébe.

A kapcsolatokat kétségkívül megkönnyítette, hogy Pompidou volt az Ötödik Köztársaság első „rendes” elnöke – abban az értelemben, hogy választás útján került hatalomra, nem pedig egy polgárháború küszöbén. Ő volt az első elnök, aki olyan szisztematikus külpolitikát tudott folytatni, amelynek más problémákat kellett megoldania, mint a gyarmati háborúk leküzdése vagy a Franciaország autonómiájának megszilárdítását célzó törekvések. Ennek folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy De Gaulle jobban építkezett, mint ahogyan rosszindulatú amerikai kritikusan hajlandók voltak elismerni. Például helytállónak bizonyult az a nézete, miszerint Franciaország csak akkor képes hatékony nemzetközi szerepet játszani, ha olyan érdekek megvalósítására törekszik, amelyekkel azonosulni tud. A megfogalmazása idején még gúny tárgyat képezte az a vélekedés, hogy egy független Franciaország előnyére válik a Nyugatnak, de később kiderült az igazsága. Pompidou, majd később kiváló és tehetséges utóda, Valéry Giscard d'Estaing alatt a párizsi külpolitika ugyan gyakran volt tüskés, ám egyúttal komoly és következetes is. Alapjában véve össze lehetett egyeztetni a mi céljainkkal, még úgy is, hogy a taktikája olykor bántóan kellemetlen volt, időnként pedig a miénknél kiegyensúlyozottabbnak és lényeglátóbbnak bizonyult (különösen Afrikában az 1970-es évek vége felé).

Azzal az igényével, hogy saját belátása szerinti globális politikát folytasson, Franciaország egyre inkább különbözött többi európai szövetségesünktől, Nagy-Britanniát is beleértve. A britek még mindig rendelkeztek egy világhatalom tapasztalatával és szellemi erőforrásaival, az ország élén álló vezetők pedig nagy jóin-

dulattal viseltettek az Egyesült Államok iránt. De az évek múlásával egyre kevésbé gondolták, hogy döntéseik számítanak, és ennek megfelelően viselkedtek. Éltek ugyan tanácsokkal – rendszerint bölcssekkel –, ám arra már ritkán törekedtek, hogy ezek önálló arculatú politikában öltsenek testet. Tanácskozásainkon a brit politikusok megelégedtek a tekintélyes konzulens szerepével. A memoárja tanúsága szerint Brandt pedig büszke volt arra, hogy országa megszabadította magát a globális szerepvállalást célul kitűző bármilyen ambíciótól.⁴ Így aztán a NATO-szövetségesek közül egyedül Franciaország törekedett globális politikai szerepre, és próbálta meg összegyűjteni a megvalósításához szükséges eszközöket. Teljes ellentétben azzal, amire a hatvanas években számítani lehetett, Párizs független politikája idővel jelentős segítségnek bizonyult távoli vidékeken. Különösen igaz volt ez Afrika esetében, ahol a franciákat sosem csábította el az a szentimentális illúzió, hogy a jó szándék buzgó kinyilvánításával és gyakorlásával a kontinenst izolálni lehet a mai világ fizikai és ideológiai realitásától.

A francia történelem és a karteziánus oktatási rendszer alkalmanként tagadhatatlanul tekervényes elméleteket produkált mások, különösen az amerikaiak motivációit illetően, időnként arra készítette a párizsi politikát, hogy megnyugtató fogódzót keressen magának a délibábokkal szemben. De a francia vezetők jól profitáltak abból a hagyományból, amely nem látta szükségét a mentegetőzésnek a nemzeti érdekek szem előtt tartása miatt. Országuk mindig akkor veszítette a legtöbbet, amikor ideológiai keresztes háborúba bocsátkozott, vagy túlságosan támaszkodott másokra, és akkor prosperált, amikor megértette az erőegyensúly parancsoló szükségszerűségét. A nemzetközi ügyek áttekintésekor a francia elnök és Nixon azonos hullámhosszon volt.

A Le Duc Thóval való első, 1970. februári titkos találkozót felhasználva Pompidou ebédre hívott meg elragadóan szép otthonába, a Párizs ősi szívében fekvő Ile St. Louis-ba, ahonnan rálátás nyílt a Notre-Dame-ra. Kifejezetten izgatottá tette a Franciaország elnökének minőségében teendő első látogatása az Egyesült Államokba. Tudósítások láttak napvilágot szerveződő tüntetésekről tiltakozásul azért, mert a franciák korszerű repülőgépeket adnak el Líbiának. Aggódott a rámenős stílusáról híres sajtónkkal való találkozások miatt is. Megpróbáltam megnyugtani mindkét vonatkozásban. (Amint később kiderült, a médiára kár volt szót vesztegetnem, mert a sajtóval magától értetődő nyugalommal bánt. A tüntetők ügye már más eset volt; a velük való szembesülés fiaszkóba torkollott.) Megbeszéltük a Nixonnal rövidesen sorra kerülő találkozója napirendjét. Hangsúlyoztam, hogy nem fogjuk zavarba hozni. A gyakorlati együttműködésre koncentrálunk, nem pedig az elméletre, amelynek alapján ez igazolható. Közöltem vele, hogy Nixon részt kíván venni a francia nagykövetségen rendezett vacsorán, ami a hivatalba lépése óta elfogadott első ilyen jellegű meghívás. Pompidou hangsúlyozta: amennyiben megkíméljük a NATO-integráció liturgiájától, készen áll

megvitatni velünk minden közös érdeklődésre számot tartó kérdést. Habár De Gaulle nemzetsvédelemmel kapcsolatos politikáját nem áll szándékában megváltoztatni, támogatja a gyakorlati együttműködést katonai téren.

Nixonnak nem volt szüksége biztatásra ahhoz, hogy az együttműködés gyakorlati oldalára koncentráljon, mivel ez megfelelt saját hajlamának. Az első találkozásán Pompidouval alkalma nyílt részletesen kifejezni az erőegyensúlyról szóló kedvelt témáját: Amerikának érdekében áll egy gazdaságilag erős Európa és Japán. Pompidou pedig kertelés nélkül rátért az öt leginkább aggasztó kérdésre – ami nem volt más, mint az *Ostpolitik*. Valamennyi kollégájához hasonlóan azt állította, megbízik ugyan Brandtban, de attól tart, hogy a politikája később kezelhetetlennek bizonyuló nacionalista tendenciákat engedhet szabadjárá. Nyugtalanította a német karakterben nyomon követhető türelmetlenség. A németek nem szenvedtek döntő vereséget a két világháborúban, mert a győzelmek kivívásához a világ többi részének egyesített erejére volt szükség. A német nacionalizmus ismét felszínre törhet, és ha a csapások megtaníthatják, hogy legyen türelemmel, még veszélyesebbnek bizonyulhat. Egy újjáéledő Németországtól való félelem késztette a Nagy-Britannia Európába lépését ellenző De Gaulle-i politika revideálására – bizonygatta Pompidou. Ennélfogva érvei nemigen különböztek Wilson két héttel korábban elhangzott okfejtésétől; mindenki Németország féken tartása érdekében akarta Angliát befogadni a Közös Piacba. Pompidou egészen odáig elment, hogy a zabolátlan német nacionalizmussal szemben ellensúlyként szolgáló London–Párizs-tengelyről elmélkedett. Anglia belépését Brandt is támogatta, még ha nyilvánvalóan más okból is; válaszolni kívánt vele azoknak a bírálóinak, akik azzal vádolták, hogy egyoldalúan a Kelet felé orientálódik. Ez volt a motivációja annak a december elején Hágában elmondott valóban korszakalkotó beszédének, amelyben sürgette Anglia belépését a Közös Piacba. Röviden szólva Brandt keleti nyitása azzal az akaratlanul előidézett következménnyel járt, hogy ösztönözte a nyugat-európai integrációt. Mivel a három legfontosabb európai vezető közül kettő gyanakvással viseltetett a harmadik által szabadjárá engedett tendenciákkal szemben, a harmadiknak gesztust kellett tennie a gyanakvások lecsillapítására. A mechanizmust a Közös Piacba való brit belépés szolgáltatta.

A Szovjetunió vonatkozásában Pompidou a De Gaulle-i irányhoz igazodott. Miközben mélyeséges bizalmatlanságot táplált az oroszok céljait illetően, és tartott növekvő erejüktől, a feszültségek enyhítésére irányuló politikát propagálta. Szerinte a szovjeteket Kína kísérti, ezért Nyugaton nyugalmat akarnak. Óhajuk a feszültségek enyhülésére ennél fogva nem érzelmi indíttatású, hanem gazdasági, politikai és katonai kényszerűség diktálja. Emellett gazdasági támogatást is szeretnének, különösen Kelet-Európa számára. A felé fognak hajlani, hogy ezt az NSZK-tól kapják meg, ám Bonn szovjet partnerként túlságosan veszélyes mind az oroszok, mind a Nyugat számára. Ezért Franciaország eltökélt abban, hogy

ne engedje meg a németeknek a lépéselőnybe kerülést vele szemben az enyhülési politikában (akaratlanul is megteremtve a Moszkvához való versenyfutás előfeltételeit). Pompidou szerint a Nyugat és Oroszország közötti kapcsolatok önmagukban is kíváncsiak, mert végső soron meggyengítik Moszkvát azzal, hogy liberálisabb és a reformok iránt fogékony elemeket bátorítanak a szovjet társadalomban. Azt azonban már nem magyarázta meg, vajon miért üdvözlőne a Kreml olyan politikát, amely a fejtegetése szerint a rendszer átalakulásához vezetne. Talán arra akart utalni vele, hogy az egymással versengő országok – különösképpen a szuperhatalmak – politikája gyakran produkál különböző elképzeléseket a jövőre nézve, és ő ebben a versenyben mellettünk teszi le a voksát. Pompidou szemében leginkább Richelieu öröksége volt az igazodási pont: egy német újjászületés megakadályozása Franciaország határai mentén fontosabb volt számára, mint a félelem egy jóval távolabb fekvő Oroszországtól, amelyet végső soron nekünk kell féken tartanunk.

Pompidou látogatása mindent elért, amit csak lehetett, tekintettel arra, hogy nem kerültek terítékre megoldást igénylő konkrét problémák. A tárgyalások szívélyesek voltak, és a két vezető hasonlóan vélekedett az európai és a NATO-ügyekről, az enyhülésről viszont már nem annyira. Gyakorlati intézkedést hoztak a bizalmas konzultáció érdekében egy közvetlen kommunikációs „forró drót” létrehozásával, kapcsolattartónak pedig Pompidou tanácsadóját, Michel Jobert-t és engem jelöltek ki. Ezenkívül vezérkari szintű kétoldalú katonai tárgyalások megkezdésében is megállapodtak. Az egyedüli disszonáns momentumra Chicagóban került sor, ahol Pompidout és feleségét letámadták a francia repülőgépek líbiai eladása ellen tiltakozó demonstrálók. A vendég kis híján lemondta a látogatás hátralevő programját. Erről csak nehezen sikerült lebeszélni; meggyőzésében segített, hogy Nixon bejelentette, részt vesz a tiszteletére New Yorkban rendezett díszvacsorán.

A történelem gyakran apró mozaikdarabkákból tevődik össze. Az incidens megerősítette Pompidou ösztönös ellenérzését az Egyesült Államokkal szemben. Intellektuálisan továbbra is elkötelezett maradt a szoros kapcsolatok mellett, emocionálisan azonban mindörökké egy Franciaország ellen irányuló inzultusnak és a feleségével szembeni súlyos udvariatlanságnak tekintette az esetet. Élete utolsó évének szenvedései közepette (a rákbetegsége végső stádiumában) ez az érzelmi elfogultság ráerősített az Európa Éve* iránt amúgy is táplált komoly nézetkülönbségre közöttünk, és indulati töltetet adott azoknak a vitáknak, ame-

* A szerző 1973-ra utal, amely az Egyesült Államok elképzelése szerint (a NATO nagyszabású modernizálásával és megújításával, betetőzve egy új atlanti szerződés megkötésével) Európa éve lett volna; helyett az USA és európai szövetségeseinek viszonya addig soha nem látott mélységbe zuhant. (A ford.)

lyeknek heveségéhez még inkább hozzájárult az elnöki stáb egyik tanácsadójából ekkorra már külügyminiszterre avanzsált Jobert, aki a korábbi, háttérben meghúzódó asszisztensből a szövetségi diplomácia nehezen kezelhető, ékesszóló nemezisévé vált.

Willy Brandt 1970 áprilisában tett látogatást Washingtonban. A megbecsülés szokatlan jeleként Nixon az (Aspen névre hallgató) elnöki lakot bocsátotta rendelkezésére Camp Davidben néhány napos pihenőhelyül a hivatalos tárgyalások megkezdéséig. Amint a fontos elnöki tárgyalások előtt immár szokássá vált, ebédem találoztam Brandttal Camp Davidben, hogy előzetes tájékoztatást nyújtsak neki Nixon álláspontjáról, és kipuhatoljam az ő nézeteit.

Brandt a nevét és az Egyesült Államok elnöki pecsétjét viselő haditengerészeti zubbonyban üdvözölt, amelyet Camp David vendégei automatikusan ajándékba kapnak. Rendkívül hízelgőnek találta a meghívást a rezidenciára (amely rendszerint zárva van a külföldi látogatók előtt), és az elnöki lak vendégszerető atmoszféráját. Nagy magabiztosságot és kedélyességet igyekezett mutatni, de világos volt, hogy aggasztja az *Ostpolitik* washingtoni fogadtatása.

Efelől megnyugtattam. Nem törekszünk alapvető irányvonalának megváltoztatására. Nem fogunk ösztönözni semmilyen meghatározott tárgyalási stratégiát, és ugyanúgy nem szólunk bele a tárgyalásai konkrét feltételeibe. Mindezekért neki kell vállalnia a felelősséget; ami minket illet, egyik fél oldalán sem kívánunk beavatkozni a német belpolitikai vitákba. Támogatjuk a célkitűzéseit, csendben maradunk a módszereit illetően, szorgalmazzuk a szoros konzultációkat szövetségeseivel, és óvunk a túlzott remények keltésétől. Biztosítjuk a partnerségünkéről, amely a legjobb garancia a tisztán nacionalista politika látens veszélyeivel szemben. Brandt rendkívül megkönnyebbült.

A Brandt és Nixon közötti találkozó meglepően szívélyes volt annak fényében, hogy egyikük sem kereste volna a másik társaságát, ha a sors nem rakja vállukra a nagy nemzetek vezetésének terhét. Nixon őszinte kétségekkel viseltetett az általa baloldalinak tekintett személyek iránt, és idegesítette Brandtnak az a szokása, hogy a tárgyalások során nagyokat tudott hallgatni. Némileg jóvátette a német választások éjszakáján elkövetett baklövését a vacsoránál elmondott baráti hangú pohárköszöntőjével, amelyben megfogadta: ezentúl minden telefonhívását a Fehér Ház diszpecserközpontján keresztül bonyolítja le, mivel amikor azon az ominózus estén maga tárcsázott, véletlenül rossz számot hívott. Ennél fontosabb volt azonban, hogy Brandt a politikája nyilvános jóváhagyásával távozhatott Washingtonból.

Emlékiraiba Brandt azt írja, hogy Nixon és én nem értettük meg fontos észrevételei egyikének lényegét, miszerint az európai biztonsági és együttműködési értekezletre szóló szovjet javaslat „újszerű kapcsolatot [képvisel] Európával, amely nem következik a legutóbbi háborúban szerzett törvényes jogokból,

és nincs kizárólagosan lefektetve az Észak-atlanti Szerződésben”.⁵ Brandt tévedett. Igenis megértettük. Egyszerűen nem tartottuk meggyőzőnek az érvelését, de úgy véltük, tapintatosabbak vagyunk, ha nem feszegjük tovább a kérdést. Az európai biztonsági értekezlet „újszerűsége” a szovjet részvétel volt a tanácskozásain. Elégge készségesek voltunk tárgyalni az oroszokkal kiemelkedő fontosságú ügyekben, ám veszélyesnek tekintettük annak sejtetését, hogy európai szerepvállalásunk legitimé tételéhez szovjet jóváhagyásra van szükség. Szerintünk egészen más alapokon kell igazolni egy európai biztonsági konferencia létjogosultságát.

Különös módon Vietnám csak alárendelt szerepet játszott az említett vezetők látogatásai során. Az európai közvélemény, legalábbis a média sugallata szerint, ellenezte a háborút. De az európai vezetők nem fogalmaztak meg kifogást. A háború idején még a legbizalmasabb eszmecserékkel kapcsolatban sem tudok felidézni semmilyen bírálatot egyetlen európai vezető részéről sem. Úgy látszott, őket is ugyanaz a dilemma bénítja meg, mint amellyel mi szembesültünk. Azért kívánták a háború minél gyorsabb befejezését, mert a saját országukban kialakult politikai feszültséget részben az amerikai egyetemekről és értelmiségi körökből származó fertőzésre vezették vissza, és mert attól tartottak, hogy a konfliktus idővel gyengítheti képességünket az ő biztonságukat is fenyegető veszélyek kezelésére. Egyúttal azonban Amerika hitelességének csorbíthatatlan maradásában voltak érdekelték. Brandt és Wilson nem kezdeményezte Vietnám szóba kerülését, és együttérző hangokat hallatott, amikor Nixon vázolta vietnámi stratégiánkat. Pompidou hangsúlyozta: ameddig az USA nyilvánvalóvá teszi azt az óháját, miszerint véget kíván vetni a háborúnak – amit nézete szerint meg is teszünk –, nem illeti kritikával a taktikánkat. Jól tudta, milyen fáradtságos és időigényes volt Franciaország számára a kivonulás Algériából. Amikor Edward Heath lett a brit miniszterelnök, energikusan úgy érvelt, hogy olyan feltételek melletti amerikai kivonulás Vietnámból, amelyeket az amerikai elszántság összeomlásaként lehet interpretálni, a szovjet agresszió újabb fordulóját szabadíthatja rá Európára. Lehetetlen megítélni, hogy ezeket a véleményeket őszintén így is gondolták-e, vagy csak tapintatos megjegyzések voltak olyan vezetőktől, akik nem tudtak befolyásolni konkrét döntéseket, és vonakodtak kockáztatni a kapcsolatukat legfőbb szövetségesükkel. De a lényegre tekintve ez úgyis mindegy. A rejtett indítékok az emlékiratok számára szolgálhatnak anyagul. A politikát a nézetek tényleges megfogalmazása befolyásolja.

A három európai vezető washingtoni látogatása nyilvánvalóvá tette: az európai politika hagyományos formái újból megpróbálnak érvényre jutni. A britek azt közölték Nixonnal, hogy felújíthatják a kontinentális hatalmak közötti erőviszonyok kiegyensúlyozójának szerepét. A franciák annak szükségességéről beszéltek, hogy a német–szovjet kapcsolatok szemmel tartása érdekében nyitva

kell hagyni a Moszkva felé vezető utat. A Washingtonban folytatott tárgyalásaik után mind a németek, mind a franciák egyértelműen közeledtek Anglia felé – alapvetően saját nemzeti indíttatásból. Az eredmény különböző motivációkon alapuló konszenzus volt Nagy-Britannia belépését illetően a Közös Piacba. De a küszöbönálló brit belépés kapcsán most először kellett közvetlenül szembesülnünk annak minden következményével, amit ezzel szabadjára engedtünk.

Kétségek a Közös Piacca kapcsolatban

Amint a kibővített Európai Közösség az elméleti síkról átlépett a gyakorlatba, világossá vált, hogy a korábbi évtizedekben dívó szentimentálisabb elméletek túl egyszerű képet festettek róla. Egy gazdaságilag erős Európa fokozottabban önmagára támaszkodó lesz, de ennek meg kell fizetni az árát. Mihelyt az EK leginkább kézzelfogható manifesztációjának tekinthető vámunió éreztetni kezdte hatását az amerikai exportra, majd az öreg kontinens a világ más részein is versenyre kelt velünk, üzleti közösségünk nyugtalan lett, és az elégedetlenségük megnyilvánulásai hamarosan befolyásolták a kormányzati döntéseket. Most első ízben váltak ellentmondásossá az atlanti kapcsolatok, így 1970 tavaszán időszerűnek láttam a hivatalos tárcaközi áttekintésük elrendelését.

1970 őszére főleg a gazdasági profilú minisztériumaink egyre erőteljesebben adtak hangot a kibővült Európai Közösség hatásaival kapcsolatos félelmeiknek. A Pentagon kipróbált és működő modelljét követve, a pénzügyi, a kereskedelmi és a mezőgazdasági tárca megalkotta a Nagy-Britanniát és (akkori ismereteink szerint) Norvégiát is* magába foglalóan bővülés előtt álló Közös Piac következményeinek „legrosszabb eshetőség” alapján történő elemzését. Valójában a világkereskedelmi és pénzügyi döntéseket uraló gazdasági monstrumot láttak benne, amely kirekeszti az amerikai mezőgazdasági termékeket és készárúkat, s fokozatosan kinyújtja gazdasági csápjait a harmadik világ felé. Ez utóbbi félelmet azok a preferenciális egyezmények keltették, amelyek értelmében a Közös Piacba tömörült országok különleges és kizárólagos kereskedelmi kapcsolatok keretében nyitnak piacukat az amerikai piac felé. A félelem azonban nem volt gyarmataikkal. Ha pedig Nagy-Britannia összes egykori gyarmata csatlakozik az exkluzív kereskedelmi jogokat garantáló egyezmények e hálózatához, a veszélyek még ennél is jóval nagyobbak lesznek. Az NSC számára frott egyik tanulmány megjegyezte:

* Az 1972. szeptember 26-án megtartott referendumon a norvég választópolgárok elutasították az ország csatlakozását az Európai Közösséghez.

Hosszú távon egy „kibővült Európával” találkozhatunk szembe magunkat, amely magában foglal egy legalább tíz teljes jogú tagot számláló Közös Piacot, az EFTA [Európai Szabadkereskedelmi Társulás] semleges államaiból álló társult tagságot, valamint preferenciális kereskedelmi egyezményeket minimum a Mediterráneummal és Afrika legnagyobb részével. Ez a blokk a világkereskedelem nagyjából felét teszi majd ki a mi 15 százalékunkkal szemben, olyan pénzügyi tartalékokkal fog rendelkezni, amelyek megközelítőleg a mieink dupláját érik, és folyamatosan le tud szavazni minket a nemzetközi gazdasági szervezetekben.

A gazdasági minisztériumok dühének lángját még magasabbra lobbantotta az elnök 1970. februári külpolitikai beszámolójának egyik kitétele, amely azoknak az olvasatában, akik nem vettek részt a megfogalmazásában, korlátozás nélküli felhatalmazással ért fel az európai gazdasági nacionalizmusra:

Nem csökkent támogatásunk mértéke az EK megerősödésére és kiszélesítésére. Tudatában vagyunk annak, hogy az érdekeinkre szükségszerűen hatással lesz Európa fejlődése, és előfordulhat, hogy áldozatokat kell hoznunk a közös érdek érvényesítésében. Tekintetbe vesszük, hogy egy valóban egyesült Európáért fizetendő lehetséges árnál többet nyom a latban a Nyugat mint egységes egész politikai vitalitása.

A pénzügy és más tárcák vélekedése szerint ez a passzus a ránk nehezedő európai gazdasági nyomást ösztönzi. Ám felelőtlen kormány lett volna az, amelyik a nagy valószínűséggel amerikai válaszlépéseket kiváltó politikáját egyetlen kontextusból kiragadott és kétértelmű mondatra alapozza. Mindenesetre a passzus hasznos kiindulópontnak bizonyult egy tárcaközi vitához. Amit a gazdasági minisztériumok akartak és komoly szándékkal elő is terjesztettek egy május 13-i tárcaközi értekezleten, az elnöki jelentés hivatalos „újraértelmezése” volt – valójában hadüzenet a preferenciális rendszer, sőt talán az Európai Közösség egész koncepciója ellen is. A gazdasági minisztériumok azt követelték, hogy a brit belépésről a döntést az Egyesült Államok és az Európai Közösség között kell meghozni.

A State Department (no nem azért, mintha elemi kotelessegenek érezte volna az általam és a stábom által megfogalmazott jelentés védelmét) megdöbben a korábban és mindeddig az amerikai külpolitika egyik állandó attribútumának tekintett cél elleni támadástól. Hiszen éppen mi szorgalmaztuk a bővítést és az Európai Közösség további integrációját, különösen a hatvanas években, sőt időnként nagyobb buzgalommal, mint maguk az érintettek. Az európai politika ez idáig vitán felül állóan a State Department európai osztályának kizárólagos felségterülete volt, amely a Nagy-Britannia belépésétől eltérő minden alternatívát eleve ki-

zárt. Most pedig, amikor a projekt oly közel állt a beteljesüléshez, az ellenszegülés nem valamilyen akadékoskodó franciától érkezett, hanem arról a helyről, ahonnan a legkevésbé volt várható: az Egyesült Államok kormányától – márpedig ez nemcsak a folyamat lényegét, hanem az apparátusi munka kiválóságát is veszélyeztette. Az európai osztály a halogatás és ködösítés hagyományos taktikájához folyamodva állt ellen. Hosszú órák teltek el annak megvitatásával, vajon a brit belépésről szóló tárcaközi dokumentumban az álljon-e, hogy az európai integráció problémákat „fog” jelenteni, vagy problémákat „jelenthet”. A külügy derekasan küzdve harcolt minden olyan általánosító megfogalmazás ellen, amely a kibővített EK negatív gazdasági következményeire utalna. Attól tartott, hogy a kapóra jövő amerikai ellenállás bűnbakként szolgálna, ha a brit belépésről szóló tárgyalások bármely oknál fogva megszakadnának.

Noha a State Department elvont értelemben helyesen gondolkodott, nem vette figyelembe a politikai realitásokat, különösen egy kongresszusi választási évben. Vállalta az állásfoglalásában rejlő kockázatot, miszerint olyan helyzetbe manőverezi magát, amelyben „puhának” tűnik az amerikai érdekek védelmében. A kongresszusi hangulat hamarosan kifejezésre is jutott egy nyíltan Európa és Japán ellen irányuló felettébb diszkriminatív kereskedelmi törvénytervezetben. Ezt olyan rendkívül befolyásos személyek szorgalmazták, mint Wilbur Mills, az Adóügyi Házbizottság elnöke. A tervezet magas protekcionista korlátokat emelt volna bizonyos importárúk, különösen a ruhaneműk és a cipők előtt. 1970 nyarán és őszén nyílt kereskedelmi háború fenyegetett; a Közös Piac országai minden bizonnyal ellenintézkedéseket vezettek volna be a mezőgazdasági exportunkkal szemben. Július 2-án Paul McCracken figyelmeztette az elnököt a veszélyre, és felkérte, lépjen közbe Millsnél.

Lényegében egyetértettem McCrackennel és a külüggyel. Sosem osztottam azt a nézetet, hogy egy egységes Európa automatikusan, nagy sietve magára akar-ná vállalni a terheinket. Véleményem szerint az ötvenes és a hatvanas években túl egyoldalú stratégiai választás mellett döntöttünk. Európa gazdasági egységesülésének hangsúlyozásával annak a dimenzióknak adtunk nyomatékot, amelyben velünk szembeni versengés a legvalószínűbb volt, és ahol érdekeink a legnagyobb valószínűséggel eltértek egymástól. Azzal, hogy védelmi téren elleneztük az európai egységet – legalábbis az 1954-es kezdeti tervezet kudarca után –, leértékel-tük azt a területet, ahol az atlanti érdekek a leginkább egybeestek. De részemről támogattam az európai egység valamilyen formáját, ellentétben az egymással szemben álló nemzetek kakofóniájával, amelyek gyengesége előbb-utóbb oda vezetne, hogy lemondanak a komoly odafigyelésről a külpolitikára, miáltal funkcionálisan, ha nem éppen ténylegesen, semlegességpártivá válnak. És nem kockáztathattuk az európai egység zátonyra futtatását anélkül, hogy ne gyengítsük épp azoknak a csoportoknak a politikai befolyását a kontinensen, amelyek mindeddig egy erős

atlanti szövetséget támogattak. A Nyugat geopolitikai érdekében állt a kapcsolat Nyugat-Európa és Afrika nagy része, valamint az olyan mediterrán államok között, mint Spanyolország, Marokkó és Tunézia, Izraeltól már nem is beszélve. A politikai ostobaság netovábbja lenne akadályozni e kulcsfontosságú országok kapcsolatát Európával.

Az elnöknek június 30-án írt memorandumomban határozottan kiálltam külpolitikai céljaink mellett. A ruhaneműkkel és a cipőkkel való büntetés ingatag belpolitikai helyzetben levő államokat sújtana: Spanyolországot, ahol el-fajulhatnak a támaszpontokat érintő tárgyalásaink, és kockáztatnánk a kapcsolatainkat a Franco utáni rendszerrel, Olaszországot, ahol a kommunizmus térnyerésének lehettünk tanúi, valamint Japánt. Egy elnöki döntés befolyásolá-sához azonban nem elég ellenezni egy előterjesztést; alternatívát is ajánlani kell. Nemzetközi vonatkozásban tárgyalást javasoltam, ahol gondjainkat az Európai Közösség elé tárjuk, hazai viszonylatban pedig olyan mechanizmust ajánlottam, amely lehetővé tenné a gazdasági tárcák számára nézeteik megismertetését az el-nökkel. Az NSC Államtitkári Bizottságát kibővítenénk a gazdasági minisztériumokkal, így folyamatos tájékoztatást kapnának az Európai Közösség gazdasági hatásáról. A tervezet valójában olyan eszköz volt, amely engedi a gazdasági tár-cáknak a „győzelmet” az elnöki beszámoló újraértelmezésében, de azért, hogy a bizottság e témával foglalkozó elnöki tisztét a State Department látja el, az ügyet külpolitikai, nem pedig gazdasági kérdésként kezeli. Az az igény, hogy a vi-tatott kérdések kerüljenek az elnök elé – amit annyira szívükön viseltek a State Department dominanciájától tartó említett tárcák – garantálta, hogy nekem módom nyíljék belefolyni a dolog menetébe (sőt még az utolsó szó is az enyém lehetne), ha a tisztán gazdasági megfontolások azzal fenyegetnének, hogy fölébe kerekednek a külpolitika parancsoló szükségszerűségeinek.

Az Egyesült Államok október 10-én kezdett tárgyalásokat az Európai Közös-séggel. Az európai delegációt a liberális nyugatnémet Ralf Dahrendorf vezette (ez európai értelmezésben a politikai spektrum centrumát és a szabad vállal-kozást preferáló párt képviselőjét jelentette). Az október 15-én velem folytatott tárgyalásán Dahrendorf „mélységes aggodalmának” adott hangot az amerikai kereskedelempolitika irányait illetően. Ugyanakkor az EK kilátásaira vonatkozó elemzése sem volt túlságosan biztató. Várta a britek belépését, de úgy vélte, az Európai Közösség már nem gondolkodik politikai egységben; a gazdasági integ-rációt csupán öncélúan fogja szorgalmazni. Pontosan ezt írtam le számunkra leg-rosszabb fejleményként a május 13-i tárcaközi értekezleten. Kompenzáló hatású politikai haladás nélkül a brutális versengéshez és az amerikai válaszcspáshoz vezető gazdasági integráció elkerülhetetlenül aláássa a szövetség támogatottságát az Atlanti-óceán mindkét partján.

Az Egyesült Államok és Európa közötti ingatag és egyre feszültebb kapcsolat

az elnök egyik kommentjében is tükröződött. Egy november 13-i feljegyzésre, amelyben naprakészen tájékoztattam az Európai Közösséggel folytatott tárgyalásokról, a következőt írta: „K. – Úgy tűnik számomra, hogy mi »tiltakozunk«, és továbbra is a rövidebbet húzzuk az EK-val való üzleti kapcsolatainkban. Az első számú példa a mezőgazdaság. A kongresszus egész egyszerűen nem lesz hajlandó tolerálni ezt a túl passzív hozzáállást a képviselőink részéről a tárgyalásokon.” Nixon túlságosan is atlantista volt ahhoz, hogy kivárja az ártalmas csatározás végét. A protekcionista trend túl erős volt, Millst nem lehetett meggyőzni, a korlátozó kereskedelmi törvényhozás pedig 1970 nyarán és őszén továbbra is végig függőben maradt a kongresszusban. Bizonyos mértékig a csendes többség töltötte ki a mérgét amiatt, hogy Amerikával csak úgy „labdázunk” a világban. Kereskedelmi tárgyalásaink Európával csaknem egy éven át húzódtak minden konkrét eredmény nélkül, amíg Nixon 1971-ben a problémát legalább időlegesen *ad acta* nem tette az augusztus 15-én hozott drámai döntésével, amikor 10 százalékos pótlólagos illeték kivetését rendelte el minden importcikkre, véget vetve a dollár aranyra konvertálhatóságának, és rendet teremtve az ár- és bérszabályozásban.

Az első kapcsolatfelvételek tanúsága szerint tehát a nyugati szövetség ambivalensnek bizonyult a közös védelem kérdésében, bizonytalannak a Kelettel való viszonyt illetően, és csupán az Európai Közösség bővítésében mutatkozott egységnek, ami azonban gazdasági ellentétet robbantott ki az Egyesült Államokkal. De a konzultációs folyamat a közös célok egyre világosabb megfogalmazásához vitt el. A nyugati vezetők kezdték megérteni a fundamentális kérdéseket. Kezdetét vette a helyes kérdések feltevése – még úgy is, hogy a közösen elfogadott válaszok kidolgozásáig alighanem el fog telni némi idő. A demokráciák közötti konszenzus a lényegükből eredően sokkal összetettebb, mint a tekintélyelvű államokkal való tárgyalás. A gyámságtól a partnerségig ívelő fejlődés sosem egyszerű. Ám a nyugati szövetség most rá tudott állni erre a fejlődési pályára, bebizonyítandó, hogy a szabad népek összefogása prosperálni képes egy új generációban.

JEGYZETEK

2. FEJEZET

Az ártatlanság kora – Az átmeneti időszak

1. Michel Crozier: *The Bureaucratic Phenomenon* (Chicago: University of Chicago Press, 1964), 44–55., 187–198.
2. Melvin R. Laird (bev.): *The Conservative Papers* (Garden City, N.Y.: Anchor Books, Doubleday & Co., 1964).
3. Lásd pl. Roger Morris: *Uncertain Greatness* (New York: Harper and Row, 1977), II. fejezet: „*Coup d'Etat* at the Hotel Pierre”.
4. Az idevágó passzus Nixon első beiktatási beszédéből a következő:
A konfrontáció időszaka után most a tárgyalások korába lépünk.
Hadd tudja meg minden nemzet, hogy ennek az adminisztrációnak a hivatali ideje során kommunikációs vonalaink nyitva lesznek.
Nyitott világot szeretnénk – nyitottat az eszmékre, nyitottat az áruk és az emberek cseréjére –, egy olyan világot, amelyben egyetlen nép, legyen nagy vagy kicsi, sem él dühödt elszigeteltségben.
Azt nem remélhetjük, hogy mindenkit a barátunkká tegyünk, de azt megpróbálhatjuk, hogy senkit se tegyünk ellenségünké.
Azokat, akik az ellenségeink lennének, békés versenyre hívjuk – nem a területfoglalásban vagy az uralom kiterjesztésében, hanem az emberi élet gazdagításában.
Ahogy felfedezzük a világűr messzeségeit, menjünk együtt ezekbe az új világokba – nem mint új meghódítandó világokba, hanem közös új kalandként.
Azokkal, akik készek csatlakozni, működjünk együtt a fegyverek ránk nehezedő terhének csökkentésében, a béke építményének megerősítésében, a szegények és az éhezők felemelésében.
De azok számára, akiket megkísértene a gyengeség, ne hagyjunk kétséget afelől, hogy olyan erősek leszünk, amennyire kell, és olyan hosszú ideig, ameddig kell.

3. FEJEZET

Egy újonc politikus meggyőződése

1. A „feltartóztatás” fogalmával a *Nuclear Weapons and Foreign Policy* (New York: Harper and Bros., 1957) című könyv 2. fejezetében foglalkoztam. Kiváló elemzés olvasható még in Coral Bell: *Negotiation from Strength* (New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1963).
2. US Congress, Senate, Committee on Armed Services and Committee on Foreign Relations [Az Egyesült Államok Kongresszusa, szenátus, Fegyveres Szolgálatok Bizottsága és Külügyi Bizottság]: *Hearings on the Military Situation in the Far East*, 82. kongresszus, 1. ülés, 1951, 2083.
3. Beszéd a walesi Llandudnóban, 1948. okt. 9., idézi a *New York Times*, 1948. okt. 10.
4. „Central Issues of American Foreign Policy”, in Kermit Gordon (szerk.): *Agenda for the Nation* (Washington: The Brookings Institution, 1968), 614.

4. FEJEZET
Európai utazás

1. "Central Issues of American Foreign Policy", in Kermit Gordon (szerk.): *Agenda for the Nation* (Washington: The Brookings Institution, 1968), 595.
2. *The Troubled Partnership: A Re-appraisal of the Atlantic Alliance* (New York: McGraw-Hill, 1965), 40.
3. Lásd Walt W. Rostow: "Limits and Responsibilities of American Power", beszéd a texasi A & M Egyetemen, 1968. dec. 4. (in *Department of State Bulletin*, LX. kötet, 1541. szám, 1969. jan. 6.)
4. Lásd Francis M. Bator: "The Politics of Alliance: The United States and Western Europe", in Gordon (szerk.): *Agenda for the Nation*, 339.
5. Alastair Buchan: *Europe's Futures, Europe's Choices* (New York: Columbia University Press, 1969), vii.
6. Lásd André Malraux: *Felled Oaks: Conversation with de Gaulle* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971), 30.
7. "Central Issues of American Foreign Policy", in Gordon (szerk.): *Agenda for the Nation*, 599.
8. De Gaulle elnök felszólalása 1960. május 31-én, in *Major Addresses, Statements and Press Conferences of General Charles de Gaulle, May 19, 1958–January 31, 1964* (New York: French Embassy, Press and Information Division, 1964) 75.
9. Uo., 78.
10. Sajtókonferencia, 1962. máj. 15., *Major Addresses*, 176.
11. Sajtókonferencia, 1960. szept. 5., *Major Addresses*, 92–93.

5. FEJEZET
Nyitás Moszkva és Washington között

1. V. I. Lenin: *Selected Works* (New York: International Publishers, 1943), 9. kötet, 242. és 267., idézi Nathan Leites: *A Study of Bolshevism* (Glencoe, Ill.: The Free Press, 1953), 347.
2. Nyikita Hruscsov: Report to the Twentieth Party Congress of the CPSU, February 1956., *Current Digest of the Soviet Press*, 8. kötet (1956. márc. 7.), 11–12.
3. Nyikolaj Podgornij a *Prauda*-ban, 1973. nov. 20.
4. Lenin: *Selected Works*, 10. kötet, 119., idézi Leites, 495.
5. Michael T. Florinsky: *World Revolution and the USSR* (New York: The Macmillan Co., 1933), 216.
6. V. I. Lenin: *Selected Works*, 1943, 123.
7. "The Soviet Union and the West", in *The Soviet Union and the West* (New York: The Macmillan Co., 1944), 406.
8. Averell Harriman: *Peace with Russia* (New York, 1959), 168.
9. "Why We Treat Different Communist Countries Differently", Rusk [külügy]miniszter beszéde, Washington, D. C., 1964. febr. 25. (in *Department of State Bulletin*, L. kötet, 1290. szám., 1964. márc. 16., 393.)
10. Robert E. Sherwood: *Roosevelt and Hopkins: An Intimate History* (New York: Harper and Bros., 1948), 870.
11. Lásd Max Frankel: "Where Do We Go From Victory?" *The Reporter*, 1962. nov. 22., 24.

12. Macmillan zárónyilatkozata a genfi külügyminiszteri konferencián, 1955. nov. 16., idézi a *Documents on International Affairs 1955* (Oxford: Royal Institute of International Affairs, 1958), 73–77.
13. "Central Issues of American Foreign Policy", in Kermit Gordon (szerk.): *Agenda for the Nation*, (Washington: The Brookings Institution, 1968), 609.
14. *The Necessity for Choice* (New York: Harper and Bros., 1961), 195–196.
15. Zbigniew Brzezinski: "Peace and Power", *Encounter*, XXXI. kötet, 5. szám (1968. nov.), 13.
16. Marshall D. Shulman: "The Future of the Soviet-American Competition", in *Soviet-American Relations and World Order: The Two and the Many*, Adelphi Paper, 66. szám (London: Institute for Strategic Studies, March 1970), 10.
17. Clifford beszédét idézi Albert Gore szenátor in US Congress, Senate, Committee on Foreign Affairs [az Egyesült Államok Kongresszusa, szenátus, Külügyi Bizottság]: *Strategic and Foreign Policy Implications of ABM Systems, Hearings before the Subcommittee on International Organization and Disarmament Affairs* [Nemzetközi Szervezetek és Leszerelési Ügyek Albizottsága], 91. kongresszus, 1. ülés, 1969. márc. 21., 165.
18. Lásd pl. Stephen S. Rosenfeld: "Nixon's Trip Plans May Affect Talks", *Washington Post*, 1969. júl. 6.; James Reston: "President Nixon's Avoidable Blunders", *New York Times*, 1969. jún. 29., és a *New York Times* vezércikke, 1969. jún. 30.

6. FEJEZET
Lépésről lépésre Kína felé

1. *U.S. News & World Report*, 1968. szept. 16., 48.
2. *The Necessity for Choice* (New York: Harper and Bros., 1961), 202. Az Európáról szóló (1965-ben publikált) könyvemben láttam némi figyelemre méltó vonást De Gaulle elnök koncepciójában, miszerint Kína szükséges ellensúlyt képez a Szovjetunióval szemben, habár egyúttal afelé is hajlottam, hogy Kínára az Egyesült Államok „globális felelősségvállalásai” útjában álló objektív problémaként tekintsek. *The Troubled Partnership* (New York: McGraw-Hill, 1965), 59–60.
3. A legtöbb, amit az Usszuri folyónál történekekről tudunk, a két fél által közzétett beszámolókon alapszik. Ezek elemzését lásd in Thomas W. Robinson: *The Sino-Soviet Border Dispute: Background, Development, and the March 1969 Clashes*, The Rand Corp., 1970. aug. (RM–6171–PR), valamint Neville Maxwell: "The Chinese Account of the 1969 Fighting at Chenpao", *The China Quarterly*, 56. szám (1973. okt.–dec.), 730.
4. Maxwell: "The Chinese Account", 731.
5. Lásd a *Washington Post* 1973. szept. 12-én közzétett cikkét, amely a Kínai Nemzetbiztonsági Tanács elnökének a Szovjetunióval szembeni megállapításait tárgyalja.

7. FEJEZET
Védelmi politika és stratégia

1. Kuznyecovot idézi in Charles E. Bohlen: *Witness to History 1929–1969* (New York: W. W. Norton and Co., 1973), 495–496.
2. Albert Wohlstetter: "Is There a Strategic Arms Race?" *Foreign Policy*, 15. szám (1974. nyár), 3–20.; "Rivals But No 'Race'", *Foreign Policy*, 16. szám (1974. ősz), 48–81.

3. J. William Fulbright szenátor könyvének ez volt a címe: *The Pentagon Propaganda Machine* (New York: Random House, 1970, és Vintage Books, 1971)
4. Erwin Knoll és Judith Nies McFadden (szerk.): *American Militarism 1970* (New York: The Viking Press, 1969), 11. Lásd még John W. Finney: "45 in Congress Seek Rein on Military", *New York Times*, 1969. jún. 3.
5. Neil Sheehan: "Congress Group Hopes to Use ABM Fight to Curb Other Arms", *New York Times*, 1969. júl. 10.
6. Lásd *Congressional Quarterly*, 1969. máj. 30., 847. Lásd még a vezércikket a *Saturday Review* 1969. március 8-i számában ("The Anti-Ballistic Missile Decision: President Nixon's Vietnam?"), újranyomva a *New York Times*-ban, 1969. márc. 11., 19.
7. Carl Kaysen: "Military Strategy, Military Forces, and Arms Control", in Kermit Gordon (szerk.): *Agenda for the Nation* (Washington: The Brookings Institution, 1968), 549–584. (idézet az 549–550. oldalon); Charles L. Schultze: "Budget Alternatives after Vietnam", uo. 13–48.
8. Graham Allison, Ernest May és Adam Jarmolinskij: "Limits to Intervention", *Foreign Affairs*, 48. kötet, 2. szám (1970. jan.), 246.
9. *New York Times*, 1969. ápr. 21.
10. *New York Times*, 1969. máj. 18.
11. *New York Times*-vezércikkek, 1969. febr. 7. és febr. 9.
12. Abram Chayes és Jerome B. Wiesner (szerk.): *ABM: An Evaluation of the Decision to Deploy an Antiballistic Missile System*, Edward M. Kennedy szenátor bevezetőjével (New York: Harper and Row, 1969)
13. Edward M. Kennedy szenátor közlése a politikai prioritásokat meghatározó demokrata párti bizottság [Committee on National Priorities, Democratic Policy Council] előtt, 1970. febr. 24. Lásd még *New York Times*, 1970. febr. 25.
14. Nixon megjegyzései, noha eredetileg háttér-információként hangzottak el, később megjelentek a *Public Papers of the Presidents of the United States: Richard Nixon: 1969* 1969. évi kötetében (Washington: US Government Printing Office, 1971), 544–556.

8. FEJEZET

Vietnám gyötrelmei

1. Annak, hogy még az 1960-as évek elején is minden fontos döntés köztudott volt, meggyőző bizonyítékaul szolgál Henry Fairlie "We Knew What We Were Doing When We Went Into Vietnam" című cikke. (*Washington Monthly*, 1973. máj.)
2. "The Viet Nam Negotiations", *Foreign Affairs*, 47. kötet, 2. szám (1969. jan.), 211–234.
3. Az NSC stábjának a szövegben hivatkozott összefoglalását a kormányhivataloknak az NSSM 1-re adott válaszairól a titkos dokumentumok megszallottjai olvashatják a *Washington Post* 1972. április 25-i számában.
4. Lásd 12. fejezet, 11. jegyzet.
5. Az 1907-es hágai egyezmény értelmében egy semleges ország köteles nem megengedni, hogy a területét egy háborúban álló ország felhasználhassa. Ha az illető semleges ország nem képes vagy nem hajlandó ezt megakadályozni, a másik hadviselő félnek joga van ennek megfelelő ellenakció végrehajtására. Lásd John Stevenson külügyminisztériumi jogtanácsos felszólalását a New York-i Ügyvédi Kamara előtt 1970. május 28-án, amelyben elmagyarázta jogi álláspontunkat az amerikai és dél-vietnámi erők által 1970. április 30-a és június 30-a között Kambodzsában végrehajtott hadműveletekkel kapcsolatban (in *Department of State Bulletin*, LXII. kötet, 1970. jún. 22., 765–770).

6. A teljes létszámban jelen levő Igazságügyi Házbizottság 26–12 arányban az elnök vád alá helyezését indítványozó előterjesztés ellen szavazott. Az idézett színpompás kifejezések és mások megtalálhatók in US Congress, House, *Report of the Committee on the Judiciary on the Impeachment of Richard. M. Nixon, President of the United States*, 93. kongresszus, 2. ülés, 1974. aug. 20.; 298. (Waldie képviselő: „a semleges Kambodzsa súlyos bombázása”); 308. (Drinan képviselő: „az elnöki magatartás még megdöbbentőbb...” stb.); lásd még 307. és 312. (Drinan képviselő: „súlyos bombázás” és „súlyos bombázás egy semleges országban”), valamint 328. (Holtzman képviselő és kilenc társa: „egy semleges ország szisztematikus bombázása”).
7. Robert F. Kennedy: *To Seek a Newer World* (Bantam Books, 1968. ápr.), különösen a 207–218. oldal. Kennedy így írt: „A kivonulás most lehetetlen” (186.), és „Egy tárgyalásos rendezés minden bizonnyal kevesebbet ér, mint a győzelem bármelyik fél számára. [...] Mivel ha bármelyik fél engedne a minimális feltételeiből, az valójában a megadást jelentené.” (196–197.)
8. Lásd John W. Finney: "Rockefeller Coup Gave Platform a Dovish Tone", *New York Times*, 1968. aug. 6.
9. Clark M. Clifford: "A Viet Nam Reappraisal", *Foreign Affairs*, 47. kötet, 4. szám. (1969. júl.)
10. Nixon július 15-i keltezéssel Ho Si Minh-nek írott levelének szövegét és Ho válaszát a Fehér Ház Nixon 1969. november 3-i, Vietnámról szóló beszédével egyidejűleg hozta nyilvánosságra.
11. MEMORANDUM AZ ELNÖKNEK, 1969. szeptember 10.

KÜLDI: Henry A. Kissinger

TÁRGY: A jelenlegi helyzetünk Vietnámban

Mélyszéges nyugtalansággal tölt el a jelenlegi helyzetünk Vietnámban. Ez az emlékeztető az aggodalmam okairól nyújt önnek tájékoztatást. Nem foglalkozik alternatív lépésekkel, hanem megfontolandó háttér-információul szolgál. A javaslataim már ismerősek ön előtt.

Miközben az idő múlása nem kedvez sem nekünk, sem ellenségünknek, gyorsabban dolgozik a mi stratégiánk ellen, mint az övék ellen.

Ahogy én látom, ennek a pesszimista nézetnek az alapja részben Hanoi stratégiája, részben a mi stratégiánk egyes elemcinek valószínűsíthető sikere.

1. Az USA stratégiája

Valójában három egymással rendkívül szorosan összefüggő fronton igyekszünk megoldani Vietnám problémáját: (1) az USA-n belül, (2) Vietnámban, és (3) diplomáciai síkon. Ahhoz, hogy a diplomáciával elérjük alapvető céljainkat, elfogadhatóan sikeresnek kell lennünk a másik két front *mindegyikén*.

A) Egyesült Államok

A közvélemény önmagukra gyakorolt nyomása a háború gyors megoldására növekedni fog – és azt hiszem, nagyon erősen növekedni fog – az elkövetkező hónapokban. Mert lehet ugyan, hogy a közvélemény-kutatások szerint az amerikaiak nagy számban elégedettek most azzal, ahogyan az adminisztráció kezeli a háborút, a támogatás elpárolgásának jelei egyértelműen látszanak. Mindenki tud az októberre tervezett diáktüntetésekéről, és habár az amerikaiak közül sokan ellenezni fogják a diákok akcióit, ezek emlékeztetik majd őket arra, hogy maguk is ellene vannak a háború folytatásának. Amint az alábbiakban kifejtem, nem hiszem, hogy a „vietnámizálás” komolyan csökkenteni tudja

a háború befejezése érdekében ránk nehezedő nyomást, sőt, ami azt illeti, egy bizonyos ponton túl még meg is növelheti. Különösen jelentős tényező számos „mérsékelt” vezető véleményformáló erő egyértelmű szembenállása, kiváltképp a sajtóban és Keleten [értsd az USA keleti részén] (például a *Life* folyóiraté). Az intenzív közérdeklődés feléledésének eredménye szükségszerűen a közvélemény polarizálódása lesz. Akkor pedig ön valahogy ugyanabba a helyzetbe kerül, mint Johnson elnök, habár az ön helyzetének lényege más. A héják és a galambok közé szorulva találja majd magát.

Ezeknek a nyilvános presszióknak az amerikai kormányra gyakorolt hatása az lesz, hogy még hangsúlyosabbá válik a belső megosztottság, amely már amúgy is egyértelmű a közvélemény és Hanoi előtt. A kormányhivatalnokoknak a héják vagy a galambok lecsillapítása érdekében tett kijelentései összszavarják ugyan Hanoit, de egyúttal meg is erősítik abban a törekvésében, hogy kivárással játsszon ellenünk.

B) Vietnám

A vietnámi fronton három tényezőt kell tekintetbe vennünk – (1) törekvésünket „a háború megnyerésére” hadműveletekkel és pacifikációval, (2) a „vietnámozálást”, és (3) a DVK [dél-vietnámi kormány] politikai helyzetét.

- (1) Nem hiszem, hogy jelenlegi terveink alapján meg tudjuk nyerni a háborút két éven belül, habár a sikerünk vagy kudarcunk abban, hogy veszteségeket okozunk az ellenségnek, továbbra is nagyon fontos marad.
- (2) A „vietnámozálás” esetében két szempontot kell figyelembe vennünk: annak kilátásait, hogy lehetővé váljon számunkra a háború áthárítása a vietnámiakra; valamint a Hanoira és a közvéleményre gyakorolt hatását. Nem vagyok optimista afelől, hogy a dél-vietnámi fegyveres erők a jelenlegi terveinkben előirányoztnál nagyobb részt tudnak magukra vállalni a teherből. Ezek a tervek azonban harminc hónapos időszakot neveznek meg, amely alatt a háború terheit át kell hárítanunk a DVK-ra. Nem hiszem, hogy lenne ennyi időnk.

Ezenkívül a „vietnámozálás” egyre súlyosabb problémákba fog ütközni a megvalósítása folyamán.

- Az amerikai csapatkivonás olyan hatást gyakorol az amerikai közvéleményre, mint a sós mogyoró: minél több amerikai katona jön haza, annál többet akarnak itthon látni. Ez végül az egyoldalú kivonulás követeléséhez vezethet – talán már egy éven belül.
- Minél több csapatot vonunk ki, Hanoi annál inkább felbátorodik – ők az utolsók, akiket becsaphatunk a dél-vietnámiak azon képességét illetően, hogy majd a helyünkbe tudnak lépni. Két opció van a kezünkben: a folyamat megzavarása céljából menetközben támadhatják a DVK-erőket, vagy addig várnak, amíg nagyrészt már kivonultunk, mielőtt ezt tennék (valószínűleg egy erősebb beszivárgást követő időszak után).
- Minden egyes kivont amerikai katona relatív értelemben egyre fontosabbá válik a Dél-Vietnámban tett erőfeszítéseink szempontjából, mivel az amerikai erők nagyobb hányadát fogja képviselni, mint az elődje. (Természetesen nem kell folytatnunk a harcoló alakulatok kivonását, ehelyett hangsúlyozhatjuk, hogy segédcsoportokról van szó. Előbb-utóbb azonban nem kerülhetjük meg az ottani műveleteink lényegét.)
- Egyre nehezebb lesz fenntartanunk a maradék harci szellemét, az édesanyjunktól már nem is szólva.
- A „vietnámozálás” esetleg egyáltalán nem vezet az amerikai veszteségek csökkenéséhez egészen a legutolsó fázisáig, mivel veszteségeink aránya független lehet a Dél-

Vietnámban tartózkodó csapataink összlétszámától. Hetente százötven amerikai katona megöléséhez az ellenségnek az erőink mindössze egy töredékét kell megátmadnia.

- A „vietnámozálás” a DVK bázisának kiszélesítésétől függ, és Thieu új kormánya nem szélesebb szignifikánsan, mint a régi (lásd alább). A DVK kibővítésének legjobb módja az lenne, ha azt a benyomást keltjük, hogy a saigoni kormány győzelemre áll, vagy legalábbis szilárd. Minél nagyobb a bizonytalanság a háború kimenetelében, annál kisebb a „vietnámozálás” esélye.
- (3) A DVK-val kapcsolatban van egy dilemmánk: a jelenlegi DVK nem tud sokkal messzebb menni egy politikai rendezés irányába anélkül, hogy ne veszélyeztetné súlyosan a saját létét, de mindaddig még ahhoz sem ment elég messzire, hogy egy ilyen rendezés valószínű lehessen.

Thieu kudarca a kormánya „kibővítésére” zavaró probléma, ám nem azért, mert nem sikerült bevennie a saigoni teaházi politikusok nagyobb választékát, hanem azért, mert ezek a politikusok nyilvánvalóan nem hiszik, hogy Thieu-höz és a kabinetjéhez sok remény fűzhető a hatalom jövőbeni megtartását illetően, és mert az új kormány nemigen keresi a kapcsolatot azokkal a neutralista figurákkal, akik egy későbbi rendezésben szerepet játszhatnak. Arról az országos dimenziójú kudarcáról már nem is beszélve, hogy politikailag megerősödjön a nem katolikus falvakban. Ezenkívül az amerikai csapatok kivonulása után Thieu jobban függővé válik a dél-vietnámi hadsereg politikai támogatásától.

C) Diplomáciai front

Ennélfogva a haladás kilátásai Vietnámban nem elegendőek ahhoz, hogy Hanoit tényleges engedmények megtételére lehessen rávenni Párizsban. Kérleltetlenségük másik alapja a Vietnám-politikánkkal szembeni egyre növekvő amerikai ellenállás számításba vétele. Úgy néz ki, mintha arra rendezkedtek volna be, hogy megpróbáljanak kivárással játszani ellenünk.

2. Hanoi stratégiája

Nem kétséges, az ellenségnek komoly veszteségeket okoztak a szövetséges katonai akciók délen, ezért ott nem képes tartósan magánál tartani a kezdeményezést. A statisztikai adatok az ellenség által kezdeményezett harci tevékenységekről, valamint Giap [Vo Nguyen Giap tábornok, észak-vietnámi védelmi miniszter és vezérkari főnök] legutóbbi megnyilatkozásai Hanoi tudatos döntésére utalnak az „elhúzó hadviselés” stratégiájára való berendezkedésre. Ez kis létszámú egységekkel végrehajtott akciókból áll „csúcsponti” rajtaütésszerű támadásokkal, és a hangsúly áthelyezését jelenti amerikai veszteségek okozására (különösen rakétatámadásokkal és aknavetítéssel). A harci eseményeknek ez a formája egyértelműen ősös stratégiát jelez, amelynek a célja lelektani, nem pedig katonai vereség mérése az USA-ra.

E véleményt a stratégiájukról az ellenséges beszivárgásra vonatkozó becsléseink is alátámasztják. A hírszerzési becslések szerint a növekvő otthoni nehézségeik ellenére képesek lennének több emberrel is beszivárogni. Egyetlen logikus oka annak, hogy eddig miért nem tették meg, az lehet, hogy – legalábbis néhány hónapig – nem volt szükségük több emberre az olcsó elhúzó hadviselés folytatásának támogatására. A legvalószínűbb magyarázat alapján esetleg egy *de facto* kölcsönös kivonulásra irányuló szándékot próbálnak meg „jelezni” felénk – ezzel nem lehet nem számolni. Erre utaló diplomáciai jelzést azonban nem kaptunk – kivéve azt, hogy Xuan Thuy összekapcsolja a rendezés katonai

és politikai programját –, és véleményem szerint nem bíznak meg bennünk eléggé ahhoz, hogy katonáik nagyobb százalékát „vonják ki”, mint amennyit mi eddig kivontunk.

Az, hogy Hanoi a kivonulásunkra játszó kiharás stratégiáját tette magáévá, egyaránt beleillik a függetlenségi háborúja megvívásának módját meghatározó doktrínájába és abba, hogy egyre komolyabb problémákra számít az Egyesült Államok részéről.

3. Következtetés

Röviden szólva nem hiszem, hogy elegendő kézzelfogható haladást tudunk elérni Vietnámban az eddig követett irány tartásához az USA-n (és az USA kormányán) belül, Hanoi pedig olyan stratégiát tett magáévá, amelyet minden bizonnyal képes lesz fenntartani egy ideig – kivéve egy olyasfajta eshetőség bekövetkeztét, mint például a kínai–szovjet ellenségeskedések. Innen a növekvő aggodalmam.

12. Az elnöknek 1969. szeptember 11-én megküldött memorandumom többek között eképpen érvelt:
Az utóbbi néhány év Vietnámról szóló túlzottan optimista tudósításainak történetét tekintve gyakorlatilag lehetetlen lenne meggyőzni az amerikai népet arról, hogy a másik fél meg van sebezve, és ennél fogva, ha türelmesek vagyunk, az idő nekünk dolgozhat. Először is nem vagyunk biztosak a viszonylagos helyzetünket illetően – korábban sokszor tévesen értelmeztünk jelzéseket. Másodszor, még ha arra a következtetésre jutunk is, hogy a szövetséges katonai helyzet szilárd, nem tudjuk, miképpen fordítsuk ezt le politikai fogalmakra – és a politikai kilátások Dél-Vietnámban sokkal bizonytalanabbak. Harmadszor, az adminisztráció egy rendkívül szkeptikus és cinikus amerikai közönséggel áll szemben – az elnök joggal vonakodik attól, hogy optimistának látszon, és magára vállalja a korlátozott szavahihetőség ódiumát. Végül pedig ebben az országban az ellenzők nagy és hangos része számára a szövetségesek helyzete [ereje vagy gyengesége] nem számít – ők bármi áron a háború befejezését akarják.
13. *The New York Times Magazine*, 1969. szept. 21.
14. Például 1969. március 1-jén a *Times* a kommunista offenzíva lanygulásában alkalmat vélte felfedezni a tárgyalásokra való törekvése. A Nixon május 14-i beszédére adott békülékeny hangnemű kommunista választ május 18-n okként jelölte meg az USA számára a kivonások megkezdésére. A június 10-én megjelent vezércikk a DNFF tíz pontja és a Nixon-program közötti hasonlóságban okot látott arra, hogy az USA tárgyaljon egy koalíciós kormányról. A július 28-i, augusztus 25-i és 31-i vezércikkek a harcokban beállt átmeneti nyugalmat érvként hozták fel az amerikai deeszkaláció és egy tűzszüneti javaslat mellett.
15. Egy 1969. március 9-i vezércikk érvelése szerint az ellenség tavaszi offenzívája bebizonyította: az amerikai katonai győzelem lehetetlen, és beketárgyalásokra kell törekedni. Július 28-án Hanoi időhuzását a parizsi tárgyalásokon oknak tekintette az amerikai csapatkivonások meggyorsítására. Az ellenség augusztus 11–12-i támadáshulláma augusztus 16-án arra indította a *Times*-t, hogy amerikai deeszkalációt és tűzszüneti javaslatot sürgetsen.
16. Lásd a következő vezércikkeket: 1968. dec. 26. és 1969. jan. 19. (kölsönös csapatkivonás); jan. 30. és márc. 21. (az USA kezdeményezzen kölsönös csapatkivonásokat); máj. 18. (egyoldalú amerikai csapatkivonások); és máj. 31. (az amerikai csapatkivonás menetrendje).
17. 1969. jan. 30. („kezdeményez”); márc. 21. („megkezd”); máj. 31. (50–100 ezer fő mint „jelentős”); jún. 10. („lépés a megszabadulás felé”); szept. 17. („bátortalan”, nem „jelentős”); szept. 27. (nem „kielegítő”); okt. 2. („jelképes”).

18. Lásd az 1969. máj. 14-i vezércikket (koalíciós választási bizottság), és a jún. 10-i vezércikket (átmeneti koalíció).
19. 1969. ápr. 3. (a „felkutatás és megsemmisítés” missziók csökkentése); 1969. aug. 5. és okt. 15. (felhívás tűzszünetre).
20. 1969. jan. 19. (kölsönös csapatkivonás); jan. 30. (amerikai csapatkivonás); ápr. 3. (a „felkutatás és megsemmisítés” missziók csökkentése, amerikai csapatkivonás); máj. 14., máj. 15., jún. 10. (koalíciós választási bizottság); máj. 18. (amerikai csapatkivonás); aug. 5., aug. 16., aug. 30. (támadó hadműveletek csökkentése, tartós tűzszünet); szept. 7. (tűzszünet Ho temetésekor).
21. Például 1969. júl. 28. (amerikai csapatkivonás).
22. 1969. jan. 19., jan. 30. (csapatkivonás, a bombázások leállítását követően); 1969. ápr. 3. (a „felkutatás és megsemmisítés” missziók csökkentése, a B-52-es légitámadások korlátozása után); máj. 15. (koalíciós választási bizottság, a május 14-i beszéd után); máj. 18. (egyoldalú csapatkivonás, a máj. 14-i beszéd után); jún. 10. (átmeneti koalíció, a júniusi csapatkivonási bejelentés után); aug. 5., aug. 16., aug. 30. (tűzszünet, védekező harctéri taktika, a júniusi csapatkivonási bejelentés után); okt. 2. (a szeptemberi csapatkivonási bejelentés után).
23. Például 1969. máj. 5. (folytatólagos törekvés a katonai győzelemre); máj. 17. (kudarca támadó hadműveletek lelassításában, késedelem a csapatkivonásban); aug. 16. (a tűzszüneti vagy deeszkalációs javaslat elmulasztása); aug. 25. (késedelem a csapatkivonásban); aug. 31. (további katonai nyomásgyakorlás, az átmeneti fegyvernyugvás figyelmen kívül hagyása, késedelem a csapatkivonásban); okt. 2. (agresszív harctéri taktika; a csapatkivonások jelképes mivolta, a fegyvernyugvás figyelmen kívül hagyása Ho temetésekor).
24. Például 1969. máj. 5. (ellenzékiek bebörtönzése, késlekedés a földreformmal); máj. 17. (ellenzékiek bebörtönzése); aug. 25. (új kormányfő választása); szept. 12. (a fegyvernyugvás ellenzése Ho temetésekor).
25. Például 1969. márc. 1. (bombázások teljes leállítása); 1969. máj. 15., máj. 17. (május 14-i beszéd); 1969. aug. 16., okt. 2. (csapatkivonás stb.).
26. Például 1969. márc. 1. (a kommunista támadások csillapodása); 1969. máj. 9. (a Front tíz pontja); 1969. máj. 18. (első reakció a május 14-i beszédre); 1969. júl. 28., aug. 25., aug. 31. (fegyvernyugvások); 1969. aug. 16. (a beszivárgás „tulajdonképpen megszűnése”).
27. 1969. márc. 9., máj. 5. (a szövetséges támadások fokozódása); 1969. aug. 25., aug. 31. (a harcok elcsendesedése).
28. Például 1969. ápr. 3. (a „felkutatás és megsemmisítés” missziók csökkentése); máj. 5., máj. 17. (védekező magatartás, amerikai csapatkivonás); máj. 18. (amerikai csapatkivonás); jún. 10. (átmeneti koalíció); szept. 5. (fegyvernyugvás Ho Si Minh temetésekor).
29. *New York Times*, 1969. máj. 15., *Washington Post*, 1969. jún. 23.
30. *New York Times*, 1969. máj. 15., máj. 30.

9. FEJEZET

Kezdeti próbatételek Ázsiában

1. Az ebben a bevezetésben foglalt információ forrása Earle Wheeler tábornoknak a Fegyveres Szolgálatok Házbizottságának egyik albizottsága előtt 1969. április 25-én tett, nem tirkosított tanúvallomása.
2. A Nixon–Szató-kommunikének ez a része pontosan így hangzik:
A miniszterelnök részletesen ismertette a japán nép nukleáris fegyverekkel szembeni különleges ellenérzését és a japán kormány ezen érzést kifejező politikáját. Az elnök

kifejezte mélységes megértését, és biztosította a miniszterelnököt: az Egyesült Államok kormánya álláspontjának megelégedése nélkül a kölcsönös együttműködési és biztonsági szerződés alapján folytatott előzetes konzultációs rendszer vonatkozásában Okinava viszsza- szolgáltatását Japán kormányának a miniszterelnök által megfogalmazott politikával összhangban hajtják végre. (Kiemelés – H. K.)

3. Lásd például I. M. Destler et al.: *Managing an Alliance: The Politics of US-Japanese Relations* (Washington: The Brookings Institution, 1976.), 156. A könyvet különben a nyilvános események hasznos összefoglalásának tartottam.

4. Lásd például Roger Morris: *Uncertain Greatness* (New York: Harper and Row, 1977.), 104–105.

10. FEJEZET

Szavak és árnyékok – A közel-keleti stratégia evolúciója

1. Fatah politikai nyilatkozat, 1968. okt. 19., közli a *New York Times* 1968. okt. 20-án.

2. Lásd Andrej Zsdanov beszámolóját a Kominformot létrehozó kommunista pártkonferencia előtt 1947 szeptemberében, újranyomva in US Congress, House, Committee on Foreign Affairs: *The Strategy and Tactics of World Communism, Report to Subcommittee, No 5 on National and International Movements*, House Document No. 619, Supplement I [I. sz. melléklet], 80. kongresszus, 2. ülés, 1948. 211.

3. Lásd Arnaud de Borchgrave interjúját Nasszerral a *Newsweek* 1969. február 10-i számában, valamint az Eskóllal készített interjúját a *Newsweek* 1969. február 17-i számában.

11. FEJEZET

Törékeny szövetség – Európa és az Egyesült Államok

1. Lásd például C. L. Sulzberger cikkét a *New York Times*ban, 1969. dec. 7.

2. Lásd például *Congressional Record* (napi kiadás), 1971. máj. 18., S7217., idézve in John Newhouse et al.: *US Troops in Europe: Issues, Costs, and Choices* (Washington: The Brookings Institution, 1975.), 5.

3. Lásd US Congress, Senate, Committee on Foreign Relations: *United States Security Agreements and Commitments Abroad: United States Forces in Europe, Hearings before the Subcommittee on United States Security Arrangements and Commitments Abroad*, 91. kongresszus, 2. ülés, 10. napirendi pont, 1970. június 24-i tanúvallomás, 2243.

4. Willy Brandt: *People and Politics: The Years 1960–1975* (Boston: Little, Brown & Co., 1978.), 248.

5. Uo., 289.

TÉRKÉPJEGYZÉK

(Dick Sanderson alapján)

Kínai–szovjet határvillongások, 1969	212–213
Kambodzsa: az észak-vietnámi határ menti báziskörzetek és a „Menu” [Menü] légi csapások, 1969	296
Korea és az EC–121-es lelövésének körzete, 1969	369

04567/2019

REFORMÁTUS
NAGYKÖNYVTÁR
DEBRECEN